

श्रीमद्विरसिंहविरचितं नामलिङ्गप्रसादनं नाम

अमरकोषः

संक्षिप्तमाहेश्वरीटीकयासमेतः



नारायणराम आचार्य "काव्यतीर्थ"

चौखम्भा संस्कृत भवन
वाराणसी

॥ श्रीः ॥

चौखम्भा संस्कृत भवन ग्रन्थमाला

श्रीअमरसिंहविरचितं नामलिङ्गानुशासनं नाम

अमरकोषः

संक्षिप्तमाहेश्वरीटीकयासमेतः

श्रीमत्यमरविवेकमहेश्वरेण विरचितं
पणशीकरोपाह्वलक्ष्मणशर्मतनुजवासुदेव शर्मणा
पूर्वसंस्कृतस्यास्य

नारायणराम आचार्य “काव्यतीर्थ”
इत्यनेन संशोधितम्

**चौखम्भा संस्कृत भवन**

संस्कृत, आयुर्वेद एवं इण्डोलॉजिकल पुस्तकों के प्रकाशक एवं विक्रेता

पोस्ट बाक्स नं० ११६०

चौक, (बैंक आफ बड़ौदा बिल्डिंग)

वाराणसी-२२१००१ (भारत)

प्रकाशक : चौखम्भा संस्कृत भवन, वाराणसी
 मुद्रक : चारू प्रिन्टर्स, वाराणसी
 संस्करण : मूल रूप से निर्णय सागर प्रेस, मुंबई द्वारा प्रकाशित
 पुनर्मुद्रण, वि० सं० २०६०
 मूल्य : ₹. ८५.००

© चौखम्भा संस्कृत भवन, वाराणसी

इस ग्रन्थ का परिष्कृत तथा परिवर्धित मूल-पाठ
 एवं टीका, परिशिष्ट आदि के सर्वाधिकार
 प्रकाशक के अधीन हैं।

फोन : ०५४२-२४२०४१४

प्रधान कार्यालय :-

चौखम्भा संस्कृत संस्थान

पो० बा० नं. ११३९

के. ३७/११६, गोपाल मन्दिर लेन (गोलघर समीप मैदागिन)

वाराणसी - २२१ ००१ (भारत)

फोन : ०५४२-२३३३४४५

सहयोगी संस्था :-

चौखम्भा पब्लिकेशन्स

४२६२/३ अंसारी रोड, दरियागंज

नई दिल्ली-११०००२

फोन : ०११-२३२६८६३९, २३२५९०५०

E-mail : chaukhambha@mantraonline.com

THE
CHAUKHAMBHA SANSKRIT BHAWAN SERIES
46



AMARKOṢAḤ

Or

NĀMALIṄGĀNUŚĀSANAM

*With the Concise 'Amarviveka' Sanskrit Commentary
of Sri Māheśwar*

Previously Edited By

**Pt. Vāsudeva Śarmā Pañśīkar the Son of Sri
Lakṣmaṇa Śarmā Pañśīkar**

Revised by

Pt. Nārāyaṇa Rām Ācārya 'Kāvya-tīrth'

CHAUKHAMBHA SANSKRIT BHAWAN

(Sanskrit, Ayurveda & Indological Publishers & Distributors)

Post Box No. 1160

CHOWK (Bank of Baroda Building)

VARANASI - 221001 (INDIA)

विषय सूची

प्रथमं काण्डम्

१ मङ्गलाचरणम्	१
२ प्रस्तावना	१
३ परिभाषा	२
४ स्वर्गवर्गः	३
५ व्योमवर्गः	६
६ दिग्वर्गः	६
७ कालवर्गः	२१
८ धीवर्गः	२७
९ शब्दादिवर्गः	३०
१० नाट्यवर्गः	३५
११ पातालभोगिवर्गः	४२
१२ नरकवर्गः	४४
१३ वारिवर्गः	४५

द्वितीयं काण्डम्

१ वर्गभेदाः	५३
२ भूमिवर्गः	५३
३ पुरवर्गः	५६
४ शैलवर्गः	६०
५ वनोषधिवर्गः	६१
६ सिंहादिवर्गः	८८
७ मनुष्यवर्गः	९५

८ ब्रह्मवर्गः	११६
९ क्षत्रियवर्गः	१२८
१० वैश्यवर्गः	१४६
११ शूद्रवर्गः	१६४
१२ काण्ड समाप्तिः	१७२

तृतीयं काण्डम्

१ वर्गभेदाः	१७३
२ परिभाषा	१७३
३ विशेष्यनिघ्नवर्गः	१७३
४ संकीर्णवर्गः	१६१
५ नानार्थवर्गः	१६६
६ अव्ययवर्गः	२४०
७ लिङ्गादिसंग्रहवर्गः (अन्य स्त्री- लिङ्गसंग्रहः)	२४४
(अथपुल्लिङ्गशेषसंग्रहः)	२४६
(अथपुनपुंसकसंग्रहः)	२४८
(अथपुनपुंसकसंग्रहः)	२५०
(अथस्त्रीनपुंसकशेषः)	२५१
(अथत्रिलिङ्गशेषसंग्रहः)	२५२
(अथलिङ्गादिसंग्रहवर्गः)	२५२
८ काण्डसमाप्तिः	२५३
शब्दानुक्रमकोशः	१



अमरकोषस्य शब्दानुक्रमकोशः

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अ.		अक्षि ... १२५९		अक्षिशिख ... १२२१		अक्ष ... १२१३	
अ ... २८७१		,, ... २९३९		अक्षिशिखा... ८८५		,, ... २८६२	
अंश ... १८८५		अक्षिकूटक... १५४३		,, ... ९२१		,, ... २८८६	
अंशु ... २१०		अक्षिगत ... २११४		,, ... १३२१		अक्षुण ... ६१८	
अंशुक ... १३०४		अक्षीव ... ७१०		अक्षुत्पात ... २३४		अक्षुद ... १२८८	
अंशुमती ... ८७९		,, ... १७८९		,, ३४५१		अक्षुना ... १५४	
अंशुमत्फला ... ८७४		अक्षोट ... ७०६		अक्ष ... २१४०		,, ... १०७९	
अंस ... १२३०		अक्षौहिणी ... १६३०		,, ... २७०२		अक्षुविशेष ... १९३	
अंसक ... ११६१		अक्षण्ड ... २१५५		अक्षज ... ११५९		अक्षसंस्कार ... १३१५	
अंशुति ... १४१२		अक्षात ... ५२१		अक्षजम्भम् ... १३६०		अक्षहार ... १९३	
अंशुस् ... २६१		अक्षिल ... २१५४		अक्षतःसर ... १६११		अक्षार ... १७६६	
अक्षरणि ... २३२७		अक्ष ... २३७२		अक्षतम् ... २८२७		अक्षारक ... १९५	
अक्षुपार ... ४६८		अक्षद ... ११७४		,, ... २८६३		अक्षारधानिका ... १७६५	
अक्षुण्णकर्मन् ... २११६		अक्षदंकार ... ११८७		अक्षमांस ... १२०२		अक्षारवल्ली ... ७४५	
अक्ष ... ७६५		अक्षम ... ६५९		अक्षिच ... ११५९		अक्षारवल्ली ... ८२८	
,, ... १७९२		अक्षस्त्य ... १८४		,, ... २१४०		अक्षारशकटी ... १७६५	
,, ... १८७८		अक्षाध ... ४९७		अक्षीव ... २१४०		अक्षीकार ... २८७	
,, ... २०१९		अक्षार ... ६०२		अक्षेदिधिच् ... ११२०		अक्षीकृत ... २२४१	
,, ... २७७८		अक्षु ... १३२७		अक्षेसर ... १६११		अक्षुलिमान ... १८७७	
अक्षत ... १८००		अक्षुशिशुपा ... ७७३		अक्ष्य ... २१४०		अक्षुलिमुद्रा ... १२८९	
अक्षदर्शक ... १४७८		अक्षायी ... १३९५		अक्ष ... २६१		अक्षुली ... १२३७	
अक्षदेविन् ... २०१६		अक्षि ... १०५		,, ... २३८९		अक्षुलीयक ... १२८८	
अक्षधूर्त ... २०१६		,, ... २४५१		अक्षमर्षण ... १४४७		अक्षुष्ट ... १२३७	
अक्षर ... २६९९		अक्षिकण ... ११४		अक्षया ... १८४०		अक्षि ... १२१६	
अक्षरबुधु ... १४९८		अक्षिचिप् ... १३७६		अक्ष ... १७८		,, ... २५२१	
अक्षरचण ... १४९८		अक्षिग्वाला ... ८९७		,, ... २३४२		अक्षिनामक ... ६७२	
अक्षरविन्यास ... १४९९		अक्षित्रय ... १३९२		अक्षुर ... ६५७		अक्षिवल्लिका ... ८३३	
अक्षवती ... २०१८		अक्षिम् ... ७८		अक्षुश ... १५५०		अक्षवल्ली ... १८४७	
अक्षप्रकीलक ... १५८०		अक्षिमन्थ ... ७८०		अक्षोट ... ७०६		अक्षल ... ६३५	
अक्षान्ति ... ४१०		अक्षिमुखी ... ७३३		अक्षुध ... ३७२			

। अ० को० स०

२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अचला ...	५६०	अजन ...	१५१	अतिच्छत्र ...	९८२	अत्यन्तीन ...	१६२०
अचिकण ...	२७८६	अजनकेशी ...	९०८	अतिच्छत्रा ...	९५२	अत्यय ...	१६९९
अच्छ ...	४९५	अजनावती ...	१५४	अतिजव ...	१६१३	,, ...	२६३५
अच्छमह ...	९९५	अजलि ...	१२४४	अतिथि ...	१४२०	अत्यर्थ ...	१३२
अच्युत ...	३८	,, ...	१४३०	अतिनिर्हारिन् ...	२९७	अत्यल्प ...	२१४९
अच्युतायज ...	४५	अजसा ...	२८५२	अतिनु ...	४९४	अत्याहित ...	२४८९
अज ...	१८५८	,, ...	२८७२	अतिपथिन् ...	५८८	अत्रि ...	१९८
,, ...	२३९५	अटनी ...	१६३६	अतिपात ...	१४२६	अथ ...	३८२९
अजगन्धिका ...	९२७	अटरूष ...	८५५	,, ...	२३१६	अथो ...	२८२९
अजगर ...	४४७	अटवी ...	६५०	अतिप्रसिद्ध ...	२७७१	अदभ ...	२१५०
अजगव ...	६९	अटा ...	१४२३	अतिमान ...	१३२	अदर्शन ...	२२९४
अजन्य ...	१६८५	अट्ट ...	६१६	अतिमुक्त ...	७९२	अदितिनन्दन ...	१५
अजमोदा ...	९३८	अट्या ...	१४२३	अतिमुक्तक ...	७०१	अद्वय ...	११९६
अजशङ्गी ...	८८७	अणक ...	२१३३	अतिरिक्त ...	२१७५	अदृष्ट ...	१५२७
अजस ...	१३१	अणव्य ...	१७२१	अतिवक्त्र ...	२०९५	अदृष्टि ...	४३६
अजहा ...	८२१	अणि ...	१५८०	अतिवाद ...	३३८	अद्वा ...	२८७२
अजा ...	१८५८	अणिमन् ...	७१	अतिविषा ...	८४७	अद्भुत ...	१९५
,, ...	२३९५	अणीयस् ...	२१४९	अतिवेळ ...	१३२	,, ...	४००
अजाजी ...	१७७९	अणु ...	१७४७	अतिशक्तिता ...	१६७२	अद्यार ...	२०६५
अजाजीव ...	१९५०	,, ...	२१४८	अतिशय ...	१३१	अद्य ...	२८८९
अजित ...	२४५८	अण्ड ...	१०६२	,, ...	२२७१	अद्रि ...	६३५
अजिन ...	१४४५	अण्डकोश ...	१२२६	अतिशस्त ...	२४१७	,, ...	२६६२
अजिनपत्रा ...	१०३९	अण्डज ...	५००	अतिशोभन ...	२१४१	,, ...	२९१७
अजिनयोनि ...	१००६	,, ...	१०५३	अतिसंस्कृत ...	२४९६	अद्वयवादिन् ...	२७
अजिर ...	६१८	,, ...	२१२६	अतिसर्जन ...	२३०५	अधम ...	२१३२
,, ...	२६९८	अतट ...	६४१	अतिसारकिन् ...	११९२	,, ...	२६२४
अजिह्वा ...	२१६८	अतर्कित ...	२८६३	अतिसौरभ ...	७१५	अधमर्ण ...	१७१६
अजिह्वाग ...	१६४०	अतलस्पर्श ...	४९७	अतीक्ष्ण ...	२५३३	अधर ...	१२५३
अजुका ...	३८४	अतसी ...	१७४६	अतीत ...	२८८३	,, ...	२७१४
अज्जटा ...	९०२	अति ...	२८१८	अतीतनौक ...	४९४	अधरेबुम् ...	२८९०
अङ्ग ...	२१०१	,, ...	२८५३	अतीन्द्रिय ...	२१८२	अधिकार्द्धि ...	२०४७
,, ...	२१२०	अतिक्रम ...	२३१६	अतीव ...	२८५३	अधिकाङ्क्ष ...	१५९४
अङ्गान ...	२९०	,, ...	२६३५	अत्तिका ...	१९१	अधिकार ...	१५२९
अङ्गित ...	२३२०	अतिचरा ...	९४०	अत्यन्तकोपन ...	२०८८	अधिकृत ...	१४८०

शब्दानुक्रमकोशः

३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अधिक्षिप्त ...	२१०८	अनच्छ ...	४९५	अनीक ...	१६२४	अनुयोग ...	११०
अधिल्याक ...	६४७	अनजुह ...	१८२६	„ ...	१६७६	अनुरोध ...	१४९२
अधिप ...	२०४६	अनन्त ...	१४४	अनीकरय ...	१४८०	अनुलाप ...	१४२
अधिभू ...	२०४६	„ ...	४४६	अनीकिनी ...	१६२३	अनुलेपन ...	२९४१
अधिरोहिणी ...	६२८	„ ...	२४९७	„ ...	१६३०	अनुवर्तन ...	१४९२
अधिवासन ...	१४४२	अनन्ता ...	५६०	अनु ...	२८३१	अनुवाक ...	२९२८
अधिविज्ञा ...	१०८७	„ ...	८३२	अनुक ...	२०७१	अनुशय ...	२६३१
अधिश्रवणी ...	१७६४	„ ...	८७२	अनुकम्पा ...	३९८	अनुष्ण ...	१९६५
अधिष्ठान ...	२५८६	„ ...	९२१	अनुकर्ष ...	१५८२	अनुहार ...	२२८४
अधीन ...	२०५७	„ ...	९६५	अनुकल्प ...	१४३२	अनूक ...	२३६०
अधीर ...	२०७७	अनन्यज ...	५१	अनुकामीन ...	१६२०	अनूचान ...	१३७२
अधीश्वर ...	१४७१	अनन्यवृत्ति ...	२१८३	अनुकार ...	२२८४	अनूनक ...	२१५५
अधुना ...	२८९४	अनय ...	२६३४	अनुक्रम ...	१४२५	अनूप ...	५७७
अधृष्ट ...	२०७६	अनर्थक ...	३५१	अनुक्रोश ...	३९८	अनुर ...	२०८
अधोशुक्र ...	१३०७	अनल ...	१०८	अनुग ...	२१८१	अनुज ...	२११७
अधोभ्रज ...	४२	अनवधानता ...	४२२	अनुग्रह ...	२२७५	अनृत ...	१७११
अधोभुवन ...	४३९	अनवरत ...	१३१	अनुचर ...	१६१०	„ ...	३५३
अधोमुख ...	२०९१	अनवरार्थ ...	२१३९	अनुज ...	११६०	अनेकप ...	१५३५
अध्यक्ष ...	१४८०	अनवस्कर ...	२१३६	अनुजीविन् ...	१४८५	अनेहस् ...	२१६
„ ...	२७८६	अनस् ...	१५७२	अनुतर्पण ...	२०१५	अनोकह ...	६५९
अध्यवसाय ...	४२०	अनागतार्तवा ...	१०८९	अनुताप ...	४१२	अन्त ...	१७००
अध्यात्म ...	२६२३	अनातप ...	२६५०	अनुत्तम ...	२१३८	„ ...	२१८६
अध्यापक ...	१३६६	अनादर ...	४०६	अनुत्तर ...	२७१६	अन्तःपुर ...	६१५
अध्याहार ...	२८२	अनामय ...	११७३	अनुनय ...	२८८४	अन्तक ...	११७
अध्युदा ...	१०८७	अनामिका ...	१२३८	अनुपद ...	२१८१	अन्तर ...	२७०९
अध्येषणा ...	१४१७	अनायासकृत ...	२२१३	अनुपदीना ...	१९९०	अन्तरा ...	२८६८
अध्वग ...	१५०१	अनारत ...	१३०	अनुपमा ...	१५३	अन्तरामवसर्ष ...	२६००
अध्वग् ...	५८६	अनार्षतिक्त ...	९३४	अनुप्लव ...	१६१०	अन्तराय ...	२२८८
अध्वनीन ...	१५०१	अनाहत ...	१२९७	अनुबन्ध ...	२५३१	अन्तराल ...	१५६
अध्वन्य ...	१५०१	अनिमिष ...	२७७३	अनुबोध ...	१३१८	अन्तरिक्ष ...	१४४
अध्वर ...	१३७९	अनिरुद्ध ...	५३	अनुभव ...	२३०४	अन्तरीप ...	४८३
अध्वर्यु ...	१३८६	अनिरु ...	१९	अनुभाव ...	४०४	अन्तरीय ...	१३०७
अनक्षर ...	३५२	„ ...	१२३	„ ...	२७५४	अन्तरे ...	२८६८
अनङ्ग ...	५०	अनिश ...	१३०	अनुमति ...	२३०	अन्तरेण ...	२८५४

४

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अन्तरेण ...	२८६९	अन्ववाय ...	१३५५	अपर्णा ...	७४	अप्रत्यक्ष ...	२१८२
अन्तर्गत ...	२१९७	अन्वाहार्य ...	१४१५	अपलाप ...	३४५	अप्रधान ...	२१४४
अन्तर्द्वार ...	६२०	अन्विष्ट ...	२२३४	अपवर्ग ...	२९०	अप्रहत ...	५६७
अन्तर्धा ...	१६९	अन्वेष्टा ...	१४१६	अपवर्जन ...	१४१२	अप्राप्त्य ...	२१४४
अन्तर्धि ...	१६९	अन्वेष्टित ...	२२३४	अपवाद ...	३६६	अप्सरस् ...	२१
अन्तर्मनस् ...	२०४०	अप् (आप)	४७२	,, ...	२५१२	,, ...	१०३
अन्तर्वर्त्ती ...	१११७	अपकारगी ...	३३८	अपवारण ...	१६९	अफल ...	६६२
अन्तर्वाणि ...	२०३७	अपक्रम ...	१६९०	,, ...	२५८४	अबद्ध ...	३५१
अन्तर्वैशिक ...	१४८१	अपघन ...	१२१३	अपशब्द ...	३१४	अबद्धमुख ...	२०९७
अन्तावसायिन् ...	१९४८	अपचय ...	२२८१	अपशु ...	२१९२	अबला ...	१०७७
अन्तिक ...	२१५९	अपचायित ...	२२२७	अपसद् ...	१९६१	अबाध ...	२१९१
अन्तिकतम ...	२१६१	अपचित ...	२२२७	अपसर्प ...	१४९३	अब्ज ...	१७३
अन्तिका ...	१७६४	अपचिति ...	१४२१	अपसन्ध्य ...	२१९३	,, ...	२३९९
अन्तेवासिन् ...	१३७४	,, ...	२४६९	,, ...	२१९३	अज्ञायोनि ...	३३
,, ...	१९६८	अपटु ...	११८९	अपरस्कर ...	१५७८	अब्द ...	३५५
अन्त्य ...	२१८६	अपत्य ...	११२९	अपरस्नात ...	२०६३	,, ...	२५११
अञ्ज ...	१२०५	अपत्रपा ...	४०८	अपहार ...	२२८१	अभिध ...	४६८
अञ्जुक ...	१५५०	अपत्रपिष्णु ...	२०८०	अपांषति ...	४७०	,, ...	२९१७
अञ्च ...	११९६	अपथ ...	५९०	अपाङ्ग ...	१२६१	अधिकफ ...	१९६६
,, ...	२५४०	अपथिन् ...	५९०	,, ...	२३७७	अज्जल्लय ...	३८९
अन्धकरिपु ...	६७	अपदान्तर ...	२१६०	अपान ...	१२६	अमय ...	९७७
अन्धकार ...	४४३	अपदिश ...	१५५	,, ...	२९२०	अभया ...	७६६
अन्धतमस् ...	४४४	अपदेश ...	४२७	अपामार्ग ...	८२५	अभाषण ...	१४२४
अन्धस् ...	१८०३	,, ...	२७६७	अपावृत्त ...	२०५५	अभिक ...	२०७२
अन्धु ...	५१९	अपध्वस्त ...	२१०३	अपासन ...	१६९४	अभिक्रम ...	१६६०
अज ...	१८०३	अपभ्रंश ...	३१४	अपि ...	२८३३	अभिक्रिया ...	२६४७
,, ...	२२४६	अपयान ...	१६९०	अपिधान ...	१७०	अभिग्रत ...	२५९१
अन्य ...	२१८९	अपरस्पर ...	२२५२	अपिनद्ध ...	१५९७	अभिग्रह ...	२२७६
अन्यतर ...	२१८९	अपराजिता ...	८५६	अपूप ...	१८०२	अभिग्रहण ...	२२८३
अन्यतरेयुस् ...	२८९०	,, ...	९४७	अपोगण्ड ...	११६५	अभिघातिन् ...	१४९०
अन्येषुस् ...	२८९०	अपराद्धपृष्ठक ...	१६०४	अप्यति ...	१२१	अभिचर ...	१६१०
अन्वक् ...	२१८१	अपराध ...	१५२०	अप्यित ...	११२	अभिचार ...	२२८७
अन्वक्ष ...	२१८१	अपराह ...	२२१	अप्रकाण्ड ...	६६६	अभिजन ...	१३५४
अन्वय ...	१३५४	अपरेयुस् ...	२८९०	अप्रगुण ...	२१६१	,, ...	२५५०

शब्दानुक्रमकोशः

५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अभिजात ...	२४९८	अभिप्लुत ...	२२४४	अम्बासादन ...	१६८७	अमृत ...	२४८६
अभिज्ञ ...	२०३२	अभिसंपात ...	१६७७	अभ्युदित ...	१४६२	अमृता ...	७६४
अमितर ...	२७६३	अभिसारिका ...	१०९३	अभ्युपगम ...	२८७	..	७६६
अमितस् ...	२१५९	अभिवार ...	२२८३	अभ्युपपत्ति ...	२२७५	..	८१३
..	२८४६	..	२६७२	अभ्युष ...	१८००	अमृतान्धस् ...	१६
अभिधान ...	३२६	अभिहित ...	२२३९	अग्र ...	१४३	अमोघा ...	८६०
अभिध्या ...	४०९	अभीक ...	२०७२	..	१५७	अम्बर ...	१४३
अभिनय ...	१९३	अभीक्षणम् ...	२८५१	अग्रक ...	१९०६	..	२६९८
अभिनव ...	२१७९	..	२८७०	अग्रपुष्प ...	७०८	अम्बरीष ...	१७६७
अभिनवोद्भिद् ...	६५७	अभीप्सित ...	२१३१	अग्रमातङ्ग ...	९२	अम्बष्ठ ...	१९३२
अभिनिर्मुक्त ...	१४६२	..	२२४८	अग्रमु ...	१५१	अम्बष्ठा ...	७९१
अभिनिर्माण ...	१६५८	अभीष्ट ...	८४९	अग्रमुत्तुलभ ...	९२	..	८१७
अभिनीत ...	१५१६	अभीष्टपत्री ...	८५०	अग्नि ...	४९३	..	९२९
..	२४९६	अभीष्टज्ञ ...	२२६१	अग्निष ...	१६०	अम्बा ...	३९०
अभिपन्न ...	२५९१	अभीषु ...	२७७५	अग्नेष ...	१५१५	अम्बिका ...	७४
अभिप्राय ...	२२९०	अभीष्ट ...	२१३१	अमय ...	१७७३	अम्बु ...	४७५
अभिभूत ...	२१०४	अभ्यग्र ...	२१५९	अमर ...	१३	अम्बुकण ...	१६७
अभिमान ...	४०५	अभ्यन्तर ...	१५६	अमरावती ...	८९	अम्बुज ...	७७०
..	२५५६	अभ्यमित ...	११९०	अमर्य ...	१६	अम्बुभृत् ...	१५८
अभियोग ...	२२७६	अभ्यमिनीय ...	१६१७	अमर्ष ...	४१३	अम्बुवेतस ...	७०९
अभिरूप ...	२५९७	अभ्यमित्रीय ...	१६१७	अमर्षण ...	२०८८	अम्बुसरण ...	४८८
अमिलाव ...	२२९७	अभ्यमिष्य ...	१६१७	अमा ...	२८३५	अम्बुकृत ...	३५१
अमिलाष ...	४१७	अभ्यर्ण ...	२१५९	अमांस ...	११६१	अम्बुस् ...	४७५
अमिलाषुक ...	२०६९	अभ्यर्हित ...	२५०१	अमात्य ...	१५०२	अम्बोरुह ...	५४८
अमिवादक ...	२०८०	अभ्यवकर्षण ...	२२८३	अमावस्या ...	२३१	अम्मय ...	४७६
अमिवादन ...	१४३४	अभ्यवस्कन्दन ...	१६८७	अमावास्या ...	२३१	अम्बु ...	२९५
अमिव्याप्ति ...	२२६२	अभ्यवहृत ...	२२४६	अमित्र ...	१४८९	अम्बुवेतस ...	९३०
अमिशुस्त ...	२११०	अभ्याख्यान ...	३३१	अमुत्र ...	२८६५	अम्बिका ...	७३५
अमिशुस्ति ...	१४१७	अभ्यागम ...	१६७८	अमृणाल ...	९७७	अम्बुल्लोणिका ...	९२९
अमिदाप ...	३३२	अभ्यागारिक ...	२०४८	अमृत ...	९६	अम्बलान ...	७९५
अभिषङ्ग ...	२३८२	अभ्यादान ...	२३०२	..	२८९	अय ...	२६९
अभिषव ...	१४४६	अभ्यान्त ...	११९०	..	४७३	अयन ...	२४०
..	२०१३	अभ्यामर्द ...	१६७८	..	१४०९	..	५८६
अभिषेधन ...	१६५७	अभ्याश ...	२१५८	..	१७१२	अयस् ...	१९०२

६

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अयःप्रतिमा	१९९९	अरुणकर ...	७३३	अयिन् ...	१४८५	अरुम् ...	२८७१
अयि ...	२८८४	„ ...	२७१३	„ ...	२१२३	अलक ...	१२६५
अयोध ...	१७५७	अरुस् ...	११८१	अर्य ...	१९१४	अलका ...	१४०
अयोधन ...	२४०८	अरोक ...	२२२४	„ ...	२६५५	अलक्त ...	१३२३
अर ...	१२८	अर्क ...	२०३	अर्दना ...	२२६२	अलक्ष्मी ...	४६४
अरघट्ट ...	२९३०	„ ...	२३४३	अर्दित ...	२२१९	अलगर्द ...	४४८
अरणि ...	१३९०	अर्कपर्ण ...	८१०	अर्ध ...	१७६	अलंकरिण्यु	१२७३
अरण्य ...	६५०	अर्कबन्धु ...	३०	अर्धचन्द्रा...	८६६	„ ...	२८८२
„ ...	२९३८	अर्काक्ष ...	८०९	अर्धनाव ...	४९४	अलंकर्तृ ...	१२७३
अरण्यानी...	६५१	अर्गल ...	६२७	अर्धरात्र ...	२३७	अलंक्षणी	६०
अरणि ...	१२४६	अर्ध ...	२३८९	अर्धर्च ...	२९५९	अलंकार ...	१२७६
अरर ...	६२७	अर्य ...	१४१८	अर्धहार ...	१२८५	अलंकृत ...	१२७४
अरु ...	७६३	अर्चा ...	१४२१	अर्धोलक ...	१३११	अलंक्रिया	१२७५
अरविन्द ...	५४५	„ ...	२००१	अर्जुद ...	२९३३	अलर्क ...	८१०
अराति ...	१४९०	अर्चित ...	२२२७	„ ...	२९६०	„ ...	१९७२
अराल ...	२१६६	„ ...	२५०५	अर्भक ...	१०६३	अलस ...	१९६५
अरि ...	१४८८	अर्षिस् ...	११३	अर्भ ...	२९६३	अलात ...	१७६६
„ ...	२९१७	„ ...	२७९५	अर्ष ...	१७०८	अलात् ...	९६०
अरिश ...	४९२	अर्लक ...	८०८	„ ...	२६२८	अलि ...	१०१५
अरिमेद ...	७४८	अर्जुन ...	३०२	अर्बन् ...	२००	„ ...	१०४६
अरिष्ट ...	६०९	„ ...	७३८	अर्वा ...	११०१	अलिक ...	१२५७
„ ...	७११	„ ...	९८३	अर्वाणी ...	११०१	अलिन् ...	१०४५
„ ...	७७२	अर्जुनी ...	१८४०	अर्वा ...	११०३	अलिजर ...	१७६८
„ ...	९४५	अर्णव ...	४६९	अर्वन् ...	१५५५	अलिन्द ...	६१७
„ ...	१०२७	„ ...	२४४९	„ ...	२१३३	अलीक ...	२३५९
„ ...	१८१२	अर्णस् ...	४७५	अर्वाक् ...	४८२	अल्प ...	२१४७
„ ...	२४०६	अर्तन ...	२३१४	„ ...	२८८१	अल्पतनु ...	११७०
अरिष्टदुष्टी	२११२	अर्ति ...	२४७०	अर्शस् ...	११८२	अल्पमारि	९२०
अरुण ...	२०३	अर्थ ...	१८८७	अर्शस ...	११९१	अल्पसरस...	५२३
„ ...	२०८	„ ...	२५०६	अर्शोन्न ...	९६२	अल्पिष्ठ ...	२१४९
„ ...	३०७	अर्थना ...	१४१७	अर्शोरोगयुत	११९१	अल्पीयस्...	२१४९
„ ...	२४३१	„ ...	२२६२	अर्हणा ...	१४२१	अवकार ...	६२९
अरुणा ...	८४७	अर्थप्रयोग...	१७१४	अर्हित ...	२२२७	अवकीर्णि	१४६०
अरुणद ...	२१९१	अर्थशास्त्र ...	३२०	अरुम् ...	२८१९	अवकुट्ट ...	२१०३

शब्दानुक्रमकोशः

७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अवकेशिन्...	६६२	अवन्तिसोम	१७८५	अवस्कर ...	२६७०	अशनाया ...	१८१५
अवक्रय ...	१८६५	अवन्ध्य ...	६६१	अवस्था ...	२७३	अशनायित	२०६४
अवगणित ...	२२३७	अवमृय ...	१४०७	अवहार ...	५०९	अशनि ...	९४
अवगत ...	२२४०	अवभ्रट ...	११६३	अवहित्था...	४२५	अशित ...	२२४६
अवगीत ...	२२१०	अवम ...	२१३२	अवहेलन ...	४०७	अशिश्री ...	१०९५
,,	२४९२	अवमत ...	२२३७	अवाक् ...	२०५१	अशुभ ...	२९४०
अवग्रह ...	१६६	अवमर्द ...	१६८६	,,	२०९१	अशेष ...	२१५४
,,	१५४३	अवमानना	४०७	अवाकूपुष्पी	९५३	अशोक ...	७७७
अवग्राह ...	१६६	अवमानित	२२३७	अवाग्र ...	२१६५	अशोकरोहिणी	८१९
अवधूणित	२२१२	अवयव ...	१२१३	अवाची ...	१४७	अशमगर्भ ...	१८९०
अवज्ञा ...	४०७	अवर ...	१५४८	अवाच्य ...	३५२	अशमज ...	१९१४
अवज्ञात ...	२२३७	अवरज ...	११६०	अवार ...	६८२	अशमन् ...	६४०
अवट ...	४४२	अवरति ...	२३२४	अवासस् ...	२१०२	अशमन्त ...	१७६४
अवटीट ...	११६३	अवरवर्ण ...	१९३०	अवि ...	१११४	अशमपुष्प ...	८९३
अवटु ...	१२५०	अवरीण ...	२२१२	,,	२७४९	अशमरी ...	११८६
अवतंस ...	२७९०	अवरोध ...	६१६	अविग्र ...	७८३	अशमसार ...	१९०३
अवतमस ...	४४४	अवरोधन ...	६१५	अवित ...	२२३६	अश्रान्त ...	१३०
अवतोका ...	१८४४	अवरोह ...	६७१	अविदूर ...	२५४३	अश्रि ...	१६५४
अवदेश ...	२००९	अवर्ण ...	३३६	अविद्या ...	२९०	अक्ष ...	१२६०
अवदात ...	३०२	अवलक्ष ...	३०२	अविनीत ...	२०७०	अक्षील ...	३४८
,,	२४९५	अवलग्न ...	१२३२	अविरत ...	१३०	अक्ष ...	१५५४
अवदान ...	२२५६	अवलम्बित	२१९०	अविलम्बित	१२९	अक्षकर्णक	७३७
अवदाह ...	९०८	,,	२५४२	,,	२१९०	अक्षरथ ...	६९०
अवद्वारण ...	१७३१	अवलगुण ...	८३९	अविस्पष्ट ...	३५३	अक्षयुज् ...	१८७
अवदीर्ण ...	२२०३	अववाद ...	१५१८	अवीचि ...	४६२	अक्षवडव ...	२९२६
अवद्य ...	२१३३	अवदयम् ...	२८८०	अवीरा ...	१०९६	अक्षा ...	१५६०
अवधारण...	२६९१	अवदयाय ...	१८०	अवेक्षा ...	२३०६	अक्षारोह ...	१५८८
अवधि ...	२५३३	अवष्टब्ध ...	२५४३	अव्यक्त ...	२४५८	अक्षिन् ...	१०२
अवध्वस्त ...	२२१२	अवसर ...	२२९८	अव्यक्तराग	३०७	अक्षिनी ...	१८७
अवन ...	२२५८	अवसान ...	२३२६	अव्यण्डा ...	८२१	अक्षिनीसुत	१०१
अवनत ...	२१६५	अवसित ...	१२२०	अव्यथा ...	७६६	अक्षीय ...	१५६३
अवनाट ...	११६३	,,	२२२१	,,	९४०	अक्षडक्षीण...	१५११
अवनाय ...	२३०३	,,	२२४०	अव्यय ...	२९६३	अष्टापद ...	१८९७
अवनि ...	५६३	अवस्कर ...	१२०८	अव्यवहित	२१६०	,,	२०२१

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अष्टीयत् ...	१२१८	अस्त्र ...	२६६४	आकार ...	२६६०	आश्रित ...	१८८१
असकृत् ...	२८५१	अस्तप ...	११८	आकारश्रुति ...	४२९	आच्छादन ...	१७०
असती ...	१०९४	अस्त्रच्छन्द ...	२०५७	आकारणा ...	४२७	,, ...	१३०४
असतीमुत् ...	११२५	अस्त्रम ...	१६	आकाश ...	१४५	,, ...	२५८४
असन ...	७३६	अस्त्रर ...	२०९९	आकीर्ण ...	२१९५	आश्रुतिरितक ...	४६०
असमीक्ष्यकारि ...	२०५९	अहंशु ...	२१२४	आकुल ...	२१६८	आच्छादन ...	१२७५
असार ...	२१३७	अहंकार ...	४०५	आकन्द ...	२५१५	आलक ...	१८६०
असि ...	१६४५	अहंकारवान् ...	२१२४	आकीड ...	६५४	आलानेव ...	१५५६
,, ...	२९१७	अहम् ...	२१८	आक्रोशन ...	२२६१	आणि ...	१६७२
असिक्ती ...	४११०	अहमहमिका ...	१६७०	आक्षारणा ...	१४०	,, ...	२६९८
असित ...	६०४	अहंपूर्विका ...	१६६८	आक्षारित ...	२११०	आणीव ...	१७०९
असिभावक ...	१९४२	अहंमति ...	२९०	आक्षेप ...	४३६	आजू ...	४६५
असिधेनुका ...	१६५२	अहर्पति ...	२०५	आखण्डक ...	८८	आज्ञा ...	१५१९
असिपुत्री ...	१६५२	अहर्मुख ...	२१९	आखु ...	१०११	आण्य ...	१८०२
असु ...	१७०६	अहस्कर ...	२०१	आखुमुञ्ज ...	२९९	आटि ...	१०३७
असुधारण ...	१७०६	अहह ...	२८४९	आखेट ...	१९७५	आडम्बर ...	१६८२
असुर ...	२३	अहार्य ...	६३४	आख्या ...	४२६	,, ...	२६७१
असूर्क्षण ...	४०७	अहि ...	४५०	आख्यात ...	२२३९	आडि ...	१०३७
अस्या ...	४१०	अहित ...	१४८९	आख्यायिका ...	४२१	आढक ...	१८८३
अस्यधरा ...	११९८	अहितुण्डक ...	४६०	आगन्तु ...	१४२०	आढकिक ...	१७२६
असृज् ...	१२०१	अहिभय ...	१५२८	आगत् ...	१५२०	आढकी ...	९०९
असौम्यस्वर ...	२०९९	अहिभुज् ...	२३९४	,, ...	२७९६	,, ...	२९०९
अस्त ...	६३७	अहेक ...	८५१	आगृ ...	२८६	आढ्य ...	२०४५
,, ...	२१९९	अहो ...	२८६६	आग्नीध्र ...	१३८७	आतङ्क ...	२३५५
,, ...	२८८३	अहोरात्र ...	२३८	आग्रहायणिक ...	२४३	आतन्त्र ...	२५६५
अस्ति ...	२८८४	अह्वाय ...	२८५२	आग्रहायणी ...	१९०	आततायिन् ...	२११३
अस्तु ...	२८७५	आ		आर्क ...	२८१४	आतप ...	२१३
अस्त्र ...	१६३२	आ(आः) ...	२८१५	आर्किक ...	४९४	,, ...	२९३४
अखिन् ...	१६०५	आम् ...	२८८१	आर्कुरस ...	१९३	आतपत्र ...	१५३१
अस्थि ...	१२१०	आकम्पित ...	२१९८	आचमन ...	१४२४	आतर ...	४८९
अस्थिर ...	२११०	आकर ...	६४६	आचाम ...	१८०५	आतायिन् ...	१०३०
अस्फुटवाष्प ...	२०९८	आकर्ष ...	२७७८	आचार्य ...	१३६७	आतिथेय ...	१४१९
अस्त्र ...	१२०१	आकल्प ...	१२७२	आचार्या ...	११०२	आतिथ्य ...	१४१९
,, ...	१२६०	आकार ...	२२७९	आचार्यानी ...	११०३	अमुर ...	११९०

शब्दानुक्रमकोशः

९

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
आतोष ...	१७१	आनन्द ...	१६९	आप्लाव ...	१३१६	आयत्त ...	२०५७
आत्मगर्व ...	२१०४	आनन ...	१२५१	आबन्ध ...	१७३२	आयाम ...	१३०२
आत्मगुता ...	८२१	आनन्द ...	२६४	आभरण ...	१२७६	आयुध ...	१६३२
आत्मघोष ...	१०२८	आनन्दयु ...	२६४	आभाषण ...	१४१	आयुधिक ...	१६०२
आत्मज ...	११२८	आनन्दन ...	२६६३	आभास्वर ...	१९	आयुधीय ...	१६०२
आत्मन् ...	२७२	आनर्त ...	२४६२	आभीर ...	१८२१	आयुष्मत् ...	२०३७
„ ...	२५५३	आनाय ...	४९८	आभीरपल्ली ...	६३३	आयुस् ...	१७०७
आत्मभू ...	११	आनाय्य ...	१३९५	आभीरी ...	११००	आयोधन ...	१६७४
„ ...	५२	आनाह ...	११८३	आभील ...	४६७	आरकूट ...	१९००
आत्मभरि ...	२०६७	आनुपूर्वी ...	१४२५	आभोग ...	१३४७	आरग्वध ...	६९५
आत्रेयी ...	१११४	आन्ध्रसिक्क ...	१७६२	आमगन्धिन् ...	३००	आरनालक ...	१७८४
आधर्वण ...	२३३५	आन्वीक्षिकी ...	१२०	आमनस्य ...	४६६	आरति ...	२३२४
आदर्श ...	१३५३	आपः ...	४७२	आमय ...	११७५	आरम्भ ...	२३०२
आदि ...	२१८५	आपक ...	१८००	आमयाविन् ...	११८९	आरव ...	३५७
आदिकारण ...	२७१	आपगा ...	५२७	आमलक ...	२९६१	आरा ...	१९९८
आदितेय ...	१५	आपण ...	५९७	आमलकी ...	७६३	आरात् ...	२८२०
आदित्य ...	१६	आपणिक ...	१८६३	आमिक्षा ...	१३९८	आराधन ...	२५८५
„ ...	१९	आपत्प्राप्त ...	२१०९	आमिष ...	११९९	आराम ...	६५२
„ ...	२००	आपत् ...	१६३१	„ ...	२७८२	आरालिक ...	१७६२
आदीनव ...	२३०८	आपन्न ...	२१०९	आमिषाशिन् ...	२०६	आराव ...	३५७
आहत ...	२५०५	आपन्नसत्त्वा ...	१११७	आमुक्त ...	१५९७	आरेवत ...	६९६
आद्य ...	२१८५	आपमित्यक ...	१७१५	आमोद ...	२६३	आरोग्य ...	११७३
आद्यमाषक ...	१८७७	आपान ...	२०१४	„ ...	२९७	आरोह ...	१३०२
आद्यून ...	२०६६	आपीड ...	१३४६	„ ...	२५१७	„ ...	२८११
आधार ...	५२४	आपीन ...	१८५२	आमोदिन् ...	२९९	आरोहण ...	६२८
आधि ...	४१८	आपूषिक ...	१७६३	आम्नाय ...	३१६	आर्तगल ...	७९७
„ ...	२५२९	„ ...	२३२९	„ ...	२२६४	आर्तव ...	१११५
आधूत ...	२१९८	आप्त ...	१४९४	आम्न ...	७१५	आर्द्र ...	२२३५
आधोरण ...	१५८५	आप्य ...	४७६	आम्नातक ...	७०३	आर्द्रक ...	१७८१
आध्यान ...	४१९	आप्यायन ...	२५६५	आम्नेडित ...	३३४	आर्य ...	३९०
आनक ...	१७४	आप्रच्छन्न ...	२२६४	आयत ...	२१६२	„ ...	१३५८
„ ...	२३४१	आप्रपद ...	१३१२	आयतन ...	६०६	आर्यावर्त ...	५७२
आनकदुन्दुभि ...	४४	आप्रपदीन ...	१३१२	आयति ...	१५२५	आर्यभ्य ...	१८३१
आनत ...	२१६५	आप्लव ...	१३१६	„ ...	२४७८	आल ...	१९१३

१०

अम कोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
आलम्भ ...	१६९८	आवेशिक ...	१४२०	आसन ...	११५०	आहो ...	२८५८
आलय ...	६०३	आशंसितृ ...	२०७८	,, ...	१५०४	आहोपुरुषिका	१६६९
आलवाल ...	५२५	आशंसु ...	२०७८	,, ...	१५४६	आह्वय ...	३२५
आलस्य ...	१९६५	आशय ...	२२९०	आसना ...	२२९२	आह्वा ...	३२६
आलान ...	१५४९	आशर ...	११८	आसन्दी ...	२९१३	आह्वान ...	३२७
आलाप ...	३४१	आशा ...	१४६	आसन्न ...	२१५७	ह.	
आलि ...	५८४	,, ...	२७६८	आसव ...	२०१२	इक्षु ...	९७५
,, ...	६५६	आशितंगवीन	१८२४	आसादित ...	२२३३	इक्षुगन्धा ...	८४५
,, ...	१०९७	आशीविष ...	४५१	आसार ...	१६७	,, ...	८५७
आलिङ्ग्य ...	३७२	आशीम् ...	२७९२	,, ...	१६५९	,, ...	८६८
आली ...	२७३१	आशु ...	१२९	आसुरी ...	१७४५	,, ...	९७४
आलीढ ...	१६३८	,, ...	१७३७	आसेचनक	२१३०	इक्षुर ...	८५७
आलु ...	१७६८	आशुग ...	१२३	आस्कन्दन	१६७५	इक्ष्वाकु ...	९६०
आलोक ...	२३४१	,, ...	१६४०	आस्कन्दित	१५६४	इक्ष्म ...	२१७२
आलोकन ...	२३११	,, ...	२३७३	आस्तरण ...	१५५२	,, ...	२२७९
आवपन ...	१७७३	आशुव्रीहि	१७३७	आस्था ...	२५१०	इक्षित ...	२२७९
आवर्त ...	४७८	आशुशुद्धिणि	१०९	आस्थान ...	१३८३	इक्षुदी ...	७४०
आवलि ...	६५६	आश्चर्य ...	४००	आस्थानी ...	१३८३	इक्ष्मा ...	४१६
आवसित ...	१७५३	आश्रम ...	१३६०	आस्पद ...	२५२२	इक्ष्मावती ...	१०९२
आवाप ...	५२५	आश्रय ...	१५०४	आस्फोट ...	८०९	इक्ष्माशील ...	१३६९
आवापक ...	१२८७	,, ...	२२७१	आस्फोटनी	१९९६	इक्ष्मर ...	१८३१
आवाल ...	५२५	आश्रयाश ...	१०८	आस्फोटा ...	७८८	इडा ...	२४१९
आविग्र ...	७८३	आश्रव ...	२८६	,, ...	८५६	इतर ...	१९६१
आविद्ध ...	२१६७	,, ...	२०७३	आस्य ...	१२५१	,, ...	२१८९
,, ...	२१९९	आश्रुत ...	२२४१	आस्या ...	२२९२	,, ...	२७१९
आविध ...	२३२१	आश्व ...	१५६३	आस्रव ...	२३०८	इति ...	२८२६
आविल ...	४९५	आश्वत्थ ...	६८५	आहत ...	३५२	इतिह ...	१३७७
आविस् ...	२८७३	आश्वयुज ...	२४९	,, ...	२२०१	इतिहास ...	३१९
आवुक ...	३८५	आश्विन ...	२४९	आहतलक्षण	२०४४	इत्वरी ...	१०९४
आवुत्त ...	३८५	आश्विनेय ...	१०२	आहव ...	१६७८	इदानीम् ...	२८९४
आवृत् ...	१४२५	आश्वीन ...	१५६१	आहवनीय	१३९१	इध्म ...	६७४
आवृत्त ...	२२०५	आषाढ ...	२४७	आहार ...	१८१८	इन ...	२५५७
आवेगी ...	९२२	,, ...	१४४३	आहाव ...	५१८	इन्दीवर ...	५४१
आवेशन ...	६०७	आसक्त ...	२०४२	आहेय ...	४५५	इन्दीवरी ...	८४९

शब्दानुक्रमकोशः

११

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
इन्दु ...	१७१	ई.		उग्र ...	६३	उत्कलिका ...	४१९
इन्द्र ...	८१	ईक्षण ...	१२५९	" ...	४०३	उत्कार ...	२३२२
" ...	१४९	" ...	२३११	" ...	१९३२	उत्क्रोश ...	१०३३
इन्द्रदु ...	७३८	ईक्षणिका ...	१११३	उग्रगन्धा ...	८५३	उत्तंस ...	२७९०
इन्द्रयव ...	७८२	ईडित ...	२२४४	" ...	९३८	उत्त ...	२२३५
इन्द्रवारुणी ...	९६१	ईति ...	२४७१	उच्च ...	२१६४	उत्तत ...	१२००
इन्द्रसुरस ...	७८५	ईरिण ...	२४४८	उच्चटा ...	९६८	उत्तम ...	२१३८
इन्द्राणिका ...	७८५	ईरित ...	२१९९	उच्चण्ड ...	२१९०	उत्तमर्ण ...	१७१६
इन्द्राणी ...	८९	ईर्म ...	११८१	उच्चार ...	१२०८	उत्तमा ...	१०८२
इन्द्रायुध ...	१६५	ईर्या ...	४१०	उच्चावच ...	२१९०	उत्तमाङ्ग ...	१२६३
इन्द्रारि ...	२३	ईरित ...	२२४३	उच्चैःश्रवस् ...	९०	उत्तर ...	३३०
इन्द्रावरज ...	३९	ईली ...	१६४९	उच्चैर्घुष्ट ...	३३४	" ...	२७१६
इन्द्रिय ...	२९२	ईश ...	५९	उच्चैस् ...	२८८२	उत्तरा ...	१४८
" ...	११९७	" ...	१५०	उच्छ्रय ...	६६८	उत्तरासङ्ग ...	१३०८
इन्द्रियार्थ ...	२९२	ईशान ...	६०	उच्छ्राय ...	६६८	उत्तरीय ...	१३०९
इन्धन ...	६७४	ईशितृ ...	२०४५	उच्छ्रित ...	२१६४	उत्तरेद्युः ...	२८९०
इभ ...	१५३७	ईश्वर ...	६०	" ...	२५०४	उत्तान ...	४९६
इभ्य ...	२०४५	" ...	२०४५	उज्जासन ...	१६९७	उत्तानशया ...	११५६
इरेमद ...	१६४	ईश्वरा ...	७२	उज्ज्वल ...	३९६	उत्थान ...	२५७०
इरा ...	२००८	ईषत् ...	२८६५	उज्ज्विल ...	१७११	उत्थित ...	२५०४
" ...	२६८७	ईषत्पाण्डु ...	३०३	उज्ज ...	६०५	उत्पतितृ ...	२०८२
इला ...	२४१९	ईषा ...	१७३५	उडु ...	१८६	उत्पत्ति ...	२७४
इक्षला ...	१९१	ईषिका ...	१५४३	उडुप ...	४८८	उत्पत्तिष्णु ...	२०८२
इव ...	२८६६	" ...	१९९४	उडुन ...	१०६१	उत्पन्न ...	२५०५
इष ...	२४९	ईहा ...	४१६	उत ...	२२२६	उत्पल ...	५४०
इडु ...	१६४१	ईहामृग ...	१००२	" ...	२८२१	" ...	९००
इडुधि ...	१६४४	उ.		" ...	२८५८	उत्पलशारिवा ...	८७२
इष्ट ...	१४०८	उ ...	२८८४	उताहो ...	२८५८	उत्पात ...	१६८५
" ...	१८२०	उक्त ...	२२३९	उत्क ...	२०४०	उत्फुल्ल ...	६६३
इष्टकापथ ...	९७८	उक्ति ...	३१३	उत्कट ...	९१७	उत्स ...	६४३
इष्टगन्ध ...	२९९	उक्थ ...	२९५४	" ...	२०७१	उत्सर्जन ...	१४१०
इष्टार्थोद्युक्त ...	२०४२	उक्षन् ...	१८२५	उत्कण्ठा ...	४१९	उत्सव ...	४३८
इष्टि ...	२४१२	उखा ...	१७६९	उत्कार ...	१०७२	" ...	२७५३
इष्वास ...	१६३४	उख्य ...	१७९६	उत्कार्य ...	२२७१	उत्सादन ...	१३१६

१२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
उत्साह ...	४२०	उदुम्बर ...	१९०१	उद् ...	५०७	उपग्रह ...	२३१०
„ ...	१५०५	उदुम्बरपर्णी ...	९३७	उद्गर्तन ...	१३१६	उपग्रह ...	१७०५
उत्साहन ...	१५०५	उदुखल ...	१७५७	उद्गान्त ...	१५३९	„ ...	२५४८
उत्साहवर्धन ...	३९७	उद्गत ...	२२१८	„ ...	२२१८	उपग्राह्य ...	१५२३
उत्सुक ...	२०४२	उद्गमनीय ...	१२९८	उद्गासन ...	१६९७	उपग्रह ...	२२८८
उत्सृष्ट ...	२२३८	उद्गाढ ...	१३२	उद्गाह ...	१४६५	उपचरित ...	२२२८
उत्सेध ...	६६८	उद्गातृ ...	१३८६	उद्ग्रेग ...	९८७	उपचाय्य ...	१३९३
„ ...	२५२६	उद्गार ...	२३२३	„ ...	२२७४	उपचित ...	२२०२
उदक् ...	२८९५	उद्गीथ ...	२९३९	उद्गुह ...	१०११	उपचित्रा ...	८२३
उदक ...	४७४	उद्गूर्ण ...	२२०३	उद्गत ...	२१६४	उपजाप ...	१५१०
„ ...	२९३८	उद्ग्राह ...	२३२३	उद्गतानत ...	२१६३	उपज्ञा ...	१३७८
उदवषा ...	१११५	उद्ग ...	२६८	उद्गद्य ...	२५०४	उपतप्त ...	२२७८
उदम ...	२१६४	उद्गन ...	२३१९	उद्गद्य ...	२२७३	उपताप ...	११७५
उदज ...	२३२७	उद्गाटन ...	१९८३	उद्गाय ...	२२७३	उपत्यका ...	६४७
उदधि ...	४६९	उद्गात ...	२३०२	उद्गत्त ...	८०३	उपदा ...	१५२३
उदन्त ...	३२५	उद्गान ...	१५२०	„ ...	११९४	उपधा ...	१५१०
उदन्या ...	१८१७	उद्गाल ...	७१७	उद्गदिष्णु ...	२०७०	„ ...	२६१३
उदन्वत् ...	४६९	उद्गित ...	२२१४	उद्गनस् ...	२०४०	उपधान ...	१३४८
उदपान ...	५१९	उद्ग्राव ...	१६८९	उद्गन्माथ ...	१६९८	उपधि ...	४२१
उदय ...	६३७	उद्गर्ष ...	४३८	उद्गन्माथ ...	१९८१	उपनाह ...	३७६
उदर ...	१२२७	उद्गव ...	४३८	उद्गमाद ...	४१४	उपनिधि ...	१८६८
उदर्क ...	१५२६	उद्गान ...	१७६४	„ ...	२०७०	उपनिषद् ...	२५२०
उदवसित ...	६०१	उद्गार ...	१७१४	उद्गमादवत् ...	११९४	उपनिष्कार ...	५९३
उदधिपू ...	१८१३	उद्गत ...	२२०४	उपकण्ठ ...	२१५९	उपन्यास ...	३२८
उदात्त ...	३१९	उद्गव ...	२७४	उपकारिका ...	६१२	उपपति ...	११४४
उदान ...	१२६	उद्गिज्ज ...	२१२७	उपकार्या ...	६१२	उपबर्ह ...	१३४८
उदार ...	२०४१	उद्गिद् ...	२१२७	उपकुक्षिका ...	८९९	उपभृत् ...	१४०२
„ ...	२७९१	उद्गिद ...	२१२७	„ ...	१७८०	उपभोग ...	२२८९
उदासीन ...	१४८७	उद्गम ...	२२७४	उपकुल्या ...	८४१	उपमा ...	२००१
उदाहार ...	३२९	उद्ग ...	२२०३	उपक्रम ...	१३७८	„ ...	२००४
उदित ...	२२३९	उद्गम ...	२२७२	उपक्रम ...	२३०१	उपमाता ...	२६८८
उदीची ...	१४८	उद्गान ...	६५४	„ ...	२६१३	उपमान ...	२००१
उदीच्य ...	५७०	उद्गान ...	२५६८	उपक्रोश ...	३३७	उपयम ...	१४६४
„ ...	८९२	उद्गोग ...	२९६१	उपगत ...	२२४२	उपयाम ...	१४६५
उदुम्बर ...	६९२						

शब्दानुक्रमकोशः

१३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
उपरक्त ...	२३४	उपाकृत ...	१४०३	उरण ...	१८५९	उषापति ...	५३
„ ...	२१११	उपात्यय ...	१४२६	उरणाख्य ...	९४३	उषित ...	३२२२
उपरक्षण ...	१५३३	„ ...	३३१६	उरभ्र ...	१८५९	उष्ट्र ...	१८५६
उपराग ...	२३३	उपादान ...	३२८३	उररी ...	२८४३	उष्ण ...	२५२
उपराम ...	२३२४	उपाधि ...	४१८	उररीकृत ...	२२४१	„ ...	१९६६
उपरि ...	२७०२	„ ...	३०४८	उरदछद् ...	१५९६	„ ...	२९३९
उपल ...	६४०	उपाध्याय ...	१३६६	उरस् ...	१२२९	उष्णरदिम ...	२०२
उपलब्धार्थी ...	३२१	उपाध्यायी ...	११०३	उरसिल ...	१६१९	उष्णिका ...	१८०६
उपलब्धि ...	२७९	उपाध्यायानी ...	११०४	उरस्य ...	११३०	उष्णीष ...	२७७६
उपलम्भ ...	२३०४	उपाध्यायी ...	११०२	उरस्वत् ...	१६१९	उष्णोपगम ...	२५२
उपला ...	२७३४	„ ...	११०४	उरु ...	२१४६	उष्मक ...	२५१
उपवन ...	६५२	उपानह ...	१९९०	उरुबूक ...	७५०	उस्र ...	२१०
उपवर्तन ...	५७३	उपाय(चतुष्टय) ...	१५०८	उर्वरा ...	५६५	उस्मा ...	१८३९
उपवास ...	१४२८	उपायन ...	१५३३	उर्वशी ...	१०३	ऊ.	
उपविषा ...	८४७	उपालम्भ ...	३३९	उर्वारि ...	९५९	ऊत ...	२२२६
उपवीत ...	१४५१	उपावृत्त ...	१५६८	उर्वी ...	५६२	ऊधस् ...	१८५२
उपश्लय ...	६३२	उपासङ्ग ...	१६४४	उलप ...	६६७	ऊन ...	२५९०
उपशाय ...	२३१३	उपासन ...	१६३९	उलूक ...	१०१७	ऊम् ...	२८८४
उपश्रुत ...	२२४२	उपासना ...	१४५२	उलूखल ...	१७५७	ऊररी ...	२८४३
उपसंव्यान ...	१३०७	उपासित ...	२२२८	उलूखलक ...	७१६	ऊरव्य ...	१७०८
उपसंपन्न ...	१४०५	उपाहित ...	३३४	उलूपिन् ...	५०२	ऊरी ...	२८४३
„ ...	१७९७	„ ...	२२०८	उल्का ...	२९१०	ऊरीकृत ...	२२४१
उपसर ...	२२९९	उपेन्द्र ...	३९	उल्ब ...	११५०	ऊरु ...	१२१९
उपसर्ग ...	१६८५	उपोदिका ...	९६३	उल्बण ...	२१८७	ऊरुज ...	१७०८
उपसर्जन ...	२१४४	उपोदात ...	३२९	उल्लुप ...	१७६६	ऊरुपर्वन् ...	१२१८
उपसर्था ...	१८४६	उतकृष्ट ...	१७२३	उल्लाघ ...	११८८	ऊर्ज ...	२५०
उपसूर्यक ...	२०९	उभययुग्म ...	२८९१	उल्लोच ...	१३१३	ऊर्जस्त्र ...	१६१८
उपस्कर ...	१७७६	उभयेयुग्म ...	२८९१	उल्लोल ...	४७८	ऊर्जस्त्रिन् ...	१६१८
उपस्थ ...	१२२४	उमा ...	७२	उल्लान ...	१९४	ऊर्जनाभ ...	१०१३
उपस्थर्ष ...	१४२४	„ ...	१७४६	उल्लि ...	९७६	ऊर्जा ...	२४३४
उपहार ...	१५२३	उमापति ...	६८	उल्लि ...	८४३	ऊर्जायु ...	१८५९
उपह्वर ...	२७०१	उम्य ...	१७२१	उल्लुब्ध ...	१०७	„ ...	१९२०
उपाशु ...	१५१३	उरःसूत्रिका ...	१२८२	उपस् ...	२१९	ऊर्ध्वक ...	१७२
उपाकरण ...	१४३३	उरग ...	४५४	उषा ...	२८८५	ऊर्ध्वजानु ...	११६८

१४

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
ऊर्ध्वजु ...	११६८	ऊर्ध्व ...	१६	एकायन ...	२१८३	एन्द्रियक ...	२१८२
ऊर्मि ...	४७७	ऊर्ध्वक्षि ...	८८	एकायनगत ...	२१८४	ऐरावण ...	९३
ऊर्मि ...	२९७०	ऊर्ध्व ...	१००८	एकावली ...	१२८५	ऐरावत ...	९३
ऊर्मिका ...	१२८८	ऊर्ध्व ...	१६३	एकाग्रिल ...	८११	ऊर्मि ...	१५१
ऊर्मिमत् ...	२१६६	ऊर्मि ...	८८१	एकाग्रिल ...	८१८	ऊर्मि ...	७३४
ऊष ...	५६५	ऊर्मि ...	१८२५	एड ...	११६९	ऐरावती ...	१६२
ऊषण ...	१७७८	ऊर्मि ...	२१४२	एडक ...	१८५९	ऐलविल ...	१३८
ऊषर ...	५६६	ऊर्मि ...	१४३८	एडगज ...	९४२	ऐलेय ...	८९०
ऊषवत् ...	५६६	ऊर्मिप्रोक्ता ...	८२२	एडमूक ...	२१०१	ऐश्वर्य ...	७१
ऊष्मागम ...	२५२	ऊर्मि ...	८५०	एडूक ...	६००	ऐषमस् ...	२८८८
ऊह ...	२८२	ए. ...		एण ...	१००८	ओ.	
ऊ.		एक ...	२१८८	एत ...	११०	ओकस् ...	२८०१
ऊक्थ ...	१८८६	ऊ. ...	२१८९	एतर्हि ...	२८९४	ओध ...	३७९
ऊक्ष ...	१८६	ऊ. ...	२३६७	एध ...	६७४	ऊ. ...	१०६६
ऊ. ...	७६२	एकक ...	२१८८	एधस् ...	६७४	ऊ. ...	२३८८
ऊ. ...	९९५	एकयुक्त ...	१३७६	एधा ...	२२६९	ओकार ...	३१८
ऊक्षगन्धा ...	८६९	एकतान ...	२१८३	एधित ...	२१७७	ओजस् ...	२८०२
ऊक्षगन्धिका ...	९२२	एकताल ...	३६७	एनस् ...	२६१	ओज्जुष्य ...	८००
ऊष् ...	३१७	एकदन्त ...	७६	एरण्ड ...	७५०	ओतु ...	९९९
ऊष्णीष ...	१७७१	एकदा ...	२८९३	एला ...	८९८	ओदन ...	१८०३
ऊर्ध्व ...	२१६८	एकपुर ...	१८३३	एलापर्णी ...	९२८	ओम् ...	२८७३
ऊर्ध्वरोहित ...	१६५	एकधुरावह ...	१८३७	एलाबालुक ...	८९०	ओष ...	२२६७
ऊर्ण ...	१७१३	एकधुरीण ...	१८३७	एवम् ...	२८३६	ओषधी ...	६६१
ऊत ...	३५४	एकपदी ...	५८७	ऊ. ...	२८६६	ऊ. ...	९१९
ऊ. ...	१७११	एकपिङ्ग ...	१३८	ऊ. ...	२८७३	ओषधीश ...	१७३
ऊतीया ...	२३१४	एकयष्टिका ...	१२८५	ऊ. ...	२८७९	ओष्ठ ...	१२५३
ऊतु ...	२४०	एकसर्ग ...	२१८४	ऊ. ...	२८८१	ऊ. ...	२९१८
ऊ. ...	२५४	एकहायनी ...	१८४९	एषणिका ...	१९९३	औ.	
ऊ. ...	३४५७	एककिन् ...	३१८८	ऐ.		औक्षक ...	१८२६
ऊतुमती ...	१११५	एकाम ...	३१८३	ऐकागारिक ...	१९७७	औषिती ...	३९७३
ऊते ...	३८५४	ऊ. ...	२७१५	ऐकुद ...	६८५	औषित्य ...	३९७३
ऊत्विज् ...	१३८७	एकाम्य ...	२१८४	ऐण ...	१००४	औतानपादि ...	१८४
ऊद्ध ...	१७५३	एकान्त ...	१३३	ऐणेष ...	१००४	औत्स्य ...	२७९३
ऊद्धि ...	८७३	एकाम्य ...	१८४२	ऐति ...	१३७७	औदमिक ...	१७६९

शब्दानुक्रमकोशः

१५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
औदरिक ...	२०६६	कषित् ...	२८७६	कठिलक ...	२५७	कद्रद ...	२०९८
औपगवकादिक २३२८		कषष्ठ ...	५७७	कठोर ...	२१७६	कनक ...	१८९४
औपयिक ...	१५१६	” ...	९०४	कडङ्गर ...	१७५१	कनकाध्यध	१४८२
औपवस्त ...	१४२८	कषष्प ...	५०८	कडम्ब ...	१७७६	कनकालुका	१५३२
औमीन ...	१७२१	कच्छपी ...	२५९८	कडार ...	३०९	कनकाङ्ग	८०३
औरभ्रक ...	१८६०	कच्छुर ...	११९०	कण ...	२१४८	कनिष्ठ ...	११६०
औरस ...	११३०	कच्छुरा ...	८३२	” ...	२४२६	” ...	२४१७
और्ध्वदेहिक १४१३		कच्छु ...	११७९	कणा ...	८४१	कनिष्ठा ...	१२३८
और्व ...	११२	कक्षुक ...	४५६	” ...	१७७९	कनीनिका...	१२५८
औशीर ...	२७०६	” ...	१५९३	कणिका ...	७८०	कनीयस् ...	२१४९
औषध ...	९१९	कक्षुकिन् ...	१४८४	” ...	२९११	” ...	२८०५
” ...	११७४	कट ...	१२२१	कणिश्च ...	१७४८	कन्या ...	२९१३
औष्ट्रक ...	१८६०	” ...	१५४१	कण्टक ...	२९५९	” ...	२९५१
क.		” ...	१७५९	कण्टकारिका	८३५	कन्द ...	९६२
क ...	२३४४	” ...	२४०२	कण्टकिफल	७७०	” ...	२९६४
क ...	२८३५	कटक ...	६४२	कण्ठ ...	१२४९	कन्दर ...	६४४
ककुद ...	२५१८	” ...	१२८७	कण्ठभूषा ...	१२८१	कन्दराळ ...	७०६
ककुघाती ...	१२२१	कटभरा ...	८१९	कण्डुरा ...	८२१	” ...	७३४
ककुम् ...	१४६	” ...	९५४	कण्डू ...	११८०	कन्दर्प ...	५०
ककुम्भ ...	३७५	कटभी ...	९४८	कण्डूया ...	११८०	कन्दली ...	१००५
” ...	७३८	कटाक्ष ...	१२६१	कण्डोल ...	१७५९	कन्दु ...	१७६७
ककौलक ...	१३३३	कटाह ...	२९३७	कण्डोलबीजा	१९९२	कन्दुक ...	१३५०
कक्ष ...	१२३१	कटि ...	१२२१	कण्ट ...	९८०	कन्धरा ...	१२४९
” ...	२७७४	कटिमोय ...	१२२४	कथा ...	३२२	कन्यकाजात	११२१
कक्ष्या ...	१५५१	कटी ...	२९७१	कदध्वन् ...	५८९	कन्या ...	१०८९
” ...	२६५१	कटु ...	२९४	कदम्ब ...	७३२	कपट ...	४२१
कङ्क ...	१०१९	” ...	८१९	कदम्बक ...	१०६८	कपर्द ...	६९
कङ्कटक ...	१५९६	” ...	२४०५	” ...	१७४१	कपर्दिन् ...	६३
कङ्कण ...	१२८९	कटुतुम्बी ...	९६०	कदर ...	७४८	कपाट ...	६२७
कङ्कतिका ...	१३५३	कटुरोहिणी	८१९	कदर्य ...	२१२१	कपाल ...	१२१०
कङ्काल ...	१२११	कदफल ...	७२९	कदली ...	८७४	कपालभूस्...	६३
कङ्कु ...	१७४६	कद्वक्त्र ...	७६१	” ...	१००५	कपि ...	९९३
कच ...	१२६४	कठिञ्जर ...	८०७	कदाचित् ...	२८५६	कपिकङ्कु ...	८२३
कचर ...	२१३४	कठिन ...	२१७६	कदुष्ण ...	२१४	कपित्थ ...	६९०
				कङ्कु ...	३०९		

१६

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कपिल ...	१०९	कम्पन ...	२१७३	करवालिक्का ...	१६४९	कर्णजलौकम् ...	१०१४
कपिला ...	१५३	कम्पित ...	२१९८	करवीर ...	८०३	कर्णधार ...	४९०
” ...	७७४	कम्प ...	२१७४	करशाखा ...	१३३७	कर्णपूर ...	२७९०
कपिला ...	८८९	कम्पल ...	१३०६	करशीकर ...	१५४१	कर्णवेष्टन ...	१३८०
कपिवल्ली ...	८४३	” ...	२७२४	करहाट ...	५५३	कर्णिका ...	१३८०
कपिश ...	१०८	कम्बलवाक्कम् ...	१५७२	करहाटक ...	७५३	” ...	२३६५
कपीतन ...	७०२	कम्बि ...	१७७४	कराल ...	२७४५	कर्णिकार ...	७६९
” ...	७४४	कम्बु ...	५१२	करिगर्जित ...	१६८२	कर्णारिष ...	१५७१
” ...	७७४	” ...	२६०१	करिणी ...	१५४०	कर्णजप ...	२११८
कपोत ...	१०१६	कम्बुग्रीवा ...	१२५०	करिण् ...	१५६६	कर्तरी ...	१९९६
कपोतपालिका ...	६२३	कन्न ...	२०७२	करिपिप्पली ...	८४३	कर्तम ...	४८५
कपोताक्षि ...	९०७	कर ...	२११	करिशावक ...	१५४८	कर्पट ...	१४०३
कपोल ...	१२५४	” ...	१५२१	करीर ...	८०९	” ...	२९६०
कफ ...	११९८	” ...	२६६३	” ...	२६८२	कर्पर ...	१२१०
कफिन् ...	११९४	करक ...	७७७	करीष ...	१८०८	कर्परांश ...	२६८६
कफोनि ...	१२३३	” ...	२३४७	करुण ...	३९५	कर्परी ...	१९०९
कबन्ध ...	४७४	करका ...	१६८	करुणा ...	३९७	कर्पूर ...	१३३३
” ...	१७०३	करज ...	७४३	करेडु ...	१०२५	कर्पूर ...	११९
कबरी ...	९२७	” ...	९०६	करेणु ...	२४३९	” ...	३१०
” ...	१२६७	करजक ...	७४३	करोटि ...	१२१२	” ...	१८९५
” ...	१७८७	करट ...	१०२७	कर्क ...	१५५९	कर्मकर ...	१९५८
कम् ...	२८३५	” ...	२४०२	कर्कटक ...	५०८	” ...	२०६२
कमठ ...	५०८	करण ...	१९३२	कर्कटी ...	९५९	कर्मकार ...	२०६२
कमठी ...	५१५	” ...	२४४३	कर्कन्धू ...	७२१	कर्मक्षम ...	२०६०
कमण्डलु ...	१४४४	करण्ड ...	२९३१	” ...	२९७१	कर्मठ ...	२०६१
कमन ...	२०७२	करतोषा ...	५३२	कर्करी ...	१७६८	कर्मण्या ...	२००५
कमल ...	४७३	करपत्र ...	१९९८	कर्करेडु ...	१०२५	कर्मन्दिन् ...	१४३५
” ...	५४६	करम ...	१३३५	कर्कश ...	९४१	कर्मशील ...	२०६१
” ...	२७२४	” ...	१८५६	” ...	२१७६	कर्मशूर ...	२०६१
कमला ...	५४	करमूषण ...	१२८९	” ...	२७७०	कर्मसचिव ...	१४७६
कमलासन ...	३३	करमर्दक ...	७८३	कर्काह ...	९५९	कर्मार ...	९६९
कमलोत्तर ...	१९१८	करम्म ...	१८०२	कर्कुर ...	९५७	कर्मन्दित्रय ...	२९३
कमितृ ...	२०७१	करवह ...	१३३९	कर्कुरक ...	९१८	कर्ष ...	१८७७
कम्प ...	४३८	करवाल ...	१६४६	कर्ण ...	१२६२	कर्षक ...	१७१८

शब्दानुक्रमकोशः

१७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कर्षफल ...	७६५	कलिल ...	२१२४	कश्य ...	१५६२	काच ...	१९०५
कर्ष ...	२७८०	कलुष ...	२६१	„	२००९	„	१९८९
कल ...	३६६	„	४९५	„	२११३	„	२३९०
कलकल ...	३६१	कलेवर ...	१२१३	कष ...	१९९३	काचरधात्री	७५७
कलकु ...	१७८	कल्क ...	२३६२	कषाय ...	२९४	काचित ...	२२०३
„	२३४२	कल्प ...	२५७	„	२६४१	काधन ...	१८९६
कलत्र ...	२६२३	„	२५९	कष्ट ...	४६७	काधनाह्वय	७७८
कलघौत ...	२४८७	„	१४३२	„	२४१३	काधनी ...	१७८८
कलम ...	१५३८	„	१५१५	कंस ...	१७७१	काधी ...	१२९०
कलम ...	१७५५	कल्पना ...	१५५१	कंसाराति ...	४२	काशिक ...	१७८५
कलम्ब ...	१६४१	कल्पवृक्ष ...	१००	कस्तूरी ...	१३३२	काण्ड ...	२४२१
„	१७७६	कल्पान्त ...	२५९	कङ्कार ...	५३९	काण्डपृष्ठ ...	१६०२
कलम्बी ...	९६३	कल्मष ...	२६०	कङ्क ...	१०३१	काण्डवत् ...	१६०६
कलरव ...	१०१६	कल्माष ...	३१०	कांस्यताल ...	३७०	काण्डीर ...	१६०६
कलल ...	११५०	कल्य ...	२१९	काक ...	१०२७	काण्डेष्टु ...	८५७
कलविष्ट ...	१०२३	„	११८८	काकचिन्ती ...	८४४	कातर ...	२०७७
कलश ...	१७६९	„	२६५४	काकतिन्दुक ...	७२६	कात्यायनी...	७२
कलशि ...	८३४	कलबा ...	३४६	काकनासिका ...	८८५	„	११०८
कलहंस ...	१०३३	कल्याण ...	२६५	काकपक्ष ...	१२६६	कादम्ब ...	१०३३
कलह ...	१६७६	कल्लोल ...	४७८	काकपीलुक ...	७२६	कादम्बरी ...	२००८
कला ...	१७५	कलच ...	१५९६	काकमाची ...	९५१	कादम्बिनी	१६०
„	२३६	कलल ...	१८१५	काकमुद्रा ...	८७५	काद्रवेय ...	४४५
„	२७३१	कलि ...	१९४	काकली ...	३६५	कानन ...	६५०
कलाद ...	१९४४	„	१३६३	काकाङ्गी ...	८८५	कामीन ...	११२१
कलानिधि ...	१७३	कविका ...	१५६६	काकिणी ...	२९१२	कान्त ...	२१२९
कलाप ...	२५९२	कविय ...	२९६४	काकु ...	३३५	कान्तलक ...	९०४
कलाष ...	१७३८	कवोष्ण ...	२१४	काकुद ...	१२५५	कान्ता ...	१०८०
कलि ...	१६७७	कम्ब ...	१४०१	काकेन्दु ...	७२६	कान्तार ...	५९१
„	२७२३	कम्पा ...	१९९१	काकोदुम्बरिका ...	७१७	„	२६७९
कलिका ...	६८०	कम्पाई ...	२११३	काकोदर ...	४५२	कान्तारक ...	९७५
कलिङ्ग ...	७८२	कशिपु ...	२५९५	काकोल ...	४५७	कान्तार्थिनी	१०९३
„	१०२०	कशेरु ...	२९२१	„	१०२९	कान्ति ...	१७९
कलिद्रुम ...	७६५	कशेरुका ...	१२११	काधी ...	९१०	„	२२६५
कलिमारक ...	७४४	कश्मल ...	१६८६	काष्ठा ...	४१६	कान्दविक ...	१७६३

२ अ० को० स०

१८

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कान्दिशीक	२१०९	कारवी	... ८७१	कालखण्ड	... १२०६	काश्यपी	... ५६१
कापथ	... ५८९	,,	... ९५३	कालधर्म	... १६९९	काष्ठ	... ६७४
कापोत	... १०७३	,,	... १७८०	कालपृष्ठ	... १६३४	काष्ठकुडाल	४९३
,,	... १९२४	,,	... १७८७	कालमेषिका	८२९	काष्ठतण्ड	... १९४६
कापोताञ्जन	१९०७	कारवेह्य	... ९५७	,,	... ८६६	काष्ठा	... १४६
काम	... ५०	कारा	... १७०५	कालमेषी	... ८४०	,,	... २३६
,,	... ४१७	कारिका	... २३६५	कालशेय	... १८१२	,,	... २४१६
,,	... १४६७	कारिष	... २३३५	कालसूत्र	... ४६३	काष्ठाम्बुवाहिनी	४८९
,,	... १८२०	कारह	... १९३८	कालस्कन्ध	७२५	काष्ठीला	... ८७५
,,	... २६११	कारुणिक	... २०५४	,,	... ७८४	कास	... ११७७
कामंगामी	... १६२०	कारुण्य	... ३९७	काला	... ८३७	कासमर्द	... २९३३
कामन	... ३०७२	कारोत्तर	... २०१४	,,	... ८६६	कासर	... ९९६
कामपाल	... ४६	कार्तस्वर	... १८९७	,,	... १७८०	कासार	... ५२२
कामम्	... २८७५	कार्तान्तिक	... १४९६	कालागुरु	... १३२७	कासू	... २४६७
कामयितृ	... २०७२	कार्तिक	... २४९	कालानुसार्य	... ८९३	किंवदन्ती	... ३२४
कामिनी	... १०७९	कार्तिकिक	... २५०	,,	... १३२५	किंशार	... १७४८
,,	... २५५९	कार्तिकेय	... ७७	कालायस	... १९०२	,,	... २६६१
कामुक	... २०७१	कार्त्तव्य	... २६२१	कालिका	... २३६४	किंशुक	... ७०७
कामुका	... १०९२	कार्पास	... १२९५	कालिन्दी	... ५३०	किंकोदिवि	... १०१९
कामुकी	... १०९२	,,	... २९६४	कालिन्दीभेदन	४८	किंकर	... १९६३
काम्पिह्य	... ९४१	कार्पासी	... ८८०	काली	... ७२	किंकिणी	... १२९३
काम्बल	... १५७६	कार्म	... २०६१	कालीयक	... ८५१	किंचित्	... २८६५
काम्बविक	... १९४५	कार्मण	... २२५७	,,	... १३२५	किंचुलक	... ५१०
काम्बोज	... १५५७	कार्मुक	... १६३३	काल्पक	... ९१८	किञ्चक	... ५५२
काम्बोजी	... ९२५	काश्य	... ७३७	कास्या	... १८४६	किटि	... ९९१
काम्यदान	... २२५६	कार्षापण	... १८८२	कावचिक	... १५९९	किट्ट	... १२०४
काय	... १२१५	कार्षिक	... १८८२	कावेरी	... ५३६	किण	... २९३१
काय (तीर्थ)	१४५३	काल	... ११७	काव्य	... १९४	किणिही	... ८२६
कायस्था	... ७६६	,,	... २१६	काश	... ९७३	किण्व	... २०१३
कारण	... २७१	,,	... ३०४	काश्मरी	... ७१९	कितव	... ८०३
कारणा	... ४६५	,,	... २७२३	काश्मर्य	... ७२०	,,	... २०१६
कारणिक	... २०३८	कालक	... ११७२	काश्मीर	... ९३९	किंनर	... २१
कारण्डव	... १०५६	कालकण्टक	१०२९	काश्मीरजम्बू	१३२१	,,	... १४१
कारम्भा	... ७६०	कालकूट	... ४५७	काश्यपि	... २०८	किन्नरेश	... १३७

शब्दानुक्रमकोशः

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
किम् ...	२८३७	कु ...	२८१६	कुट्टनी ...	१११२	कुन्द ...	८९१
” ...	२८५८	कुकर ...	११६९	कुट्टिम ...	२९६२	” ...	१३३
किमु ...	२८५८	कुकुन्दर ...	१२२३	कुठर ...	१८५५	कुन्दुर ...	८९१
किमुत ...	२८५३	कुकूल ...	२७४१	कुठार ...	१६५१	कुन्दुरुकी ...	८६
” ...	२८५८	कुकुट ...	१०२२	कुठेरक ...	८०७	कुपूय ...	२१३३
किपचान ...	२१२१	कुकुभ ...	१०५७	कुठक ...	२९२८	कुप्य ...	१८८९
किपुरुष ...	१४१	कुकर ...	९१९	कुठव ...	१८८४	कुवेर ...	१३५
किरण ...	२१०	” ...	१९७१	कुठमल ...	६८१	” ...	१५०
किरात ...	१९६९	कुधि ...	१८२७	कुठ्य ...	६००	कुवेरक ...	९०३
किराततिक्त ...	९३४	कुधिभरि ...	२०६७	कुणप ...	१७०४	कुवेराक्षी ...	७५८
किरि (र) ...	९९१	कुकुम ...	१३२०	” ...	२९३४	कुब्ज ...	११६९
किरीट ...	१२७७	कुष ...	१२२७	कुणि ...	९०४	कुमार ...	८०
किर्मीर ...	३१०	कुचन्दन ...	१३३८	” ...	११६९	” ...	३८६
किल ...	२८४४	कुचर ...	२०९९	कुण्ठ ...	२०५९	कुमारक ...	६९८
किलास ...	११७९	कुचाग्र ...	१२२८	कुण्ड ...	११४५	कुमारी ...	७९५
किलासिन् ...	११९६	कुज ...	१९५	” ...	१७६९	” ...	१०८९
किलिञ्जक ...	१७५९	कुक्षित ...	२१६६	कुण्डल ...	१२८०	कुमुद ...	१५१
किल्बिष ...	२६०	कुञ्ज ...	६४९	कुण्डलिन् ...	४५२	” ...	५४१
” ...	२७८२	” ...	२३९६	कुण्डी ...	१४४४	कुमुदमाय ...	५७५
किशोर ...	१५६०	कुञ्जर ...	१५३६	कुतप ...	१४१५	कुमुदबान्धव ...	१७१
किष्कु ...	२३४८	” ...	२१४२	कुतुक ...	४२३	कुमुदिका ...	७२९
किसलय ...	६७७	कुञ्जराशन ...	६८९	कुतुप ...	१७७२	कुमुदिनी ...	५४४
कीकस ...	१२१०	कुञ्जल ...	१७८५	कुतू ...	१७७२	कुमुद्वत् ...	५७५
कीचक ...	९७१	कुट ...	६५९	कुतूहल ...	४२३	कुमुद्वती ...	५४३
कीनाश ...	२७६६	” ...	१७७०	कुत्सा ...	३३७	कुम्बा ...	१३८८
कीर ...	१०३०	कुटक ...	१७३३	कुत्सित ...	२१३३	कुम्भ ...	७१६
कीर्ति ...	३३३	कुटण ...	७८१	कुथ ...	९८०	” ...	१५४२
कील ...	११३	कुटनट ...	७६२	” ...	१५५२	” ...	२६०३
” ...	२७३०	” ...	९११	कुहाल ...	६९३	कुम्भकार ...	१९४०
कीलक ...	१८५२	कुटिल ...	२१६७	कुनटी ...	१९२३	कुम्भसंभव ...	१८४
कीलाळ ...	४७३	कुटी ...	६०४	कुनाशक ...	८३१	कुम्भिका ...	५४२
” ...	२७३५	” ...	२९७१	कुन्त ...	१६५४	कुम्भी ...	७२९
कीलित ...	२१०८	कुदुम्ब्यापूत ...	२०४७	कुन्तल ...	१२६४	कुम्भीर ...	५०९
कीश ...	९९४	कुदुम्बिनी ...	१०८५	कुन्द ...	७९४	कुरङ्ग ...	१००३
कु ...	५६३						

२०

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कुरङ्गक ...	१९७६	कुविन्द ...	१९४१	कूपक ...	४९१	कृत्तिवासम्	६२
कुरण्टक ...	७९६	कुवेणी ...	४९९	" ...	१२२३	कृत्या ...	२६५२
" ...	७९९	कुश ...	९८०	कूबर ...	१५८१	कृत्रिमधूपक	१३२९
कुरवक ...	७९६	" ...	२७६७	कूर्च ...	१२५८	कृत्त्र ...	२१५४
कुरर ...	१०३३	कुशल ...	२६६	कूर्चशीर्ष ...	९३३	कृपण ...	२१२१
कुसविन्द ...	९६७	" ...	२०३३	कूर्षिका ...	१७९४	कृपा ...	३९८
कुसविस्त ...	१८७९	" ...	२७४३	कूर्दन ...	४२७	कृपाण ...	१६४६
कुल ...	१०७०	कुशी ...	१९०४	कूर्पर ...	१२३३	कृपाणी ...	१९९६
" ...	१३५४	कुशीलव ...	१९५३	कूर्पासक ...	१३०९	कृपालु ...	२०५४
कुलक ...	७२६	कुशेयय ...	५४६	कूर्म ...	५०८	कृपीटयोनि	१०६
" ...	९५८	कुष्ट ...	९००	कूल ...	४८१	कृमि ...	१०१४
" ...	१९३९	कुष्ठ ...	११८२	कूष्माण्डक ...	९५९	कृमिकोशोत्थ	१२९६
कुलटा ...	१०९४	" ...	२९६२	कृकण ...	१०२५	कृमिल ...	८६१
कुलतिथिका ...	१९११	कुसीद ...	१७१४	कृकलास ...	१०१२	कृमिज ...	१३२६
कुलपालिका ...	१०८८	कुसीदिक ...	१७१७	कृकवाकु ...	१०२२	कृश ...	२१४७
कुलभेष्टिन् ...	१९३९	कुसुम ...	६८२	कृकाटिका ...	१२५०	कृशालु ...	१०८
कुलसंभव ...	१३५७	कुसुमाजन ...	१९१२	कृच्छ्र ...	४६७	कृशानुरेतस् ...	६५
कुलखी ...	१०८८	कुसुमेधु ...	५१	" ...	१४५६	कृशान्विन् ...	१९५२
कुलाय ...	१०६२	कुसुम्म ...	१९१९	" ...	२६३५	कृषक ...	१७३३
कुलाल ...	१९४०	" ...	२६०७	कृत ...	२४८८	कृषि ...	१७१०
कुलासी ...	१९११	कुसति ...	४२२	कृतपुङ्ख ...	१६०३	कृषिक ...	१७१८
कुलिश ...	९३	कुस्तुम्बुरु ...	१७८२	कृतमाल ...	६९६	कृषीवल ...	१७१८
कुली ...	८३६	कुहना ...	१४५८	कृतमुख ...	२०३३	कृष्ट ...	१७२३
कुलीन ...	१३५८	कुहर ...	४४०	कृतलक्षण ...	२०४४	कृष्टि ...	१३६४
कुलीर ...	५०८	कुहू ...	२३२	कृतछापलिका ...	१०८७	कृष्ण ...	३५
कुल्माष ...	१७४३	कुहूय ...	२०५२	कृतहस्त ...	१६०३	" ...	२३९
" ...	२९३७	कूट ...	६४१	कृतान्त ...	११६	" ...	२०४
कुल्माषामिषुत	१७८४	" ...	१०७२	" ...	२४६३	" ...	१७७८
कुल्ब ...	१२१०	" ...	२४०८	" ...	२७२३	कृष्णपाकफल	७८३
कुल्बा ...	५३४	कूटवज्र ...	१९८१	कृतामिषेका ...	१०८३	कृष्णफला ...	८४०
कुवक ...	७२१	कूटशाल्मलि ...	७४२	कृतिन् ...	१३६४	कृष्णनेदी ...	८२०
" ...	२९७८	कूटरथ ...	२१७१	" ...	२०३३	कृष्णला ...	८४४
कुवल्य ...	५४०	कूप ...	५१९	कृत ...	२२३१	कृष्णलोहित	३०८
कुवाद ...	२०९९	कूपक ...	४८६	कृति ...	१४४५	कृष्णवर्त्मन्	१०७

शब्दालुक्रमकोशः

११

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कृष्णवृन्ता...	७५८	केटमजित्...	४३	कोप	४१३	कौतूहल	४२३
कृष्णसार	१००७	केड्य	७२९	कोपना	१०८१	कौद्रवीण	१७२२
कृष्णा	८४१	केतव	४२१	कोपिन्	२०८८	कौस्तिक	१६०८
कृष्णिका	१७४५	,,	२०१८	कोमल	२१८०	कौन्ती	८८९
कोकर	११७१	कैदारक	१७२९	कोयष्टिक	१०५८	कौपीन	२५७८
कोका	१०४९	कैदारिक	१७२९	कोरक	६८०	कौमुदी	१७७
कोकिन्	१०४८	कैदार्थ	१७२९	कोरङ्गी	८९९	कौमोदकी...	५६
कोतकी	९८८	कैरव	५४१	कोरदूष	१७३९	कौलटिनेष	११२७
कोतन	१६६६	कैलास	१४०	कोल	४८८	कौलट्य	११२६
,,	२५६२	कैवर्त	४९७	,,	७२१	,,	११२७
केतु	२४५५	कैवर्तीमुसाक	९१२	,,	९९१	कौलटेर	११२६
,,	२५६३	कैवल्य	२८९	कोलक	१३३२	कौलीन	२५६७
,,	२६३२	कैशिक	१२६५	,,	१७७८	कौलेयक	१९७१
केदर	२९३४	कैष	१२६५	कोलदल	९०९	कौशिक	७१६
केदार	१७२८	कोक	१००२	कोलम्बक	३७६	,,	२३५४
केनिपातक	४९२	,,	१०३२	कोलवल्ली	८४३	कौशेय	१२९६
केयूर	१२८८	कोकनद	५५०	कोला	८४२	कोस्तुम	५६
केकि	४२६	कोकनदच्छवि	३०६	कोलाहल	३६१	ककच	१९९८
केवल	२७४२	कोकिल	१०२६	कोकि	७२१	ककर	८०२
केय	१३६४	कोकिलाञ्च	८५७	कोबिद	१३६२	,,	१०२५
केशपर्णी	८२६	कोटर	६७५	कोविदार	६९३	कतु	१३७९
केशपाशी	१२६८	कोटवी	११०७	कोय	१८८८	कतुष्वंसिन्	६७
केशव	३६	कोटि	१६३६	,,	२७७२	कतुमुञ्	१७
,,	११६४	,,	१६५४	कोयफल	१३३३	कथन	१६९७
केशवेश	१२६७	,,	२४१०	कोयातकी	२३५१	कन्दन	१६८९
केशाम्बुनाम	८९२	कोटिवर्षा	९१५	कोष	१०६२	,,	२५८१
केशिक	११६४	कोटिश	१७३०	कोष्ठ	२४१५	कन्दित	४३२
केशिन्	११६४	कोट्ट	२९३०	कोष्ण	२१४	कम	१४३१
केशिनी	९०१	कोट्टार	२९३०	कौञ्जटिक	२३६८	,,	२६२९
केसर	५५२	कोठ	११८२	कौशेयक	१६४६	कमुक	७३०
,,	६९९	कोण	३७४	कोटतक्ष	१९४७	,,	७३१
,,	७७६	,,	१६५४	कोटिक	१९५७	,,	९८६
,,	७७८	कोदण्ड	१६३३	कोणप	११८	कमेळक	१८५६
केसरिन्	९८९	कोद्रव	१७३९	कौतुक	४२३	कयविक्रयिक	१८६३

२२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कथिक ...	१८६४	क्षिणित ...	२२२१	क्षम ...	९०५	क्षीरविदारी ...	८६९
करय ...	१८६९	क्षिष्ट ...	३४९	,, ...	२९६२	क्षीरशुद्धा ...	८६८
कव्य ...	११९९	,, ...	२२२१	क्षमा ...	२६२०	क्षीरावी ...	८४८
कव्यात् ...	११८	क्षीतक ...	८६७	क्षमितृ ...	२०८७	क्षीरिका ...	७३९
कव्याद् ...	११८	क्षीतिकिका ...	८३७	क्षमिन् ...	२०८७	क्षीरोद ...	४७१
कथिक ...	१८६४	क्षीव ...	११५२	क्षय ...	२५९	क्षुत् ...	११७७
क्रिया ...	३१५	,, ...	२७६२	,, ...	११७६	क्षुत ...	११७७
,, ...	२६४९	क्षेय ...	२३०८	,, ...	१५०६	क्षुताभिजनन ...	१७४५
क्रियावान् ...	२०६०	क्षोम ...	१२०४	,, ...	२२६४	क्षुद्र ...	२१२१
कीडा ...	४२६	क्षण ...	३५९	,, ...	२६२६	,, ...	२२४८
,, ...	४२७	,, ...	२२६५	क्षव ...	११७७	,, ...	२६९०
कुङ् ...	१०३१	क्षणन ...	३५९	,, ...	१७४५	क्षुद्रघण्टिका ...	१२९३
कुम्भ ...	४१३	कथित ...	२२१५	क्षवशु ...	११७७	क्षुद्रशङ्ख ...	५१३
कुष्ट ...	४३२	क्षाण ...	३५९	क्षान्त ...	२२१८	क्षुद्रा ...	८३६
कूर ...	२११९	क्षण ...	२३७	क्षान्ति ...	४०९	,, ...	२६८९
,, ...	२१७६	,, ...	४३८	क्षार ...	१९०५	क्षुद्राण्डमत्स्यसं. ...	५०४
,, ...	२७१८	,, ...	२४२९	क्षारक ...	६८०	क्षुप् ...	१८१५
कैतव्य ...	१८६९	क्षणदा ...	२२२	क्षारमृत्तिका ...	५६५	क्षुषित ...	२०६४
कय ...	१८६९	क्षणन ...	१६९५	क्षारित ...	२११०	क्षुप ...	६६५
क्रोड ...	९९२	क्षणप्रभा ...	१६२	क्षिति ...	५६१	क्षुमा ...	१७४६
,, ...	१२२८	क्षतज ...	१२०१	,, ...	२४७५	क्षुर ...	८५७
,, ...	२६२६	क्षतमत ...	१४६०	क्षिपा ...	२२७२	,, ...	२९३४
क्रोध ...	४१३	क्षन्तु ...	१५८६	क्षित ...	२१९९	क्षुरक ...	७२८
क्रोधन ...	२०८८	,, ...	१९३४	क्षिमु ...	२०८४	क्षुरम ...	२९३५
क्रोशयुग ...	५९२	,, ...	२४६०	क्षिम ...	१२८	क्षुरिन् ...	१९४८
क्रोष्टु ...	९९८	क्षत्रिय ...	१४६९	,, ...	२२४८	क्षुत्तक ...	१९६१
क्रोष्टुविज्ञा ...	८३४	क्षत्रिया ...	११०१	क्षिवा ...	२२६४	,, ...	२१४७
क्रोष्टी ...	८६८	क्षत्रियी ...	११०३	क्षीण ...	४४४	,, ...	२३५५
क्रौञ्च ...	१०३१	क्षत्रियाणी ...	११०१	क्षीव ...	२०७१	क्षेत्र ...	१७२८
क्रौञ्चदारण ...	८०	क्षन्तु ...	२०८७	क्षीर ...	४७५	,, ...	१७२९
क्रुम ...	२२७०	क्षपा ...	२२२	,, ...	१८०८	,, ...	२६९५
क्रुमथ ...	२२७०	क्षपाकर ...	१७४	,, ...	२६९९	क्षेत्रज्ञ ...	२७२
क्रिज ...	२२३५	क्षम ...	२६२०	,, ...	२८०१	,, ...	२४००
क्रिज्जाश्च ...	११९३	,, ...	२६६	क्षीरविकृति ...	१७९४	क्षेत्राजीव ...	१८१८

शब्दानुक्रमकोशः

२३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
क्षेपण ...	२२०२	खङ्ग ...	१६४५	खलेदारु ...	१७३६	गण ...	२४२६
क्षेपणी ...	४९२	,, ...	२३३९	खल्या ...	२३३३	गणक ...	१४९५
क्षेपिष्ठे ...	२२४७	खङ्गपिधान ...	२७७२	खात ...	५२१	गणदेवता ...	२०
क्षोणि ...	५६१	खङ्गफल ...	२७०८	खादित ...	२२४५	गणनीय ...	२१५३
क्षोद ...	१६६५	खङ्गिन् ...	९९५	खारी ...	१८८३	गणरात्र ...	२२६
क्षोदिष्ठ ...	२२४७	खण्ड ...	१७६	खारीक ...	१७२७	गणरूप ...	८०९
क्षौद्र ...	१९२१	खण्डपरशु ...	६१	खारीवाप ...	१७२७	गणहासक ...	९०५
क्षौ(क्षो)म ...	६१६	खण्डविकार ...	१७९३	खिल ...	५६७	गणाधिप ...	७५
,, ...	१२९५	खण्डिक ...	१७३९	खुर ...	९०९	गणिका ...	७९१
,, ...	१३००	खदिर ...	७४७	,, ...	१५६६	,, ...	११११
क्षुत ...	२२०६	खदिरा ...	९३१	खुरणम् ...	११६७	गणिकारिका ...	७८०
क्ष्मा ...	५६३	खद्योत ...	१०४४	खुरणस ...	११६७	गणित ...	२१५३
क्ष्माभृत् ...	६३४	खनि ...	६४६	खेट ...	२१३३	गणेश ...	२१५३
,, ...	१४७०	खनित्र ...	१७३१	खेय ...	५२४	गण्ड ...	१२५४
क्ष्वेड ...	४५६	खपुर ...	९८६	खेला ...	४२७	,, ...	१५४१
क्ष्वेडा ...	१६८१	खर ...	२१५	खोड ...	११७१	गण्डक ...	९९५
,, ...	२४२०	,, ...	१८६१	ख्यात ...	२०४३	गण्डकारी ...	९३१
क्ष्वेडित ...	२९६२	खरणम् ...	११६६	ख्यातगर्हण ...	२२१०	गण्डशैल ...	६४५
ख.		खरणस ...	११६६	ख्याति ...	२२६८	गण्डाली ...	९६६
ख ...	१४४	खरपुष्पा ...	९२७	ग.		गण्डीर ...	९६२
,, ...	२३७१	खरमञ्जरी ...	८२६	गगन ...	१४४	गण्डूपद ...	५१०
,, ...	२८००	खरा ...	७८६	गङ्गा ...	५२८	गण्डूपदी ...	५१५
,, ...	२९३८	खराक्षा ...	८७१	गङ्गाधर ...	६७	गण्डूषा ...	२९१५
खग ...	१०५१	खर्जू ...	११८०	गज ...	१५३६	गतनासिक ...	११६६
,, ...	१६४०	खर्जूर ...	९८८	गजता ...	१५४०	गद ...	१७७५
,, ...	२३७३	,, ...	१८९९	गजबन्धनी ...	१५५३	गदा ...	५६
खगेश्वर ...	५७	खर्जूरी ...	९८८	गजभक्ष्या ...	८९५	गद्य ...	२९५६
खजाका ...	१७७४	खर्व ...	११६५	गजानन ...	७६	गङ्गी ...	१५७२
खज्ज ...	११७१	,, ...	२१६५	गज्जा ...	६०८	गन्ध ...	२९१
खज्जन ...	१०१८	खल ...	२११८	गडक ...	५०१	गन्धकुटी ...	८९४
खज्जरीट ...	१०१८	खलप ...	२०५८	गडु ...	२९३१	गन्धन ...	२५६४
खट ...	२९२९	खलिनी ...	२३३३	गडुल ...	११६९	गन्धनाकुली ...	८७७
खट्वा ...	१३४९	खलीन ...	१५६६	गण ...	१०६७	गन्धफली ...	७६०
खङ्ग ...	९९५	खलु ...	२८४५	,, ...	१६२९	,, ...	७७६

२४

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
गन्धमादन	६३९	गरुत्मत् ...	१०५५	गवेधुका ...	१७५६	गिरिमहिक्का	७८१
गन्धमूली ...	९५६	„ ...	२४५०	गवेषणा ...	१४१६	गिरिश ...	६१
गन्धरस ...	१९१५	गर्गरी ...	१८५५	गवेषित ...	२२३४	गिरिश ...	६१
गन्धर्व ...	२१	गर्जित ...	१६१	गव्य ...	१८०७	गिलित ...	२२४५
„ ...	१०४	„ ...	१५३९	गव्या ...	१८२७	गीत ...	३६२
„ ...	१००९	गर्त ...	४४२	गव्यूति ...	५९२	गीर् ...	३१२
„ ...	१५५५	गर्दभ ...	१८६१	गहन ...	६५०	गीर्ण ...	२२४४
„ ...	२६००	गर्दभाण्ड ...	७३४	„ ...	२१९४	गीर्णि ...	२२७२
गन्धर्वहस्तक	७४९	गर्धन ...	२०६८	गह्वर ...	६४५	गीर्वाण ...	१७
गन्धवह ...	१२३	गर्भ ...	११५१	„ ...	२७०१	गीष्पति ...	१९२
गन्धवहा ...	१२५२	„ ...	२६०५	गाङ्गेय ...	१८९५	गीष्पतीष्टि ...	१३७०
गन्धवाह ...	१२३	गर्भक ...	१३४३	„ ...	२६४६	गुग्गुलु ...	७१६
गन्धसार ...	१३३५	गर्भागार ...	६०९	गाङ्गेरुकी ...	८८२	गुच्छ ...	१२८४
गन्धाद्रमम् ...	१९१०	गर्भाशय ...	११५०	गाढ ...	१३३	„ ...	१७४९
गन्धिक ...	१९१०	गर्भिणी ...	१११७	गाणिक्य ...	१११८	गुच्छक ...	६८१
गन्धिनी ...	८९५	गर्भोपघातिनी	१८४५	गाण्डिव ...	१६३५	गुच्छार्ध ...	१२८४
गन्धोत्तमा ...	२००८	गर्मुत् ...	९७९	गण्डीव ...	१६३५	गुञ्जा ...	८४४
गन्धोली ...	१०४२	गर्व ...	४०५	गात्र ...	१२१४	गुड ...	२४१८
गभस्ति ...	२१०	गर्वित ...	२५४१	„ ...	१५४८	गुडपुष्प ...	७०३
गभीर ...	४९६	गर्हण ...	३३७	गात्रानुलेपनी	१३४०	गुडफल ...	७०५
गम ...	१६५८	गर्ह्य ...	२१३३	गान ...	३६२	गुडा ...	८५९
गमन ...	१६५८	गर्ह्यवादिन्	२०९८	गान्धार ...	३६३	गुह्वी ...	८१३
गम्भारी ...	७१९	गल ...	१२४९	गायत्री ...	७४७	गुण ...	२७३
गम्भीर ...	४९६	गलकम्बल ...	१८३२	„ ...	१३९७	„ ...	१५०५
गम्य ...	२२०९	गलन्तिका ...	१७६८	गारुत्मत ...	१८९०	„ ...	१६३७
गरण ...	२३२३	गलित ...	२२३२	गार्भिण ...	१११८	„ ...	१७६२
गरल ...	४५६	गलोद्देश ...	१५६३	गार्हपत्य ...	१३९१	„ ...	१९८२
गरिष्ठ ...	२२४९	गल्या ...	२३३४	गालव ...	७१४	„ ...	२४२८
गरी ...	७८६	गवय ...	१००९	गिरि ...	६३५	गुणवृक्षक ...	४९१
गरुड ...	५७	गवल ...	१९०६	„ ...	२२७२	गुणित ...	२२०१
गरुडध्वज ...	३७	गवाक्ष ...	६१०	गिरिकर्णी ...	८५६	गुणित ...	२२०२
गरुडाग्रज ...	२०८	गवाक्षी ...	९६१	गिरिका ...	१०११	गुद ...	१२२०
गरुत् ...	१०५९	गवीश्वर ...	१८२२	गिरिज ...	१९१४	गुन्द्र ...	९७२
गरुत्मत् ...	५७	गवेधु ...	१७५६	गिरिजामल	१९०६	गुन्द्रा ...	७५९

शब्दानुक्रमकोशः

२५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
गुन्द्रा ...	९६८	गृह ...	६०३	गोत्रा ...	५६३	गोला ...	१९२३
गुप्त ...	२२०२	" ...	२८११	" ...	२८२७	गोलीढ ...	७२७
" ...	२२३६	गृहगोधिका ...	१०१२	गोदारण ...	१७३४	गोलोमी ...	८५६
गुप्तवाद ...	२६६९	गृहपति ...	१४९७	गोदुह ...	१८२१	" ...	९६८
गुप्ति ...	२४८३	गृहयात्रु ...	२०७८	" ...	२५९४	" ...	१९२९
गुरण ...	२२७२	गृहस्थण ...	२९५५	गोधन ...	१८२३	गोवन्दनी ...	७५७
गुरु ...	१९२	गृहागत ...	१४२०	गोधा ...	१६३६	गोविन्द ...	३७
" ...	१३६६	गृहाराम ...	६५१	गोधापदी ...	८८६	" ...	२५१३
" ...	२६५९	गृहावग्रहणी ...	६१८	गोधि ...	१२५७	गोविद् ...	१८०७
गुर्विणी ...	१११७	गृहासक्त ...	१०७४	गोधिका ...	५१०	गोशाल ...	२९७५
गुल्फ ...	१२१७	गृहिन् ...	१३५९	गोधिकात्मज ...	१०००	गोशीर्ष ...	१३३६
गुल्म ...	६६६	गृध्रक ...	१०७४	गोधूम ...	१७४२	गोष्ठ ...	५८३
" ...	१२०५	" ...	२०५७	गोनर्द ...	९१२	गोष्ठपति ...	२५९४
" ...	१६२९	गेन्दुक ...	१३५०	गोनस ...	४४६	गोष्ठाप्यक्ष ...	२५१७
" ...	२६१९	गेह ...	६७१	गोप ...	१४८१	गोष्ठी ...	१३८२
गुल्मिनी ...	६६७	गेरिक ...	६४८	" ...	१८२१	गोष्पद ...	२५२२
गुवाक ...	९८६	" ...	२३५८	" ...	२५९४	गोसंख्य ...	१८२१
गृह ...	७८	गेरैय ...	१९१४	गोपति ...	१८३१	गोस्तन ...	१२८४
गृहा ...	६४४	गो ...	१८३९	गोपरस ...	१९१५	गोस्तनी ...	८६३
" ...	८३४	" ...	२३८५	गोपानसी ...	६२२	गोस्थानक ...	५८३
गृह्य ...	२६४३	गोकण्टक ...	८४६	गोपायित ...	२२३६	गौः ...	१८२६
गृह्यक ...	२२	गोकर्ण ...	१००८	गोपाल ...	१८२१	" ...	१८३९
गृह्यकेश्वर ...	१३५	" ...	१२४०	गोपी ...	८७२	गौतम ...	३०
गृह्य ...	२२०२	गोकर्णी ...	८१६	गोपुर ...	६२५	गौधार ...	१०००
गृहपाद् ...	४५२	गोकुल ...	१८२३	" ...	२७००	गौधेय ...	१०००
गृह्यपुरुष ...	१४९४	गोक्षुरक ...	८४६	गोप्यक ...	१९६२	गौधेर ...	१०००
गृह्य ...	१२०९	गोचर ...	२९२	गोमत् ...	१८२३	गौर ...	३०२
गृह्य ...	२२१७	गोजिह्वा ...	८८७	गोमय ...	१८०७	" ...	३०५
गृह्यजन ...	९४५	गोडुम्बा ...	९६१	गोमायु ...	९९७	" ...	२७१३
गृह्यन्तु ...	२०६८	गोण्ड ...	२९३०	गोमिन् ...	१८२३	गौरी ...	७२
गृध्र ...	१०३०	गोत्र ...	६३५	गोरस ...	१८१२	" ...	१०८९
गृध्रसी ...	२९१५	" ...	१३५४	गोर्द ...	१२०४	गौडीन ...	५८३
गृष्टि ...	९५०	" ...	२६९६	गोल ...	२९३५	ग्रन्थ ...	२६९४
गृह ...	६०१	गोत्रभिद् ...	८४	गोलक ...	११४५	ग्रन्थि ...	९७२

२६

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
अन्धिक	१९२७	गह	२०१९	धूमित	२०८९	चक्रपान	१५७०
अन्धित	२१९६	गहान	११८९	धृणा	१९७	चक्रला	९६८
अन्धिपर्ण	९१३	गहास्तु	११८९	"	२३१४	चक्रवर्तिन्	१४७२
अन्धिल	७२३	गलौ	१७३	"	२४३७	चक्रवर्तिनी	९५५
"	८०२	घ.		धृणि	२१०	चक्रवाक	१०३२
अस्त	३५०	घट	१७७०	धृत	१८१०	चक्रवाल	१५६
"	२२४६	घटना	१६८१	"	२४८६	"	६३६
अह	२३३	घटा	१६८१	धृष्टि	९९१	चक्राङ्ग	१०३४
"	२२६५	घटीबन्ध	१९८३	घोटक	१५५४	चक्राङ्गी	८२०
"	२८०७	घट्ट	२९३०	घोणा	१२५२	चक्रिन्	४५१
अहणीरुज्	११८३	घण्टापथ	५९३	घोणिन्	९९२	चक्रिवत्	१८६१
अहपति	२०५	घण्टापाटलि	७२७	घोण्टा	९८६	चक्षुःश्रवस्	४५२
अहोतृ	२०७८	घण्टारवा	८६२	"	९८६	चक्षुश्	१२५९
ग्राम	६३१	घन	१५९	घोर	४०१	चक्षुष्या	१९११
"	२६१६	"	३७०	घोष	६३३	चक्षल	२१७४
ग्रामणी	२४३३	"	३७९	घोषक	८८३	चक्षला	१६३
ग्रामतन्त्र	१९४७	"	१६४९	घोषणा	३३४	चक्षु	७५१
ग्रामता	२३३४	"	२१५६	घ्राण	१२५२	"	१०६०
ग्रामाक्षीन्	१९४७	"	२५५५	"	२२०४	चटक	१०२३
ग्रामान्त	६३२	घनरस	४७६	घ्राणतर्पण	२९८	चटका	१०२३
ग्रामीणा	८३७	घनसार	१३३४	घ्रात	२२०४	"	१०२४
ग्राम्य	३४८	घनाघन	२५५४	घ.		चटकाशिरस्	१९२७
ग्राम्यधर्म	१४६६	धर्म	४२८	च	२८१९	चणक	१७४३
ग्रावन्	६३५	"	२६१८	"	२८५९	चण्ड	२०८८
"	६४०	घसर	२०६५	चकोरक	१०५७	चण्डा	९०५
ग्रावन्	२५४६	घस	२१८	चक्र	५५	चण्डात	८०१
ग्रास	१८१५	घाटा	१२५०	"	४८०	चण्डातक	१३११
ग्राह	५०९	घाण्टिक	१६६१	"	१०३२	चण्डाल	१९३७
"	२२६५	घात	१६९८	"	१५७९	"	१९६७
ग्राहिन्	६९०	घातुक	२०८१	"	१६२४	चण्डालवल्गुकी	१९९२
ग्रीवा	१२४९	"	२११९	"	२६९९	चण्डिका	७४
ग्रीष्म	२५१	घास	९८३	चक्रकारक	९०६	चतुःशाल	६०५
ग्रीवेवक	१२८१	घुटिका	१२१७	चक्रपाणि	३९	चतुर	१९६६
ग्लस्त	२२४६	घुण	२९३१	चक्रमर्दक	९४२	चतुरङ्गल	६९५

शब्दानुक्रमकोशः

२७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
चतुरानन ...	१२	चम्पक ...	७७५	चषक ...	२०१५	चित्तविभ्रम ...	४१४
चतुर्भद्र ...	१४६८	चय ...	५९८	चषाल ...	१४८९	चित्तसमुन्नति ...	४०५
चतुर्भुज ...	१९	„ ...	१०६७	चाक्रिक ...	१६६१	चित्तामोग ...	२८१
चतुर्वर्ग ...	१४६७	चर ...	१४९३	चाक्केरी ...	९२९	चित्या ...	१७०२
चतुर्हायणी ...	१८४३	„ ...	२१७२	चाटकैर ...	१०२४	चित्र ...	३१०
चतुष्पथ ...	५९०	चरक ...	२९६१	चाण्डाल ...	१९६८	„ ...	४००
चत्वर ...	६१८	चरण ...	१२१६	चाण्डालिका ...	१९९२	„ ...	२६९२
„ ...	१३८८	चरणायुध ...	१०२२	चातक ...	१०२१	चित्रक ...	७५०
चन ...	२८५५	चरम ...	२१८६	चातुर्वर्ण्य ...	१३५६	„ ...	८०८
चन्दन ...	१३३५	चरमक्षामृत् ...	६३७	चाप ...	१६३३	„ ...	१३१९
चन्द्र ...	१७१	चराचर ...	२१७२	चामर ...	१५२९	चित्रकर ...	१९४२
„ ...	९४१	चरिष्णु ...	२१७२	चामीकर ...	१८९६	चित्रकृत ...	७०२
„ ...	१३३४	चरु ...	१३९७	चाम्पेय ...	७७५	चित्रतण्डुला ...	८६०
„ ...	२७००	चर्चरी ...	२९१४	„ ...	७७८	चित्रपर्णी ...	८३३
चन्द्रक ...	१०४९	चर्चा ...	२८१	चार ...	१४९४	चित्रभानु ...	१११
चन्द्रभागा ...	५३५	„ ...	१३१७	चार ...	२२७८	„ ...	२०४
चन्द्रमस ...	१७१	चर्मकषा ...	९३५	चारटी ...	९४०	„ ...	२५४४
चन्द्रवाला ...	८९८	चर्मकार ...	१९४३	चारण ...	१९५३	चित्रशिखण्डिज ...	१९३
चन्द्रशेखर ...	६०	चर्मन् ...	१४४५	चारु ...	२१२८	चित्रशिखण्डिन् ...	१९८
चन्द्रहास ...	१६४५	„ ...	१६४८	चार्चिक्य ...	१३१७	चित्रा ...	८२३
चन्द्रिका ...	१७७	चर्मप्रभेदिका ...	१९९८	चालनी ...	१७५८	„ ...	९६१
चपल ...	१२९	चर्मप्रसेविका ...	१९९५	चाष ...	१०१९	चिन्ता ...	४१९
„ ...	१९०५	चर्मिन् ...	७४०	चिकित्सक ...	११८७	चिपिटक ...	१८०१
„ ...	२११६	„ ...	१६०९	चिकित्सा ...	११७३	चिबुक ...	१२५४
चपला ...	१६३	चर्या ...	१४२३	चिकुर ...	१२६४	चिरक्रिय ...	२०५८
„ ...	८१४	चर्वित ...	२२६५	„ ...	२११६	चिरतन ...	२१७८
चपेट ...	१२४२	चल ...	२१७३	चिकण ...	१७९९	चिरप्रसूता ...	१८४८
चमर ...	१००८	चलदल ...	६८९	चिकस ...	२९६५	चिरबिल्व ...	७४३
चमरिक ...	६९३	चलन ...	२१७३	चिन्हा ...	७३५	चिररात्राय ...	२८५०
चमस ...	२९६५	चलाचल ...	२१७३	चित् ...	२७९	चिरस्य ...	२८५०
चमसी ...	२९१५	चलित ...	१६५९	„ ...	२८५५	चिराय ...	२८५०
चमू ...	१६२३	„ ...	२१९८	चिता ...	१७०२	चिरिण्टी ...	१०९१
„ ...	१६२९	चविका ...	८४४	चिति ...	१७०२	चिलिचिम ...	५०३
चमूरु ...	१००५	चव्य ...	८४४	चित्त ...	२७७	चिह्न ...	१०३०

२८

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
चिह्न	... ११९३	चैल	... २७४०	छात	... २२३१	जह्वाल	... १६१३
चिह्न	... १७८	चोच	... ९१७	छात्र	... १३७४	जटा	... ६७०
चीन	... १००५	„	... २९५५	छादित	... २२२०	„	... १२६८
चीर	... २९५७	चोरपुष्पी	... ९०१	छान्दस	... १३६५	„	... २४१०
चीरी	... १०४३	चोल	... १३०९	छाया	... २६५०	जटामांसी	... ९१६
चीवर	... २९५७	चौर	... १९७७	„	... २९७४	जटिन्	... ७१३
चुक	... ९३०	चौरिका	... १९७९	छित	... २२३१	जटिला	... ९१६
„	... १७७७	चौर्य	... १९७९	छिद्र	... ४४१	जठर	... १२२७
„	... २९३५	च्युत	... २२३२	छिद्रित	... २२२३	„	... २७१४
चुक्रिका	... ९२९	छ.	...	छिन्न	... २२३१	जड	... १८२
चुह	... ११९३	छगलक	... १८५८	छिन्नरुहा	... ८१३	„	... २१०१
चुह्रि	... १७६४	छगलाप्पी	... ९२२	छुरिका	... १६५२	जडुल	... ११७२
चूचुक	... १२२८	छत्र	... १५३१	छेक	... १०७४	जटु	... १३२३
चूडा	... १०५०	छत्रा	... ८५८	छेदन	... २२६३	जटुक	... १७८६
„	... १२६८	„	... ९८२	ज.	...	जटुका	... १०३९
चूडामणि	... १२७८	„	... १७८१	जगत्	... ५६८	जटुकुर	... ९५५
चूडाला	... ९६८	छत्राकी	... ८७८	„	... २४९४	जतुका	... ९५५
चूत	... ७१५	छद	... ६७६	जगती	... ५६८	जडु	... १२३०
चूर्ण	... १३४१	„	... १०५९	„	... २४७७	जनक	... ११३०
„	... १६६५	छदन	... ६७६	जगदमाण	... १२४	जनंगम	... १९६७
चूर्णकुन्तल	... १२६५	छदिस	... ६२१	जगर	... १५९६	जनता	... २३३४
चूर्णि	... २९१२	छद्यन्	... ४२१	जगल	... २०१२	जनन	... २७४
चूलिका	... १५४४	छन्द	... २२९०	जग्ध	... २२४६	„	... १३५४
चेटक	... १९६२	„	... २५११	जग्धि	... १८१७	जननी	... ११३१
चेत्	... २८७२	छन्दस्	... १३९७	जघन	... १२२२	जनपद	... ५७३
चेतकी	... ७६७	„	... २७९९	जघनेफला	... ७७१	जनयित्री	... ११३१
चेतन	... २७५	छन्न	... १५१२	जघन्य	... २१८६	जनश्रुति	... ३२४
चेतना	... २७९	„	... २२२०	„	... २६५३	जनार्दन	... ३८
चेतस्	... २७७	छल	... १६८४	जघन्यज	... ११६०	जनाश्रय	... ६१०
चैल्य	... ६०६	छवि	... १७९	„	... १९३०	जनि	... २७४
चैत्र	... २४११	„	... २१२	जङ्गम	... २१७२	जनी	... ९५५
चैत्ररथ	... १३९	छाग	... १८५८	जङ्गमेतर	... २१७१	„	... १०९१
चैत्रिक	... २४५	छागी	... १८५८	जङ्गा	... १२१८	जनुस्	... २७४
चैल	... १३०४	छात	... ११६१	जङ्गाकरिक	... १६१३	जन्मु	... २७५

शब्दानुक्रमकोशः

२९

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
जन्तुफल ...	६९२	जरायु ...	११५०	जात ...	२७६	जिन ...	२६
जन्मन् ...	२७४	जरायुज ...	२१२५	जातरूप ...	१८९६	जिष्णु ...	८३
जन्मिन् ...	२७५	जल ...	४७२	जातवेदस् ...	१०६	” ...	१६२१
जन्य ...	१४६८	जलगन्तु ...	५०६	जातापत्या ...	११०६	जिह्वा ...	२१६६
” ...	१६७४	जलधर ...	१५८	जाति ...	२७६	” ...	२६१७
” ...	२६५३	जलनिधि ...	४७०	” ...	७९३	जिह्वाग ...	४५४
जन्यु ...	२७५	जलनिर्गम ...	४८०	” ...	२४७०	जिह्वा ...	१२५६
जप ...	१४४६	जलनीली ...	५४३	जातीकोश ...	१३३८	जीन ...	११५८
जपापुष्प ...	८००	जलपुष्प ...	२९४१	जातीफल ...	१३३८	जीमूत ...	१५६
जम्पती ...	११४९	जलप्राय ...	५७७	जातु ...	२८५६	” ...	७८६
जम्बाल ...	४८५	जलमुष् ...	१५९	जातुष ...	१९८७	” ...	२४५१
जम्बीर ...	६९७	जलव्याल ...	४४८	जातोक्ष ...	१८२९	जीरक ...	१७७९
” ...	८०७	जलशुक्ति ...	५१३	जातु ...	१२१८	जीर्ण ...	११५८
जम्बु ...	६८६	जलाधार ...	५१७	जाबाल ...	१९५०	जीर्णवस्त्र ...	१३०३
जम्बुक ...	९९८	जलाशय ...	५१७	जामातृ ...	११३८	जीर्णि ...	२२६७
” ...	२३४०	” ...	९७७	जामि ...	२६१९	जीव ...	१९३
जम्बू ...	६८६	जलोच्छ्वास ...	४८६	जाम्बव ...	६८६	” ...	१७०६
जम्भ ...	६९७	जलौकस् ...	५११	जाम्बूनद ...	१८९७	जीवक ...	७३६
जम्भमेदिन् ...	८६	जलीका ...	५११	जायक ...	१३२४	” ...	९३३
जम्भल ...	६९७	जल्पाक ...	२०९६	जाया ...	१०८५	जीवञ्जीव ...	१०५७
जम्बीर ...	६९७	जरिपत ...	२२३९	जायाजीव ...	१९५२	जीवन ...	४७३
जय ...	७८१	जव ...	१२८	जायापती ...	११४९	जीवन ...	१७०९
” ...	१६८७	” ...	१६१४	जायु ...	११७४	जीवनी ...	९३२
” ...	२२७३	जवन ...	१५५८	जार ...	११४४	जीवनीया ...	९३२
जयन ...	२२७३	” ...	१६१४	जाल ...	४९८	जीवनौषध ...	१७०७
जयन्त ...	९१	” ...	२३२६	” ...	२७३६	जीवन्तिका ...	८१२
जयन्ती ...	७७९	जवनिका ...	१३१४	जालक ...	६८०	” ...	८१४
जया ...	७७९	जहुतनया ...	५२८	जालिक ...	१९५६	जीवन्ती ...	९३२
जय्य ...	१६१५	जागरा ...	२२८७	जाली ...	८८४	जीवा ...	९३२
जरठ ...	२१७७	जागरितृ ...	२०८९	जाल्म ...	१९६१	जीवातु ...	१७०७
जरण ...	१७७९	जागरूक ...	२०८९	” ...	२०५९	जीवान्तक ...	१९५६
जरत् ...	११५८	जागर्या ...	२२८७	जिघत्सु ...	२०६४	जीविका ...	१७०९
जरङ्गव ...	१८२८	जाङ्गलिक ...	४६०	जिह्वा ...	८२९	जीवितकाल ...	१७०७
जरा ...	११५५	जाङ्गिक ...	१६१३	जित्वर ...	१६२१	जुगुप्सा ...	३३७

३०

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
श्रुगुप्सा ...	२४३७	ज्येष्ठ ...	२४१७	ड.		तथा ...	२८६६
श्रुक् ...	९२३	ज्योतिरिक्कण ...	१०४४	उमर ...	२२७७	„ ...	२८९४
श्रुह ...	१४०२	ज्योतिष्मती ...	९४८	उमरु ...	३७७	तथागत ...	२५
जूति ...	२३२६	ज्योतिस् ...	२७९५	उयन ...	१५७१	तथ्य ...	३५४
जूतिं ...	२३२६	ज्योत्स्ना ...	१७७	उहु ...	७६९	तद् ...	२८५५
जूम्भ ...	४३२	ज्यौतिषिक ...	१४९५	डिण्डिम ...	३७७	तदा ...	२८९३
जूम्भण ...	४३२	ज्यौत्स्नी ...	२२४	डिण्डीर ...	१९१६	तदात्व ...	१५२५
जेतृ ...	१६१६	„ ...	८८४	डिम्ब ...	२२७७	तदानीम् ...	२८९३
„ ...	१६२१	ज्वर ...	११८५	डिम्भ ...	१०६३	तनय ...	११२८
जेमन ...	१८१८	„ ...	२३२६	„ ...	२६०३	तनु ...	१२१५
जेय ...	१६१५	ज्वलन ...	१०६	डिम्भा ...	११५६	„ ...	२१४७
जेत्र ...	१६१६	ज्वाल ...	११३	डुण्डुभ ...	४४८	„ ...	२१५६
जैवातृक ...	१७३	झ.		डुलि ...	५१५	„ ...	२५६०
„ ...	२०३७	झटामला ...	९०२	ढ.		तनुत्र ...	१५९५
„ ...	२३५६	झटिति ...	२८५२	ढका ...	३७३	तनू ...	१२१५
जोङ्गक ...	१३२६	झर ...	६४३	त.		तनूकृत ...	२२२२
जोषम् ...	२८३७	झर्झर ...	३७७	तक्र ...	१८१३	तनूनपात् ...	१०६
ज्ञ ...	१३६३	झल्ली ...	२९१४	तक्षक ...	२३४३	तनूरुह ...	१०५९
ज्ञपित ...	२२२०	झष ...	५००	तक्षन् ...	१५४६	„ ...	१२७१
ज्ञप्त ...	२२२०	झषा ...	८८२	तट ...	४८१	तन्पु ...	१९८४
ज्ञप्ति ...	२७९	झाटल ...	७२८	तटिनी ...	५२६	तन्पुम ...	१७४१
ज्ञातसिद्धान्त ...	१४९७	झाटली ...	२९७०	तडाग ...	५२२	तन्पुवाय ...	१०१३
ज्ञाति ...	११४२	झावुक ...	७२८	तडित् ...	१६३	„ ...	१९४१
ज्ञातृ ...	२०८५	झिण्टी ...	७९८	„ ...	२५५९	तन्न ...	२७०५
ज्ञातेय ...	११४३	„ ...	७९९	तडित्वत् ...	१५८	तन्नक ...	१२९७
ज्ञान ...	२८८	झिल्लिका ...	१०४३	तण्डक ...	२९६०	तन्निका ...	८१३
ज्ञानिन् ...	१४९६	झीरुका ...	१०४३	तण्डुल ...	८६१	तन्द्री ...	४३५
ज्या ...	५६१	ट.		तण्डुलीय ...	९२०	„ ...	२६८७
„ ...	१६३७	टङ्क ...	१९९७	तत ...	३६९	तप ...	२५२
ज्यानि ...	२२६७	„ ...	२९६०	ततस् ...	२८५५	तपःश्लेशस् ...	१४३७
ज्यायस् ...	११५९	टिङ्गिक ...	१०५८	तत्काल ...	१५२५	तपन ...	२०६
„ ...	२८०५	टीका ...	२९०९	तत्त्व ...	३७९	„ ...	४६२
ज्यायान् ...	११५९	डुण्डुक ...	७६१	तत्पर ...	२०४२	तपनीय ...	१८९५
ज्येष्ठ ...	२४६						

शब्दानुक्रमकोशः

३१

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
तपस् ...	२४४	तरुण ...	११५७	ताम्रकुट्टक ...	१९४५	तिथि ...	२१७
” ...	२७९९	तरुणी ...	१०९०	ताम्रचूड ...	१०२२	तिनिश ...	७०१
तपस्य ...	२४५	तर्क ...	२८२	तार ...	३६६	तिन्तिडी ...	७३५
तपस्विन् ...	१४३६	तर्कविद्या ...	३२०	” ...	२६६७	तिन्तिडीक ...	१७७७
तपस्विनी ...	९१६	तर्कारी ...	७७९	तारकजित् ...	७९	तिन्दुक ...	७२५
तम ...	१९७	तर्जनी ...	१२३६	तारका ...	१८६	तिन्दुकी ...	२९११
तमस् ...	२७३	तर्णक ...	१८२९	” ...	१२५८	तिमि ...	५०५
” ...	४४३	तर्दू ...	१७७४	तारा ...	१८६	तिमिक्किल ...	५०६
” ...	२७९८	तर्पण ...	१३८०	तारुण्य ...	११५३	तिमित ...	२२३५
तमस्विनी ...	२२३	” ...	१८१९	तार्क्ष्य ...	५७	तिमिर ...	४४३
तमाल ...	७८४	” ...	२२५८	” ...	२६२६	तिरस् ...	२८४८
” ...	२९६१	तर्मन् ...	१३९०	तार्क्ष्यशील ...	१९१०	” ...	२८६१
तमालपत्र ...	१३१९	तर्ष ...	४१७	ताल ...	३८०	तिरस्करिणी ...	१३१४
तमिस्र ...	४४३	” ...	१८१७	” ...	९८५	तिरस्क्रिया ...	४०६
तमिस्रा ...	२२४	तल ...	१६३६	” ...	१२४०	तिरीट ...	७१४
तमी ...	२२३	” ...	२७३५	” ...	१९१३	” ...	२९५५
तमोनुद् ...	२५१३	तलिन ...	२५८८	तालपत्र ...	१२८०	तिरोधान ...	१७०
तमोपह ...	२८१२	तल्प ...	२५९६	तालपर्णी ...	८९४	तिरोहित ...	१६९१
तरक्षु ...	९९०	तल्लज ...	२६८	तालमूलिका ...	८८६	तिर्यच् ...	२०९३
तरङ्ग ...	४७७	तल्ल ...	२२२२	तालवृन्तक ...	१३५३	तिलक ...	७२८
तरङ्गिणी ...	५२६	तल्कर ...	१९७७	तालाङ्क ...	४७	” ...	११७२
तरणि ...	२०४	ताण्डव ...	३८१	ताली ...	९०२	” ...	१२०४
” ...	४८७	” ...	२९६३	” ...	९८८	” ...	१३१९
” ...	७९५	तात ...	११३०	तालु ...	१२५५	” ...	१७९२
तरपण्य ...	४८९	तात्रिक ...	१४९७	तावत् ...	२८२८	” ...	२३७७
तरल ...	१२७८	तापस ...	१४३६	तिक्त ...	२९५	तिलकालक ...	११७२
” ...	२१७४	तापसतरु ...	७४०	तिक्तक ...	९५८	तिलपर्णी ...	१३३७
तरला ...	१८०६	तापिच्छ ...	७८४	तिक्तशाक ...	६९८	तिलपिञ्ज ...	१७४४
तरस् ...	१२७	तामरस ...	५४७	तिग्म ...	२१५	तिलपेज ...	१७४४
” ...	१६७१	तामलकी ...	९०२	तिङ्मुबन्तचय ...	३१५	तिलित्स ...	४४७
तरस ...	११९९	तामसो ...	२२४	तितउ ...	१७५८	तिल्य ...	१७२१
तरस्विन् ...	१६१४	ताम्बूलवल्ली ...	८८८	तितीक्षा ...	४०९	तिव्व ...	७१४
” ...	२५९०	ताम्बूली ...	८८८	तितिक्षु ...	२०८७	तिव्य ...	१८८
तरि ...	४८७	ताम्रक ...	१९००	तितिरि ...	१०५७	” ...	२६२९
तरु ...	६५८	ताम्रकर्णी ...	१५४				

३२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
तिष्ठफला	७६३	तुम्बी	... ९६०	तूष्णीशील...	२१०२	तोक	... ११२९
तीक्ष्ण	... २१५	तुरग	... १५५४	तृद्	... ४१६	तोकक	... १०२१
"	... १९०२	तुरङ्ग	... १५५४	तृण	... ९८३	तोक्म	... १७३८
"	... २४४१	"	... २६२६	तृणद्रुम	... ९८८	तोटक	... २९५४
तीक्ष्णगन्धक	७१०	तुरङ्गम	... १५५४	तृणधान्य	... १७५६	तोत्र	... १५४९
तीर	... ४८१	तुरङ्गवदन...	१४१	तृणध्वज	... ९६९	"	... १७३१
तीर्थ	... १४५३	तुरायण	... २२५३	तृणराज	... ९८५	तोदन	... १७३१
"	... २५०७	तुरासाह	... ८०	तृणशून्य	... ७८७	तोमर	... १६५३
तीम	... १३३	तुरीय	... १३२०	तृष्या	... ९८४	तोष	... ४७५
तीमवेदना	... ४६५	तुरुष्क	... १३३७	तृतीयाकृत...	१७२४	तोषपिप्पली	... ८७०
तु	... २८१९	तुला	... १८८०	तृतीयामकृति	११५२	तोरण	... ६२५
"	... २८५९	तुलाकोटि	... १२९२	तृप्त	... २२३०	तौर्यत्रिक	... ३८२
"	... २८७९	तुल्य	... २००३	तृप्ति	... १८१९	त्यक्त	... २२३८
तुङ्ग	... ६९९	तुल्यपान	... १८१६	तृष्	... ४१६	त्याग	... १४१०
"	... २१६४	तुवर	... २९४	"	... १८१७	त्रपा	... ४०८
तुङ्गी	... ९२७	तुवरिका	... ९१०	तृष्णक्	... २०६९	त्रपु	... १९१७
तुच्छ	... २१३७	तुष	... ७६५	तृष्णा	... २४३७	त्रवी	... ३१६
तुण्ड	... १२५१	"	... १७५१	तेज	... १५०७	"	... ३१७
तुण्डिकेरी	... ८८०	तुषार	... १८०	तेजन	... ९७०	त्रस	... २१७२
"	... ९२६	"	... १८३	तेजनक	... ९७२	त्रसर	... २२९८
तुल्य	... १९०२	तुषित	... १९	तेजनी	... ८१५	त्रस्त	... २०७७
तुल्या	... ८३८	तुहिन	... १८०	तेजसू	... ११९७	त्रस्तु	... २०७७
"	... ८९९	तूण	... १६४५	"	... २८०३	त्राण	... २२३६
तुल्याञ्जन	... १९०८	तूणी	... १६४४	तेजित	... २२०६	"	... २२६५
तुन्द	... १२२७	तूणीर	... १६४४	तेम	... २३०७	त्रात	... २२३६
तुन्दपरिमृज	१९६५	तृद्	... ७३१	तेमन	... १७९५	त्राणुष	... १९८७
तुन्दिम	... ११६२	तूर्ण	... १२९	तैजस	... १९०४	त्रायन्ती	... ९४९
"	... ११९५	तूल	... ७३२	तैजसावर्तनी	१९९५	त्रायमाणा	... ९४९
तुन्दिल	... ११६२	"	... १९१८	तैत्तिर	... १०७३	त्रास	... ४०३
"	... ११९५	तूलिका	... १९९४	तैलपर्णिक	... १३३६	त्रिक	... १२२६
तुन्दी	... ११६२	तूवर	... २६६५	तैलंपाता	... २९०७	त्रिकुटु	... ६३६
तुत्र	... ९०३	तूष्णीक	... २१०२	तैलपायिका	१०३९	त्रिकुटु	... १९२९
तुत्रवाच	... १९४१	तूष्णीकाम्	... २८६७	तैलीनवत्	... १७२१	त्रिका	... ५२०
तुत्रुल	... १६८०	तूष्णीम्	... २८६७	तैष	... २४४	त्रिकूट	... ६३६

शब्दानुक्रमकोशः

३३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
त्रिलद्व ...	२९७७	त्र्यम्बक ...	६६	दक्षिणारु ...	१९७६	दम् ...	१५
त्रिखद्वी ...	२९७७	त्र्यम्बकसख ...	१३५	दक्षिणार्ह ...	२०३५	,,	२९६
त्रिगुणाकृत ...	१७२४	त्र्युपण ...	१९२९	दक्षिणीय ...	२०३५	दमथ ...	२२५०
त्रितक्ष ...	२९७७	त्व ...	२१८९	दक्षिणोर्मन् ...	१९७६	दमित ...	२२११
त्रितक्षी ...	२९७७	त्वक्षीरी ...	१९२५	दक्षिण्य ...	२०३५	दमूनम् ...	१११
त्रिदश ...	१३	त्वक्षत्र ...	९१७	दग्ध ...	२२२२	दम्पती ...	११४९
त्रिदशालय ...	११	त्वक्षसार ...	९६९	दग्धिका ...	१८०४	दम्भ ...	४२१
त्रिदिव ...	११	त्वक्ष् ...	६७३	दण्ड ...	२०७	,,	२३६३
त्रिदिवेश ...	१४	,,	११९८	,,	१५०८	दम्भोलि ...	९४
त्रिपथगा ...	५२९	,,	१२९४	,,	१५०५	दम्य ...	१८३०
त्रिपुटा ...	८६४	त्वच ...	९१७	,,	२४१८	दया ...	३९८
,,	८९९	त्वचिसार ...	९६९	दण्डधर ...	११७	दयालु ...	२५४०
त्रिपुरान्तक ...	६६	त्वरा ...	२३०२	दण्डनीति ...	३२०	दयित ...	२१३१
त्रिफला ...	१९२९	त्वरित ...	१२८	दण्डविष्कम्भ ...	१८५५	दर ...	४०३
त्रिमण्डी ...	८६५	,,	१६१४	दण्डाहत ...	१८१२	,,	२७०४
त्रियामा ...	२२२	त्वरितोदित ...	३५०	दण्ड ...	९४२	दरज ...	२९१२
त्रिलोचन ...	६४	त्वष्ट ...	२२२२	दण्डुण ...	११९१	दरिद्र ...	२१२२
त्रिवर्ग ...	१४६७	त्वष्ट् ...	१९४६	दण्डुगोत्र ...	११९१	दरी ...	६४४
,,	१५०६	,,	२७४४	दधित्य ...	६९०	दर्दुर ...	५१४
त्रिविक्रम ...	४०	त्वष्ट् ...	२१२	दधिफल ...	६९१	दर्पक ...	५०
त्रिविष्टप ...	१२	,,	२७८५	दधिसक्तु ...	१८०२	दर्पण ...	१३५३
त्रिवृत् ...	८६४	त्वष्टांपति ...	२०५	दनुज ...	२३	दर्भ ...	९८०
त्रिवृता ...	८६४	त्वरु ...	१६४७	दन्त ...	१२५५	दर्वा ...	१७७४
त्रिसंध्य ...	२२१	द.		दन्तधावन ...	७४७	दर्वाकर ...	४५३
त्रिसीत्य ...	१७२४	दंश ...	१०४१	दन्तभाग ...	१५४७	दर्श ...	२३१
त्रिस्रोतम् ...	५२९	दंशन ...	१५९५	दन्तशठ ...	६९१	,,	१४४८
त्रिहल्य ...	१७२४	दंशित ...	१५९८	,,	६९७	दर्शक ...	१४७९
त्रिहायणी ...	१८४३	दंशी ...	१०४२	दन्तशठा ...	९२५	दर्शन ...	२३११
डटि ...	८९९	दंष्ट्रिन् ...	९९२	दन्तावल ...	१५३५	दल ...	६७६
,,	२१४८	दध ...	१९६६	दन्तिका ...	९३७	दव ...	२७४७
,,	२४०९	दक्षिण ...	२०४१	दन्तिन् ...	१५३५	दविष्ठ ...	२१६२
जेता ...	१३९२	दक्षिणरथ ...	१५८७	दन्तुर ...	२७४५	दवीयस् ...	२१६२
,,	२४७२	दक्षिणा ...	१४७	दन्तशक ...	४५३	दशन ...	१२५५
जोति ...	१०६०	दक्षिणामि ...	१३९१	दन्त्र ...	२१४७	दशनवासस् ...	१२५५

३३ अ० को० स०

३४

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
दशवल ...	२७	दामोदर ...	२६	दिवस्पति ...	८३	दुःख ...	४६६
दशमिन् ...	११५९	दायाद ...	२५१२	दिवा ...	२८६०	„ ...	२९४०
दशमीस्थ ...	२५०९	दारद ...	४५९	दिवाकर ...	२००	दुःषमम् ...	२८७७
दशा ...	१३०१	दाराः ...	१०८५	दिवाकीर्ति ...	१९४८	दुःस्पर्श ...	८३१
„ ...	२७६८	दारित ...	२२२५	„ ...	१९६७	दुःस्पर्शा ...	८३६
दशानीकिनी ...	१६३०	दारु ...	६७४	दिविषद् ...	१५	दुकूल ...	१३००
दश्यु ...	१४८९	„ ...	७५५	दिवौकस् ...	८४	दुग्ध ...	१८०८
„ ...	१९७७	दारुण ...	४०१	„ ...	२७१८	दुग्धिका ...	८४८
दस्त्र ...	१०२	दारुहरिद्रा ...	८५२	दिव्यगायन ...	२६००	दुन्दुभि ...	३७३
दहन ...	११०	दारुहस्तक ...	१७७४	दिव्योपपादुक ...	२१२५	„ ...	२६०६
दाक्षायणी ...	१८७	दावावाट ...	१०२१	दिश ...	१४६	दुरध्व ...	५८९
दाक्षाय्य ...	१०३०	दाविका ...	८८७	दिश्य ...	१४८	दुरालभा ...	८३२
दाडिम ...	७७७	दावी ...	८५२	दिष्ट ...	२१६	दुरित ...	२६१
„ ...	२९७८	दाव ...	२७४७	„ ...	२७०	दुरोदर ...	२६७८
दाडिमपुष्पक ...	७४६	दाविक ...	५३८	„ ...	२४०४	दुर्ग ...	१५०२
दाण्डपाता ...	२९०६	दाश ...	४९७	दिष्टान्त ...	१६९९	दुर्गत ...	२१२२
दात ...	२२३१	दाशपुर ...	९११	दिष्टया ...	२८६८	दुर्गति ...	४६१
दात्यूह ...	१०२९	दास ...	१९६२	दीक्षान्त ...	१४०७	दुर्गन्ध ...	३००
दातृ ...	२७१९	दासी ...	७९७	दीक्षित ...	१३६८	दुर्गसंचर ...	२३००
दात्र ...	१७३२	दासीसभ ...	२९४९	दीदिवि ...	१८०३	दुर्गा ...	७४
दान ...	१४१०	दासेय ...	१९६२	दीधिति ...	२११	दुर्जन ...	२११८
„ ...	१५०८	दासेर ...	१९६२	दीन ...	२१२३	दुर्दिन ...	१६८
„ ...	१५४१	दिगम्बर ...	२१०२	दीनार ...	२३६२	दुर्दुम ...	९४४
„ ...	२५७४	दिग्ध ...	१६४३	दीप ...	१३५०	दुर्नामक ...	११८२
दानव ...	२३	„ ...	२२०४	दीपक ...	२३५७	दुर्नामन् ...	५१६
दानवारि ...	१७	दित ...	२२३१	दीप्ति ...	२१२	दुर्बल ...	११६१
दानशौण्ड ...	२०३६	दितिमुत ...	२४	दीप्य ...	८७१	दुर्भनस् ...	२०४०
दान्त ...	१४३७	दिधिषु ...	१११९	दीर्घ ...	२१६२	दुर्मुख ...	२०९७
„ ...	२२१९	दिधिषू ...	१११९	दीर्घकोशिका ...	५१६	दुर्वर्ण ...	१८९९
दान्ति ...	२२५५	दिन ...	२१८	दीर्घदर्शिन ...	१३६५	दुर्विध ...	२१२२
दापित ...	२१०४	दिनान्त ...	२२०	दीर्घपृष्ठ ...	४५३	दुर्हृद ...	१४८८
दांभिक ...	२३६८	दिक् ...	१२	दीर्घवृन्त ...	७६२	दुःश्रवण ...	८७
दाम ...	१८५३	„ ...	१४३	दीर्घसूत्र ...	२०५८	दुष्कृत ...	२६१
दामनी ...	१८५३	दिवस ...	२१८	दीर्घिका ...	५२३	दुष्ट ...	२८८६

शब्दानुक्रमकोशः

३५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
दुष्पत्र ...	९०५	देवच्छन्द ...	१२८३	दैन्य ...	२६४२	द्रविण ...	२९३९
दुष्मघर्षिणी ...	८७६	देवजग्धक ...	९८१	दैर्घ्य ...	१३२०	द्रव्य ...	१८८६
दुहितृ ...	११२९	देवतरु ...	९९	दैव ...	२७०	,, ...	२६४४
दूत ...	१५००	देवता ...	१८	,, ...	१४०१	द्राक् ...	२८५२
दूती ...	११०७	देवताड ...	७८६	,, (तीर्थ) ...	१४५३	द्राक्षा ...	८६३
दूल्य ...	१५००	देवत्व ...	१४५६	दैवज्ञ ...	१४९५	द्राघिष्ठ ...	२२४९
दून ...	२२२९	देवदारु ...	७५६	दैवज्ञा ...	१११३	द्राविडक ...	९१८
दूर ...	२१६१	देवद्यम् ...	२०९२	दैवत ...	१८	दु ...	६५९
,, ...	२८२०	देवन ...	२०१९	,, ...	२५६	दुकिलिम ...	७५५
दूरदर्शिन् ...	१३६५	,, ...	२५६९	दोला ...	८३८	दुघण ...	१६४९
दूर्वा ...	९६४	देवभूय ...	१४५६	,, ...	१५७३	दुण ...	१०१५
दूषिका ...	१२०७	देवमातृक ...	५८१	दोषज्ञ ...	१३६२	दुणी ...	२९१२
दूष्य ...	१३१३	देवयज्ञ ...	१३८०	दोषा ...	२८६०	दुत ...	१२८
दूष्या ...	१५५१	देवर ...	११३७	दोषैकदश ...	२११७	,, ...	२२०३
दृढ ...	१३३	देवल ...	१९५०	दोम् ...	१२३३	,, ...	२२२४
,, ...	२१७६	देववल्लभ ...	६९९	दोहद ...	४१५	,, ...	२८५२
,, ...	२४२४	देवशिल्पिन् ...	२४०८	दोहदवती ...	१११६	दुम ...	६५९
दृढसंधि ...	२१७५	देवसभा ...	९६	धुति ...	१७९	दुमामय ...	१३२३
दृति ...	२९३२	देवसायुज्य ...	१४५६	,, ...	२१२	दुमोत्पल ...	७६८
दृन्ध ...	२१९६	देवाजीव ...	१९५०	धुमणि ...	२०४	दुवय ...	१८७६
दृश ...	१२६०	देवी ...	३८८	धुञ्ज ...	१८८७	दुहिण ...	३३
,, ...	२७६९	,, ...	८१५	धृत ...	२०१८	द्रोण ...	१८८३
दृषद् ...	६४०	,, ...	९१४	धृतकारक ...	२०१७	,, ...	२४३२
दृष्ट ...	१५२७	देवृ ...	११३७	धृतकृत् ...	२०१६	द्रोणकृक ...	१०२९
दृष्टरजस् ...	१०९०	देश ...	५७३	द्यो ...	१२	द्रोणक्षीरा ...	१८५०
दृष्टान्त ...	२४५९	,, ...	२५३६	,, ...	१४३	द्रोणदुग्धा ...	१८५०
दृष्टि ...	१२६०	देशरूप ...	१५१५	द्योत ...	२१३	द्रोणी ...	४८९
,, ...	२४११	देह ...	१२१५	द्रप्स ...	१८०९	,, ...	८३८
देव ...	१३	देहली ...	६१८	द्रव ...	४२६	द्रोहचिन्तन ...	२८४
,, ...	३८७	दैतेय ...	२३	,, ...	१६८९	द्रौणिक ...	१७२६
देवकीनन्दन ...	४१	दैत्य ...	२३	द्रवन्ती ...	८२३	ब्रन्ध ...	१०६४
देवकुसुम ...	१३२४	दैत्यगुरु ...	१९४	द्रविण ...	१६७१	,, ...	२७६०
देवस्नातक ...	५२१	दैत्या ...	८९७	,, ...	१८८७	द्रयातिग ...	१४४१
देवस्नातबिल ...	६४४	दैत्यारि ...	३४	,, ...	२४३९	द्रादधाङ्गल ...	१२४१

३६

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
द्वादशात्मन्	२००	डैमातुर	७५	धर्मचिन्ता...	४१८	धारासंपात	१६७
द्वापर	२८३	द्वयष्ट	१९०१	धर्मध्वजिन्	१४६०	धार्तराष्ट्र	१०३६
”	२६५९	ध-		धर्मपत्तन	१७७८	धावनी	८३४
द्वार्	६२४	धट	२९२९	धर्मराज	२५	धिक्	२८१६
द्वार	६२४	धनूर	८०३	”	११५	धिकृत	२१०३
द्वारपाल	१४७९	धन	१८८६	”	२३९६	”	२२१२
द्रास्थ	१४७९	धनंजय	१०५	धर्मसंहिता	३२३	धिषण	१९२
द्रास्थित	१४७९	धनद	१३६	धर्षिणी	१०९४	धिषणा	२७८
द्रास्थितदर्शक	१४७९	धनहरी	९०५	धव	११४४	धिष्ण्य	२६४५
द्विगुणाकृत	१७२५	धनाधिप	१३६	”	२७४८	धी	२७८
द्विज	१०५२	धनिन्	२०४५	धवल	३०२	”	२८०
”	२३५४	धनिष्ठा	१८९	धवला	१८४१	धीन्द्रिय	२९३
द्विजराज	१७४	धनुर्धर	१६०५	धवित्र	१३९९	धीमत्	१३६४
द्विजा	८८८	धनुःपट	७१८	धातकी	८९७	धीमती	१०९८
द्विजाति	१३६०	धनुष्मत्	१६०५	”	२९०९	धीर	१३२२
द्विजिह्व	२६०१	धनुस्	७१८	धातु	६४८	”	१३६३
द्वितीया	१०८४	”	१६३३	”	२४६५	धीवर	४९७
द्वितीयाकृत	१७२५	धन्य	२०३०	धातुपुष्पिका	८९७	धीशक्ति	२३००
द्विप	१५३५	धन्वन्	५६७	धातु	३३	धीसचिव	१४७६
द्विपाद्य	१५२१	”	१६३३	धात्री	२६८८	धुत	२१२८
द्विरद	१५३५	धन्वयास	८३१	धाना	१८०१	धुनी	५२६
द्विरेफ	१०४६	धन्विन्	१६०५	धानुष्क	१६०५	धुर्	१५७८
द्विप	१४८९	धमन	९७३	धान्य	१७४९	धुरंधर	१८३६
द्विपत्	१४८८	धमनि	१२०३	धान्यत्वक्	१७५१	धुरीण	१८३६
द्विसीय	१७२५	धमनी	९०८	धान्याक	१७८२	धुर्य	१८३६
द्विहायनी	१८४२	धम्मिल्ल	१२६७	धान्याम्ल	१७८५	धूत	२२३८
द्विहीन	६८७	धर	६३४	धान्यांश	२४२६	धूपायित	२२२९
द्वीप	४८३	धरणि	५६१	धामन्	२५८२	धूपित	२२२९
द्वीपवती	५२७	धरा	५६१	धामागर्व	८२५	धूमकेतु	२४५१
द्वीपिन्	९९०	धरित्री	५६१	”	८८३	धूमयोगिन	१५५
द्वेषण	१४८८	धर्म	२६२	धारया	१३९६	धूमल	३०८
द्वेष्य	२११४	”	३१६	धारणा	१५१९	धूम्या	२३३४
द्वैध	१५०४	”	१४६७	धारा	१५६५	धूम्याट	१०२०
द्वैप	१५७४	”	२६१२	धाराधर	१५८	धूम्र	३०८

शब्दानुक्रमकोशः

३७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
भूर्जटि ...	६५	ध्वान ...	३५५	नत ...	२१६६	नर्तकी ...	३७८
भूत ...	८०३	ध्वान्त ...	४४३	नतनासिक ...	११६३	नर्तन ...	३८१
„ ...	२०१६	न.		नद ...	२४४९	नर्मदा ...	५३१
„ ...	२११९	न ...	२८७१	नदी ...	५२५	नर्मन् ...	४२६
भूर्वह ...	१८३६	नकुलेष्टा ...	८७८	नदीमातृक ...	५८१	नलकूबर ...	१३९
धूलि ...	१६६४	नक्तक ...	१३०३	नदीसर्ज ...	७३८	नलद ...	९७७
भूसर ...	३०३	नक्तम् ...	२८६०	नद्यी ...	१९९१	नलमीन ...	५०३
धृति ...	२४८३	नक्तमाल ...	७४३	ननान्द ...	११३२	नलिन ...	५४५
धृष्ट ...	२०७५	नक्र ...	५०९	ननु ...	२८३२	नलिनी ...	५४४
धृष्णज् ...	२०७५	नक्षत्र ...	१८६	„ ...	२८७६	नली ...	९०७
धेनु ...	१८४८	नक्षत्रमाला ...	१२८६	नन्दक ...	५६	नल्य ...	५९२
धेनुका ...	१५४०	नक्षत्रेश ...	१७४	नन्दन ...	९०	नव ...	२१७९
„ ...	२३६४	नख ...	९०९	नन्दिवृक्ष ...	९०४	नवदल ...	५५३
धेनुष्या ...	१८५०	„ ...	१२३९	नन्दिवर्त ...	६१३	नवनीत ...	१८१०
धेनुक ...	१८२७	नयर ...	१२३९	ननुंसक ...	११५२	नवमालिका ...	७९३
धेवत ...	३६३	नग ...	२३७२	नन्त्री ...	११३२	नवस्तिका ...	१८४८
धोरण ...	१५८३	नगरी ...	५९४	नभस् ...	१४४	नवाम्बर ...	१२९७
धौतकांशिय ...	१२९९	नगौकस् ...	१०५४	„ ...	२४७	नवीन ...	२१७९
धौरितक ...	१५६४	नग्न ...	२१०२	„ ...	२८००	नवोद्भूत ...	१८१०
धोरैय ...	१८३६	नग्नहू ...	२०१३	नभसंगम ...	१०५५	नव्य ...	२१७९
ध्याम ...	९८१	नग्निका ...	१०८९	नभस्य ...	२४८	नष्ट ...	१६९१
धुव ...	१८४	„ ...	११०७	नभस्वत् ...	१२५	नष्टचेष्टता ...	४२८
„ ...	६६५	नट ...	७६१	नभस् ...	२८८५	नष्टाग्नि ...	१४५८
„ ...	२१६९	„ ...	१९५३	नभसित ...	२२३७	नष्टेन्दुकला ...	२३२
„ ...	२७५७	नटन ...	३८१	नभस्कारी ...	९३१	नस्तित ...	१८३३
ध्रुवा ...	८७२	नटी ...	९०७	नभस्या ...	१४२१	नस्योत ...	१८३३
„ ...	१४०९	नड ...	९७३	नभस्थित ...	२२२७	नहि ...	२८७१
ध्वज ...	१६६६	„ ...	९७९	नमुचिसूदन ...	८६	नाक ...	११
ध्वजिनी ...	१६२३	„ ...	२९६१	नय ...	२२६७	„ ...	२३३८
ध्वनि ...	३५५	नडप्राय ...	५७४	नयन ...	१२५९	नाकु ...	५८५
ध्वनित ...	२२१३	नडसंहति ...	९८४	नर ...	१०७५	नाकुली ...	८७७
ध्वस्त ...	२२३२	नड्या ...	९८४	नरक ...	४६१	नाग ...	४४५
धवाङ्ग ...	१०२८	नड्वत् ...	५७४	नरवाहन ...	१३७	„ ...	१५३६
„ ...	२७७४	नड्वल ...	५७४	नर्तक ...	३८३	„ ...	१९१७

३८

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
नाग ...	२१४३	नाभि ...	२९३४	निकर्षण ...	६१०	निह ...	२०५७
” ...	२१७७	नाम ...	२८३८	निकाच ...	१९९३	निधुल ...	७७०
नागकेसर ...	७७८	नामधेय ...	३२६	निकाषा ...	२८६२	निचोल ...	१३०६
नागजिह्वा ...	१९२२	नामन् ...	३२६	” ...	२८८७	निज ...	२३९९
नागबला ...	८८२	नाय ...	२२६७	निकाशात्मज ...	११९	नितम्ब ...	६४२
नागर ...	१७८३	नायक ...	२०४६	निकाम ...	१८२०	” ...	१२२२
” ...	२७११	नारक ...	४६१	निकाव ...	१०७२	नितम्बिनी ...	१०८०
नागरङ्ग ...	७२४	नारद ...	९५	निकाय ...	६०३	नितान्त ...	१३३
नागलोक ...	४४०	नाराय ...	१६४२	निकार ...	२२७९	नित्य ...	१३१
नागवह्नी ...	८८८	नाराची ...	१९९३	” ...	२३२२	” ...	२१६९
नागसंभव ...	१९१६	नारायण ...	३५	निकारण ...	१६९२	निदाघ ...	२५२
नागान्तक ...	५८	नारायणी ...	८५०	निकुचक ...	१८८३	” ...	४२८
नाय ...	३८१	नारी ...	१०७७	निकुञ्ज ...	६४९	निदान ...	२७१
नाडिका ...	१७७५	नाल ...	५५०	निकुम्भ ...	९३७	निदिग्ध ...	२२०२
नाडिन्धम ...	१९४४	” ...	१७५०	निकुरम्ब ...	१०६८	निदिग्धिका ...	८३५
नाडी ...	१२०३	नाला ...	५५०	निकृत ...	२१०६	निदेश ...	१५१८
” ...	१७५०	नालिकेर ...	९८५	” ...	२११७	” ...	२६९४
” ...	२४२०	नाविक ...	४९०	निकृति ...	४२२	निद्रा ...	४३४
नाडीमण ...	११८१	नाव्य ...	४८७	निकुट ...	२१३२	निद्राण ...	२०९०
नाथवत् ...	२०५६	नाथ ...	१७००	निक्षेपतन ...	६०१	निद्राशु ...	२०९०
नाद ...	३५६	नाथल्य ...	१०२	निकोचक ...	७०६	निधन ...	१७००
नादेयी ...	७०९	नासा ...	६१९	निक्षण ...	३५९	” ...	२५८०
” ...	७२४	” ...	१३५२	निक्षण ...	३५९	निधि ...	१४२
” ...	७७९	नासिका ...	१२५२	निक्षिल ...	२१५४	निधुवन ...	१४६६
” ...	८८४	नासिकता ...	२८४	निगड ...	१५५०	निध्वान ...	२३११
नाना ...	२८३०	निःशलाक ...	१५१२	निगद ...	२२७४	निनद् ...	३५५
” ...	२८५४	निःशेष ...	२१५४	निगम ...	५९५	निनाद ...	३५५
नानारूप ...	२२११	निःशेष्य ...	२१३६	” ...	२६१४	निम्दा ...	३३७
नान्दीकर ...	२१००	निःशेषस्त ...	२८९	निगाद ...	२२७४	निप ...	१७७०
नान्दीशदिन् ...	२१००	निःशमम् ...	२८७७	निगार ...	२३२३	निपठ ...	२३०७
नापित ...	१९४८	निःस्तरण ...	६३०	निगाळ ...	१५६३	निपाठ ...	२३०७
नाभि ...	१५८०	निःस्थ ...	२१२२	निग्रह ...	२२७६	निपातन ...	२३०३
” ...	२६०८	निकट ...	२१५७	निघ ...	२३२१	निपान ...	५१८
” ...	२९१३	निकर ...	१०६६	निघास ...	१८१८	निपुण ...	२०३३

शब्दानुक्रमकोशः

३९

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
निबन्ध ...	११८३	निराकृति ...	२३१२	निर्वृत्त ...	२२२५	निषूदन ...	१६९३
निबन्धन ...	३७६	निरामय ...	११८८	निर्वेश ...	२००६	निष्क ...	२३६२
निबर्हण ...	१६९२	निराश ...	१७३३	„ ...	२२८९	निष्कला ...	१११६
निम ...	२००४	निरुक्ति ...	४६४	„ ...	२७६५	निष्कासित ...	२१०३
निमृत्त ...	२०७४	निर्गुण्टी ...	७८५	निर्व्यथन ...	४४१	निष्कुट ...	६५१
निमय ...	१८६७	„ ...	७८९	निर्व्यूह ...	२८०८	निष्कुटि ...	८९८
निमित्त ...	२४८७	निमग्नधन ...	१६९४	निहोर ...	२२८३	निष्कुह ...	६७५
निमेष ...	२३६	निर्घोष ...	३५६	निर्हारिन् ...	२९८	निष्क्रम ...	२३००
निम्र ...	४९६	निर्जर ...	१३	निर्हाद ...	३५६	निष्ठा ...	३९१
निम्रगा ...	५२७	निर्मितेन्द्रियमा. १४३९		निलय ...	६०३	„ ...	२४१६
निम्ब ...	७७३	निर्भर ...	६४३	निदह ...	१०६५	निष्ठान ...	१७९५
निम्बतरु ...	७००	निर्णय ...	२८३	निवात ...	२५०३	निष्ठीवन ...	२३२५
निवति ...	२७०	निर्णित ...	२१३६	निवाप ...	१७१४	निष्ठुर ...	३४८
निबन्ध ...	१५८६	निर्णोजक ...	१९४९	निवीत ...	१३००	„ ...	२१७६
निबन्ध ...	२८६	निर्देश ...	१५१८	„ ...	१४५२	निष्ठेय ...	२३२४
„ ...	१४२७	निर्भर ...	१३२	निवृत्त ...	२२००	निष्ठेवन ...	२३२५
„ ...	१४५०	„ ...	२८५३	निवेश ...	१५३३	निष्ठयत ...	२१९९
निबामक ...	४९१	निर्मद ...	१५३९	निज्ञा ...	२२२	निष्ठयति ...	२३२५
नियुत ...	२९४२	निर्युक्त ...	४४९	निशास्त्रा ...	१७८८	निष्ठात ...	२०३२
नियुद्ध ...	१६८०	निर्मोक ...	४५६	निशान्त ...	६०२	निष्पक ...	२२१५
नियोज्य ...	१९६३	निर्माण ...	१५४४	निशापति ...	१७२	निष्पत्तिमुता ...	१०९६
निर् ...	२८४१	निर्यातन ...	२५७४	निशित ...	२२०६	निष्पन्न ...	२२२५
निरन्तर ...	२१५६	निर्यास ...	२६४१	निशीथ ...	२२७	निष्पाव ...	२२९७
निरव ...	४६१	निर्वपण ...	१४१२	निशीथिनी ...	२२२	निष्पन्न ...	२२२४
निरर्गल ...	२१९१	निर्वर्णन ...	२३११	निक्षय ...	२८३	निष्पवाणि ...	१२९७
निरर्थक ...	२१८७	निर्वहण ...	३९१	निक्षेपि ...	६२८	निसर्ग ...	४३७
निरवग्रह ...	२०५५	निर्वाण ...	२८९	निषङ्ग ...	१६४४	निसृष्ट ...	२२०१
निरसन ...	२३१२	„ ...	२२१६	निषङ्गिन् ...	१६०५	निस्तल ...	२१६३
निरस्त ...	३५०	निर्वात ...	२२१६	निषद्या ...	५९७	निस्तर्हण ...	१६९५
„ ...	१६४३	निर्वाद ...	३३६	निषद्वर ...	४८५	निस्त्रिंश ...	१६४५
„ ...	२१०५	„ ...	२५१४	निषध ...	६३८	निस्त्राव ...	१८०५
निराकरिण्यु ...	२०८४	निर्वापण ...	१६९६	निषाद ...	३६३	निस्त्रन ...	३५६
निराकृत ...	२१०५	निर्वाय ...	२०५०	„ ...	१९६८	निस्त्रान ...	३५६
निराकृति ...	१४५९	निर्वासन ...	१६९४	निषादिन् ...	१५८५	निह्नन ...	१६९५

४०

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
निहाका ...	५१०	नुत्त ...	२१९९	नैखिशिक ...	१६०८	पक्षमूल ...	१०६०
निहिंसन ...	१६९३	नुन्न ...	२१९९	नो ...	२८७१	पक्षान्त ...	२२९
निहीन ...	१९६१	नूतन ...	२१७९	नी ...	४८७	पक्षिन् ...	१०५२
निह्व ...	३४४	नूल ...	२१८०	नौकादण्ड ...	४९२	पक्षिणी ...	२२५
„ ...	२७५२	नूनम् ...	२८३६	नीतार्य ...	४८७	पक्षमन् ...	२५७६
नीकाश ...	२००४	„ ...	२८८०	न्यक्ष ...	२७८५	पक्ष्म ...	२६०
नीच ...	१९६०	नूपुर ...	१२९२	न्यग्रोध ...	७१३	„ ...	४८५
„ ...	२१६५	नृ ...	१०७५	„ ...	२५२६	पक्षिल ...	५७६
नीचैस् ...	२८८२	नृत्य ...	३८१	न्यग्रोभी ...	८२६	पक्षेरुह ...	५४७
नीड ...	१०६२	नृप ...	१४७०	न्यङ्कु ...	१००७	पक्षि ...	६५६
नीडोद्भव ...	१०५५	नृपलक्ष्मन् ...	१५३१	न्यच् ...	२१६५	„ ...	१८७५
नीध्र ...	६२१	नृपसभ ...	२९४९	न्यस्त ...	२२०१	„ ...	२४७८
नीप ...	७३२	नृपासन ...	१५३०	न्याद ...	१८१८	पक्षु ...	११७०
नीर ...	४७५	नृशंस ...	२११९	न्याय ...	१५१५	पंचपचा ...	८५२
नील ...	३०४	नृसेन ...	२९७५	न्याय्य ...	१५१७	पचा ...	२२६६
नीलकण्ठ ...	१०४७	नैर् ...	२०४६	न्यास ...	१८६८	पञ्चजन ...	१०७६
„ ...	२४१४	नैत्र ...	१२५९	न्युब्ज ...	११९५	पञ्चता ...	१६९९
नीलगु ...	१०१४	„ ...	२६९५	न्यूह ...	२९२९	पञ्चदशी ...	२२९
नीललोहित ...	६५	नैत्राम्बु ...	१२६०	न्यून ...	२५९०	पञ्चम ...	३६४
नीला ...	१०४०	नैदिष्ठ ...	२१६१	प. ...		पञ्चलक्षण ...	३२१
नीलाम्बर ...	४७	नैपथ्य ...	१२७२	पक्षण ...	६३३	पञ्चशर ...	५०
नीलाम्बुजन्मन् ...	५४०	नैमि ...	५२०	पक्ष ...	२२०७	पञ्चशाख ...	१२३६
नीलिका ...	७८९	„ ...	१५७९	„ ...	२२१७	पञ्चाङ्गुल ...	७५१
नीलिनी ...	८३८	नैमी ...	७०१	पक्ष ...	२३८	पञ्चास्य ...	९८९
नीली ...	८३७	नैकमेद ...	२१९०	„ ...	१०५९	पञ्जिका ...	२९०९
नीवाक ...	२२९६	नैगम ...	१८६२	„ ...	१२७०	पट ...	७१८
नीवार ...	१७५६	„ ...	२६१५	„ ...	१६४२	„ ...	१३०५
नीवी ...	१८६६	नैषिकी ...	१८४०	„ ...	२७७६	पटचर ...	१३०३
„ ...	२७५९	नैपाली ...	१९२३	पक्षक ...	६२०	पटल ...	६२१
नीवृत् ...	५७३	नैमेय ...	१८६७	पक्षति ...	२१६	„ ...	२७३८
नीशार ...	१३१०	नैयग्रोध ...	६८५	„ ...	१०६०	पटलमान्त ...	६२१
नीहार ...	१८०	नैर्ऋत ...	१२०	„ ...	२४७९	पटवासक ...	१३५२
नु ...	२८३१	„ ...	१४९	पक्षद्वार ...	६२०	पटह ...	३७४
नुति ...	३३३	नैधिक ...	१४८२	पक्षभाग ...	१५४७	„ ...	१६८३

शब्दानुक्रमकोशः

४१

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
पटु ...	९५८	पतत्रिन् ...	१०५३	पथिक ...	१५०१	पत्रगाशन ...	५८
„ ...	१९६६	पतद्ग्रह ...	१३५१	पथिन् ...	५८६	पयस् ...	४७३
„ ...	२०९५	„ ...	२९३७	पथ्या ...	७६६	„ ...	१८०८
„ ...	२४१४	पतयालु ...	२०७९	पद् ...	१२१६	पयस् ...	२८०१
पटुपर्णी ...	९२४	पताका ...	१६६६	पद ...	२५२१	पयस्य ...	१८०९
पटोल ...	९५८	पताकिन् ...	१६०९	पदग ...	१६००	पयोधर ...	२६६२
पटोलिका ...	८८४	पति ...	११४४	पदवी ...	५८६	पर ...	४८२
पट्ट ...	२९२९	„ ...	२०४५	पदाजि ...	१६००	„ ...	१४९०
पट्टिका ...	७३०	पतिवरा ...	१०८८	पदाति ...	१६००	„ ...	२७१७
पट्टिन् ...	७३०	पतिवल्ली ...	१०९७	पदिक ...	१६०१	परजात ...	१९६४
पट्टिश ...	२९३६	पतिव्रता ...	१०८६	पद्म ...	१६०१	परतन्त्र ...	२०५६
पण ...	१८८२	पत्तन ...	५९४	पद्मति ...	५८७	परगिण्डाद् ...	२०६५
„ ...	२००६	पति ...	१६००	पद्म ...	१४२	परभृत् ...	१०२८
„ ...	२०१८	„ ...	१६२७	„ ...	५४५	परभृत ...	१०२६
„ ...	२०१९	„ ...	२४७९	पद्मक ...	१५४६	परमम् ...	२८७३
„ ...	२४२७	पत्तिसंहति ...	१६०१	पद्मचारिणी ...	९४०	परमा ...	१७९
पणव ...	३७८	पत्नी ...	१०८४	पद्मनाभ ...	४०	परमात्र ...	१४००
पणायित ...	२२४३	पत्र ...	६७६	पद्मपत्र ...	९३९	परमेष्ठिन् ...	३१
पणित ...	२२४३	„ ...	१०५९	पद्मराग ...	१८९१	परम्पराक ...	१४०४
पणितव्य ...	१८७०	„ ...	१५८३	पद्मा ...	५४	परवत् ...	२०५६
पण्ट ...	११५२	पत्र ...	२६९३	„ ...	८२७	परशु ...	१६५१
पण्डित ...	१३६३	पत्रपरशु ...	१९९४	„ ...	९४०	परश्वध ...	१६५१
पण्डितमन्य ...	२५४१	पत्रपाश्या ...	१२७९	पद्माकर ...	५२२	परश्वस् ...	२८९२
पण्य ...	१८७०	पत्ररथ ...	१०५३	पद्माट ...	९४३	परःशत ...	२१५२
पण्यवीधिका ...	५९७	पत्रलेखा ...	१३१८	पद्मालया ...	५४	पराक्रम ...	१६७२
पण्या ...	९४८	पत्राङ्ग ...	१३३७	पद्मिन् ...	१५३७	„ ...	२६११
पण्याजीव ...	१८६३	„ ...	१९२८	पद्मिनी ...	५४४	पराग ...	६८३
पनग ...	१०५३	पत्राङ्गुलि ...	१३१८	पद्य ...	२९५६	„ ...	२३७६
पनङ्ग ...	१०४४	पत्रिन् ...	१०१७	पद्या ...	५८७	पराङ्मुख ...	२०९१
„ ...	२३७४	„ ...	१०५३	पनस ...	७७०	पराचित ...	१९६४
पतङ्गिका ...	१०४१	„ ...	१६४१	पनायित ...	२२४३	पराचीन ...	२०९१
पतत् ...	१०५३	„ ...	२५४६	पनित ...	२२४३	पराजय ...	१६९०
पतत्र ...	१०५९	पत्रोर्ण ...	७६१	पत्र ...	२२३२	पराजित ...	१६९१
पतथि ...	१०५४	„ ...	१२९९	पत्रग ...	४५४	पराधीन ...	२०५६

४२

अमर कोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
परात्र ...	२०६५	परिधिर्य ...	१५९२	परिहृत् ...	२००७	पर्यवस्था ...	२२९१
पराभूत ...	१६९१	परिपण ...	१८६६	परिहृता ...	२००८	पर्याप्त ...	१८२०
परारि ...	२८८८	परिपन्थिन् ...	१४९०	परीक्षक ...	२०३८	पर्याप्ति ...	२२५९
परार्थ ...	२१४०	परिपाटी ...	१४२५	परीभाव ...	४०६	पर्याय ...	१४२६
परासन ...	१६९३	परिपूर्णता ...	१३४७	परीवर्त ...	१८६७	,,	२६२९
परासु ...	१७०१	परियेलव ...	९११	परीवाद ...	३३६	पर्यायशयन ...	२३१३
परास्कन्दिन् ...	१९७८	परिप्लव ...	२१७४	परीवाप ...	२५९३	पर्युद्धान ...	१७१३
परिकर ...	२६६६	परिबर्ह ...	२८१३	परीवार ...	२६७३	पर्येषणा ...	१४१६
परिकर्मन् ...	१३१५	परिभव ...	४०६	परीवाह ...	४८६	पर्वत ...	६३४
परिक्रम ...	२२८२	परिभाषण ...	३३९	परीष्टि ...	१४१६	पर्वन् ...	९७२
परिक्रिया ...	२२८९	परिभूत ...	२२३७	परीसार ...	२२९२	,,	२५७७
परिक्षित ...	२२००	परिमल ...	२९६	परीहास ...	४२६	पर्वसंधि ...	२२८
परिखा ...	५२४	,,	२२७५	परुत् ...	२८८८	पर्शुका ...	१२१२
परिग्रह ...	२८१०	परिरम्भ ...	२३१०	परुष ...	३४८	पल ...	१८७८
परिव ...	१६५०	परिवर्जन ...	१६९५	परुस् ...	९७२	,,	२७३९
,,	२३८८	परिवादिनी ...	३६८	परेत ...	१७०१	पलगण्ड ...	१९४०
परिघातिन ...	१६५०	परिवापित ...	२१९५	परेतराज ...	११५	पलंकषा ...	८४५
परिचय ...	२२९५	परिविति ...	१४६४	परेद्यवि ...	२८२१	पलल ...	११९९
परिचर ...	१५९२	परिवृढ ...	२०४६	परेष्टुका ...	१८४७	पलाण्डु ...	९४३
परिचर्या ...	१४२२	परिवेत् ...	१४६३	परैधित ...	१९६४	पलाल ...	१७५०
परिचार्य ...	१३९३	परिवेष ...	२०९	परोष्णी ...	१०३९	पलाश ...	६७६
परिचारक ...	१९६३	परिव्याध ...	७०९	पर्कटी ...	७१३	,,	७०७
परिणत ...	२२१७	,,	७६९	पर्जनी ...	८५२	,,	९५७
परिणय ...	१४६५	परिव्राज ...	१४३५	पर्जन्य ...	२६२८	पलाशिन ...	६५९
परिणाम ...	२२८०	परिषद् ...	१३८२	पर्ण ...	६७६	पलिङ्गी ...	१०९८
परिणाय ...	२०२०	परिष्कार ...	१२७६	,,	७०७	पलित ...	११५५
परिणाह ...	१३०२	परिष्कृत ...	१२७४	,,	२९३८	पल्यङ्ग ...	१३४९
परितस् ...	२८७४	परिष्वङ्ग ...	२३१०	पर्णशाला ...	६०५	पल्लव ...	६७७
पग्नित्राण ...	२२५९	परिसर ...	५८४	पर्णास ...	८०७	पल्वल ...	५२३
परिदान ...	१८६७	परिसर्प ...	२२८९	पर्यङ्क ...	१३७९	पव ...	२२९७
परिदेवन ...	३४२	परिसर्वा ...	२२९२	पर्यटन ...	१४२३	पवन ...	१२५
परिधान ...	१३०७	परिस्कन्द ...	१९६४	पर्यन्तभू ...	५८४	,,	२२९७
परिधि ...	२०९	परिस्तोम ...	१५५२	पर्यय ...	१४२६	पवनाशन ...	४५३
,,	२५२८	परित्यन्द ...	१३४७	,,	२३१६	पवमान ...	१२५

शब्दानुक्रमकोशः

४३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
पवि ...	९३	पाठ ...	२३०७	पादाङ्गद ...	१२९२	पारावत ...	१०१६
पवित्र ...	५८०	पाठा ...	८१७	पादात ...	१६०१	पारावताङ्घ्रि ...	९४८
„ ...	१४४२	पाठिन् ...	८०८	पादातिक ...	१६००	पारावार ...	४६८
„ ...	२१३५	पाठीन ...	५०२	पादुका ...	१९८९	„ ...	२९६४
पवित्रक ...	४९८	पाणि ...	१२३६	पादू ...	१९९०	पाराशरिन् ...	१४३५
पशुपति ...	५९	पाणिगृहीती ...	१०८४	पादूकृत ...	१९४३	पारिकाङ्क्षिन् ...	१४३६
पशुप्रेरण ...	२३२७	पाणिघ ...	१९५४	पाद्य ...	१४१८	पारिजातक ...	९९
पशुरज्जु ...	१८५३	पाणिपीडन ...	१४६५	पानगोष्ठिका ...	२०१४	„ ...	७००
पश्चात् ...	२८२१	पाणिवाद ...	१९५४	पानपात्र ...	२०१५	पारितथ्या ...	१२७९
पश्चात्ताप ...	४१२	पाण्डर ...	३०१	पानभाजन ...	१७७१	पारिपार्थिक ...	२०७
पश्चिम ...	२१८६	पाण्डुर ...	३०३	पानीय ...	४७५	पारिप्लव ...	२१७४
पश्चिमा ...	१४७	पाण्डुकम्बलिन् ...	१५७५	पानीयशालिका ...	६०७	पारिमद्र ...	७००
पश्चिमोत्तर ...	५७०	पाण्डुर ...	३०३	पान्थ ...	१५०१	पारिमद्रक ...	७५४
पर्य्य ...	६०२	पातक ...	२९६१	पाप ...	२६०	पारिभाष्य ...	९००
पाक ...	१०६३	पाताल ...	४३९	पाप ...	२११९	पारियात्रक ...	६३८
„ ...	२२६६	„ ...	२७४०	पापचेली ...	८१८	पारिषद ...	७०
पाकल ...	९००	पातुक ...	२०७९	पाप्मन् ...	२६०	पारिहार्य ...	१२८७
पाकसासन ...	८१	पात्र ...	४८२	पाम ...	११७९	पारी ...	२९१४
पाकशासनि ...	९१	„ ...	१४०१	पामन् ...	११७९	पारुष्य ...	३३८
पाकस्थान ...	१७६०	„ ...	१७७३	पामन ...	११९०	पार्थिव ...	१४७०
पाक्य ...	१७९१	„ ...	२६९३	पामर ...	१९६०	पार्वती ...	७४
„ ...	१९२४	पात्री ...	२९७८	पामा ...	११७९	पार्वतीनन्दन ...	७८
पाखण्ड ...	१४४२	पात्रीव ...	२९६५	पायस ...	१३३०	पार्थ ...	१२३१
पाखजन्म ...	५५	पाथसू ...	४७४	„ ...	१४००	„ ...	२३३२
पाञ्चालिका ...	१९८६	पादि ...	६४६	पायु ...	१२२०	पार्थभाग ...	१५४७
पाद् ...	२८६२	„ ...	१२१६	पाय्य ...	१८७६	पार्थारिथ्य ...	१२१२
पाटबर ...	१९७८	„ ...	१८८५	पार ...	४८२	पार्णि ...	१२१७
पाटल ...	३०७	„ ...	२५१३	पारद ...	१९०५	पार्णिग्रह ...	१४८७
„ ...	१७७३	पादकटक ...	१२९३	पारंपर्योपदेश ...	१३७७	पालघ्न ...	९८२
पाटला ...	६८८	पादग्रहण ...	१४३४	पारश्व ...	२७५६	पालङ्की ...	८९१
„ ...	७५७	पादप ...	६५८	पारश्वधिक ...	१६०७	पालाश ...	३०५
पाटलि ...	७२७	पादबन्धन ...	१८२२	पारसीक ...	१५५७	पालि ...	१६५४
„ ...	७५७	पादस्फोट ...	११७८	पारल्लेण्य ...	११२२	„ ...	२७३०
पाठ ...	१३८०	पादाम ...	१२१६	पारायण ...	२२५३	पालिन्दी ...	८६५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
गल्लवा ...	२९०५	पिञ्जर ...	२९५७	पिधान ...	१७०	पीनसारक ...	७३५
गवक ...	१०८	पिञ्जल ...	१६६५	पिनद्ध ...	१५९७	पीता ...	१७८८
गश ...	१२७०	पिट ...	१७५९	पिनाक ...	६९	पीताम्बर ...	३८
गशक ...	२०१९	पिटक ...	११८०	„ ...	२३६३	पीन ...	२१४६
गशिन ...	१२१	„ ...	१९८८	पिनाकिन ...	६२	पीनस ...	११७६
पांशु ...	१६६४	पिठर ...	१७६९	पिपासा ...	१८१७	पीनोद्री ...	१८४९
पाशुपत ...	८११	„ ...	२७११	पिपीलिका ...	२९१०	पीयूष ...	९६
पाशुपाल्य ...	१७१०	पिण्ड ...	१५४२	पिप्पल ...	६८९	„ ...	१८१४
पांशुला ...	१०९५	„ ...	१९०२	पिप्पली ...	८४२	पीलु ...	७०५
पादया ...	२३३४	„ ...	१९१५	पिप्पलीमूल ...	१९२७	„ ...	२७२२
पाश्चात्य ...	२१८६	„ ...	२९३०	पिपु ...	११७२	पीलुपर्णा ...	८१६
पःपाण ...	६४०	पिण्डक ...	१३३०	पिष्ट ...	११९३	„ ...	९२६
पाषाणदारण ...	१९९७	पिण्डिका ...	१५८०	पिशङ्ग ...	३०९	पीवन् ...	२१४६
पिक ...	१०२६	पिण्डीतक ...	७५३	पिशाच ...	२२	पीवर ...	२१४६
पिङ्ग ...	३०९	पिण्याक ...	२३५३	पिशित ...	११९९	„ ...	२२४८
पिङ्गल ...	२०७	„ ...	२९५९	पिशुन ...	१३२२	पीवरस्तनी ...	१८४९
„ ...	३०९	पितरौ ...	११४७	„ ...	२११८	पुंश्चली ...	१०९४
पिङ्गला ...	१५३	पितामह ...	३१	„ ...	२५८९	पुंम् ...	१०७६
पिचण्ड ...	१२२७	„ ...	११३९	पिशुना ...	९१४	पुक्स ...	१९६८
„ ...	२९३०	पितृ ...	११३०	पिष्टक ...	१८०२	पुङ्ख ...	२९२९
पिचण्डिल ...	११६२	„ ...	११४७	पिष्टपचन ...	१७७१	पुङ्खव ...	२१४२
पितु ...	१९१८	पितृदान ...	१४१४	पिष्टात ...	१३५२	पुच्छ ...	१५६७
पितुमन्द ...	७७३	पितृपति ...	११५	पीठ ...	१३५०	पुञ्ज ...	१०७२
पितुल ...	७२८	„ ...	१४९	पीडन ...	१६८६	पुटभेद ...	४८०
पिचट ...	१९१७	पितृपितृ ...	११३९	पीडा ...	४६६	पुटभेदन ...	५९४
पिच्छ ...	१०५०	पितृयज्ञ ...	१३८१	पीत ...	३०५	पुटी ...	२९७८
„ ...	२९५५	पितृग्रसू ...	२२०	„ ...	२७१३	पुण्डरीक ...	१५१
पिच्छा ...	७४२	पितृवन ...	१७०४	पीतक ...	८८३	„ ...	५४९
„ ...	२९१२	पितृव्य ...	११३६	पीतदारु ...	७५५	„ ...	२३५७
पिच्छिल ...	१७९८	पितृसंनिभ ...	२०५१	पीतदु ...	७६८	पुण्डरीकाक्ष ...	३७
पिच्छिला ...	७४१	पित्त ...	११९८	„ ...	८५१	पुण्डू ...	९७५
„ ...	७७३	पित्त्य ...	१४०१	पीतन ...	७०२	पुण्डूक ...	९७२
पिञ्ज ...	१६९८	„ (तीर्थ) ...	१४५४	„ ...	१३२१	पुण्य ...	२६२
पिञ्जर ...	१९१३	पित्तवत् ...	१०५५	„ ...	१९१३	„ ...	२६५५

शब्दानुक्रमकोशः

४५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
पुण्यक ...	१४२७	पुरावृत्त ...	३१९	पुष्प ...	९१३	पूप ...	१८०२
पुण्यजन ...	१२०	पुरी ...	५९४	,,	१११५	पूर ...	२९३५
पुण्यजनेश्वर ...	१३८	पुरीतत् ...	१२०५	पुष्पक ...	१४०	पूरणी ...	७४१
पुण्यभूमि ...	५७२	पुरीय ...	१२०९	,,	१९१२	पूरित ...	२२२१
पुण्यवत् ...	२०३०	पुरु ...	२१५१	पुष्पकेतु ...	१९१२	पूरुष ...	१०७६
पुत्तिका ...	१०४१	पुरुष ...	२७२	पुष्पदन्त ...	१५२	पूर्ण ...	२१५५
पुत्र ...	११२८	,,	६९९	पुष्पधन्वन् ...	५२	,,	२२२१
,,	११४८	,,	१०७६	पुष्पफल ...	६९१	पूर्णकुम्भ ...	१५३२
पुत्रिका ...	१९८६	,,	२७७३	पुष्परस ...	६८३	पूर्णमा ...	२२९
पुत्री ...	११४८	पुरपोत्तम ...	४१	पुष्पलिह ...	१०४६	पूर्त ...	१४०८
पुद्गल ...	२९३५	पुरुह ...	२१५१	पुष्पवती ...	१११४	पूर्व ...	२१८५
पुनःपुनर् ...	२८५१	पुरुहूत ...	८२	पुष्पवत् ...	२३५	,,	२६०२
पुनर् ...	२८४१	पुरोग ...	१६११	पुष्पसमय ...	२५२	पूर्वज ...	११५९
,,	२८७९	पुरोगम ...	१६१२	पुष्य ...	१८८	पूर्वदेव ...	२४
पुनर्नवा ...	९४६	पुरोगामिन् ...	१६१२	पुष्यरथ ...	१५७०	पूर्वपर्वत ...	६३७
पुनर्भव ...	१२३५	पुरोडाश ...	२९३६	पुस्त ...	१९८५	पूर्वा ...	१४७
पुनर्भू ...	१११९	पुरोधस् ...	१४७७	पूग ...	९८६	पूर्वेषुस् ...	२८९०
पुन्नाग ...	६९९	पुरोभातिन् ...	२११७	,,	२३७४	पूषन् ...	२०३
पुर् ...	५९४	पुरोहित ...	१४७७	पूजन ...	२६४८	पृक्ति ...	३३६८
पुर् ...	७१६	पुलाक ...	२३४५	पूजा ...	१४२१	पृच्छा ...	३३०
,,	२७०२	पुलिन ...	४८४	पूजित ...	२२२०	पृतना ...	१६२३
पुर्ःसर ...	१६११	पुलिन्द ...	१९६९	,,	२५०२	,,	१६२९
पुर्तस् ...	२८६३	पुलोमत्रा ...	८९	पूज्य ...	२०३४	पृथक् ...	२८५४
पुर्झार ...	६२५	पुपित ...	२२१८	,,	२६३६	पृथक्पर्णा ...	८३३
पुर्दर ...	८२	पुष्कर ...	१४३	पूत ...	१४४२	पृथगात्मता ...	२७६
पुर्ध्री ...	१०८६	,,	४७४	,,	१७५३	,,	१४२८
पुर्स् ...	२७०२	,,	५४८	,,	२१३५	पृथग्जन ...	१९६०
,,	२८६३	,,	९३९	पूतना ...	७६६	,,	२५४५
पुर्स्कृत ...	२५०२	,,	२७०७	पूतिक ...	७४४	पृथग्विध ...	२२११
पुर्स्तात् ...	२८२७	पुष्कराह्ण ...	१०३१	पूतिकरज ...	७४४	पृथिवी ...	५६३
पुरा ...	२८४२	पुष्करिणी ...	५२१	पूतिकाष्ठ ...	७५६	पृथु ...	१७८०
पुराण ...	३२१	पुष्कल ...	२१४१	,,	७६८	,,	१७८७
,,	२१७८	पुष्ट ...	२२१८	पूतिगन्धि ...	३००	,,	२१४५
पुरातन ...	२१७८	पुष्प ...	६८२	पूतिफली ...	८४०	,,	२२४८

४६

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
पृथुक ...	१०६३	पैतृष्वसेय ...	११२३	प्रकाश ...	२७७१	प्रजविन् ...	१६१४
„ ...	१८०१	पैतृष्वसीय ...	११३३	प्रकीर्णक ...	१५२९	प्रजा ...	२३९८
„ ...	२३४०	पैत्र (अहोरात्र) ...	२५६	प्रकीर्य ...	७४४	प्रजाता ...	११०६
पृथुरोमन् ...	५००	पोगण्ड ...	११६५	प्रकृति ...	२७२	प्रजापति ...	३४
पृथुल ...	२१४५	पोटगल ...	९७३	„ ...	४३६	प्रजावती ...	११३४
पृथ्वी ...	५६३	„ ...	९७४	„ ...	१५०३	प्रज्ञा ...	२७८
„ ...	१७८०	पोटा ...	११०४	„ ...	२४८०	„ ...	१०९८
„ ...	१७८७	पोत ...	१०६३	प्रकोष्ठ ...	१२३४	प्रज्ञान ...	२५७९
पृथ्वीका ...	८९८	„ ...	२४५४	प्रक्रम ...	२३०१	प्रजु ...	११६७
पृदाकु ...	४५०	पोतवणिज् ...	४९०	प्रक्रिया ...	१५२९	प्रडीन ...	१०६१
पृश्नि ...	२१०	पोतबाह ...	४९१	प्रक्षण ...	३६०	प्रणय ...	२२९९
„ ...	११७०	पोताधान ...	५०४	प्रकाण ...	३६०	„ ...	२६३८
पृश्निपर्णी ...	८३३	पोत्र ...	२६९६	प्रक्षेडन ...	१६४२	प्रणव ...	३१८
पृषत् ...	४७९	पोत्रिन् ...	९९१	प्रगण्ड ...	१२३४	प्रणाद ...	३३२
पृषत ...	४७९	पोष्ट ...	२४५३	प्रगतजानुक ...	११६७	प्रणाली ...	५३७
„ ...	१००८	पौण्डर्य ...	९०३	प्रगल्भ ...	२०७५	प्रणिधि ...	१४९३
पृषत्क ...	१६४०	पौत्री ...	११३२	प्रगाढ ...	२४२३	„ ...	२५३४
पृषदस्थ ...	१२३	पौर ...	९८१	प्रगुण ...	२१६८	प्रणिहित ...	२१९७
पृषदाज्य ...	१४००	पौरस्त्य ...	२१८५	प्रगे ...	२८८७	प्रणीत ...	१३९२
पृष्ठ ...	१२२९	पौरुष ...	१२४८	प्रग्रह ...	१७०५	„ ...	१७९७
पृष्ठवंशाधर ...	१२२६	„ ...	२७८१	„ ...	२८०९	प्रणुत ...	२२४३
पृष्ठास्थि ...	१२११	पौरोगव ...	१७६१	प्रग्राह ...	२८०९	प्रणय ...	२०७४
पृष्ठय ...	१५५९	पौर्णमास ...	१४४८	प्रग्रीव ...	२९६५	प्रतन ...	२१७८
„ ...	२३३२	पौर्णमासी ...	२२९	प्रघण ...	६१७	प्रतल ...	१२४२
पेचक ...	१०१७	पौलस्त्य ...	१३७	प्रघ्राण ...	६१७	„ ...	१२४३
„ ...	२३४६	पौलि ...	१८००	प्रचक्र ...	१६५९	प्रताप ...	१५०७
पेटक ...	१९८८	पौष ...	२४४	प्रचलायित ...	२०८९	प्रतापस ...	८१०
पेटा ...	१९८८	पौष्कर ...	९३९	प्रचुर ...	२१५०	प्रति ...	२८२५
पेटी ...	२९७८	प्याद् ...	२८६२	प्रचेतस् ...	१२१	प्रतिकर्मन् ...	१२७२
पेलव ...	२१५६	प्रकाण्ड ...	२६८	प्रचोदनी ...	८३६	प्रतिकूल ...	२१९२
पेशल ...	१९६६	„ ...	६६९	प्रच्छदपट ...	१३०६	प्रतिकृति ...	२००१
„ ...	२७४५	प्रकामं ...	१८२०	प्रच्छन्न ...	६२०	प्रतिकृष्ट ...	२१३२
पेष्ठी ...	१०६२	प्रकार ...	२६६०	प्रच्छादिका ...	११८४	प्रतिक्षिप्त ...	२१०८
पैठर ...	१७९६	प्रकाश ...	२१३	प्रजन ...	२२९९	प्रतिस्थाति ...	२३०६

शब्दानुक्रमकोशः

४७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
प्रतिग्रह ...	१६२६	प्रतिश्रुत् ...	३६२	प्रत्यय ...	२६३०	प्रपञ्च ...	२३९१
प्रतिग्राह ...	१३५१	प्रतिष्टम्भ ...	२३०३	प्रत्ययित ...	१४९४	प्रपद ...	१२१६
प्रतिधा ...	४१३	प्रतिसर ...	२६८३	प्रत्यर्थिन् ...	१४९०	प्रपा ...	६०७
प्रतिधातन ...	१६९६	प्रतिसीरा ...	१३१४	प्रत्यवसित ...	२२४५	प्रपात ...	६४१
प्रतिच्छाया ...	२०००	प्रतिहत ...	२१०७	प्रत्याख्यात ...	२१०५	प्रपितामह ...	११३९
प्रतिजागर ...	२३०६	प्रतिहारक ...	१९५१	प्रत्याख्यान ...	२३१२	प्रपुत्राड ...	९४२
प्रतिज्ञात ...	२२४१	प्रतिहास ...	८०१	प्रत्यादिष्ट ...	२१०५	प्रपौण्डरीक ...	९०३
प्रतिज्ञान ...	२८६	प्रतीक ...	१२१३	प्रत्यादेश ...	२३१२	प्रफुल्ल ...	६६३
प्रतिदान ...	१८६८	” ...	२३४९	प्रत्यालीढ ...	१६३८	प्रबन्धकल्पना ...	३२२
प्रतिध्वान ...	३६२	प्रतीकार ...	१६८८	प्रत्यासार ...	१६२६	प्रबोधन ...	१३१७
प्रतिनिधि ...	२००१	प्रतीकाश ...	२००४	प्रत्याहार ...	२२८२	प्रभञ्जन ...	१२५
प्रतिपत् ...	२१७	प्रतीक्ष्य ...	२०३४	प्रत्युत्क्रम ...	२३०१	प्रभव ...	२७५५
” ...	२७९	प्रतीची ...	१४७	प्रत्युपसृ ...	२१९	प्रभा ...	२१२
प्रतिपत्र ...	२२४०	प्रतीत ...	२०४३	प्रत्युष ...	२१९	प्रभाकर ...	२०१
प्रतिपादन ...	१४११	” ...	२४९८	प्रत्यूह ...	२२८८	प्रभात ...	२२०
प्रतिबद्ध ...	२१०७	प्रतीप ...	२६२४	प्रथम ...	२१८५	प्रभाव ...	१५०५
प्रतिबन्ध ...	२३०३	प्रतीपदर्शिनी ...	१०७८	” ...	२६२३	” ...	१५०७
प्रतिबिम्ब ...	२०००	प्रतीर ...	४८१	प्रथा ...	२२६८	प्रभिन्न ...	१५३९
प्रतिभय ...	४०२	प्रतीवाप ...	२५६५	प्रथित ...	२०४३	प्रभु ...	२०४६
प्रतिभान्वित ...	२०७५	प्रतीहार ...	६२४	प्रदर ...	२६६४	प्रभूत ...	२१५०
प्रतिभू ...	२०१७	” ...	१४७९	प्रदीप ...	१३५०	प्रप्रष्टक ...	१३४४
प्रतिमा ...	२०००	” ...	२६७५	प्रदीपन ...	४५८	प्रमथ ...	७०
प्रतिमान ...	१५४५	प्रतीहारी ...	२६७५	प्रदेशन ...	१५२२	प्रमथन ...	१६९७
” ...	२०००	प्रतीली ...	५९८	प्रदेशिनी ...	१२३६	प्रमथाधिप ...	६२
प्रतिमुक्त ...	१५९७	प्रज्ञ ...	२१७८	” ...	१२३७	प्रमद ...	२६३
प्रतियल ...	२५४८	प्रत्यक् ...	२८९५	प्रदोष ...	२२६	प्रमदवन ...	६५५
प्रतियातना ...	२०००	प्रत्यकर्णी ...	८२६	प्रद्युम्न ...	४९	प्रमदा ...	१०८०
प्रतिरोधिन् ...	१९७८	प्रत्यकृश्रेणी ...	८२४	प्रद्राव ...	१६८९	प्रमनसू ...	२०३९
प्रतिवाक्य ...	३३०	” ...	९३७	प्रधन ...	१६७४	प्रमा ...	२२६९
प्रतिविषा ...	८४७	प्रत्यक्ष ...	२१८२	प्रधान ...	२७२	प्रमातृ ...	२४४२
प्रतिशासन ...	२३१७	प्रत्यग्र ...	२१७९	” ...	१४७७	प्रमाण ...	२४४२
प्रतिश्याय ...	११७६	” ...	२५२५	” ...	२१३८	प्रमाद ...	४२२
प्रतिश्रय ...	२६४१	प्रत्यन्त ...	५७१	” ...	२५७९	प्रमापण ...	१६९२
प्रतिश्रव ...	२८७	प्रत्यन्तपर्वत ...	६४६	प्रधि ...	१५७९	प्रमिति ...	२२६९

४८

अमरकोषे

[१३. वारिवर्गः

सहस्रदंष्ट्रः पाठीन उलूपी शिशुकः समौ	५०२
नलमीनश्चिलिचिमः प्रोष्ठी तु शफरी द्वयोः	५०३
क्षुद्राण्डमत्स्यसंघातः पोताधानमथो झषाः	५०४
रोहितो मद्दुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमिः	५०५
तिमिंगिलादयश्चाथ यादांसि जलजन्तवः	५०६
तद्भेदाः शिशुमारोद्रशङ्खो मकरादयः	५०७
स्यात्कुलीरः कर्कटकः कूर्मे कमठकच्छपौ	५०८
ग्राहोऽवहारो नक्रस्तु कुम्भीरोऽथ महीलता	५०९
गण्डूपदः किंचुलको निहाका गोधिका समे	५१०
रक्तपा तु जलौकायां स्त्रियां भूम्नि जलौकसः	५११
मुक्तास्फोटः स्त्रियां शुक्तिः शङ्खः स्यात्कम्बुरस्त्रियौ	५१२
क्षुद्रशङ्खाः शङ्खनखाः शम्बूका जलशुक्तयः	५१३

मत्स्यस्य ॥—गडकः, शकुलार्भकः, इति २ **मत्स्यविशेषस्य** ॥—सहस्र-
दंष्ट्रः, पाठीनः, इति २ **बहुदंष्ट्रस्य मत्स्यविशेषस्य** ॥—उलूपी, शिशुकः,
इति २ **शिशुमाराकारमत्स्यस्य** ॥—नलमीनः, चिलिचिमः, इति २
जलतृणचारिमत्स्यविशेषस्य ॥—प्रोष्ठी, शफरी, इति २ **शुभ्रमत्स्यविशे-
षस्य** ॥—क्षुद्राश्च ते अण्डमत्स्याश्च तेषां संघातः **पोताधानमुच्यते** ॥—अथो
झषा मत्स्यविशेषाः वक्ष्यन्ते, नतु पर्यायाः—रोहितः, मद्दुरः, शालः, राजीवः,
शकुलः, तिमिः, तिमिंगिलः, 'आदि'शब्दात् नन्धावर्तादयोऽन्ये ॥—यादांसि, जल-
जन्तवः इति २ **जलचरमात्रस्य** ॥—तद्भेदा जलजन्तूनां विशेषाः—शिशुमारः,
उद्रः, शङ्खः, मकरः । 'आदि'शब्दात् जलहस्त्यादयः ॥—कुलीरः, कर्कटकः, इति २
कर्कटस्य ॥—कूर्मे, कमठः, कच्छपः, इति ३ **कूर्मस्य** ॥—ग्राहः, अव-
हारः, इति २ **ग्राहस्य** ॥—नक्रः, कुम्भीरः, इति २ **नक्रस्य** ॥—महीलता,
गण्डूपदः, किंचुलकः, इति ३ **जलचरभेदस्य** ॥—निहाका, गोधिका, इति २
जलगोधिकायाः ॥—रक्तपा, जलौका, जलौकसः, इति ३ **जलौकायाः** ॥
मुक्तास्फोटः, शुक्तिः, इति २ **शुक्तिकायाः** ॥—शङ्खः, कम्बुः, इति २ **शङ्ख-
स्य** ॥—क्षुद्रशङ्खाः, शङ्खनखाः, इति २ **सूक्ष्मशङ्खानाम्** ॥—जलशुक्तयो

पङ्क्तयः ५०२-५२४]

प्रथमं काण्डम्

४९

मेके मण्डूकवर्षाभूशालूरप्लवददुराः	५१४
शिली गण्डूपदी मेकी वर्षाभ्वी कमठी डुलिः	५१५
मद्दुरस्य प्रिया शृङ्गी दुर्नामा दीर्घकोशिका	५१६
जलाशयो जलाधारस्तत्रागाधजलो हृदः	५१७
आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये	५१८
पुंस्येवान्धुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा	५१९
नेमिस्त्रिकाऽस्य वीनाहो मुखबन्धनमस्य यत्	५२०
पुष्करिण्यां तु खातं स्यादखातं देवखातकम्	५२१
पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासारः सरसी सरः	५२२
वेशन्तः पल्लवं चाल्पसरो वापी तु दीर्घिका	५२३
खेयं तु परिखाधारस्त्वम्भसां यत्र धारणम्	५२४

जलमात्रजाः शुक्तयः शम्बूका उच्यन्ते ॥ मेकः, मण्डूकः, वर्षाभूः, शालूरः, प्लवः, ददुरः, इति ६ मेकस्य ॥—शिली, गण्डूपदी, इति २ स्वल्पगण्डूपद-जातेः ॥—मेकी, वर्षाभ्वी, इति २ श्रुद्रमेकजातेः ॥—कमठी, डुलिः, इति २ कूर्म्याः ॥—मद्दुराख्यस्य मत्स्यविशेषस्य प्रिया स्त्री शृङ्गीत्युच्यते ॥—दुर्नामा, दीर्घकोशिका, इति २ जलूकाकारस्य जलचरविशेषस्य ॥—जलाशयः, जलाधारः इति २ तडागादीनाम् ॥—अगाधमतलस्पर्शं जलं यस्य स जलाशयो हृद उच्यते ॥—उपकूपजलाशये कूपसमीपे यो जलाशयः कूपोद्धृताम्बुस्थापनीयशिलादिरचितो गर्तः, यत्रत्यं जलं सुखेन गावः पिबन्ति, तत्र आहावः, निपानम्, इति ॥—अन्धुः, प्रहिः, कूपः, उदपानम्, इति ४ कूपस्य । तत्र 'उदपानं' पुंसि वा ॥—अस्य कूपस्य नेमिरन्ते रज्ज्वादिधारणार्थं दास्यन्त्रं सा त्रिका ॥—अस्य कूपस्य पाषणादिमिथ्यमुखनिबन्धनं स वीनाह उच्यते ॥—पुष्करिणी, खातम्, इति २ पुष्करिण्याः ॥—अखातम्, देवखातकम्, इति २ अकृत्रिमखातस्य ॥—पद्माकरः, तडागः, कासारः, सरसी, सरः, इति ५ तडागस्य ॥—वेशन्तः, पल्लवम्, अल्पसरः, इति ३ स्वल्पसरसः ॥—वापी, दीर्घिका, इति २ वाप्याः ॥—खेयम्, परिखा, इति २ दुर्गाद्वहिर्यत्परितः खातं क्रियते तस्य ॥—यत्र अम्भसां धारणं क्षेत्रादिसेकार्थं जलानां संग्रहणं स आधार

अ. को. स. ४

५०

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
बन्धक ...	२५२९	बलवन् ...	२८५३	बहुला ...	२७३३	बाहुज ...	१४६९
बन्धकी ...	१०९४	बलविन्यास ...	१६२५	बहुलीकृत ...	१७५३	बाहुदा ...	५३२
बन्धन ...	१५२०	बला ...	८६२	बहुवारक ...	७१७	बाहुमूल ...	१२३१
” ...	२२७८	बलाका ...	१०३७	बहुविध ...	२२११	बाहुयुद्ध ...	१६८०
बन्धनालय ...	१७०५	बलात्कार ...	१६८४	बहुवेतस ...	५७५	बाहुल ...	२५०
बन्धनस्तंभ ...	१५४९	बलाराति ...	८५	बहुसुता ...	८४९	बाहुलेय ...	७९
बन्धु ...	११४२	बलाहक ...	१५७	बहुमृति ...	१८४७	बाह्य ...	२८८३
बन्धुजीवक ...	७९४	बलि ...	१३८०	बाकुची ...	८४०	बाह्यिक ...	१५५७
बन्धुता ...	११४३	” ...	१५२१	बाढ ...	१३३	” ...	२९५८
बन्धुर ...	२१६३	” ...	२७२५	” ...	२४२३	बाह्यीक ...	१३२१
बन्धुल ...	११२५	बलिध्वंसिन् ...	४२	बाण ...	१६४०	” ...	१७८६
बन्धुक ...	७९४	बलिपुष्ट ...	१०२७	” ...	२४२५	” ...	२३५३
बन्धुकपुष्प ...	७३६	बलिभुज् ...	१०२८	बाणा ...	७९७	बिड ...	१७९१
बन्धु ...	२६७६	बलिर ...	११७१	बादर ...	१२९५	बिडाल ...	९९९
बर्बर ...	८२८	बलिसद्यन् ...	४३९	बाघा ...	४६६	बिन्दु ...	४७९
बर्बरा ...	९२७	बलीबर्द ...	१८२५	बान्धकिनेय ...	११२५	बिन्दुजालक ...	१५४६
बर्ह ...	९१३	बल्लव ...	१७६१	बान्धव ...	११४२	बिभीतक ...	७६४
” ...	१०५०	” ...	१८२१	बार्हत ...	६८६	बिम्बोक ...	४२४
” ...	२८०७	बल्लवज ...	९७४	बाल ...	८९२	बिम्ब ...	१७५
बर्हिन् ...	१०४७	बल्लयणी ...	१८४८	” ...	११५७	बिम्बिका ...	९२६
बर्हिण ...	१०४७	बला ...	१८५८	” ...	२७४६	बिल ...	४४०
बर्हिमुल ...	१७	बहिर्द्वार ...	६२५	बालगमिणी ...	१८४६	बिलेशय ...	४५३
बर्हिस ...	१०७	बहिष्ठ ...	२२४७	बालतनय ...	७४७	बिल्व ...	७१२
बर्हिष्ठ ...	८९२	बहिस् ...	२८८३	बालतृण ...	९८३	बिस ...	५५१
बल ...	४८	बहु ...	२१५०	बालमूषिका ...	१०११	बिसकण्ठिका ...	१०३७
” ...	१५०२	बहुकर ...	२०५८	बाला ...	३९०	बिसमसून ...	५४८
” ...	१६२४	बहुगर्भवाच् ...	२०९६	बालिश ...	२१२०	बिसिनी ...	५४४
” ...	१६७१	बहुपाद् ...	७१३	” ...	२७७१	बिस्त ...	१८७९
” ...	२७२६	बहुमद ...	२०३६	बालेय ...	१८६१	बीज ...	२७१
” ...	२९३९	बहुमूल्य ...	१२९९	बालेयशाक ...	८२८	” ...	११९७
बलदेव ...	४५	बहुरूप ...	१३२९	बाल्य ...	११५३	बीजकोश ...	५५३
बलभद्र ...	४५	बहुल ...	२१५०	बाष्प ...	२५९५	बीजपूर ...	८०५
बलभद्रिका ...	९४९	” ...	२७३३	बाष्पिका ...	१७८७	बीजाकृत ...	१७२३
बलवत् ...	११६१	बहुला ...	८९८	बाहु ...	१२३३	बीज्य ...	१३५४

शब्दानुक्रमकोशः

५१

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
बीमत्स ...	३९६	ब्रह्मदर्मा ...	९३८	भगिनी ...	११३१	भर्ग ...	६६
„ ...	३९९	ब्रह्मदारु ...	७३१	भङ्ग ...	४७७	भर्तृ ...	११४४
„ ...	२८०४	ब्रह्मन् ...	३१	भङ्गा ...	१७४७	„ ...	२४५३
बुक ...	८११	„ ...	२५६३	भङ्गि ...	२९११	भर्तृदारक ...	३८६
बुका ...	१२०२	ब्रह्मपुत्र ...	४५८	भजमान ...	१५१६	भर्तृदारिका ...	३८७
बुद्ध ...	२५	ब्रह्मवन्धु ...	२५४२	भट ...	१५८९	भर्त्सन ...	३६८
„ ...	२२४०	ब्रह्मविन्दु ...	१४३०	भटिय ...	१७९६	भर्मन् ...	१८९५
बुद्धि ...	२७८	ब्रह्मभूय ...	१४५५	भट्टारक ...	३८७	„ ...	२००५
बुद्बुद ...	२९३२	ब्रह्मयज्ञ ...	१३८१	भट्टिनी ...	३८८	भट्ट ...	९९५
बुध ...	१९६	ब्रह्मवर्चस् ...	१४२९	भण्टाकी ...	८७६	„ ...	२९३६
„ ...	१३६२	ब्रह्मसायुष्य ...	१४५५	भण्डिल ...	७७५	भट्टातकी ...	७३३
„ ...	२५३५	ब्रह्मसू ...	५३	भण्डी ...	८३०	भट्टुक ...	९९४
बुधित ...	२२४०	ब्रह्मसूत्र ...	१४५१	भण्डीरी ...	८३०	भट्टुक ...	९९५
बुध्न ...	६७२	ब्रह्माञ्जलि ...	१४३०	भद्र ...	२६५	भव ...	६८
बुभुक्षा ...	१८१५	ब्रह्मासन ...	१४३१	„ ...	१८२५	„ ...	२७४७
बुभुक्षित ...	२०६४	ब्राह्म ...	१४५४	भद्रकुम्भ ...	१५३२	भवन ...	६०२
बुस ...	१७५१	„ (अहोरात्र) ...	२५७	भद्रदारु ...	७५५	भवानी ...	७३
बुस्त ...	२९६२	ब्राह्मण ...	१३६१	भद्रपर्णी ...	७२०	भविक ...	२६६
बृहत् ...	२१४५	ब्राह्मणयष्टिका ...	८२७	भद्रबला ...	९५४	भवितृ ...	२०८३
बृहतिका ...	१३०८	ब्राह्मणी ...	८२७	भद्रमुस्तक ...	९६८	भविष्णु ...	२०८३
बृहती ...	८३५	ब्राह्मण्य ...	२३३१	भद्रयव ...	७८२	भव्य ...	२६६
„ ...	२४८४	ब्राह्मी ...	७०	भद्रश्री ...	१३३५	भवक ...	१९७२
बृहत्कुक्षि ...	११६२	„ ...	३१२	भद्रःसन ...	१५३०	भखा ...	१९९५
बृहद्गात्र ...	१०८	„ ...	९२३	भय ...	४०३	भखगन्धिनी ...	८८९
बृहस्पति ...	१९२	भ ...		भयंकर ...	४०२	भखगर्भा ...	७७४
बृंहित ...	१६८२	भ ...	१८६	भयद्रुत ...	२१०९	भा ...	२१२
बोधकर ...	१६६१	भक्त ...	१८०३	भयानक ...	३९५	भाग ...	१८८५
बोधिहुम ...	६८९	भक्षक ...	२०६५	„ ...	४०१	भागधेय ...	२७०
बोल ...	१९१५	भक्षित ...	२३४५	भर ...	१३१	„ ...	१५२१
ब्रह्म ...	२०१	भक्ष्यकार ...	१७६३	भरण ...	२००६	भागिनेय ...	११३८
ब्रह्मचारिन् ...	१३५९	भग ...	१२२५	भरण्य ...	२००६	भागीरथी ...	५२९
„ ...	१४३७	„ ...	२३८७	भरण्यभुज् ...	२०६२	भाग्य ...	२७०
ब्रह्मण्य ...	७३१	भगन्दर ...	११८५	भरत ...	१९५३	„ ...	२६४५
ब्रह्मर्त्त ...	१४५५	भगवत् ...	६६	भरद्वाज ...	१०१८	भाजन ...	१७७३

५२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
आण्ड ...	१७७३	आस्कर ...	२०१	भुजङ्गमुज् ...	१०४७	भूरि ...	२७००
„ ...	२४२२	आस्वत् ...	२०२	भुजङ्गम ...	४५०	भूरिकना ...	९३५
आद्र ...	२४८	भिद्या ...	२२६२	भुजङ्गाक्षी ...	८७८	भूरिमाय ...	९९७
आद्रपद ...	२४८	„ ...	२७८४	भुजशिरस ...	१२३०	भूरुण्डी ...	७८७
आद्रपदा ...	१८९	भिधु ...	१३५९	भुजान्तर ...	१२२८	भूर्ज ...	७४०
आलु ...	२०६	„ ...	१४३५	भुजिष्य ...	१९६३	भूषण ...	१२७५
„ ...	२११	भित्त ...	१७६	भुवन ...	४३९	भूषित ...	१२७४
„ ...	२५४४	भिति ...	६००	„ ...	४७३	भूष्णु ...	२०८३
आमिनी ...	१०८१	भिदा ...	२२६०	„ ...	५६८	भूस्तृण ...	९८२
आर ...	१८८०	भिदुर ...	९३	भू ...	५६०	भृगु ...	६४१
आरत ...	५६९	भिन्दिपाक ...	१६५०	भूत ...	२२	भृक् ...	९१७
आरती ...	३१२	भिन्न ...	२१८९	„ ...	२२३३	„ ...	१०२०
आरद्वाजी ...	८८१	„ ...	२२२५	„ ...	२४९०	„ ...	१०४६
आरयष्टि ...	१९८९	भिषज् ...	११८७	भूतकेश ...	१९२८	भृङ्गराज ...	९५१
आरवाह ...	१९५९	भिःसटा ...	१८०४	भूतवेशी ...	७९०	भृङ्गार ...	१५३२
आरिक ...	१९५९	भिष्ठा ...	१८०३	भूतात्मन् ...	२५४५	भृङ्गारी ...	१०४३
आर्गव ...	१९४	भी ...	४०३	भूतावास ...	७६५	भृतक ...	१९५८
आर्गवी ...	९६५	भीति ...	४०६	भूति ...	७१	भृति ...	२००५
आर्गी ...	८२७	भीम ...	६८	„ ...	२४७३	भृतिमुज् ...	१९५८
आर्वा ...	१०८५	„ ...	४०१	भूतिक ...	२३५०	भृत्य ...	१९६२
आर्वापती ...	११४९	भीह ...	१०७९	भूतेश ...	६१	भृत्या ...	२००५
आव ...	३८५	„ ...	२०७७	भूदार ...	९९२	भृश ...	१३२
„ ...	४०४	भीरुक ...	२०७७	भूदेव ...	१३६०	भृशव ...	१८०१
आव ...	२७५०	भीलुक ...	२०७७	भूमिम्ब ...	९३४	भेक ...	५१४
आवबोधक ...	४०४	भीषण ...	४०१	भूप ...	१४७०	भेकी ...	५१५
आवित ...	१३४१	भीष्म ...	४०१	भूपदी ...	७८८	भेद ...	१४०२
„ ...	१७९९	भीष्मस् ...	५२९	भूभृत् ...	२४५६	„ ...	१५१०
„ ...	२२३३	भुक्त ...	२२४६	भूमि ...	५६०	भेदित ...	२२२५
आयुक्त ...	२६६	भुक्तसमुन्मिश्र ...	१८१९	भूमिजम्बुका ...	७२४	भेरी ...	३७३
आषा ...	३१३	भुष्ट ...	२१६७	„ ...	८८४	भेषज ...	११७४
आषित ...	३१३	„ ...	२२०६	भूमिस्पृक् ...	१७०८	भैक्ष ...	१४४५
„ ...	२२३९	भुज ...	१२३३	भूबस् ...	२१५१	भैरव ...	४००
आष्य ...	२९५७	भुजग ...	४५०	भूषिष्ठ ...	२१५१	भैषग्य ...	११७४
आस् ...	२१२	भुजङ्ग ...	४५०	भूरि ...	२१५१	भोग ...	२३८०

शब्दानुक्रमकोशः

५३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
भोगवती ...	२७७४	म		मण्डल ...	१७५	मदरथान ...	२०१०
भोगिन् ...	४५४	मकर ...	५०७	,,	२०९	मदिरा ...	२००९
भोगिनी ...	१०८३	मकरध्वज ...	५२	मण्डलक ...	११८२	मदिरागृह ...	६०८
भोजन ...	१८१७	मकरन्द ...	६८३	मण्डलाग्र ...	१६४६	मदोलकट ...	१५३८
भोस् ...	२८६२	मकुटक ...	१७४०	मण्डलेश्वर ...	१४७२	मद्गु ...	१०५६
भौम ...	१९५	मकुलक ...	९३६	मण्डहारक ...	१९४९	मद्गुर ...	५०५
भौरिक ...	१४८२	मख ...	१३७९	मण्डित ...	१२७३	,,	१६४९
भ्रकुंस ...	३८३	मगध ...	१६६२	मण्डूक ...	५१४	मख ...	२००९
भ्रकुटि ...	४३५	मघवत् ...	८१	मण्डूकपर्ण ...	७६१	मधु ...	२४५
भ्रम ...	२८५	मङ्गु ...	२८५२	मण्डूकपर्णी ...	८३०	,,	१९२१
,,	४८०	मङ्गल ...	२६५	मण्डूर ...	१९०३	,,	२०११
,,	२२६७	मङ्गल्यक ...	१७४०	मतङ्गज ...	१५३६	,,	२५४०
भ्रमर ...	१०४६	मङ्गल्या ...	१३२७	मतङ्गिका ...	२६८	मधुक ...	८६७
भ्रमरक ...	१२६६	मचचिका ...	२६८	मति ...	२७८	मधुकर ...	१०४५
भ्रमि ...	२२६७	मध ...	१३४९	मत्त ...	१५३९	मधुकम ...	२०१०
भ्रष्ट ...	२२३२	मज्जा ...	६७३	,,	२०७१	मधुद्रुम ...	७०३
भ्राजिष्णु ...	१२७५	मञ्जरी ...	६७५	,,	२२३०	मधुप ...	१०४५
भ्रातर ...	११४६	मञ्जिष्ठा ...	८२९	मत्तकाशिनी ...	१०८२	मधुपर्णिका ...	७१९
भ्रातृज ...	११४६	मञ्जीर ...	१२९२	मत्सर ...	२६८०	,,	८३७
भ्रातृजाया ...	११३४	मञ्जु ...	२१२९	मत्स्य ...	५००	मधुपर्णी ...	८१४
भ्रातृमगिनी ...	११४६	मञ्जुल ...	२१२९	मत्स्यञ्जी ...	१७९३	मधुनक्षिका ...	१०४०
भ्रातृव्य ...	२६२७	मञ्जूषा ...	१९८८	मत्स्यपिप्ता ...	८२०	मधुवक्षिका ...	८६७
भ्रात्रीय ...	११४६	मठ ...	६०८	मत्स्यवेधन ...	४९९	मधुर ...	२९४
भ्रान्ति ...	२८५	महडु ...	३७७	मत्स्याधी ...	९२३	,,	२७१८
भ्राष्ट्र ...	१७६७	मणि ...	१८९३	मत्स्याधानी ...	४९९	मधुरक ...	९३३
भ्रुकुंस ...	३८३	मणिक ...	१७६८	मथित ...	१८१३	मधुरसा ...	८१५
भ्रुकुटि ...	४३५	मणिबन्ध ...	१२३५	मथिन् ...	१८५४	,,	८६३
भ्रू ...	१२५७	मणिमन्थ ...	१७९०	मद ...	१५४१	मधुरा ...	९५२
भ्रुकुंस ...	३८३	मण्ड ...	७५१	,,	२२७४	मधुरिका ...	८५८
भ्रुकुटि ...	४३५	,,	१८०४	,,	२५१७	मधुरिपु ...	४०
भ्रूज ...	२४२५	मण्डन ...	१२७७	मदकल ...	१५३८	मधुलिहू ...	१०४५
,,	११५१	,,	२०८२	मदन ...	४९	मधुवार ...	२०१०
भ्रेष ...	१५१४	मण्डप ...	६१०	,,	७५४	मधुव्रत ...	१०४५
		मण्डल ...	१५६	,,	८०४	मधुयिमु ...	७११

५४

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
मधुमेणी ...	८१६	मनोहत ...	२१०७	मयूख ...	२१०	मलदूषित ...	२१३४
मधुष्ठीला ...	७०४	मनोह्ला ...	१९२२	„ ...	२३७०	मलयज ...	१३३५
मधुस्रवा ...	९३२	मन्तु ...	१५२०	मयूर ...	८७१	मलयू ...	७७१
मधुक ...	७०३	मन्त्र ...	२६६९	„ ...	१०४७	मलिन ...	२१३४
मधूच्छिष्ट ...	१९२१	मन्त्रज ...	१५०५	मयूरक ...	८२५	मलिनी ...	१११४
मधूलक ...	७०४	मन्त्रव्याख्याकृत् १३६७		„ ...	१९०८	मलिम्लुच ...	१९७८
मधूलिका ...	८१६	मन्त्रिन् ...	१४७६	मरकत ...	१८९०	मलीमस् ...	२१३४
मध्य ...	१२३२	मन्थ ...	१८५४	मरण ...	१७००	मल्ल ...	२९३६
„ ...	२६५७	मन्थदण्डक १८५४		मरीच ...	१७७८	मल्लक ...	२९६९
मध्यदेश ...	५७१	मन्थनी ...	१८५५	मरीचि ...	१९८	मल्लिका ...	७८७
मध्यम ...	३६३	मन्थर ...	१६१२	„ ...	२११	मल्लिकाक्ष ...	१०३६
„ ...	५७१	मन्थान ...	१८५४	मरीचिका ...	२१५	मल्लिगन्धिन् १३२७	
„ ...	१२३२	मन्द ...	१९६५	मरु ...	५६७	मयी ...	२९१५
मध्यमा ...	१०९०	„ ...	२५२४	„ ...	२६६१	मसूर ...	१७४०
„ ...	१२३८	मन्दगामिन् १६१२		मरुत् ...	१२४	मसूरविदला ८६६	
मध्याह्न ...	२२१	मन्दाकिनी ९७		„ ...	१४९	मसृण ...	१७९९
मध्वाश्व ...	२०११	मन्दाक्ष ...	४०८	„ ...	२४५२	मस्कर ...	९७०
मनःशिला १९२२		मन्दार ...	९९	मरुस्वत् ...	८१	मस्करिन् ...	१४३५
मनस् ...	२७७	„ ...	७००	मरुन्माला ...	९१४	मस्तक ...	१२६३
मनसिज ...	५१	„ ...	८१०	मरुषक ...	७५३	मस्तिष्क ...	१२०४
मनस्कार ...	२८१	मस्तिद्र ...	६०३	„ ...	८०६	मस्तु ...	१८१४
मनाक् ...	२८६५	„ ...	२७०३	मर्कट ...	९९४	मह ...	४३८
मनित ...	२२४०	मन्दुरा ...	६०६	मर्कटक ...	१०१३	महत् ...	२१४५
मनीषा ...	२७८	मन्दोष्ण ...	२१४	मर्कटी ...	७४५	„ ...	२४९२
मनीषिन् ...	१३६३	मन्द्र ...	३६६	„ ...	८२२	महती ...	२४७३
मनु ...	२९७०	मन्मथ ...	४९	मर्त्य ...	१०७५	महस् ...	२७९७
मनुज ...	१०७५	„ ...	६९०	मर्दन ...	२२९४	महाकन्द ...	९४५
मनुष्य ...	१०७५	मन्या ...	१२०३	मर्दल ...	३७८	महाकुल ...	१३५८
मनुष्यधर्मन् १३६		मन्यु ...	४११	मर्मन् ...	२९५५	महाङ्ग ...	१८५६
मनोयुता ...	१९२२	„ ...	२६४२	मर्मर ...	३५७	महाजाली ...	८८३
मनोजवस् ...	२०५१	मन्वन्तर ...	२५८	मर्मस्पृक् ...	२१९१	महादेव ...	६४
मनोह ...	२१२९	मय ...	१८५६	मर्यादा ...	१५१९	महाधन ...	१३९९
मनोरथ ...	४१६	मयु ...	१४१	मल ...	१२०४	महानस ...	१७६०
मनोरम ...	२१२९	मयुकट ...	१७४०	„ ...	२७२९	महामात्र ...	१४७७

शब्दानुक्रमकोशः

५५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
महायज्ञ ...	१३८१	मांस ...	२९३९	मातृ ...	१८३९	मार्गशीर्ष ...	२४३
महारजत ...	१८९६	मांसल ...	११६१	मात्र ...	२६९१	मार्गित ...	२२३४
महारजन ...	१९१९	मांसिक ...	१९५७	मात्रा ...	२१४८	मार्जन ...	७१४
महारण्य ...	६५१	माक्षिक ...	१९२१	मात्रा ...	२६९०	मार्जना ...	१३१५
महाराजिक ...	२०	मागध ...	१६६२	माद ...	२२७४	मार्जार ...	९९९
महारौरव ...	४६२	” ...	१९३३	माधव ...	३६	मार्जिता ...	१७९४
महाशय ...	२०३०	मागधी ...	७९०	” ...	२४६	मार्तण्ड ...	२०३
महाशङ्ख ...	११००	” ...	८४१	माधवक ...	२०११	मार्दङ्गिक ...	१९५४
महाश्वेता ...	८६९	माघ ...	२४४	माधवी ...	७९२	मार्ष्टि ...	१३१५
महासहा ...	७९५	माघ्य ...	७९४	माध्वीक ...	२०११	मालक ...	७७२
” ...	९२५	माठर ...	२०७	मान ...	४०५	मालती ...	७९३
महासेन ...	७७	माढि ...	३९११	” ...	१८७७	माला ...	१३४३
महिला ...	१०७८	माणवक ...	११५७	मानव ...	१०७५	मालाकार ...	१९३९
महिलाह्वया ...	७५८	” ...	१२८५	मानस ...	२७७	मालानृणक ...	९८२
महिष ...	९९६	माणव्य ...	३३३०	मानसौकम् ...	१०३४	मालिक ...	१९३९
महिषी ...	१०८३	माणिक्य ...	२९५७	मानिनी ...	१०८०	मालुधान ...	४४९
मही ...	५६३	मातङ्ग ...	१९६७	मानुष ...	१०७५	मालुर ...	७१२
महोक्षिप् ...	१४७०	” ...	२३७७	मानुष्यक ...	२३३३	माल्य ...	१३४३
महीध्र ...	६३४	मातरपितृ ...	११४७	माया ...	१९५१	माल्यवत् ...	६३८
महीरुह ...	६५८	मातरिश्वन् ...	१२२	मायाकार ...	१९५१	मायपर्णी ...	९२५
महीलता ...	५०९	मातली ...	९०	मायादेवीसुत ...	३०	मायादि ...	१७५४
महीसुत ...	१९५	मातापितृ ...	११४७	मायु ...	११९८	मास ...	२३९
महेष् ...	२०३०	मातामह ...	११४०	मायूर ...	१०७३	मासर ...	१८०५
महेरणा ...	८९६	मातुल ...	८०४	मार ...	४९	मास्य ...	२८७१
महेश्वर ...	५९	” ...	११३६	मारजित् ...	२६	माहिष्य ...	१९३४
महोक्ष ...	१८२८	मातुलपुत्रक ...	८०४	मारण ...	१६९६	माहेयी ...	१८३९
महोत्पल ...	५४५	मातुलानी ...	११३४	मारिष ...	३९०	मितपच ...	२१२१
महोत्साह ...	२०३१	” ...	१७४७	मारुत ...	१२४	मित्र ...	२०४
महोद्यम ...	२०३१	मातुलाहि ...	४४९	मार्कव ...	९५१	” ...	१४८६
महोषध ...	८४८	मातुली ...	११३४	मार्ग ...	२४३	” ...	१४९१
” ...	९४४	मातुलङ्गक ...	८०५	” ...	५८६	” ...	२६६९
” ...	१७८२	मातृ ...	७०	मार्गण ...	१६४१	मिषत् ...	२८४७
मा ...	२८७१	” ...	३९०	” ...	२१२३	मिथुन ...	१०६४
मांस ...	११९९	” ...	११३१	मार्गण ...	२३०९	मिथ्या ...	२८७८

૫૬

અમરકોષસ્ય

શબ્દ:	પંક્તિ:	શબ્દ:	પંક્તિ:	શબ્દ:	પંક્તિ:	શબ્દ:	પંક્તિ:
મિધ્યાદષ્ટિ...	૨૮૪	મુત્	૨૬૩	મૂર્ધ્નિષ્ઠ	૨૪૯૯	મૃગયુ	૧૨૭૦
મિધ્યાભિયોગ	૩૩૧	મુદિર	૧૫૯	મૂર્ત	૧૧૯૬	મૃગરોમણ	૧૨૯૬
મિધ્યાભિશંસન	૩૩૧	મુદ્રપર્ણી	૮૭૫	,,	૨૧૭૭	મૃગમ્ય	૧૨૭૫
મિધ્યામતિ	૨૮૫	મુદ્રર	૧૬૪૯	મૂર્તિ	૧૨૧૫	મૃગશિરસ	૧૨૦
મિશ્રેય	૮૫૯	મુધા	૨૮૫૭	,,	૨૪૬૭	મૃગશીર્ષ	૧૨
મિસિ	૮૫૮	મુનિ	૨૮	મૂર્તિમત્	૨૧૭૭	મૃગાઙ્ગ	૧૭૩
,,	૯૫૨	,,	૧૪૩૬	મૂર્ધન્	૧૨૬૩	મૃગાદન	૯૯૦
મિસી	૯૧૬	મુનીન્દ્ર	૨૮	મૂર્ધાભિષિત	૧૪૬૨	મૃગિત	૨૨૩૪
મિહિકા	૧૮૧	મુરજ	૩૭૨	,,	૨૪૫૭	મૃગેન્દ્ર	૯૮૯
મિહિર	૨૦૩	મુરા	૮૯૪	મૂર્વા	૮૧૫	મૃજા	૧૩૧૫
મીઠ	૨૨૧૭	મુષિત	૨૨૦૦	મૂલ	૬૭૨	મૃઙ	૬૧
મીન	૫૦૦	મુષ્ક	૧૨૨૬	,,	૨૭૩૫	મૃઙાની	૭૪
મીનકેતન...	૪૯	મુષ્કક	૭૨૭	મૂલક	૯૬૩	મૃજાલ	૫૫૧
મુકુટ	૧૨૭૭	મુષ્ટિબન્ધ	૨૨૭૭	મૂલકર્મન્	૨૨૫૭	મૃત્	૫૬૪
મુકુન્દ	૮૯૧	મુસલ	૧૭૫૭	મૂલધન	૧૮૬૬	મૃત	૧૭૦૨
મુકુર	૧૩૫૩	મુસલિન્	૪૭	મૂલ્ય	૧૮૬૫	,,	૧૭૧૨
મુકુલ	૬૮૧	મુસલી	૮૮૬	,,	૨૦૦૬	મૃતજ્ઞાત	૨૦૬૩
મુક્કાશુક	૪૪૯	,,	૧૦૧૨	મૂષક	૧૦૧૧	મૃત્તાલક	૯૧૦
મુક્તા	૧૮૯૨	મુસલ્ય	૨૧૧૫	મૂષા	૧૯૯૫	મૃત્તિકા	૫૬૪
મુક્તાવલી	૧૨૮૩	મુસ્તક	૯૬૭	,,	૨૯૭૧	મૃત્યુ	૧૭૦૦
મુક્તાસ્ફોટ	૫૧૨	મુસ્તા	૯૬૭	મૂષિકપર્ણી	૮૧૪	મૃત્યુંજવ	૬૨
મુક્તિ	૨૮૯	મુહુસ્	૨૮૫૧	મૂષિત	૨૨૦૦	મૃત્સા	૫૬૪
મુલ	૬૩૦	મુહુર્માષા	૩૪૨	મૃગ	૧૦૦૩	મૃત્જા	૫૬૪
,,	૧૨૫૧	મુહૂર્ત	૨૩૭	,,	૨૩૦૯	,,	૯૧૦
,,	૨૯૩૯	મૂક	૨૦૫૧	,,	૨૩૭૫	મૃદક્ષ	૩૭૨
મુલર	૨૦૯૭	મૂઠ	૨૧૨૦	મૃગણા	૨૩૦૯	મૃદુ	૨૧૮૦
મુલવાસન...	૨૯૯	મૂત	૨૨૧૪	મૃગતૃષ્ણા	૨૧૫	,,	૨૫૨૩
મુલ્ય	૧૪૩૨	મૂત્ર	૧૨૦૮	મૃગદંશક	૧૯૭૧	મૃદુલ્લ	૭૪૦
,,	૨૧૩૯	મૂત્રકૃષ્ણ	૧૧૮૬	મૃગધૂર્તક	૯૯૭	મૃદુલ	૨૧૮૦
મુળ્લ	૧૧૭૦	મૂષિત	૨૨૧૭	મૃગનાભિ	૧૩૩૨	મૃદ્વીકા	૮૬૩
,,	૨૦૬૨	મૂર્લ	૨૧૨૦	મૃગબધાલીવ	૧૯૭૦	મૃધ	૧૬૭૫
મુળિટત	૧૧૭૦	મૂર્છા	૧૬૮૬	મૃગબન્ધની	૧૯૮૧	મૃધા	૨૮૭૮
,,	૨૧૯૫	મૂર્છાલ	૧૧૯૬	મૃગમદ	૧૩૩૨	મૃધાર્થક	૩૫૧
મુળિડન્	૧૨૪૮	મૂર્ધ્નિષ્ઠ	૧૧૯૬	મૃગયા	૧૯૭૫	મૃષ્ટ	૨૧૩

शब्दानुक्रमकोशः

५७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
मेकलकन्यका	५३१	मोक्ष	२९०	यज्ञ	१३७९	यवाग्रज	१९२३
मेखला	१२९०	"	७२७	यज्ञाङ्ग	६९२	यवादि	१७५४
"	१६४७	मोघ	२१८७	यज्ञिय	१४०७	यवानिका	९३८
मेघ	१५७	मोघा	७५७	यज्वन्	१३६९	यवास	८३१
मेघज्योतिस्	१६४	मोचक	७१०	यत्	२८५५	यवीयस्	११६०
मेघनादानुलासि	१०४८	मोचा	७४१	यतस्	२८५५	यव्य	१७२०
मेघनामन्	९६७	"	८७४	यति	१४३९	यशःपटह	३७३
मेघनिर्घोष	१६१	मोदक	२९६०	यतिन्	१४३९	यशस्	३३३
मेघपुष्प	४७६	मोरट	१९२६	यथा	२८६६	यष्टि	२९७१
मेघमाला	१६०	मोरटा	८१५	यथाजात	२१२०	यष्टीमधुक	८६७
मेघवाहन	८७	मोषक	१९७७	यथातथम्	२८७८	यष्टृ	१३६८
मेचक	३०४	मोह	१६८६	यथायथम्	२८७७	याग	१३७१
"	१०४९	मौक्तिक	१८९१	यथा ^१ म्	२८७८	"	१३७९
मेष्ट	१२२५	मौक्षीन	१७२२	यथार्हवर्ण	१४९३	"	२९१७
"	१८५९	मौन	१४२४	यथास्वम्	२८७७	याचक	२१२३
मेदक	२०१२	मौरजिक	१९५४	यथेप्सित	१८२०	याचनक	२१२३
मेदस्	१२०२	मौर्वी	१६३७	यदि	२८७२	याचना	१४१७
मेदिनी	५६३	मौलि	२७२१	यदृच्छा	२२५४	याचित	१७१२
मेदुर	२०८४	मौष्टा	२९०५	यन्तृ	१५८६	याचितक	१७१५
मेधा	२८०	मौहूर्त	१४९६	"	२४५३	याचना	१४१७
मेधि	१७३६	मौहूर्तिक	१४९६	यज	२५५३	"	२२६२
मेध्य	२१३५	म्लिष्ट	३५३	यम	११६	याजक	१३८७
मेरु	९८	म्लेच्छदेश	५७१	"	१४४९	यातना	४६५
मेलक	२३०८	म्लेच्छमुख	१९०१	"	२२८६	यातयाम	२६२५
मेघ	१८५९	य.		यमराज	११६	यातु	१२०
मेघकम्बल	१९२०	यकृत्	१२०६	यमुना	५३०	यातुधान	१२०
मेह	११८५	यक्ष	२१	यमुनाभ्रातृ	११६	यातृ	११३३
मेहन	१२२५	"	१३८	ययु	१५५८	यात्रा	१६५८
मैत्रावरुणि	१८५	यक्षकर्म	१३३९	यव	१७३७	"	२६८६
मैत्री	२९७३	यक्षधूप	१३२८	यवक्य	१७२०	यादःपति	४७०
मैत्र्य	२९७३	यक्षराज	१३५	यवक्षार	१९२३	यादस्	५०६
मैथुन	१४६६	यक्षमन्	११७६	यवफल	९७०	यादसांपति	१२१
"	२५७८	यजमान	१३६८	यवस	९८३	यान	१५०४
मैरेय	२०१२	यजुस्	३१७	यवागू	१८०६	"	१५८३

५८

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
यानमुख ...	१५७८	यूथ ...	१०७०	रक्तक ...	७९४	रण ...	२२६५
याप्य ...	२१३२	यूथनाथ ...	१५३७	रक्तचन्दन ...	१३३७	” ...	२४३२
याप्ययान ...	१५७३	यूथप ...	१५३७	” ...	१९२८	रण्डा ...	८२४
याम ...	२२७	यूथिका ...	७९१	रक्तपा ...	५११	रत ...	१४६६
” ...	२२८६	यूथ ...	७३१	रक्तफला ...	९२६	रतिपति ...	५२
यामिनी ...	२२३	” ...	२९६५	रक्तसंध्यक ...	५३९	रत्न ...	१८९३
यामुन ...	१९०७	यूपक ...	२९३३	रक्तसरोरुह ...	५४९	” ...	२५८७
यायजूक ...	१३६९	यूपकटक ...	१३८९	रक्ताङ्ग ...	९४१	रत्नसानु ...	९८
याव ...	१३२३	यूपखण्ड ...	२६७०	रक्तोत्पल ...	५५०	रत्नाकर ...	४७०
यावक ...	१७४३	यूपाम ...	१३९०	रक्षःसभ ...	२९४९	रत्नि ...	१२४६
यावत् ...	२८२८	यूष ...	२९६५	रक्षस् ...	२१	रथ ...	७०८
यावन ...	१३३०	योक्त्र ...	१७३२	” ...	१२०	” ...	१५६९
याष्टीक ...	१६०७	योग ...	२३७९	रक्षित ...	२२३६	रथकट्या ...	१५७७
यास ...	८३१	योगेष्ट ...	१९१७	रक्षिवर्ग ...	१४८०	रथकार ...	१९३६
युक्त ...	१५१६	योग्य ...	८७३	रक्षण ...	२२६५	” ...	१९४६
युक्तरसा ...	९२८	योजन ...	२९५५	रङ्ग ...	१००७	रथगुप्ति ...	१५८१
युग ...	१०६४	योजनवल्ली ...	८३०	रङ्ग ...	१९१८	रथमु ...	७०१
” ...	२३८३	योत्र ...	१७३२	रङ्गाजीव ...	१९४२	रथाङ्ग ...	१५७८
युगकीलक ...	१७३४	योद्ध ...	१५८९	रचना ...	१३४७	” ...	१५७९
युगन्धर ...	१५८१	योध ...	१५८९	रजक ...	१९४९	रथाङ्गाह्वयनाम ...	१०३२
” ...	२९६४	योधसंराव ...	१६८२	रजत ...	१८९९	रथिक ...	१६१९
युगपद् ...	२८९३	योनि ...	१२२५	” ...	२४९३	रथिन् ...	१५८८
युगपत्रक ...	६९३	योषा ...	१०७७	रजनी ...	२२३	” ...	१६१९
युगपार्श्वग ...	१८३३	योषित् ...	१०७७	” ...	९५५	रथिर ...	१६१९
युगल ...	१०६४	यौतक ...	१५२४	रजनीमुख ...	२२६	रथ्य ...	१५५९
युगायुग ...	१५८२	यौतव ...	१८७६	रजम् ...	२७३	रथ्या ...	५९८
युग्म ...	१०६४	यौवन ...	१११८	” ...	१११५	” ...	१५७७
युग्य ...	१५८३	यौवन ...	११५३	” ...	१६६४	रद ...	१२५५
” ...	१८३४	रु. ...	१२७	” ...	२७९८	रदन ...	१२५५
युद्ध ...	१६७४	रुहम् ...	१२७	रजखल ...	१११३	रदनच्छद ...	१२५३
युष् ...	१६७९	रुक्त ...	३०६	रञ्जु ...	१९८२	रन्ध्र ...	४४१
युवति ...	१०९०	” ...	१२०१	रञ्जन ...	१३३७	रमस ...	२९३७
युवन् ...	११५७	” ...	१३२२	रञ्जनी ...	८३८	रमणी ...	१०८१
युवराज ...	३८६	” ...	२४९४	रण ...	१६७६	रम्भा ...	८७४

शब्दानुक्रमकोशः

५९

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
रय	... १२७	राज्	... १४७०	राम	... २६१५	रुचक	... ८०५
रत्नक	... १३०६	राजक	... १४७४	"	... १००९	"	... १७९२
"	... २९२८	राजकशेरु	... २७११	रामठ	... १७८६	"	... १९२५
रव	... ३५५	राजन्	... १४७०	रामा	... १०८१	रुचि	... २१३
रवण	... २१००	राजन्य	... १४६९	राम्भ	... १४४३	"	... २३९३
रवि	... २०६	राजन्यक	... १४७५	राल	... १३२८	रुचिर	... २१२८
रशना	... १२९०	राजन्वत्	... ५८२	राशि	... १०७२	रुच्य	... २१२९
रश्मि	... २६१०	राजबला	... ९५४	"	... २७६४	रुजा	... ११७५
रस	... २९१	राजबीजिन्	१३५७	राष्ट्र	... १५०२	रुद्	... ४१३
"	... २९५	राजराज	... १३६	"	... २७०३	रुत	... ३६१
"	... १९०५	राजलिङ्ग	... २५१८	राष्ट्रिका	... ८३६	रुदित	... ४३२
"	... २७८९	राजवंश्य	... १३५७	राष्ट्रिय	... ३८९	रुद्र	... २२०५
रसगर्भ	... १९१०	राजवत्	... ५८२	रासभ	... १८६१	रुद्र	... २०
रसज्ञा	... १२५६	राजवृक्ष	... ६९५	रास्त्रा	... ८७७	"	... ६८
रसना	... १२५६	राजसदन	... ६१२	"	... ९२८	रुद्राणी	... ७३
रसवती	... १७६०	राजसभा	... २९१३	राहु	... १९७	रुधिर	... १२०१
रसा	... ५६०	राजसूय	... २९५६	रिक्तक	... २१३७	"	... २९३९
"	... ८१७	राजहंस	... १०३५	रिक्थ	... १८८६	रुह	... १००७
"	... ८९५	राजादन	... ७१८	रिक्थ	... ४३३	रुशती	... ३४६
रसाञ्जन	... १९०९	"	... ७३९	रिपु	... १४८८	रुहा	... ९६५
रसातल	... ४३९	राजार्ह	... १३२६	रिष्ट	... २४०६	रुक्ष	... २७८६
रसाल	... ७१५	राजि	... ६५६	रिटि	... १६४५	रूप	... २९१
"	... ९७५	राजिका	... १७४५	रीढा	... ४०७	रूपानीवा	... ११११
रसाला	... १७९४	राजिल	... ४४८	रीण	... २२०९	रूप्य	... १८८९
रसित	... १६१	राजीव	... ५०५	रीति	... १९०६	"	... १८९९
रसोनक	... ९४५	"	... ५४८	"	... २४७१	"	... २६५६
रहस्	... १५१२	राग्याङ्ग	... १५०३	रीतिपुष्प	... १९१२	रूप्याध्यक्ष	... १४८२
"	... १५१३	रात्रि	... २२२	रकूमतिक्रिया	११७३	रुषित	... २२०२
रहस्य	... १५१३	रात्रिचर	... ११९	रकम	... १८९७	रेचित	... १५६४
राका	... २३०	रात्रिचर	... ११९	रकमकारक	१९४४	रेणु	... १६६४
राक्षस	... ११८	राक्षान्त	... २८५	रुग्ण	... २२०६	रेणुका	... ८८९
राक्षसी	... ९०४	राध	... २४६	रुच्	... २१२	रेतस्	... ११९७
राक्षा	... १३२३	राधा	... १८८	"	... ११७५	रेफ	... २१३२
राक्षव	... १२९६	राम	... ४६	रुचक	... ७५०	"	... २५९९

६०

अमरवोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
रेवतीरमण	४६	रौद्र	४०२	रुता	६६६	लाक्षा	२९१५
रेवा	५३१	रौमक	१७९१	,,	६७०	लाक्षाप्रसादन	७३०
रै	१८८७	रौरव	४६२	,,	७५९	लाङ्गल	१७३३
,,	२६६६	रौहिणेय	४७	,,	७९२	लाङ्गलदण्ड	१७३५
रोक	४४१	,,	१९६	,,	९१४	लाङ्गलपद्धति	१७३५
रोग	११७५	रौहिष	९८१	,,	९४८	लाङ्गलिकी	८८५
रोगहारिन्	११८७	,,	१००७	लतार्क	९४४	लाङ्गली	८७०
रोचन	७४२	ल.		लपन	१२५१	,,	९८५
रोचनी	८६५	लकुच	७६९	लपित	३१३	लाङ्गल	१५६७
,,	९४१	लक्ष	१६३९	,,	२२३९	लाज	१८००
रोचिष्णु	१२७५	लक्षण	१७८	लब्ध	२२३३	लाञ्छन	१७८
रोचिस्	२१३	लक्ष्मण	२०५३	लब्धवर्ण	१३६४	लाम	१८६६
रोदन	१२६०	लक्ष्मणा	१०३८	लभ्य	१५१६	लामज्जक	९७८
रोदनी	८३२	लक्ष्मन्	१७८	लम्बन	१२८१	लालसा	४१७
रोदस्	२७९४	,,	२५८३	लम्बोदर	७६	,,	२७९३
रोदसी	२७९४	लक्ष्मी	५४	लय	३८०	लाला	१२०७
रोदस्यौ	२७९४	,,	८७३	ललना	१०८०	लालटिक	२३६९
रोधस्	४८१	,,	१६३१	ललन्तिका	१२८१	लाव	१०५७
रोप	१६४१	लक्ष्मीवत्	२०५३	ललाट	१२५७	लासिका	३७८
रोमन्	१२७१	लक्ष्य	४२७	ललाटिका	१२७९	लास्य	३८१
,,	१२९४	,,	१६३९	ललाम	२६२२	लिकुच	७६९
रोमन्ध	२९३२	लगुह	२९३१	ललामक	१३४४	लिखा	२९१५
रोमहर्षण	४३१	लग्न	१९९	ललित	४२४	लिखित	१४९९
रोमाञ्च	४३१	लग्नक	२०१७	लव	२१४८	लिङ्ग	२३८५
रोषं	४१३	लघु	१२८	,,	२२९७	लिङ्गवृत्ति	१४६०
रोहिणी	१८४०	,,	९१४	लवङ्ग	१३२३	लिपि	१४९९
रोहित	१६५	,,	२३९०	लवण	२९४	लिपिकार	१४९८
,,	३०६	लघुलव	९७८	,,	२९४१	लित	२२०४
,,	५०५	लङ्का	२९०९	लवणोद	४७१	लितक	१६४३
,,	१००८	लङ्कोपिका	९१५	लवन	२२९७	लिप्सा	४१६
रोहितक	७४६	लज्जा	४०८	लवित्र	१७३२	,,	२५४८
रोहिताश्व	१०९	लज्जाशील	२०८०	लघुन	९४५	लिबि	१४९९
रोहिन्	७४६	लज्जित	२२०७	लस्तक	१६३७	लीढ	२२४५
रौद्र	३९६	लट्वा	२९१४	लाक्षा	१३२३	लीला	४२५

शब्दानुक्रमकोशः

६१

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
कीला ...	४२६	लोष्ट ...	१७३०	वज्र ...	८५९	वदान्य ...	२०३६
” ...	२७३४	लोष्टभेदन ...	१७३०	” ...	२५५९	” ...	२६५६
लुटित ...	१५६८	लोह ...	१३२६	” ...	२७०४	वदावद ...	२०९४
लुब्ध ...	२०६९	” ...	१९०२	वज्रनिर्घोष ...	१६४	वध ...	१६९८
लुब्धक ...	१९७०	” ...	१९०४	वज्रपुष्प ...	८००	वधू ...	९१५
लुलाष ...	९९६	” ...	२९४०	वज्रिन् ...	८४	” ...	१०७७
लृता ...	१०१३	लोहकारक ...	१९४३	वधक ...	९९८	” ...	१०९१
लून ...	२२३१	लोहपृष्ठ ...	१०१९	” ...	२११९	” ...	२५३८
लूम ...	१५६७	लोहल ...	२०९८	वधित ...	२१०६	वध्य ...	२११४
लेख ...	१५	लोहामिसार ...	१६५६	वञ्जुल ...	७०२	वध्री ...	१९९१
लेखक ...	१४९८	लोहित ...	३०६	” ...	७०८	वन ...	४७३
लेखर्षभ ...	८३	” ...	१२०१	” ...	२५५९	” ...	६५०
लेखा ...	६५६	लोहितक ...	१८९१	” ...	७७७	” ...	२५८७
लेपक ...	१९४०	लोहितचन्दन ...	१३२२	वट ...	७१३	वनतिक्तिका ...	८१८
लेश ...	२१४८	लोहिताङ्ग ...	१९७	वटक ...	२९२८	वनप्रिय ...	१०२६
लेष्टु ...	१७३०	व.		वटी ...	१९८२	वनमक्षिका ...	१०४१
लेह ...	१८१८	व ...	२८६६	वडवा ...	१५६०	वनमालिन् ...	४२
लोक ...	५६८	वंश ...	९६९	वडवानल ...	११२	वनसुन्न ...	१७४१
” ...	२३३८	” ...	१३५५	वड् ...	२१४६	वनशङ्काट ...	८४६
लोकजित् ...	२६	” ...	२७६४	वणिग्वा ...	१८६२	वनसमूह ...	६५७
लोकायत ...	२९५८	वंशरोचना ...	१९२५	” ...	१८६५	वनस्पति ...	६६०
लोकालोक ...	६३६	वंशिक ...	१३२६	वण्टक ...	१८८५	वनायुज ...	१५५७
लोकेश ...	३२	वक्तव्य ...	२६५४	वत्स ...	१२२९	वनिता ...	१०७८
लोचन ...	१२५९	वक्तृ ...	२९४	” ...	१८३०	” ...	२४८२
लोचमस्तक ...	८७१	वक्र ...	१२५१	” ...	२७८८	वनीयक ...	२१२३
लोघ्र ...	७१४	वक्र ...	२१६७	वत्सक ...	७८१	वनौकस् ...	९९४
लोपासुद्रा ...	१८५	वक्षस् ...	१२२९	वत्सतर ...	१८३०	वन्दा ...	८१२
लोष्ण ...	१९७९	वक्ष्ण ...	१२१९	वत्सनाभ ...	४५९	” ...	२५५९
लोमन् ...	१२७१	वक्त्र ...	१९१८	वत्सर ...	२४१	वन्दारु ...	२०८०
लोमशा ...	९१६	वचन ...	३१३	” ...	२५५	वन्ध्य ...	६६३
लोल ...	२१७३	वचनेस्थित ...	२०७३	वत्सल ...	२०५३	वन्ध्या ...	१८४४
” ...	२७४६	वचस् ...	३१३	वत्सादनी ...	८१३	वन्धा ...	६५७
लोलुप ...	२०६९	वचा ...	८५३	वद ...	२०९४	वपा ...	४४१
लोलुभ ...	२०६९	वज्र ...	९३	वदन ...	१२५१	” ...	१३०३

६२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
वपुस्	... १२१४	वराह	... ९९१	वर्तुल	... २१६३	वल्लिभ	... ११६४
वप्र	... ५९८	वरिवसित	... २२२८	वर्त्मन्	... ५८६	वलीक	... ६२१
„	... १७२८	वरिवस्या	... १४२२	„	... २५७७	वलीमुख	... ९९३
„	... १९१७	वरिवसित	२२२८	वर्धक	... ८२८	वल्क	... ६७३
वमथु	... ११८४	वरिष्ट	... १९०१	वर्धकि	... १९४६	वल्कल	... ६७३
„	... १५४१	वरिष्ठ	... २२४७	वर्धन	... २०८१	वल्गित	... १५६४
वमि	... ११८४	वरी	... ८४९	„	... २२६३	वल्गु	... २६२४
वयस्	... २७९६	वरीयस्	... २८०६	वर्धमान	... ७५१	वल्मीक	... ५८५
वयस्था	... ७६४	वरुण	... १२१	वर्धमानक	... १७७०	वल्लकी	... ३६७
„	... ९२३	„	... १४९	वर्धिष्णु	... २०८१	वल्लभ	... २१३१
„	... ९३६	„	... ६९८	वर्मन्	... १५९५	„	... २६०९
वयस्य	... १४९१	वरुणात्मजा	२००७	वर्मित	... १५९८	वल्लरी	... ६७५
„	... ११५७	वरूय	... १५८१	वर्म	... २१३९	वल्ली	... ६६६
वयस्या	... १०९७	वरूथिनी	... १६२४	वर्षा	... १०८८	वल्गूर	... १२००
वर	... १३२१	वरेण्य	... २१३९	वर्षा	... १०४०	वश	... २२६५
„	... २२६६	वर्कर	... १९७४	वर्ष	... १६६	वशक्रिया	... २२५७
„	... २६८१	वर्ग	... १०६९	„	... ५६९	वशा	... १५४०
वरटा	... १०३८	वर्चस्	... २७९७	„	... २७८३	„	... १८४४
„	... १०४२	वर्चस्क	... १२०९	वर्षवर	... १४८५	„	... २७६९
वरण	... ५९९	वर्ण	... १३५५	वर्षा	... २५३	वशिक	... २१३७
„	... ६९८	„	... १५५२	वर्षाभू	... ५१४	वशिर	... ८४३
वरण्ड	... २९३१	„	... २४३०	वर्षाभी	... ५१५	„	... १७८९
वरत्रा	... १५५१	वर्णक	... १३४०	वर्षाभ्य	... ११५९	वश्य	... २०७४
„	... १९९१	„	... २९७०	वर्षोपल	... १६८	वषट्	... २८६४
वरद्	... २०३८	वर्णित	... २२४४	वर्धन्	... १२१४	वषट्कृत	... १४०६
वरवर्णिनी	... १०८२	वर्णिन्	... १४३७	वर्मन्	... २५८१	वसति	... २४६८
„	... १७८८	वर्तक	... १०५८	„	... २५८१	वसन	... १४०४
वराङ्ग	... २३८६	„	... २३५६	वलक्ष	... ३०२	वसन्त	... २५१
वराङ्गक	... ९१७	वर्तन	... १७०९	वलज	... २३९७	वसा	... १२०२
वराटक	... ५५३	„	... २०८३	वलजा	... २३९७	वसु	... १९
„	... १९८२	वर्तनी	... ५८७	वलमी	... ६२२	„	... ८११
„	... २९७०	वर्ति	... १३४०	वलय	... १२८७	„	... १८८६
वरारोहा	... १०८२	वर्तिका	... १०५८	वलयित	... २२०५	„	... २७९१
वराधि	... १३०५	वर्तिष्णु	... २०८३	वलिन	... ११६४	वसुक	... ८०९

शब्दानुक्रमकोशः

६३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
वसुन	... १७९१	वाचोयुक्तिपटु	२०९५	वाद्य	... १६९	वाराही	... ९५०
वसुदेव	... ४४	वाज	... १६४२	वान	... ६७९	वारि	... ४७२
वसुधा	... ५६२	वाजपेय	... २९५६	वानप्रस्थ	... ७०४	वारिद	... १५८
वसुंधरा	... ५६२	वाजिदन्तक	८५५	,,	... १३५९	वारिपर्णी	... ५४२
वसुमती	... ५६२	वाजिन्	... १०५४	वानर	... ९९४	वारिप्रवाह	... ६४३
वस्तु	... २९२१	,,	... १५५५	वानस्पत्य	... ६६०	वारिवाह	... १५७
वस्त्य	... ६०२	,,	... २५४९	वानोर	... ७०८	वारी	... १५५३
वस्त्र	... १३०४	वाजिशाला	... ६०६	वानेय	... ९११	वारुणी	... २४३८
वस्त्रयोनि	... १२९४	वाञ्छा	... ४१६	वापी	... ५२३	वार्त	... ११८८
वस्त्रवेशमन्	... १३१३	वाटी	... २९७८	वाप्य	... ९००	,,	... २४८६
वस्त्र	... १८६५	वाट्यालका	... ८६२	वाम	... २६२४	वार्ता	... ३२५
वस्त्रसा	... १२०५	वाडव	... ११२	वामदेव	... ६४	,,	... १७०९
वह	... १८३३	,,	... १३६०	वामन	... १५१	,,	... २४८५
वह्नि	... १०५	,,	... १५६०	,,	... ११६५	वार्ताकी	... ८७६
,,	... १४९	वाडव्य	... २३३१	,,	... २१६४	वार्तावह	... १९५९
वह्निशिख	... १९१९	वाणि	... १९८५	वामलूर	... ५८५	वार्धक	... ११५४
वह्निस्त्रक	... ८०८	वाणिज	... १८६२	वामलोचना	... १०७९	वार्धुषि	... १७१७
वा	... २८३४	वाणिज्य	... १७१०	वामा	... १०७८	वार्धुषिक	... १७१७
,,	... २८६६	,,	... १८६५	वामी	... १५६०	वार्मण	... २३३५
,,	... २८७९	वाणिनी	... २५५८	वायदण्ड	... १९८४	वार्षिक	... ९४९
वाक्पति	... २०९४	वाणी	... ३१२	वायस	... १०२८	वाल	... १२६४
वाक्य	... ३१५	वात	... १२५	वायसाराति	... १०१७	वालधि	... १५६७
वागीश	... २०९४	वातक	... ९४७	वायसी	... ९५१	वालपाश्या	... १२७९
वागुरा	... १९८१	वातकिन्	... ११९२	वायसोली	... ९३६	वालहस्त	... १५६७
वागुरिक	... १९५६	वातपोथ	... ७०७	वायु	... १२२	वालुक	... ८९१
वाग्मिन्	... २०९५	वातप्रमी	... १००२	वायुसख	... १०९	वालक	... १२९५
वाङ्मुख	... ३२८	वातमृग	... १००२	वार	... ४७२	वावदूक	... २०९५
वाच्	... ३१२	वातरोगिन्	... ११९२	वार	... १०६६	वाशिका	... ८५४
वाचक	... ३१४	वाताशन	... ६१०	,,	... २६५८	वाशित	... ३६१
वाचंभम	... १४३६	वातायु	... १००३	वारण	... १५३६	वास	... ६०४
वाचस्पति	... १९३	वानूल	... २७२७	वारणजुसा	... ८७४	वासक	... ८५५
वाचाट	... २०९६	वात्या	... २७२७	वारवाण	... १५९३	वासगृह	... ६०९
वाचाल	... २०९६	वात्सक	... १८२७	वारयुक्ता	... १११२	वासन्ती	... ७९२
वाचिक	... ३४५	वादित्र	... ३७१	वारखी	... ११११	वासबोग	... १६४१

६४

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
वासर ...	२१८	विकिर ...	१०५४	विजन ...	१५१२	विदित ...	२२४२
वासव ...	८४	विकिरण ...	८०९	विजय ...	१६८७	विदिश ...	१५५
वासस् ...	१३०४	विकुर्वाण ...	२०३९	विलिल ...	१७९८	विदु ...	१५४२
वासित ...	१३४१	विकृत ...	३९९	विह ...	२०३२	विदुर ...	७०८
„ ...	१७९९	„ ...	११८९	विह्वल ...	२०४३	„ ...	२०८५
वासिता ...	२४८५	विकृति ...	२२८०	विज्ञान ...	२८८	विदुल ...	७०९
वासु ...	३९०	विक्रम ...	१६७२	विट ...	२९२९	विद्ध ...	२२२३
वासुकि ...	४४६	„ ...	२६१६	विटङ्क ...	६२३	विद्धकर्णो ...	८१७
वासुदेव ...	४०	विक्रय ...	१८७२	विटप ...	६७७	विद्याधर ...	२१
वास्तु ...	६३१	विक्रयिक ...	१८६४	„ ...	२५९६	विद्युत् ...	१६३
वास्तुक ...	९६४	विक्रान्त ...	१६२१	विटपिन् ...	६५८	विद्रधि ...	११८५
वास्तोप्यति ...	८५	विक्रिया ...	२२८०	विट्सदिर ...	७४८	विद्रव ...	१६८९
वाष्प ...	१५७६	विक्रेतृ ...	१८६४	विट्तर ...	१९७४	विद्रुत ...	२२२४
वाह ...	१५५५	विक्रेय ...	१८७०	विडङ्क ...	८६१	विद्रुम ...	१८९२
„ ...	१८८३	विह्व ...	२११२	विटण्डा ...	२९१३	विद्रुमलता ...	९०७
वाहद्विषत् ...	९९६	विध्वाव ...	२३२३	वितथ ...	३५३	विद्रुस् ...	१३६२
वाहन ...	१५८३	विगत ...	२२२४	वितरण ...	१४११	„ ...	२८०४
वाहस ...	४४७	विगतार्तवा ...	१११६	वितर्दि ...	६२४	विद्वेष ...	४११
वाहित्य ...	१५४५	विग्र ...	११६६	वितस्ति ...	१२४१	विधवा ...	१०९६
वाहिनी ...	१६२३	विग्रह ...	१२१४	वितान ...	१३१३	विधा ...	२००५
„ ...	१६२९	„ ...	१५०४	„ ...	२५६१	„ ...	२५३७
„ ...	२५५८	„ ...	१६७६	वितुन्न ...	९४६	विधानृ ...	३४
वाहिनीपति ...	१५९२	„ ...	२२९३	वितुन्नक ...	९०१	विधि ...	३४
विशति ...	१८७३	विधस ...	१४०९	„ ...	१७८१	„ ...	२७०
वि ...	१०५४	विघ्न ...	२२८८	„ ...	१९०८	„ ...	१४३१
विकङ्कत ...	७२३	विघ्नराज ...	७५	वित्त ...	१८८६	„ ...	२५३४
विकच ...	६६३	विचक्षण ...	१३६४	„ ...	२०४६	विधिदर्शिन ...	१३८४
विकर्तन ...	२०३	विचयन ...	२३०९	„ ...	२२२३	विधु ...	४३
विकलाङ्ग ...	११६५	विचर्षिका ...	११७९	विद्वर ...	२२६०	„ ...	१७२
विकसा ...	८२९	विचारणा ...	२८१	विदल ...	२९५८	„ ...	२५३३
विकसित ...	६६४	विचारित ...	२२२३	विदारक ...	४८६	विधुत ...	२२३८
विकसर ...	२०८५	विचिकित्सा ...	२८२	विदारी ...	८६८	विधुतुद ...	१९७
विकार ...	२२८०	विच्छन्दक ...	६१४	विदारिगन्धा ...	८७९	विधुर ...	२२९०
विकासिन् ...	२०८५	विच्छाय ...	२९४७	विदित ...	२२४०	विधुवन ...	३३५८

शब्दानुक्रमकोशः

६५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
विधूनन ...	२२५८	विप्रकृत ...	२१०६	विरजस्तमस् ...	१४४१	विवेक ...	१४२८
विधेय ...	२०७३	विप्रकृष्टक ...	२१६१	विरति ...	२३२४	विश ...	१२०९
विनयमाहित ...	२०७३	विमतीसार ...	४१२	विरल ...	२१५६	” ...	१७०४
विना ...	२८५४	विमयोग ...	२३०५	विराम् ...	१४६९	” ...	२४६३
विनायक ...	२७	विमलब्ध ...	२१०६	विराव ...	३५७	विशङ्कट ...	२१४५
” ...	७५	विमलम्भ ...	४३३	विरिधि ...	३३	विशद ...	३०१
” ...	२३४७	” ...	२३०५	विरिण ...	२४४८	विशर ...	१९८
विनाश ...	२२९४	विमलाप ...	३४३	विरूपाक्ष ...	६४	विशाल्या ...	८१४
विनाशोन्मुख ...	२२०७	विमश्रिका ...	१११३	विरोचन ...	२०४	” ...	९२१
विनीत ...	१५५६	विमुष् ...	४७९	” ...	२५५१	” ...	२६४६
” ...	२०७४	विप्लव ...	२२७७	विरोध ...	४११	विशसन ...	१६९६
विन्दु ...	२०८५	विपुध ...	१३	विरोधन ...	२२९१	विशाख ...	७९
विन्ध्य ...	६३८	विमब ...	१८८७	विरोधोक्ति ...	३४३	विशाखा ...	१८८
विन्न ...	२२२३	विभाकर ...	२०१	विलक्ष ...	२०७६	विशाय ...	२३१३
” ...	२२३३	विभावरी ...	२२३	विलक्षण ...	२२५४	विशारण ...	१६९२
विन्ध्यस्त ...	२४२४	विभावसु ...	१११	विलम्बित ...	३७९	विशारद ...	२५२५
विपक्ष ...	१४८९	” ...	२०५	विलम्भ ...	२३०५	विशाल ...	२१४५
विपक्षी ...	३६८	” ...	२७८७	विलाप ...	३४२	विशालता ...	१४०२
विपण ...	१८७२	विभीतक ...	७६४	विलास ...	४२४	विशालत्वम् ...	६९४
विपणि ...	५९७	विभूति ...	३१	विलीन ...	२२२४	विशाला ...	९६१
” ...	२४३८	विभूषण ...	१२७६	विलेपन ...	१३४०	विशिख ...	१६४०
विपत्ति ...	१६३१	विन्नम ...	४२४	” ...	२३०४	विशिखा ...	५९८
विपथ ...	५८९	” ...	२६१८	विलेपी ...	१८०६	विशेषक ...	१३१९
विपद् ...	१६३१	विभ्राज् ...	१२७५	विवध ...	२५२७	विश्राणन ...	१४११
विपर्यय ...	२३१५	विमनस् ...	२०४०	विवर ...	४४०	विश्राव ...	२३०६
विपर्यय ...	२३१५	विमर्दन ...	२२७५	विवर्ण ...	१९६०	विश्रुत ...	२०४३
विपश्चित् ...	१३६२	विमला ...	९३५	विवश ...	२११२	विश्व ...	१९
विपाद् ...	५३३	विमलार्थक ...	२१३५	विस्वत् ...	२०२	” ...	१७८३
विपादिका ...	११७८	विमातृज ...	११२४	” ...	२४४९	” ...	२१५४
विपाशा ...	५३३	विमान ...	९५	विपाद ...	३२८	विश्वकटु ...	१९७३
विपिन ...	६५०	वियत् ...	१४५	विवाह ...	१४६४	विश्वकर्मन् ...	२५५२
विपुल ...	२१४६	वियद्गता ...	९७	विविक्त ...	१५१२	विश्वकेतु ...	५३
विम ...	१३५६	वियम ...	२२८६	” ...	२४९९	विश्वमेवज ...	१७८३
” ...	१३६१	विघात ...	२०७५	विविध ...	२२११	विश्वमर ...	४३
विमकार ...	२२७९	विघाम ...	२२८६	विविष्कर ...	१०५४	विश्वमरा ...	५६०

५ अ० को० सू०

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
विश्वसृज् ...	३४	विश्वक्सेन ...	३८	विहायस् ...	१०५१	वृक्षभूप ...	१३२२
विश्वस्त्रा ...	१०२६	विश्वक्सेनप्रिया ...	९५०	विहार ...	२२८२	" ...	१३३१
विश्वा ...	८४७	विश्वक्सेना ...	७६०	विह्वल ...	२११२	वृक्षज ...	२२३१
विश्वास ...	१५१४	विश्वदण्डश्च ...	२०९२	वीकाश ...	२७६५	वृक्ष ...	६५८
विष् ...	१२०९	विसर ...	१०६५	वीथि ...	४७७	वृक्षभेदि ...	१९९७
विष ...	४५६	विसर्जन ...	१४१०	वीणा ...	३६७	वृक्षरुहा ...	८१२
" ...	२७८१	विसर्पण ...	२२९५	वीणादण्ड ...	३७५	वृक्षवाटिका ...	६५३
विषधर ...	४५१	विस्वादा ...	४३३	वीणावाद ...	१२५५	वृक्षादनी ...	८१२
विमिच्छद् ...	६९४	विसार ...	७५०१	वीत ...	१५५३	" ...	१९९७
विषय ...	५७३	विसारिन् ...	२०८६	वीतंस ...	१९८०	वृक्षान्त ...	१७७७
" ...	२२७१	विस्त ...	२१९६	वीतिहोत्र ...	१०५	वृक्षिन ...	२६१
" ...	२६४०	विस्तृत्वर ...	२०८६	वीथी ...	६५६	" ...	२१६६
विषयिन् ...	२९२	विस्मर ...	२०८६	" ...	२५०५	" ...	२५५२
विषयवह ...	४६०	विस्तर ...	२२९३	वीध्र ...	२१३५	" ...	२२६६
विषा ...	८४७	" ...	२३९१	वीनाह ...	५२०	वृत्ति ...	२२६६
विषाक्त ...	१६४३	विस्तार ...	६७७	वीर ...	३९५	वृत्त ...	२१६३
विषाण ...	२४४६	" ...	२२९३	" ...	३९७	" ...	२२०८
विषाणी ...	८८७	विस्तृत ...	२१९६	" ...	१६२१	" ...	२४९१
विषुव ...	२४२	विस्फार ...	१६८३	वीरण ...	९७६	वृत्तान्त ...	३९५
विषुवत् ...	२४२	विस्फोट ...	११८०	वीरतर ...	९७६	" ...	२४६१
विश्वम्भ ...	६२७	विस्मय ...	४००	वीरतरु ...	७३८	वृत्ति ...	१७०९
विश्वकर ...	१०५४	विस्मयान्वित ...	२०७६	वीरपत्नी ...	११०५	" ...	१७१०
विष्टप ...	५६८	विस्मृत ...	२१९७	वीरपान ...	१६७३	" ...	२४८०
विष्टर ...	२६७४	विस्त्र ...	३००	वीरभार्या ...	११०५	वृत्र ...	२६६३
विष्टरश्रवस् ...	३५	विस्त्रम्भ ...	१५१४	वीरमातृ ...	११०५	वृत्रहन् ...	८४
विष्टि ...	४६५	" ...	२६०५	वीरवृक्ष ...	७३३	वृथा ...	२८३०
विष्टा ...	१२०९	विस्त्रसा ...	११५५	वीरसू ...	११०५	" ...	२८५७
विष्णु ...	३५	विहग ...	१०५१	वीरहन् ...	१४५७	वृद्ध ...	८९३
" ...	२३९५	विहङ्ग ...	१०५१	वीराशंसन ...	१६६७	वृद्ध ...	११५८
विष्णुक्रान्ता ...	८५६	विहङ्गम ...	१०५१	वीरधू ...	६६७	" ...	२३६८
विष्णुपद ...	१४५	विहङ्गिका ...	१९८८	वीर्य ...	४२०	" ...	२५३५
विष्णुपदी ...	५२८	विहसित ...	४३१	" ...	११९७	वृद्धत्व ...	११५४
विष्णुरथ ...	५८	विहस्ता ...	२१११	" ...	२६४४	वृद्धवारक ...	९२२
विध्य ...	२११५	विहापित ...	१४१०	वीवध ...	२५२७	वृद्धनाभि ...	११९५
विध्वञ्च ...	२८७४	विहायस् ...	१४५	वृक ...	१००२	वृद्धमवस् ...	८२

शब्दानुक्रमकोशः

६७

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
वृद्धसंघ ...	११५४	वेग ...	२३७५	वेष ...	१२७२	वैरमुद्रि ...	१६८८
वृद्धा ...	१०९८	वेगिन् ...	१६१४	वेष्टित ...	२२०५	वैरिन् ...	१४८८
वृद्धि ...	१५०६	वेणि ...	१२६९	वेसवार ...	१७७६	वैवर्तिक ...	१९५९
" ...	२२६८	वेणी ...	७८६	वेहर ...	१८४५	वैवस्वत ...	११७
वृद्धिजीविका ...	१७१४	वेणु ...	९७०	वै ...	२८५९	वैशाख ...	२४६
वृद्धिमात्र ...	२५०५	वेणुक ...	१५४९	" ...	२८७९	" ...	१८५४
वृद्धोक्ष ...	१८२८	वेणुधम ...	१९५५	वैकाक्षिक ...	१३४५	वैश्य ...	१७०८
वृद्धाजीव ...	१७१७	वेतन ...	२००५	वैकुण्ठ ...	३५	वैश्वर्ण्य ...	१३७
वृन्त ...	६७८	वेतस ...	७०७	वैलनन ...	११५१	वैश्वानर ...	१०५
वृन्द ...	१०६८	वेतस्वत् ...	१५७५	वैलयस्त ...	९१	वैसारिण ...	४००
" ...	२३२८	वेताल ...	२९३६	वैलयन्तिक ...	१६०९	वैषद ...	२८६४
" ...	२६१७	वेत्रवती ...	५३५	वैलयन्तिका ...	७७९	व्यक्त ...	२४५९
वृन्दारक ...	१८	वेद ...	३१६	वैलयन्ती ...	१६६६	व्यक्ति ...	२७६
" ...	२३६७	वेदना ...	२२६१	वैज्ञानिक ...	२०३३	व्यग्र ...	२७१५
वृन्दिष्ठ ...	२२४९	वेदि ...	१३८८	वैणव ...	६८५	व्यङ्गा ...	२६८९
वृक्षिक ...	१०१५	वेदिका ...	६२४	" ...	१४४३	व्यञ्जन ...	१३५३
" ...	२३४८	वेध ...	२२६६	वैणविक ...	१९५५	व्यञ्जक ...	३९३
वृष ...	२६२	वेधनिका ...	१९९६	वैणिक ...	१९५५	व्यञ्जन ...	२५६६
" ...	८५५	वेधमुख्यक ...	९१८	वैतसिक ...	१९५७	" ...	२९४१
" ...	८८१	वेधम् ...	३४	वैतनिक ...	१९५८	व्यङ्ग्यक ...	७५१
" ...	१८२५	" ...	२७९२	वैतरणी ...	४६४	व्यत्यय ...	२३१५
" ...	२७७७	वेधित ...	२२२३	वैतानिक ...	१६६१	व्यत्यास ...	२३१५
वृषण ...	१२२६	वेपथु ...	४३७	वेदेहक ...	१८६२	व्यथा ...	४६६
वृषदंशक ...	९९९	वेपथु ...	१९८४	" ...	१९३५	व्यध ...	२२६६
वृषध्वज ...	६७	वेला ...	२७३२	वेदेही ...	८४१	व्यध्य ...	५८९
वृषन् ...	८४	वेल्ह ...	८६०	वैद्य ...	११८७	व्यय ...	२२८७
वृषभ ...	१८२५	वेल्हज ...	१७७७	वैद्यमाणु ...	८५४	व्यलीक ...	२३५९
वृषल ...	१९३०	वेष्टित ...	२१६७	वैधान ...	१०१	व्यवधा ...	१६९
वृषस्यन्ती ...	१०९२	" ...	२१९८	वैधेय ...	२१२०	व्यवहार ...	३२८
वृषा ...	८२३	वेश ...	५९६	वैनतेय ...	५७	व्यवाय ...	१४६६
वृषाकपादी ...	२६४७	वेशन्त ...	५२३	वैनीतक ...	१५८४	व्यसन ...	२५२९
वृषाकपि ...	२५९४	वेदमन् ...	६०१	वैमात्रेय ...	११२४	व्यसनार्त ...	२१११
वृषी ...	१४४४	वेदमन् ...	६३१	वैयास ...	१५७४	व्यस ...	२१६८
वृष्टि ...	१६६	वेदवा ...	११११	वैर ...	४११	व्याकुल ...	२१११
वृष्णि ...	१८५९	वेदवाचनसमाग्र्य ...	५९६	वैरनिर्यातन ...	१६८८	व्याकोश ...	६६६

६८

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
व्याघ्र ...	९९०	व्योकार ...	१९४३	शकुलार्भक ...	५०१	शतपत्रक ...	१०२०
„ ...	२१४२	व्योमकेश ...	६८	शकुत् ...	१२०८	शतपदी ...	१०१४
व्याघ्रनख ...	९०६	व्योमन् ...	१४३	शकुत्कारि ...	१८३०	शतपर्वन् ...	९७०
व्याघ्रपाद् ...	७२३	व्योमयान ...	९५	शक्ति ...	१५५५	शतपर्विका ...	८५३
व्याघ्रपुच्छ ...	७४९	व्योष ...	१९२९	„ ...	१६७२	„ ...	९६४
व्याघ्राट ...	१०१८	व्रज ...	१०६५	„ ...	२४६७	शतपुष्पा ...	९५२
व्याघ्री ...	८३५	„ ...	२३९५	शक्तिधर ...	८०	शतप्रास ...	८०१
व्याज ...	४२१	व्रज्या ...	१४२३	शक्तिहेतिक ...	१६०६	शतमन्यु ...	८३
„ ...	४२७	„ ...	१६५८	शक ...	८३	शतमान ...	२९६३
व्याड ...	२४१९	व्रण ...	११८१	„ ...	७८१	शतमूली ...	८४९
व्याडायुध ...	९०६	व्रत ...	१४२७	शकधनुस् ...	१६५	शतवीर्या ...	९६६
व्याध ...	१९७०	व्रतति ...	६६६	शकपादप ...	७५४	शतवेधिन् ...	९३०
व्याधि ...	९००	„ ...	२४६८	शक्रपुष्पिका ...	९२१	शतहृदा ...	१६२
„ ...	११७५	व्रतिन् ...	१३६७	शक्ल ...	२०९७	शताङ्ग ...	१५६९
व्रणकारी ...	२५१३	व्रश्चन ...	१९९४	शक्कर ...	६०	शतावरी ...	८५०
व्याधिघात ...	६९६	व्रात ...	१०६६	शकु ...	५०७	शु ...	१४८६
व्याधित ...	११८९	व्रात्य ...	१४५९	„ ...	६६५	„ ...	१४८९
व्यान ...	१२६	व्रीडा ...	४०८	„ ...	१६५३	शनैश्चर ...	१९६
व्यापाद ...	२८४	व्रीहि ...	१७३७	शंख ...	१४२	शनैस् ...	२८८२
व्याम ...	१२४७	„ ...	१७४९	„ ...	५१२	शपथ ...	३२९
व्याल ...	४५१	व्रीहिभेद ...	१७४७	„ ...	९०९	शपन ...	३२९
„ ...	२७२८	व्रैहेय ...	१७१९	„ ...	२३७१	शफ ...	१५६६
व्यालग्राहिन् ...	४६०	श. ...		शंखनख ...	५१३	शफरी ...	५०३
व्यावृत्त ...	२२०८	शंकट ...	१५७२	शंखिनी ...	९०१	शबर ...	१९६९
व्यास ...	२२९३	शकल ...	१७६	शची ...	८९	शबरालय ...	६३३
व्याहार ...	३१३	शकुलिन् ...	५०१	शचीपति ...	८५	शबल ...	३१०
व्युत्थान ...	२५७१	शकुन ...	१०५२	शटी ...	९५६	शबली ...	१८४१
व्युष्टि ...	२४११	शकुनि ...	१०५२	शठ ...	२११७	शब्द ...	२९१
व्यूढ ...	२४२४	शकुन्त ...	१०५२	शणपर्णी ...	९४७	„ ...	३१४
व्यूढकङ्कट ...	१५९८	„ ...	२४५०	शणपुष्पिका ...	८६२	„ ...	३५५
व्यूति ...	१९८५	शकुन्ति ...	१०५२	शणसूत्र ...	४९८	शब्दग्रह ...	१२६२
व्यूह ...	१०६५	शकुल ...	५०५	शत ...	१८७५	शब्दन ...	२१००
„ ...	१६२५	शकुलाक्षक ...	९६६	शतकोटि ...	९४	शम ...	२२५५
„ ...	२८१२	शकुलादनी ...	८२०	शतदु ...	५३३	शमथ ...	२२५५
व्यूहपार्ष्णि ...	१६२६	„ ...	८७०	शतपत्र ...	५४६	शमन ...	११६

शब्दानुक्रमकोशः

६९

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
शमन ...	१४०४	शरद् ...	२५५	शशादन ...	१०१६	शशव ...	१४८९
शमनस्वम् ...	५३०	” ...	२५२०	शशोर्ण ...	१९२०	शश्व ...	४८५
शमल ...	१२०८	शरभ ...	१००९	शश्वत् ...	२८२२	” ...	२५१४
शमित ...	२२१९	शरव्य ...	१६३९	” ...	२८५१	शश्वहरित ...	५७६
शमी ...	७५२	शराभ्यास ...	१६३९	” ...	२८७०	शश्वल ...	५७६
” ...	१७५२	शराशि ...	१०३७	शष्प ...	९८३	शान्त ...	२२१९
शमीधान्य ...	१७५४	शराह ...	२०८१	शस्त ...	२६७	शान्ति ...	२२५५
शमीर ...	७५२	शराव ...	१७७०	” ...	२२४३	शाबर ...	७१४
शम्पा ...	१६२	शरावती ...	५३५	शस्त्र ...	१६३२	शाम्बरी ...	१९५१
शम्पाक ...	६९५	शरासन ...	१६३४	” ...	२६९४	शार ...	२६६७
शम्ब ...	९४	शरीर ...	१२१४	शस्त्रक ...	१९०२	शारद ...	६९४
शम्बर ...	४७५	शरीरास्थि ...	१२११	शस्त्रमार्ज ...	१९४२	” ...	२५९४
” ...	१७००	शरीरिन् ...	२७५	शस्त्राजीव ...	१६०२	शारदी ...	८७०
शम्बरारि ...	५१	शर्करा ...	५७८	शस्त्री ...	१६५२	शारिफल ...	२०२१
शम्बरी ...	८२३	” ...	१७९३	शाक ...	९२०	शारिवा ...	८७२
शम्बल ...	२९६३	” ...	२६८६	” ...	१७७५	शार्कर ...	५७८
शम्बाकृत ...	१७२५	शर्करावत् ...	५७८	शाकट ...	१८३४	शार्किन् ...	३८
शम्बक ...	५१३	शर्करिल ...	५७८	शाकूनिक ...	१९५६	शार्दल ...	९९०
शम्भली ...	१११२	शर्मन् ...	२६४	शाकीक ...	१६०६	” ...	२१४३
शम्भु ...	५९	शर्व ...	६०	शाक्यमुनि ...	२८	शार्बर ...	२७१२
” ...	२६०४	शर्वरी ...	२२१	शाक्यसिंह ...	२९	शाक ...	५०५
शम्पा ...	१७३४	शर्वाणी ...	७३	शाका ...	६७०	” ...	६५२
शय ...	१२३६	शरु ...	१००१	शाकामवर ...	५९६	शाका ...	६०४
शयन ...	४३४	शलभ ...	१०४४	शाकामृग ...	९९३	” ...	६७०
” ...	१३४९	शलल ...	१००१	शाकशिफ ...	६७१	” ...	३९७७
शयनीय ...	१३४८	शलली ...	१००१	शाकिन् ...	६५८	शालावृक ...	२३५८
शयालु ...	२०९०	शलालु ...	६७९	शांसिक ...	१९४५	शासि ...	१७५५
शयित ...	२०९०	शल्लक ...	२३६०	शाटक ...	२९६०	शालीन ...	२०७६
शयु ...	४४७	शल्य ...	७५४	शाटी ...	२९७१	शालक ...	५४२
शय्या ...	१३४८	” ...	१००१	शाय्य ...	४२२	शालर ...	५१४
शर ...	९७२	” ...	१६५३	शाण ...	१९९३	शालेय ...	८५८
” ...	१६४१	शव ...	१७०४	शाणी ...	२९१२	” ...	१७१९
शरजन्मन् ...	७७	शश ...	००९	शाण्डिल्य ...	७१२	शरामलि ...	७४१
शरण ...	२४४०	शशधर ...	१७४	शात ...	२२०६	शरामकीवेष्ट ...	७४२
शरद् ...	२५३	शशलोमन् ...	१९२०	शातकुम्भ ...	१८९५	शाबक ...	१०६३

७०

अभरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
आश्रयत ...	२१६९	अतिसारक	७२५	अशा ...	९९७	अकनास ...	७६२
आधुनिक ...	२३२९	अपिपिष्ट ...	२४०३	" ...	२७६०	अक ...	२५००
आसन ...	१५१८	अफा ...	६७०	अगिर ...	१८२	अक्ति ...	५१२
आसृ ...	२८	अफाकन्द ...	५५२	" ...	२५०	" ...	१०२
आस्र ...	२६९४	अविका ...	१५७३	अशु ...	१०६३	अक ...	१११
आस्रविद् ...	२०३७	अगिर ...	१५३३	अशुक ...	५०२	" ...	१९४
अक्षय ...	१९८९	अम्बा ...	१७५२	अशुत्व ...	११५३	" ...	२४६
" ...	२३९०	अरस् ...	१२६३	अशुमार ...	५०७	" ...	११९७
अक्षयत ...	२२०३	अरस्र ...	१५९५	अस्र ...	१२२५	अकुल ...	२७७७
अक्षा ...	३१८	अरस्य ...	१२६९	अश्विदान ...	२११६	अकुशिय ...	२४
अक्षित ...	२०३२	अरा ...	१२०३	अष्टी ...	१५१९	अकु ...	२३९
अक्षण्ड ...	१०५०	अरीष ...	७७४	अष्ट ...	१३७४	" ...	३०१
अक्षण्डक ...	१२६६	अरोम ...	६७२	अश्र ...	१२८	अक्ष ...	४११
अक्षर ...	६४१	अरोधि ...	१२४९	अशित ...	१८२	अक्षि ...	११२
" ...	६७२	अरोरस्र ...	१२७८	" ...	१८३	" ...	२४६
अक्षरिण ...	६३४	अरोरह ...	१२६४	" ...	७०८	" ...	३०१
" ...	२५४७	अरोरिष ...	१२१२	" ...	७१७	" ...	३९६
अक्षा ...	११३	अक ...	१७११	" ...	२९३९	" ...	२३९१
" ...	१०५०	अका ...	६१९	अतक ...	१९६५	अण्ठी ...	१७८२
" ...	१२६८	" ...	६४०	अतनीक ...	७८८	अण्ठापान ...	२०१०
" ...	२३७२	अकाजयु ...	१९१४	अतक ...	१८३	अणुद्रि ...	५३३
अक्षावर ...	१०९	अकी ...	५१५	" ...	९४७	अण्ठान्त ...	६१६
अक्षावरक ...	१०४८	अकीमुख ...	२३७०	अतशिव ...	८५८	" ...	२४६६
अक्षिणीय ...	१९०८	अकोषय ...	६३५	" ...	८९४	अनक ...	१९७२
अक्षिण ...	१०४८	अरुप ...	१९९९	" ...	१७९०	अनि ...	१९७३
" ...	२५४७	अक्षिण ...	१९३८	अशु ...	२९६२	अन ...	२६५
अक्षिवाहन ...	७९	अक्षिपशाला ...	६०७	अश्व ...	१२६३	" ...	१८५८
अशु ...	७१०	अश्व ...	५९	अश्वक ...	१५९४	" ...	२९४०
" ...	१७७५	" ...	२६५	अश्वक ...	२११४	अनयु ...	२१२४
अशुज ...	१९२६	अवक ...	१८५२	अश्वक ...	१२६९	अनाम्बित ...	२१२४
अक्षित ...	३५८	अवनक्षी ...	८११	" ...	१५९५	अश्र ...	३०१
अक्षिनी ...	१६३७	अवा ...	७३	अश्र ...	४१४	" ...	२७२०
अक्षिशूक ...	१७३७	" ...	७५२	" ...	२७३७	अश्रवन्ती ...	१५४
अक्षि ...	२५००	" ...	७६७	अश्र ...	९१३	अश्रांशु ...	१७२
अक्षिण्ड ...	६३	" ...	९०२	" ...	१०३०	अश्रक ...	१५२२

शब्दानुक्रमकोशः

७१

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
शुक्ल ...	१९०१	शुक्लिणी ...	१८३९	शोधग्री ...	९४६	श्वैनंपाता ...	२९०७
” ...	१९८२	शुद्धी ...	५१६	शोधनी ...	६२५	श्रद्धा ...	२५३९
” ...	२९४०	” ...	८४८	शोधित ...	१९९८	श्रद्धालु ...	१११६
शुश्रूषा ...	१४२२	” ...	८८१	” ...	२१३६	” ...	२०७९
शुषि ...	४४१	शुद्धीकरणक ...	१८९८	शोफ ...	११७८	श्रवण ...	२२७३
शुषिर ...	४४०	शुत ...	२२१५	शोभन ...	२१२८	श्रवण ...	१२६२
” ...	४४२	शेखर ...	१३४६	शोभा ...	१७९	श्रवस् ...	१२६२
शुष्कमांस ...	१२००	शेखर ...	१२२५	शोभाञ्जन ...	७१०	श्रविष्ठा ...	१८८
शुष्म ...	१६७१	शेखरिका ...	७८९	शोष ...	११७६	श्राणा ...	१८०६
शुष्मन् ...	१०७	” ...	२९०९	शौक ...	१०७३	श्राद्ध ...	१४१४
शक्त ...	१७५२	शेखरी ...	२७८	शौकिकेय ...	४५८	श्राद्धदेव ...	११७
शक्तकीट ...	१०१५	शेखु ...	७१७	शौक्य ...	११५५	श्राय ...	२२७३
शक्तधान्य ...	१७५४	शेषवि ...	१४२	शौण्ड ...	२०७१	श्रावण ...	२४७
शक्तशिवि ...	८२२	शेखर ...	५४३	शौण्डिक ...	१९४९	श्रावणिक ...	२४७
शङ्ख ...	१९३०	शेष ...	४४६	शौण्डिक ...	८४२	श्री ...	५४
शङ्खा ...	१०९९	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	” ...	१६३१
शङ्खी ...	१०९९	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीकण्ठ ...	६३
शङ्ख्य ...	२१३७	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीघन ...	२८
शर ...	१६२१	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीद ...	१३८
शरप ...	१७५८	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीपति ...	४१
शरु ...	२७२९	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीपर्ण ...	७८०
शरुकाकृत ...	१७९६	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	” ...	२४४०
शरुकिन् ...	५९	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीपार्णिका ...	७२९
शरुय ...	१७९६	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीपर्णा ...	७२०
शरुयाक ...	९९८	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीफल ...	७१२
शरुयक ...	१२९१	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीफली ...	८३८
शरुयकक ...	१८५७	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीमत् ...	७२८
शरुयका ...	१५४९	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीमान् ...	२०५३
शरुय ...	६४१	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीक ...	२०५३
” ...	९४३	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीवत्सलाकृष्ण ...	४३
” ...	२१८६	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीवास ...	१३३१
शरुवेर ...	१७८१	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीवेष्ट ...	१३३१
शरुवटक ...	५९०	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीसंज्ञ ...	१३२४
शरुवार ...	१९५	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	श्रीहस्तिनी ...	७८७
” ...	१९६	शेष ...	१३७४	शौण्डिक ...	८४२	शुत ...	२४८८

७२

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
वृत्ति	३१६	अशुरौ	११४८	संकसुक	२११०	संज्ञा	२४६
"	१२६२	अशुर्य	२६२७	संकाश	२००४	संजु	११५१
"	२४८१	अशू	११३५	संकीर्ण	१९३१	संजीन	१०६५
श्रेणी	६५६	अशूअशुरौ	११४८	"	२१९५	संतत	१३५७
"	१९३८	अस्	२८९२	"	२४४८	संतति	१३५४
श्रेयस्	२६२	असन	१२२	संकुल	३४९	संतप्त	२२२९
"	२८९	"	७५३	"	२१९५	संतमस	४४५
श्रेयस्	२१४१	आविद्	१००१	संकोच	१३२२	संतान	१००
श्रेयसी	७६७	श्वित्र	११८२	संकन्दन	८७	"	१३५५
"	८१७	श्वेत	३०१	संक्रम	२३००	संताप	११४
"	८४३	"	१८९९	संक्षेपण	२२९१	संतापित	२२२९
श्रेष्ठ	२१४१	"	२४९३	संक्षय	१६७५	संदान	१८५३
श्लोण	११७०	श्वेतगरुड	१०३४	संख्या	२८१	संदानित	२२१४
श्लोणि	१२२१	श्वेतच्छद्	२७८७	संख्यात	२१५३	संदाव	१६८९
श्लोणिकलक	१२२१	श्वेतमरिच	१९२६	संख्यावत्	१३६३	संदित	२१९६
श्लोत्र	१२६२	श्वेतरक्त	३०७	संख्येय	१८७३	"	२२१४
श्लोत्रिय	१३६५	श्वेतसुरसा	७९०	संग	२३०८	संदेशवाच्	३४५
श्लोषद्	२८६४	ष.		संगत	३४७	संदेशहर	१५००
श्लक्ष्ण	२१४७	षट्कर्मन्	१३६१	संगम	२३०८	संदेह	२८३
श्लेष	२२७१	षट्पद	१०४६	"	२९६३	संदोह	१०६५
श्लेषण	११९४	षडभिज्ञ	२७	संगर	२६६८	संद्राव	१६८९
श्लेषम्	११९८	षडानन	७७	संगीर्ण	२२४२	संधा	२५३९
श्लेषमल	११९४	षडग्रन्थ	७४५	संगूढ	२२१०	संधान	२०१३
श्लेषमातक	७१७	षडग्रन्था	८५३	संग्रह	३२३	संधि	१५०४
श्लोक	२३३९	षडग्रन्थिका	९५६	संग्राम	१६७८	"	२२७१
श्लोःश्रेयस	२६५	षड्ज	३६३	संग्राह	१६४८	संधिनी	१८४४
श्लोष्ट्रा	८४५	षण्ड	५५१	"	२२७७	संध्या	२२०
श्लू	१९७३	"	१८३१	संघ	१०६९	संघर्ष	२६३७
श्लुनिश	२९७५	षण्ड	१४८५	संघात	४६३	संनिकर्षण	२२९६
श्लपच	१९६८	षट्किच	१७२०	"	१०६६	संनिकृष्ट	२१५७
श्लभ	४४१	षाण्मातुर	८०	संघय	१०६६	संनिधि	२२९६
"	२९३८	स.		संघारिका	११०७	संनिवेश	६३०
श्लयधु	११७८	संकर	६२९	संघावन	६०४	संपत्ति	१६३१
श्लवृत्ति	१७११	संकार्षण	४८	संघवर	११४	संपद्	१६३०
श्लयुर	११३५	संकाशित	२२१०	संघपन	१६९४	संपराव	२६३६
		संकल्प	२८०				

शब्दानुक्रमकोशः

७३

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
धान	२५८४	संवीक्षण	२३०९	सकल	२१५५	सत्र	२६९७
हुटक	१३५१	संवीत	२२०५	सकृत्	२८२०	सत्रा	२८५६
प्रति	२८९४	संवेग	४२९	सकृत्प्रज	१०२७	सत्रिन्	१४९७
संप्रदाय	२२६४	संवेद	२२६१	सकुफला	७५२	सत्वर	१२९
संप्रधारण	२६४८	संवेश	४३४	सक्थि	१२१९	सद्ध्याज्य	१४००
संप्रधारणा	१५१७	संव्यान	१३०९	सखि	१४९१	सदन	६०२
संप्रहार	१६७७	संशतक	१६६३	सखी	१०९७	सदस्	१३८३
संपुल्ल	६६३	संशय	२८२	सरुय	१४९२	सदस्य	१३८४
संबाध	२१९४	संशयापन्नमानस	२०३४	सगर्भ्य	११४१	सदा	२८९३
संबोधन	२८६१	संश्रव	२८६	सगोत्र	११४२	सदागति	१२२
संभेद	५३६	संश्रुत	२२४२	सग्धि	१८१६	सदातन	२१६९
संभ्रम	४२९	संश्लेष	२३१०	संकट	२१९४	सदानीरा	५३२
संभ्रम	२३०२	संस्क	२१६०	सचिव	२७४८	सटक्	२००२
संभद	२६३	संसद्	१३८२	सजंबाल	५७६	सटक्ष	२००२
संमार्जनी	६२९	संस्मरण	५९३	सज्ज	१५९८	सट्द्र	२००२
संमूर्च्छन	२२६२	”	२४४४	सज्जन	१३५८	सट्श	२००२
संमृष्ट	१७९८	संसिद्धि	४३६	”	१५३३	सदेश	२१५८
संयत्	१६७९	संस्कारहीन	१४५९	सज्जना	१५५१	सद्यन्	६०१
संयत	२१०८	संस्कृत	२४९६	सटा	१२६८	सद्यस्	२८६७
संयम	२२८६	संस्तर	२६५८	सत्	१३६२	सधर्मिणी	१८५
संयाम	२२८६	”	२५०१	”	२५०१	सध्रयन्	२०९३
संयुग	१६७७	संस्तव	२२९५	सतत	१३०	सनत्कुमार	१०१
संयोजित	२२०८	संस्ताव	२३१८	सती	१०८६	सना	२८८३
संराव	३५७	संस्त्याय	२६३८	सतीनक	१७३८	सनातन	२१६९
संलाप	३४३	संस्था	१५१९	सतीर्थ	१३७६	सनाभि	११४०
संवत्	२८८१	संस्थान	२५८३	सत्तम	२१४१	सनि	१४१७
संयत्सर	२५५	संस्थित	१७०१	सर्व	२७३	सनिष्ठीव	३५१
संयनन	२२५७	संस्पर्शा	९५६	”	२७६१	सनीड	२१५७
संवर्त	२५९	संस्फोट	१६७७	सत्यथ	५८८	सन्नक्रु	७१८
संवर्तिका	५५३	संहत	२१७५	सत्य	३५४	सन्नद्ध	१५९८
संवसथ	६३१	संहतजानुक	११६८	”	२६४३	सपल	१४८८
संवाहन	२२९४	संहतल	१२४३	सत्यंकार	१८७१	सपदि	२८५२
संविद्	२७९	संहति	१०६८	सत्यवचस	१४३८	”	२८६७
”	२८६	संहनन	१२१४	सत्याकृति	१८७१	”	२८६७
”	२५१९	संहूति	३२७	सत्यानृत	१७१३	सपर्या	१३८०
		सकटाह	२९३७	सत्यापन	१८७१	”	१४२१

७४

अम कोषस्थ

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
सपिण्ड ...	११४०	समन्वितलय	३६७	सरचा ...	१०४०	समूह ...	१०६५
सपीति ...	१८१६	समम् ...	२८५६	समाहृति ...	३२३	समूह्य ...	१३९३
सप्तकी ...	१२९०	समय ...	२९६	समाह्वय ...	२०२१	समृद्ध ...	२०४७
सप्ततन्तु ...	१३७९	,,	२६३३	समित् ...	६७४	समृद्धि ...	२२६९
सप्तपर्ण ...	६९४	समया ...	२८४०	समिति ...	१३८२	सम्यक् ...	५४
सप्तर्षि ...	१९८	,,	२८६२	,,	१६७९	सम्राज ...	१४७४
सप्तल ...	७९३	समर ...	१६७६	,,	२४७५	सरक ...	५२०१
,,	९३४	समर्थ ...	२५०८	समिध् ...	१६७९	सरठ ...	१०१३
सप्तार्चिस् ...	१११	समर्थन ...	१५१७	समीक ...	१६७५	सरणा ...	९५३
सप्ताश्व ...	२०२	समर्थक ...	२०३८	समीप ...	२१५७	सरणि ...	५८७
सप्ति ...	१५५५	समर्थ्याद् ...	२१५८	समीर ...	१२४	सरमा ...	१९७३
सप्तद्वारिन् ...	१३७५	समवर्तिन् ...	११५	समीरण ...	१२४	सरल ...	७६८
समर्तुका ...	१०९७	समवाय ...	१०६७	,,	८०६	,,	२०४१
समा ...	६०४	समठिला ...	९६२	समुच्चय ...	२२८१	सरलद्रव ...	१३३१
,,	१३८२	समसन ...	२२९१	समुच्छ्रय ...	२६३९	सरला ...	८६४
,,	२६०९	समस्त ...	२१५४	समुष्कृत ...	२२३८	सरस् ...	५२३
,,	२९४७	समस्या ...	३२४	समुत्पिञ्ज ...	१६६५	सरसी ...	५२३
समाजन ...	२२६३	समा ...	२५५	समुद्रक ...	२२०४	सरसीवह ...	५४७
समासद् ...	१३८५	समांसमीना ...	१८५१	समुद्रय ...	१०६७	सरसय ...	४६९
समास्यार ...	१३८५	समाकारिन् ...	२९८	समुदाय ...	१०६७	,,	२४४९
समिक ...	२०१७	समाधात ...	१६७८	,,	१६७९	सरसती ...	३१३
सम्य ...	१३५८	समाज ...	१०७१	समुद्र ...	२९२९	,,	५३५
,,	१३८५	समाधि ...	२८७	समुद्रक ...	१३५१	सरित् ...	५२५
सम ...	२००२	,,	२५३०	समुद्रिण ...	२४४५	सरित्यति ...	४६८
,,	२१५३	समान ...	१२६	समुद्रत ...	२०७०	सरीसृप ...	४५१
समग्र ...	२१५५	,,	२००३	समुद्रण ...	२४४५	सर्व ...	२३७८
समङ्गा ...	८२९	,,	२५८९	समुद्र ...	४६८	सर्व ...	७३७
,,	९३१	समानोदर्थ ...	११४१	समुद्रान्ता ...	८३२	सर्वक ...	७३६
समज ...	१०७१	समालम्भ ...	२३०४	,,	८८०	सर्वरत्न ...	१६२८
समन्था ...	३३३	समावृत्त ...	१३७३	समुन्दन ...	२३०७	सर्विकाधार ...	१९२४
,,	१३८२	समासाद्य ...	२२०९	समुन्न ...	३२३५	सर्व ...	४५०
समञ्जस ...	१५१५	समासाध्या ...	३२४	समुन्नद्ध ...	२५४१	सर्वराज ...	४४६
समविक ...	२१७५	समाहार ...	२२८१	समुपजोषन् ...	२८६८	सर्विस् ...	१८१०
समन्ततस् ...	२८७४	समाहित ...	२२४२	समूह ...	१००६	सर्व ...	२१५३
समन्तदुग्धा ...	८६०						
समन्तजद्र ...	२६						

शब्दानुक्रमकोशः

७५

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
सर्वसहा ...	५६२	सस्य ...	६७८	साक्षात् ...	२८२२	सामन् ...	११७
सर्वज्ञ ...	२५	सस्यसंवर ...	७३७	सागर ...	३६९	..	१५०९
..	६५	सह ...	२८००	साधि ...	२८६१	सामाजिक ...	१३८५
सर्वतोभद्रा ...	२८७४	..	२८५६	सात ...	२६४	सामान्य ...	२७६
सर्वतोभद्रा ...	६१३	सहकार ...	७१५	सातला ...	९३५	..	२१८८
..	७७२	सहचरी ...	७९९	साति ...	२३२६	सामि ...	२८६४
सर्वतोभद्रा ...	७१९	सहज ...	११४१	..	२४६९	सामिघेनी ...	१३९६
सर्वतोमुख ...	४७४	सहधर्मिणी ...	१०८४	..	२९१३	सामुद्र ...	१७८९
सर्वदा ...	२८९३	सहन ...	२०८७	सातिसार ...	११९२	साम्प्रतम् ...	२८७०
सर्वपुरावह ...	१८३८	सहभोजन ...	१८१६	सात्विक ...	३९४	..	२८९४
सर्वपुरीण ...	१८३८	सहम् ...	२४३	सादिन् ...	१५८८	साय ...	२२०
सर्वमङ्गला ...	७३	..	१६७१	..	२५४८	सायक ...	२३३९
सर्वरस ...	१३२८	..	२८००	साधन ...	२५७३	सायम् ...	२८८७
सर्वला ...	१६५३	सहसा ...	२८६३	साधारण ...	२००३	सार ...	६७३
सर्वलिङ्गिन् ...	१४४२	सहस्य ...	२४४	..	२१८८	..	२६७७
सर्ववेदम् ...	१३७१	सहस्र ...	१८७५	साधित ...	२१०४	सारङ्ग ...	१०२१
सर्वसंहन ...	१६५५	सहस्रदंष्ट्र ...	५०२	साधिष्ठ ...	२२४९	..	२३८१
सर्वानुमृति ...	८६४	सहस्रपत्र ...	५४६	साधीयस् ...	२८०६	..	२७८८
सर्वाङ्गनोजिन् ...	२०६८	सहस्रवीर्या ...	९६५	साधु ...	१३५८	सारथि ...	१५८६
सर्वाङ्गीन ...	२०६८	सहस्रवेधि ...	१७८६	..	२१२८	सारमेध ...	१९७१
सर्वाभिसार ...	१६५५	सहस्रवेधिन् ...	९३०	..	२५३७	सारव ...	५३८
सर्वाभिसिद्ध ...	२९	सहस्रांशु ...	२०६	साधुवाहिन् ...	१५५६	सारस ...	५४७
सर्वोष ...	१६५५	सहसाक्ष ...	८८	साध्य ...	२०	..	१०३१
सर्वप ...	१७४१	सहसिन् ...	१५९१	साध्यस ...	४०३	सारसन ...	१२९१
सलिल ...	४७२	सहा ...	७९५	साध्यी ...	१०८६	..	१५९४
सल्लङ्घी ...	८९६	..	८७५	सातु ...	६४२	सारिका ...	२९१०
सव ...	१३७९	सहाय ...	१६१०	सांतपन ...	१४५६	सार्ध ...	१०६९
सवन ...	१४४६	सहायता ...	२३३०	सान्त्व ...	३४७	सार्धवाह ...	१८६२
सकलम् ...	१४९१	सहिष्णु ...	२०८७	सान्त्व ...	१५०९	सार्ध ...	२३३५
सकिन् ...	२०६	सांघातिक ...	४९०	सांघटिक ...	१५२६	सार्धम् ...	२८५६
सविष ...	२१५८	सांयुगीन ...	१६२२	साग्न ...	२१५६	सार्धनौम ...	१५२
सवेष्ट ...	२१५८	सांत्सर ...	१४९५	सांद्रिक्लिग्ध ...	२०८४	..	१४७२
सव्य ...	२१९३	सांयुगिक ...	२०३४	सात्राय्य ...	१४०६	सक ...	५९९
संभान ...	१३०९	साकम् ...	२८५६	सांपरायिक ...	१६७५	..	७३७
संभ्यष्टे ...	१५८७	साकरुष ...	२२५३	सासपदीन ...	१४९२	साकपणी ...	८७९

७६

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
साक्षा	... १८३२	सिघ्रका	... २९१०	सुख	... २९४०	सुमगासुत	... ११२१
साहस	... १५०९	सिनीवाली	२३२	सुखवर्चक	... १९२४	सुमिक्षा	... ८९७
साहस	... १५९१	सिन्दुक	... ७८४	सुखसंदोषा	१८४९	सुम	... ६८२
"	... २३३५	सिन्दुवार	... ७८५	सुगत	... २५	सुमन	... १४
सिंह	... ९८९	सिन्दूर	... १९१६	सुगन्धा	... ८७७	सुमनस्	... ६८२
सिंहनाद	... १६८१	"	... २९५७	सुगन्धि	... २९९	"	... ७९३
सिंहपुच्छी	... ८३४	सिन्धु	... ४६४	"	... ८९०	"	... १७४२
सिंहसंहनन	२०४९	"	... ४६९	सुचरित्रा	... १०८६	सुमनोरजम्	६८३
सिंहाण	... १९०३	"	... २५३६	सुचेलक	... १३०५	सुमेरु	... ९८
सिंहासन	... १५३०	सिन्धुज	... १७९०	सुत	... ११२८	सुर	... १३
सिंहास्य	... ८५५	सिन्धुसंगम	... ५३६	"	... २४५५	सुरक्षा	... २९११
सिंही	... ८५४	सिंह	... १३३०	सुतश्रेणी	... ८२४	सुरग्रेष्ठ	... ३१
"	... ८७६	सीकर	... १६७	सुतात्मजा	... ११३२	सुरदीर्घिका	९७
सिकता	... २४८१	सीता	... १७३५	सुशामन्	... ८४	सुरद्विष्	... २४
सिकतामय	४८४	सीत्य	... १७२३	सुत्या	... १४४६	सुरनिष्पगा	५२८
सिकतावर्	... ५७९	सीधु	... २०१२	सुत्वन्	... १३७३	सुरपति	... ८५
सिक्थक	... १९२१	सीमन्	... ६३२	सुदर्शन	... ५५	सुरभि	... २५१
सित	... ३०२	सीमन्त	... २९३२	सुदाय	... १५२४	"	... २९८
"	... २२१४	सीमन्तिनी	१०७७	सुदूर	... २१६२	"	... २६०८
"	... २२२१	सीमा	... ६३२	सुधर्मन्	... ९६	सुरभी	... ८९५
"	... २४९५	सीर	... १७३४	सुधा	... ९६	सुरार्थि	... ९५
सितच्छत्रा	... ९५२	सीरपाणि	... ४८	"	... २५३८	सुरलोक	... १२
सिता	... ७९०	सीराङ्ग	... २४०८	सुधांशु	... १७२	सुरवर्त्मन्	... १४४
"	... १७९३	सीवन	... २२६०	सुधी	... १३६२	सुरसा	... ८७७
सिताभ्र	... १३३४	सीसक	... १९१७	सुनासीर	... ८२	सुरा	... २००७
सिताम्भोज	... ५४९	सीहुण्ड	... ८५९	सुनिषण्णक	... ९४६	"	... २९७४
सिद्ध	... २२	सु	... २८५३	सुन्दर	... २१२८	सुराचार्य	... १९२
"	... २२२५	"	... २८५९	सुन्दरी	... १०८१	सुरामण्ड	... २०१४
सिद्धान्त	... २८५	सुकन्दक	... ९४३	सुपधिन्	... ५८८	सुरालय	... ९८
सिद्धार्थ	... १७४२	सुकरा	... १८४७	सुपर्ण	... ५८	सुराष्ट्रज	... ९१०
सिद्धि	... ८७३	सुकल	... २०४१	सुपर्वन्	... १४	सुवचन	... ३४४
सिध्म	... ११७९	सुकुनार	... २१८०	सुपार्श्वक	... ७३४	सुवर्ण	... १८७९
सिध्मल	... ११९६	सुकृत	... २६२	सुप्रतीक	... १५२	"	... १८९४
सिध्मला	... २९१४	सुकृतिन्	... २०३०	सुप्रयोगविशिख	१६०३	सुवर्णक	... ६९६
सिध्म	... १८८	सुख	... २६४	सुप्रलाप	... ३४४	सुवह्नि	... ८३९

शब्दानुक्रमकोशः

७४

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
सुवहा ...	७८९	सूद ...	१७६२	सेवक ...	१४८५	सौगन्धिक ...	१९११
„ ...	८७८	„ ...	२५१६	सेवन ...	२२६०	सौचिक ...	१९४१
„ ...	८८६	सूना ...	२५६०	सेवा ...	१७११	सौदामनी ...	१६३
„ ...	८९५	सूनु ...	११२८	सेव्य ...	९७७	सौघ ...	६१२
सुवासिनी ...	६०९१	सूनुत ...	३४८	सैहिक्य ...	१९७	सौभागिनेय ...	११२२
सुव्रता ...	१८४९	सूपकार ...	१७६१	सैकत ...	४८४	सौम्य ...	१९६
सुषम ...	२१२८	सूर ...	२००	सैतवाहिनी ...	५३२	„ ...	२६५७
सुषमा ...	१७९	सूरण ...	९६२	सैनिक ...	१५८९	सौरभेय ...	१८२६
सुषवी ...	९५८	सूरत ...	२०५४	„ ...	१५९०	सौरभेयी ...	१८३९
„ ...	१७८०	सूरसूत ...	२०८	सैन्धव ...	१५५५	सौराष्ट्रिक ...	४५८
सुषिर ...	३७०	सूरि ...	१३६४	„ ...	१७९०	सौरि ...	१९६
सुषिरा ...	९०७	सूर्मी ...	१९९९	सैन्य ...	१५९०	सौवर्चल ...	१७९२
सुषीम ...	१८२	सूर्य ...	२००	„ ...	१६३४	„ ...	१९२५
सुषेण ...	७८३	सूर्यतनया ...	५३०	सैन्यपृष्ठ ...	१६३६	सौविद ...	१४८४
सुषेणिका ...	८६५	सूर्येन्दुसंगम ...	२३१	सैरन्ध्री ...	११०९	सौविदल्ल ...	१४८४
सुष्ठु ...	२८५३	सूक्ष्मिणी ...	१२५६	सैरिक ...	१८३५	सौवीर ...	७२२
„ ...	२८८६	सृग ...	१६५०	सैरिभ ...	९९६	„ ...	१७८४
सुसंस्कृत ...	१७९७	सृणि ...	१५५०	सैरेयक ...	७९८	„ ...	१९०७
सुहृद् ...	१४९१	सृणिका ...	१२०७	सोड ...	२२१८	सौहित्य ...	१८१९
„ ...	१५०२	सृति ...	५८६	सोदर्य ...	११४१	स्कन्द ...	७८
सुहृदय ...	२०३१	सृपाटी ...	२९७१	सोन्माद ...	२०७०	स्कन्ध ...	६६९
सूकर ...	९९१	सुमर ...	१००९	सोपप्लव ...	२३४	„ ...	१२३०
सूक्ष्म ...	२१४७	सृष्ट ...	२४१२	सोपान ...	६२८	„ ...	२५३५
„ ...	२६२३	सूक्तपात्र ...	४९३	सोम ...	१७३	स्कन्धशाखा ...	६७०
सूचक ...	२११८	सूचन ...	४९३	सोमप ...	१३७०	स्कन्न ...	२२३२
सूचन ...	२५६४	सेतु ...	५८४	सोमपीथिन् ...	१३७०	स्खलन ...	४३३
सूचि ...	२९११	„ ...	६९८	सोमराजी ...	८३९	स्खलित ...	१६८४
सूत ...	१५८६	सेना ...	१६२३	सोमवल्क ...	७४९	स्तन ...	१२२७
„ ...	१९०५	„ ...	२९७४	„ ...	२३५२	स्तनधयी ...	११५६
„ ...	१९३५	सेनाङ्ग ...	१५३४	सोमवल्लरी ...	९२३	स्तनपा ...	११५६
„ ...	२४५८	सेनानी ...	७८	सोमवल्लिका ...	८३९	स्तनथिलु ...	१५७
सूतिकागृह ...	६०९	„ ...	१५९२	सोमवल्ली ...	८१४	स्तमित ...	१६१
सूतिमास ...	११५१	सेनामुख ...	१६२९	सोमोद्भवा ...	५३१	स्तब्धक ...	६८१
सूत्थान ...	१९६६	सेनारथ ...	१५८९	सौगन्धिक ...	५३९	स्तब्धरोमन् ...	९९२
सूत्र ...	१९८४			„ ...	९८१	स्तम्भ ...	६६६
सूत्रवेष्टन ...	२२९८						

७८

अमरकोषस्य

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
क्षम्ब	१७४९	स्वाणु	६८	क्षातक	१४३८	स्फूर्जयु	१६४
”	२३२०	”	६६५	क्षान	१३१७	स्फेष्ठ	२२४९
क्षाम्बकरि	१७४९	”	२४३२	क्षायु	१२०६	स्म	२८५९
क्षाम्बवन	२३२०	स्वामिष्ठक	१२४१	स्त्रिध	१४९१	”	२८८३
क्षाम्बज्ञ	२३२०	स्वान	१५०६	”	१७९९	सर	५०
क्षाम्बेरम	१५३७	स्थानीय	५९५	”	२०५३	सरहर	६६
क्षाम्ब	२६०४	स्थाने	२८७०	स्तु	६४२	सित	४३०
क्षाय	४३३	स्थापत्य	१४८४	स्तुत	२२०५	स्मृति	४२३
क्षामित	२२३५	स्थापनी	८१७	स्तुपा	१०९१	”	४१९
स्तुत	२२४४	स्थामन्	१६७१	स्तुह	८५९	स्यद	१२७
स्तुति	४३३	स्थायुक	१४८१	स्तुही	८५९	स्यन्दन	७७१
स्तुतिपाठक	१६६२	स्थळ	२९५८	स्तेह	४१५	”	१५६९
स्तूप	२९३३	स्थळी	१७६९	स्पर्श	२९१	स्यन्दनारोह	१५८८
स्तेन	१९७७	स्थावर	२१७१	”	२२७८	स्यन्दिनी	१२०७
स्तेम	२३०७	स्थाविर	११५४	स्पर्शन	१२२	स्यन्न	२२०९
स्तेय	१९७९	स्वायंक	१३१७	”	१४११	स्यूत	१७५२
स्तैन्य	१९७९	स्वायु	२१७०	स्पर्श	१४९३	स्यूत	२२२६
स्तोक	२१४७	स्थिति	१५१९	स्पर्श	२४६३	स्यूति	२२६०
स्तोकक	१०२१	”	२२९२	स्पष्ट	२१८७	स्योगाक	७६२
स्तोत्र	३३३	स्थिरतर	२१७०	स्पृका	९१४	संसिन्	७०५
स्तोम	१०६६	स्थिरा	५६०	स्पृशी	८३५	सन्	१३४३
”	२६१७	”	८७९	स्पृष्टि	२२६८	सन्	२२६८
स्त्री	१०७७	स्थिरायु	७४१	स्पृष्टा	४१६	सवज्ञर्मा	१८४४
स्त्रीधर्मिणी	१११४	स्थूणा	१९९९	स्पृष्ट	२२७८	सवन्ती	५२७
स्त्रीपुंस	१०६४	”	२४३६	स्फटा	४५५	सष्ट	३४
ठगगार	६१५	स्थूल	२१४६	स्फाति	२२६८	सस्त	२२३२
स्थण्डिल	१३८८	”	२७४४	स्फार	२१५१	स्नाक्	२८५३
”	१४४०	स्थूललक्ष्य	२०३६	स्फार	१२२४	सुच	१४०२
स्थण्डिलशायि	१४४०	स्थूलशटक	१३०५	स्फिक्	१२२४	सुत	२२०९
स्थपति	१३७०	स्थूलोच्च	२६३२	स्फुट	६६३	सुव	१४०२
”	२४५६	स्थेनस्	२१७०	”	२१८७	सुवा	८१५
स्थळ	५६६	स्थोनेव	९१३	स्फुटन	२२६०	सुवायुध	७२३
स्थळी	५६६	स्थौरिन्	१५५९	स्फुरण	२२६९	सोतस्	४८८
स्थविर	११५८	स्थोन्न	२७२६	स्फुलिङ्ग	११४	”	२८०२
स्थविष्ठ	२२४७	स्व	२२६८	स्फूर्जक	७२५	सोतकती	५२७

शब्दानुक्रमकोशः

५९

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
सोतोञ्जन ...	१९०७	स्वसु ...	११३१	हञ्जे ...	३९२	हरिप्रिया ...	५४
स ...	११४२	स्वस्ति ...	२८१८	हट्ट ...	२९३०	हरिमन्थक ...	१७४६
स ...	२७५८	स्वस्तिक ...	६१३	हट्टविलासिनी ...	९०८	हरिवास्तुक ...	८९३
सम्पन्न ...	२०५५	स्वस्वीय ...	११३८	हट ...	१६८४	हरिहय ...	८०
स्वजन ...	११४२	स्वाति ...	२९७०	हण्डे ...	३६२	हरीतकी ...	६८४
स्वतंत्र ...	२०५५	स्वातु ...	२५२९	हत ...	२१०७	हरेणु ...	७६७
स्वधा ...	२८६४	स्वातुकण्टक ...	७२२	हनु ...	९०८	हरेणु ...	८८९
स्वधिति ...	१६५१	स्वातुकण्टक ...	८४५	हनु ...	१२५३	हरेणु ...	१७४९
स्वन ...	३५५	स्वातुरसा ...	९३६	हन्त ...	१८२४	हर्म्य ...	६११
स्वनित ...	२२१३	स्वाद्दी ...	८६३	हज ...	२२१७	हर्म्य ...	९८९
स्वप्न ...	१३३	स्वाध्याय ...	१४४६	हय ...	१५५५	हर्म्य ...	२६३
स्वप्नज् ...	२०९०	स्वान ...	३५६	हयपुच्छी ...	९२५	हर्म्यमाण ...	१८३९
स्वभाव ...	४३७	स्वान्त ...	२७७	हयमारक ...	८०१	हल ...	१७३३
स्वभू ...	३६	स्वाप ...	४३४	हर ...	६६	हला ...	३९२
स्वयं ...	२८८१	स्वापतेष ...	१८८६	हरण ...	१५२४	हलायुष ...	४६
स्वयंवरा ...	१०८७	स्वाभिर् ...	१५०२	हुरि ...	९८९	हलाहल ...	४५७
स्वयंभू ...	३२	स्वाभिर् ...	२०४५	हुरि ...	२६८५	हलिम् ...	४७
स्वर ...	११	स्वाभिरज् ...	८६	हरिचन्द्रन ...	१००	हलिमिय ...	७३२
स्वर ...	२८४४	स्वाहा ...	१३९५	हरि ...	१३३६	हलिप्रिया ...	२००७
स्वर ...	३१९	स्वाहा ...	२८६४	हरिण ...	३०३	हल्य ...	१७२३
स्वर ...	३६४	स्वि ...	२८१९	हरि ...	१००३	हल्य ...	२३३१
स्वर ...	९४	स्वेद ...	४२८	हरिणी ...	२४३५	हल्यक ...	५३९
स्वर ...	२६७०	स्वेदज ...	२१२६	हरिणी ...	२४३५	हव ...	२२६६
स्वरूप ...	४३७	स्वेदनी ...	१७६७	हरिण ...	१४६	हव ...	२७४९
स्वरूप ...	२५९७	स्वेर ...	२७२०	हरि ...	३०५	हविस् ...	१४०६
स्वर्ग ...	११	स्वेरिणी ...	१०९५	हरि ...	२९३२	हविस् ...	१८१०
स्वर्ग ...	२९१७	स्वेरिता ...	२२५४	हरित ...	३०५	हव्य ...	१४०१
स्वर्ण ...	१८९४	स्वेरिन् ...	२८५५	हरितक ...	१७७५	हव्यपाक ...	१३९७
स्वर्णकार ...	१९४४	ह ...	२८५९	हरिताल ...	२९५८	हव्यवाहन ...	११०
स्वर्णक्षीरी ...	९२४	ह ...	२८५९	हरितालक ...	१९१३	हस ...	३९८
स्वर्णदी ...	९७	हंस ...	२०६	हरिदम्ब ...	२०२	हसनी ...	१७६६
स्वर्मानु ...	१९७	हंस ...	१०३४	हरिद्रा ...	१७८८	हसन्ती ...	१७६५
स्वर्वेद्या ...	१०३	हंसक ...	१२९३	हरिद्राभ ...	३०५	हस्त ...	१२४५
स्वर्वेद्य ...	४०१	हंसिका ...	८२७	हरिद्रु ...	८५१	हस्त ...	१२७०
				हरिन्मणि ...	१८९०	हस्त ...	२४५२

शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः	शब्दः	पंक्तिः
हस्तवारण	२२५९	हिक्कुल	२९३५	हृति	३२७	हेषा	१५६२
हस्तिन्	१५३५	हिक्कुली	८७६	"	२२६६	है	२८६२
हस्तिनख	६२६	हिज्जल	७७०	ह्रि	१०४	हैमवती	७२
हस्तिपक	१५८५	हिन्ताल	९८७	हृणीया	२३१४	"	७६७
हस्त्यारोह	१५८५	हिम	१८०	हृद्	२७७	"	८५४
हा	२८४८	"	१८३	"	१२०२	"	९२४
हाटक	१८९४	"	२९३८	हृदय	२७७	"	१८११
हावन	२५५	हिमवत्	६३८	"	१२०२	हैयङ्गवीन	१८११
"	२५५०	हिमवानुका	१३३४	हृदयंगम	३४७	होष्ट	१३८६
हार	१२८३	हिमसंहति	१८१	हृदयालु	२०३१	होम	१३८०
हारीत	१०५६	हिमांशु	१७१	हृद्य	२१३१	होरा	२९१४
हार्द	४१५	हिमानी	१८१	हृषीक	२९२	हम्	२८९२
हाला	२००७	हिमावती	९२४	हृषीकेश	३६	हृद	५१७
हालिक	१८३५	हिरण्य	१८८७	हृष्ट	२२३०	हृषिष्ठ	२२४९
हाव	४२५	"	१८८८	हृष्टमानस	२०३९	हृत्	११६५
हास	३९९	"	१८९४	हे	२८६२	"	२१६५
हास्तिक	१५४०	हिरण्यगर्भ	३२	हेति	११३	हृत्स्वगबोधुका	८८२
हास्य	३९५	हिरण्यरेतस्	११०	"	२४७६	हृत्स्वाक्	९३३
"	३९९	हिरण्यबाह	५३४	हेतु	२७१	हादिनी	९३
हाहा	१०४	हिरक्	२८५४	हेमकूट	६३९	"	१६२
हि	२८४९	"	२८६२	हेमदुग्धक	६९२	"	५२६
"	२८५९	हिलमोचिका	९६३	हेमन्	१८९४	"	२५५९
हिसा	२७९३	ही	२८६६	हेमन्त	२५०	ही	४०८
हिंसाकर्मन्	२२८७	हीन	२२३८	हेमपुष्पक	७७५	हीण	२२०७
हिंस	२०८१	"	२५९०	हेमपुष्पिका	७९१	हीत	२२०७
हिंसा	२९१०	हुतभुक्प्रिया	१३९५	हेमाद्रि	९८	हीवेर	८९२
हिङ्गु	१७८६	हुतभुज्	११०	हेरम्ब	७६	हेषा	१५६२
हिङ्गुनिर्घोष	७७३	हुम्	२८४०	हेला	४२५	हादिनी	८९६
		"	२८८५				

समाप्तोऽयममरकोषस्थशब्दानुक्रमकोशः ।

श्रीः
नामलिङ्गानुशासनं नाम
अमरकोषः

संक्षिप्तमाहेश्वरीटीकया समेतः

प्रथमं काण्डम्

१. मङ्गलाचरणम्

यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः १

सेव्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चामृताय च २

२. प्रस्तावना

समाहृत्यान्यतन्त्राणि संक्षिप्तैः प्रतिसंस्कृतैः ३

संपूर्णमुच्यते वर्गेर्नामलिङ्गानुशासनम् ४

वन्दे तं परमानन्दं वामार्धेनोभया युतम् ।

रज्जौ भुजङ्गवद्यत्र विवरीवृत्त्यते जगत् ॥

१-२. इह खलु श्रीमदमरसिंहश्चिकीर्षितस्य नामलिङ्गानुशासनस्य निर्विघ्नपारि-
समाप्त्यर्थं कृतं मङ्गलं ग्रन्थादौ शिष्यशिक्षार्थं निबध्नाति-यस्येति । भो धीराः,
अगाधस्यातिगम्भीरस्य ज्ञानदयासिन्धोर्ज्ञानकरुणयोः समुद्रस्य यस्यानघा निर्मला
गुणाः क्षान्त्यादयः सन्ति, सोऽक्षयः श्रिये संपत्तयेऽमृताय मोक्षार्थं च भवद्भिः
सेव्यतामाराध्यताम् ॥

३-४. अन्येषां तन्त्राणि शास्त्रान्तराणि समाहृत्यैकत्र कृत्वा संक्षिप्तैरल्पविस्त-
रबद्ध्यैः प्रतिसंस्कृतैः प्रतिपदं प्रकृतिप्रलयविचारेण कृतसंस्कारैर्वर्गैः सजातीयस-
मूहैः संपूर्णं साङ्गोपाङ्गं नाम्नां स्वरित्यादीनां लिङ्गानां च स्त्री-पुं-नपुंसकाख्यानामनु-
शासनं व्युत्पादकं शास्त्रमुच्यते, मयेति शेषः ।

२

अमरकोषे

[३. परिभाषा

३. परिभाषा

प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित्	५
स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित्	६
भेदाख्यानाय न द्वन्द्वो नैकशेषो न संकरः	७
कृतोऽत्र भिन्नलिङ्गानामनुक्तानां क्रमादृते	८
त्रिलिङ्गां त्रिविविति पदं मिथुने तु द्वयोरिति	९
निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं त्वन्ताथादि न पूर्वभाक्	१०

५-१०. अत्र प्रायशो बाहुल्येन रूपभेदेनाकारविशेषेण स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयम् । यथा—‘लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा’ (५४) ‘पिनाकोऽजगवं धनुः’ (६९) । तथा कुत्रचित्साहचर्याच्छब्दान्तरसांनिध्यालिङ्गं ज्ञेयम् । यथा—‘अश्वयुगध्विनी’ (१८७) ‘ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः’ (३१), ‘वियद्विष्णुपदम्’ (१४५) । अत्र संदिग्धानि अश्वयुगब्रह्मवियन्ति’ ‘अश्विन्यात्मभूविष्णुपद’साहचर्यास्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गानि । तथा क्वचित्द्विशेषविधेर्लिङ्गविशेषोक्तेः । यथा—‘मेरी स्त्री दुन्दुभिः पुमान्’ (३७३), ‘क्लीवे त्रिविष्टपम्’ (१२) । अत्रास्मिन्ग्रन्थेऽनुक्तानामव्युत्पादितानां भिन्नलिङ्गानामसमानलिङ्गानां नाम्नां भेदाख्यानाय लिङ्गभेदं समाख्यातुं द्वन्द्वो न कृतः । यथा—‘कुलिशं भिदुरं पविः’ (९३) । न तु ‘कुलिशभिदुरपवयः’ इति । तथा एकशेषोऽपि न कृतः । यथा—‘नभः खं श्रावणो नभाः’ (२८८१) । न तु ‘खश्रावणौ तु नभसी’ इति । तथा क्रमादृते क्रमं विना संकरोऽपि भिन्नलिङ्गानां मिश्रीभावोऽपि न कृतः । किंतु स्त्रीपुंनपुंसकानि क्रमेण पठितानि । यथा—‘स्त्वः स्तोत्रं नुतिः स्तुतिः’ (३३३) इति, न तु ‘स्तुतिः स्तोत्रं स्त्वो नुतिः’ इति । त्रिलिङ्गां लिङ्गत्रयसमाहारे ‘त्रिषु’ इति पदमुक्तम् । यथा—‘त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणः’ (११४) । ‘स्फुलिङ्ग’शब्दो लिङ्गत्रयेऽपि वर्तत इत्यर्थः । तथा मिथुने स्त्रीपुंसयोस्तु ‘द्वयोः’ इति पदम् । यथा—‘वहेर्द्वयोर्ज्वालकीलौ’ (११३) । तथा निषिद्धलिङ्गं शेषार्थम् । यत्र लिङ्गं निषिद्धं तत्र तदवशिष्टं लिङ्गं ज्ञेयम् । यथा—‘व्योमयानं विमानोऽस्त्री’ (९५) इत्यत्र स्त्रीलिङ्गे निषिद्धे विमानस्य पुंनपुंसकविधिः । तथा ‘तु’शब्दोऽन्ते यस्य तत् ‘त्वन्तम्’ । ‘अथ’शब्द आदिर्यस्य तत् ‘अथादि’ ।

पङ्क्तयः ५-२०]

प्रथमं काण्डम्

३

४. स्वर्गवर्गः

स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः	११
सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम्	१२
अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशा विबुधाः सुराः	१३
सुपर्वाणः सुमनसस्त्रिदिवेशा दिवौकसः	१४
आदितेया दिविषदो लेखा अदितिनन्दनाः	१५
आदित्या ऋभवोऽस्वप्ना अमर्त्या अमृतान्धसः	१६
बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः	१७
वृन्दारका दैवतानि पुंसि वा देवताः स्त्रियाम्	१८
आदित्यविश्ववसवस्तुषिताभास्वरानिलाः	१९
महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः	२०

इदं द्वयं पूर्वभाक् न भवति पूर्वेण न संबध्यते । यथा—‘पुलोमजा शचीन्द्राणी नगरी त्वमरावती’ (८९) इत्यत्र ‘नगरी’ इति त्वन्तं पदमिन्द्राण्या न संबध्यते, किं त्वमरावत्या संबद्धम् । तथा ‘नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भरः’ (१३१) इति ‘अथादि’पदं न पूर्वभाक् । किं तु भरस्य पर्यायः कृतः ॥

११-१४२. स्वः, स्वर्गः, नाकः, त्रिदिवः, त्रिदशालयः, सुरलोकः, द्यौः, द्यौः, त्रिविष्टपम्, इति ९ नामानि स्वर्गस्य । तत्र ‘स्वर्’ इत्यव्ययम् । लिङ्गसंख्याकारकाभाववदित्यर्थः । ‘द्योदिवौ’ द्वे स्त्रीलिङ्गे । ‘त्रिविष्टपम्’ क्लीबे नपुंसक एव ॥—अमराः, निर्जराः, देवाः, त्रिदशाः, विबुधाः, सुराः, सुपर्वाणः, सुमनसः, त्रिदिवेशाः, दिवौकसः, आदितेयाः, दिविषदः, लेखाः, अदितिनन्दनाः, आदित्याः, ऋभवः, अस्वप्नाः, अमर्त्याः, अमृतान्धसः, बर्हिर्मुखाः, क्रतुभुजः, गीर्वाणाः, दानवारयः, वृन्दारकाः, दैवतानि, देवताः इति २६ देवानाम् । व्यक्तिबाहुल्याद्बहुवचनप्रयोगः । विकल्पेन ‘दैवत’शब्दः पुंसि । यथा—‘दैवतमिदम्, दैवतोऽयम्’ इति । ‘दैवताः’ स्त्रियाम् ॥—आदित्याः^{११}, विश्वे^{१०}, वसवः^६, तुषिताः^{३६}, आभास्वराः^{६४}, अनिलाः^{४९}, महाराजिकाः^{२२०}, साध्याः^{१२}, रुद्राः^{११}, एता ९ गणदेवताः ॥—

४

अमरकोषे

[४. स्वर्गवर्गः

विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिंनराः	२१
पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः	२२
असुरा दैत्यदैतेयदनुजेन्द्रारिदानवाः	२३
शुक्रशिष्या दितिमुताः पूर्वदेवाः सुरद्विषः	२४
सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः	२५
समन्तभद्रो भगवान् मारजिल्लोकजिज्जिनः	२६
पडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः	२७
मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु यः	२८
स शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनिश्च सः	२९
गौतमश्चार्कबन्धुश्च मायादेवीसुतश्च सः	३०
ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः	३१
हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः	३२
धाताञ्जयोनिर्द्रुहिणो विरिञ्चिः कमलासनः	३३
स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृङ्घ्रिधिः	३४

विद्याधराः, अप्सरसः, यक्षाः, रक्षांसि, गन्धर्वाः, किंनराः, पिशाचाः, गुह्यकाः, सिद्धाः, भूताः, एता १० देवयोनिसंज्ञकाः । जातावेकवचनानि ॥—असुराः, दैत्याः, दैतेयाः, दनुजाः, इन्द्रारयः, दानवाः, शुक्रशिष्याः, दितिमुताः, पूर्वदेवाः, सुरद्विषः, इति १० असुराणाम् ॥—सर्वज्ञः, सुगतः, बुद्धः, धर्मराजः, तथागतः, समन्तभद्रः, भगवान्, मारजित्, लोकजित्, जिनः, पडभिज्ञः, दशबलः, अद्वयवादी, विनायकः, मुनीन्द्रः, श्रीघनः, शास्ता, मुनिः, इति १८ बुद्धस्य ॥—शाक्यमुनिः, शाक्यसिंहः, सर्वार्थसिद्धः, शौद्धोदनिः, गौतमः, अर्कबन्धुः, मायादेवीसुतः, इति ७ बुद्धावान्तरमेदस्य शाक्यमुनेः ॥—ब्रह्मा, आत्मभूः, पुरज्येष्ठः, परमेष्ठी, पितामहः, हिरण्यगर्भः, लोकेशः, स्वयंभूः, चतुराननः, धाता, अञ्जयोनिः, द्रुहिणः, विरिञ्चिः, कमलासनः, स्रष्टा, प्रजापतिः, वेधाः,

पङ्क्तयः २१-४६]

प्रथमं काण्डम्

५

‘नाभिजन्माण्डजः पूर्वो निधनः कमलोद्भवः	**
सदानन्दो रजोमूर्तिः सत्यको हंसवाहनः’	**
विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुण्ठो विष्टरश्रवाः	३५
दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः	३६
दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः	३७
पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गो विष्वक्सेनो जनार्दनः	३८
उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः	३९
पद्मनाभो मधुरिपूर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः	४०
देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः	४१
वनमाली बलिध्वंसी कंसारातिरधोक्षजः	४२
विश्वंभरः कैटभजिद्विधुः श्रीवत्सलाञ्छनः	४३
‘पुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकान्तकः	**
जलशायी विश्वरूपो मुकुन्दो मुरमर्दनः’	**
वसुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदुन्दुभिः	४४
बलभद्रः प्रलम्बघ्नो बलदेवोऽच्युताग्रजः	४५
रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः	४६

विधाता, विश्वसृष्ट, विधिः, इति २० ब्रह्मणः ॥—विष्णुः, नारायणः, कृष्णः, वैकुण्ठः, विष्टरश्रवाः, दामोदरः, हृषीकेशः, केशवः, माधवः, स्वभूः, दैत्यारिः, पुण्डरीकाक्षः, गोविन्दः, गरुडध्वजः, पीताम्बरः, अच्युतः, शार्ङ्गो, विष्वक्सेनः, जनार्दनः, उपेन्द्रः, इन्द्रावरजः, चक्रपाणिः, चतुर्भुजः, पद्मनाभः, मधुरिपुः, वासुदेवः, त्रिविक्रमः, देवकीनन्दनः, शौरिः, श्रीपतिः, पुरुषोत्तमः, वनमाली, बलिध्वंसी, कंसारातिः, अधोक्षजः, विश्वंभरः, कैटभजिन्, विधुः, श्रीवत्सलाञ्छनः, इति ३९ विष्णोः ॥—अस्य कृष्णस्य जनकः पिता वसुदेवः । वसुदेव एवानकदुन्दुभिः । २ कृष्णपितुः ॥—बलभद्रः, प्रलम्बघ्नः, बलदेवः, अच्युताग्रजः, रेवतीरमणः, रामः, कामपालः, हलायुधः, नीलाम्बरः, रौहिणेयः,

६

अमरकोषे

[४. स्वर्गवर्गः

नीलाम्बरो रौहिणेयस्तालाङ्को मुसली हली	४७
संकर्षणः सीरपाणिः कालिन्दीभेदनो बलः	४८
मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः	४९
कंदर्पो दर्पकोऽनङ्गः कामः पञ्चशरः स्मरः	५०
शम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः	५१
पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः	५२
‘अरविन्दमशोकं च चूतं च नवमल्लिका	***
नीलोत्पलं च पञ्चैते पञ्चबाणस्य सायकाः	***
उन्मादनस्तापनश्च शोषणः स्तम्भनस्तथा	***
संमोहनश्च कामस्य पञ्च बाणाः प्रकीर्तिताः’	***
ब्रह्मसूर्विश्वकेतुः स्यादनिरुद्ध उषापतिः	५३
लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीहरिप्रिया	५४
‘इन्दिरा लोकमाता मा क्षीरोदतनया रमा	***
भार्गवी लोकजननी क्षीरसागरकन्यका’	***
शङ्खो लक्ष्मीपतेः पाञ्चजन्यश्चक्रं सुदर्शनम्	५५
कौमोदकी गदा खड्गो नन्दकः कौस्तुभो मणिः	५६

तालाङ्कः, मुसली, हली, संकर्षणः, सीरपाणिः, कालिन्दीभेदनः, बलः, इति १७ बलरामस्य ॥—मदनः, मन्मथः, मारः, प्रद्युम्नः, मीनकेतनः, कंदर्पः, दर्पकः, अनङ्गः, कामः, पञ्चशरः, स्मरः, शम्बरारिः, मनसिजः, कुसुमेषुः, अनन्यजः, पुष्पधन्वा, रतिपतिः, मकरध्वजः, आत्मभूः, इति १९ मदनस्य ॥—ब्रह्मसूः, विश्वकेतुः, अनिरुद्धः, उषापतिः, इति ४ प्रद्युम्नसूनुः ॥—लक्ष्मीः, पद्मालया, पद्मा, कमला, श्रीः, हरिप्रिया, इति ६ लक्ष्म्याः ॥—लक्ष्मीपतेर्विष्णोः शङ्खः पाञ्चजन्यः । तस्य चक्रं सुदर्शनम् । तस्य गदा कौमोदकी । तस्य खड्गो नन्दकः । तस्य मणिः कौस्तुभः ॥—गरुत्मान्, गरुडः, ताक्ष्यः, वैनतेयः,

पङ्क्तयः ४७-६९]

प्रथमं काण्डम्

●

‘चापः शार्ङ्गं मुरारेस्तु श्रीवत्सो लाञ्छनं स्मृतम्	***
अश्वाश्च शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकाः	***
सारथिर्दारुको मन्त्री ह्युद्धवश्चानुजो गदः’	***
गरुत्मान् गरुडस्ताक्षर्यो वैनतेयः खगेश्वरः	५७
नागान्तको विष्णुरथः सुपर्णः पन्नगाशनः	५८
शंभुरीशः पशुपतिः शिवः शूली महेश्वरः	५९
ईश्वरः शर्व ईशानः शंकरश्चन्द्रशेखरः	६०
भूतेशः खण्डपरशुर्गिरीशो गिरिशो मृडः	६१
मृत्युंजयः कृत्तिवासाः पिनाकी प्रमथाधिपः	६२
उग्रः कपर्दी श्रीकण्ठः शितिकण्ठः कपालभृत्	६३
वामदेवो महादेवो विरूपाक्षस्त्रिलोचनः	६४
कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः	६५
हरः स्मरहरो भर्गव्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः	६६
गङ्गाधरोऽन्धकरिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः	६७
व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्र उमापतिः	६८
‘अहिर्बुध्न्योऽष्टमूर्तिश्च गजारिश्च महानटः’	***
कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगवं धनुः	६९

खगेश्वरः, नागान्तकः, विष्णुरथः, सुपर्णः, पन्नगाशनः, इति १ गरुडस्य ॥—
 शंभुः, ईशः, पशुपतिः, शिवः, शूली, महेश्वरः, ईश्वरः, शर्वः, ईशानः, शंकरः,
 चन्द्रशेखरः, भूतेशः, खण्डपरशुः, गिरीशः, गिरिशः, मृडः, मृत्युंजयः, कृत्ति-
 वासाः, पिनाकी, प्रमथाधिपः, उग्रः, कपर्दी, श्रीकण्ठः, शितिकण्ठः, कपालभृत्,
 वामदेवः, महादेवः, विरूपाक्षः, त्रिलोचनः, कृशानुरेताः, सर्वज्ञः, धूर्जटिः,
 नीललोहितः, हरः, स्मरहरः, भर्गः, व्यम्बकः, त्रिपुरान्तकः, गङ्गाधरः, अन्धक-
 रिपुः, क्रतुध्वंसी, वृषध्वजः, व्योमकेशः, भवः, भीमः, स्थाणुः, रुद्रः, उमापतिः,
 इति ४८ शिवस्य ॥—अस्य शंभोर्जटाजूटः कपर्दः। अस्य धनुः अजगवम्।

प्रमथाः स्युः पारिषदा ब्राह्मीत्याद्यास्तु मातरः	७०
‘ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा	**
वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा सप्त मातरः’	**
विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा	७१
‘अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा	**
प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्ट सिद्धयः’	**
उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी	७२
शिवा भवानी रुद्राणी शर्वाणी सर्वमङ्गला	७३
अपर्णा पार्वती दुर्गा मृडानी चण्डिकाम्बिका	७४
‘आर्या दाक्षायणी चैव गिरिजा मेनकात्मजा	**
कर्ममोटी तु चामुण्डा चर्ममुण्डा तु चर्चिका’	**
विनायको विघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपाः	७५
अप्येकदन्तहेरम्बलम्बोदरगजाननाः	७६
कार्तिकेयो महासेनः शरजन्मा षडाननः	७७
पार्वतीनन्दनः स्कन्दः सेनानीरग्निभूर्गुहः	७८
बाहुलेयस्तारकजिद्विशाखः शिखिवाहनः	७९

तत्रैव पिनाक इत्यपि । अस्य पारिषदाः पारिषदि साधवः प्रमथाः ब्राह्मी-
 त्याद्या मातरः ॥—विभूतिः, भूतिः, ऐश्वर्यम्, इति ३ ऐश्वर्यस्य । तच्च
 ‘अणिमा’ इत्यादिभेदैरष्टविधम् ॥—उमा, कात्यायनी, गौरी, काली, हैम-
 वती, ईश्वरा, शिवा भवानी, रुद्राणी, शर्वाणी, सर्वमङ्गला, अपर्णा, पार्वती,
 दुर्गा, मृडानी, चण्डिका, अम्बिका, इति १७ पार्वत्याः ॥—विनायकः, विघ्न-
 राजः, द्वैमातुरः, गणाधिपः, एकदन्तः, हेरम्बः, लम्बोदरः, गजाननः, इति ८
 गणेशस्य ॥—कार्तिकेयः, महासेनः, शरजन्मा, षडाननः, पार्वतीनन्दनः,

पङ्क्तयः ७०-९२]

प्रथमं काण्डम्

९

पाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौञ्चदारणः	८०
‘शृङ्गी भृङ्गी रिटिस्तुण्डी नन्दिको नन्दिकेश्वरः’	***
इन्द्रो मरुत्वान् मघवा विडौजाः पाकशासनः	८१
वृद्धश्रवाः सुनासीरः पुरुहूतः पुरंदरः	८२
जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः	८३
सुत्रामा गोत्रभिद्वज्री वासवो वृत्रहा वृषा	८४
वास्तोष्पतिः सुरपतिर्वलारातिः शचीपतिः	८५
जम्भभेदी हरिहयः स्वाराण्णमुचिसूदनः	८६
संकन्दनो दुश्च्यवनस्तुराषाण्मेघवाहनः	८७
आखण्डलः सहस्राक्षः क्रमुक्षास्तस्य तु प्रिया	८८
पुलोमजा शचीन्द्राणी नगरी त्वमरावती	८९
हय उच्चैःश्रवा सूतो मातलिर्नन्दनं वनम्	९०
स्यात्प्रासादो वैजयन्तो जयन्तः पाकशासनिः	९१
ऐरावतोऽभ्रमातङ्गैरावणाभ्रमुवल्लभाः	९२

स्कन्दः, सेनानीः, अग्निभूः, गुहः, बाहुलेयः, तारकजित्, विशाखः, शिखि-
वाहनः, पाण्मातुरः, शक्तिधरः, कुमारः, क्रौञ्चदारणः, इति १७ स्कन्दस्य
शृङ्गी, भृङ्गी, रिटिः, तुण्डी, नन्दिकः, नन्दिकेश्वरः, इति ६ नन्दिनः ॥—इन्द्रः,
मरुत्वान्, मघवा, विडौजाः, पाकशासनः, वृद्धश्रवाः, सुनासीरः, पुरुहूतः,
पुरंदरः, जिष्णुः, लेखर्षभः, शक्रः, शतमन्युः, दिवस्पतिः, सुत्रामा,
गोत्रमित्, वज्री, वासवः, वृत्रहा, वृषा, वास्तोष्पतिः, सुरपतिः, बलारातिः,
शचीपतिः, जम्भभेदी, हरिहयः, स्वाराट्, नमुचिसूदनः, संकन्दनः, दुश्च्यवनः,
तुरापाट्, मेघवाहनः, आखण्डलः, सहस्राक्षः, क्रमुक्षाः, इति ३५ इन्द्रस्य
॥—तम्येन्द्रस्य प्रिया तु पुलोमजेत्युत्तरेण संबन्धः । पुलोमजा, शची, इन्द्राणी,
इति ३ इन्द्रप्रियायाः । इन्द्रस्य नगरी तु अमरावती । तस्य हयोऽथ
उच्चैःश्रवाः । तस्य सूतः सारथिः मातलिः । तस्य वनमुपवनं नन्दनम् ।
तस्य प्रासादो गृहविशेषो वैजयन्तः ॥—जयन्तः, पाकशासनिः, इति २ इन्द्र-
पुत्रस्य ॥—ऐरावतः, अभ्रमातङ्गः, ऐरावणः, अभ्रमुवल्लभः, इति ४ ऐराव-

१०

अमरकोषे

[४. स्वर्गवर्गः]

हादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं भिदुरं पविः	९३
शतकोटिः स्वरुः शम्बो दम्भोलिरशनिर्द्वयोः	९४
व्योमयानं विमानोऽस्त्री नारदाद्याः सुरर्षयः	९५
स्यात्सुधर्मा देवसभा पीयूषममृतं सुधा	९६
मन्दाकिनी वियद्गङ्गा स्वर्णदी सुरदीर्घिका	९७
मेरुः सुमेरुर्हेमाद्री रत्नसानुः सुरालयः	९८
पञ्चैते देवतरवोः मन्दारः पारिजातकः	९९
संतानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम्	१००
सनत्कुमारो वैधात्रः स्वर्वैद्यावश्विनीसुतौ	१०१
नासत्यावश्विनौ दस्त्रावाश्विनेयौ च तावुभौ	१०२
स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वर्वेद्या उर्वशीमुखाः	१०३

तस्य ॥—हादिनी, वज्रम्, कुलिशम्, भिदुरम्, पविः, शतकोटिः, स्वरुः, शम्बः, दम्भोलिः, अशनिः, इति १० वज्रस्य । तत्र 'हादिनी' स्त्री । वज्रम्, अस्त्री पुंनपुंसकलिङ्गम् । 'पय्यादयः' पुंसि । 'अशनिः' द्वयोः स्त्रीपुंसयोः ॥—व्योमयानम्, विमानः, इति २ विमानस्य । तत्र 'विमानः' पुंसि क्लीबे च ॥—नारदाद्याः सुरर्षयः । 'आदि'शब्देन तुम्बुरु-भरत-पर्वत-देवलादयः ॥—सुधर्मा, देवसभा, इति २ देवसभायाः ॥—पीयूषम्, अमृतम्, सुधा, इति ३ अमृतस्य ॥—मन्दाकिनी, वियद्गङ्गा, स्वर्णदी, सुरदीर्घिका, इति ४ मन्दाकिन्याः ॥—मेरुः, सुमेरुः, हेमाद्रिः, रत्नसानुः, सुरालयः, इति ५ कनकाचलस्य ॥—मन्दारः, पारिजातकः, संतानः, कल्पवृक्षः, हरिचन्दनम्, एते ५ देवतरवः । तत्र 'हरिचन्दनम्' क्लीबपुंसोः ॥—सनत्कुमारः, वैधात्रः, इति २ सनकादेः ॥—स्वर्वैद्याः, अश्विनीसुतौ, नासत्याः, अश्विनौ, दस्त्रौ, आश्विनेयौ, इति ६ अश्विनीकुमारयोः । तावुभौ यमलौ, अत एव द्विवचनम् ॥—उर्वशी-मुखाः 'उर्वशी' इत्याद्या अप्सरसः, स्वर्वेद्याः, इति चोच्यन्ते । अत्र 'अप्सरसः'—

पङ्क्तयः ९३-११४]

प्रथमं काण्डम्

११

‘घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा	**
सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो बुधैः’	**
हाहा हूहश्चैवमाद्या गन्धर्वास्त्रिदिवौकसाम्	१०४
अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनंजयः	१०५
कृपीटयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपात्	१०६
बर्हिः शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केश उषर्बुधः	१०७
आश्रयाशो बृहद्भानुः कृशानुः पावकोऽनलः	१०८
रोहिताश्वो वायुसखः शिखावानाशुशुक्षणिः	१०९
हिरण्यरेता हुतभुग्दहनो हव्यवाहनः	११०
सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रश्चित्रभानुर्विभावसुः	१११
शुचिरप्यित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानलः	११२
वह्नेर्द्वयोज्ज्वलकीलावर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रियाम्	११३
त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणः संतापः संज्वरः समौ	११४
‘उल्का स्यान्निर्गतज्वाला भूतिर्भसितभस्मनी	**
क्षारो रक्षा च दावस्तु दवो वनहुताशनः’	**

शब्द एकस्यामपि व्यक्ता बहुवचनान्तः स्त्रीलिङ्गः ॥—हाहाः, हूहः, एवमाद्यौ येषां ते तथा त्रिदिवौकसां देवानां गन्धर्वा गायनाः । ‘आद्य’शब्दात्तुम्बुरु-विश्व-वसु-चित्ररथः सृजयः ॥—अग्निः, वैश्वानरः, वह्निः, वीतिहोत्रः, धनंजयः, कृपी-टयोनिः, ज्वलनः, जातवेदाः, तनूनपात्, बर्हिः, शुष्मा, कृष्णवर्त्मा, शोचि-ष्केशः, उषर्बुधः, आश्रयाशः, बृहद्भानुः, कृशानुः, पावकः, अनलः, रोहिताश्वः, वायुसखः, शिखावान्, आशुशुक्षणिः, हिरण्यरेताः, हुतभुक्, दहनः, हव्यवाहनः, सप्तार्चिः, दमुनाः, शुक्रः, चित्रभानुः, विभावसुः, शुचिः, अप्यित्तम्, इति ३४ अग्नेः ॥ और्वः, वाडवः, वडवानलः, इति ३ वाडवाग्नेः ॥—ज्वालः, कीलः, अर्चिः, हेतिः, शिखा, इति ५ वह्नेरर्चिषः । तत्र ‘ज्वालकीलौ’ स्त्रीपुं-सयोः, ‘अर्चिः’ स्त्रीपुंसकयोः, ‘हेतिशिखे’ स्त्रियाम् ॥—स्फुलिङ्गः, अग्निकणः,

धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट्	११५
कृतान्तो यमुनाभ्राता शमनो यमराट् यमः	११६
कालो दण्डधरः श्राद्धदेवो वैवस्वतोऽन्तकः	११७
राक्षसः कौणपः क्रव्यात् क्रव्यादोऽस्रप आशरः	११८
रात्रिचरो रात्रिचरः कर्बुरो निकषात्मजः	११९
यातुधानः पुण्यजनो नैर्ऋतो यातुरक्षसी	१२०
प्रचेता वरुणः पाशी यादसांपतिरप्पतिः	१२१
श्वसनः स्पर्शनो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः	१२२
पृषदश्वो गन्धवहो गन्धवाहानिलाशुगाः	१२३
समीरमारुतमरुज्जगत्प्राणसमीरणाः	१२४
नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभञ्जनाः	१२५
‘प्रकम्पनो महावातो झंझावातः सवृष्टिकः’	***
प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः	१२६
‘हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिमण्डले	***
उदानः कण्ठदेशे स्याद्व्यानः सर्वशरीरगः’	***

इति २ अग्नेः कणिकायाम् । त्रिषु लिङ्गत्रये ॥—संतापः, संज्वरः, इति २ अग्नेः संतापे ॥—धर्मराजः, पितृपतिः, समवर्ती, परेतराट्, कृतान्तः, यमुनाभ्राता, शमनः, यमराट्, यमः, कालः, दण्डधरः, श्राद्धदेवः, वैवस्वतः, अन्तकः, इति १४ यमस्य ॥—राक्षसः, कौणपः, क्रव्यात्, क्रव्यादः, अस्रपः, आशरः, रात्रिचरः, रात्रिचरः, कर्बुरः, निकषात्मजः, यातुधानः, पुण्यजनः, नैर्ऋतः, यातु, रक्षः, इति १५ राक्षसस्य । तत्र ‘यातुरक्षसी’ नपुंसके ॥—प्रचेताः, वरुणः, पाशी, यादसांपतिः, अप्पतिः, इति ५ वरुणस्य ॥—श्वसनः, स्पर्शनः, वायुः, मातरिश्वा, सदागतिः, पृषदश्वः, गन्धवहः, गन्धवाहः, अनिलः, आशुगः, समीरः, मारुतः, मरुत, जगत्प्राणः, समीरणः, नभस्वान्, वातः, पवनः, पवमानः, प्रभञ्जनः, इति २० वायोः ॥—प्राणः, अपानः, समानः, उदानः, व्यानः, इमे ५ शरीरस्था वायुभेदाः ॥—

पङ्क्तयः ११५-१३८]

प्रथमं काण्डम्

१३

शरीरस्था इमे रंहस्तरसी तु रयः स्यदः	१२७
जवोऽथ शीघ्रं त्वरितं लघु क्षिप्रमरं द्रुतम्	१२८
सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च	१२९
सततानारताश्रान्तसंतताविरतानिशम्	१३०
नित्यानवरताजस्रमप्यतिशयो भरः	१३१
अतिवेलभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरम्	१३२
तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढबाढदृढानि च	१३३
क्लीबे शीघ्राद्यसत्त्वे स्यात्त्रिष्वेषां सत्त्वगामि यत्	१३४
कुबेररुयम्बकसखो यक्षराहुह्यकेश्वरः	१३५
मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपः	१३६
किंनरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरवाहनः	१३७
यक्षैकपिङ्गलविलश्रीदपुण्यजनेश्वराः	१३८

रंहः, तरः, रयः, स्यदः, जवः, इति ५ वेगस्य ॥—शीघ्रम्, त्वरितम्, लघु, क्षिप्रम्, अरम्, द्रुतम्, सत्वरम्, चपलम्, तूर्णम्, अविलम्बितम्, आशु, इति ११ त्वरितस्य ॥—सततम्, अनारतम्, अश्रान्तम्, संततम्, अविरतम्, अनिशम्, नित्यम्, अनवरतम्, अजस्रम्, इति ९ नित्यस्य ॥—अतिशयः, भरः, अतिवेलम्, भृशम्, अत्यर्थम्, अतिमात्रम्, उद्गाढम्, निर्भरम्, तीव्रम्, एकान्तम्, नितान्तम्, गाढम्, बाढम्, दृढम्, इति १४ अतिशयस्य ॥—शीघ्रादि 'शीघ्रं त्वरितम्', (१२८) इत्यारभ्य 'दृढ' शब्द (१३३) पर्यन्तं क्लीबे नपुंसकलिङ्गे यदुक्तम्, तत्त्वसत्त्वे द्रव्यवृत्तित्वाभाव एव ज्ञेयम् । यथा—'शीघ्रं कृतवान्', 'भृशं मूर्खः', 'भृशं याति' । एषां शीघ्रादीनां मध्ये यत्सत्त्वगामि द्रव्यवृत्ति, तत्रिषु । तस्य द्रव्यस्य यलिङ्गं तदेवासेत्यर्थः । यथा—'शीघ्रा धेनुः', 'शीघ्रो वृषः', 'शीघ्रं गमनम्' । भरातिशययोः सत्त्वगामित्वं नास्ति । नित्यं पुंस्त्वम् ॥—कुबेरः, रुयम्बकसखः, यक्षराट्, राहुकेश्वरः, मनुष्यधर्मा, धनदः, राजराजः, धनाधिपः, किंनरेशः, वैश्रवणः, पौलस्त्यः, नरवाहनः, यक्षः, एकपिङ्गः, ऐलविलः, श्रीदः, पुण्यजनेश्वरः, इति १७ कुबेरस्य ॥—

१४

अमरकोषे

[६. दिग्वर्गः

अस्योद्यानं चैत्ररथं पुत्रस्तु नलकूबरः	१३९
कैलासः स्थानमलका पूर्वमानं तु पुष्पकम्	१४०
स्यात्किंनरः किंपुरुषस्तुरंगवदनो मयुः	१४१
निधिर्ना शेवधिर्भेदाः पद्मशङ्खादयो निधेः	१४२
‘महापद्मश्च पद्मश्च शङ्खो मकरकच्छपौ	**
मुकुन्दकुन्दनीलाश्च खर्वश्च निधयो नव’	**

५. व्योमवर्गः

द्योदिवौ द्वे स्त्रियामभ्रं व्योम पुष्करमम्बरम्	१४३
नभोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्म खम्	१४४
वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी	१४५
‘विहायसोऽपि नाकोऽपि द्युरपि स्यात्तदव्ययम्	**
तारापथोऽन्तरिक्षं च मेघाध्वा च महाबिलम्	**
विहायाः शकुने पुंसि गगने पुंनपुंसकम्’	**

६. दिग्वर्गः

दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः	१४६
प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः	१४७

अस्य कुबेरस्योद्यानं चैत्ररथम् । अस्य पुत्रो नलकूबरः । अस्य स्थानं कैलासः । अस्य पूर्णगरम् अलका । अस्य विमानं पुष्पकम् ॥—किंनरः, किंपुरुषः, तुरंगवदनः, मयुः, इति ४ किंनरमात्रस्य ॥—निधिः, शेवधिः, इति २ सामान्यनिधेः । ना पुंलिङ्गः । काकाक्षिवदुभयत्रास्य संबन्धः ॥—पद्मः, शङ्खः, इत्यादयो निधेर्भेदाः ॥

१४३-१४५. द्यौः, द्यौः, अभ्रम्, व्योम, पुष्करम्, अम्बरम्, नभः, अन्तरिक्षम्, गगनम्, अनन्तम्, सुरवर्त्म, खम्, वियत्, विष्णुपदम्, आकाशम्, विहायः, इति १६ आकाशस्य । तत्र ‘द्योदिवौ’ लीलिङ्गे । ‘आकाशविहायसी’ क्लीबपुंसोः । शेषं क्लीबे ॥

१४६-२१५. दिशः, ककुभः, काष्ठाः, आशाः, हरितः, इति ५ दिशाम् । ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः क्रमेण प्राची-अवाची-प्रतीच्यः स्युः । यथा—पूर्वा

पङ्क्तयः १३९-१६५]

प्रथमं काण्डम् ।

१५

उत्तरा दिगुदीची स्यादिशं तु त्रिषु दिग्भवे	१४८
‘अवाग्भवमवाचीनमुदीचीनमुदग्भवम्	***
प्रत्यग्भवं प्रतीचीनं प्राचीनं प्राग्भवं त्रिषु’	***
इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत्	१४९
कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात्	१५०
‘रविः शुक्रो महीसूनुः स्वर्भानुर्भानुजो विधुः	***
बुधो बृहस्पतिश्चेति दिशां चैव तथा ग्रहाः’	***
ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः	१५१
पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः	१५२
करिण्योऽभ्रमुकपिलापिङ्गलानुपमाः क्रमात्	१५३
ताम्रकर्णी शुभ्रदन्ती चाङ्गना चाङ्गनावती	१५४
क्लीबाव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियाम्	१५५
अभ्यन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम्	१५६
अभ्रं मेघो वारिवाहः स्तनयितुर्बलाहकः	१५७
धाराधरो जलधरस्तडित्वान् वारिदोऽम्बुभृत्	१५८

दिक् प्राची । दक्षिणा दिक् अवाची । पश्चिमा दिक् प्रतीची । उत्तरा दिक् उदीची ॥—
 दिश्यमिति दिग्भवे । तत्रिषु वाच्यलिङ्गम् । यथा—‘दिश्यो हस्ती’, ‘दिश्या
 हस्तिनी’ इत्यादि ॥—इन्द्रः, वह्निः, पितृपतिः, नैर्ऋतः, वरुणः, मरुत्, कुबेरः, ईशः,
 इति ८ क्रमात्पूर्वादीनां दिशां पतयः ॥—ऐरावतः, पुण्डरीकः, वामनः कुमुदः,
 अञ्जनः, पुष्पदन्तः, सार्वभौमः, सुप्रतीकः, इति ८ क्रमात् दिग्गजाः । पूर्वादिदिशां
 धारका गजा इत्यर्थः ॥—अभ्रमुः, कपिला, पिङ्गला, अनुपमा, ताम्रकर्णी, शुभ्रदन्ती,
 अङ्गना, अङ्गनावती, एताः ८ करिण्यः । क्रमात् दिग्गजानां स्त्रिय इत्यर्थः ॥
 अपदिशम्, विदिक्, इति २ दिशोर्मध्ये दिग्द्वयमध्यभागे । तत्र ‘अपदिशम्’
 क्लीबाव्ययम् । नपुंसकमव्ययं चेत्यर्थः । ‘विदिक्’ स्त्रियाम् ॥ अभ्यन्तरम्, अन्तरा-
 लम्, इति २ अन्तरवकाशस्य ॥ चक्रवालम्, मण्डलम्, इति २ मण्ड-
 लस्य ॥—अभ्रम्, मेघः, वारिवाहः, स्तनयितुः, बलाहकः, धाराधरः, जलधरः,

१६

अमरकोषे

[६. दिग्वर्गः

घनजीमूतमुदिरजलमुग्धूमयोनयः	१५९
कादम्बिनी मेघमाला त्रिषु मेघभवेऽभ्रियम्	१६०
स्तनितं गर्जितं मेघनिर्घोषे रसितादि च	१६१
शंपाशतहृदाहादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा	१६२
तडित्सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपला अपि	१६३
स्फूर्जथुर्वज्रनिर्घोषो मेघज्योतिरिरंमदः	१६४
इन्द्रायुधं शक्रधनुस्तदेव ऋजुरोहितम्	१६५
वृष्टिर्वर्षं तद्विघातेऽवग्राहावग्रहौ समौ	१६६
धारासंपात आसारः शीकरोऽम्बुकणाः स्मृताः	१६७
वर्षोपलस्तु करका मेघच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनम्	१६८
अन्तर्धा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्धिरपवारणम्	१६९

तडित्वान्, वारिदः, अम्बुभृत्, घनः, जीमूतः, मुदिरः, जलमुक्, धूमयोनिः, इति १५ मेघस्य ॥—कादम्बिनी, मेघमाला, इति २ मेघवृन्दस्य ॥—अभ्रियमिति मेघभवे । तत्रिषु । यथा—‘अभ्रिया आपः’ ‘अभ्रिय आसारः’, ‘अभ्रियं जलम्’ ॥—स्तनितम्, गर्जितम्, रसितम्, इति ३ मेघनिर्घोषे । आदिशब्दाद्ध-
नितादि ॥—शंपा, शतहृदा, हादिनी, ऐरावती, क्षणप्रभा, तडित्, सौदामनी,
विद्युत्, चञ्चला, चपला, इति १० विद्युल्लतायाः । स्फूर्जथुः, वज्रनिर्घोषः,
इति २ अशनिनिर्घोषस्य ॥ मेघज्योतिः, इरंमदः, इति २ मेघज्योतिषः
॥—इन्द्रायुधम्, शक्रधनुः, ऋजुरोहितम्, इति ३ मेघप्रतिफलिता रवि-
रश्मयो धनुराकारेण भान्ति तस्य धनुषः ॥—वृष्टिः, वर्षम्, इति २
मेघवर्षणस्य ॥—अवग्राहः अवग्रहः, इति २ तद्विघाते वर्षनिरोधे ॥—धा-
रासंपातः, आसारः, इति २ मेघधाराणां निरन्तरपतनस्य ॥—शीकर इति
१ स्मृतानां वायुनेतस्ततः प्रेरितानामम्बुकणानाम् ॥ वर्षोपलः, करका,
इति २ यत्प्रथमवृष्टौ मेघोदकं कठिनं स दुपलवत् पतति तस्य ॥—
दुर्दिनमिति १ मेघच्छन्ने दिने ॥—अन्तर्धा, व्यवधा, अन्तर्धिः, अपवारणम्,

पङ्क्तयः १५९-१८१]

प्रथमं काण्डम्

१७

अपिधानतिरोधानपिधानाच्छादनानि च	१७०-
हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्र इन्दुः कुमुदबान्धवः	१७१
विधुः सुधांशुः शुभ्रांशुरोषधीशो निशापतिः	१७२
अब्जो जैवातृकः सोमो ग्लौर्मृगाङ्कः कलानिधिः	१७३
द्विजराजः शशधरो नक्षत्रेशः क्षपाकरः	१७४
कला तु षोडशो भागो बिम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु	१७५
भित्तं शकलखण्डे वा पुंस्यर्धोऽर्धं समेऽशके	१७६
चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता	१७७
कलङ्काङ्गौ लाञ्छनं च चिह्नं लक्ष्म च लक्षणम्	१७८
सुषमा परमा शोभा शोभा कान्तिद्युतिश्छविः	१७९
अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम्	१८०
प्रालेयं मिहिका चाथ हिमानी हिमसंहतिः	१८१

अपिधानम्, तिरोधानम्, पिधानम्, आच्छादनम्, इति ८ आच्छादनस्य । तत्र 'अन्तर्धाव्यवधे' स्त्रियाम् । 'अन्तर्धिः' पुंलि ॥—हिमांशुः, चन्द्रमाः, चन्द्रः, इन्दुः, कुमुदबान्धवः, विधुः, सुधांशुः, शुभ्रांशुः, ओषधीशः, निशापतिः, अब्जः, जैवातृकः, सोमः, ग्लौः, मृगाङ्कः, कलानिधिः, द्विजराजः, शशधरः, नक्षत्रेशः, क्षपाकरः, इति २० चन्द्रस्य ॥—चन्द्रमण्डलस्य षोडशो भागः कलासंज्ञः ॥—बिम्बः, मण्डलम्, इति २ बिम्बस्य ॥—भित्तम्, शकलम्, खण्डम्, अर्धम्, इति ४ शकलस्य ॥ तत्र 'भित्तम्' नपुंसकम् । तत्र 'शकल-खण्डे' क्लीब-पुंसोः । 'अर्धः' पुंस्त्वेव । यथा—कम्बलस्यार्धः, खण्ड इत्यर्थः । वाच्यलङ्कोऽपि यथा—'अर्धो शाटी', 'अर्धः पटः', 'अर्धं वस्त्रम्' ॥—अर्ध-मिति १ समेऽशके विभागे । तत्रपुंसकमेव ॥—चन्द्रिका, कौमुदी, ज्योत्स्ना, इति ३ चन्द्रप्रभायाः ॥—प्रसादः, प्रसन्नता, इति २ नैर्मल्यस्य ॥—कलङ्कः, अङ्कः, लाञ्छनम्, चिह्नम्, लक्ष्म, लक्षणम्, इति ६ चिह्नस्य ॥—सुषमेति १ परमायाः शोभायाः ॥—शोभा, कान्तिः, द्युतिः, छविः, इति ४ शोभाभावस्य ॥—अवश्यायः, नीहारः, तुषारः, तुहिनम्, हिमम्, प्रालेयम्, मिहिका, इति ७ हिमस्य ॥—हिमानी, हिमसंहतिः, इति २ महतो अ. को. स. २

१८

अमरकोषे

[६. दिग्वर्गः

शीतं गुणे तद्वदर्थः सुषीमः शिशिरो जडः	१८२
तुषारः शीतलः शीतो हिमः सप्तान्यलिङ्गकाः	१८३
ध्रुव औत्तानपादिः स्यादगस्त्यः कुम्भसंभवः	१८४
मैत्रावरुणिरस्यैव लोपामुद्रा सधर्मिणी	१८५
नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाप्युडु वा स्त्रियाम्	१८६
दाक्षायण्योऽश्विनीत्यादितारा अश्वयुगश्विनी	१८७
राधा विशाखा पुष्ये तु सिध्यतिष्यौ श्रविष्ठया	१८८
समा धनिष्ठाः स्युः प्रोष्ठपदा भाद्रपदाः स्त्रियः	१८९
मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवाग्रहायणी	१९०

हिमस्य ॥—नपुंसकलिङ्गः ‘शीत’शब्दश्च गुणे स्पर्शविशेष एव, न तु गुणिनि ॥—सुषीमः, शिशिरः, जडः, तुषारः, शीतलः, शीतः, हिमः, एते ७ तद्वदर्थ-स्तद्गान् शीतगुणवानर्थो येषां ते तथा । ते चान्यालिङ्गका विशेष्यनिष्ठाः । ‘तुषार-हिम शीत’शब्दा निरूढलक्षणया गुणिन्यपि वर्तन्त इत्युभयत्र पाठिताः ॥—ध्रुवः, औत्तानपादिः, इति २ उत्तानपादपुत्रस्य ॥—अगस्त्यः, कुम्भसंभवः, मैत्रावरुणिः, इति ३ अगस्त्यस्य ॥—अस्यागस्त्यस्य सधर्मिणी पत्नी लोपामुद्रा ॥—नक्षत्रम्, ऋक्षम्, भम्, तारा, तारका, उडु, इति ६ नक्षत्रमात्रस्य । ‘उडु’ स्त्री-नपुंसकयोः । ‘अपि’शब्दात्तारकाऽपि तथा ॥—अश्विनीत्यादितारा अश्विन्यादि (अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृगशीर्षम्, आर्द्रा, पुनर्वसुः, पुष्यः, आश्लेषा, मघा, पूर्वा, उत्तरा, हस्तः, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूलम्, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, श्रवणः, धनिष्ठा, शततारका, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा, रेवती, इति) २७ नक्षत्राणि दाक्षायणीसंज्ञकानि ॥—अश्वयुक्, अश्विनी, इति २ अश्विन्याः ॥—राधा, विशाखा, इति २ विशाखायाः ॥—पुष्यः, सिध्यः, तिष्ठयः, इति ३ पुष्यस्य ॥—श्रविष्ठा, धनिष्ठा, इति २ धनिष्ठायाः ॥ श्रविष्ठया समा श्रवेष्ठातुल्येत्यर्थः ॥—प्रोष्ठपदाः, भाद्रपदाः, इति २ पूर्वाभाद्रपदोत्तराभाद्रपदासु ॥ पूर्वे प्रोष्ठपदे द्वे, उत्तरे च द्वे । एवं चतुःसंख्याकत्वादुहवचनम् । स्त्रियः स्त्रीलिङ्गाः स्युः ॥—मृगशीर्षम्, मृगशिरः, आग्रहायणी, इति ३ मृगशीर्षस्य ॥—तस्य मृगशीर्षस्य शिरोदेशे याः पञ्च तारका-

पङ्क्तयः १८२-२०२]

प्रथमं काण्डम्

१५

इल्वलास्तच्छिगेदेशे तारका निवसन्ति याः	१९१
बृहस्पतिः सुराचार्यो गीर्पतिर्धिषणो गुरुः	१९२
जीव आङ्गिरसो वाचस्पतिश्चित्रशिखण्डिजः	१९३
शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उशना भार्गवः कविः	१९४
अङ्गारकः कुजो भौमो लोहिताङ्गो महीमुतः	१९५
रौहिणेयो बुधः सौम्यः समौ सौरिशनैश्चरौ	१९६
तमस्तु राहुः स्वर्भानुः सैहिकेयो विधुंतुदः	१९७
सप्तर्षी मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखण्डिनः	१९८
राशीनामुदयो लग्नं ते तु मेषवृषादयः	१९९
सूरसूर्यार्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः	२००
भास्कराहस्करव्रधप्रभाकरविभाकराः	२०१
भास्वद्विषस्वत्सप्तश्वहरिदश्वोष्णरश्मयः	२०२

स्तारा निवसन्ति ता इल्वलाः ॥—बृहस्पतिः, सुराचार्यः, गीर्पतिः, धिषणः, गुरुः, जीवः, आङ्गिरसः, वाचस्पतिः, चित्रशिखण्डिजः, इति १ बृहस्पतेः ॥—शुक्रः, दैत्यगुरुः, काव्यः, उशनाः, भार्गवः, कविः इति २ शुक्रस्य ॥ उशनाः इति सान्तम् ॥—अङ्गारकः, कुजः, भौमः, लोहिताङ्गः, महीमुतः, इति ५ मङ्गलस्य ॥—रौहिण्यः, बुधः, सौम्यः, इति ३ बुधस्य ॥ सौरिः, शनश्चरः, इति २ शनैः ॥—तमः, राहुः, स्वर्भानुः, सैहिक्यः, विधुंतुदः, इति ५ राहोः । तमः सान्तं क्लीबे पुंसि च क्वचित् ॥—मरीच्यत्रिमुखाः सप्तर्षयः चित्रशिखण्डि-संज्ञाः । 'मुख'शब्दात् पुलस्त्यादयः । 'मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः कनः । वसिष्ठश्चेति सप्तते ज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिनः' ॥—राशीनामुदयो लग्नम् इत्यु-च्यते ॥—मेघवृषादयो राशयः स्युः । आदिना मिथुनकर्कटकादयः । 'मेघो वृषोऽथ मिथुनं कर्कटः सिंहकन्यके । तुला च वृश्चिको धन्वी मकरः कुम्भमीन-का' ॥—सूरः, सूर्यः, अर्यमा, आदित्यः, द्वादशात्मा, दिवाकरः, भास्करः, अहस्करः, व्रधः, प्रभाकरः, विभाकरः, भास्वान्, विषस्वान्, सप्ताश्वः, हरिदश्वः,

२०

अमरकोषे

[६ दिग्बर्गः

विकर्तनार्कमार्तण्डमिहिरारुणपूषणः	२०३
द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः	२०४
विभावसुर्यग्रहपतिस्त्रिषांपतिरहर्पतिः	२०५
भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः	२०६
‘पद्माक्षस्तेजसां राशिश्छाया नाथस्तमिस्रहा	**
कर्मसाक्षी जगच्चक्षुर्लोकबन्धुस्त्रयीतनुः	**
प्रद्योतनो दिनमणिः खद्योतो लोकबान्धवः	**
इनो भगो धामनिधिश्चांशुमाल्यञ्जिनीपतिः’	**
माठरः पिङ्गलो दण्डश्चण्डांशोः पारिपार्श्वकाः	२०७
सूरसूतोऽरुणोऽनूरुः काश्यपिर्गुरुडाग्रजः	२०८
परिवेपस्तु परिधिरुपसूर्यकमण्डले	२०९
किरणोत्तमयूखांशुगभस्तिघृणिरश्मयः	२१०
भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम्	२११

उष्णरश्मिः, विकर्तनः, अर्कः, मार्तण्डः, मिहिरः, अरुणः, पूषा, द्युमणिः, तरणिः, मित्रः, चित्रभानुः, विरोचनः, विभावसुः, ग्रहपतिः, त्रिषांपतिः, अहर्पतिः, भानुः, हंसः, सहस्रांशुः, तपनः, सविता, रविः, इति ३७ सूर्यस्य ॥—माठरः, पिङ्गलः, दण्डः, इति ३ चण्डांशोः पारिपार्श्वकाः=परितः पार्श्वे विद्यमानाः । (‘शक्रोऽस्य वामपार्श्वे तु दण्डाख्यो दण्डनायकः । वह्निस्तु दक्षिणे पार्श्वे पिङ्गलो वामभागतः । यमोऽपि दक्षिणे पार्श्वे भवेन्माठरसंज्ञया’) ॥—सूरसूतः, अरुणः, अनूरुः, काश्यपिः, गुरुडाग्रजः, इति ५ अरुणस्य ॥—परिवेषः, परिधिः, उपसूर्यकम्, मण्डलम्, इति ४ परिवेषस्य ॥—सूर्यमभितः कदाचिद्दृश्यमानस्य कुण्डलाकारतेजोविशेषस्य । ‘परिवेष’साहचर्यात् ‘परिधिः’ पुंसि द्वेयः ॥—किरणः, उत्तः, मयूखः, अंशुः, गभस्तिः, घृणिः, रश्मिः, भानुः, करो, मरीचिः, दीधितिः, इति ११ किरणस्य ॥ मरीचिः स्त्री-पुंसयोः । ‘दीधितिः’ स्त्रियाम् । ‘स्त्रियाम्’ इत्यस्य काकाक्षिगोलकन्यायेनोत्तरश्लोकेऽप्यन्वयः ॥—प्रभा, रक्,

पङ्क्तयः २०३-२२०]

प्रथमं काण्डम्

२१

स्युः प्रभारुरुचिस्त्रिभूभाभाश्छविद्युतिदीप्तयः	२१२
रोचिः शोचिरुमे क्लीबे प्रकाशो द्योत आतपः	२१३
कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति	२१४
तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वन्मृगतृष्णा मरीचिका	२१५

७. कालवर्गः

कालो दिष्टोऽप्यनेहापि समयोऽप्यथ पक्षतिः	२१६
प्रतिपदे इमे स्त्रीत्वे तदाद्यास्तिथयो द्वयोः	२१७
घस्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे दिवसवासरौ	२१८
प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्यमुषःप्रत्यूषसी अपि	२१९
‘व्युष्टं विभातं द्वे क्लीबे पुंसि गोसर्ग इष्यते’	***
प्रभातं च दिनान्ते तु सायं संध्या पितृप्रसूः	२२०

रुचिः, त्विद, भा, भाः, छविः, द्युतिः, दीप्तिः, रोचिः, शोचिः, इति ११ प्रभा-
मात्रस्य । तत्र वीक्ष्यन्तानि स्त्रियां स्युः । ‘रोचिः’ ‘शोचिः’ सान्ते क्लीबे । ‘भाः’
सान्तः॥—प्रकाशः, द्योतः, आतपः, इति ३ सूर्यप्रभायाः ॥—कोष्णम्, कवोष्णम्,
मन्दोष्णम्, कदुष्णम्, इति ४ ईषदुष्णे । इदं धर्ममात्रे रूपभेदात् क्लीबे । तद्वति
धर्मिणि त्रिषु वाच्यलिङ्गमित्यर्थः ॥—तिग्मम्, तीक्ष्णम्, खरम्, इति ३ अत्यु-
ष्णस्य । तद्वत्=कोष्णवत् । धर्मे क्लीबम् । धर्मिणि त्रिषु ॥—मृगतृष्णा, मरीचिका,
इति २ मृगजलस्य=मरुदेशादौ सिकतासु प्रतिच्छुरिताः सूर्यकिरणा जलाकारेण
भान्ति तस्य; जलाभासस्यत्यर्थः ॥—

२१६-२१७. कालः, दिष्टः, अनेहा, समयः, इति ४ कालस्य । अनेहाः
सान्तः ॥—पक्षतिः, प्रतिपत्, इमे २ प्रथमतिथेः ॥—तदाद्याः प्रतिपदाद्याः
तिथय इत्युच्यन्ते । ‘तिथि’शब्दो द्वयोः स्त्री-पुंसयोः ॥—घस्रः, दिनम्, अहः,
दिवसः, वासरः, इति ५ दिवसस्य । तत्र ‘दिवसवासरौ’ क्लीब-पुंसोः ॥—प्रत्यूषः,
अहर्मुखम्, कल्यम्, उषः, प्रत्यूषः, प्रभातम्, इति ६ प्रभातस्य । तत्र प्रत्यूषः
अदन्तः पुंसि क्लीबे च ॥—दिनान्तः, सायं, संध्या, पितृप्रसूः, इति ४

प्राह्णापराह्णमध्याह्नास्त्रिसंध्यमथ शर्वरी	२२१
निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा	२२२
विभावरीतमस्विन्यौ रजनी यामिनी तमी	२२३
तमिस्रा तामसी रात्रिज्यौत्स्त्री चन्द्रिकयान्विता	२२४
आगामिवर्तमानाहर्द्युक्तायां निशि पक्षिणी	२२५
गणरात्रं निशा बह्वयः प्रदोषो रजनीमुखम्	२२६
अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ द्वौ यामप्रहरौ समौ	२२७
स पर्वसंधिः प्रतिपत्पञ्चदशयोर्यदन्तरम्	२२८
पक्षान्तौ पञ्चदशौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा	२२९
कलाहीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे	२३०
अमावास्या त्वमावस्या दर्शः सूर्येन्दुसंगमः	२३१
सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहूः	२३२

दिनान्ते । तत्र 'सायम्' इत्यध्ययं नपुंभकलिङ्गं वा । प्राहः, अपराहः, मध्याहः, इति समाहृताः त्रिसंध्यं ज्ञेयम् ॥ शर्वरी, निशा, निशीथिनी, रात्रिः, त्रियामा, क्षणदा, क्षपा, विभावरी, तमस्विनी, रजनी, यामिनी, तमी, इति १२ निशायाः ॥—या तामसी तमोयुक्ता रात्रिः सा तमिस्रा ॥—या चन्द्रिकया चन्द्रप्रकाशेनान्विता युक्ता रात्रिः सा ज्यौत्स्त्री ॥—आगामिवर्तमानाहर्द्युक्तायां पूर्वापरदिनाभ्यां युक्तायां निशि रात्रां पक्षिणी ॥ बह्वयो निशाः गणरात्रं स्यात्, इति १ रात्रिसमुदायस्य ॥—प्रदोषः, रजनीमुखम्, इति २ रात्रेः पूर्वभागस्य ॥—अर्धरात्रः, निशीथ, इति २ रात्रिमध्यसमयस्य ॥—यामः, प्रहरः, इति २ अहोरात्राष्टमांशस्य ॥—प्रतिपत्पञ्चदशयोर्यदन्तरं स संधिः पर्वत्यन्वयः ॥—द्वे=अमा-पूर्णिमे । पक्षान्तौ, पञ्चदशौ, इति २ पक्षान्ततिथयोः । द्वित्वात् द्विवचनम् । न तु नित्यम् ॥—पौर्णमासी, पूर्णिमा, इति २ शुक्लपक्षान्त्यतिथौ ॥—सा पूर्णिमा कलाहीने चन्द्रे सति अनुमतिरित्युच्यते इति १ ॥—संव पूर्णिमा पूर्णे निशाकरे सति राका इति १ ॥—अमावास्या, अमावस्या, दर्शः, सूर्येन्दुसंगमः, इति ४ कृष्णपक्षान्त्यतिथेः ॥—सा अमावास्या दृष्टेन्दुश्चेत् दृष्ट इन्दुर्यस्यां सा सिनीवाली

पङ्क्तयः २२१-२४२]

प्रथमं काण्डम्

२३

उपरागो ग्रहो राहुग्रस्ते त्विन्दौ च पूष्णि च	२३३
सोपप्लवोपरक्तौ द्वावभ्युत्पात उपाहितः	२३४
एकयोक्त्या पुष्पवन्तौ दिवाकरनिशाकरौ	२३५
अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला	२३६
तास्तु त्रिंशत्क्षणस्ते तु मुहूर्तो द्वादशास्त्रियाम्	२३७
ते तु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्ते दश पञ्च च	२३८
पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभौ	२३९
द्वौ द्वौ मार्गादिमासौ स्यादृतुस्तैरयनं त्रिभिः	२४०
अयने द्वे गतिरुदग्दक्षिणार्कस्य वत्सरः	२४१
समरात्रिंदिवे काले विषुवद्विषुवं च तत्	२४२
‘पुण्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा	***
नाम्ना स पौषो माघाद्याश्चैवमेकादशापरे’	***

॥— सैव नष्टेन्दुकला नष्टा इन्दुकला यस्यां सा कुहूः ॥—उपरागः, ग्रहः, इति २ राहुणेन्दौ चन्द्रे पूष्णि सूर्ये च ग्रस्ते सति तस्य ग्रासस्य नामनी ॥—सोपप्लवः, उपरक्तः, इति २ राहुग्रस्तस्येन्दोः सूर्यस्य वा ॥—अभ्युत्पातः, उपाहितः, इति २ वह्निकृतोपसर्गस्य ॥—एकयोक्त्याऽपृथग्वचनेन पुष्पवन्तौ इत्युक्तौ दिवाकरनिशाकरौ सूर्याचन्द्रमसौ ज्ञेयौ ॥—निमेषोऽक्षिस्पन्दकालः । अष्टादश निमेषा मिलित्वैका काष्ठा भवति । त्रिंशत्काष्ठा मिलित्वैका कला । ताः कला-त्रिंशन्मिलित्वैकः क्षणः । ते क्षणा द्वादश मिलित्वैको मुहूर्तः । अस्त्रियां क्लीब-पुंसोः । ते त्रिंशन्मुहूर्ता एकः अहोरात्रः=अह्ना सहिता रात्रिः । तेऽहोरात्राः पञ्चदश-संख्याका एकः पक्षः । पक्षो द्विविधः—शुक्लः, कृष्णश्चेति । तत्र मासस्य पूर्वः शुक्लः, कृष्णस्त्वपरः । तावुभौ पक्षावेको मासः । मार्गादि द्वौ द्वौ मासौ ऋतुः एकः । स च हेमन्तादिसंज्ञः । तै ऋतुभिस्त्रिभिरेकम् अयनम् । सूर्यगतिभेदात् तद्विधा—अर्कस्योऽगतिः उत्तरायणम् । दक्षिणागतिस्तु दक्षिणायनम् । एवं द्वे अयने एको वत्सरः ॥—विषुवत्, विषुवम्, इति २ समं रात्रिंदिवं यस्मिंस्तस्मिन्काले । तुलासंक्रान्ता मेषसंक्रान्तौ च दिनरात्री समे भवतस्तस्य कालस्येत्यर्थः ॥—

२४

अमरकोषे

[७. कालवर्गः

मार्गशीर्षे सहा मार्गः आग्रहायणिकश्च सः	२४३
पौषे तैषसहस्यौ द्वौ तपा माघेऽथ फाल्गुने	२४४
स्यात्तपस्यः फाल्गुनिकः स्याच्चैत्रे चैत्रिको मधुः	२४५
वैशाखे माधवो राधो ज्येष्ठे शुक्रः शुचिस्त्वयम्	२४६
आषाढे श्रावणे तु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः	२४७
स्युर्नभस्यप्रौष्ठपदभाद्रभाद्रपदाः समाः	२४८
स्यादाश्विन इषोऽप्याश्वयुजोऽपि स्यात्तु कार्तिके	२४९
बाहुलोजौ कार्तिकिको हेमन्तः शिशिरोऽस्त्रियाम्	२५०
वसन्ते पुष्पसमयः सुरभिर्ग्रीष्म उष्मकः	२५१
निदाघ उष्णोपगम उष्ण ऊष्मागमस्तपः	२५२
स्त्रियां प्रावृट् स्त्रियां भूमि वर्षा अथ शरत्स्त्रियाम्	२५३
षडमी ऋतवः पुंसि मार्गादीनां युगैः क्रमात्	२५४

मार्गशीर्षः, सहाः, मार्गः, आग्रहायणिकः इति ४ **मार्गशीर्षस्य** ॥—पौषः, तैषः, सहस्यः, इति ३ **पौषस्य** ॥—तपाः, माघः, इति २ **माघस्य** ॥—फाल्गुनः, तपस्यः, फाल्गुनिकः, इति ३ **फाल्गुनस्य** ॥—चैत्रः, चैत्रिकः, मधुः, इति ३ **चैत्रस्य** ॥—वैशाखः, माधवः, राधः, इति ३ **वैशाखस्य** ॥—ज्येष्ठः, शुक्रः, इति २ **ज्येष्ठस्य** ॥—शुचिः, आषाढः, इति २ **आषाढस्य** ॥—श्रावणः, नभाः, श्रावणिकः, इति ३ **श्रावणस्य** । तत्र नभाः सान्तः ॥—नभस्यः, प्रौष्ठपदः, भाद्रः, भाद्रपदः, इति ४ **भाद्रपदस्य** ॥—आश्विनः, इषः, आश्वयुजः, इति ३ **आश्विनस्य** ॥ कार्तिकः, बाहुलः, ऊर्जः, कार्तिकिकः, इति ४ **कार्तिकस्य** ॥—हेमन्त इत्येकः ऋतुः ॥—शिशिर इत्यपरः ऋतुः । स च पुंनपुंसकलिङ्गः ॥—वसन्तः, पुष्पसमयः, सुरभिः, इति ३ **वसन्तस्य**—ग्रीष्मः, उष्मकः, निदाघः, उष्णोपगमः, उष्णः, ऊष्मागमः, तपः, इति ७ **ग्रीष्मस्य** । ‘तप’ अकारान्तः पुंसि ॥—प्रावृट्, वर्षाः, इति २ **वर्षातोः** । तत्र ‘प्रावृट्’शब्दः षान्तः स्त्रियाम् । ‘वर्षा’शब्दस्तु स्त्रीलिङ्गो भूमि निलयं बहुवचनान्त इत्यर्थः ॥—शरत् इत्येक ऋतुः, स स्त्रीलिङ्गो दकारान्तः ॥—अमी हेमन्तादयः षडपि ऋतवः । ‘ऋतु’शब्दः पुंलिङ्गः । ते च हेमन्तादयो मार्ग-

पञ्चायः २४३-२६५]

प्रथमं काण्डम्

२५

संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समाः	२५५
मासेन स्यादहोरात्रः पैत्रो वर्षेण दैवतः	२५६
दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मः कल्पौ तु तौ नृणाम्	२५७
मन्वन्तरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः	२५८
संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि	२५९
अस्त्री पङ्कः पुमान्पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषम्	२६०
कलुषं वृजिनैनोऽघमंहो दुरितदुष्कृतम्	२६१
स्याद्धर्ममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः	२६२
मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः	२६३
स्यादानन्दथुरानन्दः शर्मसातसुखानि च	२६४
श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम्	२६५

शीर्षादिमासानां षड्विंशत्यैः कमाद्भवन्ति ॥—संवत्सरः, वत्सरः, अब्दः, हायनः, शरत्, समाः, इति ६ वर्षस्य । तत्र हायनान्ता अस्त्रियाम् । 'समाः' स्त्रियां बहुत्वे च ॥—मानुषेण मासेनकः पैत्रोऽहोरात्रः ॥—तथा मानुषेण वर्षेण दैवतो देवानामहोरात्रः ॥—मानुषाणां वत्कृतादि युगचतुष्टयं तद्वैवं युगं ज्ञेयम् । एवं दैवे द्वे युगसहस्रे ब्राह्मोऽहोरात्रः ॥—ये द्वे दैवे युगसहस्रे तौ नृणां कल्पौ; स्थितिप्रलयकालावित्यर्थः ॥ दिव्यानां युगानां या एकसप्ततिरेकाधिका सप्ततिस्तत् मन्वन्तरम् ॥—संवर्तः, प्रलयः, कल्पः, क्षयः, कल्पान्तः, इति ५ प्रलयस्य ॥—पङ्कम्, पाप्मा, पापम्, किल्बिषम्, कल्मषम्, कलुषम्, वृजिनम्, एनः, अघम्, अंहः, दुरितम्, दुष्कृतम्, इति १२ पापस्य । तत्र 'पङ्कम्' अस्त्री क्लीब-पुंसोः । 'पाप्मा' नकारान्तः पुंसि । शेषं क्लीबे ॥—धर्मम्, पुण्यम्, श्रेयः, सुकृतम्, वृषः, इति ५ सुकृतस्य । तत्र 'धर्मः' अस्त्रियां क्लीब-पुंसोः । वृषः पुंसि ॥—मुत्, प्रीतिः, प्रमदः, हर्षः, प्रमोदः, आमोदः, संमदः, आनन्दथुः, आनन्दः, शर्म, सातम्, सुखम्, इति १२ हर्षस्य । तत्र प्रीति-साहचर्यान्मुदपि स्त्रियां दकारान्तः ॥—श्वःश्रेयसम्, शिवम्, भद्रम्, कल्याणम्,

२६

अमरकोषे

[७. कालवर्गः

भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम्	२६६
शस्तं चाथ त्रिषु द्रव्ये पापं पुण्यं सुखादि च	२६७
मतल्लिका मचर्चिका प्रकाण्डमुद्धतल्लजौ	२६८
प्रशस्तवाचकान्यमून्ययः शुभावहो विधिः	२६९
दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः	२७०
हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम्	२७१
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम्	२७२
विशेषः कालिकोऽवस्था गुणाः सत्त्वं रजस्तमः	२७३
जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः	२७४
प्राणी तु चेतनो जन्मी जन्तुजन्युशरीरिणः	२७५

मङ्गलम्, शुभम्, भावुकम्, भविकम्, भव्यम्, कुशलम्, क्षेमम्, शस्तम्, इति १२ कल्याणमात्रस्य । तत्र 'क्षेमम्' 'शस्तम्' च पुंनपुंसकयोः । पापपुण्य-शब्दा तथा सुखादिशब्दाः श्वः, श्रेयः, शिवभद्रादयः, शस्तान्ता द्रव्ये विशेष्ये वर्तमानास्त्रिषु । विशेष्यलिङ्गा इत्यर्थः । यथा—'पापा स्त्री', 'पापः पुमान्' 'पापं कुलम्' इत्यादि ॥ मतल्लिका, मचर्चिका, प्रकाण्डम्, उद्धः, तल्लजः, अमूनि ५ प्रशस्त-वाचकानि । एते तु पञ्च नित्यं द्रव्य एव लिङ्गान्तरेण सामानाधिकरण्येऽपि खलित्वं न जहाति । यथा—प्रशस्तो ब्राह्मणः—ब्राह्मणमतल्लिका, प्रशस्ता गाः—गोम-चर्चिका, गोप्रकाण्डम्, ब्राह्मणोद्धः, कुमारीतल्लजः, ॥—अयः शुभावहो विधिः । शुभोत्पादकं दैवं सोऽय उच्यते ॥—दैवम्, दिष्टम्, भागधेयम्, भाग्यम्, नियतिः, विधिः, इति ६ प्राक्तनकर्मणः । 'नियतिः' स्त्री । 'विधिः' पुंसि ॥—हेतुः कारणम्, बीजम्, इति ३ हेतुमात्रस्य । 'हेतुः' ना पुंसि ॥—यदादिकारणं तज्जदानम् । १ उपादानकारणस्य ॥—क्षेत्रज्ञः, आत्मा, पुरुषः, इति ३ शरीराधि-दैवतस्य ॥—प्रधानम्, प्रकृतिः, इति २ सत्त्वादिगुणसाम्यावस्थायाः ॥—य कालिको विशेषः कालकृतो देहादेर्विशेषो यौवनादिः सा अवस्थोच्यते ॥—सत्त्वम्, रजः, तमः एते गुणाः प्रकृत्यर्थमाः । तत्र रजस्तमसी सान्ते ॥—जनुः जननम्, जन्म, जनिः, उत्पत्तिः, उद्भवः, इति ६ जन्मनः ॥—प्राणी, चेतनः, जन्मी, जन्तुः, जन्युः, शरीरी, इति ६ प्राणिनः ॥—जातिः, जातम्, सामा-

पङ्क्तयः २६६-२८५]

प्रथमं काण्डम्

२७

जातिर्जातं च सामान्यं व्यक्तिस्तु पृथगात्मता २७६
चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हृन्मानसं मनः २७७

८. धीवर्गः

बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः २७८
प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतनाः २७९
धीर्धारणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसम् २८०
'अवधानं समाधानं प्रणिधानं तथैव च' **
चित्ताभोगो मनस्कारश्चर्चा संख्या विचारणा २८१
'विमर्शो भावना चैव वासना च निगद्यते' **
अध्याहारस्तर्क ऊहो विचिकित्सा तु संशयः २८२
संदेहद्वापरौ चाथ समौ निर्णयनिश्चयौ २८३
मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता व्यापादो द्रोहचिन्तनम् २८४
समौ सिद्धान्तराद्धान्तौ भ्रान्तिर्मिथ्यामतिभ्रमः २८५

न्यम्, इति ३ घटत्वादिजातेः ॥—व्यक्तिः, पृथगात्मता, इति २ घटादि-
व्यक्तेः ॥—चित्तम्, चेतः, हृदयम्, स्वान्तम्, हृत्, मानसम्, मनः, इति
७ चित्तस्य ॥

२७८-३११. बुद्धिः, मनीषा, धिषणा, धीः, प्रज्ञा, शेमुषी, मतिः, प्रेक्षा, उप-
लब्धिः, चित्, संवित्, प्रतिपत्, ज्ञप्तिः, चेतना, इति १४ बुद्धेः ॥—या धारणा-
वती धीः सा मेधा ॥—यन्मानसं कर्म मनोव्यापारः स संकल्पः ॥—चित्ताभोगः,
मनस्कारः, इति २ मनसः सुखादौ तत्परतायाः ॥—चर्चा, संख्या, विचारणा,
इति ३ प्रमाणैरर्थपरीक्षणस्य ॥—अध्याहारः, तर्कः, ऊहः, इति ३ तर्कस्य ॥—
विचिकित्सा, संशयः, संदेहः, द्वापरः, इति ४ संशयज्ञानस्य ॥—निर्णयः,
निश्चयः, इति २ निश्चयज्ञानस्य ॥—मिथ्यादृष्टिः, नास्तिकता, इति २ परलो-
काभाववादिज्ञानस्य ॥—व्यापादः, द्रोहचिन्तनम्, इति २ परद्रोहचि-
न्तनस्य ॥—सिद्धान्तः, राद्धान्तः, इति २ सिद्धान्तस्य ॥—भ्रान्तिः, मिथ्या-

२८

अमरकोषे

[८. धीवर्गः

संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रयसंश्रयाः	२८६
अङ्गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः	२८७
मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः	२८८
मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम्	२८९
मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियाम्	२९०
रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च विषया अमी	२९१
गोचरा इन्द्रियार्थाश्च हृषीकं विषयीन्द्रियम्	२९२
कर्मेन्द्रियं तु पाय्वादि मनोनेत्रादि धीन्द्रियम्	२९३
तुवरस्तु कषायोऽस्त्री मधुरो लवणः कटुः	२९४
तिक्तोऽम्लश्च रसाः पुंसि तद्वत्सु षडमी त्रिषु	२९५
विमर्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे	२९६

मतिः, भ्रमः, इति ३ अयथार्थज्ञानस्य ॥ संविदः, आगूः, प्रतिज्ञानम्, नियमः, आश्रयः, संश्रयः, अङ्गीकारः, अभ्युपगमः, प्रतिश्रवः, समाधिः, इति १० अङ्गीकारस्य । आगूर्बधूवत् ॥—मोक्षविषये या धीर्बुद्धिस्तज्ज्ञानम् ॥—मोक्षशास्त्रादन्यत्र शास्त्रे शिल्पे चित्रादौ च धीर्विज्ञानमुच्यते ॥—मुक्तिः, कैवल्यम्, निर्वाणम्, श्रेयः, निःश्रेयसम्, अमृतम्, मोक्षः, अपवर्गः, इति ८ मोक्षस्य ॥—अज्ञानम्, अविद्या, अहंमतिः, इति ३ अज्ञानस्य ॥ रूपम्, शब्दः, गन्धः, रसः, स्पर्शः, एते ५ विषया इति गोचरा इति इन्द्रियार्था इति चोच्यन्ते ॥—हृषीकम्, विषयि, इन्द्रियम्, इति ३ चक्षुरादेरिन्द्रियस्य ॥—पाय्वादि पायूपस्थादि कर्मेन्द्रियमुच्यते । आदिना वागादि । (‘पायूपस्थं पाणिपादौ वाक् चेतीन्द्रियसंग्रहः । उत्सर्ग आनन्दादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः’ ॥—मनोनेत्रादि धीन्द्रियमुच्यते, आदिना श्रोत्रादि । (‘मनो कर्णस्तथा नेत्रं रसना च त्वचा सह । नासिका चेति षट् तानि धीन्द्रियाणि प्रचक्षते’) ॥—तुवरः, कषायः, इति २ तुवरस्य । मधुरः, लवणः, कटुः, तिक्तः, अम्लः, एते तुवराद्याः षडपि रसा उच्यन्ते । अमी तुवराद्याः षडपि रसमात्रे वर्तमानाः, पुंसि । तद्वत्सु रसवत्सु वर्तमानास्त्रिषु, वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः ॥—विमर्दोत्थे संघर्षणादिनोत्पन्ने जनमनोहरे गन्धे परिमल इति ॥—योऽतिनिर्हार्यत्यन्तसमाकर्षी

पङ्क्तयः २८६-३०८]

प्रथमं काण्डम्

२९

आमोदः सोऽतिनिहारी वाच्यलिङ्गत्वमागुणात्	२९७
समाकर्षी तु निहारी सुरभिर्घ्राणतर्पणः	२९८
इष्टगन्धः सुगन्धिः स्यादामोदी मुखवासनः	२९९
पूतिगन्धिस्तु दुर्गन्धो विस्रं स्यादामगन्धि यत्	३००
शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डराः	३०१
अवदातः सितो गौरो वलक्षो धवलोऽर्जुनः	३०२
हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरीषत्पाण्डुस्तु धूसरः	३०३
कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः	३०४
पीतो गौरो हरिद्राभः पालाशो हरितो हरित्	३०५
लोहितो रोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः	३०६
अव्यक्तरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः	३०७
श्यावः स्यात्कपिशो धूस्रधूमलौ कृष्णलोहिते	३०८

स गन्ध आमोद उच्यते ॥ — इतः परम् आ गुणात् 'गुणे शुक्लादयः' (३११) इति वक्ष्यमाणाहुणशब्दात्प्राग्वाच्यलिङ्गत्वमभिधेयानुसारेण त्रिलिङ्गत्वम् ॥ — समाकर्षी, निहारी, इति २ दूरनिपातिनो गन्धद्रव्यस्य ॥ — सुरभिः, घ्राणतर्पणः, इष्टगन्धः, सुगन्धिः, इति ४ शोभनगन्धयुक्तस्य ॥ — आम दी, मुखवासनः, इति २ यन्मुखं वासयति तस्य ताःबूलादेः ॥ पूतिगन्धिः, दुर्गन्धः, इति २ अनिष्टगन्धयुक्तस्य ॥ — यदामगन्धि तद्विस्त्रम् । अपक्वमांसादिगन्धस्य ॥ — शुक्लः, शुभ्रः, शुचिः, श्वेतः, विशदः, श्वेतः, पाण्डरः, अवदातः, सितः, गौरः, [अवलक्षः] वलक्षः, धवलः, अर्जुनः, हरिणः, पाण्डुरः, पाण्डुः, इति १६ शुक्लस्य ॥ — ईषत्पाण्डुः, धूसरः, इति २ ईषद्रवस्य ॥ — कृष्णः, नीलः, असितः, श्यामः, कालः, श्यामलः, मेचकः, इति ५ नील्यादिगतवर्णस्य ॥ — पीतः, गौरः, हरिद्राभः, इति ३ पीतस्य ॥ — पालाशः, हरितः, हरित्, इति ३ शिरीषादिपत्रगतवर्णस्य ॥ — लोहितः, रोहितः, रक्तः, इति ३ रक्तस्य ॥ — यः कोकनदच्छवी रक्तात्पलाभः स शोण इति ॥ — योऽव्यक्तराग ईषद्रक्तः सोऽरुणः ॥ — यः श्वेतमिश्रो रक्तः स पाटल इति ॥ — श्यावः, कपिशः, इति २ धूसराख्यवर्णस्य ॥ धूस्रः, धूमलः, कृष्णलोहितः, इति ३ कृष्णमिश्रलोहितवर्णस्य

३०

अमरकोषे

[९. शब्दादिवर्गः]

कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौ कट्टपिङ्गलौ	३०९
चित्रं किर्मीरकल्माषशबलैताश्च कर्बुरे	३१०
गुणे शुक्लादयः पुंसि गुणिलिङ्गास्तु तद्वति	३११

९. शब्दादिवर्गः

ब्राह्मी तु भारती भाषा गीर्वाण्वाणी सरस्वती	३१२
व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः	३१३
अपभ्रंशोऽपशब्दः स्याच्छास्त्रे शब्दस्तु वाचकः	३१४
तिङ्मुबन्तचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता	३१५
श्रुतिः स्त्री वेद आम्नायस्त्रयी धर्मस्तु तद्विधिः	३१६
स्त्रियामृक्सामयजुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयी	३१७

॥—कडारः, कपिलः, पिङ्गः, पिशङ्गः, कट्टः, पिङ्गलः, इति ६ पिङ्गल-
वर्णस्य ॥—चित्रम्, किर्मीरः, कल्माषः, शबलः, एतः, कर्बुरः, इति ६
कर्बुरस्य । विचित्रवर्णस्येत्यर्थः ॥—शुक्लादयो गुणे गुणमात्रे वर्तमानाः पुंसि,
यथा—‘अस्य पटस्य शुक्लं रूपम्’ । तद्वति गुणवति वस्तुनि वर्तमाना गुणिलिङ्गा
अभिधेयलिङ्गाः । यथा—‘शुक्ला शाटी’, ‘शुक्लः पटः’, ‘शुक्लं वस्त्रम्’ । रोहितादीनां
स्त्रीत्वे तु—‘श्येनी श्येता, रोहिणी रोहिता, लोहिनी लोहिता’ इत्यादि ॥

३१२-३१२. ब्राह्मी, भारती, भाषा, गीः, वाक्, वाणी, सरस्वती, व्याहारः,
उक्तिः, लपितम्, भाषितम्, वचनम्, वचः, इति १३ वचनस्य ॥—अपभ्रंशः,
शब्दः ‘गावी, गोणी’ इत्याद्यपशब्दः, सोऽपभ्रंश इत्युच्यते ॥—शास्त्रे व्याकरणादौ
यो वाचकः स शब्द इत्युच्यते, यथा—ओतप्रोततःतूनां वाचकः पटः इति ॥—
तिङ्मुबन्तचयः तिङन्तसुब-तपदसमूहो वाक्यम् । तिङन्तचयो यथा—‘पचति-
भवति’ । पात्रो भवतीत्यर्थः । सुबन्तचयो यथा—‘प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम्’
— कारकान्विता कारकैः संबद्धा क्रिया वाक्यमुच्यते । यथा—‘देवदत्त ! गाम-
भिरक्ष शुक्लदण्डेन’ ॥ श्रुतिः, वेदः, आम्नायः, त्रयी, इति ४ वेदस्य ॥—
तद्विधिवैदिको विधिर्यागादिधर्म इत्युच्यते ॥ ऋक्, साम, यजुः, इति त्रयो

पङ्क्तयः ३०९-३२५]

प्रथमं काण्डम्

३१

शिक्षेत्यादि श्रुतेरङ्गमोंकारप्रणवौ समौ	३१८
इतिहासः पुरावृत्तमुदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः	३१९
आन्वीक्षिकी दण्डनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोः	३२०
आख्यायिकोपलब्धार्था पुराणं पञ्चलक्षणम्	३२१
प्रबन्धकल्पना कथा प्रवहिका प्रहेलिका	३२२
स्मृतिस्तु धर्मसंहिता समाहृतिस्तु संग्रहः	३२३
समस्या तु समासार्था किंवदन्ती जनश्रुतिः	३२४
वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वयः	३२५

वेदा मिलितास्त्रयी ज्ञेया तत्र 'ऋक्'शब्दः, स्त्रीलिङ्गः ॥—शिक्षेत्यादि श्रुते-
 र्वेदस्याङ्गं ज्ञेयम् । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः । छन्दो-
 विचित्रितिर्येष पङ्क्तौ वेद उच्यते' ॥—ओंकारः, प्रणवः, इति २ समौ ॥ इतिहासः,
 पुरावृत्तम्, इति २ पूर्वचरितस्य महाभारतादेः ॥—उदात्ताद्यास्त्रयः स्वरां
 उच्यन्ते । ('उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः') ॥—आन्वीक्षिकी इति
 १ तर्कविद्यायां गातमादिप्रणीतायाम् । दण्डनीतिः इति १ अर्थशास्त्रे
 बृहस्पत्यादिप्रणीते ॥—आख्यायिका, उपलब्धार्था, इति अनुभूतार्थप्रति-
 पादकस्य वासवदत्तादेः ॥—यत्पञ्चलक्षणं तत्पुराणमुच्यते । ('सर्गश्च प्रतिस-
 र्गश्च वशो मन्वन्तराणि च । वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम्') ॥—प्रबन्धस्य
 वाक्यविस्तरस्य या कल्पना रचना सा कथा नाटकरामायणादेः ॥—प्रवहिका,
 प्रहेलिका, इति २ यथा परैः संदिह्यते तादृशगुप्ताभेधानस्य । यथा—
 'पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि
 पिबाम्यहम् ॥' [दास्यसि=दातुमिच्छसि इति व्यक्तोऽर्थः, दास्यसि=दासी+असि
 इति गूढोऽर्थः] इति ॥—या मन्वादिभिः प्रणीता धर्मसंहिता धर्मबोधार्थं रचिता
 संहिता सा स्मृतिः ॥ समाहृतिः, संग्रहः, इति २ संग्रहग्रन्थस्य ॥—या
 समासार्था पूरणीयार्था सा समस्या । यथा—'शतचन्द्रं नभस्थलम्' । तत्पूरणं
 यथा—'दामोदरकराघातबिह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमल्लेन' इति ॥ किंव-
 दन्ती, जनश्रुतिः, इति २ लोकप्रवादस्य ॥—वार्ता, प्रवृत्तिः, वृत्तान्तः,
 उदन्तः, इति ४ यथास्थितलोकवृत्तकथनस्य ॥—आह्वयः, आख्या,

आख्याहे अभिधानं च नामधेयं च नाम च	३२६
हृतिराकारणाह्वानं संहृतिर्बहुभिः कृता	३२७
विवादो व्यवहारः स्यादुपन्यासस्तु वाङ्मुखम्	३२८
उपोद्धात उदाहारः शपनं शपथः पुमान्	३२९
प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च प्रतिवाक्योत्तरे समे	३३०
मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानमथ मिथ्याभिदांसनम्	३३१
अभिशापः प्रणादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः	३३२
यशः कीर्तिः समज्ञा च स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः	३३३
आग्नेदितं द्विस्त्रिरुक्तमुच्चैर्घुष्टं तु घोषणा	३३४
काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः	३३५
अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत्	३३६
उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सा निन्दा च गर्हणे	३३७

आह्वा, अभिधानम्, नामधेयम्, नाम, इति ६ **नाम्नः** ॥—हृतिः, आकारणा
 आह्वानम्, इति ३ **आह्वानस्य** ॥—या बहुभिः कृता हृतिः, सा **संहृतिः**—
 विवादः, व्यवहारः, इति २ **ऋणदानादिनिमित्तविविधवादस्य** ॥ उपन्यासः,
 वाङ्मुखम्, इति २ **वचनारम्भस्य** ॥ उपोद्धातः, उदाहारः, इति २ **प्रकृत-**
सिद्ध्यर्थचिन्तनस्य ॥—शपनम्, शपथः, इति २ **शपथस्य** ॥—प्रश्नः,
 अनुयोगः, पृच्छा, इति ३ **प्रश्नस्य** ॥ प्रतिवाक्यम्, उत्तरम्, इति २ **प्रति-**
वचनस्य ॥ मिथ्याभियोगः, अभ्याख्यानम्, इति २ ‘शतं मे धारयसि’ इत्या-
 द्यसत्याक्षेपस्य ॥—मिथ्याभिदांसनम्, अभिशापः, इति २ **सुरापानादि-**
मिथ्यापापोद्भावनस्य ॥—अनुरागजो गुणानुरागोत्थः शब्दः **प्रणाद** इत्यु-
 च्यते ॥—यशः, कीर्तिः, समज्ञा, इति ३ **कीर्तेः** ॥—स्तवः, स्तोत्रं, स्तुतिः,
 नुतिः, इति ४ **स्तुतेः** ॥—द्विद्विवारं त्रिद्विवारं चोक्तमात्रादितमुच्यते । यथा—सर्पः
 सर्प इति ॥—उच्चैर्घुष्टम्, घोषणा, इति २ **उच्चैर्घोषस्य** ॥—शोकभीतिकामा-
 दिभिर्ध्वनेर्यो विकारः सा **काकुः** ॥—अवर्णः, आक्षेपः, निर्वादः, परीवादः,
 अपवादः, उपक्रोशः, जुगुप्सा, कुत्सा, निन्दा, गर्हणम्, इति १० **निन्दायाः** ।

पङ्क्तयः ३२६-३४६]

प्रथमं काण्डम्

३३

पारुष्यमतिवादः स्याद्भर्त्सनं त्वपकारगीः	३३८
यः सनिन्द उपालम्भस्तत्र स्यात्परिभाषणम्	३३९
तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रति	३४०
स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः	३४१
अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम्	३४२
विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः	३४३
सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निह्वः	३४४
‘चोद्यमाक्षेपाभियोगौ शापाक्रोशौ दुरेषणा	***
अस्त्री चाटु चटु श्लाघा प्रेम्णा मिथ्याविकत्थनम्’	***
संदेशवाग्वाचिकं स्याद्वाग्भेदास्तु त्रिषूत्तरे	३४५
रुशती वागकल्याणी स्यात्कल्या तु शुभात्मिका	३४६

‘अपवादवत्’ इति वत्प्रत्ययेनावर्णादीनामुपकोशस्य चेकलिङ्गत्वं ज्ञापितम् । उपकोशान्ता अवर्णादयः, पुंसीति तात्पर्यम् ॥—पारुष्यम्, अतिवादः, इति निष्ठुरभाषणस्य ॥—अपकारगीः अपकारार्थकं भाषणं, तद् भर्त्सनमुच्यते ॥—कस्यांचित् व्यक्तौ क्रोधपूर्वकं दोषप्रतिपादनं उपालम्भः । स द्वेधा । यः सनिन्द निन्दायुक्त उपालम्भः तत्र परिभाषणमिति ॥—मैथुनं प्रति परस्त्रीपुरुषसंयोगे निमित्तेन य आक्रोशस्तत्र आक्षारणेति ॥—आभाषणम्, आलापः, इति अन्योन्यसंबोधनपूर्वकभाषणस्य ॥ यदनर्थकं वचः स प्रलाप इति ॥—अनुलापः, मुहुर्भाषा, इति २ बहुशो भाषणस्य ॥—विलापः, परिदेवनम्, इति २ रोदनपूर्वकभाषणस्य ॥—विप्रलापः, विरोधोक्तिः, इति २ अन्योन्यविरुद्धभाषणस्य ॥—मिथः परस्परमुक्तिप्रत्युक्तियुक्तं यद्भाषणं स संलापः ॥—सुप्रलापः, सुवचनम्, इति २ सुभाषितस्य ॥—अपलापः, निह्वः, इति २ गोपयकारिवचनस्य ॥—संदेशवाक्, वाचिकम्, इति २ सूतादिमुखेन संदिश्यमानवचनस्य ॥—उत्तरेऽतः परं वक्ष्यमाणा वाग्भेदाः सम्प्रगन्तास्त्रिषु त्रिलिङ्गाः । यथा—रुशन् शब्दः, रुशद्वचनम् । या अकल्याणी वाग्वा रुशती ॥

अ. को. स. ३

३४

अमरकोषे

[९. शब्दादिवर्गः

अत्यर्थमधुरं सान्त्वं संगतं हृदयंगमम्	३४७
निष्ठुरं परुषं ग्राम्यमश्लीलं सूनुतं प्रिये	३४८
सत्येऽथ संकुलक्लिष्टे परस्परपराहते	३४९
लुप्तवर्णपदं ग्रस्तं निरस्तं त्वरितोदितम्	३५०
अम्बूकृतं सनिष्ठीवमबद्धं स्यादनर्थकम्	३५१
अनक्षरमवाच्यं स्यादाहतं तु मृषार्थकम्	३५२
‘सोलुण्ठनं तु सोत्प्रासं भणितं रतिकूजितम्	***
श्राव्यं हृद्यं मनोहारि विस्पष्टं प्रकटोदितम्’	***
अथ म्लिष्टमविस्पष्टं वितथं त्वनृतं वचः	३५३
सत्यं तथ्यमृतं सम्यगमूनि त्रिषु तद्वति	३५४
शब्दे निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः	३५५
स्वाननिर्घोषनिर्हादनादनिस्वाननिस्वनाः	३५६

या शुभात्मिका वाक् सा कल्या ॥—यदत्यर्थमतिशयेन मधुरं तत् सान्त्वम् ॥—संगतम्, हृदयंगमम्, इति २ संबद्धवचनस्य ॥—निष्ठुरम्, परुषम्, इति २ कर्कशवचनस्य ॥—ग्राम्यम्, अश्लीलम्, इति २ शिथिलवचसः ॥—यत्प्रियं सत्यं वचनं तत्र सूनुतमिति ॥—यत्परस्परेण ‘माता मे वन्ध्या’ इतिवत् पूर्वापरविरुद्धं तत्र संकुलम्, क्लिष्टम्, इति नामद्वयम् । यथा—‘पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः’ ॥—यल्लुप्तवर्णपदमसंपूर्णोच्चारितं वचस्तत् ग्रस्तमिति ॥—यत्त्वरितोदितं तन्निरस्तम् ॥—सनिष्ठीवं लालायुक्तं तत् अम्बूकृतमुच्यते ॥—यदनर्थकमर्थशून्यं तदबद्धं स्यात् ॥—अनक्षरम्, अवाच्यम्, इति २ वक्तुमनर्हस्य वचसः ॥—मृषार्थकमत्यन्ताभूतार्थकं तत् आहतं ज्ञेयम् । यथा—‘एष वन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखरः । मृगतृष्णाम्भसि ब्रातः शशशृङ्गधनुर्धरः ॥’ इति ॥—म्लिष्टम्, अविस्पष्टम्, इति २ अव्यक्तवचनस्य ॥—यद्वचनं वचः तत् वितथमित्युच्यते । सत्यम्, तथ्यम्, ऋतम्, सम्यक्, इति ४ सत्यस्य । अमूनि तद्वति सत्यवति त्रिषु । यथा—सत्या स्त्री, सत्यः पुमान्, सत्यं कुलम्, इति ॥—शब्दः, निनादः, निनदः, ध्वनिः, ध्वानः, रवः, स्वनः, स्वानः, निर्घोषः, निर्हादः, नादः,

पङ्क्तयः ३४७-३६६]

प्रथमं काण्डम्

३५

आरवारावसंरावविरावा अथ मर्मरः	३५७
स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु शिञ्जितम्	३५८
निकाणो निकणः काणः कणः कणनमित्यपि	३५९
वीणायाः कणिते प्रादेः प्रकाणप्रकणादयः	३६०
कोलाहलः कलकलस्तिरश्चां वाशितं रुतम्	३६१
स्त्री प्रतिश्रुतिप्रतिध्वाने गीतं गानमिमे समे	३६२

१०. नाट्यवर्गः

निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः	३६३
पञ्चमश्चेत्यमी सप्त तन्त्रीकण्ठोत्थिताः स्वराः	३६४
काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे	३६५
कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु	३६६
‘नृणामुरसि मध्यस्थो द्वाविंशतिविधो ध्वनिः	***
स मन्द्रः कण्ठमध्यस्थस्तारः शिरसि गीयते’	***

निखानः, निखनः, आरवः, आरावः, संरावः, विरावः, इति १७ शब्द-
मात्रस्य ॥—वस्त्रपर्णानां स्वनिते शब्दे मर्मर इति ॥—भूषणानां नूपुरा-
दीनां स्वनिते, शिञ्जितमिति ॥ निकाणः, निकणः, काणः, कणः, कणनम्, इति
५ वीणादिस्वनितस्य ॥ प्रादेरुपसर्गात् ये प्रकाणः, प्रकणः, इत्यादयस्ते वीणाया
एव कणिते नान्यत्र ॥—कोलाहलः, कलकलः, इति २ बहुभिः कृतस्य स्पष्ट-
शब्दस्य ॥ तिरश्चां पक्षिणां रुतं शब्दः वाशितम् ॥—प्रतिश्रुत, प्रति-
ध्वानः, इति २ प्रतिशब्दस्य ॥ गीतम्, गानम्, इति २ गायनस्य ॥

३६३-४३८, निषादः, ऋषभः, गान्धारः, षड्जः, मध्यमः, धैवतः, पञ्चमः,
इत्यमी तन्त्रीभ्यः कण्ठेभ्यश्चोत्थिताः सप्त स्वरा ज्ञेयाः । तत्र निषादं नर्दन्ति
गजाः, ऋषभं गावः, गान्धारं अजादयः, षड्जं मयूराः, मध्यमं कौन्धाः, धैवतमश्वः,
पञ्चमं कौकिलः इति ॥—ईषत् कलः काकलीति ॥ मधुरः श्रुतिमुखः, स चासा-
वस्फुटोऽव्यक्ताक्षरः; एतादृशे ध्वनौ कल इति । गम्भीरे ध्वनौ मन्द्र इति । अत्युच्चै-
र्ध्वनौ तार इति । त्रयः कलमन्द्रतारास्त्रिषु ॥—यः समन्वितलयः सम्यगन्वितोऽनु-

३६

अमरकोषे

[१०. नाट्यवर्गः]

समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु बलकी	३६७
विपञ्ची सा तु तञ्त्रीभिः सप्तभिः परिचादिनी	३६८
ततं वीणादिकं वाद्यमानद्वं मुरजादिकम्	३६९
वंशादिकं तु सुपिरं कांस्यतालादिकं घनम्	३७०
चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम्	३७१
मृदङ्गा मुरजा भेदास्त्वङ्ग्यालिङ्गयोर्ध्वकास्त्रयः	३७२
स्याद्यशःपटहो ढक्का भेरी स्त्री दुन्दुभिः पुमान्	३७३
आनकः पटहोऽस्त्री स्यात्कोणो वीणादिवादनम्	३७४
वीणादण्डः प्रवालः स्यात्ककुभस्तु प्रसेवकः	३७५
कोलम्बकस्तु कायोऽस्या उपनाहो निबन्धनम्	३७६
वाद्यप्रभेदा डमरुमड्डुडिण्डिमझराराः	३७७

गतो लयो गीतदिसाम्यं यत्र स एकताल उच्यते ॥—वीणा, बलकी, विपञ्ची, इति ३ वीणायाः ॥—सा वीणा तु सप्तमितञ्त्रीमिरुपलक्षिता परिचादिनी ॥—यद्गोपादिकं वाद्यं तत् तत्तमुच्यते । आदिना तैरन्त्रीरावणग्रहस्तर्किनर्यादि ॥ — यन्मुरजादिकं मृदङ्गादिकं आदिना पटहादि, मुखे चर्मणा बध्यते तदानद्वमुच्यते ॥—वंशादिकम् । आदिना शङ्खादि तत्सुपिरं ज्ञेयम् ॥—यत्कांस्यमयतालादिकं, आदिना घण्टाशङ्खर्यादि तद्वनं ज्ञेयम् ॥—इदं ततादिकं चतुर्विधं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकं वादित्रमातोद्यं च नाम यस्य तत् ॥—मृदङ्गाः, मुरजाः, इति २ मृदङ्गस्य । बहुविधत्वाद्वहुवचनम् ॥ — अङ्गः, आलिङ्ग्यः, ऊर्ध्वकः, एते ३ मृदङ्गस्य भेदाः ॥—यशसे य आदौ पटहो वाद्यते स यशःपटहः । स एव ढक्का इत्युच्यते । इति २ ढक्कायाः ॥—भेरी, दुन्दुभिः, इति २ दुन्दुभेः ॥—आनकः, पटहः, इति २ पटहस्य ॥—वीणादि वाद्यते येन तद्वनुराकृतं काष्ठं कोण उच्यते ॥—वीणाया दण्डः प्रवालः ॥—ककुभः, प्रसेवकः, इति २ वीणादण्डादयो दारुमयं भाण्डं शब्दगाम्भीर्यार्थं यच्चर्मणाच्छाद्यते तस्य ॥—अस्या वीणायाः कायस्तञ्त्रीरहितो दण्डादिसमुदायः कोलम्बक इत्युच्यते ॥—यत्र वीणाप्रान्ते तद्वयो निबन्धन्यन्ते तन्निबन्धनम्, उपनाह इत्युच्यते ॥—डमरुः, मड्डुः, डिण्डिमः, झराराः,

पङ्क्तयः ३६७-३८९]

प्रथमं काण्डम्

३७

मर्दलः पणवोऽन्ये च नर्तकीलासिके समे	३७८
विलम्बितं द्रुतं मध्यं तत्त्वमोघो घनं क्रमात्	३७९
तालः कालक्रियामानं लयः साम्यमथास्त्रियाम्	३८०
ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने	३८१
तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम्	३८२
भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्चेति नर्तकः	३८३
स्त्रीवेषधारी पुरुषो नाट्योक्तौ गणिकाज्जुका	३८४
भगिनीपतिरावुक्तो भावो विद्वानथावुकः	३८५
जनको युवराजस्तु कुमारो भर्तृदारकः	३८६
राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिका	३८७
देवी कृताभिषेकायामितरासु तु भट्टिनी	३८८
अब्रह्मण्यमवध्योक्तौ राजश्यालस्तु राष्ट्रियः	३८९

मर्दलः, पणवः, एते वाद्यप्रभेदा वाद्यविशेषा ज्ञेयाः । अन्ये च हुडुकोमुखादयः सन्ति ॥—नर्तकी, लासिका, इति २ नर्तक्याः ॥—करचरणादिभिर्यद्विलम्बितं नृत्यादिकं तत् तत्त्वमित्युच्यते ॥—यद्द्रुतं शीघ्रं नृत्यादिकं तत् ओघ इत्युच्यते ॥—यन्मध्यं न विलम्बितं नापि द्रुतं तत् घनमित्युच्यते ॥—कालक्रिययोर्मानं नियम-हेतुः ताल इत्युच्यते ॥—गीतवाद्यपादादिन्यासानां क्रियाकालयोः साम्यं लय इत्युच्यते ॥—ताण्डवम्, नटनम्, नाट्यम्, लास्यम्, नृत्यम्, नर्तनम्, इति ६ नृत्यस्य ॥—नृत्य-गीत-वाद्यमितीदं त्रयं मिलित्वा तौर्यत्रिकमिति चोच्यते ॥—यः स्त्रीवेषधारी नर्तकः पुरुषस्तत्र भ्रुकुंसः, भ्रुकुंसः, भ्रुकुंसः, इति ३ नामानि ॥ नाट्योक्तौ नाट्यप्रकरणे, नाट्यादन्यत्र प्रयोगो नास्तीत्यर्थः । या गणिका सा अज्जुका ॥—भगिन्याः पतिः आवुक्त इत्युच्यते ॥—यो विद्वान् स भाव इत्युच्यते ॥—जनकस्तु आवुक इत्युच्यते ॥—युवराजस्तु कुमारः, भर्तृदारकः, इति २ ॥—भट्टारकः, देवः, इति २ राज्ञः ॥—तस्य राज्ञः सुता भर्तृदारिका ॥—कृतोऽभिषेको यस्यास्तस्यां राश्यां देवीति ॥—इतरासु राज्ञीषु भट्टिनीति ॥—अवध्यस्य वधानर्हस्य ब्राह्मणादेरुक्तौ दोषोक्तिकरणे अब्रह्मण्यमिति ॥—राज्ञः

३८

अमरकोषे

[१०. नाट्यवर्गः]

अम्बा माताऽथ बाला स्याद्वासूरार्यस्तु मारिषः	३९०
अत्तिका भगिनी ज्येष्ठा निष्ठानिर्वहणे समे	३९१
हण्डे हञ्जे हलाह्वानं नीचां चेटीं सखीं प्रति	३९२
अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपो व्यञ्जकाभिनयौ समौ	३९३
निर्वृत्ते त्वङ्गसत्त्वाभ्यां द्वे त्रिष्वङ्गिकसात्त्विके	३९४
शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः	३९५
बीभत्सरौद्रौ च रसाः शृङ्गारः शुचिरुज्ज्वलः	३९६
उत्साहवर्धनो वीरः कारुण्यं करुणा घृणा	३९७
कृपा दयाऽनुकम्पा स्यादनुक्रोशोऽप्यथो हसः	३९८
हासो हास्यं च बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयम्	३९९
विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवम्	४००

श्यालो राष्ट्रिय उच्यते ॥—अम्बा, माता, इति २ मातायाः ॥—बाला, वासूः, इति २ कुमार्याः ॥—आर्यः, मारिषः, इति २ आर्यस्य ॥—या ज्येष्ठा भगिनी सा अत्तिका ॥—निष्ठा, निर्वहणम्, इति २ समे इति समानार्थे, न तु समानलिङ्गे ॥—नीचां प्रत्याह्वाने हण्डे इति । चेटीं प्रति आह्वाने हञ्जे इति । सखीं प्रत्याह्वाने हला इति । अमूनि त्रीण्यव्ययानि ॥—अङ्गहारः, अङ्गविक्षेपः, इति २ नृत्यविशेषस्य ॥—व्यञ्जकः, अभिनयः, इति २ हस्तादिभिर्मनो-गतार्थप्रकाशनस्य ॥—अङ्गेन निर्वृत्ते निष्पन्ने कर्मणि आङ्गिकम् । सत्त्वे-नान्तःकरणेन निर्वृत्ते सात्त्विकम् । इमे द्वे अपि त्रिषु ॥—शृङ्गारः, वीरः, करुणः, अद्भुतः, हास्यः, भयानकः, बीभत्सः, रौद्रः, एते ८ रसाः ज्ञेयाः ॥—शृङ्गारः, शुचिः, उज्ज्वलः, इति ३ शृङ्गारस्य ॥—उत्साहवर्धनः, वीरः, इति २ वीरस्य ॥—कारुण्यम्, करुणा, घृणा, कृपा, दया, अनुकम्पा, अनुक्रोशः, इति ७ करुणस्य ॥ हसः, हासः, हास्यम्, इति ३ हासस्य ॥—बीभत्सम्, विकृतम्, इति २ बीभत्सस्य । इदं द्वयं रसे पुंस्ति । तद्वति त्रिषु ॥—विस्मयः, अद्भुतम्, आश्चर्यम्, चित्रम्, इति ४ अद्भुतस्य ॥—भैरवम्, शरुणम्,

पङ्क्तयः ३९०-४११]

प्रथमं काण्डम्

३९

दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम्	४०१
भयंकरं प्रतिभयं रौद्रं तूग्रममी त्रिषु	४०२
चतुर्दश दरस्त्रासो भीतिर्भीः साध्वसं भयम्	४०३
विकारो मानसो भावोऽनुभावो भावबोधकः	४०४
गर्वोऽभिमानोऽहंकारो मानश्चित्तसमुन्नतिः	४०५
‘दर्पोऽवलेपोऽवष्टम्भश्चित्तोद्रेकः स्मयो मदः’	***
अनादरः परिभवः परीभावस्तिरस्क्रिया	४०६
रीढावमाननावज्ञावहेलनमसूक्षणम्	४०७
मन्दाक्षं ह्रीस्त्रपा व्रीडा लज्जा साऽपत्रपाऽन्यतः	४०८
क्षान्तिस्तितिक्षाऽभिध्या तु परस्य विषये स्पृहा	४०९
अक्षान्तिरीर्ष्याऽसूया तु दोषारोपो गुणेष्वपि	४१०
वैरं विरोधो विद्वेषो मन्युशोकौ तु शुक् स्त्रियाम्	४११

भीषणम्, भीष्मम्, घोरम्, भीमम्, भयानकम्, भयंकरम्, प्रतिभयम्, इति १ भयानकस्य ॥—रौद्रम्, उग्रम्, इति २ रौद्रस्य । अमी अद्भुतादय उग्रान्ता-श्चतुर्दश शब्दाः रसे पुंसि । तद्वति तु त्रिषु वाच्यलिङ्गाः ॥—दरः, त्रासः, भीतिः, भीः, साध्वसम्, भयम्, इति ६ भयस्य ॥ मानसः, मनःसंबन्धि विकारो भाव उच्यते ॥—यो भावबोधकश्चित्तविकारस्य प्रकाशकः कटाक्षादिः सोऽनुभाव इत्युच्यते ॥—गर्वः, अभिमानः, अहंकारः, इति ३ गर्वस्य ॥—चित्तस्य समुन्नतिः परस्मादुत्कर्षचिन्तनेनौन्नत्यं मान उच्यते ॥—अनादरः, परिभवः, परीभावः, तिरस्क्रिया, रीढा, अवमानना, अवज्ञा, अवहेलनम्, असूक्ष्णम्, इति ९ अनादरस्य ॥—मन्दाक्षम्, ह्रीः, त्रपा, व्रीडा, लज्जा, इति ५ लज्जायाः ॥—सा लज्जा अन्यतः परस्माच्चेत् अपत्रपा ॥ क्षान्तिः, तितिक्षा, इति २ पराभ्युदयसहनस्य ॥—परस्य विषये परकीयधने स्पृहा अभिध्या ॥—अक्षान्तिः, ईर्ष्या, इति २ पराभ्युदयासहनस्य ॥—गुणेष्वपि दोषारोपः असूया ॥—वैरम्, विरोधः, विद्वेषः, इति ३ वैरस्य ॥—

पश्चात्तापोऽनुतापश्च विप्रतीसार इत्यपि	४१२
कोपक्रोधामर्षरोषप्रतिघा रुद्रकुधौ स्त्रियौ	४१३
शुचौ तु चरिते शीलमुन्मादश्चित्तविभ्रमः	४१४
प्रेमा ना प्रियता हार्दं प्रेम स्नेहोऽथ दोहदम्	४१५
इच्छा काङ्क्षा स्पृहेहा तृड् वाञ्छा लिप्सा मनोरथः	४१६
कामोऽभिलाषस्तर्षश्च सोऽत्यर्थं लालसा द्वयोः	४१७
उपाधिर्ना धर्मचिन्ता पुंस्याधिर्मानसी व्यथा	४१८
स्याच्चिन्ता स्मृतिराध्यानमुत्कण्ठोत्कलिके समे	४१९
उत्साहोऽध्यवसायः स्यात्स वीर्यमतिशक्तिभाक्	४२०
कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्मकैतवे	४२१
कुसृतिर्निकृतिः शाठ्यं प्रमादोऽनवधानता	४२२

मन्युः, शोकः, शुक्, इति ३ शोकस्य ॥—पश्चात्तापः, अनुतापः, विप्रती-
सारः, इति ३ पश्चात्तापस्य ॥—कोपः, क्रोधः, अमर्षः, रोषः, प्रतिघः, रुद्र,
कुभ, इति ७ क्रोधस्य ॥ रुद्रकुधौ स्त्रियां स्त्रीलिङ्गे ॥—शुचौ शुद्धे चरित आचरणे
शीलम् ॥—उन्मादः, चित्तविभ्रमः, इति २ चेतसोऽनवस्थितेः ॥—
प्रेमा, प्रियता, हार्दम्, प्रेम, स्नेहः, इति ५ प्रेम्णः ॥ तत्र 'प्रेमा' ना पुमान्,
स्नेहश्च ॥—दोहदम्, इच्छा, काङ्क्षा, स्पृहा, ईहा, तृड्, वाञ्छा, लिप्सा, मनोरथः,
कामः, अभिलाषः, तर्षः, इति १२ स्पृहायाः ॥—स तर्षो महांश्चेत् लालसा ।
द्वयोः स्त्रीपुंसयोः ॥—उपाधिः, धर्मचिन्ता, इति २ धर्मचिन्तनस्य । तत्र
'उपाधिः' पुंसि ॥—आधिः, मानसी व्यथा, इति २ मनःपीडायाः । आधिः
उच्यते पुंसि ॥—चिन्ता, स्मृतिः, आध्यानम्, इति ३ स्मरणस्य ॥—
उत्कण्ठा, उत्कलिका, इति २ उत्कण्ठायाः ॥—उत्साहः, अध्यवसायः, इति २
उत्साहस्य ॥—येन कृत्वा असाध्यसाधनेऽप्युद्यतो भवति, स उत्साहोऽति-
शक्तिभाक् साऽतिशक्तिश्चेत् वीर्यमुच्यते ॥—कपटः, व्याजः, दम्भः, उपधिः,
छद्म, कैतवम्, कुसृतिः, निकृतिः, शाठ्यम्, इति ९ शाठ्यस्य ॥—

पङ्क्तयः ४१२-४३३]

प्रथमं काण्डम्

४१

कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहलम्	४२३
स्त्रीणां विलासविव्वोकविभ्रमा ललितं तथा	४२४
हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः	४२५
द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च नर्म च	४२६
व्याजोऽपदेशो लक्ष्यं च क्रीडा खेला च कूर्दनम्	४२७
घर्मो निदाघः स्वेदः स्यात्प्रलयो नष्टचेष्टता	४२८
अवहित्थाकारगुप्तिः समौ संवेगसंभ्रमौ	४२९
स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्प्रासः स मनाक् स्मितम्	४३०
मध्यमः स्याद्विहसितं रोमाञ्चो रोमहर्षणम्	४३१
क्रन्दितं रुदितं कुष्ठं जृम्भस्तु त्रिषु जृम्भणम्	४३२
विप्रलम्भो विसंवादो रिङ्गणं स्वलनं समे	४३३

प्रमादः, अनवधानता, इति २ कर्तव्यानवधानस्य ॥—कौतूहलम्, कौतुकम्, कुतुकम्, कुतूहलम्, इति ४ कौतुकस्य ॥—विलासः, विव्वोकः, [विव्वोकः] विभ्रमः, ललितम्, हेला, लीला, इति ६ स्त्रीणां शृङ्गारभावजाः, शृङ्गार-रससमुद्भूताः क्रियाः चेष्टाः हावा उच्यन्ते ॥—द्रवः, केलिः, परीहासः, क्रीडा, लीला, नर्म, इति ६ क्रीडामात्रस्य ॥—व्याजः, अपदेशः, लक्ष्यम्, इति ३ स्वरूपाच्छादनस्य ॥—क्रीडा, खेला, कूर्दनम्, इति ३ बाललीलायाः ॥—घर्मः, निदाघः, स्वेदः, इति ३ स्वेदस्य ॥—प्रलयः, नष्टचेष्टता, इति २ परिस्पन्दनाशस्य ॥—अवहित्था, आकारगुप्तिः, इति २ आकारगोपनस्य ॥ संवेगः, संभ्रमः, इति २ हर्षादिना कर्मसु त्वरणस्य ॥ सोत्प्रासः सामिप्रायो हास आच्छुरितकमुच्यते ॥—स हासो मनागीषचेत् स्मितमुच्यते ॥—स हासो मध्यमश्चेदल्पाधिकस्तर्हि विहसितं स्यात् ॥—रोमाञ्चः, रोमहर्षणम्, इति २ रोमोद्गमस्य ॥—क्रन्दितम्, रुदितम्, कुष्ठम्, इति ३ रुदितस्य ॥ जृम्भः, जृम्भणम्, इति २ जृम्भिकायाः । जृम्भलिषु ॥—विप्रलम्भः, विसंवादः, इति २ वञ्चनायुक्तभाषणस्य ॥—रिङ्गणम्, स्वलनम्, इति २ स्वधर्मादेश्वलनस्य

४२

अमरकोषे

[११. पातालभोगिवर्गः

स्यान्निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि	४३४
तन्द्री प्रमीला भ्रुकुटिर्भ्रुकुटिर्भ्रुकुटिः स्त्रियाम्	४३५
अदृष्टिः स्यादसौम्येऽक्षिण संसिद्धिप्रकृती त्विमे	४३६
स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाथ वेपथुः	४३७
कम्पोऽथ क्षण उद्धर्षो मह उद्धव उत्सवः	४३८

११. पातालभोगिवर्गः

अधोभुवनपातालं बलिसद्म रसातलम्	४३९
नागलोकोऽथ कुहरं शुषिरं विवरं विलम्	४४०
छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा शुषिः	४४१
गर्तावटौ भुवि श्वभ्रे सरन्ध्रे शुषिरं त्रिषु	४४२
अन्धकारोऽस्त्रियां ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः	४४३
ध्वान्ते गाढेऽन्धतमसं क्षीणेऽवतमसं तमः	४४४

॥—निद्रा, शयनम्, स्वापः, स्वप्नः, संवेशः, इति ५ निद्रायाः ॥—तन्द्री, प्रमीला, इति २ निद्राया आदावन्ते च यदालस्यं तस्य ॥ भ्रुकुटिः, भ्रुकुटिः भ्रुकुटिः, इति ३ क्रोधादिजनितभ्रूवकतायाः ॥—असौम्येऽक्षिण सरौषे चक्षुषि अदृष्टिरिति ॥—संसिद्धिः, प्रकृतिः, स्वरूपम्, स्वभावः, निसर्गः, इति ५ स्वभावस्य ॥—वेपथुः, कम्पः, इति २ कम्पस्य ॥—क्षणः, उद्धर्षः, महः, उद्धवः, उत्सवः, इति ५ उत्सवस्य । महोऽदन्तः ॥

४३९-४६०, अधोभुवनम्, पातालम्, बलिसद्म, रसातलम्, नागलोकः, इति ५ पातालस्य ॥—कुहरम्, शुषिरम् विवरम्, विलम्, छिद्रम्, निर्व्यथनम्, रोकम्, रन्ध्रम्, श्वभ्रम्, वपा, शुषिः, इति ११ छिद्रमात्रस्य ॥—गर्तः, अवटः, इति २ भुवि यच्छुभ्रं तत्र ॥ शुषिरमिति सरन्ध्रे-रन्ध्रयुक्ते वस्तुनि, तत्रिषु, वाच्यलिङ्गम् ॥—अन्धकारः, ध्वान्तम्, तमिस्रम्, तिमिरम्, तमः, इति ५ अन्धकारस्य । तत्र 'अंधकारः' क्लीबपुंसोः ॥—गाढे ध्वान्ते सातिशये तमसि अन्धतमसमिति ॥—क्षीणे ध्वान्ते अवतमसमिति ॥—विष्वक् तमः सर्वव्यापि ध्वान्तं संत-

पङ्क्तयः ४३४-४५५]

प्रथमं काण्डम्

४३

विष्वक् संतमसं नागाः काद्रवेयास्तदीश्वरः	४४५
शेषोऽनन्तो वासुकिस्तु सर्पराजोऽथ गोनसे	४४६
तिलित्सः स्यादजगरे शयुर्वाहस इत्युभौ	४४७
अलगर्दो जलव्यालः समौ राजिलडुण्डुभौ	४४८
मालुधानो मातुलाहिर्निर्मुक्तो मुक्तकञ्चुकः	४४९
सर्पः पृदाकुर्भुजगो भुजंगोऽहिर्भुजंगमः	४५०
आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः सरीसृपः	४५१
कुण्डली गूढपाच्चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी	४५२
दर्वीकरो दीर्घपृष्ठो दन्दशूको विलेशयः	४५३
उरगः पन्नगो भोगी जिह्मगः पवनाशनः	४५४
‘लेलिहानो द्विरसनो गोकर्णः कञ्चुकी तथा	**
कुम्भीनसः फणधरो हरिर्भोगधरस्तथा	**
अहेः शरीरं भोगः स्यादाशीरप्यहिदंष्ट्रिका’	**
त्रिपाहेयं विषास्थ्यादि स्फटायां तु फणा द्वयोः	४५५

मसमुच्यते ॥—नागाः, काद्रवेयाः, इति २ नागानाम् ॥—तदीश्वरो नागानामीशः, शेषः, अनन्तः, इति चोच्यते ॥—वासुकिः, सर्पराजः, इति २ नागराजस्य ॥—गोनसः, तिलित्सः, इति २ गोनसस्य ॥—अजगरः, शयुः, वाहसः, इति ३ अजगरस्य ॥—अलगर्दः, जलव्यालः, इति २ जलसर्पस्य ॥—राजिलः, डुण्डुभः, इति २ निर्विषस्य द्विमुखसर्पस्य ॥—मालुधानः, मातुलाहिः, इति २ खट्वाकारचित्रसर्पस्य ॥—निर्मुक्तः, मुक्तकञ्चुकः, इति २ त्यक्त-कञ्चुकस्य ॥—सर्पः, पृदाकुः, भुजगः, भुजंगः, अहिः, भुजङ्गमः, आशीविषः, विषधरः, चक्री, व्यालः, सरीसृपः, कुण्डली, गूढपात्, चक्षुःश्रवाः, काको-दरः, फणी, दर्वीकरः, दीर्घपृष्ठः, दन्दशूकः, विलेशयः, उरगः, पन्नगः, भोगी, जिह्मगः, पवनाशनः, इति २५ सर्पस्य ॥—यद्विषास्थ्यादि बहिर्भवं तत् आहेयमुच्यते ॥—स्फटा फणा, इति २ फणायाः । द्वे अपि बीपुंसयोः ॥—

४४

अमरकोषे

[१२. नरकवर्गः]

समौ कञ्चुकनिर्मोकौ श्वेडस्तु गरलं विषम्	४५६
पुंसि क्लीबे च काकोलकालकूटहलाहलाः	४५७
सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयो ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः	४५८
दारदो वत्सनाभश्च विषभेदा अमी नव	४५९
विषवैद्यो जाङ्गलिको व्यालग्राह्यहितुण्डिकः	४६०

१२. नरकवर्गः

स्यान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम्	४६१
तद्भेदास्तपनावीचिमहारौरवरौरवाः	४६२
संघातः कालसूत्रं चेत्याद्याः सत्त्वास्तु नारकाः	४६३
प्रेता वैतरणी सिन्धुः स्यादलक्ष्मीस्तु निर्ऋतिः	४६४
विष्टिराजूः कारणा तु यातना तीव्रवेदना	४६५
पीडा बाधा व्यथा दुःखमामनस्यं प्रसूतिजम्	४६६
स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलं त्रिष्वेषां भेद्यगामि यत्	४६७

कञ्चुकः, निर्मोकः, इति २ सर्पत्वचः ॥—श्वेडः, गरलम्, विषम्, इति ३ विषमात्रस्य ॥—काकोलः, कालकूटः, हलाहलः, सौराष्ट्रिकः, शौक्लिकेयः, ब्रह्मपुत्रः, प्रदीपनः, दारदः, वत्सनाभः, इति ९ स्थावरविषभेदाः ॥—विषवैद्यः, जाङ्गलिकः, इति २ विषहरवैद्यस्य ॥—व्यालग्राही, अहितुण्डिकः, इति २ सर्पग्राहिणः ॥

४६१-४६७. नारकः, नरकः, निरयः, दुर्गतिः, इति ४ नरकस्य ॥—तपनः, अवीचिः, महारौरवः, रौरवः, संघातः, कालसूत्रम्, इत्याद्या नरकभेदाः । आद्यशब्दात् तामिस्रकुम्भीपाकादयः ॥—नारका नरके भवाः सत्त्वाः प्राणिनः प्रेता उच्यन्ते ॥—नारकी सिन्धुर्नदी वैतरणी ज्ञेया ॥—नारक्यलक्ष्मीरशोभा निर्ऋतिरुच्यते ॥—विष्टिः, आजूः, इति २ नरके हठात्प्रक्षेपस्य ॥—कारणा, यातना, तीव्रवेदना, इति ३ नरकपीडायाः ॥—पीडा, बाधा, व्यथा, दुःखम्, आमनस्यम्, प्रसूतिजम्, कष्टम्, कृच्छ्रम्, आभीलम्, इति ९ दुःखस्य । एषां मध्ये यद्दुःखादिकं भेद्यगामि विशेष्यवृत्ति तन्निष्ठम् । यथा—‘सेयं सेवा दुःखा च बहुरूपा’, ‘सोऽयं दुःखसुतोऽगुणः’, ‘सर्वं दुःखं विवेकिनः’ इति ॥

पञ्चमः ४५६-४८०]

प्रथमं काण्डम्

४५

१३. वारिवर्गः

समुद्रोऽब्धिरकूपारः पारावारः सरित्पतिः	४६८
उदन्वानुदधिः सिन्धुः सरस्यान् सागरोऽर्णवः	४६९
रत्नाकरो जलनिधिर्यादःपतिरपांपतिः	४७०
तस्य प्रभेदाः क्षीरोदो लवणोदस्तथापरे	४७१
आपः स्त्री भूमि वार्वारि सलिलं कमलं जलम्	४७२
पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम्	४७३
कबन्धमुदकं पाथः पुष्करं सर्वतोमुखम्	४७४
अम्भोऽर्णस्तोयपानीयनीरक्षीराम्बुशम्बरम्	४७५
मेघपुष्पं घनरसस्त्रिषु द्वे आप्यमम्मयम्	४७६
भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु	४७७
महत्सूलोलकलोलौ स्यादावर्तोऽम्भसां भ्रमः	४७८
पृषन्तिबिन्दुपृषताः पुमांसो विप्रुषः स्त्रियाम्	४७९
चक्राणि पुटभेदाः स्युर्भ्रमाश्च जलनिर्गमाः	४८०

४६८-५५३, समुद्रः, अब्धिः, अकूपारः, पारावारः, सरित्पतिः, उदन्वान्, उदधिः, सिन्धुः, सरस्यान्, सागरः, अर्णवः, रत्नाकरः, जलनिधिः, यादःपतिः, अपांपतिः, इति १५ समुद्रमात्रस्य ॥—तस्य समुद्रस्य प्रभेदास्तु—क्षीरोदः, लवणोदः, तथापरे दध्युद-घृतोद-सुरोद-इक्षुद-खादूदाः ॥—आपः, वाः, वारि, सलिलम्, कमलम्, जलम्, पयः, कीलालम्, अमृतम्, जीवनम्, भुवनम्, वनम्, कबन्धम्, उदकम्, पाथः, पुष्करम्, सर्वतोमुखम्, अम्भः, अर्णः, तोयम्, पानीयम्, नीरम्, क्षीरम्, अम्बु, शम्बरम्, मेघपुष्पम्, घनरसः, इति २७ जलस्य । तत्र 'आपः' स्त्रियां बहुत्वे च निलम्, ॥—आप्यम्, अम्मयम्, इति २ जलविकारस्य । त्रिषु ॥—भङ्गः, तरङ्गः, ऊर्मिः, वीचिः, इति ४ लहर्थाः ॥—उल्लोलः, कल्लोलः, इति २ महत्सूर्मिषु ॥—अम्भसां भ्रमो मण्डलाकारेण भ्रमणम् आवर्तः स्यात् ॥—पृषन्ति, बिन्दवः, पृषतः, विप्रुषः, इति ४ जलबिन्दूनाम् । तत्र 'पृषत' क्लीबे, 'बिन्दु-पृषतौ' पुंसि, 'विप्रुट्' स्त्री ॥—चक्राणि, पुटभेदाः, भ्रमाः, जलनिर्गमाः इति ४ यानि चक्राकारेण जलान्यधो यान्ति

४६

अमरकोषे

[१३. वारिवर्गः

कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च तटं त्रिषु	४८१
पारावारे परार्वाची तीरे पात्रं तदन्तरम्	४८२
द्वीपोऽस्त्रियामन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम्	४८३
तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयम्	४८४
निषद्वरस्तु जम्बालः पङ्कोऽस्त्री शादकर्दमौ	४८५
जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः	४८६
नाव्यं त्रिलिङ्गं नौतार्ये स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिः	४८७
उडुपं तु प्लवः कोलः स्रोतोऽम्बुसरणं स्वतः	४८८
आतरस्तरपण्यं स्याद्द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी	४८९
सांयात्रिकः पोतवणिक् कर्णधारस्तु नाविकः	४९०

तेषाम् ॥ कूलम्, रोधः, तीरम्, प्रतीरम्, तटम्, इति ५ तीरस्य । 'तटं' त्रिलिङ्गम् ॥—परं च अर्वाक् च परार्वाची तीरे क्रमेण पारावारे उच्येते । नद्याः परतीरं पारम्, अर्वाक् तीरम् आवारमित्यर्थः ॥—तयोः पारावारयोरन्तरं मध्यं पात्रमुच्यते ॥—वारिणोऽन्तर्मध्ये यत्तटं तत् द्वीप इति अन्तरीपम् इति चोच्यते ॥—तोयोत्थितं तोयक्रमेणोत्थं तत् पुलिनमुच्यते ॥—सैकतम्, सिकतामयम्, इति २ वालुकाप्रचुरस्थानस्य ॥—निषद्वरः, जम्बालः, पङ्कः, शादः, कर्दमः, इति ५ कर्दमस्य । तत्र 'पङ्कः' पुंनपुंसकयोः ॥—जलोच्छ्वासाः, परीवाहाः, इति २ निर्गममार्गैः प्रवृद्धं जलं परिवहति तेषाम् ॥—कूपकाः, विदारकाः, इति २ शुष्कनद्यादौ हि जलार्थं गर्ताः क्रियन्ते तेषाम् ॥—नौतार्ये नावा तारितुमर्हे जलादौ नाव्यम् । तन्निषु ॥—नौः, तरणिः, तरिः, इति ३ नौकायाः ॥—उडुपम्, प्लवः, कोलः, इति ३ अल्पनौकायाः ॥—स्वतो यदम्बुसरणं जलगमनं तत् स्रोत उच्यते ॥—आतरः, तरपण्यम्, इति २ नद्यादितरणे देयमूल्यस्य ॥—काष्ठाम्बुवाहिनी काष्ठमयी जलवाहिनी सा द्रोणी उच्यते ॥ सांयात्रिकः, पोतवणिक्, इति २ नौकाया वाणिज्यकारिणः ॥—कर्णधारः, नाविकः, इति २ अरित्रं धृत्वा यस्तारयति तस्य ॥—नियामकाः, पोतवाहाः, इति २ पोतमध्यस्थितकाष्ठाग्रे दुष्टजन्वा

[अङ्कः ४८१-५०१]

प्रथमं काण्डम्

४७

नियामकाः पोतवाहाः कूपको गुणवृक्षकः	४९१
नौकादण्डः क्षेपणी स्यादरित्रं केनिपातकः	४९२
अग्निः स्त्री काष्ठकुहालः सेकपात्रं तु सेचनम्	४९३
ह्रीवेऽर्धनावं नावोऽर्धेऽतीतनौकेऽतिनु त्रिषु	४९४
त्रिष्यागाधात्प्रसन्नोऽच्छः कलुषोऽनच्छ आविलः	४९५
निम्नं गभीरं गम्भीरमुत्तानं तद्विपर्यये	४९६
अगाधमतलस्पर्शं कैवर्तं दाशधीवरौ	४९७
आनायः पुंसि जालं स्याच्छणसूत्रं पवित्रकम्	४९८
मत्स्याधानी कुवेणी स्याद्वडिशं मत्स्यवेधनम्	४९९
पृथुरोमा झषो मत्स्यो मीनो वैसारिणोऽण्डजः	५००
विसारः शकुली चाथ गडकः शकुलार्भकः	५०१

दिज्ञानाय स्थित्वा ये नियन्तुं शक्तास्तेषाम् ॥—कूपकः, गुणवृक्षकः, इति २ रज्ज्वाद्याधारमध्यस्तम्भस्य ॥—नौकादण्डः, क्षेपणी, इति २ नौकावाहकदण्डस्य ॥—अरित्रम्, केनिपातकः, इति २ कर्णस्य ॥—अग्निः, काष्ठकुहालः, इति २ पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठकुहालस्य ॥—सेकपात्रम्, सेचनम्, इति २ चर्मादिरचितस्य जलोत्सर्जनपात्रस्य ॥—नावोऽर्धे अर्धनावम् । तत्ह्रीवे ॥—अतीतनौके नौकामतील वर्तमाने मनुष्यादौ अतिनु । त्रिलिङ्गम्, अतः परं आगाधात् 'अगाध' शब्दमभिव्याथ त्रिषु वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः ॥—प्रसन्नः, अच्छः, इति २ निर्मलस्य ॥—कलुषः, अनच्छः, आविलः, इति ३ मलमिश्रस्य ॥—निम्नम्, गभीरम्, गम्भीरम्, इति ३ गम्भीरस्य ॥—तद्विपर्यये गम्भीरादितरस्मिन् उत्तानमिति ॥ अगाधम्, अतलस्पर्शम्, इति २ अत्यन्तगम्भीरस्य ॥—कैवर्तः, दाशः, धीवरः, इति ३ कैवर्तस्य ॥ आनायः, जालम्, इति २ जालस्य ॥—शणसूत्रम्, पवित्रकम्, इति २ शणसूत्रजालस्य ॥—मत्स्याधानी, कुवेणी, इति २ मत्स्यबन्धनकरण्डिकायाः ॥—वडिशम्, मत्स्यवेधनम्, इति २ मत्स्यवेधनस्य ॥—पृथुरोमा, झषः, मत्स्यः, मीनः, वैसारिणः, अण्डजः, विसारः, शकुली, इति ८

४८

अमरकोषे

[१३. वारिवर्गः]

सहस्रदंष्ट्रः पाठीन उलूपी शिशुकः समौ	५०२
नलमीनश्चिलिचिमः प्रोष्ठी तु शफरी द्वयोः	५०३
धुद्राण्डमत्स्यसंघातः पोताधानमथो झपाः	५०४
रोहितो मद्दुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमिः	५०५
तिमिगिलादयश्चाथ यादांसि जलजन्तवः	५०६
तद्भेदाः शिशुमारोद्रशङ्खो मकरादयः	५०७
स्यात्कुलीरः कर्कटकः कूर्मे कमठकच्छपां	५०८
ग्राहोऽवहारो नक्रस्तु कुम्भीरोऽथ महीलता	५०९
गण्डूपदः किंचुलको निहाका गोधिका समे	५१०
रक्तपा तु जलौकायां स्त्रियां भूमि जलौकसः	५११
मुक्तास्फोटः स्त्रियां शुक्तिः शङ्खः स्यात्कम्बुरस्त्रियां	५१२
धुद्रशङ्खाः शङ्खनखाः शम्बूका जलशुक्तयः	५१३

मत्स्यस्य ॥—गडकः, शकुलार्भकः, इति २ **मत्स्यविशेषस्य** ॥—सहस्र-
दंष्ट्रः, पाठीनः, इति २ **बहुदंष्ट्रस्य मत्स्यविशेषस्य** ॥—उलूपी, शिशुकः,
इति २ **शिशुमाराकारमत्स्यस्य** ॥—नलमीनः, चिलिचिमः, इति २
जलतृणचारिमत्स्यविशेषस्य ॥—प्रोष्ठी, शफरी, इति २ **शुभ्रमत्स्यविशे-
षस्य** ॥—धुद्राश्च ते अण्डमत्स्याश्च तेषां संघातः **पोताधानमुच्यते** ॥—अथो
झपा मत्स्यविशेषाः वक्ष्यन्ते, नतु पर्यायाः—रोहितः, मद्दुरः, शालः, राजीवः,
शकुलः, तिमिः, तिमिगिलः, 'आदि'शब्दात् नन्यावर्तादयोऽन्ये ॥—यादांसि, जल-
जन्तवः इति २ **जलचरमात्रस्य** ॥—तद्भेदा जलजन्तूनां विशेषाः—शिशुमारः,
उद्रः, शङ्खः, मकरः । 'आदि'शब्दात् जलहस्यादयः ॥—कुलीरः, कर्कटकः, इति २
कर्कटस्य ॥—कूर्मः, कमठः, कच्छपः, इति ३ **कूर्मस्य** ॥—ग्राहः, अव-
हारः, इति २ **ग्राहस्य** ॥—नक्रः, कुम्भीरः, इति २ **नक्रस्य** ॥—महीलता,
गण्डूपदः, किंचुलकः, इति ३ **जलचरभेदस्य** ॥—निहाका, गोधिका, इति २
जलगोधिकायाः ॥—रक्तपा, जलौका, जलौकसः, इति ३ **जलौकायाः** ॥
मुक्तास्फोटः, शुक्तिः, इति २ शुक्तिकायाः ॥—शङ्खः, कम्बुः, इति २ **शङ्ख-
स्य** ॥—धुद्रशङ्खाः, शङ्खनखाः, इति २ **सूक्ष्मशङ्खानाम्** ॥—जलशुक्तयो

पङ्क्तयः ५०२-५२४]

प्रथमं काण्डम्

४९

मेके मण्डूकवर्षाभूशालूरप्लवददुराः	५१४
शिली गण्डूपदी मेकी वर्षाभ्वी कमठी डुलिः	५१५
मद्दुरस्य प्रिया शृङ्गी दुर्नामा दीर्घकोशिका	५१६
जलाशयो जलाधारस्तत्रागाधजलो हृदः	५१७
आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये	५१८
पुंस्वेवान्धुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा	५१९
नेमिस्त्रिकाऽस्य वीनाहो मुखबन्धनमस्य यत्	५२०
पुष्करिण्यां तु खातं स्यादखातं देवखातकम्	५२१
पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासारः सरसी सरः	५२२
वेशन्तः पल्वलं चाल्पसरो वापी तु दीर्घिका	५२३
खेयं तु परिखाधारस्त्वम्भसां यत्र धारणम्	५२४

जलमात्रजाः शुक्तयः शम्बूका उच्यन्ते ॥ मेकः, मण्डूकः, वर्षाभूः, शालूरः, प्लवः, ददुरः, इति ६ मेकस्य ॥—शिली, गण्डूपदी, इति २ स्वल्पगण्डूपद-जातेः ॥—मेकी, वर्षाभ्वी, इति २ श्रुद्रमेकजातेः ॥—कमठी, डुलिः, इति २ कूर्म्याः ॥—मद्दुराख्यस्य मत्स्यविशेषस्य प्रिया स्त्री शृङ्गीत्युच्यते ॥—दुर्नामा, दीर्घकोशिका, इति २ जलूकाकारस्य जलचरविशेषस्य ॥—जलाशयः, जलाधारः इति २ तडागादीनाम् ॥—अगाधमतलस्पर्शं जलं यस्य स जलाशयो हृद उच्यते ॥—उपकूपजलाशये कूपसमीपे यो जलाशयः कूपोद्धृताम्बुस्थापनीयशिलादिरचितो गर्तः, यत्रलं जलं सुखेन गावः पिबन्ति, तत्र आहावः, निपानम्, इति ॥—अन्धुः, प्रहिः, कूपः, उदपानम्, इति ४ कूपस्य ॥ तत्र 'उदपानं' पुंसि वा ॥—अस्य कूपस्य नेमिरन्ते रज्ज्वादिधारणार्थं दाह्यन्त्रं सा त्रिका ॥—अस्य कूपस्य पाषाणादिभिर्म्यन्मुखनिबन्धनं स वीनाह उच्यते ॥—पुष्करिणी, खातम्, इति २ पुष्करिण्याः ॥—अखातम्, देवखातकम्, इति २ अकृत्रिम-खातस्य ॥—पद्माकरः, तडागः, कासारः, सरसी, सरः, इति ५ तडागस्य ॥—वेशन्तः, पल्वलम्, अल्पसरः, इति ३ स्वल्पसरसः ॥—वापी, दीर्घिका, इति २ वाण्याः ॥—खेयम्, परिखा, इति २ दुर्गाद्वहिर्यत्परितः खातं क्रियते तस्य ॥—यत्र अम्भसां धारणं क्षेत्रादिसेकार्थं जलानां संग्रहणं स आधार

अ. को. स. ४

स्यादालवालमावालमावापोऽथ नदी सरित्	५२५
तरङ्गिणी शैवलिनी तटिनी ह्यादिनी धुनी	५२६
स्रोतस्वती द्वीपवती स्रवन्ती निम्नगापगा	५२७
‘कूलंकषा निर्झरिणी रोधोवक्रा सरस्वती’	***
गङ्गा विष्णुपदी जहुतनया सुरनिम्नगा	५२८
भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता भीष्मसूरपि	५२९
कालिन्दी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा	५३०
रेवा तु नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका	५३१
करतोया सदानीरा बाहुदा सैतवाहिनी	५३२
शतद्रुस्तु शुतुद्रिः स्याद्विपाशा तु विपाद् स्त्रियाम्	५३३
शोणो हिरण्यवाहः स्यात् कुल्याऽल्पा कृत्रिमा सरित्	५३४
शरावती वेत्रवती चन्द्रभागा सरस्वती	५३५
कावेरी सरितोऽन्याश्च संभेदः सिन्धुसंगमः	५३६

उच्यते ॥—आलवालम्, आवालम्, आवापः, इति ३ वृक्षादिमूले समन्त-
तोऽम्भसो धारणार्थं यद्वेष्टनं तस्य ॥—नदी, सरित्, तरङ्गिणी, शैव-
लिनी, तटिनी, ह्यादिनी, धुनी, स्रोतस्वती, द्वीपवती, स्रवन्ती, निम्नगा, आपगा,
इति १२ नद्याः ॥—गङ्गा, विष्णुपदी, जहुतनया, सुरनिम्नगा, भागीरथी,
त्रिपथगा, त्रिस्रोताः, भीष्मसूः, इति ८ भागीरथ्याः ॥—कालिन्दी, सूर्य-
तनया, यमुना, शमनस्वसा, इति ४ यमुनायाः ॥—रेवा, नर्मदा, सोमोद्भवा,
मेकलकन्यका, इति ४ नर्मदायाः । करतोया, सदानीरा, इति २ गौरीविवाहे
कन्यादानोदकाज्जातायाः ॥—बाहुदा, सैतवाहिनी, इति २ कार्तवीर्या-
र्जुनेन या अवतारिता तस्याः ॥—शतद्रुः, शुतुद्रिः, इति २ शतद्रुः ॥
विपाशा, विपाद्, इति २ पाशमोचिन्याः ॥—शोणः, हिरण्यवाहः, इति २
नदविशेषस्य ॥—या अल्पा कृत्रिमा सरित् सा कुल्या ॥—शरावती, वेत्रवती,
चन्द्रभागा, सरस्वती, कावेरी, इति ५ सरिद्विशेषाः ॥ अन्याश्च सरितः कौशिकी-
गण्डकी-चर्मण्वती-गोदा-वेण्याद्याः सन्तीति शेषः ॥—संभेदः, सिन्धुसंगमः,

पङ्क्तयः ५२५-५४८]

प्रथमं काण्डम्

५१

द्वयोः प्रणाली पयसः पदव्यां त्रिषु तूत्तरौ	५३७
देविकायां सरय्वां च भवे दाविकसारवौ	५३८
सौगन्धिकं तु कहारं हलकं रक्तसंध्यकम्	५३९
स्यादुत्पलं कुवलयमथ नीलाम्बुजन्म च	५४०
इन्दीवरं च नीलेऽस्मिन्सिते कुमुदकैरवे	५४१
शालूकमेपां कन्दः स्याद्वारिपर्णी तु कुम्भिका	५४२
जलनीली तु शेवालं शैवलोऽथ कुमुद्वती	५४३
कुमुदिन्यां नलिन्यां तु विसिनीपद्मिनीमुखाः	५४४
वा पुंसि पद्मं नलिनमरविन्दं महोत्पलम्	५४५
सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयम्	५४६
पङ्केरुहं तामरसं सारसं सरसीरुहम्	५४७
विसप्रसूनराजीवपुष्कराम्भोरुहाणि च	५४८

इति २ नदीमेलकस्य नदीसंगमस्य ॥—पयसो जलस्य पदव्यां निर्गमनमागं मकरमुखादिरूपा प्रणाली इति । तद्वयोः । पुंसि तु 'प्रणालः' ॥—उत्तरौ दाविक-सारवौ त्रिषु । देविकायां नद्यां भवं दाविकम् । सरय्वां नद्यां भवं सारवम् ॥—सौगन्धिकम्, कहारम्, इति २ संध्याविकासिनः शुक्लसरोजस्य ॥—हलकम्, रक्तसंध्यम्, इति २ रक्तकह्लारस्य ॥—उत्पलम्, कुवलयम्, इति २ कुमुदस्य ॥—नीलाम्बुजन्म, इन्दीवरम्, इति २ नीलेऽस्मिन्नुत्पले ॥—कुमुदम्, कैरवम्, इति २ सिते शुभ्रेऽस्मिन्नुत्पले ॥—एषामुत्पलविशेषाणां कन्दः शालूकं स्यात् ॥—वारिपर्णी, कुम्भिका, इति २ जलकुम्भिकायाः ॥—जल-नीली, शेवालम्, शैवलः, इति ३ शैवालस्य ॥—कुमुद्वती, कुमुदिनी, इति २ कुमुदिन्याः ॥—नलिनी, विसिनी, पद्मिनी, इति ३ कमलिन्याः । 'मुख'-शब्दात् सरोजिनीप्रभृतयः ॥—पद्मम्, नलिनम्, अरविन्दम्, महोत्पलम्, सहस्र-पत्रम्, कमलम्, शतपत्रम्, कुशेशयम्, पङ्केरुहम्, तामरसम्, सारसम्, सरसी-रुहम्, विसप्रसूनम्, राजीवम्, पुष्करम्, अम्भोरुहम्, इति १६ कमलस्य

५२

अमरकोषे

[१३. वारिवर्गः

पुण्डरीकं सिताम्भोजमथ रक्तसरोरुहे	५४९
रक्तोत्पलं कोकनदं नालो नालमथास्त्रियाम्	५५०
मृणालं विसमञ्जादिकदम्बे षण्डमस्त्रियाम्	५५१
करहाटः शिफाकन्दः किंजल्कः केसरोऽस्त्रियाम्	५५२
संवर्तिका नवदलं बीजकोशो वराटकः	५५३

१४. काण्डसमाप्तिः

उक्तं स्वर्व्योमदिक्कालधीशब्दादि सनाथ्यकम्	५५४
पातालभोगि नरकं वारि चैषां च संगतम्	५५५
इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने	५५६
स्वरादिकाण्डः प्रथमः साङ्ग एव समर्थितः	५५७

‘वा पुंसि’ इति षोडशभिरपि संबध्यते ॥—तत्र पुण्डरीकम्, सिताम्भोजम्, इति २ सितकमलस्य ॥—रक्तसरोरुहम्, रक्तोत्पलम्, कोकनदम्, इति ३ रक्तकमलस्य ॥—नालः, नालम्, इति २ पद्मादिदण्डस्य ॥—मृणालम्, विसम्, इति २ मृणालस्य । अस्त्रियां क्लीब-पुंसोः ॥—अञ्जादिकदम्बे कमलादीनां समूहे षण्डमिति ॥—करहाटः, शिफाकन्दः, इति २ पद्ममूलस्य ॥—किंजल्कः, केसरः, इति २ केसरस्य ॥—संवर्तिका, नवदलम्, इति २ पद्मादीनां नवपत्रस्य ॥—बीजकोशः, वराटकः, इति २ बीजकोशस्य ॥

५५४-५५७. मया स्वर-व्योम-दिक्-काल-धी-शब्द-नाथ्य-पातालभोगि-नरक-वारि उक्तम् । शब्दादीति रसगन्धादिग्रहणार्थमादिशब्दः । एषां स्वर्गादीनां संगतं संबन्धवशात्प्राप्तं देवासुरमेधादिकं तच्चोक्तम् ॥—एवममरसिंहस्य कृतौ नाम्नां लिङ्गानां चानुशासने स्वरादिशब्दानां काण्डः समूहः साङ्गोऽङ्गोपाङ्गसहितः प्रथमः समर्थितः कथितः ॥

श्रीमत्यमरविवेके महेश्वरेण विरचिते एव प्रथमः स्वरादिकाण्डः समाप्तः ।

इत्यमरकोशस्य प्रथमं काण्डं समाप्तम् ॥

पङ्क्तयः ५४९-५६६]

द्वितीयं काण्डम्

५३

द्वितीयं काण्डम्

१. वर्गभेदाः

वर्गाः पृथ्वीपुरक्षमाभृद्वनौषधिमृगादिभिः	५५८
नृब्रह्मक्षत्रविदूशूद्रैः साङ्गोपाङ्गैरिहोदिताः	५५९

२. भूमिवर्गाः

भूर्भूमिरचलानन्ता रसा विश्वंभरा स्थिरा	५६०
धरा धरित्री धरणिः क्षोणिज्या काश्यपी क्षितिः	५६१
सर्वसहा वसुमती वसुधोर्वी वसुंधरा	५६२
गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी क्षमाऽवनिर्मेदिनी मही	५६३
‘विपुला गह्वरी धात्री गौरिला कुम्भिनी क्षमा	***
भूतधात्री रत्नगर्भा जगती सागराम्बरा’	***
मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिका	५६४
उर्वरा सर्वसस्याढ्या स्यादूषः क्षारमृत्तिका	५६५
ऊषवानूषरो द्वावप्यन्यलिङ्गौ स्थलं स्थली	५६६

५५८-५५९. इह वक्ष्यमाणेऽस्मिन्काण्डेऽङ्गैर्मृच्छाखानगरादिभिः, उपाङ्गैर्मृत्स्नावेशादिभिः सहितैः पृथ्वी-पुर-क्षमाभृद्वनौषधि-मृग-नृ-ब्रह्म-क्षत्र-विदू-शूद्र-शब्दैर्वर्गा उदिता वक्तुमारब्धाः । तत्र क्षमाभृत् शैलः । ‘मृगादिभिः’ इत्यादि-शब्देन पक्षिणां संप्रहः; यद्वा,—मृगानां पुनः पुनः स मृगादी सिंहः, अस्मिन्नर्थे ताच्छील्ये णिनिः ॥

५६०-५६३. भूः, भूमिः, अचला, अनन्ता, रसा, विश्वंभरा, स्थिरा, धरा, धरित्री, धरणिः, क्षोणिः, ज्या, काश्यपी, क्षितिः, सर्वसहा, वसुमती, वसुधा, उर्वी, वसुंधरा, गोत्रा, कुः, पृथिवी, पृथ्वी, क्षमा, अवनिः, मेदिनी, मही, इति २७ नामानि भूमेः ॥—मृत्, मृत्तिका, इति २ मृदः ॥—मृत्सा, मृत्स्ना, इति २ प्रशस्तमृदः । प्रशस्ता मृत्तिका त्वित्यन्वयः ॥—सर्वैः सस्याढ्या मृत्तिका चरेत्युच्यते ॥—ऊषः, क्षारमृत्तिका, इति २ क्षारमृत्तिकायाः ॥—

५४

अमरकोषे

[२. भूमिवगः

समानौ मरुधन्वानौ द्वे खिलाप्रहते समे	५६७
त्रिष्वथो जगती लोको विष्टपं भुवनं जगत्	५६८
लोकोऽयं भारतं वर्षं शरावत्यास्तु योऽवधेः	५६९
देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्य उदीच्यः पश्चिमोत्तरः	५७०
प्रत्यन्तो म्लेच्छदेशः स्यान्मध्यदेशस्तु मध्यमः	५७१
आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमालयोः	५७२
नीवृज्जनपदो देशविषयौ तूपवर्तनम्	५७३
त्रिष्वागोष्ठान्नडप्राये नडान्नडल इत्यपि	५७४
कुमुद्वान् कुमुदप्राये वेतस्वान् बहुवेतसे	५७५
शाद्वलः शादहरिते सजम्बाले तु पङ्किलः	५७६
जलप्रायमनूपं स्यात् पुंसि कच्छस्तथाविधः	५७७

ऊषवान्, ऊषरः, इति २ क्षारमृद्विशिष्टस्य । द्वावप्यन्यलिङ्गौ ॥—स्थलम्, स्थली, इति २ अकृत्रिमस्थानस्य ॥—मरुः, धन्वा, इति २ मरुदेशस्य ॥—खिलम्, अप्रहृतम्, इति २ अकृष्टस्य क्षेत्रादेः ॥—जगती, लोकः, विष्टपम्, भुवनम्, जगत्, इति ५ भूतलस्य ॥—अयं जम्बुद्वीपवर्ती दृश्यमानो लोकः भारतनामकं वर्षं ज्ञेयम् ॥—शरावत्या अवधेः यः प्राग्दक्षिणः प्राक्सहितो दक्षिणो देशः स प्राच्य इति ॥—शरावत्या अवधेयः पश्चिमोत्तरः पश्चिमसहित उत्तरो देशः स उदीच्य इति ॥—प्रत्यन्तः, म्लेच्छदेशः, इति २ शिष्टाचाररहितस्य कामरूपादेः ॥—मध्यदेशः, मध्यमः, इति २ मध्यदेशस्य ॥—आर्यावर्तः, पुण्यभूमिः, इति २ विन्ध्यहिमाचलयोरन्तरस्य —॥ नीवृत्, जनपदः, इति २ जनैर्वास्यमानराष्ट्रस्य मगधादेः ॥—देशः, विषयः, उपवर्तनम्, इति ३ ग्रामसमुदायलक्षणस्य देशमात्रस्य ॥—अथ गोष्ठशब्दमभिव्याप्य वक्ष्यमाणान्निष्ठेषु लिङ्गेषु । नड्वान्, नड्वलः, इति २ नडबहुले देशे ॥—कुमुद्वान्, इति १ कुमुदप्राये ॥—वेतस्वान्, इति १ बहुवेतसे ॥—शादैर्बालतृणैर्हरिते देशे शाद्वल इति ॥—सजम्बाले कर्दमयुक्ते देशे पङ्किल इति, ॥—जलप्रायम्, अनूपम्, इति २ जलबहुलदेशस्य ॥—अनुगता आपोऽत्र अनूपं, 'नानाद्रुमलतावीरुजिर्गैरप्रान्तशीतलैः । वनैर्व्याप्तमनूपं तत् सस्यैर्ब्राह्मियवादिभिः ॥' तथाविधः

पङ्क्तयः ५६७-५८९]

द्वितीयं काण्डम्

५५

स्त्री शर्करा शर्करिलः शर्करः शर्करावति	५७८
देश एवादिमावेवमुन्नेयाः सिकतावति	५७९
देशो नद्यम्बुवृष्ट्यम्बुसंपन्नव्रीहिपालितः	५८०
स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमम्	५८१
सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान्	५८२
गोष्ठं गोस्थानकं तत्तु गौष्ठीनं भूतपूर्वकम्	५८३
पर्यन्तभूः परिसरः सेतुरालौ स्त्रियां पुमान्	५८४
वामलूरश्च नाकुश्च वल्मीकं पुनपुंसकम्	५८५
अयनं वर्त्म मार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः	५८६
सरणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च	५८७
अतिपन्थाः सुपन्थाश्च सत्पथश्चार्चितेऽध्वनि	५८८
व्यध्वो दुरध्वो विपथः कदध्वा कापथः समाः	५८९

अनूपसदृशः कश्चिन्नद्यादेरुपान्तदेशः कच्छ इत्युच्यते ॥—शर्करा, शर्करिलः, इति २ वालुकायुक्तदेशे ॥—शर्करः, शर्करावान्, इति २ वालुकायुक्तस्य देशादेः । आदिमौ शर्कराशर्करिलौ देशे एव । एवं सिकतावत्युन्नेया ऊहनीयाः । सिकताः, सिकतिल इति २ सिकतायुक्तस्य देशस्य । सैकतः, सिकतावान्, इति २ वालुकायुक्तस्य देशादेः ॥—नद्यम्बुभिर्वृष्ट्यम्बुभिश्च संपन्नैर्व्रीहिभिः पालितो देशः क्रमेण नदीमातृको देवमातृकश्च स्यात् ॥—धर्मशीलः शोभनो राजा यत्र स सुराज्ञा, तस्मिन्देशे राजन्वान् इति । ततोऽन्यत्र राजमात्रयुक्ते देशे राजवान् इति ॥—गोष्ठम्, गोस्थानकम्, इति २ गवां स्थानस्य ॥—तद्गोष्ठं भूतपूर्वकं चेत् गौष्ठीनमित्युच्यते ॥—पर्यन्तभूः, परिसरः, इति २ नदीपर्वतादीनामुपान्तभुवः ॥ सेतुः, आलिः, इति २ सेतोः ॥—वामलूरः नाकुः, वल्मीकम्, इति ३ वल्मीकस्य ॥—अयनम्, वर्त्म, मार्गः, अध्वा, पन्थाः, पदवी, सृतिः, सरणिः, पद्धतिः, पद्या, वर्तनी, एकपदी, इति १२ मार्गस्य ॥—अतिपन्थाः, सुपन्थाः, सत्पथः, इति ३ अर्चितेऽध्वनि शोभने मार्गे ॥—व्यध्वः, दुरध्वः, विपथः, कदध्वा, कापथः, इति ५ दुर्मार्गस्य ।

५६

अमरकोषे

[३. पुरवर्गः

अपन्थास्त्वपथं तुल्ये शृङ्गाटकचतुष्पथे	५९०
प्रान्तरं दूरशून्योऽध्वा कान्तारं वर्त्म दुर्गमम्	५९१
गव्यूतिः स्त्री क्रोशयुगं नल्वः किष्कुचतुःशतम्	५९२
घण्टापथः संसरणं तत्पुरस्योपनिष्करम्	५९३
‘द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ द्यावाभूमी च रोदसी	**
दिवस्पृथिव्यौ गङ्गा तु रुमा स्याल्लवणाकरः	**

३. पुरवर्गः

पूः स्त्री पुरीनगर्यौ वा पत्तनं पुटभेदनम्	५९४
स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम्	५९५
तच्छाखानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः	५९६
आपणस्तु निषद्यायां विपणिः पण्यवीथिका	५९७
रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चयो वप्रमस्त्रियाम्	५९८
प्राकारो वरणः सालः प्राचीनं प्रान्ततो वृतिः	५९९

तत्र कदम्बा नान्तः ॥ अपन्थाः, अपथम्, इति २ अमार्गस्य ॥ शृङ्गाटकम्, चतुष्पथम्, इति २ चतुष्पथस्य ॥—दूरश्चासौ शून्यश्च दूरशून्यः, छायाजलादिवर्जितो दूरस्थोऽध्वा मार्गः प्रान्तरमित्युच्यते ॥—यद्दुर्गमं चोरकण्टकाद्युपद्रवयुक्तं वर्त्म मार्गः कान्तारमित्युच्यते ॥—क्रोशयुगं गव्यूतिरित्युच्यते ॥—किष्कूणां हस्तानां चतुःशतं नल्व इत्युच्यते ॥—घण्टापथः, संसरणम्, इति २ राजपथमात्रस्य ॥—तत्संसरणं पुरस्य नगरस्य चेत् उपनिष्करमिति ॥

५९४-६३३. पूः, पुरी, नगरी, पत्तनम्, पुटभेदनम्, स्थानीयम्, निगमः, इति ७ नगरस्य ॥—यत् प्राकारादिवेष्टितं विस्तीर्णं पुरं तत् स्थानीयादिनामकमिति । यन्मूलनगरादन्यत्पुरं तच्छाखानगरमित्यन्वयः ॥—वेश्याजनस्य समाश्रयो निवेशस्थानं वेशो इत्युच्यते ॥—आपणः, निषद्या, इति २ क्रयवस्तुशालायाः ॥ विपणिः पण्यवीथिका, इति २ क्रयवस्तुशालापङ्केः ॥—रथ्या प्रतोली, विशिखा, इति ३ ग्रामाभ्यन्तरमार्गस्य ॥—चयः, वप्रम्, इति २ परेखोद्धतभृत्तिकाकूटस्य ॥—प्राकारः, वरणः, सालः,

पङ्क्तयः ५९०-६१०]

द्वितीयं काण्डम्

५७

भित्तिः स्त्री कुड्यमेडूकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम्	६००
गृहं गेहोदवसितं वेश्म सद्म निकेतनम्	६०१
निशान्तपस्त्यसदनं भवनागारमन्दिरम्	६०२
गृहाः पुंसि च भूम्न्येव निकाय्यनिलयालयाः	६०३
वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम्	६०४
चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम्	६०५
चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा	६०६
आवेशनं शिल्पिशाला प्रपा पानीयशालिका	६०७
मठश्छात्रादिनिलयो गङ्गा तु मदिरागृहम्	६०८
गर्भागारं वासगृहमरिष्टं सूतिकागृहम्	६०९
‘कुट्टिमोऽस्त्री निबद्धा भूश्चन्द्रशाला शिरोगृहम्’	***
वातायनं गवाक्षोऽथ मण्डपोऽस्त्री जनाश्रयः	६१०

इति ३ यष्टिकाकण्टकादिरचितवेष्टनस्य ॥—नगरादेः प्रान्तभागे या वृत्तिर्वेष्टनं वेणुकण्टकादीनां तत्प्राचीनमित्युच्यते ॥—भित्तिः, कुड्यम्, इति २ भित्तेः ॥—तत् कुड्यम् अन्तर्न्यस्तकीकसं चेत् एडूकसंज्ञम् ॥—गृहम्, गेहम्, उदवसितम्, वेश्म, सद्म, निकेतनम्, निशान्तम्, पस्त्यम्, सदनम्, भवनम्, अगारम्, मन्दिरम्, गृहाः, निकाय्यः, निलयः, आलयः, इति १६ गृहस्य ॥—वासः, कुटी, शाला, सभा, इति ४ सभागृहस्य ॥—संजवनम्, चतुःशालम्, इति २ अन्योन्याभिमुखशालाचतुष्कस्य ॥—पर्णशाला, उटजः, इति २ मुनिगृहस्य ॥—चैत्यम्, आयतनम्, इति २ यज्ञायतनभेदस्य ॥—वाजिशाला, मन्दुरा, इति २ अश्वशालायाः ॥—आवेशनम्, शिल्पिशाला, इति २ स्वर्णकारादीनां शालायाः ॥—प्रपा, पानीयशालिका, इति २ जलशालायाः ॥—छात्रादिनिलयः शिष्यादीनां गृहं मठ इत्युच्यते । आदिना कापालादिसंग्रहः ॥—गङ्गा, मदिरागृहम्, इति २ मद्यस्थानस्य—गर्भागारम्, वासगृहम्, इति २ गृहमध्यभागस्य ॥ अरिष्टम्, सूतिकागृहम्, इति २ प्रसवस्थानस्य ॥—वातायनम्, गवाक्षः, इति २ गवाक्षस्य ॥—

५८

अमरकोषे

[३. पुरवर्गः]

हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम्	६११
सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका	६१२
स्वस्तिकः सर्वतोभद्रो नन्द्यावर्तादयोऽपि च	६१३
विच्छन्दकः प्रभेदा हि भवन्तीश्वरसङ्गनाम्	६१४
ख्यगारं भूभुजामन्तःपुरं स्यादवरोधनम्	६१५
शुद्धान्तश्चावरोधश्च स्यादट्टः क्षौममस्त्रियाम्	६१६
प्रघाणप्रघणालिन्दा बहिर्द्वारप्रकोष्ठके	६१७
गृहावग्रहणी देहल्यङ्गणं चत्वरजिरे	६१८
अधस्तादारुणि शिला नासा दारूपरि स्थितम्	६१९
प्रच्छन्नमन्तर्द्वारं स्यात् पक्षद्वारं तु पक्षकम्	१२०
वलीकनीध्रे पटलप्रान्तेऽथ पटलं छदिः	६२१
गोपानसी तु वलभी छादने वक्रदारुणि	६२२

मण्डपः, जनाश्रयः, इति २ मण्डपस्य । तत्र 'मण्डपः' क्लीबपुंसोः ॥—धनिनां धनवतां वासो गृहं तत् हर्म्यादि ॥—देवानां राज्ञां च गृहं प्रासाद इति ॥—सौधः, राजसदनम्, उपकार्या, उपकारिका, इति ४ राजगृहस्य ॥—स्वस्तिका-दय ईश्वरसङ्गनां राजगृहाणां प्रभेदाः स्युः । तत्र चतुर्द्वारतोरणः स्वस्तिकः, उपर्युपरिगृहं सर्वतोभद्रः, वर्तुलाकृतिर्नन्द्यावर्तः, विस्तीर्णः सुन्दरो विच्छ-न्दकः ॥—भूभुजां राज्ञां ख्यगारं स्त्रीगृहं तत् अन्तःपुरम्, अवरोधनम्, शुद्धान्तः, अवरोधः, इति ४ ॥—अट्टः, क्षौमम्, इति २ हर्म्यादिपृष्ठस्य ॥ प्रघाणः, प्रघणः, अलिन्दः, इति ३ द्वाराद्विहिर्यः प्रकोष्ठकस्तस्य ॥—गृहावग्रहणी, देहली, इति २ गृहद्वाराधोभागस्य ॥—अङ्गणम्, चत्वरम्, अजि-रम्, इति ३ प्राङ्गणस्य ॥ शिला इति १ द्वारस्तम्भाधःस्थितकाष्ठस्य ॥—नासा इति १ द्वारस्तम्भोपरि स्थितस्य दारुणः ॥—प्रच्छन्नम्, अन्तर्द्वारम्, इति २ गुप्तद्वारस्य ॥—पक्षद्वारम्, पक्षकम्, इति २ पार्श्वद्वारस्य ॥—वली-कम्, नीध्रम्, इति २ पटलप्रान्ते गृहच्छादनस्य ॥—पटलम्, छदिः, इति २ छादनस्य । छदिः सान्तं स्त्रियाम् ॥—गोपानसी, वलभी, इति २ छादनार्थं यद्

पङ्क्तयः ६११-६३३]

द्वितीयं काण्डम्

५९

कपोतपालिकायां तु विटङ्कं पुंनपुंसकम्	६२३
स्त्री द्वाद्वारं प्रतीहारः स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका	६२४
तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारं पुरद्वारं तु गोपुरम्	६२५
कूटं पृथ्वारि यद्धस्तिनखस्तस्मिन्नथ त्रिषु	६२६
कपाटमररं तुल्ये तद्विष्कम्भोऽर्गलं न ना	६२७
आरोहणं स्यात्सोपानं निश्रेणिस्त्वधिरोहिणी	६२८
संमार्जनी शोधनी स्यात् संकरोऽवकरस्तया	६२९
क्षिप्ते मुखं निःसरणं संनिवेशो निकर्षणम्	६३०
समौ संवसथग्रामौ वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्	६३१
ग्रामान्त उपशल्यं स्यात्सीमसीमे स्त्रियामुभे	६३२
घोष आभीरपल्ली स्यात् पक्कणः शबरालयः	६३३

वक्त्रदारु तत्र ॥—कपोतपालिका, विटङ्कम्, इति २ सौधादौ काष्ठादिरचित-
 पक्षिगृहस्य ॥—द्वाः, द्वारम्, प्रतीहारः, इति ३ द्वारस्य । तत्र 'द्वाः' स्त्रियाम् ॥—
 वितर्दिः, वेदिका, इति २ वेद्याः । 'वितर्दिः' स्त्री ॥—तोरणः, बहिर्द्वारम्, इति २
 तोरणस्य ॥—पुरद्वारम्, गोपुरम्, इति २ नगरद्वारस्य ॥—पृथ्वारि नगरद्वारे
 सुखेनावतारणार्थं कमनिम्नं यन्मृत्कूटं क्रियते तत्र हस्तिनख इति १ ॥—कपाटम्,
 अररम्, इति २ कपाटस्य । ते त्रिषु ॥—तद्विष्कम्भस्तस्य कपाटस्यावष्टम्भकं
 यन्मुसलं तत् अर्गलमित्युच्यते ॥—आरोहणम्, सोपानम्, इति २ सोपानस्य ॥
 —निश्रेणिः, अधिरोहिणी, इति २ काष्ठादिकृतारोहणसाधनस्य ॥—संमा-
 र्जनी, शोधनी, इति २ 'केरसुणी' इति ख्यातस्य ॥—संकरः, अवकरः इति २ तथा
 संमार्जन्याऽपसारितस्य 'केर' इति ख्यातस्य ॥—मुखम्, निःसरणम्, इति २
 गृहादेर्मुखभूतस्य द्वारप्रदेशस्य ॥—संनिवेशः, निकर्षणम्, इति २ समी-
 चीनवासस्थानस्य ॥—संवसथः, ग्रामः, इति २ ग्रामस्य ॥—वेश्मभूः,
 वास्तुः, इति २ गृहभूमेः ॥—ग्रामान्ते ग्रामस्य समीपप्रदेशे उपशल्यमिति ॥
 —सीम, सीमा, इति २ ग्रामादेर्मर्यादायाम् ॥—घोषः, आभीरपल्ली, इति २
 गोपालग्रामस्य ॥—पक्कणः, शबरालयः, इति २ भिल्लग्रामस्य ॥—

४. शैलवर्गः

महीध्रे शिखरिक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः	६३४
अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाः	६३५
लोकालोकश्चक्रवालस्त्रिकूटस्त्रिककुत्समौ	६३६
अस्तस्तु चरमक्ष्माभृदुदयः पूर्वपर्वतः	६३७
हिमवान्निषधो विन्ध्यो माल्यवान् पारियात्रकः	६३८
गन्धमादनमन्ये च हेमकूटादयो नगाः	६३९
पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृषत्	६४०
कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गं प्रपातस्त्वतटो भृगुः	६४१
कटकोऽस्त्री नितम्बोऽद्रेः स्नुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्	६४२
उत्सः प्रस्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झरः	६४३
दरी तु कंदरो वा स्त्री देवखातबिले गुहा	६४४

६३४-६४९. महीध्रः, शिखरी, क्ष्माभृत्, अहार्यः, धरः, पर्वतः, अद्रिः, गोत्रः, गिरिः, ग्रावा, अचलः, शैलः, शिलोच्चयः, इति १३ पर्वतसामान्यस्य ॥—लोकालोकः, चक्रवालः, इति २ सप्तद्वीपवत्या भूमेः प्राकारभूते गिरौ ॥—त्रिकूटः, त्रिकुत्, इति २ त्रिकूटाचलस्य ॥ अस्तः, चरमक्ष्माभृत्, इति २ अस्ताचलस्य ॥—उदयः, पूर्वपर्वतः, इति २ उदयाचलस्य ॥—हिमवान्, निषधः, विन्ध्यः, माल्यवान्, पारियात्रकः, गन्धमादनः, हेमकूटः, इति पर्वत-विशेषाः । आदिना मलय-चित्रकूट-मन्दरादयः ॥—पाषाणः, प्रस्तरः, ग्रावा, उपलः, अश्मा, शिला, दृषत्, इति ७ पाषाणस्य । 'शिलादृषदौ' स्त्रियाम् ॥—कूटः, शिखरम्, शृङ्गम्, इति ३ पुंनपुंसकलिङ्गं पर्वताग्रस्य ॥—प्रपातः, अतटः, भृगुः, इति ३ पर्वतात्पतनस्थानस्य ॥—अद्रेर्नितम्बो मध्यभागः कटक इत्युच्यते ॥—स्नुः, प्रस्थः, सानुः, इति ३ पुंनपुंसकलिङ्गानि समभू-भागे पर्वतैकदेशे ॥—उत्सः, प्रस्रवणम्, इति २ यत्र पानीयं निपत्य बहुलीभवति तस्य स्थानस्य ॥—वारिप्रवाहः, निर्झरः, झरः, इति ३ निर्झरस्य ॥—दरी, कंदरः, इति २ पर्वतस्य गृहाकारकृत्रिमविवरस्य ॥

पङ्क्तयः ६३४-६५४]

द्वितीयं काण्डम्

६१

गह्वरं गण्डशैलास्तु च्युताः स्थूलोपला गिरेः	६४५
‘दन्तकास्तु बहिस्तिर्यक्प्रदेशान्निर्गता गिरेः	**
खनिः स्त्रियामाकरः स्यात् पादाः प्रत्यन्तपर्वताः	६४६
उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका	६४७
धातुर्मनःशिलाद्यद्रेगैरिकं तु विशेषतः	६४८
निकुञ्जकुञ्जौ वा क्लीबे लतादिपिहितोदरे	६४९

५. वनौषधिवर्गः

अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम्	६५०
महारण्यमरण्यानी गृहारामास्तु निष्कुटाः	६५१
आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत्	६५२
अमात्यगणिकागेहोपवने वृक्षवाटिका	६५३
पुमानाक्रीड उद्यानं राज्ञः साधारणं वनम्	६५४

—गुहा, गह्वरम्, इति २ देवखाते अकृत्रिमे बिले बिलविषये ॥—गिरेः, सकाशाच्च्युताः, पतिता ये स्थूलपाषाणास्ते गण्डशैला इत्युच्यन्ते ॥—खनिः, आकरः, इति २ रत्नाद्युत्पत्तिस्थानस्य ॥—पादाः, प्रत्यन्तपर्वताः, इति २ पर्वतसमीपस्थाल्पपर्वतानाम् ॥—अद्रेरधः संनिहिता भूमिरुपत्यकेत्युच्यते ॥—अद्रेरूर्ध्वा या भूमिः साऽधित्यका इति ॥—अद्रेर्यन्मनःशिलादि सा धातुरित्युच्यते । आदिना हरितालखर्णताम्रादिप्रहः । गैरिकं विशेषतो धातुः ॥—निकुञ्जः, कुञ्जः, इति २ लतादिपिहितोदरे लताद्याच्छादितगर्भे स्थाने ॥

६५०-९८९. अटवी, अरण्यम्, विपिनम्, गहनम्, काननम्, वनम्, इति ६ अरण्यस्य । तत्राटवी स्त्रियाम्, ॥—महारण्यम्, अरण्यानी, इति २ महतो वनस्य । अरण्यानी स्त्रियाम् ॥—गृहारामाः, निष्कुटाः, इति २ गृहसमीप-कृत्रिमवनेषु ॥—यत् कृत्रिमं कृत्वा निर्वृत्तं वनं तत्र आरामः, उपवनम्, वृक्ष-वाटिकेति १ अमात्यानां वेश्यानां च यद्गृहोपवनं तत्र ॥—यत् राज्ञः साधा-रणं प्रमदाभिरन्यैर्वा सह क्रीडाद्यर्थं वनं तत्र आक्रीडः, उद्यानम्, इति २ ॥—

स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तःपुरोचितम्	६५५
वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिः श्रेणी लेखास्तु राजयः	६५६
वन्या वनसमूहे स्यादङ्कुरोऽभिनवोद्भिदि	६५७
वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः	६५८
अनोकहः कुटः शालः पलाशी द्रुद्रुमागमाः	६५९
वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरपुष्पाद्वनस्पतिः	६६०
ओषध्यः फलपाकान्ताः स्युरवन्ध्यः फलेग्रहिः	६६१
वन्ध्योऽफलोऽवकेशी च फलवान् फलिनः फली	६६२
प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लव्याकोशविकचस्फुटाः	६६३
फुल्लश्चैते विकसिते स्युरवन्ध्यादयस्त्रिषु	६६४
स्थाणुर्वा ना ध्रुवः शङ्कुर्ह्रस्वशाखाशिफः क्षुपः	६६५
अप्रकाण्डे स्तम्बगुल्मौ वल्ली तु व्रततिर्लता	६६६

अत उद्यानं अन्तःपुरोचितं राज्ञीनामेव क्रीडायामुचितं चेत् प्रमदवनं स्यात् ॥—
 वीथी, आलिः, आवलिः, पङ्क्तिः, श्रेणी, इति ५ पङ्क्तेः ॥—लेखाः, राजयः,
 इति २ लेखानाम् ॥—वनानां समूहे वन्येति १ ॥ अभिनवोद्भिदि नूतनप्ररोहे
 अङ्कुर इत्येकम् ॥—वृक्षः, महीरुहः, शाखी, विटपी, पादपः, तरुः, अनोकहः,
 कुटः, शालः, पलाशी, द्रुः, द्रुमः, अगमः, इति १३ वृक्षस्य । पुष्पाजातैः
 फलैरुपलक्षितो वृक्षो वानस्पत्यः आम्नादेः । अपुष्पात् पुष्पं विना जातैः फलै-
 रुपलक्षितो वृक्षो वनस्पतिः एकं पनसोदुम्बरादेः । फलपाक एवान्तो यासां ता
 ओषध्यः स्युः, एकं व्रीहियवादेः ॥—अवन्ध्यः, फलेग्रहिः, इति २ यथाकालं
 फलधरस्य ॥ वन्ध्यः, अफलः, अवकेशी, इति ३ ऋतावपि फलरहितस्य
 ॥—फलवान्, फलिनः, फली, इति ३ सफलस्य । फलिनोऽदन्तः ॥—प्रफुल्लः,
 उत्फुल्लः, संफुल्लः, व्याकोशः, विकचः, स्फुटः, फुल्लः, इति ७ विकसिते पुष्पिते
 स्युः । अवन्ध्यादयः अवन्ध्यः, अफल इत्यादयो विकसितान्ताः त्रिषु त्रिलिङ्गां स्युः
 ॥—स्थाणुः, ध्रुवः, शङ्कुः, इति ३ छिन्नविटपस्य । प्रकाण्डे वा ना, स्थाणुशब्दो
 विकल्पेन पुंसीत्यर्थः ॥—शाखा प्रसिद्धा । शिफा वृक्षमूलम् । ह्रस्वे शाखाशिफे
 यस्य स क्षुप इत्युच्यते ॥—न विद्यते प्रकाण्डो यस्य तस्मिन् स्तम्बः, गुल्मः,

पङ्क्तयः ६५५-६७६]

द्वितीयं काण्डम्

६३

लता प्रतानिनी वीरुद्गुल्मिन्युलप इत्यपि	६६७
नगाद्यारोह उच्छ्राय उत्सेधश्चोच्छ्रयश्च सः	६६८
अस्त्री प्रकाण्डः स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोः	६६९
समे शाखालते स्कन्धशाखाशाले शिफाजटे	६७०
शाखाशिफाऽवरोहः स्यान्मूलाच्चाग्रं गता लता	६७१
शिरोऽग्रं शिखरं वा ना मूलं बुध्नोऽङ्घ्रिनामकः	६७२
सारो मज्जा नरि त्वक् स्त्री वल्कं वल्कलमस्त्रियाम्	६७३
काष्ठं दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेधः समित्स्त्रियाम्	६७४
निष्कुहः कोटरं वा ना वल्लरिर्मञ्जरिः स्त्रियौ	६७५
पत्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान्	६७६

इति २ ॥—वल्ली, व्रततिः, लता, इति ३ लतायाः ॥—वीरुत्, गुल्मिनी, उलपः, इति ३ या प्रतानिनी शाखादिभिर्विस्तृता लता तत्रेत्यर्थः । तत्र वीरुत् धान्तः ॥ नगाद्यारोहो वृक्षादीनामुच्चत्वं तत्र उच्छ्रायः, उत्सेधः, उच्छ्रयः, इति ३ ॥—प्रकाण्डः, स्कन्धः, इति २ तरोर्मूलमारभ्य शाखापर्यन्तो यो भागस्तत्र ॥—शाखा, लता, इति २ शाखायाः ॥ स्कन्धशाखा, शाला, इति २ प्रधानशाखायाः ॥ शिफा, जटा, इति २ तरुमूलस्य ॥—शिखायाः शिफा मूलं अवरोह इत्युच्यते । मूलाद्वृक्षमूलमारभ्याग्रपर्यन्तं गता लता गुह्यादिरपि अवरोह इत्युच्यते । शिरसोऽग्रं शिरोऽग्रं तत् शिखरमित्युच्यते ॥—मूलम्, बुध्नः, अङ्घ्रिनामकः, इति ३ वृक्षादेर्मूलस्य ॥ सारः, मज्जा, इति २ वृक्षादेः स्थिरांशे । तत्र मज्जा नान्तः । नरि पुंसि ॥ त्वक्, वल्कम्, वल्कलम्, इति ३ त्वच्चः । तत्र वल्कादिद्वयं क्लीबपुंसोः ॥—काष्ठम्, दारु, इति २ काष्ठमात्रस्य ॥—इन्धनम्, एधः, इध्मम्, एधः, समित्, इति ५ शुष्कस्य तृणकाष्ठादेः । तत्र आय 'एधः'शब्दः सान्तः क्लीबे । अन्यस्त्वदन्तः पुंसि । समित् धान्तः स्त्रियाम् ॥—निष्कुहः, कोटरम्, इति वृक्षगतविवरस्य । कोटरं वा ना पक्षे पुमान् ॥—वल्लरिः, मञ्जरिः, इति २ तुलस्यादेरभिनवोद्भिदि ॥—पत्रम्, पलाशम्, छदनम्, दलम्, पर्णम्, छदः, इति ६ पत्रस्य ।

६४

अमरकोषे

[५. वनौषधिवर्गः]

पलवोऽस्त्री किसलयं विस्तारो विटपोऽस्त्रियाम्	६७७
वृक्षादीनां फलं सस्यं वृन्तं प्रसवबन्धनम्	६७८
आमे फले शलाढुः स्याच्छुष्के वानमुमे त्रिषु	६७९
क्षारको जालकं क्लीबे कलिका कोरकः पुमान्	६८०
स्याद्गुच्छकस्तु स्तवकः कुड्मलो मुकुलोऽस्त्रियाम्	६८१
स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमम्	६८२
मकरन्दः पुष्परसः परागः सुमनोरजः	६८३
द्विहीनं प्रसवे सर्वं हरीतक्यादयः स्त्रियाम्	६८४
आश्वत्थवैणवप्लाक्षनैयग्रोधैर्द्भुदं फले	६८५
बार्हतं च फले जम्बुवा जम्बूः स्त्री जम्बु जाम्बवम्	६८६

तत्र छदोऽदन्तः पुंसि ॥—पलवः, किसलयम्, इति २ पत्रादियुक्ते शाखायाः पर्वणि । तत्र किसलयं पुंसि क्लीबे च ॥—विस्तारः शाखापलवसमुदाय-लक्षण आभोगः विटप उच्यते ॥—वृक्षादीनां फलं सस्यमित्युच्यते । प्रसवः पुष्पादिः बध्यते येन तत् वृन्तमुच्यते । आमेऽपक्वे फले शलाढुरिति १ । शुष्के फले वानमिति १ । उमे शलाढुर्वानं च त्रिषु त्रिलिङ्ग्याम् ॥ क्षारकः, जालकम्, इति २ नूतनकलिकायाः । तत्र जालकं क्लीबे एव ॥—कलिका, कोरकः, इति २ अस्फुटितपुष्पस्य ॥—गुच्छकः, स्तवकः, इति २ कलिकादिभि-राकीर्णस्य पलवग्रन्थेः । पुष्पादिस्तवके गुच्छ इति ॥—कुड्मलः, मुकुलः, इति २ ईषद्विकसितकलिकायाम् ॥—सुमनसः, पुष्पम्, प्रसूनम्, कुसुमम्, सुमम्, इति ५ पुष्पस्य ॥—मकरन्दः, पुष्परसः, इति २ पुष्पमधुनि ॥—परागः, सुमनोरजः, इति २ पुष्परेणोः । अश्वत्थकपित्थादीनामभिधानं प्रसवे पुष्पे फले मूले च वर्तमानं तत् द्विहीनं ज्ञेयम् । हरीतक्याः फलं हरीतकी । आदिना कोशातकी, कर्कटी, द्राक्षेत्यादि । अश्वत्थस्य फलं आश्वत्थम् । वैणोः फलं वैणवम् । प्लाक्षस्य फलं प्लाक्षम् । न्यग्रोधस्य फलं नैयग्रोधम् । इड्गुयाः फलं ऐड्गुदम् । बृहत्याः फलं बार्हतम् ॥—जम्बूः, जम्बु, जाम्बवम्, इति ३ जम्बुवाः फले । जम्बूः स्त्री ॥—जातीयूयिकामल्लिकेत्यादयः पुष्पे वर्तमानाः

पङ्क्तयः ६७७-७००]

द्वितीयं काण्डम्

६५

पुष्पे जातीप्रभृतयः खलिङ्गा व्रीहयः फले	६८७
विदार्याद्यास्तु मूलेऽपि पुष्पे क्लीबेऽपि पाटला	६८८
बोधिद्रुमश्चलदलः पिप्पलः कुञ्जराशनः	६८९
अश्वत्थेऽथ कपित्थे स्युर्दधित्थग्राहिमन्मथाः	६९०
तस्मिन्दधिफलः पुष्पफलदन्तशठावपि	६९१
उदुम्बरो जन्तुफलो यज्ञाङ्गो हेमदुग्धकः	६९२
कोविदारे चमरिकः कुहालो युगपत्रकः	६९३
सप्तपर्णो विशालत्वक् शारदो विषमच्छदः	६९४
आरग्वधे राजवृक्षशम्पाकचतुरङ्गुलाः	६९५
आरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णकाः	६९६
स्युर्जम्बीरे दन्तशठजम्भजम्भीरजम्भलाः	६९७
वरुणो वरणः सेतुस्तिक्तशाकः कुमारकः	६९८
पुंनागे पुरुषस्तुङ्गः केसरो देववल्लभः	६९९
पारिभद्रे निम्बतरुमन्दारः पारिजातकः	७००

खलिङ्गा एव स्युः, न तु क्लीबे । व्रीहयः फले खलिङ्गाः । विदारी वृहत्सुमती-
 त्याद्या मूलेऽपि खलिङ्गाः । 'अपि'शब्दात् पुष्पेऽपि खलिङ्गाः, पाटला पुष्पे वर्तमाना
 क्लीबे ॥—बोधिद्रुमः, चलदलः, पिप्पलः, कुञ्जराशनः, अश्वत्थः, इति ५
 पिप्पलवृक्षस्य ॥—कपित्थः, दधित्थः, ग्राही, मन्मथः, दधिफलः, पुष्पफलः,
 दन्तशठः, इति ७ कपित्थस्य ॥—उदुम्बरः, जन्तुफलः, यज्ञाङ्गः, हेमदुग्धकः,
 इति ४ उदुम्बरस्य ॥—कोविदारः, चमरिकः, कुहालः, युगपत्रकः, इति ४
 कोविदारस्य ॥—सप्तपर्णः, विशालत्वक्, शारदः, विषमच्छदः, इति ४
 सप्तपर्णस्य ॥ आरग्वधः, राजवृक्षः, शम्पाकः, चतुरङ्गुलः, आरेवतः
 व्याधिघातः, कृतमालः, सुवर्णकः, इति ८ कृतमालस्य ॥—जम्बीरः, दन्तशठः,
 जम्भः, जम्भीरः, जम्भलः, इति ५ जम्बीरस्य ॥ वरुणः, वरणः, सेतुः,
 तिक्तशाकः, कुमारकः, इति ५ वरणस्य ॥—पुंनागः, पुरुषः, तुङ्गः, केसरः,
 देववल्लभः, इति ५ पुंनागस्य ॥—पारिभद्रः, निम्बतरुः, मन्दारः, पारिजातकः,

१ कवठ. २ उंबर. ३ कांचन. ४ सांतवण. ५ बाहवा. ६ लघु इडनिबू. ७ वाय-
 वर्णा. ८ उंडली.

अ. को. स. ५ .

६६

अमरकोषे

[५. वनौषधिवर्गः]

तिनिशे स्यन्दनो नेमी रथद्रुरतिमुक्तकः	७०१
वञ्जुलश्चित्रकृच्चाथ द्वौ पीतनकपीतनौ	७०२
आम्नातके मधूके तु गुडपुष्पमधुद्रुमौ	७०३
वानप्रस्थमधुष्ठीलौ जलजेऽत्र मधूलकः	७०४
पीलौ गुडफलः संसी तस्मिंस्तु गिरिसंभवे	७०५
अक्षोटकन्दरालौ द्वावङ्कोटे तु निकोचकः	७०६
पलाशे किंशुकः पर्णो वातपोथोऽथ वेतसे	७०७
रथाभ्रपुष्पविदुरशीतवानीरवञ्जुलाः	७०८
द्वौ परिव्याधविदुलौ नादेयी चाम्बुवेतसे	७०९
शोभाञ्जने शिश्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचकाः	७१०
रक्तोऽसौ मधुशिश्रुः स्यादरिष्टः फेनिलः समौ	७११
विल्वे शाण्डिल्यशैलूषौ मालूरश्रीफलावपि	७१२
प्लक्षो जटी पर्कटी स्यान्न्यग्रोधो बहुपाद्वटः	७१३

इति ४ निर्म्बतरोः ॥—तिनिशः, स्यन्दनः, नेमी, रथद्रुः, अतिमुक्तकः, वञ्जुलः, चित्रकृत्, इति ५ तिनिशस्य ॥ पीतनः, कपीतनः, आम्रातकः, इति ३ आम्रातकस्य ॥—मधूकः, गुडपुष्पः, मधुद्रुमः, वानप्रस्थः, मधुष्ठीलः, इति ५ मधूकस्य ॥ जलजेऽत्र मधूके मधूलक इति १ ॥—पीलुः, गुडफलः, संसी, इति ३ पीलुवृक्षस्य ॥ अक्षोटः, कन्दरालः, इति २ पर्वतपीलौः ॥—अङ्कोटः, निकोचकः, इति २ अङ्कोटस्य ॥ पलाशः, किंशुकः, पर्णः, वातपोथः, इति ४ पलाशस्य ॥—वेतसः, रथः, अम्रपुष्पः, विदुरः, शीतः, वानीरः, वञ्जुलः, इति ७ वेतसस्य ॥—परिव्याधः, विदुलः, नादेयी, अम्बुवेतसः, इति ४ जलवेतसस्य । नादेयी स्त्री ॥—शोभाञ्जनः, शिश्रुः, तीक्ष्णगन्धकः, अक्षीवः, मोचकः, इति ५ शिश्रुः ॥—असौ शोभाञ्जनो रक्तो रक्तपुष्पश्चेत् मधुशिश्रुरित्युच्यते ॥—अरिष्टः, फेनिलः, इति २ अरिष्टस्य ॥—विल्वः, शाण्डिल्यः, शैलूषः, मालूरः, श्रीफलः, इति ५ विल्वस्य ॥—प्लक्षः, जटी, पर्कटी, इति ३ प्लक्षस्य ॥ न्यग्रोधः, बहुपात्, वटः, इति ३ वटस्य ॥

१ कडुनित्र. २ तिवस. ३ अंबाडा. ४ मोहा. ५ लांबपानी मोहा. ६ अक्रोड. ७ डोंगरी अक्रोड. ८ पिस्ते. ९ फलस. १० वेत. ११ शेवगा, शेगट. १२ रिठा. १३ बेल. १४ पिपरी. १५ वट.

पङ्क्तयः ७०१-७२६]

द्वितीयं काण्डम्

६७

गालवः शाबरो लोध्रस्तिरीटस्तिवमार्जनौ	७१४
आम्रश्चूतो रसालोऽसौ सहकारोऽतिसौरभः	७१५
कुम्भोलूखलकं क्लीबे कौशिको गुग्गुलुः पुरः	७१६
शेलुः श्लेष्मातकः शीत उद्दालो बहुवारकः	७१७
राजादनं प्रियालः स्यात् सन्नकद्रुधनुःपटः	७१८
गम्भारी सर्वतोभद्रा काश्मरी मधुपर्णिका	७१९
श्रीपर्णी भद्रपर्णी च काश्मर्यश्चाप्यथ द्वयोः	७२०
कर्कन्धूर्वदरी कोलिः कोलं कुवलफेनिले	७२१
सौवीरं बदरं घोण्टाऽप्यथ स्यात् स्वादुकण्टकः	७२२
विकङ्कतः सुवावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि	७२३
ऐरावतो नागरङ्गो नादेयी भूमिजम्बुका	७२४
तिन्दुकः स्फूर्जकः कालस्कन्धश्च शितिसारके	७२५
काकेन्दुः कुलकः काकतिन्दुकः काकपीलुके	७२६

—गालवः, शाबरः, लोध्रः, तिरीटः, तिल्वः, मार्जनः, इति ६ लोध्रस्य ॥—
 आम्रः, चूतः, रसालः, इति ३ आम्रस्य । असौ आम्रोऽतिसौरभश्चेत् सहकार
 इति १ ॥—कुम्भः, उलूखलकम्, कौशिकः, गुग्गुलुः, पुरः, इति ५ गुग्गुलु-
 वृक्षस्य ॥ शेलुः, श्लेष्मातकः, शीतः, उद्दालः, बहुवारकः, इति ५ उद्दाल-
 कस्य ॥ राजादनम्, प्रियालः, सन्नकद्रुः, धनुःपटः, इति ४ प्रियालस्य ।
 धनुः पटः इति व्यस्तमपि ॥—गम्भारी, सर्वतोभद्रा, काश्मरी, मधुपर्णिका,
 श्रीपर्णी, भद्रपर्णी, काश्मर्यः, इति ७ काश्मर्याः ॥—कर्कन्धूः, बदरी, कोलिः,
 इति ३ बदर्याः ॥ कोलम्, कुवलम्, फेनिलम्, सौवीरम्, बदरम्, घोण्टा,
 इति ६ बदरीफलस्य ॥—स्वादुकण्टकः, विकङ्कतः, सुवावृक्षः, ग्रन्थिलः,
 व्याघ्रपात्, इति ५ विकङ्कतस्य ॥—ऐरावतः, नागरङ्गः, नादेयी, भूमिजम्बुका,
 इति ४ नागरङ्गस्य ॥—तिन्दुकः, स्फूर्जकः, कालस्कन्धः, शितिसारकः, इति
 ४ तिन्दुकस्य ॥—काकेन्दुः, कुलकः, काकतिन्दुकः, काकपीलुकः, इति ४

१ शेलट, सालेट, भोक्करी. २ चार. ३ शिवणी. ४ बोर (वृक्ष). ५ बोर (फळ).
 ६ वेहळी. ७ नारिंग. ८ तेंदू टेंमुरणी.

६८

अमरकोषे

[५. वनौषधिवर्गः]

गोलीढो झाटलो घण्टापाटलिर्मोक्षमुष्ककौ	७२७
तिलकः क्षुरकः श्रीमान् समौ पिचुलझावुकौ	७२८
श्रीपर्णिका कुमुदिका कुम्भी कैडर्यकदफलौ	७२९
क्रमुकः पट्टिकाख्यः स्यात् पट्टी लाक्षाप्रसादनः	७३०
तूदस्तु यूपः क्रमुको ब्रह्मण्यो ब्रह्मदारु च	७३१
तूलं च नीपप्रियककदम्बास्तु हलिप्रियः	७३२
वीरवृक्षोऽरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिषु	७३३
गर्दभाण्डे कन्दरालकपीतनसुपाश्वकाः	७३४
प्लक्षश्च तिन्तिडी चिञ्चाऽम्लिकाऽथो पीतसारके	७३५
सर्जकासनबन्धूकपुष्पप्रियकजीवकाः	७३६
साले तु सर्जकाश्वकपर्णकाः सस्यसम्बरः	७३७
नदीसर्जो वीरतरुः इन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः	७३८
राजादनः फलाध्यक्षः क्षीरिकायामथ द्वयोः	७३९

कौकतिन्दुकस्य ॥—गोलीढः, झाटलः, घण्टापाटलिः, मोक्षः, मुष्ककः, इति ५ घण्टापाटले ॥—तिलकः, क्षुरकः, श्रीमान्, इति ३ तिलकस्य ॥—पिचुलः, झावुकः, इति २ झावुकस्य ॥—श्रीपर्णिका, कुमुदिका, कुम्भी, कैडर्यः, कदफलः, इति ५ कुम्भ्याः ॥—क्रमुकः, पट्टिकाख्यः, पट्टी, लाक्षाप्रसादनः, इति ४ लोहितलोघस्य ॥—तूदः, यूपः, क्रमुकः, ब्रह्मण्यः, ब्रह्मदारु, तूलम्, इति ६ अश्वत्थाकारे वृक्षभेदे ॥ नीपः, प्रियकः, कदम्बः, हलिप्रियः, इति ४ कदम्बस्य ॥ वीरवृक्षः, अरुष्करः, अग्निमुखी, भल्लातकी, इति ४ भल्लातक्याः । त्रिषु स्त्रीपुंनपुंसकेषु ॥—गर्दभाण्डः, कन्दरालः, कपीतनः, सुपाश्वकः, प्लक्षः, इति ५ प्लक्षस्य ॥—तिन्तिडी, चिञ्चा, अम्लिका, इति ३ चिञ्चायाः ॥—पीतसारकः, सर्जकः, असनः, बन्धूकपुष्पः, प्रियकः, जीवकः, इति ६ जीवकस्य ॥—सालः, सर्जः, काश्यपः, अश्वकर्णकः, सस्यसम्बरः, इति ५ शालवृक्षस्य ॥—नदीसर्जः, वीरतरुः, इन्द्रद्रुः, ककुभः, अर्जुनः, इति ५ अर्जुनवृक्षस्य ॥—राजादनः, फलाध्यक्षः, क्षीरिका, इति ३ क्षीरिकायाः ॥—

१ कडु टैमुरणी, काजरा, कुचला. २ मोरवा. ३ तिळवा, तिलकपुष्प. ४ तिलकभेद (कोवी?). ५ कायफल. ६ पारसा पिपळ. ७ वळंब. ८ बिबवा. ९ लाखी पिपरी. १० चिंच. ११ असणा (भेद २) १२ सालई. १३ अर्जुनवृक्ष. १४ स्तिरणी.

पङ्क्तयः ७२७-७५२]

द्वितीयं काण्डम्

६९

इङ्गुदी तापसतरुभूर्जे चर्मिमृदुत्वचौ	७४०
पिच्छिला पूरणी मोचा स्थिरायुः शाल्मलिद्वयोः	७४१
पिच्छा तु शाल्मलीवेष्टे रोचनः कूटशाल्मलिः	७४२
चिरबिल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके	७४३
प्रकीर्यः पूतिकरजः पूतिकः कलिमारकः	७४४
करञ्जभेदाः षड्ग्रन्थो मर्कट्यङ्गारवल्लरी	७४५
रोही रोहितकः ग्रीहशत्रुर्दाडिमपुष्पकः	७४६
गायत्री बालतनयः खदिरो दन्तधावनः	७४७
अरिमेदो विट्खदिरे कदरः खदिरे सिते	७४८
सोमवल्कोऽप्यथ व्याघ्रपुच्छगन्धर्वहस्तकौ	७४९
एरण्ड उरुबूकश्च रुचकश्चित्रकश्च सः	७५०
चक्षुः पञ्चाङ्गुलो मण्डवर्धमानव्यडम्बकाः	७५१
अल्पा शमी शमीरः स्याच्छमी सक्तुफला शिवा	७५२

इङ्गुदी, तापसतरुः, इति २ इङ्गुद्याः ॥—भूर्जः, चर्मी, मृदुत्वक्, इति ३ भूर्ज-
वृक्षस्य ॥—पिच्छिला, पूरणी, मोचा, स्थिरायुः, शाल्मलिः, इति ५ शाल्म-
ल्याः । द्वयोः स्त्रीपुंसयोः ॥—शाल्मल्या वेष्टे निर्यासे पिच्छा इति १ ॥—
रोचनः, कूटशाल्मलिः, इति २ कूटशाल्मल्याः ॥—चिरबिल्वः, नक्तमालः,
करजः, करञ्जकः, इति ४ करञ्जवृक्षस्य ॥—प्रकीर्यः, पूतिकरजः, पूतिकः,
कलिमारकः, इति ४ पूतिकस्य ॥—षड्ग्रन्थः, मर्कटी, अङ्गारवल्लरी, एते ३
करञ्जभेदाः ॥—रोही, रोहितकः, ग्रीहशत्रुः, दाडिमपुष्पकः, इति ४ रोहि-
र्तकस्य ॥ गायत्री, बालतनयः, खदिरः, दन्तधावनः, इति ४ खदिरस्य ॥
अरिमेदः, विट्खदिरः, इति २ दुर्गन्धिखदिरस्य ॥—सिते शुक्लसारे
खदिरे कदरः, सोमवल्कः, इति २ ॥—व्याघ्रपुच्छः, गन्धर्वहस्तकः, एरण्डः
उरुबूकः, रुचकः, चित्रकः, चक्षुः, पञ्चाङ्गुलः, मण्डः, वर्धमानः, व्यडम्बकः, इति
११ एरण्डस्य ॥—या अल्पा खल्पाकारा शमी स शमीर इति ॥—

१ द्विगणवेट. २ भूर्जवृक्ष. ३ सांवरी. ४ सांवरीचा डिक. ५ काळी सांवरी. ६ करंज-
वृक्ष. ७ घाणेरा करंज, कांटे करंज. ८ रक्तरोहिडा. ९ खैर. १० लहान शमी.

पिण्डीतको मरुबकः श्वसनः करहाटकः	७५३
शल्यश्च मदने शक्रपादपः पारिभद्रकः	७५४
भद्रदारु द्रुकिलिमं पीतदारु च दारु च	७५५
पूतिकाष्ठं च मस स्युर्देवदारुण्यथ द्वयोः	७५६
पाटलिः पाटलाऽमोघा काचस्थाली फलेरुहा	७५७
कृष्णवृन्ता कुबेराक्षी श्यामा तु महिलाह्वया	७५८
लता गोवन्दिनी गुन्द्रा प्रियङ्गुः फलिनी फली	७५९
विष्वक्सेना गन्धफली कारम्भा प्रियकश्च सा	७६०
मण्डूकपर्णपत्रोर्णनटकटुङ्गदुण्डुकाः	७६१
स्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृन्तकुटन्नटाः	७६२
शोणकश्चारलौ तिष्यफला त्वामलकी त्रिषु	७६३
अमृता च वयस्था च त्रिलिङ्गस्तु बिभीतकः	७६४
नाक्षस्तुपः कर्पफलो भूतावासः कलिद्रुमः	७६५

शमी, सक्तुफला, शिवा, इति ३ शम्याः ॥—पिण्डीतकः, मरुबकः, श्वसनः, करहाटकः, शल्यः, मदनः, इति ६ मदनस्य ॥—शक्रपादपः, पारिभद्रकः, भद्रदारु, द्रुकिलिमम्, पीतदारु, दारु, पूतिकाष्ठम्, इति ७ देवदारुणि ॥—पाटलिः, पाटला, अमोघा, काचस्थाली, फलेरुहा, कृष्णवृन्ता, कुबेराक्षी, इति ७ पाटलायाः ॥—तत्र पाटलिर्द्वयोः स्त्रीपुंसयोः ॥—श्यामा, महिलाह्वया, लता, गोवन्दिनी, गुन्द्रा, प्रियङ्गुः, फलिनी, फली, विष्वक्सेना, गन्धफली, कारम्भा, प्रियकः, इति १२ प्रियङ्गुवृक्षे । तत्र प्रियकः पुंसि । शेषं स्त्रियाम् ॥—मण्डूकपर्णः, पत्रार्णः, नटः, कटुङ्गः, दुण्डुकः, स्योनाकः, शुकनासः, ऋक्षः, दीर्घवृन्तः, कुटन्नटः, शोणकः, अरलः, इति १२ शोणकस्य ॥—तिष्यफला, आमलकी, अमृता, वयस्था, इति ४ त्वामलक्याः । त्रिष्वित्युक्तेः आमलकः, आमलकम् ॥—बिभीतकः, अक्षः, तुपः, कर्पफलः, भूतावासः, कलिद्रुमः, इति ६ बिभीतकस्य ॥

१ गोळा. २ देवदार. ३ पाडळ. ४ बाघांटी, टेंद्र. ५ दिंडा. ६ आंबळी. ७ धार्दिग, (बंदहा).

५५३-७७८]

द्वितीयं काण्डम्

७१

अभया त्वव्यथा पथ्या कायस्था पूतनाऽमृता	७६६
हरीतकी हैमवती चेतकी श्रेयसी शिवा	७६७
पीतद्रुः सरलः पूतिकाष्ठं चाथ द्रुमोत्पलः	७६८
कर्णिकारः परिव्याधो लकुचो लिकुचो डहुः	७६९
पनसः कण्टकिफलो निचुलो हिज्जलोऽम्बुजः	७७०
काकोदुम्बरिका फल्गुर्मलयूर्जघनेफला	७७१
अरिष्टः सर्वतोभद्रहिङ्गुनिर्यासमालकाः	७७२
पिचुमन्दश्च निम्बेऽथ पिच्छिलाऽगुरुशिंशपा	७७३
कपिला भस्मगर्भा सा शिरीषस्तु कपीतनः	७७४
भण्डिलोऽप्यथ चाम्पेयश्चम्पको हेमपुष्पकः	७७५
एतस्य कलिका गन्धफली स्यादथ केसरे	७७६
वकुलो वज्जुलोऽशोके समौ करकदाडिमौ	७७७
चाम्पेयः केसरो नागकेसरः काञ्चनाह्वयः	७७८

त्रिलिङ्गत्वाद्विमीतकी विमीतकमिति च ॥—अभया, अव्यथा, पथ्या, कायस्था, पूतना, अमृता, हरीतकी, हैमवती, चेतकी, श्रेयसी, शिवा, इति ११ हरीतकीत्याः ॥—पीतद्रुः, सरलः, पूतिकाष्ठम्, इति ३ सरलस्य ॥—द्रुमोत्पलः, कर्णिकारः, परिव्याधः, इति ३ कर्णिकारस्य ॥—लकुचः, लिकुचः, डहुः, इति ३ लिकुचस्य ॥—पनसः, कण्टकिफलः, इति २ पनसस्य ॥—निचुलः, हिज्जलः, अम्बुजः, इति ३ जलवेतसमेदस्य ॥—काकोदुम्बरिका, फल्गुः, मलयूर्ज, जघनेफला, इति ४ मलयोः ॥—अरिष्टः, सर्वतोभद्रः, हिङ्गुनिर्यासः, मालकः, पिचुमन्दः, निम्बः, इति ६ निम्बस्य ॥—पिच्छिला, अगुरुशिंशपा, कपिला, भस्मगर्भा, इति ४ कपिलीयाः । अगुरु इति पृथक् पदं वा ॥—शिरीषः, कपीतनः, भण्डिलः, इति ३ शिरीषस्य ॥—चाम्पेयः, चम्पकः, हेमपुष्पकः, इति ३ चम्पकस्य ॥—एतस्य चम्पकस्य कलिका गन्धफली इति १ ॥—केसरः, वकुलः, इति २ वकुलस्य ॥—वज्जुलः, अशोकः, इति २ अशोकस्य ॥—करकः, दाडिमः, इति २ दाडिमस्य ॥—चाम्पेयः, केसरः, नागकेसरः, काञ्चनाह्वयः, इति ४

१ हरडा. २ देवदार. ३ पांगारा. ४ ओट. ५ फणस. ६ शजर, (समुद्रफळ ?). ७ काळा उंबर, खवंत, बोखाडा. ८ शिसवा. ९ शिरस. १० सोनचाफा. ११ ओवळ. १२ दाळिव.

जया जयन्ती तर्कारी नादेयी वैजयन्तिका	७७९
श्रीपर्णमग्निमन्थः स्यात् कणिका गणिकारिका	७८०
जयोऽथ कुटजः शक्रो वत्सको गिरिमल्लिका	७८१
एतस्यैव कलिङ्गेन्द्रयवभद्रयवं फले	७८२
कृष्णपाकफलाविग्रसुषेणाः करमर्दके	७८३
कालस्कन्धस्तमालः स्यात्तापिच्छोऽप्यथ सिन्दुके	७८४
सिन्दुवारेन्द्रसुरसौ निर्गुण्डीन्द्राणिकेत्यपि	७८५
वेणी खरा गरी देवताडो जीमूत इत्यपि	७८६
श्रीहस्तिनी तु भूरुण्डी तृणशून्यं तु मल्लिका	७८७
भूपदी शीतभीरुश्च सैवास्फोटा वनोद्भवा	७८८
शोफालिका तु सुवहा निर्गुण्डी नीलिका च सा	७८९
सिताऽसौ श्वेतसुरसा भूतवेश्यथ मागधी	७९०
गणिका यूथिकाऽम्बष्ठा सा पीता हेमपुष्पिका	७९१

चाम्पेयस्य ॥—जया, जयन्ती, तर्कारी, नादेयी, वैजयन्तिका, इति ५ वैजयन्तिकायाः ॥—श्रीपर्णम्, अग्निमन्थः, कणिका, गणिकारिका, जयः, इति ५ कणिकायाः ॥—कुटजः, शक्रः, वत्सकः, गिरिमल्लिका, इति ४ कुटजस्य ॥—एतस्यैव कुटजस्य फले कलिङ्गम्, इन्द्रयवम्, भद्रयवम्, इति ३ ॥—कृष्णपाकफलः, अविग्रः, सुषेणः, करमर्दकः, इति ४ करमर्दकस्य ॥—कालस्कन्धः, तमालः, तापिच्छः, इति ३ तमालस्य ॥—सिन्दुकः, सिन्दुवारः, इन्द्रसुरसः, निर्गुण्डी, इन्द्राणिका, इति ५ सिन्दुवारस्य ॥—वेणी, खरा, गरी, देवताडः, जीमूतः, इति ५ देवताडस्य ॥—श्रीहस्तिनी, भूरुण्डी, इति २ हस्तिकर्णाभपत्रस्य शाकमेदस्य ॥—तृणशून्यम्, मल्लिका, भूपदी, शीतभीरुः, इति ४ मल्लिकायाः ॥—सैव मल्लिका वनोद्भवा अस्फोटे-त्युच्यते ॥—शोफालिका, सुवहा, निर्गुण्डी, नीलिका, इति ४ कृष्णपुष्पाया निर्गुण्ड्याः ॥—असौ निर्गुण्डी, सिता, श्वेतसुरसा, भूतवेशी, इति चोच्यते ॥—मागधी, गणिका, यूथिका, अम्बष्ठा, इति ४ यूथिकायाः ॥

१ नागचाफा. २ टाहाकळ. ३ थोर पेरान. ४ नरवेल. ५ कुडा. ६ करवंद. ७ निगडी, निर्गुडी. ८ देवडांगरी. ९ थोर कुर्डई. १० मोगरी. ११ रानमोगरी. १२ राननिर्गुडी. १३ कातरीनिर्गुडी. १४ जुई.

पङ्क्तयः ७७९-८०३]

द्वितीयं काण्डम्

७३

अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्याद्वासन्ती माधवी लता	७९२
सुमना मालती जातिः सप्तला नवमालिका	७९३
माध्यं कुन्दं रक्तकस्तु बन्धूको बन्धुजीवकः	७९४
सहा कुमारी तरणिरम्लानस्तु महासहा	७९५
तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टकः	७९६
नीली झिण्टी द्वयोर्बाणा दासी चार्तगलश्च सा	७९७
सैरेयकस्तु झिण्टी स्यात्तस्मिन् कुरवकोऽरुणे	७९८
पीता कुरण्टको झिण्टी तस्मिन् सहचरी द्वयोः	७९९
ओण्ड्रपुष्पं जपापुष्पं वज्रपुष्पं तिलस्य यत्	८००
प्रतिहासशतप्रासचण्डातहयमारकाः	८०१
करवीरे करीरे तु क्रकरग्रन्थिलावुभौ	८०२
उन्मत्तः कितवो धूर्तो धत्तूरः कनकाह्वयः	८०३

सा यूथिका पीता पीतपुष्पा चेत् हेमपुष्पिका स्यात् ॥—अतिमुक्तः, पुण्ड्रकः, वासन्ती, माधवी, लता, इति ५ कुन्दभेदस्य ॥—सुमनाः, मालती, जातिः, इति ३ जातेः । तत्र सुमनाः सान्तः ॥—सप्तला ॥—नवमालिका, इति २ नवमालिकायाः ॥—माध्यम, कुन्दम्, इति २ कुन्दस्य ॥—रक्तकः, बन्धूकः, बन्धुजीवकः, इति ३ बन्धूकस्य ॥—सहा, कुमारी, तरणिः, इति ३ कुमारीयाः ॥—अम्लानः, महासहा, इति २ महासहायाः ॥—तत्राम्लाने शोणे रक्ते कुरवक इत्येकम् ॥—तत्राम्लाने पीतवर्णे कुरण्टक इत्येकम् ॥—नीली नीलवर्णा या झिण्टी तत्र बाणा, दासी, आर्तगलः, इति ३ ॥ द्वयोरित्युक्तेर्बाण इत्यपि ॥—सैरेयकः, झिण्टी, इति २ झिण्टीमात्रस्य ॥ तस्मिन्सैरेयकेऽरुणे रक्तवर्णे कुरवक इत्येकम् ॥—या पीतपुष्पा झिण्टी सा कुरण्टक इत्युच्यते । तस्मिन्कुरण्टके सहचरीत्यपि । द्वयोरित्युक्तेः सहचर इत्यपि ॥—ओण्ड्रपुष्पम्, जपापुष्पम्, इति २ जपापुष्पस्य ॥—यत्तिलस्य पुष्पं तद्वज्रपुष्पसंज्ञकमेकम् ॥—प्रतिहासः, शतप्रासः, चण्डातः, हयमारकः, करवीरः, इति ५ करवीरस्य ॥—करीरः, क्रकरः, ग्रन्थिलः, इति ३ करीरस्य ॥—उन्मत्तः, कितवः, धूर्तः, धत्तूरः,

१ कस्तुरमोगरी. २ चमेली. ३ बटमोगरा. ४ दुपारी. ५ कटिशेवती, लहान रान-शेवती. ६ आबोली. ७ कोरांटी. ८ जाखंद. ९ कण्हेर. १० नेवती.

मातुलो मदनश्चास्य फले मातुलपुत्रकः	८०४
फलपूरो बीजपूरो रुचको मातुलुङ्गके	८०५
समीरणो मरुचकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः	८०६
जम्बीरोऽप्यथ पर्णासे कठिञ्जरकुठेरकौ	८०७
सितेऽर्जकोऽत्र पाठी तु चित्रको वह्निसंज्ञकः	८०८
अर्काहवसुकास्फोटगणरूपविकीरणाः	८०९
मन्दारश्चार्कपर्णोऽत्र शुक्लेऽलर्कप्रतापसौ	८१०
शिवमल्ली पाशुपत एकाष्ठीलो बुको वसुः	८११
वन्दा वृक्षादनी वृक्षरुहा जीवन्तिकेत्यपि	८१२
वत्सादनी छिन्नरुहा गुडूची तन्त्रिकाऽमृता	८१३
जीवन्तिका सोमवल्ली विशल्या मधुपर्ण्यपि	८१४
मूर्वा देवी मधुरसा मोरटा तेजनी सुवा	८१५
मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलुपर्ण्यपि	८१६
पाठाऽम्बष्ठा विद्धकर्णी स्थापनी श्रेयसी रसा	८१७

कनकाह्वयः, मातुलः, मदनः, इति ७ धत्तूरस्य । अस्य धत्तूरस्य फले मातुलपुत्रक इत्येकम् ॥—फलपूरः, बीजपूरः, रुचकः, मातुलुङ्गकः, इति ४ मातुलुङ्गस्य ॥—समीरणः, मरुचकः, प्रस्थपुष्पः, फणिज्जकः, जम्बीरः, इति ५ जम्बीरस्य ॥—पर्णासः, कठिञ्जरः, कुठेरकः, इति ३ पर्णासस्य ॥—अत्र पर्णासे सिते काण्डपुष्पाभ्यां श्वेते अर्जक इत्येकम् ॥—पाठी, चित्रकः, वह्निसंज्ञकः, इति ३ चित्रकस्य ॥—अर्काह्वः, वसुकः, आस्फोटः, गणरूपः, विकीरणः, मन्दारः, अर्कपर्णः, इति ७ अर्कस्य ॥—अत्रार्के शुक्ले अलर्कः, प्रतापसः, इति २ ॥—शिवमल्ली, पाशुपतः, एकाष्ठीलः, बुकः, वसुः, इति ५ बुकस्य ॥—वन्दा, वृक्षादनी, वृक्षरुहा, जीवन्तिका, इति ४ वृक्षोपरिजातलताविशेषस्य ॥—वत्सादनी, छिन्नरुहा, गुडूची, तन्त्रिका, अमृता, जीवन्तिका, सोमवल्ली, विशल्या, मधुपर्णी, इति ९ गुडूच्याः ॥—मूर्वा, देवी, मधुरसा, मोरटा, तेजनी, सुवा, मधूलिका, मधुश्रेणी, गोकर्णी, पीलुपर्णी, इति १० मूर्वायाः ॥—पाठा, अम्बष्ठा, विद्धकर्णी, स्थापनी, श्रेयसी, रसा, एकाष्ठीला, पाप-

१ धोतरा. २ महाङ्गु. ३ सफेद मरवा. ४ आजवला, बावरी. ५ रुई. ६ रुईमंदार, (धोर वकुळी?). ७ बंदल, बाँवें. ८ गुळवेल. ९ मोरवेल, (मूर).

पङ्क्तयः ८०४-८३२]

द्वितीयं काण्डम्

७५

एकाष्ठीला पापचेली प्राचीना वनतिक्तिका	८१८
कटुः कटम्भराऽशोकरोहिणी कटुरोहिणी	८१९
मत्स्यपित्ता कृष्णभेदी चक्राङ्गी शकुलादनी	८२०
आत्मगुप्ताऽजहाऽव्यण्डा कण्डुरा प्रावृषायणी	८२१
ऋष्यप्रोक्ता शूकशिम्बिः कपिकच्छुश्च मर्कटी	८२२
चित्रोपचित्रा न्यग्रोधी द्रवन्ती शम्बरी वृषा	८२३
प्रत्यक्श्रेणी सुतश्रेणी रण्डा मूषिकपर्ण्यपि	८२४
अपामार्गः शैखरिको धामार्गवमयूरकौ	८२५
प्रत्यक्पर्णी केशपर्णी किणिही खरमञ्जरी	८२६
हज्रिका ब्राह्मणी पद्मा भार्गो ब्राह्मणयष्टिका	८२७
अङ्गारवल्ली बालेयशाकवर्बरवर्धकाः	८२८
मञ्जिष्ठा विकसा जिङ्गी समङ्गा कालमेपिका	८२९
मण्डूकपर्णी भण्डीरी भण्डी योजनवलचपि	८३०
यासो यवासो दुःस्पर्शो धन्वयासः कुनाशकः	८३१
रोदनी कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा	८३२

चेली, प्राचीना, वनतिक्तिका, इति १० पाठायाः ॥ कटुः, कटम्भरा, अशोकरोहिणी, कटुरोहिणी, मत्स्यपित्ता, कृष्णभेदी, चक्राङ्गी, शकुलादनी, इति ८ कटुरोहिण्याः ॥—आत्मगुप्ता, अजहा, अव्यण्डा, कण्डुरा, प्रावृषायणी, ऋष्यप्रोक्ता, शूकशिम्बिः, कपिकच्छुः, मर्कटी, इति ९ मर्कट्याः ॥—चित्रा, उपचित्रा, न्यग्रोधी, द्रवन्ती, शम्बरी, वृषा, प्रत्यक्श्रेणी, सुतश्रेणी, रण्डा, मूषिकपर्णी, इति १० मूषिकपर्ण्याः ॥—अपामार्गः, शैखरिकः, धामार्गवः, मयूरकः, प्रत्यक्पर्णी, केशपर्णी, किणिही, खरमञ्जरी, इति ८ अपामार्गस्य ॥—हज्रिका, ब्राह्मणी, पद्मा, भार्गो, ब्राह्मणयष्टिका, अङ्गारवल्ली, बालेयशाकः, वर्बरः, वर्धकः, इति ९ भार्ग्याः ॥—मञ्जिष्ठा, विकसा, जिङ्गी, समङ्गा, कालमेपिका, मण्डूकपर्णी, भण्डीरी, भण्डी, योजनवल्ली, इति ९ मञ्जिष्ठायाः ॥—यासः, यवासः, दुःस्पर्शः, धन्वयासः, कुनाशकः, रोदनी, कच्छुरा, अनन्ता, समुद्रान्ता, दुरालभा, इति १० धन्वयासस्य ॥—पृश्नि-

१ पहाडमूळ. २ केदारकुटकी. ३ कुहिली. ४. उदिरकानी. ५. आषाढा. ६ भारंग. ७ मंजिष्ठ. ८ धमासा.

पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी चित्रपर्ण्यङ्घ्रिवल्लिका	८३३
क्रोष्टुविन्ना सिंहपुच्छी कलशिर्धावनिर्गुहा	८३४
निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री बृहती कण्टकारिका	८३५
प्रचोदनी कुली क्षुद्रा दुःस्पर्शा राष्ट्रिकेत्यपि	८३६
नीली काला क्लीतकिका ग्रामीणा मधुपर्णिका	८३७
रञ्जनी श्रीफली तुत्था द्रोणी दोला च नीलिनी	८३८
अवल्लुजः सोमराजी सुवलिः सोमवल्लिका	८३९
कालमेषी कृष्णफला बाकुची पूतिफल्यपि	८४०
कृष्णोपकुल्या वैदेही मागधी चपला कणा	८४१
उषणा पिप्पली शौण्डी कोलाऽथ करिपिप्पली	८४२
कपिवल्ली कोलवल्ली श्रेयसी वशिरः पुमान्	८४३
चव्यं तु चविका काकचिञ्चीगुञ्जे तु कृष्णला	८४४
पलंकषा त्विक्षुगन्धा श्वदंष्ट्रा स्वादुकण्टकः	८४५
गोकण्टको गोक्षुरको वनशृङ्गाट इत्यपि	८४६

पर्णी, पृथक्पर्णी, चित्रपर्णी, अङ्घ्रिवल्लिका, क्रोष्टुविन्ना, सिंहपुच्छी, कलशिः, धावनिः, गुहा, इति ९ सिंहपुच्छ्याः ॥—निदिग्धिका, स्पृशी, व्याघ्री, बृहती, कण्टकारिका, प्रचोदनी, कुली, क्षुद्रा, दुःस्पर्शा, राष्ट्रिका, इति १० कण्टकारिकायाः ॥—नीली, काला, क्लीतकिका, ग्रामीणा, मधुपर्णिका, रञ्जनी, श्रीफली, तुत्था, द्रोणी, दोला, नीलिनी, इति ११ नील्याः ॥—अवल्लुजः, सोमराजी, सुवलिः, सोमवल्लिका, कालमेषी, कृष्णफला, बाकुची, पूतिफली, इति ८ बाकुच्याः ॥—कृष्णा, उपकुल्या, वैदेही, मागधी, चपला, कणा, उषणा, पिप्पली, शौण्डी, कोला, इति १० ॥ पिप्पल्याः ॥—करिपिप्पली, कपिवल्ली, कोलवल्ली, श्रेयसी, वशिरः, इति ५ गजपिप्पल्याः ॥—चव्यम्, चविका, इति २ चव्यस्य ॥—काकचिञ्ची, गुञ्जा, कृष्णला, इति ३ गुञ्जायाः ॥—पलंकषा, इक्षुगन्धा, श्वदंष्ट्रा, स्वादुकण्टकः, गोकण्टकः, गोक्षुरकः, वनशृङ्गाटः, इति ७ गोक्षु-

१ पिठवण. २ रिंगणी. ३ नीळी. ४ बावची. ५ पिपळी. ६ चरक. ७ गुंज. ८ गोक्षुर, सराटा.

पङ्क्तयः ८३३-८६०]

द्वितीयं काण्डम्

७७

विश्वा विषा प्रतिविषाऽतिविषोपविषाऽरुणा	८४७
शृङ्गी महौषधं चाथ क्षीरावी दुग्धिका समे	८४८
शतमूली बहुसुताऽभीरुरिन्दीवरी वरी	८४९
ऋष्यप्रोक्ताऽभीरुपत्रीनारायण्यः शतावरी	८५०
अहेरुरथ पीतद्रुकालीयकहरिद्रवः	८५१
दावी पचंपचा दारुहरिद्रा पर्जनीत्यपि	८५२
वचोग्रगन्धा षड्ग्रन्था गोलोमी शतपर्विका	८५३
शुक्ला हैमवती वैद्यमातृसिंह्यौ तु वाशिका	८५४
वृषोऽटरूपः सिंहास्यो वासको वाजिदन्तकः	८५५
आस्फोटा गिरिकर्णी स्याद्विष्णुकान्ताऽपराजिता	८५६
इक्षुगन्धा तु काण्डेश्चकोकिलाक्षेश्चरक्षुराः	८५७
शालेयः स्याच्छीतशिवश्छत्रा मधुरिका मिसिः	८५८
मिश्रेयाप्यथ सीहुण्डो वज्रः स्तुक् स्त्री स्तुही गुडा	८५९
समन्तदुग्धाऽथो वेल्ममोघा चित्रतण्डुला	८६०

रस्य ॥—विश्वा, विषा, प्रतिविषा, अतिविषा, उपविषा, अरुणा, शृङ्गी, महौषधम्, इति ८ अतिविषायाः ॥—क्षीरावी, दुग्धिका, इति २ दुग्धिकायाः ॥—शतमूली, बहुसुता, अभीरुः, इन्दीवरी, वरी, ऋष्यप्रोक्ता, अभीरुपत्री, नारायणी, शतावरी, अहेरुः, इति १० शतावर्याः ॥—पीतद्रुः, कालीयकः, हरिद्रः, दावी, पचंपचा, दारुहरिद्रा, पर्जनी, इति ७ पर्जन्याः ॥—वचा, उग्रगन्धा, षड्ग्रन्था, गोलोमी, शतपर्विका, इति ५ वैचायाः ॥—या शुक्ला वचा सा हैमवतीति १ ॥—वैद्यमाता, सिंही, वाशिका, वृषः, अटरूपः, सिंहास्यः, वासकः, वाजिदन्तकः, इति ८ अटरूपस्य ॥—आस्फोटा, गिरिकर्णी, विष्णुकान्ता, अपराजिता, इति ४ विष्णुकान्तायाः ॥—इक्षुगन्धा, काण्डेश्चः, कोकिलाक्षः, इक्षुरः, क्षुरः, इति ५ कोकिलाक्षस्य ॥—शालेयः, शीतशिवः, छत्रा, मधुरिका, मिसिः, मिश्रेया, इति ६ मधुरिकायाः ॥—सीहुण्डः, वज्रः, स्तुक्, स्तुही, गुडा, समन्तदुग्धा, इति ६ वज्रद्रुमस्य । तत्र स्तुक् स्त्री ॥—वेल्मम्, अमोघा,

१ अतिविष. २ दुग्धी. ३ शतावरी. ४ दारुहृद. ५ वेखंड. ६ अडुका. ७ विष्णु-
क्रांता. ८ कोळिस्ता, तालिमखाना. ९ बडिशेप. १० शेरनिवडुंग.

तण्डुलश्च कृमिघ्नश्च विडङ्गं पुंनपुंसकम्	८६१
बला वाट्यालका घण्टारवा तु शणपुष्पिका	८६२
मृद्वीका गोस्तनी द्राक्षा स्वाद्वी मधुरसेति च	८६३
सर्वानुभूतिः सरला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत्	८६४
त्रिभण्डी रोचनी श्यामापालिन्धौ तु सुषेणिका	८६५
काला मसूरविदलाऽर्धचन्द्रा कालमेषिका	८६६
मधुकं क्लीतकं यष्टिमधुकं मधुयष्टिका	८६७
विदारी क्षीरशुक्लेक्षुगन्धा क्रोष्ट्री तु या सिता	८६८
अन्या क्षीरविदारी स्यान्महाश्वेतक्षगन्धिका	८६९
लाङ्गली शारदी तोयपिप्पली शकुलादनी	८७०
खराश्वा कारवी दीप्यो मयूरो लोचमस्तकः	८७१
गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा	८७२
योग्यमृद्धिः सिद्धिलक्ष्म्यौ वृद्धेरप्याह्वया इमे	८७३

त्रिवृतण्डुला, तण्डुलः, कृमिघ्नः, विडङ्गम्, इति ३ विडङ्गस्य ॥—बला, वाट्यालका, इति २ बलायाः ॥—घण्टारवा, शणपुष्पिका, इति २ शणपुष्पिकायाः ॥—मृद्वीका, गोस्तनी, द्राक्षा, स्वाद्वी, मधुरसा इति ५ द्राक्षायाः ॥—सर्वानुभूतिः, सरला, त्रिपुटा, त्रिवृता, त्रिवृत्, त्रिभण्डी, रोचनी, इति ७ त्रिवृतायाः ॥—श्यामा, पालिन्दी, सुषेणिका, काला, मसूरविदला, अर्धचन्द्रा, कालमेषिका, इति ७ कृष्णवर्णायास्त्रिवृतायाः ॥—मधुकम्, क्लीतकम्, यष्टिमधुकम्, मधुयष्टिका, इति ४ यष्टिमधुकस्य ॥—विदारी, क्षीरशुक्ला, इक्षुगन्धा, क्रोष्ट्री, इति ४ ईक्षुगन्धायाः ॥—क्षीरविदारी, महाश्वेता, ऋक्षगन्धिका, इति ३ कृष्णभूमिकूष्माण्डस्य ॥—लाङ्गली, शारदी, तोयपिप्पली, शकुलादनी, इति ४ शौकमेदस्य ॥—खराश्वा, कारवी, दीप्यः, मयूरः, लोचमस्तकः, इति ५ मयूरशिखायाः ॥—गोपी, श्यामा, शारिवा, अनन्ता, उत्पलशारिवा, इति ५ उत्पलशारिवायाः ॥—योग्यम्, ऋद्धिः, सिद्धिः, लक्ष्मीः, इति ४ ऋद्धिर्नामकस्य

१ बावडिग. २ चिकणा. ३ घागरी, लहान ताग. ४ द्राक्षा. ५ श्वेत निशोत्तर, तेंडू. ६ निगडी, तिधारें. ७ जेष्ठमध. ८ श्वेत मुईकोहळा. ९ काळा मुईकोहळा. १० मोगुड, जलपिपली. ११ मोरशेंडा, (अजमोद?). १२ उपलसरी. १३ केवणी, मुरुडशेंग.

पङ्क्तयः ८६१-८८६]

द्वितीयं काण्डम्

७९

कदली वारणबुसा रम्भा मोचांशुमत्फला	८७४
काष्ठीला मुद्रपर्णी तु काकमुद्रा सहेत्यपि	८७५
वार्ताकी हिङ्गुली सिंही भण्टाकी दुष्प्रधर्षिणी	८७६
नाकुली सुरसा रास्त्रा सुगन्धा गन्धनाकुली	८७७
नकुलेष्टा भुजंगाक्षी छत्राकी सुवहा च सा	८७८
विदारिगन्धांशुमती सालपर्णी स्थिरा ध्रुवा	८७९
तुण्डिकेरी समुद्रान्ता कार्पासी बदरेति च	८८०
भारद्वाजी तु सा वन्या शृङ्गी तु ऋषभो वृषः	८८१
गाङ्गेरुकी नागबला झषा ह्रस्वगवेधुका	८८२
धामार्गवो घोषकः स्यान्महाजाली स पीतकः	८८३
ज्योत्स्नी पटोलिका जाली नादेयी भूमिजम्बुका	८८४
स्याल्लाङ्गलिक्यग्निशिखा काकाङ्गी काकनासिका	८८५
गोधापदी तु सुवहा मुसली तालमूलिका	८८६

ओषधिविशेषस्य ॥—कदली, वारणबुसा, रम्भा, मोचा, अंशुमत्फला, काष्ठीला, इति ६ कदल्याः ॥—मुद्रपर्णी, काकमुद्रा, सहा, इति ३ काकमुद्रायाः ॥—वार्ताकी, हिङ्गुली, सिंही, भण्टाकी, दुष्प्रधर्षिणी, इति ५ वार्ताक्याः ॥—नाकुली, सुरसा, रास्त्रा, सुगन्धा गन्धनाकुली, नकुलेष्टा, भुजंगाक्षी, छत्राकी, सुवहा, इति ९ रास्त्रायाः ॥—विदारिगन्धा, अंशुमती, सालपर्णी, स्थिरा, ध्रुवा, इति ५ सालपर्ण्याः ॥—तुण्डिकेरी, समुद्रान्ता, कार्पासी, बदरा, इति ४ कार्पास्याः ॥—सा कार्पासी वन्या चेत् भारद्वाजीति १ ॥ शृङ्गी, ऋषभः, वृषः, इति ३ ऋषभस्यौषधिविशेषस्य ॥—गाङ्गेरुकी, नागबला, झषा, ह्रस्वगवेधुका, इति ४ बालविशेषस्य ॥—धामार्गवः, घोषकः, इति २ घोषवह्याः ॥—स घोषकः पीतकः पीतपुष्पश्चेत् महाजालीत्युच्यते । स्त्रीलिङ्गम् ॥—ज्योत्स्नी, पटोलिका, जाली, इति ३ पटोलिकायाः ॥ नादेयी, भूमिजम्बुका, इति २ भूमिजम्बाः ॥—लाङ्गलिकी, अग्निशिखा, इति २ लाङ्गल्याः ॥—काकाङ्गी, काकनासिका, इति काकजङ्गास्यौषधिविशेषस्य ॥—गोधापदी, सुवहा, इति २ हंसपादिकायाः ॥—मुसली, तालमूलिका, इति २

१ रानमृग. २ रानवागी, डोली. ३ मुंगुसवेल्. ४ डवला, साळवण. ५ बैलघांटी. ६ लहान चिकगा. ७ घोमाळी, दोडकी. ८ पडवळी. ९ मुईजांभळी. १० कळलावी, वाघचवका. ११ कावळी. १२ लाल लाजाळू.

अजशृङ्गी विषाणी स्याद्गोजिह्वादार्विके समे	८८७
ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवह्यप्यथ द्विजा	८८८
हरेणू रेणुका कौन्ती कपिला भस्मगन्धिनी	८८९
एलावालुकमैलेयं सुगन्धि हरिवालुकम्	८९०
वालुकं चाथ पालङ्क्यां मुकुन्दः कुन्दकुन्दुरु	८९१
वालं हीवेरबर्हिष्ठोदीच्यं केशाम्बुनाम च	८९२
कालानुसार्यवृद्धाश्मपुष्पशीतशिवानि तु	८९३
शैलेयं तालपर्णी तु दैत्या गन्धकुटी मुरा	८९४
गन्धिनी गजभक्ष्या तु सुवहा सुरभी रसा	८९५
महेरणा कुन्दुरुकी सल्लकी ह्लादिनीति च	८९६
अग्निज्वालासुभिक्षे तु धातकी धातुपुष्पिका	८९७
पृथ्वीका चन्द्रवालैला निष्कुटिर्बहुलाऽथ सा	८९८
सूक्ष्मोपकुञ्चिका तुत्या कोरङ्गी त्रिपुटा त्रुटिः	८९९

मुसैल्याः ॥—अजशृङ्गी, विषाणी, इति २ अजशृङ्गाः ॥—गोजिह्वा, दार्विका, इति २ गोजिह्वायाः ॥—ताम्बूलवल्ली, ताम्बूली, नागवल्ली, इति ३ नागवह्याः ॥—द्विजा, हरेणुः, रेणुका, कौन्ती, कपिला, भस्मगन्धिनी, इति ६ रेणुकाख्यगन्धद्रव्यस्य ॥—एलावालुकम्, ऐलेयम्, सुगन्धि, हरिवालुकम्, वालुकम्, इति ५ वालुकाख्यगन्धद्रव्यस्य ॥—पालङ्की, मुकुन्दः, कुन्दः, कुन्दुरुः, इति ४ कुन्दस्य ॥—वालम्, हीवेरम्, बर्हिष्ठम्, उदीच्यम्, केशाम्बुनाम, इति ५ हीवेरस्य ॥ कालानुसार्यम्, वृद्धम्, अश्मपुष्पम्, शीतशिवम्, शैलेयम्, इति ५ शैलेयस्य ॥—तालपर्णी, दैत्या, गन्धकुटी, मुरा, गन्धिनी, इति ५ मुरायाः ॥—गजभक्ष्या, सुवहा, सुरभी, रसा, महेरणा, कुन्दुरुकी, सल्लकी, ह्लादिनी, इति ८ कुन्दुरुक्याः ॥—अग्निज्वाला, सुभिक्षा, धातकी, धातुपुष्पिका, इति ४ धातक्याः ॥—पृथ्वीका, चन्द्रवाला, एला, निष्कुटिः, बहुला, इति ५ एलायाः ॥—उपकुञ्चिका, तुत्या, कोरङ्गी, त्रिपुटा, त्रुटिः, इति ५ सूक्ष्मै-

१ मुमळकंद. २ मेढाशिगी. ३ दबली, पाथरी. ४ पानवेल. ५ रेणुकवीज ६ वालुक, कांकडी (?). ७ पालक. ८ बाळा. ९ शिलाजित. १० मोरमांसी. ११ सालई. १२ धायटी, धायफूल. १३ एळिया.

पङ्क्तयः ८८७-११]

द्वितीयं काण्डम्

८१

व्याधिः कुष्टं पारिभाष्यं वाप्यं पाकलमुत्पलम्	९००
शङ्खिनी चोरपुष्पी स्यात् केशिन्यथ वितुन्नकः	९०१
झटामलाऽज्झटा ताली शिवा तामलकीति च	९०२
प्रपौण्डरीकं पौण्डर्यमथ तुन्नः कुबेरकः	९०३
कुणिः कच्छः कान्तलको नन्दिवृक्षोऽथ राक्षसी	९०४
चण्डा धनहरी क्षेमदुष्पत्रगणहासकाः	९०५
व्याडायुधं व्याघ्रनखं करजं चक्रकारकम्	९०६
सुपिरा विद्रुमलता कपोताङ्घ्रिर्नटी नली	९०७
धमन्यञ्जनकेशी च हनुर्हृद्विलासिनी	९०८
शुक्तिः शङ्खः खुरः कोलदलं नखमथाढकी	९०९
काक्षी मृत्स्ना तुवरिका मृत्तालकसुराष्ट्रजे	९१०
कुटन्नटं दाशपुरं वानेयं परिपेलवम्	९११

लायाः ॥—व्याधिः, कुष्टम्, पारिभाष्यम्, वाप्यम्, पाकलम्, उत्पलम्, इति ६ कुष्टस्य ॥—शङ्खिनी, चोरपुष्पी, केशिनी, इति ३ चोरैर्वह्याः ॥—वितुन्नकः, झटामला, अज्झटा, ताली, शिवा, तामलकी, इति ६ भूम्यामलक्याः ॥—प्रपौण्डरीकम्, पौण्डर्यम्, इति २ पौण्डर्यस्य ॥—तुन्नः, कुबेरकः, कुणिः, कच्छः, कान्तलकः, नन्दिवृक्षः, इति ६ नन्दिवृक्षस्य ॥—राक्षसी, चण्डा, धनहरी, क्षेमः, दुष्पत्रः, गणहासकः इति ६ चोराख्यगन्धद्रव्यस्य ॥—व्याडायुधम्, व्याघ्रनखम्, करजम्, चक्रकारकम्, इति ४ व्याघ्रनखनामकगन्धद्रव्यस्य ॥—सुपिरा, विद्रुमलता, कपोताङ्घ्रिः, नटी, नली, धमनी, अञ्जनकेशी, इति ७ नलीनामकगन्धद्रव्यस्य ॥—हनुः, हृद्विलासिनी, शुक्तिः, शङ्खः, खुरः, कोलदलम्, नखम्, इति ७ नखाख्यगन्धद्रव्यस्य ॥ आढकी, काक्षी, मृत्स्ना, तुवरिका, मृत्तालकम्, सुराष्ट्रजम्, इति ६ तुवरिकायाः ॥—कुटन्नटम्, दाश-

१ गोडें कोष्ट. २ सांखवेल. ३ भुई आंवळी. ४ सलपत्र(?). ५ नांदरुखी. ६ चोर ओवा, किरमाणी ओवा. ७ लघु नखला, वाघनख. ८ पबारी, नली. ९ नखला. १० तूर.

अ. को. स. ६

प्लवगोपुरगोनर्दकैवर्तीमुस्तकानि च	९१२
ग्रन्थिपर्णं शुक्रं बर्हपुष्पं स्थौणेयकुङ्कुरे	९१३
मरुन्माला तु पिशुना स्पृक्का देवी लता लघुः	९१४
समुद्रान्ता वधूः कोटिवर्षा लङ्कोपिकेत्यपि	९१५
तपस्विनी जटामांसी जटिला लोमशा मिसी	९१६
त्वक्पत्रमुत्कटं भृङ्गं त्वचं चोचं वराङ्गकम्	९१७
कर्चूरको द्राविडकः काल्पको वेधमुख्यकः	९१८
ओषध्यो जातिमात्रे स्युरजातौ सर्वमौषधम्	९१९
शाकाख्यं पत्रपुष्पादि तण्डुलीयोऽल्पमारिषः	९२०
विशल्याग्निशिखानन्ता फलिनी शक्रपुष्पिका	९२१
स्यादृक्षगन्धा छगलान्त्र्यावेगी वृद्धदारकः	९२२
जुङ्गो ब्राह्मी तु मत्स्याक्षी वयस्था सोमवल्लरी	९२३

पुरम्, वानेयम्, परिपेलवम्, प्लवम्, गोपुरम्, गोनर्दम्, कैवर्तीमुस्तकम्, इति ८ कैवर्तीमुस्तकस्य ॥ ग्रन्थिपर्णम्, शुक्रम्, बर्हपुष्पम्, स्थौणेयम्, कुङ्कुरम्, इति ५ ग्रन्थिपर्णस्य ॥ मरुन्माला, पिशुना, स्पृक्का, देवी, लता, लघुः, समुद्रान्ता, वधूः, कोटिवर्षा, लङ्कोपिका, इति १० स्पृक्कायाः ॥—तपस्विनी, जटामांसी, जटिला, लोमशा, मिसी, इति ५ जटामांस्याः ॥ त्वक्पत्रम्, उत्कटम्, भृङ्गम्, त्वचम्, चोचम्, वराङ्गकम्, इति ६ त्वक्पत्रस्य ॥—कर्चूरकः, द्राविडकः, काल्पकः, वेधमुख्यकः, इति ४ कर्चूरकस्य ॥—फलपाकान्तानां व्रीह्यादीनां जातावेव ओषध्यः स्युः ॥—यदा तु ओषधेः रोगहारित्वमात्रं प्रतीयते न त्वन्यत् तदा औषधशब्दप्रयोगः ॥—यत् पत्रपुष्पादि तत् शाक-संज्ञकम् १ ॥ तण्डुलीयः, अल्पमारिषः, इति २ तण्डुलीयस्य ॥—विशल्या, अग्निशिखा, अनन्ता, फलिनी, शक्रपुष्पिका, इति ५ अग्निशिखायाः ॥—ऋक्षगन्धा, छगलान्त्री, आवेगी, वृद्धदारकः, जुङ्गः, इति ५ वृद्धदारकस्य ॥—ब्राह्मी, मत्स्याक्षी, वयस्था, सोमवल्लरी, इति ४ सोमवल्लरीयाः ॥—पटुपर्णा,

१ केवडी. मोथा. २ गंठीवन, भटोरा. ३ पिडका. ४ जटामांसी. ५ दालचिनी. ६ कचर, कचरी. ७ तांडुलजा. ८ कळजावी. ९ वरधारा, जीर्णफंजी. १० सोमवेष्ट.

पङ्क्तयः ९२३-९३६]

द्वितीयं काण्डम्

८३

पटुपर्णी हैमवती स्वर्णक्षीरी हिमावती	९२४
हयपुच्छी तु काम्बोजी माषपर्णी महासहा	९२५
तुण्डिकेरी रक्तफला बिम्बिका पीलुपर्ण्यपि	९२६
बर्बरा कवरी तुङ्गी खरपुष्पाऽजगन्धिका	९२७
एलापर्णी तु सुवहा रास्ना युक्तरसा च सा	९२८
चाङ्गेरी चुक्रिका दन्तशठाम्बष्ठाम्ललोणिका	९२९
सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतसः शतवेध्यपि	९३०
नमस्कारी गण्डकारी समङ्गा खदिरेत्यपि	९३१
जीवन्ती जीवनी जीवा जीवनीया मधुस्रवा	९३२
कूर्चशीर्षो मधुरकः शृङ्गह्रस्वाङ्गजीवकाः	९३३
किराततिको भूनिम्बोऽनार्यतिकोऽथ सप्तला	९३४
विमला सातला भूरिफेना चर्मकषेत्यपि	९३५
वायसोली स्वादुरसा वयस्थाऽथ मकूलकः	९३६

हैमवती, स्वर्णक्षीरी, हिमावती, इति ४ स्वर्णक्षीर्याः ॥—हयपुच्छी, काम्बोजी, माषपर्णी, महासहा, इति ४ माषपर्ण्याः ॥—तुण्डिकेरी, रक्तफला, बिम्बिका, पीलुपर्णी, इति ४ तुण्डिकेर्याः ॥—बर्बरा, कवरी, तुङ्गी, खरपुष्पा, अजगन्धिका, इति ५ खरपुष्पायाः ॥—एलापर्णी, सुवहा, रास्ना, युक्तरसा, इति ४ एलापर्ण्याः ॥—चाङ्गेरी, चुक्रिका, दन्तशठा, अम्बष्ठा, अम्ललोणिका, इति ५ अम्ललोणिकायाः ॥—सहस्रवेधी, चुक्रः, अम्लवेतसः, शतवेधी, इति ४ अम्लवेतसस्य ॥—नमस्कारी, गण्डकारी, समङ्गा, खदिरा, इति ४ खदिरायाः ॥—जीवन्ती, जीवनी, जीवा, जीवनीया, मधुस्रवा, इति ५ जीवन्त्याः । कूर्च-शीर्षः, मधुरकः शृङ्गः, ह्रस्वाङ्गः, जीवकः, इति ५ जीवकस्य ॥—किराततिकः, भूनिम्बः, अनार्यतिकः, इति ३ भूनिम्बस्य ॥—सप्तला, विमला, सातला, भूरि-फेना, चर्मकषा, इति ५ सप्तलायाः ॥—वायसोली, स्वादुरसा, वयस्था, इति ३

१ पिसोळा. २ रानउडीद. ३ तोडली. ४ तिळवणी, कानफोडी. ५ कोळिंदण. ६ चुका. ७ अम्लवेतस. ८ लाजाळू. ९ हरणवेल, हरणदोडी. १० जीवक. ११ किराईत. १२ शिकेकाई.

८४

अमरकोषे

[५. वनौषधिवर्गः]

निकुम्भो दन्तिका प्रत्यक्श्रेण्युदुम्बरपर्ण्यपि	९३७
अजमोदा तूग्रगन्धा ब्रह्मदर्भा यवानिका	९३८
मूले पुष्करकाश्मीरपद्मपत्राणि पौष्करे	९३९
अव्यथाऽतिचरा पद्मा चारटी पद्मचारिणी	९४०
काम्पिल्यः कर्कशश्चन्द्रो रक्ताङ्गो रोचनीत्यपि	९४१
प्रपुञ्जाडस्त्वेडगजो दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः	९४२
पद्माट उरणाख्यश्च पलाण्डुस्तु सुकन्दकः	९४३
लतार्कदुद्रुमौ तत्र हरितेऽथ महौषधम्	९४४
लशुनं गृञ्जनारिष्टमहाकन्दरसोनकाः	९४५
पुनर्नवा तु शोधघ्नी वितुन्नं सुनिषण्णकम्	९४६
स्याद्वातकः शीतलोऽपराजिता शणपर्ण्यपि	९४७
पारावताङ्गिः कटभी पण्या ज्योतिष्मती लता	९४८

वयंस्थायाः ॥—मकूलकः, निकुम्भः, दन्तिका, प्रत्यक्श्रेणी, उदुम्बरपर्णी, इति ५
 दन्त्याः ॥—अजमोदा, उग्रगन्धा, ब्रह्मदर्भा, यवानिका, इति ४ यवान्याः ॥—
 पुष्करम्, काश्मीरम्, पद्मपत्रम्, इति ३ पौष्करमूले ॥—अव्यथा, अतिचरा,
 पद्मा, चारटी, पद्मचारिणी, इति ५ पद्मचारिण्याः ॥—काम्पिल्यः, कर्कशः,
 चन्द्रः, रक्ताङ्गः, रोचनी, इति ५ रोचन्याः ॥—प्रपुञ्जाडः, एडगजः, दद्रुघ्नः,
 चक्रमर्दकः, पद्माटः, उरणाख्यः, इति ६ पद्माटस्य ॥—पलाण्डुः, सुकन्दकः, इति
 २ पलाण्डोः ॥—हरिते हरिद्वर्णे पलाण्डौ लतार्कः, दुद्रुमः, इति २ ॥—महौ-
 षधम्, लशुनम्, गृञ्जनम्, अरिष्टः, महाकन्दः, रसोनकः, इति ६ लशुनस्य ॥—
 पुनर्नवा, शोधघ्नी, इति २ पुनर्नवायाः ॥—वितुन्नम्, सुनिषण्णकम्, इति २ वितु-
 न्नस्य ॥—वातकः, शीतलः, अपराजिता, शणपर्णी, इति ४ शणपर्ण्याः ॥—
 पारावताङ्गिः, कटभी, पण्या, ज्योतिष्मती, लता, इति ५ ज्योतिष्मत्याः ॥—

१ काकोली, लहान काबळी. २ दांती, जेपाळ (बीज). ३ ओवा. ४ पुष्करमूल. ५ स्थल-
 कमल. ६ शूंडा रोचनी. ७ टाकळा. ८ कांदा, प्याज. ९ सफेद कांदा. १० लसूण.
 ११ पुनर्नवा, घेडुळी. १२ कुरडू (भाजी). १३ असनपर्णी, गोकर्णी. १४ मालकांगणी.

पङ्क्तयः ९३७-९६०]

द्वितीयं काण्डम्

८३

वार्षिकं त्रायमाणा स्यात्रायन्ती बलभद्रिका	९४९
विष्वक्सेनप्रिया गृष्टिर्वाराही बदरेत्यपि	९५०
मार्कवो भृङ्गराजः स्यात् काकमाची तु वायसी	९५१
शतपुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसिः	९५२
अवाक्पुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसारिणी	९५३
तस्यां कटंभरा राजबला भद्रबलेत्यपि	९५४
जनी जतूका रजनी जतुकृच्चक्रवर्तिनी	९५५
संस्पर्शाऽथ शटी गन्धमूली षडग्रन्थिकेत्यपि	९५६
कर्चूरोऽपि पलाशोऽथ कारवेल्लः कठिल्लकः	९५७
सुषवी चाथ कुलकं पटोलस्तिककः पटुः	९५८
कूष्माण्डकस्तु कर्कारुरुर्वारुः कर्कटी स्त्रियौ	९५९
इश्वाकुः कटुतुम्बी स्यात्तुम्ब्यलावूरुभे समे	९६०

वार्षिकम्, त्रायमाणा, त्रायन्ती, बलभद्रिका, इति ४ त्रायमाणायाः ॥—विष्वक्सेनप्रिया, गृष्टिः, वाराही, बदरा, इति ४ वाराह्याः ॥—मार्कवः, भृङ्गराजः, इति २ भृङ्गराजस्य । अयं सान्तोऽदन्तोऽपि ॥—काकमाची, वायसी, इति २ वायस्याः ॥—शतपुष्पा, सितच्छत्रा, अतिच्छत्रा, मधुरा, मिसिः, अवाक्पुष्पी, कारवी, इति ७ मधुरायाः ॥—सरणा, प्रसारिणी, कटंभरा, राजबला, भद्रबला, इति ५ प्रसारिण्याः ॥—जनी, जतूका, रजनी, जतुकृत, चक्रवर्तिनी, संस्पर्शा, इति ६ चक्रवर्तिन्याः ॥—शटी, गन्धमूली, षडग्रन्थिका, कर्चूरः, पलाशः, इति ५ शर्म्याः ॥—कारवेल्लः, कठिल्लकः, सुषवी, इति ३ कारवेल्लस्य ॥—कुलकम्, पटोलः, तिककः, पटुः, इति ४ पटोलस्य ॥—कूष्माण्डकः, कर्कारुः, इति २ कूष्माण्डस्य ॥—उर्वारुः कर्कटी, इति २ कर्कट्याः ॥—इश्वाकुः, कटुतुम्बी, इति २ कटुतुम्ब्याः ॥—तुम्बी, अलावूरुः, इति २ तुम्ब्याः ॥—चित्रा,

१ त्रायमाण. २ डुकरकंद. ३ माका, मुंगराज. ४ कावळी, काकजघा. ५ शोष. ६ चांदवेल. ७ चाकवत. ८ कापूरकाचरी, आंबेहळद. ९ कारली. १० पडबळ. ११ कोहळा. १२ कांकडी. १३ दुध्या कडु भोपळा. १४ काळा भोपळा.

८६

अमरकोषे

[५. वनौषधिवर्गः]

चित्रा गवाक्षी गोडुम्बा विशाला त्विन्द्रवारुणी	९६१
अशोऽघ्नः सूरणः कन्दो गण्डीरस्तु समष्टिला	९६२
कलम्ब्युपोदिका स्त्री तु मूलकं हिलमोचिका	९६३
वास्तुकं शाकभेदाः स्युर्दूर्वा तु शतपर्विका	९६४
सहस्रवीर्याभार्गव्यौ रुहाऽनन्ताऽथ सा सिता	९६५
गोलोमी शतवीर्या च गण्डाली शकुलाक्षका	९६६
कुरुविन्दो मेघनामा मुस्ता मुस्तकमस्त्रियाम्	९६७
स्याद्भद्रमुस्तको गुन्द्रा चूडाला चक्रलोच्चटा	९६८
वंशे त्वक्सारकर्मारत्वचिसारतृणध्वजाः	९६९
शतपर्वा यवफलो वेणुमस्करतेजनाः	९७०
वेणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनन्त्यनिलोद्धताः	९७१

गवाक्षी, गोडुम्बा, इति ३ गोडुम्बायाः ॥—विशाला, इन्द्रवारुणी, इति २ इन्द्रवारुण्याः ॥—अशोऽघ्नः, सूरणः, कन्दः, इति ३ सूरणस्य ॥—गण्डीरः, समष्टिला, इति २ गण्डीरौख्यशाकभेदस्य ॥—कलम्ब्यादयः ५ शाकभेदाः स्युः, एकैकम् । कलम्बी, उपोदिका, मूलकम्, हिलमोचिका, वास्तुकम्, इति ५ ॥—दूर्वा, शतपर्विका, सहस्रवीर्या, भार्गवी, रुहा, अनन्ता, इति ६ दूर्वायाः ॥—सा दूर्वा सिता शुक्ला चेत् तत्र—गोलोमी, शतवीर्या, गण्डाली, शकुलाक्षका, इति ४ ॥—कुरुविन्दः, मेघनामा, मुस्ता, मुस्तकम्, इति ४ मुस्तायाः । मुस्तकं पुनर्पुंसकयोः ॥—भद्रमुस्तकः, गुन्द्रा, इति २ भद्रमुस्तकस्य ॥—चूडाला, चक्रला, उच्चटा, इति ३ उच्चटामूलस्य ॥—वंशः, त्वक्सारः, कर्मारः, त्वचिसारः, तृणध्वजः, शतपर्वा, यवफलः, वेणुः, मस्करः, तेजनः, इति १० १० वेणोः ॥—ये वेणवः अनिलेन कीटादिकृतरन्ध्रगतवायुनोद्धताः स्वनन्ति, ते कीचकाः

१ कंबडळ. २ मोठी कंबडळ. ३ सूरण. ४ कडू सूरण. ५ कळंबी. ६ थोर मायाद्ध, वाळीची भाजी. ७ मुळा. ८ हलहंजी, चाकवत. ९ चंदनबडुवा. १० दूर्वा. ११ मोथा. १२ नागरमोथा. १३ मोथाभेद, फुरडी. १४ वेणु, वेह.

पङ्क्तयः ९६१-९८३]

द्वितीयं काण्डम्

८७

ग्रन्थिर्ना पर्वपरुषी गुन्द्रस्तेजनकः शरः	९७२
नडस्तु धमनः पोटगलोऽथो काशमस्त्रियाम्	९७३
इक्षुगन्धा पोटगलः पुंसि भूम्नि तु बल्वजाः	९७४
रसाल इक्षुस्तम्भेदाः पुण्ड्रकान्तारकादयः	९७५
स्याद्वीरणं वीरतरं मूलेऽस्योशीरमस्त्रियाम्	९७६
अभयं नलदं सेव्यममृणालं जलाशयम्	९७७
लामज्जकं लघुलयमवदाहेष्टकापथे	९७८
नडादयस्तृणं गर्मुच्छ्रयामाकप्रमुखा अपि	९७९
अस्त्री कुशं कुथो दर्भः पवित्रमथ कत्तृणम्	९८०
पौरसौगन्धिकध्यामदेवजगधकरौहिषम्	९८१
छत्राऽतिच्छत्रपालघ्नौ मालातृणकभूस्तृणे	९८२
शष्पं बालतृणं घासो यवसं तृणमर्जुनम्	९८३

स्युरिति १ ॥—ग्रन्थिः, पर्व, परुः, इति ३ वंशादिग्रन्थेः । ग्रन्थिः पुंसि ॥—
 गुन्द्रः, तेजनकः, शरः, इति ३ शरस्य ॥—नडः, धमनः, पोटगलः, इति ३ धम-
 नस्य ॥—इक्षुगन्धा, पोटगलः, बल्वजाः, इति ३ काशस्य । तत्र बल्वजा इत्येकं
 पुल्लिङ्गं बहुवचनान्तम् ॥—रसालः, इक्षुः, इति २ ईक्षोः ॥—पुण्ड्रः, कान्तारकः,
 इति २ ईक्षोर्भेदाः ॥ वीरणम्, वीरतरम्, इति २ तृणभेदस्य ॥—उशीरम्,
 अभयम्, नलदम्, सेव्यम्, अमृणालम्, जलाशयम्, लामज्जकम्, लघुलयम्,
 अवदाहम्, इष्टकापथम्, इति १० वीरणमूलस्य ॥—नडादयः नड-काशा-
 दयः, तृणं तृणजातीया इत्यर्थः । ये च गर्मुच्छ्रयामाकप्रमुखाः ॥ कुशम्,
 कुथः, दर्भः, पवित्रम्, इति ४ कुशस्य । तत्र कुशं क्लीब-पुंसोः ॥—कत्तृणम्,
 पौरम्, सौगन्धिकम्, ध्यामम्, देवजगधकम्, रौहिषम्, इति ६ तृणभेदस्य ॥—
 छत्रा, अतिछत्रः, पालघ्नः, मालातृणकम्, भूस्तृणम्, इति ५ वचाकृतेर्जलतृण-
 भेदस्य ॥—शष्पम्, बालतृणम्, इति २ कोमलतृणस्य ॥—घासः, यवसम्,
 इति २ गवादीनां भक्ष्यतृणस्य ॥—तृणम्, अर्जुनम्, इति २ तृणमात्रस्य

१ पर. २ शर. ३ देवनळ. ४ लन्हाळे, लवा. ५ ऊंस. ६ काळा बाळा. ७ वीरणमूल,
 (बाळा). ८ तृणभेद. ९ तृणधान्यभेद. १० दर्भ. ११ रोहिस गवत. १२ शेतगवत.

८८

अमरकोषे

[६. सिंहादिवर्गः

तृणानां संहतिस्तृण्या नड्या तु नडसंहतिः	९८४
तृणराजाह्वयस्तालो नालिकेरस्तु लाङ्गली	९८५
घोण्टा तु पूगः क्रमुको गुवाकः खपुरोऽस्य तु	९८६
फलमुद्वेगमेते च हिन्तालसहितास्त्रयः	९८७
खर्जूरः केतकी ताली खर्जूरी च तृणद्रुमाः	९८८

६. सिंहादिवर्गः

सिंहो मृगेन्द्रः पञ्चास्यो हर्यक्षः केसरी हरिः	९८९
‘कण्ठीरवो मृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशनः	**
पुण्डरीकः पञ्चनखचित्रकायमृगद्विषः’	**
शार्दूलद्वीपिनौ व्याघ्रे तरक्षुस्तु मृगादनः	९९०
वराहः सूकरो घृष्टिः कोलः पोत्री किरिः किटिः	९९१
दंष्ट्री घोणी स्तब्धरोमा क्रोडो भूदार इत्यपि	९९२
कपिप्लवंगप्लवगशाखामृगवलीमुखाः	९९३

॥—तृणानां संहतिः समूहः तृण्येत्युच्यते १ ॥—नडानां संहतिर्नड्येत्युच्यते १ ॥ तृणराजः, तालः, इति २ तालस्य ॥—नालिकेरः, लाङ्गली, इति २ नालिकेरस्य ॥—घोण्टा, पूगः, क्रमुकः, गुवाकः, खपुरः, इति ५ पूग-वृक्षस्य ॥ अस्य फलं उद्वेगमित्युच्यते १ ॥—हिन्तालस्तालमेदः ॥—खर्जूरः, केतकी, ताली, खर्जूरी, इति ४ तृणद्रुमभेदाः ॥

९८९-१०७४-सिंहः, मृगेन्द्रः, पञ्चास्यः, हर्यक्षः, केसरी, हरिः, इति ६ सिंहस्य ॥—शार्दूलः, द्वीपी, व्याघ्रः, इति ३ व्याघ्रस्य ॥ तरक्षुः, मृगादनः, इति २ कुकुराकृतेः कृष्णरेखान्चित्रितस्य मृगविशेषस्य ॥—वराहः, सूकरः, घृष्टिः, कोलः, पोत्री, किरिः, किटिः, दंष्ट्री, घोणी, स्तब्धरोमा, क्रोडः, भूदारः, इति १२ सूकरस्य ॥—कपिः, प्लवङ्गः, प्लवगः, शाखामृगः, वलीमुखः,

१ नारळ. २ सुपारी. पोफळी. ३ केतकी.

पङ्क्तयः ९८४-१००५]

द्वितीयं काण्डम्

८९

मर्कटो वानरः कीशो वनौका अथ भल्लुके	९९४
ऋक्षाच्छभल्लभल्लुका गण्डके खड्गखड्गिनौ	९९५
लुलायो महिषो वाहद्विषत्कासरसैरिभाः	९९६
स्त्रियां शिवा भूरिमायगोमायुमृगधूर्तकाः	९९७
शृगालवञ्चुकक्रोष्टुफेरुफेरवजम्बुकाः	९९८
ओतुर्विडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक्	९९९
त्रयो गौधेरगौधारगौधेया गोधिकात्मजे	१०००
श्ववित्तु शल्यस्तलोन्नि शलली शललं शलम्	१००१
वातप्रमीर्वातमृगः कोकस्त्वोहामृगो वृकः	१००२
मृगे कुरङ्गवातायुहरिणाजिनयोनयः	१००३
ऐणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्यैणमुभे त्रिषु	१००४
कदली कन्दली चीनश्चमूरुप्रियकावपि	१००५

मर्कटः, वानरः कीशः, वनौकाः, इति ९ वानरस्य ॥—भल्लुकः, ऋक्षः, अच्छ-
भल्लः, भल्लुकः, इति ४ अच्छभल्लस्य ॥—गण्डकः, खड्गः, खड्गी, इति ३
गण्डशृङ्गस्य ॥—लुलायः, महिषः, वाहद्विषत्, कासरः, सैरिभः, इति ५
महिषस्य ॥—शिवा, भूरिमायः, गोमायुः, मृगधूर्तकः, शृगालः, वञ्चुकः, क्रोष्टा,
फेरुः, फेरवः, जम्बुकः, इति १० जम्बुकस्य । 'शिवा'शब्दः स्त्रियामेव ॥—
ओतुः, विडालः, मार्जारः, वृषदंशकः, आखुभुक्, इति ५ मार्जारस्य ॥—गौ-
धारः, गौधेरः, गौधेयः, इति ३ स्थलगोधिकाया अपत्ये ॥—श्ववित्तु,
शल्यः, इति २ शल्यस्य ॥ तस्य शल्यस्य लोन्नि शलली, शललम्,
शलम्, इति ३ ॥—वातप्रमीः, मातमृगः, इति २ वातमृगस्य ॥—कोकः,
इहामृगः, वृकः, इति ३ वृकस्य ॥ मृगः, कुरङ्गः, वातायुः, हरिणः, अजिन-
योनिः, इति ५ हरिणस्य ॥—एण्या हरिण्याश्चर्माद्यं ऐणेयमित्युच्यते ।
एणस्य तु चर्माद्यं ऐणमित्युच्यते । उभे ऐणेयम्, ऐणं च त्रिषु स्पष्टम् ॥—
कदली, कन्दली, चीनः, चमूरुः, प्रियकः, समूरुः, इति ६ हरिणभेदाः ॥—

समूरुश्चेति हरिणा अमी अजिनयोनयः	१००६
कृष्णसाररुन्यङ्कुरङ्कुशम्बररौहिषाः	१००७
गोकर्णपृषतैणश्यरोहिताश्चमरो मृगाः	१००८
गन्धर्वः शरभो रामः समरो गवयः शशः	१००९
इत्यादयो मृगेन्द्राद्या गवाद्याः पशुजातयः	१०१०
“अधोगन्ता तु खनको वृकः पुं ध्वज उन्दुरः”	***
उन्दुरुर्मूषकोऽप्याखुर्गिरिका बालमूषिका	१०११
सरटः कृकलासः स्यान्मुसली गृहगोधिका	१०१२
लूता स्त्री तन्तुवायोर्णनाभमर्कटकाः समाः	१०१३
नीलङ्गुस्तु कृमिः कर्णजलौकाः शतपद्भुमे	१०१४
वृश्चिकः शूककीटः स्यादलिद्रुणौ तु वृश्चिके	१०१५
पारावतः कलरवः कपोतोऽथ शशादनः	१०१६
पत्री श्येन उलूकस्तु वायसारातिपेचकौ	१०१७

अमी ६ हरिणाः, वक्ष्यमाणाः कृष्णसारादयश्च अजिनयोनय उच्यन्ते । यत एते चर्मण्युपयुक्ताः ॥—कृष्णसारः, रुः, न्यङ्कुरः, रङ्कुः, शम्बरः, रौहिषः, गोकर्णः, पृषतः, एणः, ऋश्यः, रोहितः, चमरः, इति १२ मृगाः मृगभेदाः, एकैकम् । गन्धर्वः, शरभः, रामः, समरः, गवयः, शशः, इति ६ मृगभेदाः ॥ मृगेन्द्राद्याः सिंहाद्याश्चमरान्ता ये च वर्गान्तरे वक्ष्यमाणा गवाद्या गोहस्त्यश्वादयः ते सर्वे पशुजातयः पशुशब्दवाच्या इत्यर्थः ॥—उन्दुरः, मूषकः, आखुः, इति ३ मूषकस्य ॥—गिरिका, बालमूषिका, इति २ खलपमूषकजातेः ॥—सरटः, कृकलासः, इति २ सरटस्य ॥ मुसली, गृहगोधिका, इति २ गृहगोधायाः ॥—लूता, तन्तुवायः, ऊर्णनाभः, मर्कटकः, इति ४ ऊर्णनाभस्य । तत्र लूता निलं स्त्री ॥—नीलङ्गुः, कृमिः, इति २ शुद्रकीटमात्रस्य ॥—कर्णजलौकाः, शतपद्भी, इति २ कर्णजलौकायाः ॥—वृश्चिकः, शूककीटः, इति २ शूककीटस्य ॥—अलिः, रुणः, वृश्चिकः, इति ३ वृश्चिकस्य ॥—पारावतः, कलरवः, कपोतः, इति ३ पारावतस्य ॥—शशादनः, पत्री, श्येनः, इति ३ श्येनस्य ॥—उलूकः, वायसारातिः, पेचकः, इति ३ उलूकस्य ॥—

पङ्क्तयः १००६-१०२८] द्वितीयं काण्डम्

९१

‘दिवान्धः कौशिको घूको दिवाभीतो निशाटनः’	**
व्याघ्राटः स्याद्भरद्वाजः खञ्जरीटस्तु खञ्जनः	१०१८
लोहपृष्ठस्तु कङ्कः स्यादथ चापः किक्कीदिविः	१०१९
कलिङ्गभृङ्गधूम्याटा अथ स्याच्छतपत्रकः	१०२०
दार्वाघाटोऽथ सारङ्गस्तोककश्चातकः समाः	१०२१
कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः	१०२२
चटकः कलविङ्कः स्यात्तस्य स्त्री चटका तयोः	१०२३
पुमपत्ये चाटकैरः ख्यपत्ये चटकैव सा	१०२४
कर्करेदुः करेदुः स्यात् कृकणककरौ समौ	१०२५
वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि	१०२६
काके तु करदारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः	१०२७
ध्वाङ्गान्मात्मघोषपरभृद्वलिभुग्वायसा अपि	१०२८
‘स एव च चिरञ्जीवी चैकदृष्टिश्च मौकुलिः’	**

व्याघ्राटः, भरद्वाजः, इति २ भरद्वाजपक्षिणः ॥—खञ्जरीटः, खञ्जनः, इति २ खञ्जनस्य ॥—लोहपृष्ठः, कङ्कः, इति २ बाणोपयोगिपत्रस्य पक्षिभेदस्य ॥—चापः, किक्कीदिविः, इति २ चापस्य ॥—कलिङ्गः, भृङ्गः, धूम्याटः, इति ३ भृङ्गस्य ॥—शतपत्रकः, दार्वाघाटः इति २ काष्ठकुट्टस्य ॥—सारङ्गः, तोककः, चातकः, इति ३ चातकस्य ॥—कृकवाकुः, ताम्रचूडः, कुक्कुटः, चरणायुधः, इति ४ कुक्कुटस्य ॥—चटकः, कलविङ्कः, इति २ चटकस्य । तस्य चटकस्य स्त्री चटका इति १ । तयोश्चटकस्य चटकायाश्च पुमपत्ये चाटकैर इति १ । तयोः ख्यपत्ये स्त्रीरूपेऽपत्ये चटका इति १ ॥—कर्करेदुः, करेदुः, इति २ अशुभवादिनि पक्षिभेदे ॥—कृकणः, ककरः, इति २ करेदुभेदस्य ॥—वनप्रियः, परभृतः, कोकिलः, पिकः, इति ४ कोकिलस्य ॥—काकः, करटः, अरिष्टः, बलिपुष्टः, सकृत्प्रजः, ध्वाङ्गः, आत्मघोषः, परभृतः, बलिभुक्, गायसः,

९२

अमरकोषे

[६. सिंहादिवर्गः

द्रोणकाकस्तु काकोलो दात्यूहः कालकण्ठकः	१०२९
आतापिचिल्लौ दाक्षाय्यगृध्रौ कीरशुकौ समौ	१०३०
कुङ् कौञ्चोऽथ वकः कङ्कः पुष्कराहस्तु सारसः	१०३१
कोकश्चक्रश्चक्रवाको रथाङ्गाह्वयनामकः	१०३२
कादम्बः कलहंसः स्यादुत्कोशकुररौ समौ	१०३३
हंसास्तु श्वेतगरुतश्चक्राङ्गा मानसौकसः	१०३४
राजहंसास्तु ते चञ्चुचरणैर्लोहितैः सिताः	१०३५
मलिनैर्मल्लिकाक्षास्ते धार्तराष्ट्राः सितेतैरैः	१०३६
शरारिराटिराडिश्च बलाका विसकण्ठिका	१०३७
हंसस्य योषिद्वरटा सारसस्य तु लक्ष्मणा	१०३८
जतुकाजिनपत्रा स्यात् परोष्णी तैलपायिका	१०३९
वर्वणा मक्षिका नीला सरघा मधुमक्षिका	१०४०

इति १० काकस्य ॥—द्रोणकाकः, काकोलः, इति २ काकभेदस्य ॥—
 दात्यूहः, कालकण्ठकः, इति २ दात्यूहस्य ॥—आतापी, चिल्लः, इति २
 चिल्लस्य ॥—दाक्षाय्यः, गृध्रः, इति २ गृध्रस्य ॥—कीरः, शुकः, इति २
 कीरस्य ॥—कुङ्, कौञ्चः, इति २ कौञ्चस्य ॥—वकः, कङ्कः, इति २
 वकस्य ॥—पुष्कराहः, सारसः, इति २ सारसस्य ॥—कोकः, चक्रः, चक्र-
 वाकः, रथाङ्गः, इति ४ चक्रवाकस्य ॥—कादम्बः, कलहंसः, इति २ काद-
 म्बस्य ॥—उत्कोशः, कुररः, इति २ कुररस्य ॥—हंसः, श्वेतगरुतः, चक्राङ्गः,
 मानसौकाः, इति ४ हंसस्य । ये सिता देहेन शुक्लाः, चञ्चुचरणैर्लोहितैरुपल-
 क्षिता हंसास्ते राजहंसाः स्युः इति १ ॥ मलिनैरीषदूषैश्चञ्चुचरणैः सिता
 हंसास्ते मल्लिकाक्षा इत्युच्यन्ते । सितेतैरैः कृष्णवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितास्ते धार्त-
 राष्ट्राः स्युः ॥—शरारिः, आटिः, आडिः, इति ३ शरार्याः ॥—बलाका,
 विसकण्ठिका, इति २ बलाकायाः । हंसस्य योषित् वी वरटा स्यादिति १ ।
 सारसस्य स्त्री तु लक्ष्मणा इत्युच्यते १ ॥—जतुका, अजिनपत्रा, इति २ जतुकायाः
 ॥—परोष्णी, तैलपायिका, इति २ पक्षयुक्ते कीटकविशेषे ॥—वर्वणा,
 मक्षिका, नीला, इति ३ मक्षिकायाः ॥—सरघा, मधुमक्षिका, इति २ मधुमक्षि-

पङ्क्तयः १०४०-१०५३] द्वितीयं काण्डम्

९३

पतङ्गिका पुत्तिका स्यादंशस्तु वनमक्षिका	१०४१
दंशी तज्जातिरल्पा स्याद्गन्धोली वरटा द्वयोः	१०४२
भृङ्गारी झीरुका चीरी झिल्लिका च समा इमाः	१०४३
समौ पतङ्गशलभौ खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः	१०४४
मधुव्रतो मधुकरो मधुलिण्मधुपालिनः	१०४५
द्विरेफपुष्पलिङ्गभृङ्गषट्पदभ्रमरालयः	१०४६
मयूरो बर्हिणो बर्ही नीलकण्ठो भुजंगभुक्	१०४७
शिखावलः शिखी केकी मेघनादानुलास्यपि	१०४८
केका वाणी मयूरस्य समौ चन्द्रकमेचकौ	१०४९
शिखा चूडा शिखण्डस्तु पिच्छबर्हे नपुंसके	१०५०
खगे विहंगविहगविहंगमविहायसः	१०५१
शकुन्तिपक्षिशकुनिशकुन्तशकुनद्विजाः	१०५२
पतत्रिपत्रिपतगपतत्पत्ररथाण्डजाः	१०५३

कायाः ॥—पतङ्गिका, पुत्तिका, इति २ मधुमक्षिकाभेदस्य ॥—दंशः, वनमक्षिका, इति २ वनमक्षिकायाः । तेषां दंशानां जातिर्या अल्पा सा दंशी इत्युच्यते १ ॥—गन्धोली, वरटा, इति २ वरटायाः ॥—भृङ्गारी, झीरुका, चीरी, झिल्लिका, इति ४ झिल्लिकायाः ॥—पतङ्गः, शलभः, इति २ पतङ्गस्य ॥—खद्योतः, ज्योतिरिङ्गणः, इति २ खद्योतस्य ॥—मधुव्रतः, मधुकरः, मधुलिङ्गः, मधुपः, अली, द्विरेफः, पुष्पलिङ्गः, भृङ्गः, षट्पदः, भ्रमरः, अलिः, इति ११ भ्रमरस्य ॥—मयूरः, बर्हिणः, बर्ही, नीलकण्ठः, भुजंगभुक्, शिखावलः, शिखी, केकी, मेघनादानुलासी, इति ९ मयूरस्य । मयूरवाणी केका इत्युच्यते इति १ ॥—चन्द्रकः, मेचकः, इति २ पिच्छस्य नेत्राकारचिह्नस्य ॥—शिखा, चूडा, इति २ मयूरशिखायाम् ॥—शिखण्डः, पिच्छम्, बर्हम्, इति ३ मयूरपिच्छस्य ॥—खगः, विहंगः, विहगः, विहंगमः, विहायाः, शकुन्तिः, पक्षी, शकुनिः, शकुन्तः, शकुनः, द्विजः, पतत्री, पत्री, पतगः, पतन्, पत्ररथः, अण्डजः, नगौकाः, वाजी, विकिरः, विः, विक्किरः, पतत्रिः,

नगाकोवाजिविकिरविविष्किरपतत्रयः	१०५४
नीडोद्भवा गरुत्मन्तः पित्सन्तो नभसंगमाः	१०५५
तेषां विशेषा हारीतो मद्गुः कारण्डवः प्लवः	१०५६
तित्तिरिः कुक्कुभो लावो जीवजीवश्चकोरकः	१०५७
कोयष्टिकष्टिष्टिभको वर्तको वर्तिकादयः	१०५८
गरुत्पक्षच्छदाः पत्रं पतत्रं च तनूरुहम्	१०५९
स्त्री पक्षतिः पक्षमूलं चञ्चुस्त्रोटिरुभे स्त्रियौ	१०६०
प्रडीनोड्डीनसंडीनान्येताः खगगतिक्रियाः	१०६१
पेशी कोषो द्विहीनेऽण्डं कुलायो नीडमस्त्रियाम्	१०६२
पोतः पाकोऽर्भको डिम्भः पृथुकः शावकः शिशुः	१०६३
स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वन्द्वं युग्मं तु युगलं युगम्	१०६४
समूहो निवहव्यूहसंदोहविसरव्रजाः	१०६५
स्तोमौघनिकरव्रातवारसंघातसंचयाः	१०६६
समुदायः समुदयः समवायश्चयो गणः	१०६७

नीडोद्भवः, गरुत्मान्, पित्सन्, नभसंगमः, इति २७ पक्षिमात्रस्य । अथ तेषां विशेषाः—हारीतः, मद्गुः, कारण्डवः, प्लवः, तित्तिरिः, कुक्कुभः, लावः, जीवजीवः, चकोरकः, कोयष्टिकः, टिट्टिभकः, वर्तकः, वर्तिका, इति १३ ॥—गरुत्, पक्षः, छदः, पत्रम्, पतत्रम्, तनूरुहम्, इति ६ पक्षस्य ॥—पक्षस्य मूलं पक्षतिरित्युच्यते १ । पक्षतिः स्त्रियाम् ॥—चञ्चुः, त्रोटिः, इति २ पक्षितुण्डस्य ॥ उभे स्त्रियोः ॥—प्रडीनम्, उड्डीनम्, संडीनम्, इति ३ खगानां गतिक्रियासु ॥—पेशी, कोषः, अण्डम्, इति ३ अण्डस्य । पेशी स्त्री । कोषोऽस्त्रियाम् । अण्डं द्विहीने स्त्रीवे ॥—कुलायः, नीडम्, इति २ पक्षिगृहस्य ॥—पोतः, पाकः, अर्भकः, डिम्भः, पृथुकः, शावकः, शिशुः, इति ७ शिशुमात्रस्य ॥—स्त्रीपुंसौ, मिथुनम्, द्वन्द्वम्, इति ३ स्त्रीपुरुषरूपयुग्मस्य ॥—युग्मम्, युगलम्, युगम्, इति ३ युग्मस्य ॥—समूहः, निवहः, व्यूहः, संदोहः, विसरः, व्रजः, स्तोमः, ओघः, निकरः, व्रातः, वारः, संघातः, संचयः, समुदायः, समुदयः, समवायः,

पङ्क्तयः १०५४-१०७८] द्वितीयं काण्डम्

९५

स्त्रियां तु संहतिर्वृन्दं निकुरम्बं कदम्बकम्	१०६८
वृन्दभेदाः समैर्वर्गः संघसार्थौ तु जन्तुभिः	१०६९
सजातीयैः कुलं यूथं तिरश्चां पुनपुंसकम्	१०७०
पशूनां समजोऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणाम्	१०७१
स्यान्निकायः पुञ्जराशी तूत्करः कूटमस्त्रियाम्	१०७२
कापोतशौकमायूरतैत्तिरादीनि तद्गणे	१०७३
गृहासक्ताः पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्च ते	१०७४

७. मनुष्यवर्गः

मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः	१०७५
स्युः पुमांसः पञ्चजनाः पुरुषाः पूरुषा नरः	१०७६
स्त्री योषिदवला योषा नारी सीमन्तिनी वधूः	१०७७
प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा	१०७८

चयः, गणः, संहतिः, वृन्दम्, निकुरम्बकम्, कदम्बकम्, इति २२ समूहस्य । संहतिः स्त्रियाम् ॥—तत्र वृन्दभेदाः । समैः सजातीयैः प्राणिभिरप्राणिभिर्वा समूहो वर्ग इत्युच्यते इति १ । सजातीयैर्विजातीयैरपि जन्तुभिः प्राणिभिरेव समूहः संघः, सार्थः, इति २ । सजातीयैर्जन्तुभिरेव कुलम् १ । तिरश्चामेव सजातीयानां समूहे यूथम् १ । पशूनामेव वृन्दं समज इत्युच्यते इति १ । अन्येषां पञ्चतिरिक्तानां वृन्दं समाजः । सधर्मिणां एकधर्मवतां समूहो निकायः १ ॥—पुञ्जः, राशिः, उत्करः, कूटम्, इति ४ धान्यादिराशेः ॥—तद्गणे तेषां कपोतादीनां समूहे कापोतादीनि स्युः । यथा कपोतानां समूहः कापोतम् १ । शुकानां समूहः शौकम् १ । एवं मयूराणां समूहः मायूरम् १ । तित्तिराणां समूहस्तैत्तिरम् १ । 'आदि'शब्दात् काकमित्यादि ॥ ये गृहासक्ताः पक्षिमृगास्ते छेकाः, गृह्यकाः, इति २ ॥

१०७५-१३५३ मनुष्याः, मानुषाः, मर्त्याः, मनुजाः, मानवाः, नराः, पुमांसः, पञ्चजनाः, पुरुषाः, पूरुषाः, नरः, इति ११ मनुष्याणाम् ॥—स्त्री, योषित्, योषला, योषा, नारी, सीमन्तिनी, वधूः, प्रतीपदर्शिनी, वामा, वनिता, महिला,

९६

अमरकोषे

[५. सिंहादिवर्गः

विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना	१०७९
प्रमदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनी	१०८०
सुन्दरी रमणी रामा कोपना सैव भामिनी	१०८१
वरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी	१०८२
कृताभिषेका महिषी भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः	१०८३
पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी	१०८४
भार्या जायाऽथ पुंभूम्नि दाराः स्यात्तु कुटुम्बिनी	१०८५
पुरंध्री सुचरित्रा तु सती साध्वी पतिव्रता	१०८६
कृतसापत्निकाऽध्यूढाऽधिविज्ञाथ स्वयंवरा	१०८७
पतिंवरा च वर्याथ कुलस्त्री कुलपालिका	१०८८
कन्या कुमारी गौरी तु नम्रिकाऽनागतार्तवा	१०८९
स्यान्मध्यमा दृष्टरजास्तरुणी युवतिः समे	१०९०

इति ११ स्त्रियाः ॥—विशेषाः स्त्रीणां भेदाः । अङ्गना, भीरुः, कामिनी, वामलोचना, प्रमदा, मानिनी, कान्ता, ललना, नितम्बिनी, सुन्दरी, रमणी, रामा, इति १२ ॥—कोपना, भामिनी, इति २ कोपशीलायाः ॥—वरारोहा, मत्तकाशिनी, उत्तमा, वरवर्णिनी, इति ४ गुणैरुत्कृष्टायाः स्त्रियाः । या कृताभिषेका नृपस्त्री सा महिषी इति १ ॥—अन्या अकृताभिषेका नृपस्त्रियो भोगिन्य इत्युच्यन्ते, इति १ ॥—पत्नी, पाणिगृहीती, द्वितीया, सहधर्मिणी, भार्या, जाया, दाराः, इति ७ परिणीतायाः स्त्रियाः । तत्र 'दारा'शब्दो नित्यं पुंसि बहुवचनान्तश्च ॥—कुटुम्बिनी, पुरंध्री, इति २ पतिपुत्रादिमत्याः ॥—सुचरित्रा, सती, साध्वी, पतिव्रता, इति ४ पतिसेवातत्परायाः ॥—कृतसापत्निका, अध्यूढा, अधिविज्ञा, इति ३ कृतानेकविवाहस्य पुंसो या प्रथमोढा स्त्री तस्याः ॥—स्वयंवरा, पतिंवरा, वर्या इति ३ स्वेच्छया पतिवरणोद्युक्तायाः ॥—कुलस्त्री, कुलपालिका, इति २ कुलवत्याः ॥—कन्या, कुमारी, इति २ प्रथमवयसि वर्तमानायाः ॥—गौरी, नम्रिका, अनागतार्तवा, इति ३ अदृष्टरजस्कायाः ॥—मध्यमा, दृष्टरजाः, इति २ प्रथमप्राप्तरजोयोगायाः ॥

पङ्क्तयः १०७९-११०१] द्वितीयं काण्डम्

९७

समाः स्नुषाजनीवध्वश्चिरिण्टी तु सुवासिनी	१०९१
इच्छावती कामुका स्याद्रूपस्यन्ती तु कामुकी	१०९२
कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साऽभिसारिका	१०९३
पुंश्चली धर्षिणी बन्धक्यसती कुलदेत्वरी	१०९४
स्वैरिणी पांसुला च स्यादशिश्वी शिशुना विना	१०९५
अवीरा निष्पतिसुता विश्वस्ताविधवे समे	१०९६
आलिः सखी वयस्याऽथ पतिवन्ती सभर्तृका	१०९७
वृद्धा पलिकी प्राज्ञी तु प्रज्ञा प्राज्ञा तु धीमती	१०९८
शूद्री शूद्रस्य भार्या स्याच्छूद्रा तज्जातिरेव च	१०९९
आभीरी तु महाशूद्री जातिपुंयोगयोः समा	११००
अर्याणी स्वयमर्या स्यात् क्षत्रिया क्षत्रियाण्यपि	११०१

तरुणी, युवतिः, इति २ मध्यमवयसि वर्तमानायाः ॥—स्नुषा, जनी, वधूः, इति ३ पुत्रादिभार्यायाः ॥—चिरिण्टी, सुवासिनी, इति २ किञ्चिल्लब्धयौ-
वनायां परिणीतायाम् ॥—इच्छावती, कामुका, इति २ यभनादीच्छा-
वत्याः ॥—वृषस्यन्ती, कामुकी, इति २ मैथुनेच्छावत्याम् ॥ या कान्तार्थिनी
भर्तुः संकेतस्थानं गच्छति साऽभिसारिका ॥—पुंश्चली, धर्षिणी, बन्धकी, असती,
कुलटा, इत्वरी, स्वैरिणी, पांसुला, इति ८ स्वैरिण्याः । या शिशुना रहिता
सा अशिश्वी इति १ । निष्पतिसुता पतिपुत्ररहिता अवीरा इति १ ॥—
विश्वस्ता, विधवा, इति २ रण्डायाः ॥—आलिः, सखी, वयस्या, इति ३
सख्याः ॥—पतिवन्ती, सभर्तृका, इति २ जीवद्भर्तृकायाः ॥—वृद्धा, पलिकी,
इति २ पक्केश्याः ॥—प्राज्ञी, प्रज्ञा, इति २ या यत्किमपि स्वयं प्रक-
र्षेण जानाति तस्याः ॥—प्राज्ञा, धीमती, इति २ बुद्धिमत्याः । या
शूद्रस्य भार्या सा विजातीयाऽपि शूद्रीत्युच्यते इति १ । तज्जातिः शूद्रजातिः
शूद्रेत्युच्यते १ ॥—आभीरी, महाशूद्री, इति २ गोपालिकायाः । जातिपुंयोगयोः
महाशूद्रस्य जातौ महाशूद्रस्य स्त्रीत्येवरूपं, पुंयोगे च समा ॥—अर्याणी, अर्या इति २
वैश्यजात्युत्पन्नायाः स्त्रियाः ॥—क्षत्रिया, क्षत्रियाणी, इति २ क्षत्रिय-

अ. को. स. ७

९८

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

उपाध्यायाप्युपाध्यायी स्यादाचार्यापि च स्वतः	११०२
आचार्यानी तु पुंयोगे स्यादर्यी क्षत्रियी तथा	११०३
उपाध्यायान्युपाध्यायी पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा	११०४
वीरपत्नी वीरभार्या वीरमाता तु वीरसूः	११०५
जातापत्या प्रजाता च प्रसूता च प्रसूतिका	११०६
स्त्री नमिका कोटवी स्याद्वृत्तीसंचारिके समे	११०७
कात्यायन्यर्धवृद्धा या काषायवसनाऽधवा	११०८
सैरन्ध्री परवेदमस्था स्ववशा शिल्पकारिका	११०९
असिक्नी स्यादवृद्धा या प्रेष्याऽन्तःपुरचारिणी	१११०
वारस्त्री गणिका वेद्या रूपाजीवाऽथ सा जनैः	११११
सत्कृता वारमुख्या स्यात् कुट्टनी शम्भली समे	१११२
विप्रश्निका त्वीक्षणिका दैवज्ञाऽथ रजस्वला	१११३

जातीयायाः ॥—उपाध्याया, उपाध्यायी, इति २ स्वयं या अध्यापिका तस्याम् । तथा स्वतः स्वयं मन्त्रव्याख्याकृदाचार्या स्यादिति १ । पुंयोगे आचार्यस्य स्त्रीलेखंरूपेऽर्थे आचार्यानीति १ । तथा अर्थस्य स्त्रील्यर्थे अर्याति १ । एवं क्षत्रियस्य स्त्रील्यर्थे क्षत्रियी इति १ । उपाध्यायानी, उपाध्यायी, इति २ उपाध्यायस्य भार्यायाम् । स्त्रीपुंसलक्षणा स्तनश्मश्रुरूपेण स्त्रीपुंसचिह्नेन युक्ता पोटा इति १ ॥—वीरपत्नी, वीरभार्या, इति २ वीरस्य भार्यायाः ॥—वीरमाता, वीरसूः, इति २ वीरस्य मातरि ॥—जातापत्या, प्रजाता, प्रसूता, प्रसूतिका, इति ४ प्रसूतायाः । या नमिका नम्रा स्त्री सा कोटवीति १ ॥—द्वृत्ती, संचारिका, इति २ दूतिकायाः, अर्धवृद्धा काषायवस्त्रा अधवेति विशेषणत्रयविशिष्टा या सा कात्यायनीत्युच्यते इति १ ॥—या परवेदमस्था स्वतश्चा केशप्रसाधनादिशिल्पकारिणी चेति विशेषणत्रयोपेता तस्यां सैरन्ध्रीति नाम १ । अवृद्धा प्रेष्याऽन्तःपुरचारिणीति च विशेषणत्रयोपेता या साऽसिक्नी स्यादिति १ ॥—वारस्त्री, गणिका, वेद्या, रूपाजीवा, इति ४ वेद्यायाः । सा वेद्या गुणवत्त्वाज्जनैः सत्कृता सती वारमुख्या स्यात्, इति १ ॥—कुट्टनी, शम्भली, इति २ परनारी पुंसा योजयिष्याम् ॥—विप्रश्निका, ईक्षणिका, दैवज्ञा, इति ३

पङ्क्तयः ११०२-११२५]

द्वितीयं काण्डम्

९९

स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयी मलिनी पुष्पवत्यपि	१११४
ऋतुमत्यप्युदक्यापि स्याद्रजः पुष्पमार्तवम्	१११५
श्रद्धालुर्दोहदवती निष्कला विगतार्तवा	१११६
आपन्नसत्त्वा स्याद्गुर्विण्यन्तर्वल्ली च गर्भिणी	१११७
गणिकादेस्तु गाणिक्यं गार्भिणं यौवतं गणे	१११८
पुनर्भूर्दिधिषूरूढा द्विस्तस्या दिधिषुः पतिः	१११९
स तु द्विजोऽग्रेदिधिषूः सैव यस्य कुटुम्बिनी	११२०
कानीनः कन्यकाजातः सुतोऽथ सुभगासुतः	११२१
सौभागिनेयः स्यात्पारस्त्रैणेयस्तु परस्त्रियाः	११२२
पैतृष्वसेयः स्यात्पैतृष्वस्त्रीयश्च पितृष्वसुः	११२३
सुतो मातृष्वसुश्चैवं वैमात्रेयो विमातृजः	११२४
अथ बान्धकिनेयः स्याद्वन्धुलश्चासतीसुतः	११२५

शुभाशुभनिरूपिण्याः ॥—रजस्वला, स्त्रीधर्मिणी, अविः, आत्रेयी, मलिनी, पुष्पवती, ऋतुमती, उदक्या, इति ८ रजस्वलायाः ॥—रजः, पुष्पम्, आर्तवम्, इति ३ स्त्रीरजसः ॥—श्रद्धालुः, दोहदवती, इति २ गर्भवशादन्नादिविशेषाभिलाषिण्याः ॥—निष्कला, विगतार्तवा, इति २ हीनरजस्कायाः ॥—आपन्नसत्त्वा, गुर्विणी, अन्तर्वल्ली, गर्भिणी, इति ४ गर्भिण्याः ॥—गणिकानां समूहो गाणिक्यम् १ । गर्भिणीनां समूहो गार्भिणम् १ । युवतीनां समूहो यौवतम् १ । या द्विरूढा द्विवारं वृता तत्र पुनर्भूः, दिधिषूः, इति २ । तस्या द्विरूढायाः पतिर्दिधिषुरित्युच्यते इति १ ॥—सा पुनर्भूर्यस्य द्विजस्य कुटुम्बिनी कुटुम्बं पुत्रादिपोष्यवर्गस्तद्वती सोऽग्रेदिधिषुरिति १ ॥—कन्यकाया अनूढाया जातः सुतः कानीन इत्युच्यते इति १ ॥—सुभगासुतः, सौभागिनेयः, इति २ सुभगापुत्रस्य । यः परस्त्रियाः सुतः पारस्त्रैणेयः इति १ ॥—पितृष्वसुः पितृभगिन्याः सुतः पैतृष्वसेयः, पैतृष्वस्त्रीयः, इति २ ॥—मातृष्वसुः सुतोऽप्येवम्, यथा—मातृष्वसेयः, मातृष्वस्त्रीयः, इति २ ॥—विमाता मातुः सपत्नी तस्याः पुत्रौ वैमात्रेय इत्युच्यते इति १ ॥—बान्धकिनेयः, बन्धुलः,

१००

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

कौलटेरः कौलटेयो भिक्षुकी तु सती यदि	११२६
तदा कौलटिनेयोऽस्याः कौलटेयोऽपि चात्मजः	११२७
आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्रः स्त्रियां त्वमी	११२८
आहुर्दुहितरं सर्वेऽपत्यं तोकं तयोः समे	११२९
स्वजाते त्वौरसोरस्यौ तातस्तु जनकः पिता	११३०
जनयित्री प्रसूर्माता जननी भगिनी स्वसा	११३१
ननान्दा तु स्वसा पत्युर्नप्त्री पौत्री सुतात्मजा	११३२
भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परम्	११३३
प्रजावती भ्रातृजाया मातुलानी तु मातुली	११३४
पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः	११३५
पितुर्भ्राता पितृव्यः स्यान्मातुर्भ्राता तु मातुलः	११३६
श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवृदेवरौ	११३७

असतीसुतः, कौलटेरः, कौलटेयः, इति ५ कुलटापुत्रस्य ॥—यदि तु सती भिक्षुकी भिक्षार्थिनी तर्हि तस्या आत्मजः कौलटिनेयः, कौलटेयः, इति २ ॥ कुलानि भिक्षार्थं अटति, न तु जारार्थं तस्याः कुलटायाः पुत्रः कौलटेयः, इतरस्याः कौलटेर इति भेदः ॥—आत्मजः, तनयः, सूनुः, सुतः, पुत्रः, इति ५ पुत्रस्य ॥—अमी आत्मजादयः सर्वे स्त्रियां वर्तमाना दुहितरं आहुः ॥—अपत्यम्, तोकम्, इति २ पुत्रे दुहितरि च क्लीबलिङ्गे एव ॥—औरसः, उरस्यः, इति २ सवर्णायां ऊढायां स्वस्माज्जाते पुत्रे ॥—तातः, जनकः, पिता, इति ३ पितुः ॥—जनयित्री, प्रसूः, माता, जननी, इति ४ जनन्याः ॥—भगिनी, स्वसा, इति २ स्वसुः । या पत्युः स्वसा सा ननान्दा इति १ ॥—नप्त्री, पौत्री, इति २ सुतस्य सुताया-आत्मजायाः ॥—भ्रातृवर्गस्य भार्याः परस्परं यातरः स्युः इति १ ॥—प्रजावती, भ्रातृजाया, इति २ भ्रातृजायाम् ॥ मातुलानी, मातुली, इति २ मातुल-भार्यायाः । पत्युः पत्न्याश्च प्रसूर्माता श्वश्रूरित्युच्यते इति १ ॥—तयोः पतिपत्न्योः पिता श्वशुर इत्युच्यते १ ॥—पितुः भ्राता पितृव्यः १ ॥—मातुः भ्राता मातुल इत्युच्यते १ ॥—पत्न्याः भ्रातरः श्याला इति १ ॥—स्वामिनः पत्युर्भ्रातरि

पङ्क्तयः ११२६-११४९] द्वितीयं काण्डम्

१०१

स्वस्त्रीयो भागिनेयः स्याज्जामाता दुहितुः पतिः	११३८
पितामहः पितृपिता तत्पिता प्रपितामहः	११३९
मातुर्मातामहाद्येवं सपिण्डास्तु सनाभयः	११४०
समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाः समाः	११४१
सगोत्रवान्धवज्ञातिबन्धुस्वस्वजनाः समाः	११४२
ज्ञातेयं बन्धुता तेषां क्रमाद्भावसमूहयोः	११४३
धवः प्रियः पतिर्भर्ता जारस्तूपपतिः समौ	११४४
अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्तरि गोलकः	११४५
भ्रात्रीयो भ्रातृजो भ्रातृभगिन्यौ भ्रातराबुभौ	११४६
मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ	११४७
श्वश्रूश्वशुरौ श्वशुरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च	११४८
दंपती जंपती जायापती भार्यापती च तौ	११४९

कनिष्ठे देवा, देवरः, इति २ ॥—स्वस्त्रीयः, भागिनेयः, इति २ भगिन्याः पुत्रे ॥—दुहितुः पतिः जामाता स्यात् १ ॥—पितामहः, पितृपिता, इति २ पितुः पितरि । तस्य पितामहस्य पिता प्रपितामहः इति १ । एवं मातुः पित्रादौ मातामहादिः, यथा-मातुः पिता मातामहः १ । सपिण्डाः, सनाभयः, इति २ सप्तपुरुषावधिज्ञातिषु ॥—समानोदर्यः, सोदर्यः, सगर्भ्यः, सहजः, इति ४ एकोदरस्य भ्रातुः ॥—सगोत्रः, बान्धवः ज्ञातिः, बन्धुः, स्वः, स्वजनः, इति ६ सगोत्रस्य ॥—तेषां भावसमूहयोः क्रमात् ज्ञातेयम्, बन्धुता, स्यात् ॥ धवः, प्रियः, पतिः, भर्ता, इति ४ पत्युः ॥—जारः, उपपतिः इति २ मुख्यादन्यस्य भर्तुः ॥—अमृते भर्तरि जाराज्जातः कुण्ड इत्युच्यते ॥—मृते भर्तरि जाराज्जातो गोलक इति १ ॥—भ्रात्रीयः, भ्रातृजः, इति २ भ्रातृपुत्रस्य ॥—भ्रातृभगिन्यौ भ्रातराविति स्याताम् ॥—मातापितरौ, पितरौ, मातरपितरौ, प्रसूजनयितारौ, इति ४ मातापित्रोः ॥—श्वश्रूश्वशुरौ, श्वशुरौ, इति २ सहोक्तयोः श्वश्रूश्वशुरयोः ॥—पुत्रश्च दुहिता च एकशेषे पुत्रौ स्याताम् ॥—दंपती, जंपती, जायापती, भार्यापती, इति ४ दम्पत्योः ॥—

१०२

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बं च कललोऽस्त्रियाम्	११५०
सूतिमासो वैजननो गर्भो भ्रूण इमौ समौ	११५१
तृतीयाप्रकृतिः षण्ढः क्लीबः पण्डो नपुंसके	११५२
शिशुत्वं शैशवं बाल्यं तारुण्यं यौवनं समे	११५३
स्यात्स्थाविरं तु वृद्धत्वं वृद्धसंघेऽपि वार्धकम्	११५४
पलितं जरसा शौक्ल्यं केशादौ विस्रसा जरा	११५५
स्यादुत्तानशया डिम्भा स्तनपा च स्तनंधयी	११५६
बालस्तु स्यान्माणवको वयस्यस्तरुणो युवा	११५७
प्रवयाः स्थविरो वृद्धो जीनो जीर्णो जरन्नपि	११५८
वर्षीयान्दशमी ज्यायान् पूर्वजस्त्वग्रियोऽग्रजः	११५९
जघन्यजे स्युः कनिष्ठयवीयोऽवरजानुजाः	११६०
अमांसो दुर्बलश्छातो बलवान्मांसलोऽसलः	११६१

गर्भाशयः, जरायुः, उल्बम्, इति ३ गर्भवेष्टितचर्मणः ॥—कललः, इति १ शुक्रशोणितसन्निपातस्य । पुंनपुंसकयोः । उल्बपर्यायः कलल इति ॥—सूतिमासः, वैजननः, इति २ प्रसवमासस्य ॥—गर्भः, भ्रूणः, इति २ कुक्षिस्थस्य प्राणिनः ॥ तृतीयाप्रकृतिः, षण्ढः, क्लीबः, पण्डः, नपुंसकः, इति ५ नपुंसकस्य ॥—शिशुत्वम्, शैशवम्, बाल्यम्, इति ३ बालत्वे ॥—तारुण्यम्, यौवनम्, इति २ तारुण्यस्य ॥—स्थाविरम्, वृद्धत्वम्, वार्धकम्, इति ३ वृद्धत्वे ॥—केशादौ जरसा यत् शौक्ल्यं धवलिमा तत् पलितमुच्यते इति १ ॥—विस्रसा, जरा, इति २ जरायाः ॥—उत्तानशया, डिम्भा, स्तनपा, स्तनंधयी, इति ४ स्तनंधयस्य ॥—बालः, माणवकः, इति २ बालस्य ॥—वयस्यः, तरुणः, युवा, इति ३ यूनः ॥ प्रवयाः, स्थविरः, वृद्धः, जीनः, जीर्णः, जरन्, इति ६ वृद्धस्य ॥—वर्षीयान्, दशमी, ज्यायान्, इति ३ अतिवृद्धस्य ॥—पूर्वजः, अग्रियः अग्रजः, इति ३ ज्येष्ठभ्रातुः ॥—जघन्यजः, कनिष्ठः, यवीयान्, अवरजः, अनुजः, इति ५ कनिष्ठभ्रातुः ॥—अमांसः, दुर्बलः, छातः, इति ३ अबलस्य ॥—बलवान्, मांसलः, अंसलः, इति ३

पङ्क्तयः ११५०-११७१] द्वितीयं काण्डम्

१०३

तुन्दिलस्तुन्दिभस्तुन्दी बृहत्कुक्षिः पिचण्डिलः	११६२
अवटीटोऽवनाटश्चावभ्रटो नतनासिके	११६३
केशवः केशिकः केशी वलिनो वलिभः समौ	११६४
विकलाङ्गस्त्वपोगण्डः खर्वो ह्रस्वश्च वामनः	११६५
खरणाः स्यात्खरणसो विग्रस्तु गतनासिकः	११६६
खुरणाः स्यात्खुरणसः प्रञ्जुः प्रगतजानुकः	११६७
ऊर्ध्वञ्जुरुर्ध्वजानुः स्यात् संञ्जुः संहतजानुकः	११६८
स्यादेडे बधिरः कुब्जे गडुलः कुकरे कुणिः	११६९
पृश्निरल्पतनौ श्रोणः पङ्गौ मुण्डस्तु मुण्डिते	११७०
बलिरः केकरे खोडे खञ्जस्त्रिषु जरावराः	११७१

बलवतः ॥—तुन्दिलः, तुन्दिभः, तुन्दी, बृहत्कुक्षिः, पिचण्डिलः, इति ५ बृह-
दुदरस्य ॥—अवटीटः, अवनाटः, अवभ्रटः, नतनासिकः, इति ४ चिपिट-
नासिकस्य ॥—केशवः, केशिकः, केशी, इति ३ प्रशस्तकेशस्य ॥—
वलिनः, वलिभः, इति २ जरया श्लथचर्मणः ॥—विकलाङ्गः, अपोगण्डः,
इति २ निसर्गतो न्यूनावयवस्य ॥—खर्वः, ह्रस्वः, वामनः, इति ३ ह्रस्वस्य
॥—खरणाः, खरणसः, इति २ तीक्ष्णनासिकस्य । खरणाः सान्तः, खरणसः
अकारान्तः ॥—विग्रः, गतनासिकः, इति २ गतनासिकस्य ॥—खुरणाः,
खुरणसः, इति २ विकटनासिकस्य ॥—प्रञ्जुः, प्रगतजानुः, इति २ यस्य जान्वो
र्महदन्तरालं वर्तते तस्य ॥—ऊर्ध्वञ्जुः, ऊर्ध्वजानुः, इति २ तिष्ठतो यस्य
जानुनी ऊर्ध्वं भवतस्तस्य ॥—संञ्जुः, संहतजानुकः, इति २ संलग्नजानु-
कस्य ॥—एडः, बधिरः, इति २ श्रवणेन्द्रियहीनस्य ॥—कुब्जः, गडुलः, इति
२ कुब्जस्य ॥—कुकरः, कुणिः, इति २ रोगादिना दूषितकरस्य ॥—पृश्निः,
अल्पतनुः, इति २ अल्पा तनुर्यस्य तस्य ॥—श्रोणः, पङ्गुः, इति २ जङ्घाविक-
लस्य ॥—मुण्डः, मुण्डितः, इति २ कृतवपनस्य ॥—बलिरः, केकरः, इति २
नेत्रवियुक्तस्य ॥—खोडः, खञ्जः, इति २ गतिविकलस्य ॥—जरावराः
'जरा'शब्दादवराः अर्वाक्पठिता उत्तानशयायाः खञ्जान्तास्त्रिषु स्त्रीपुंनपुंसकेष्वि-

१०४

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

जडुलः कालकः पिप्लुस्तिलकस्तिलकालकः	११७२
अनामयं स्यादारोग्यं चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया	११७३
भेषजौषधभैषज्यान्यगदो जायुरित्यपि	११७४
स्त्री रुग्राजा चोपतापरोगव्याधिगदामयाः	११७५
क्षयः शोषश्च यक्ष्मा च प्रतिश्यायस्तु पीनसः	११७६
स्त्री क्षुत्क्षुतं क्षवः पुंसि कासस्तु क्षवथुः पुमान्	११७७
शोफस्तु श्वयथुः शोथः पादस्फोटो विपादिका	११७८
किलाससिध्मे कच्छां तु पामपामे विचर्चिका	११७९
कण्डूः खर्जूश्च कण्डूया विस्फोटः पिटकः स्त्रियाम्	११८०
व्रणोऽस्त्रियामीर्मरुः क्लीवे नाडीव्रणः पुमान्	११८१
कोठो मण्डलकं कुष्ठश्चित्रे दुर्नामकार्शसी	११८२

ल्यर्थः ॥—जडुलः, कालकः, पिप्लुः, इति ३ कृष्णवर्णस्य देहगतचिह्नविशेषस्य ॥—तिलकः, तिलकालकः, इति २ कृष्णतिलतुल्यस्य देहगतचिह्नस्य ॥—अनामयम्, आरोग्यम्, इति २ रोगाभावस्य ॥—चिकित्सा, रुक्प्रतिक्रिया, इति २ रोगप्रतीकारस्य ॥—भैषजम्, औषधम्, भैषज्यम्, अगदः, जायुः, इति ५ औषधस्य ॥—रुक्, रुजा, उपतापः, रोगः, व्याधिः, गदः, आमयः, इति ७ रोगमात्रस्य ॥ उमे स्त्रियौ ॥—क्षयः, शोषः, यक्ष्मा, इति ३ क्षयरोगस्य ॥—प्रतिश्यायः, पीनसः, इति २ पीनसरोगस्य ॥—क्षुत्, क्षुतम्, क्षवः, इति ३ क्षुतः । क्षुत् स्त्रियाम् ॥—कासः, क्षवथुः, इति २ कासरोगस्य । उमे पुंसि ॥—शोफः, श्वयथुः, शोथः, इति ३ शोथस्य ॥—पादस्फोटः, विपादिका, इति २ पादस्फोटस्य ॥—किलासम्, सिध्मम्, इति २ सिध्मस्य ॥—कच्छः, पाम, पामा, विचर्चिका, इति ४ खर्जूविशेषस्य । अत्र पामेत्येकं नान्तम् ॥—कण्डूः, खर्जूः, कण्डूया, इति ३ खर्जूः । स्त्रीलिङ्गम् ॥—विस्फोटः, पिटकः, इति २ पिटकस्य । स्त्रियामपि पिटका ॥ व्रणः, ईर्मम्, अरुः, इति ३ व्रणस्य । व्रणः पुनपुंसकयोः । ईर्मम् अरुः क्लीवे । यो व्रणः सदा गलति तत्र नाडीव्रण इत्युच्यते १ ॥—कोठः, मण्डलकम्, कुष्ठम्, श्वित्रम्, इति ४ कुष्ठस्य ॥—

पङ्क्तयः ११७२-११९३] द्वितीयं काण्डम्

१०५

आनाहस्तु निबन्धः स्याद्ग्रहणीरुक् प्रवाहिका	११८३
प्रच्छर्दिका वमिश्च स्त्री पुमांस्तु वमथुः समाः	११८४
व्याधिभेदा विद्रधिः स्त्रीज्वरमेहभगंदराः	११८५
‘श्लीपदं पादवल्मीकं केशघ्नस्तिवन्द्रलुप्तकः’	***
अश्मरी मूत्रकृच्छ्रं स्यात् पूर्वं शुक्रावधेस्त्रिषु	११८६
रोगहार्यगदंकारो भिषग्वैद्यौ चिकित्सके	११८७
वार्तो निरामयः कल्य उल्लाघो निर्गतो गदात्	११८८
ग्लानग्लान्मू आमयावी विकृतो व्याधितोऽपटुः	११८९
आतुरोऽभ्यमितोऽभ्यान्तः समौ पामनकच्छुरौ	११९०
दद्रुणो दद्रुरोगी स्यादर्शोरोगयुतोऽर्शसः	११९१
वातकी वातरोगी स्यात् सातिसारोऽतिसारकी	११९२
स्युः क्लिन्नाक्षे चुल्लचिल्लपिल्लाः क्लिन्नेऽक्षि चाप्यमी	११९३

दुर्गमकम्, अर्शः, इति २ अर्शोरोगस्य ॥—आनाहः, निबन्धः, इति २ मल-
मूत्रनिरोधस्य ॥—ग्रहणीरुक्, प्रवाहिका, इति २ संग्रहणीरोगस्य ॥—प्र-
च्छर्दिका, वमिः, वमथुः, इति ३ वमनरोगस्य । तत्रार्थं द्वयं स्त्रियाम्, वमथुः
पुंसि । अथ व्याधिभेदा वक्ष्यन्ते—विद्रधिः, ज्वरः, मेहः, भगंदरः इति ४ ॥
—अश्मरी, मूत्रकृच्छ्रम्, इति २ अश्मर्याः ॥—इतः परं शुक्रावधेर्वक्ष्यमा-
णाच्छुक्रशब्दात्पूर्वं मूर्च्छितान्तास्त्रिषु वाच्यलिङ्गाः ॥—रोगहारी, अगदंकारः,
भिषक्, वैद्यः, चिकित्सकः, इति ५ वैद्यस्य ॥—वार्तः, निरामयः, कल्यः, इति
३ रोगरहितस्य ॥—उल्लाघ इत्येकं रोगान्मुक्तस्य ॥ ग्लानः, ग्लान्मूः, इति
२ रोगादिवशाद्धर्षरहितस्य ॥—आमयावी, विकृतः, व्याधितः, अपटुः,
आतुरः, अभ्यमितः, अभ्यान्तः, इति ७ रोगिणः ॥—पामनः, कच्छुरः, इति
२ पामायुक्तस्य ॥—दद्रुणः, दद्रुरोगी, इति २ दद्रुयुक्तस्य ॥—अर्शोरोगेण
युतः अर्शस इत्युच्यते १ । वातकी वातोऽतिशयितोऽस्य १ ॥—सातिसारः, अति-
सारकी, इति २ अतिसारयुक्तस्य ॥—क्लिन्नाक्षः, चुल्लः, चिल्लः, पिल्लः, इति ४
कृदयुक्ताक्षस्य ॥—अमी चुल्ल-चिल्ल-पिल्लास्त्रयः क्लिन्नेऽक्षि च क्लेदयुक्ते नेत्रेऽपि

१०६

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

उन्मत्त उन्मादवति श्लेष्मलः श्लेष्मणः कफी	११९४
न्युब्जो भुग्ने रुजा वृद्धनाभौ तुन्दिलतुन्दिभौ	११९५
किलासी सिध्मलोऽन्धोऽहङ्मूर्च्छाले मूर्तमूर्च्छितौ	११९६
शुक्रं तेजोरेतसी च बीजवीर्येन्द्रियाणि च	११९७
मायुः पित्तं कफः श्लेष्मा स्त्रियां तु त्वगसृग्धरा	११९८
पिशितं तरसं मांसं पललं क्रव्यमामिषम्	११९९
उत्तप्तं शुष्कमांसं स्यात्तद्वल्लूरं त्रिलिङ्गकम्	१२००
रुधिरेऽसृग्लोहितास्ररक्तक्षतजशोणितम्	१२०१
बुक्काऽग्रमांसं हृदयं हन्मेदस्तु वषा वसा	१२०२
पश्चाद्बीवाशिरा मन्या नाडी तु धमनिः शिरा	१२०३
तिलकं क्लोम मस्तिष्कं गोर्दं किट्टं मलोऽस्त्रियाम्	१२०४

वर्तन्ते ॥—उन्मत्तः, उन्मादवान्, इति २ उन्मादयुक्तस्य ॥—श्लेष्मलः, श्लेष्मणः, कफी, इति ३ कफयुक्तस्य ॥—रुजा रोगेण भुग्ने वक्रपृष्ठोऽधोमुखस्तत्र न्युब्ज इति । वृद्धनाभिः, तुन्दिलः, तुन्दिभः, इति ३ वातादिनोन्नतनाभेः ॥ किलासी, सिध्मलः, इति २ सिध्मयुक्तस्य ॥—अन्धः, अहङ्, इति २ दृष्टिहीनस्य ॥—मूर्च्छालः, मूर्तः, मूर्च्छितः, इति ३ मूर्च्छायुक्तस्य ॥—शुक्रम्, तेजः, रेतः, बीजम्, वीर्यम्, इन्द्रियम्, इति ६ रेतसः ॥—मायुः, पित्तम्, इति २ पित्तस्य ॥—कफः, श्लेष्मा, इति २ कफस्य ॥—त्वक्, असृग्धरा, इति २ चर्मणः ॥—पिशितम्, तरसम्, मांसम्, पललम्, क्रव्यम्, आमिषम्, इति ६ मांसस्य ॥—उत्तप्तम्, शुष्कमांसम्, वल्लूरम्, इति ३ शुष्कमांसस्य ॥—तत्र वल्लूरं त्रिषु ॥—रुधिरम्, असृक्, लोहितम्, असम्, रक्तम्, क्षतजम्, शोणितम्, इति ७ रक्तस्य ॥—बुक्का, अग्रमांसम्, इति २ हृदयान्तर्गतपद्माकारमांसमेदस्य ॥—हृदयम्, हृत्, इति २ हृदयाख्यनिम्नदेशस्य ॥—मेदः, वषा वसा, इति ३ मांसजन्यस्नेहस्य ॥—या पश्चात्स्थिता बीवाशिरा सा मन्येत्युच्यते १ ॥—नाडी, धमनिः, शिरा, इति ३ शिरायाः ॥—तिलकम्, क्लोम, इति २ मांसपिण्डविशेषस्य । क्लोमं इत्यदन्तमपि ॥—मस्तिष्कम्, गोर्दम्, इति २ मस्तकसंभूतघृताकारस्नेहस्य ॥—किट्टम्, मलः,

पङ्क्तयः ११९४-१२१६] द्वितीयं काण्डम्

१०७

अन्नं पुरीतद्गुल्मस्तु ग्रीहा पुंस्यथ वस्त्रसा	१२०५
स्नायुः स्त्रियां कालखण्डयकृती तु समे इमे	१२०६
सृणिका स्यन्दिनी लाला दूषिका नेत्रयोर्मलम्	१२०७
‘नासामलं तु सिंघाणं पिञ्जुषं कर्णयोर्मलम्’	**
मूत्रं प्रस्राव उच्चारारवस्करो शमलं शकृत्	१२०८
पुरीषं गूथवर्चस्कमस्त्री विष्टाविशौ स्त्रियौ	१२०९
स्यात्कर्परः कपालोऽस्त्री कीकसं कुल्यमस्थि च	१२१०
स्याच्छरीरारिश्चि कंकालः पृष्ठास्थि तु कशेरुका	१२११
शिरोस्थनि करोटिः स्त्री पार्श्वस्थनि तु पर्शुका	१२१२
अङ्गं प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम्	१२१३
गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्म विग्रहः	१२१४
कायो देहः क्लीबपुंसोः स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः	१२१५
पादाग्रं प्रपदं पादः पदद्विश्चरणोऽस्त्रियाम्	१२१६

इति २ कर्णादिगतमलस्य ॥ अन्नम्, पुरीतत्, इति २ अन्नस्य ॥—गुल्मः, ग्रीहा, इति २ वामकुक्षिस्थमांसपिण्डविशेषस्य ॥—वस्त्रसा, स्नायुः, इति २ अङ्गप्रत्यङ्गसंघिवन्धनरूपायाः स्नायोः ॥—कालखण्डम्, यकृत्, इति २ दक्षिणकुक्षिगतमांसपिण्डस्य ॥—सृणिका, स्यन्दिनी, लाला, इति ३ लालायाः ॥ दूषिकेत्येकं नेत्रयोर्मलस्य ॥—मूत्रम्, प्रस्रावः, इति २ मूत्रस्य ॥—उच्चारः, अवस्करः, शमलम्, शकृत्, पुरीषम्, गूथम्, वर्चस्कम्, विष्टा, विष्ट, इति ९ विष्टायाः । गूथं वर्चस्कं पुंसि क्लीबे च ॥—कर्परः, कपालः, इति २ शिरोऽस्थिखण्डस्य । कपालमस्त्रियाम् ॥—कीकसम्, कुल्यम्, अस्थि, इति ३ अस्थिमात्रस्य ॥—कङ्काल इत्येकं शरीरगतास्थिपञ्जरस्य । कशेरुकेत्येकं पृष्ठमध्यगतास्थिखण्डस्य । करोटिरित्येकं शिरोगतास्थिसङ्घस्य । पर्शुकेत्येकं पार्श्वगतास्थनि ॥—अङ्गम्, प्रतीकः, अवयवः, अपघनः, इति ४ देहावयवस्य ॥—कलेवरम्, गात्रम्, वपुः, संहननम्, शरीरम्, वर्म, विग्रहः, कायः, देहः, मूर्तिः, तनुः, तनूः, इति १२ देहस्य ॥—पादाग्रम्, प्रपदम्, इति २ पादाग्रस्य ॥—पादः, पद, अङ्गिः, चरणः, इति

१०८

धरमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

तद्ग्रन्थी घुटिके गुल्फौ पुमान् पार्णिस्तयोरधः	१२१७
जङ्घा तु प्रसृता जानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियाम्	१२१८
सक्थि क्लीबे पुमानूरुस्तसंधिः पुंसि वङ्गणः	१२१९
गुदं त्वपानं पायुर्ना बस्तिर्नाभेरधो द्वयोः	१२२०
कटो ना श्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुद्गती	१२२१
पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः	१२२२
कूपकौ तु नितम्बस्थौ द्वयहीने कुकुन्दरे	१२२३
स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथावुपस्थो वक्ष्यमाणयोः	१२२४
भगं योनिर्द्वयोः शिश्रो मेढ्रो मेहनशेफसी	१२२५
मुष्कः ऽण्डकोशो वृषणः पृष्ठवंशाधरे त्रिकम्	१२२६
पिचण्डकुक्षी जठरोदरं तुन्दं स्तनौ कुचौ	१२२७

४ चरणस्य । चरणं पुनपुंसकयोः ॥—तद्ग्रन्थी पादस्य पार्श्वस्थौ ग्रन्थिविशेषौ घुटिके, गुल्फौ, इति २ । घुटिके स्त्रियाम् ॥—तयोः गुल्फयोरधः-प्रदेशः पार्णिः इति १ ॥—जङ्घा, प्रसृता, इति २ जङ्घायाः ॥—जानु, ऊरुपर्व, अष्ठीवत्, इति ३ जानूरुसंधेः ॥ तत्र अष्ठीवदस्त्रियाम् ॥—सक्थि, ऊरुः, इति २ जानूपरिभागस्य ॥ तत्र सक्थि क्लीबे, ऊरुः पुमान् । तस्योरोः संधिर्वङ्गणः पुंसि १ ॥—गुदम्, अपानम्, पायुः, इति ३ विष्टानिर्गम-द्वारस्य । पायुः ना पुमान् ॥—बस्तिरिलेकं स्त्रीपुंसलिङ्गं नाभेरधो मूत्राश-यस्य ॥—श्रोणिः कटिस्तस्याः फलकं कटि इत्युच्यते स पुमान् ॥—कटिः, श्रोणिः, ककुद्गती, इति ३ कट्याः ॥—स्त्रियाः कटिपश्चाद्भागो नितम्ब इति १ । जघनमित्येकं स्त्रीकट्याः पुरोभागे । नितम्बस्थौ पृष्ठवंशाधोभागे विद्यमानौ कूपकौ, गर्तौ, कुकुन्दरे स्याताम् । द्वयहीने क्लीबे ॥—स्फिचौ, कटिप्रोथौ, इति २ कटिस्थमांसपिण्डयोः ॥ वक्ष्यमाणयोर्भगे शिश्रे च उपस्थ इति १ ॥—भगम्, योनिः, इति २ स्त्रीणामुपस्थस्य । द्वयोरित्यस्य योनि-नान्वयः ॥—शिश्रः, मेढ्रः, मेहनम्, शेफः, इति ४ शिश्रस्य ॥—मुष्कः, अण्डकोशः, वृषणः, इति ३ अण्डकोशस्य । पृष्ठवंशाधरे त्रिभिरस्थिभिर्घटितं स्थानं त्रिकमिति १ ॥—पिचण्डः, कुक्षिः, जठरम्, उदरम्, तुन्दम्, इति ५

पङ्क्तयः १२१७-१२३९] द्वितीयं काण्डम्

१०९

चूचुकं तु कुचाग्रं स्यान्न ना क्रोडं भुजान्तरम्	१२२८
उरो वत्सं च वक्षश्च पृष्ठं तु चरमं तनोः	१२२९
स्कन्धो भुजशिरोंसोऽस्त्री संधी तस्यैव जत्रुणी	१२३०
बाहुमूले उभे कक्षौ पार्श्वमस्त्री तयोरधः	१२३१
मध्यमं चावलग्रं च मध्योऽस्त्री द्वौ परौ द्वयोः	१२३२
भुजबाहू प्रवेष्टो दोः स्यात् कफोणिस्तु कूर्परः	१२३३
अस्योपरि प्रगण्डः स्यात् प्रकोष्ठस्तस्य चाप्यधः	१२३४
मणिबन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः	१२३५
पञ्चशाखः शयः पाणिस्तर्जनी स्यात्प्रदेशिनी	१२३६
अङ्गुल्यः करशाखाः स्युः पुंस्यङ्गुष्ठः प्रदेशिनी	१२३७
मध्यमाऽनामिका चापि कनिष्ठा चेति ताः क्रमात्	१२३८
पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम्	१२३९

जठरस्य ॥—स्तनः, कुचः, इति २ वक्षोजस्य ॥ चूचुकम्, कुचाग्रम्, इति २ स्तनाग्रस्य ॥ क्रोडम्, भुजान्तरम्, उरः, वत्सम्, वक्षः, इति ५ वक्षसि । तत्र क्रोडं न ना, किंतु स्त्रीनपुंसकयोः । तनोः शरीरस्य चरमं पश्चाद्भागः पृष्ठमिति १ ॥—स्कन्धः, भुजशिरः, अंसः, इति ३ भुजशिरसः । तस्य स्कन्धस्य संधी जत्रुशब्दवाच्या इति १ ॥—बाहुमूलं, कक्षः, इति २ कक्षस्य तयोरधोभागः पार्श्वमिति १ ॥—मध्यमम्, अवलग्रम्, मध्यः, इति ३ तनुमध्यस्य ॥—अस्त्रीति मध्यमादिशब्दत्रयेऽप्यन्वेति ॥—परौ द्वौ भुज-बाहुशब्दौ स्त्रीपुंसयोः ॥—भुजः, बाहुः, प्रवेष्टः, दोः, इति ४ भुजस्य ॥—कफोणिः, कूर्परः, इति २ कूर्परस्य । अस्य कूर्परस्योपरिभागे प्रगण्ड इति १ । तस्य कूर्परस्याधोभागे प्रकोष्ठ इति १ । मणिबन्धमारभ्य कनिष्ठापर्यन्तं करस्य मांसलो बहिर्भागः करभ इत्युच्यते १ ॥—पञ्चशाखः, शयः, पाणिः, इति ३ करस्य ॥—तर्जनी, प्रदेशिनी, इति २ अङ्गुष्ठसमीपाङ्गुल्याः ॥—अङ्गुली, करशाखा, इति २ अङ्गुलीमात्रस्य । ता अङ्गुल्यः, कण्ठे—अङ्गुष्ठः, प्रदेशिनी, मध्यमा, अनामिका, कनिष्ठिका, इति ५ । तत्राङ्गुष्ठः पुंसि ॥—पुनर्भवः, कररुहः, नखः,

११०

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते	१२४०
अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः	१२४१
पाणौ चपेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ	१२४२
द्वौ संहतौ संहतलः प्रतलौ वामदक्षिणौ	१२४३
पाणिर्निकुब्जः प्रसृतिस्तौ युतावज्जलिः पुमान्	१२४४
प्रकोष्ठे विस्तृतकरे हस्तो मुष्ट्या तु बद्धया	१२४५
स रत्निः स्यादरत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना	१२४६
व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम्	१२४७
ऊर्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने पौरुषं त्रिषु	१२४८
कण्ठो गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि	१२४९
कम्बुग्रीवा त्रिरेखा साऽवदुर्घाटा कृकाटिका	१२५०
वक्त्रास्ये वदनं तुण्डमाननं लपनं मुखम्	१२५१

नखरः, इति ४ नखस्य ॥—नखरः, नखः, द्वौ पुंसि क्लीबे च ॥—तर्जनीसहिताङ्गुष्ठे विस्तृते प्रादेशः १ । मध्यमासहिताङ्गुष्ठविस्तारे तालः १ । अनामिकायुतेऽङ्गुष्ठे गोकर्णः । कनिष्ठासहितेऽङ्गुष्ठे विस्तृते वितस्तिः द्वादशाङ्गुलः १ ॥—चपेटः, प्रतलः, प्रहस्ताः, इति ३ विस्तृताङ्गुलिके पाणौ । वामदक्षिणौ द्वौ प्रतलौ संहतौ चेत् संहतलः स्यात् १ । निकुब्जो निःशेषेण कुम्भीकृतः पाणिः प्रसृतिः स्यात् १ । द्वौ द्वौ प्रसृती संहतां चेदज्जलिरित्येकं पुंसि । विस्तृतः करो यत्र तादृशे प्रकोष्ठे कूर्पराधोभागे हस्त इति १ । स तु बद्धया मुख्योपलक्षितः रत्निरिति १ । निष्कनिष्ठेन विस्तृतकनिष्ठेन मुष्टिनोपलक्षितो हस्तः अरत्निरिति १ । तिर्यक् ततयोर्विस्तृतयोः करसहितयोर्बाहोरन्तरं व्यामः १ । ऊर्ध्वविस्तृतदोषो भुजौ पाणी च येन तस्य तुः पुंसो यन्मानं तत्र पौरुषमिति १ । त्रिषु ॥—कण्ठः, गलः, इति २ ग्रीवाग्रभागस्य ॥—ग्रीवा, शिरोधिः, कंधरा, इति ३ कंधरायाः, सा ग्रीवा तिसृषु रेखाभिर्विबिष्टा कम्बुग्रीवा स्यादिति १ ॥—अवदुः, घाटा, कृकाटिका, इति ३ ग्रीवाशिरःसंधेः पश्चाद्भागस्य । वक्त्रम्, आस्यम्, वदनम्,

पङ्क्तयः १२४०-१२६३] द्वितीयं काण्डम्

१११

क्लीबे घ्राणं गन्धवहा घोणा नासा च नासिका	१२५२
ओष्ठाधरौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी	१२५३
अधस्ताच्चिबुकं गण्डौ कपोलौ तत्परा हनुः	१२५४
रदना दशना दन्ता रदास्तालु तु काकुदम्	१२५५
रसज्ञा रसना जिह्वा प्रान्तावोष्ठस्य सूक्तिणी	१२५६
ललाटमलिकं गोधिरूर्ध्वे दृग्भ्यां भ्रुवौ स्त्रियौ	१२५७
कूर्चमस्त्री भ्रुवोर्मध्यं तारकाऽक्षः कनीनिका	१२५८
लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी	१२५९
दृग्दृष्टी चासु नेत्राम्बु रोदनं चास्रमश्रु च	१२६०
अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ कटाक्षोऽपाङ्गदर्शने	१२६१
कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः	१२६२
उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम्	१२६३

तुण्डम्, आननम्, लपनम्, मुखम्, इति ७ मुखस्य ॥—घ्राणम्, गन्धवहा, घोणा, नासा, नासिका, इति ५ नासिकायाः ॥—ओष्ठः, अधरः, रदनच्छदः, दशन-वासः, इति ४ ओष्ठस्य ॥—चिबुकमिलेकं अधस्तात् अधराधोभागे ॥—गण्डः, कपोलः, इति २ कपोलस्य ॥ ताभ्यां कपोलाभ्यां परा चिबुकस्याधो हनुरिति १ । रदनः, दशनः, दन्तः, रदः, इति ४ दन्तस्य ॥—तालु, काकु-दम्, इति २ तालुनः ॥—रसज्ञा, रसना, जिह्वा, इति ३ जिह्वायाः प्रान्ता-वित्योष्ठद्वयस्य वामदक्षिणौ प्रान्तौ सूक्तिणी स्याताम् ॥—ललाटम्, अलिकम्, गोधिः, इति ३ भालस्य ॥—दृग्भ्यामूर्ध्वभागौ भ्रुवौ इति १ । नासोपरि भ्रुवोर्मध्ये कूर्च इत्येकम् । अक्षः कनीनिकामध्यगतकृष्णमण्डलं तारकेत्युच्यते इति १ ॥—लोचनम्, नयनम्, नेत्रम्, ईक्षणम्, चक्षुः, अक्षि, दृक्, दृष्टिः, इति ८ नेत्रस्य ॥—अस्र, नेत्राम्बु, रोदनम्, अस्रम्, अश्रु, इति ५ नेत्रोदकस्य—नेत्रयो-रन्तौ अपाङ्गौ इति १ । अपाङ्गेन दर्शने चेष्टायौ कटाक्ष इत्युच्यते १ । कर्णः, शब्द-ग्रहः, श्रोत्रम्, श्रुतिः, श्रवणम्, श्रवः, इति ६ कर्णस्य । तत्र श्रुतिः स्त्रियाम् ॥—उत्तमाङ्गम्, शिरः, शीर्षम्, मूर्धा, मस्तकः, इति ५ शिरसः । मूर्धा ना पुमान् ।

चिकुरः कुन्तलो वालः कचः केशः शिरोरुहः	१२६४
तट्टन्दे कैशिकं कैश्यमलकाश्चूर्णकुन्तलाः	१२६५
ते ललाटे भ्रमरकाः काकपक्षः शिखण्डकः	१२६६
कवरी केशवेशोऽथ धम्मिल्लः संयताः कचाः	१२६७
शिखा चूडा केशपाशी व्रतिनस्तु सटा जटा	१२६८
वेणिः प्रवेणी शीर्षण्यशिरस्यौ विशदे कचे	१२६९
पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे	१२७०
तनूरुहं रोम लोम तट्टुद्धौ इमश्च पुंमुखे	१२७१
आकल्पवेषौ नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनम्	१२७२
दशैते त्रिष्वलंकर्ताऽलंकरिण्यश्च मण्डितः	१२७३
प्रसाधितोऽलंकृतश्च भूषितश्च परिष्कृतः	१२७४
विभ्राद् भ्राजिष्णुरोचिष्णू भूषणं स्यादलंक्रिया	१२७५

मस्तकः, पुंसि क्लीबे च ॥—चिकुरः, कुन्तलः, वालः, कचः, केशः शिरोरुहः, इति ६ केशस्य ॥—कैशिकम्, कैश्यम्, इति १ केशानां समूहे ॥—अलकाः, चूर्णकुन्तलाः, इति २ कुटिलकेशानाम् । ते अलकाः ललाटे लम्बमाना भ्रमरकाः स्युः ॥—काकपक्षः, शिखण्डकः, इति २ कुमारचूडायाः ॥—कवरी, केशवेशः, इति २ केशबन्धरचनायाः । कवरी स्त्री । संयता बद्धाः कचाः केशसमूहो धम्मिल्ल इति १ ॥—शिखा, चूडा, केशपाशी, इति ३ शिखायाः ॥—सटा, जटा, इति २ व्रतिनः शिखायाम् ॥—वेणिः, प्रवेणी, इति २ सर्पाकाररचितकेशवेशस्य ॥—शीर्षण्यः, शिरस्यः, इति २ विशदे निर्मले केशे ॥—तेन कचपर्यायात्परे पाशादयस्त्रयः कलापार्थाः केशसमूहवाचिनः—कचपाशः, केशपक्षः, कुन्तलहस्तः, इति २ ॥—तनूरुहम्, रोम, लोम, इति ३ रोमणः ॥—पुंमुखे पुंसो वक्त्रे तस्य रोम्णो वृद्धौ सत्यां तद्रोम इमश्च स्यात् ॥—आकल्पः, वेषः, नेपथ्यम्, प्रतिकर्म, प्रसाधनम्, इति ५ अलंकृतस्य शोभायाम् । प्रतिकर्मादिद्वयमलंकरणस्य । एते अलंकर्त्रादयः वक्ष्यमाणा दश शब्दास्त्रिषु वाच्यलिङ्गाः ॥—अलंकर्ता, अलंकरिण्यः इति २ अलंकर्तरि ॥—मण्डितः, प्रसाधितः, अलंकृतः, भूषितः, परिष्कृतः, इति ५ अलंकृतस्य ॥—विभ्राद्, भ्राजिष्णुः, रोचिष्णुः, इति ३ अतिशयेन

पङ्क्तयः १२६४-१२८७] द्वितीयं काण्डम्

११३

अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणम्	१२७६
मण्डनं चाथ मुकुटं किरीटं पुनपुंसकम्	१२७७
चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः	१२७८
वालपाश्या पारितथ्या पत्रपाश्या ललाटिका	१२७९
कर्णिका तालपत्रं स्यात् कुण्डलं कर्णवेष्टनम्	१२८०
ग्रैवेयकं कण्ठभूषा लम्बनं स्याललन्तिका	१२८१
स्वर्णैः प्रालम्बिकाऽथोरःसूत्रिका मौक्तिकैः कृता	१२८२
हारो मुक्तावली देवच्छन्दोऽसौ शतयष्टिका	१२८३
हारभेदा यष्टिभेदाद्गुच्छगुच्छार्धगोस्तनाः	१२८४
अर्धहारो माणवक एकावल्येकयष्टिका	१२८५
सैव नक्षत्रमाला स्यात् सप्तविंशतिमौक्तिकैः	१२८६
आवापकः पारिहार्यः कटको वलयोऽस्त्रियाम्	१२८७

शोभमानस्य ॥—भूषणम्, अलंकार्या, इति २ भूषणक्रियायाः ॥—
 अलंकारः, आभरणम्, परिष्कारः, विभूषणम्, मण्डनम्, इति ५ अलंकारस्य ॥
 —मुकुटम्, किरीटम्, इति २ किरीटस्य ॥—किरीटं पुंसि, स्त्रीषु च ॥—चूडा-
 मणिः, शिरोरत्नम्, इति २ शिरोमणेः ॥ हारमध्यगः हारमध्यगतो नायकमणिः
 तरलः स्यात् ॥—वालपाश्या, पारितथ्या, इति २ सीमन्तभूषणस्य ॥
 पत्रपाश्या, ललाटिका, इति २ ललाटभूषणस्य ॥—कर्णिका, तालपत्रम्, इति
 २ ताटङ्गस्य ॥—कुण्डलम्, कर्णवेष्टनम्, इति २ कुण्डलस्य ॥—ग्रैवेयकम्,
 कण्ठभूषा, इति २ ग्रीवाभरणस्य ॥—लम्बनम्, ललन्तिका, इति २ आना-
 मिलम्बितकण्ठिकायाम् । सैव ललन्तिका स्वर्णैः कृता प्रालम्बिका
 स्यात्, इति १ । सैव ललन्तिका मौक्तिकै रचिता चेत् उरःसूत्रिकेति १ ॥—
 हारः, मुक्तावली, इति २ मुक्ताहारस्य । असौ मुक्तावली शतयष्टिका शत-
 यष्टिका चेत् देवच्छन्दः, इति १ । यष्टिभेदादलतानां भेदात् गुच्छादयो हारभेदाः
 स्युः ॥—गुच्छः, गुच्छार्धः, गोस्तनः, अर्धहारः, माणवकः, एकावली, एकयष्टिका,
 इति ७ एकावल्याः ॥ सैव सप्तविंशतिमौक्तिकैः कृता नक्षत्रमाला स्यात् १ ॥—
 आवापकः, पारिहार्यः, कटकः, वलयः, इति ४ प्रकोष्ठाभरणस्य ॥—केयूरम्,
 अ. को. स. ८

११४

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

केयूरमङ्गदं तुल्ये अङ्गुलीयकमूर्मिका	१२८८
साऽक्षराङ्गुलिमुद्रा स्यात् कङ्कणं करभूषणम्	१२८९
स्त्रीकट्यां मेखला काञ्ची सप्तकी रशना तथा	१२९०
क्लीबे सारसनं चाथ पुंस्कट्यां शृङ्खलं त्रिषु	१२९१
पादाङ्गदं तुलाकोटिर्मञ्जीरो नूपुरोऽस्त्रियाम्	१२९२
हंसकः पादकटकः किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका	१२९३
त्वक्फलकृमिरोमाणि वस्त्रयोनिर्दश त्रिषु	१२९४
वाल्कं क्षौमादि फालं तु कार्पासं बादरं च तत्	१२९५
कौशेयं कृमिकोशोत्थं राङ्गवं मृगरोमजम्	१२९६
अनाहतं निष्प्रवाणि तन्त्रकं च नवाम्बरम्	१२९७
तत्स्यादुद्रमनीयं यद्घौतयोर्वस्त्रयोर्युगम्	१२९८
पत्रोर्णं धौतकौशेयं बहुमूल्यं महाधनम्	१२९९
क्षौमं दुकूलं स्याद्वे तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु	१३००

अङ्गदम्, इति २ प्रगण्डभूषणस्य ॥—अङ्गुलीयकम्, ऊर्मिका, इति २ अङ्गु-
ल्याभरणस्य । ऊर्मिकैव रामनामाद्यक्षरयुता चेदङ्गुलिमुद्रा इति १ । कङ्कणम्,
करभूषणम्, इति २ मणिबन्धभूषणस्य ॥ मेखला, काञ्ची, सप्तकी, रशना,
सारसनम्, इति ५ स्त्रीणां कटिभूषणस्य । शृङ्खलमिति १ पुंसः कटि-
भूषणस्य । त्रिषु स्त्रीपुंनपुंसकेषु ॥—पादाङ्गदम्, तुलाकोटिः, मञ्जीरः, नूपुरः,
हंसकः, पादकटकः, इति ६ नूपुरस्य । तुलाकोटिः स्त्री । मञ्जीरो न स्त्रियाम् ॥ —
किङ्किणी, क्षुद्रघण्टिका, इति २ क्षुद्रघण्टिकायाः ॥—त्वक्, फलम्, कृमि,
रोम, इति ४ वस्त्राणां योनिः ॥—वाल्कफालादयो निष्प्रवाण्यन्ताः १० त्रिषु ॥—
वाल्कम्, क्षौमं, फालम्, कार्पासम्, बादरम्, कौशेयम्, राङ्गवम्, इति ७ वस्त्रस्य
॥—अनाहतम्, निष्प्रवाणि, तन्त्रकम्, नवाम्बरम्, इति ४ नूतनवस्त्रस्य ।
धौतयोर्वस्त्रयोर्युगं यत्तदुद्रमनीयमिति १ । यद्घौतं कौशेयं तत् पत्रोर्णं इति १
बहुमूल्यं यद्वस्त्रादिकं तत् महाधनमिति १ । त्रिलिङ्गम् । क्षौमम्, दुकूलम्, इति २

पङ्क्तयः १२८८-१३१२] द्वितीयं काण्डम्

११५

स्त्रियां बहुत्वे वस्त्रस्य दशाः स्युर्वस्तयोर्द्वयोः	१३०१
दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता	१३०२
पटच्चरं जीर्णवस्त्रं समौ नक्तककर्पटौ	१३०३
वस्त्रमाच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम्	१३०४
सुचेलकः पटोऽस्त्री स्याद्वराशिः स्थूलशाटकः	१३०५
निचोलः प्रच्छदपटः समौ रत्नककम्बलौ	१३०६
अन्तरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोशुके	१३०७
द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा	१३०८
संव्यानमुत्तरीयं च चोलः कूर्पासकोऽस्त्रियाम्	१३०९
नीशारः स्यात्प्रावरणे हिमानिलनिवारणे	१३१०
अधोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्चण्डातकमस्त्रियाम्	१३११
स्यान्निष्वाप्रपदीनं तत्प्राप्नोत्याप्रपदं हि यत्	१३१२

पटुवस्त्रस्य ॥—निवीतम्, प्रावृतम्, इति २ प्रावृतवस्त्रस्य ॥—वस्त्रस्य द्वयो-
र्वस्तयोः प्रान्तयोः दशाः स्युः १ । एकं स्त्रीलिङ्गं बहुवचनान्तं च नित्यम् ॥—
दैर्घ्यम्, आयामः, आरोहः, इति ३ वस्त्रादेर्दैर्घ्यस्य ॥ परिणाहः, विशालता,
इति २ विस्तारस्य ॥—पटच्चरम्, जीर्णवस्त्रम्, इति २ जीर्णवस्त्रस्य ॥—
नक्तकः, कर्पटः, इति २ जीर्णवस्त्रखण्डस्य ॥—वस्त्रम्, आच्छादनम्, वासः,
चैलम्, वसनम्, अंशुकम्, इति ६ वस्त्रस्य ॥—सुचेलकः, पटः, इति २
शोभनवस्त्रस्य । तत्र पटोऽस्त्री ॥—वराशिः, स्थूलशाटकः, इति २ स्थूल-
वाससः ॥—निचोलः, प्रच्छदपटः, इति २ वीणाडोलिकादिपिधानस्य ॥—
रत्नकः, कम्बलः, इति २ कम्बलस्य ॥—अन्तरीयम्, उपसंव्यानम्, परिधानम्,
अधोशुकम्, इति ४ परिहिते वाससि ॥—प्रावारः, उत्तरासङ्गः, बृहतिका,
संव्यानम्, उत्तरीयम्, इति ५ वामस्कन्धे धृतोत्तरीयस्य ॥—चोलः,
कूर्पासकः, इति २ स्त्रीणां स्तनादिपिधायकस्य । पुंसि, स्त्रीवे च । हिमानिलयो-
र्निवारणं यस्मात्तादृशे प्रावरणे नीशार इति १ । यद्वरस्त्रीणां अधोरुकं अधोरु-
पिधायकं वस्त्रं तत् चण्डातकं स्यात् १ । यत् आप्रपदं पादाप्रपर्यन्तं प्राप्नोति

११६

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

अस्त्री वितानमुल्लोचो दूष्याद्यं वस्त्रवेश्मनि	१३१३
प्रतिसीरा जवनिका स्यात्तिरस्करिणी च सा	१३१४
परिकर्माङ्गसंस्कारः स्यान्मार्ष्टिर्मार्जना मृजा	१३१५
उद्धर्तनोत्सादने द्वे समे आप्लाव आप्लवः	१३१६
स्नानं चर्चा तु चार्चिक्यं स्थासकोऽथ प्रबोधनम्	१३१७
अनुबोधः पत्रलेखा पत्राङ्गुलिरिमे समे	१३१८
तमालपत्रतिलकचित्रकाणि विशेषकम्	१३१९
द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियामथ कुङ्कुमम्	१३२०
काश्मीरजन्माग्निशिखं वरं बाह्लीकपीतने	१३२१
रक्तसंकोचपिशुनं धीरं लोहितचन्दनम्	१३२२
लाक्षा राक्षा जतु ह्रीबे यावोऽलक्तो द्रुमामयः	१३२३
लवङ्गं देवकुसुमं श्रीसंज्ञमथ जायकम्	१३२४

वस्त्रादि तत् आप्रपदीनम् । त्रिषु एकम् ॥—वितानम्, उल्लोचः, इति २
 आतपाद्यपनयार्थमुपरिबद्धस्य वाससः । पुंसि वितानः । दूष्यमित्यादिकं
 वस्त्रवेश्मनि वस्त्ररचितगृहे इति १ । प्रतिसीरा, जवनिका, तिरस्करिणी, इति ३
 जवनिकायाः ॥—परिकर्म, अङ्गसंस्कारः, इति २ कुङ्कुमादिना शरीरे
 संस्कारमात्रस्य ॥—उद्धर्तनम्, उत्सादनम्, इति २ पिष्टादिना शरीर-
 मलापाकरणस्य ॥—आप्लावः, आप्लवः, स्नानम्, इति ३ स्नानस्य ॥—चर्चा,
 चार्चिक्यम्, स्थासकः, इति ३ चन्दनादिना देहविलेपनस्य ॥—प्रबोधनम्,
 अनुबोधः, इति २ गतगन्धस्य पुनर्गन्धव्यक्तीकरणे ॥—पत्रलेखा, पत्रा-
 ङ्गुलिः, इति २ कस्तूरिकाकेशरादिना कपोलादौ रचितपत्रावल्याः ॥—
 तमालपत्रम्, तिलकम्, चित्रकम्, विशेषकम्, इति ४ ललाटे कस्तूर्यादिना
 कृततिलकस्य । अत्र तिलकम्, विशेषकम्, इति द्वौ पुंनपुंसकयोः । कुङ्कुमम्,
 काश्मीरजन्म, अग्निशिखम्, वरम्, बाह्लीकम्, पीतनम्, रक्तम्, संकोचम्, पिशु-
 नम्, धीरम्, लोहितचन्दनम्, इति ११ कुङ्कुमस्य ॥ लाक्षा, राक्षा, जतु, यावः,
 अलक्तः, द्रुमामयः, इति ६ लाक्षायाः ॥—लवङ्गम्, देवकुसुमम्, श्रीसंज्ञम्, इति ३

पङ्क्तयः १३१३-१३३८] द्वितीयं काण्डम्

११७

कालीयकं च कालानुसार्य चाथ समार्थकम्	१३२५
वंशिकागुरुराजार्हलोहकृमिजजोङ्गकम्	१३२६
कालागुर्वगुरु स्यात्तु मङ्गल्या मल्लिगन्धि यत्	१३२७
यक्षधूपः सर्जरसो रालसर्वरसावपि	१३२८
बहुरूपोऽप्यथ वृकधूपकृत्रिमधूपकौ	१३२९
तुरुष्कः पिण्डकः सिहो यावनोऽप्यथ पायसः	१३३०
श्रीवासो वृकधूपोऽपि श्रीवेष्टसरलद्रवौ	१३३१
मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरी चाथ कोलकम्	१३३२
कंकोलकं कोशफलमथ कर्पूरमस्त्रियाम्	१३३३
घनसारश्चन्द्रसंज्ञः सिताभ्रो हिमवालुका	१३३४
गन्धसारो मलयजो भद्रश्रीश्चन्दनोऽस्त्रियाम्	१३३५
तैलपर्णिकगोशीर्षे हरिचन्दनमस्त्रियाम्	१३३६
तिलपर्णी तु पत्राङ्गं रञ्जनं रक्तचन्दनम्	१३३७
कुचन्दनं चाथ जातीकोशजातीफले समे	१३३८

लवङ्गस्य ॥—जायकम्, कालीयकम्, कालानुसार्यम्, इति ३ जायकाख्यगन्ध-
द्रव्यस्य । वंशिकम्, अगुरु, राजार्हम्, लोहम्, कृमिजम्, जोङ्गकम्, कालागुरु,
इति ७ समार्थकम् । यदगुरु, मल्लिगन्धि सा मङ्गल्या स्यादिति १ ॥—यक्षधूपः,
सर्जरसः, रालः, सर्वरसः, बहुरूपः, इति ५ धूपस्य ॥—वृकधूपः, कृत्रिमधूपकः,
इति २ अनेकपद । र्मृगतधूपस्य ॥—तुरुष्कः, पिण्डकः, सिंहः, यावनः, इति ४
सिह्नाख्यगन्धद्रव्यस्य । पायसः, श्रीवासः, वृकधूपः, श्रीवेष्टः, सरलद्रवः, इति
५ सरलद्रवस्य ॥—मृगनाभिः, मृगमदः, कस्तूरी, इति ३ कस्तूर्याः । मृगनाभिः
पुंसि ॥—कोलकम्, कंकोलकम्, कोशफलम्, इति ३ कंकोलकस्य—कर्पूरम्,
घनसारः, चन्द्रः, सिताभ्रः, हिमवालुका, इति ५ कर्पूरस्य । पुंसि कर्पूरः ॥—गन्ध-
सारः, मलयजः, भद्रश्रीः, चन्दनः, इति ४ चन्दनस्य ॥—तैलपर्णिकम्, गोशीर्षम्,
हरिचन्दनम्, इति ३ चन्दनभेदस्य ॥—तिलपर्णी, पत्राङ्गम्, रञ्जनम्, रक्तचन्द-
नम्, कुचन्दनम्, इति ५ रक्तचन्दनस्य ॥ जातीकोशम्, जातीफलम्, इति २

११८

अमरकोषे

[७. मनुष्यवर्गः]

कर्पूरागरुकस्तूरीककोलैर्यक्षकदर्दमः	१३३९
गात्रानुलेपनी वर्तिर्वर्णकं स्याद्विलेपनम्	१३४०
चूर्णानि वासयोगाः स्युर्भावितं वासितं त्रिषु	१३४१
संस्कारो गन्धमाल्याद्यैर्यः स्यात्तदधिवासनम्	१३४२
माल्यं मालास्रजौ मूर्ध्नि केशमध्ये तु गर्भकः	१३४३
प्रभ्रष्टकं शिखालम्बि पुरोन्यस्तं ललामकम्	१३४४
प्रालम्बमृजुलम्बि स्यात् कण्ठाद्वैकक्षिकं तु तत्	१३४५
यत्तिर्यक्क्षिप्तमुरसि शिखास्वापीडशेखरौ	१३४६
रचना स्यात्परिस्यन्द आभोगः परिपूर्णता	१३४७
उपधानं तूपबर्हः शय्यायां शयनीयवत्	१३४८
शयनं मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वा समाः	१३४९
गेन्दुकः कन्दुको दीपः प्रदीपः पीठमासनम्	१३५०

जातीफलस्य ॥—कर्पूरादिभिः समभागैः पिण्डीकृतो लेपविशेषो यक्षकदर्दम इति १ ॥—गात्रानुलेपनी, वर्तिः, वर्णकम्, विलेपनम्, इति ४ गात्रलेपन-द्रव्यस्य ॥—चूर्णम्, वासयोगः, इति २ पटवासादिचूर्णमात्रस्य ॥—भावितम्, वासितम्, इति २ गन्धद्रव्येण वासितस्य वस्तुनः । त्रिषु । गन्धमाल्यधूपादि-भिर्यः संस्कारः सौरभाधानं तदधिवासनमित्युच्यते १ ॥—माल्यम्, माला, स्रज्, इति ३ मूर्ध्नि धृतायाः कुसुमावलेः । केशमध्ये धृता माला गर्भक इत्युच्यते १ । यन्माल्यं शिखायां लम्बमानं तत् प्रभ्रष्टकमिति १ । पुरोन्यस्तं ललाटपर्यन्तं क्षिप्तं ललामकमिति १ । यन्माल्यं कण्ठादृजुलम्बि सरलं लम्बमानं तत् प्रालम्बमिति १ । यन्माल्यं तिर्यगुपनीतममृजु उरसि क्षिप्तं तत् वैकक्षिकमिति १ ॥—आपीडः, शेखरः, इति २ शिखासु न्यस्तमाल्यमात्रस्य ॥—रचना, परिस्यन्दः, इति २ माल्यादिरचनायाः ॥—आभोगः, परिपूर्णता, इति २ सर्वोपचार-परिपूर्णतायाः ॥—उपधानम्, उपबर्हः, इति २ उच्छीर्षस्य । शय्या, शयनीयम्, शयनम्, इति ३ शय्यायाः ॥—मञ्चः, पर्यङ्कः, पल्यङ्कः, खट्वा, इति ४ खट्वायाः ॥—गेन्दुकः, कन्दुकः, इति २ कन्दुकस्य ॥—दीपः, प्रदीपः, इति २

पङ्क्तयः १३३९-१३६२] द्वितीयं काण्डम्

११९

समुद्रकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः	१३५१
प्रसाधनी कङ्कतिका पिष्टातः पटवासकः	१३५२
दर्पणे मुकुरादर्शौ व्यजनं तालवृन्तकम्	१३५३
८. ब्रह्मवर्गः	
सन्ततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयौ	१३५४
वंशोऽन्ववायः संतानो वर्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः	१३५५
विप्रक्षत्रियविदूशूद्राश्चातुर्वर्ण्यमिति स्मृतम्	१३५६
राजबीजी राजवंश्यो बीज्यस्तु कुलसंभवः	१३५७
महाकुलकुलीनार्यसभ्यसज्जनसाधवः	१३५८
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्चतुष्टये	१३५९
आश्रमोऽस्त्री द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाङ्मवः	१३६०
विप्रश्च ब्राह्मणोऽसौ षट्कर्मा यागादिभिर्वृतः	१३६१
विद्वान् विपश्चिदोषज्ञः सन्सुधीः कोविदो बुधः	१३६२

दीपस्य ॥—पीठम्, आसनम्, इति २ आसनस्य ॥—समुद्रकः, संपुटकः, इति २ संपुटकस्य ॥—प्रतिग्राहः, पतद्ग्रहः, इति २ पतद्ग्रहस्य ॥—प्रसाधनी, कङ्कतिका, इति २ केशमार्जन्याः ॥—पिष्टातः, पटवासकः, इति २ पिष्टातस्य ॥—दर्पणः, मुकुरः, आदर्शः, इति ३ दर्पणस्य ॥—व्यजनम्, तालवृन्तकम्, इति २ व्यजनस्य ॥

१३५४-१४६८ सन्ततिः, गोत्रम्, जननम्, कुलम्, अभिजनः, अन्वयः, वंशः, अन्ववायः, संतानः, इति ९ वंशस्य । ब्राह्मणादयो वर्णाः स्युः, इति १ । ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्य-शूद्रा वर्णाश्चातुर्वर्ण्यमिति १ ॥—राजबीजी, राजवंश्यः, इति २ राजवंशोत्पन्नस्य ॥—बीज्यः, कुलसंभवः, इति २ कुलमात्रोत्पन्नस्य ॥—महाकुलः, कुलीनः, आर्यः, सभ्यः, सज्जनः, साधुः, इति ६ सज्जनस्य । ब्रह्मचारी, गृही, वानप्रस्थः, भिक्षुः, इति ४ आश्रमशब्दवाच्याः ॥—द्विजातिः, अग्रजन्मा, भूदेवः, वाङ्मवः, विप्रः, ब्राह्मणः, इति ६ ब्राह्मणस्य । असौ ब्राह्मणो यागादिभिर्वृतः षट्कर्मा स्यात् १ ॥—विद्वान्, विपश्चित्, दोषज्ञः,

१२०

अमरकोषे

[८. ब्रह्मवर्गः

धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः संख्यावान् पण्डितः कविः	१३६३
धीमान् सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षणः	१३६४
दूरदर्शी दीर्घदर्शी श्रोत्रियच्छान्दसौ समौ	१३६५
‘मीमांसको जैमिनीये वेदान्ती ब्रह्मवादिनि	***
वैशेषिके स्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि	***
नैयायिकस्त्वक्षपादः स्यात् स्याद्वादिक आर्हकः	***
चार्वाकलौकायतिकौ सत्कार्ये साङ्ख्यकापिलौ’	***
उपाध्यायोऽध्यापकोऽथ स्यान्निषेकादिकृद्गुरुः	१३६६
मन्त्रव्याख्याकृदाचार्य आदेष्टा त्वध्वरे व्रती	१३६७
यष्टा च यजमानश्च स सोमवति दीक्षितः	१३६८
इज्याशीलो यायजूको यज्वा तु विधिनेष्टवान्	१३६९
स गीष्पतीष्ट्या स्थपतिः सोमपीथी तु सोमपाः	१३७०
सर्ववेदाः स येनेष्टो यागः सर्वस्वदक्षिणः	१३७१
अनूचानः प्रवचने साङ्गेऽधीती गुरोस्तु यः	१३७२

सन्, सुधीः, कोविदः, बुधः, धीरः, मनीषी, ज्ञः, प्राज्ञः, संख्यावान्, पण्डितः, कविः, धीमान्, सूरिः, कृती, कृष्टिः, लब्धवर्णः, विचक्षणः, दूरदर्शी, दीर्घदर्शी, इति २२ पण्डितस्य ॥—श्रोत्रियः, छान्दसः, इति २ वेदाध्यायिनः ॥—उपाध्यायः, अध्यापकः, इति २ उपाध्यायस्य ॥—निषेककर्ता पित्रादिगुरुः स्यात् १ । मन्त्रो वेदस्तस्य व्याख्याकृत् आचार्यः स्यात् १ । अध्वरे यागविषये य ऋत्विजामादेष्टा स व्रती, यष्टा, यजमानः, इति ३ । स यजमानः सोमवति यागे आदेष्टा दीक्षित इत्युच्यते, इति १ ॥—इज्याशीलः, यायजूकः, इति २ यजनशीलस्य । विधिना यागं कृतवान् स यज्वा स्यात् १ । यः गीष्पतीष्ट्या बृहस्पतिसवविधिना इष्टवान् स स्थपतिरित्युच्यते १ ॥—सोमपीथी, सोमपाः, इति २ सोमयाजिनः ॥ येन सर्वस्वदक्षिणे विश्वजिज्ञामा याग इष्टः सः सर्ववेदाः स्यात् १ । साङ्गे प्रवचने वेदे अधीती कृताध्ययनोऽनूचान इति १ । योऽनूचानो गुरोर्लब्धानुज्ञः स समवृत्तः

पङ्क्तयः १३६३-१३८५] द्वितीयं काण्डम्

१२१

लब्धानुज्ञः समावृत्तः सुत्वा त्वभिषवे कृते	१३७३
छात्रान्तेवासिनौ शिष्ये शैक्षाः प्राथमकल्पिकाः	१३७४
एकब्रह्मव्रताचारा मिथः सब्रह्मचारिणः	१३७५
सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवश्चितवानग्निमग्निचित्	१३७६
पारम्पर्योपदेशे स्यादैतिह्यमितिहाव्ययम्	१३७७
उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्याज्ज्ञात्वारम्भ उपक्रमः	१३७८
यज्ञः सवोऽध्वरो यागः सप्ततन्तुर्मखः क्रतुः	१३७९
पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः	१३८०
एते पञ्चमहायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः	१३८१
समज्या परिषद्गोष्ठी सभासमितिसंसदः	१३८२
आस्थानी क्लीबमास्थानं स्त्रीनपुंसकयोः सदः	१३८३
प्राग्वंशः प्राग्धविर्गेहात् सदस्या विधिदर्शिनः	१३८४
सभासदः सभास्ताराः सभ्याः सामाजिकाश्च ते	१३८५

स्यात्, इति १। अभिषवे स्नाने कृते सति सुत्वा स्यात् १॥—छात्रः, अन्तेवासी, शिष्यः, इति ३ शिष्यस्य ॥—शैक्षाः, प्राथमकल्पिकाः, इति २ आरब्धाध्ययनानां बट्टनाम् । एकशाखास्वाध्यायिनो ब्रह्मचारिणस्ते मिथः परस्परं सब्रह्मचारिण इत्युच्यन्ते १। एकः समानो गुरुष्वेषां ते परस्परं सतीर्थ्याः स्युः १। योऽग्निचितवान् सोऽग्निचित इति १ कृताग्निचयनस्य ॥ ऐतिह्यं, इतिह, इति २ पारम्पर्येण य उपदेश-स्तस्मिन् । यत्प्रथमं ज्ञानं सा उपज्ञा स्यात् । ज्ञात्वा य आरम्भः स उपक्रमः ॥—यज्ञः, सवः, अध्वरः, यागः, सप्ततन्तुः, मखः, क्रतुः, इति ७ यज्ञस्य ॥—पाठादयः पञ्च ब्रह्मयज्ञादिनामका महायज्ञाः स्युः, १ ॥—पाठः, होमः, अतिथीनां सपर्या, तर्पणम्, बलिः, इति ५ पञ्चमहायज्ञानाम् ॥—समज्या, परिषद्, गोष्ठी, सभा, समितिः, संसदः, आस्थानी, आस्थानम्, सदः, इति ९ सभायाः । सदः सान्तं क्लीबे, स्त्रीत्वे सदाः । आस्थानी क्लीबेऽपि ॥—हविर्गेहात्प्राक् सदस्यादीनां यदृहं स प्राग्वंशः इति १ । यज्ञकर्मणि विधिं वेदोक्तक्रियाकलापं ये पश्यन्ति ते सदस्याः इति १ ॥ सभासदः, सभास्ताराः, सभ्याः, सामाजिकाः, इति ४ सभ्येषु ।

१२२

अमरकोषे

[८. ब्रह्मवर्गः

अध्वर्यूद्गातृहोतारो यजुः सामग्विदः क्रमात्	१३८६
आग्नीध्राद्या धनैर्वार्या ऋत्विजो याजकाश्च ते	१३८७
वेदिः परिष्कृता भूमिः समे स्थण्डिलचत्वरे	१३८८
चषालो यूपकटकः कुम्बा सुगहना वृतिः	१३८९
यूपाग्रं तर्म निर्मन्थ्यदारुणि त्वरणिर्द्वयोः	१३९०
दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौ त्रयोऽग्नयः	१३९१
अग्नित्रयमिदं त्रेता प्रणीतः संस्कृतोऽनलः	१३९२
समूह्यः परिचाय्योपचाय्यावग्नौ प्रयोगिणः	१३९३
यो गार्हपत्यादानीय दक्षिणाग्निः प्रणीयते	१३९४
तस्मिन्नानाय्योऽथाग्रायी स्वाहा च हुतभुक्प्रिया	१३९५
ऋक् सामिधेनी धाय्या च या स्यादग्निसमिन्धने	१३९६
गायत्रीप्रमुखं छन्दो हव्यपाके चरुः पुमान्	१३९७
आमिक्षा सा शृतोष्णे या क्षीरे स्यादधियोगतः	१३९८

यजुर्विद्वत्क् अध्वर्युः, इति १ । सामविदुद्गाता इति १ । ऋग्वेदवित् होता इति १ । धनैर्वार्याः ये आग्नीध्राद्यास्ते ऋत्विजः, याजकाः, इति २ । परिष्कृता भूमिर्वेदिरित्युच्यते १ ॥—स्थण्डिलम्, चत्वरम्, इति २ यज्ञार्थं संस्कृतस्य भूभागस्य । यूपकटकः काष्ठविकारश्चषालः स्यात्, इति १ । सुगहना वृतिर्वेष्टनं कुम्बा स्यात्, इति १ त्रियाम् ॥—यूपाग्रम्, तर्म, इति २ यूपाग्रे । निर्मन्थ्यदारुणि अरणिरिति १ । स्त्रीपुंसयोः ॥—दक्षिणाग्निः, गार्हपत्यः, आहवनीयः, इति ३ अग्निविशेषाः । इदमग्नित्रयं त्रेता स्यात्, इति १ । मन्त्रादिना संस्कृतोऽग्निः प्रणीत इति १ ॥—समूह्यः, परिचाय्यः, उपचाय्यः, इति ३ अग्नौ प्रयोगिणः । गार्हपत्यादानीय यो दक्षिणाग्निः प्रणीयते प्रवेक्ष्यते तत्र आनाय्य इति १ ॥—अमायी, स्वाहा, हुतभुक्प्रिया इति ३ अग्निप्रियायाम् । अग्निसमिन्धने वाहज्वलने या ऋक् प्रयुज्यते, सा सामिधेनी, धाय्या, इति २ । गायत्र्युष्णिगित्यादि छन्दः स्यादिति १ । हव्यपाकेऽग्निमुखे हव्यमानेऽग्ने चरुरिति १ । क्षीरे दधियोगतो या वृद्धतिः सा आमिक्षा स्यात् १ । मृगचर्मणा रचितं यद्यजनं तत् भुवित्रमिति १ ।

पङ्क्तयः १३८६-१४१२] द्वितीयं काण्डम्

१२३

ध्रुवित्रं व्यजनं तद्यद्रचितं मृगचर्मणा	१३९९
पृषदाज्यं सदध्याज्ये परमान्नं तु पायसम्	१४००
हव्यकव्ये दैवपित्र्ये अन्ने पात्रं सुवादिकम्	१४०१
ध्रुवोपभृज्जुहूर्ना तु सुवो भेदाः सुचः स्त्रियः	१४०२
उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य क्रतौ हतः	१४०३
परम्पराकं शमनं प्रोक्षणं च वधार्थकम्	१४०४
वाच्यलिङ्गाः प्रमीतोपसंपन्नप्रोक्षिता हते	१४०५
सांनाय्यं हविरग्नौ तु हुतं त्रिषु वषट्कृतम्	१४०६
दीक्षान्तोऽवभृथो यज्ञे तत्कर्माहं तु यज्ञियम्	१४०७
त्रिष्वथ क्रतुकर्मैष्टं पूर्तं खातादि कर्म यत्	१४०८
अमृतं विघसो यज्ञशेषभोजनशेषयोः	१४०९
त्यागो विहापितं दानमुत्सर्जनविसर्जने	१४१०
विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम्	१४११
प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः	१४१२

दधियुक्ते घृते पृषदाज्यमिति १ ॥—परमान्नम्, पायसम्, इति २ क्षीरान्नस्य ।
 दैवपित्र्येऽन्ने क्रमेण हव्य-कव्ये स्याताम् २ । सुवचमसादिकं पात्रं स्यात् १ ॥—
 ध्रुवा, उपमृत, जुहूः, इति ३ सुवो भेदाः । स्त्रियाम् । सुव इत्येकं पुंसि ।
 क्रतौ यः पशुरभिमन्त्र्य हतः स उपाकृतः स्यात् १ ॥—परम्पराकम्, शमनम्,
 प्रोक्षणम्, इति ३ वधार्थकम् ॥—प्रमीतः, उपसंपन्नः, प्रोक्षितः, इति ३
 यागार्थं हते पशुमात्रे । हविर्विशेषः सान्नाय्यं स्यात् १ । अग्नौ हुतं याज्यादि
 वषट्कृतं स्यात् १ । तत्रिषु । यज्ञे दीक्षान्तः अवभृथः । तत्कर्माहं वस्तु
 यज्ञियम् १ । त्रिषु । यत्क्रतुकर्म तदिष्टं स्यात् १ । खातादि यत्कर्म तत् पूर्तं स्यात् १ ।
 यज्ञशेषे पुरोडाशादौ अमृतमिति १ । भोजनशेषे विघस इति १ ॥—त्यागः,
 विहापितम्, दानम्, उत्सर्जनम्, विसर्जनम्, विश्राणनम्, वितरणम्, स्पर्शनम्,
 प्रतिपादनम्, प्रादेशनम्, निर्वपणम्, अपवर्जनम्, अंहतिः, इति १३ दानस्य ।

१२४

अमरकोषे

[८. ब्रह्मवर्गः]

मृतार्थं तदहे दानं त्रिषु स्यादौर्ध्वदेहिकम्	१४१३
पितृदानं निवापः स्याच्छ्राद्धं तत्कर्म शास्त्रतः	१४१४
अन्वाहार्यं मासिकेऽशोऽष्टमोऽहः कुतपोऽस्त्रियाम्	१४१५
पर्येषणा परीष्टिश्चान्वेषणा च गवेषणा	१४१६
सनिस्त्वध्येषणा याच्ञाऽभिशस्तिर्याचनार्थना	१४१७
षट् तु त्रिष्वर्घ्यमर्घार्थे पाद्यं पादाय वारिणि	१४१८
क्रमादातिथ्यातिथेये अतिथ्यर्थेऽत्र साधुनि	१४१९
स्युरावेशिक आगन्तुरतिथिर्ना गृहागते	१४२०
‘प्राघूर्णिकः प्राघुणकश्चाभ्युत्थानं तु गौरवम्’	***
पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्यार्चार्हणाः समाः	१४२१
वरिवस्यां तु शुश्रूषा परिचर्याप्युपासना	१४२२
ब्रज्याटाट्या पर्यटनं चर्या त्वीर्यापथे स्थितिः	१४२३
उपस्पर्शस्त्वाचमनमथ मौनमभाषणम्	१४२४

तत्र अंतिः स्त्री । मृतार्थं तदहे दानं और्ध्वदेहिकं स्यात् १ । तत्रिषु ॥—पितृ-
दानम्, निवापः, इति २ पितृर्थे दानस्य १ शास्त्रतस्तत्कर्म श्राद्धं स्यात् १ ।
मासिकेऽन्वाहार्यमिति १ । अहोऽष्टमोऽशः कुतपः स्यात् १ । क्लीबे तु कुतपम् ॥—
पर्येषणा, परीष्टिः, इति २ श्राद्धे द्विजभक्तिशुश्रूषायाः ॥—अन्वेषणा, गवेषणा,
इति २ धर्मादिमार्गणस्य ॥—सनिः, अध्येषणा, इति २ अध्येषणायाः
॥—याच्ञा, अभिशस्तिः, याचना, अर्थना, इति ४ याचनायाः । अर्घार्थे
वारिणि अर्घ्यमिति १ । पादाय वारिणि पाद्यम् १ । अतिथ्यर्थे आतिथ्यमिति १ ।
अतिथौ यत् साधु तत्र आतिथेयमिति १ ॥—आवेशिकः, आगन्तुः, अतिथिः, गृहा-
गतः, इति ४ गृहागतस्य । ना पुमान् ॥—पूजा, नमस्या, अपचितिः, सपर्या,
अर्चा, अर्हणा, इति ६ पूजायाः ॥—वरिवस्या, शुश्रूषा, परिचर्या, उपासना,
इति ४ उपासनस्य ॥—ब्रज्या, अटा, अट्या, पर्यटनम्, इति ४ पर्यटनस्य ।
इर्यापथे योगमार्गे स्थितिः चर्या स्यात् १ ॥—उपस्पर्शः, आचमनम्, इति २
आचमनस्य ॥—मौनम्, अभाषणम्, इति २ मौनस्य ॥—आनुपूर्वा, आवृत्त,

पङ्क्तयः १४१३-१४३६] द्वितीयं काण्डम् १२५

‘प्राचेतसश्चादिकविः स्यान्मैत्रावरुणिश्च सः	**
वाल्मीकश्चाथ गाधेयो विश्वामित्रश्च कौशिकः	**
व्यासो द्वैपायनः पाराशर्यः सत्यवतीसुतः’	**
आनुपूर्वी स्त्रियां वावृत् परिपाटी अनुक्रमः	१४२५
पर्यायश्चातिपातस्तु स्यात्पर्यय उपात्ययः	१४२६
नियमो व्रतमस्त्री तच्चोपवासादि पुण्यकम्	१४२७
औपवस्तं तूपवासो विवेकः पृथगात्मता	१४२८
स्याद्ब्रह्मवर्चसं वृत्ताध्ययनर्द्धिरथाञ्जलिः	१४२९
पाठे ब्रह्माञ्जलिः पाठे विप्रुषो ब्रह्मविन्दवः	१४३०
ध्यानयोगासने ब्रह्मासनं कल्पे विधिक्रमौ	१४३१
मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः	१४३२
संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेः	१४३३
समे तु पादग्रहणमभिवादनमित्युभे	१४३४
भिक्षुः परित्राद् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी	१४३५
तपस्वी तापसः पारिकाङ्क्षी वाचंयमो मुनिः	१४३६

परिपाटी, अनुक्रमः, पर्यायः, इति ५ अनुक्रमस्य ॥—अतिपातः, पर्ययः, उपात्ययः, इति ३ अतिक्रमस्य ॥—नियमः, व्रतम्, इति २ व्रतमात्रस्य ॥—औपवस्तम्, उपवासः, इति २ उपवासस्य । पृथगात्मता विवेकः स्यात् १ । वृत्ताध्ययनं तयोर्द्धिः ब्रह्मवर्चसमिति १ । पाठे वेदपाठने योऽञ्जलिः स ब्रह्माञ्जलिः, अध्ययनस्यादां हस्तयोर्हि प्रणवोच्चारपूर्वकमञ्जलिः क्रियते । वेदपाठे विप्रुषो ब्रह्मविन्दवः स्युः । ध्यानयोगयोरासने ब्रह्मासनमिति १॥—कल्पः, विधिः, क्रमः, इति ३ नियोगशास्त्रस्य । यः प्रथमः कल्पः स मुख्यः स्यात् १ । ततोऽधमः अनुकल्पः स्यात् १ । संस्कारपूर्वकं श्रुतेर्ग्रहणं उपाकरणं स्यात् १ । पादग्रहणम्, अभिवादनम्, इति २ नामगोत्रोक्तिपूर्वकस्य नमस्कारविशेषस्य ॥—भिक्षुः, परित्राद्, कर्मन्दी, पाराशरी, मस्करी, इति ५ संन्यासिनः ॥—तपस्वी, तापसः, पारि-

१२६

अमरकोषे

[८. ब्रह्मवर्गः]

तपःक्लेशसहो दान्तो वर्णिनो ब्रह्मचारिणः	१४३७
ऋषयः सत्यवचसः स्नातकस्वाहुतो व्रती	१४३८
ये निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते	१४३९
यः स्थण्डिले व्रतवशाच्छेते स्थण्डिलशाय्यसौ	१४४०
स्थाण्डिलश्चाथ विरजस्तमसः स्युर्द्वयातिगाः	१४४१
पवित्रः प्रयतः पूतः पाखण्डाः सर्वलिङ्गिनः	१४४२
पालाशो दण्ड आषाढो व्रते राम्भस्तु वैणवः	१४४३
अस्त्री कमण्डलुः कुण्डी व्रतिनामासनं वृषी	१४४४
अजिनं चर्म कृत्तिः स्त्री भैक्षं भिक्षाकदम्बकम्	१४४५
स्वाध्यायः स्याज्जपः सुत्याऽभिषवः सवनं च सा	१४४६
सर्वैनसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वधमर्षणम्	१४४७
दर्शश्च पौर्णमासश्च यागौ पक्षान्तयोः पृथक्	१४४८
शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्यमः	१४४९

काङ्क्षी, इति ३ तपोयुक्तस्य ॥—वाच्यम्, मुनिः, इति २ वाग्यतस्य ॥—तपसः
 क्लेशेऽनुद्धिमो दान्तः स्यात् १ ॥—वर्णी, ब्रह्मचारी, इति २ ब्रह्मचारिणः ॥—
 ऋषिः, सत्यवचाः, इति २ ऋषिसामान्यस्य । यो व्रती आहुतः स स्नात-
 क इत्युच्यते १ । निर्जितः स्ववशस्थ इन्द्रियसमूहो यैस्ते यतिनः, यतयः, इति २ ।
 यो नियमवशात् भूमिविशेषे शेते असौ स्थण्डिलशायी, स्थाण्डिलः, इति २
 ॥—विरजस्तमाः, द्वायातिगः, इति २ सत्त्वंकनिष्ठेषु व्यासादिषु ॥—पवित्रः,
 प्रयतः, पूतः, इति ३ पवित्रस्य ॥—पाखण्डः, सर्वलिङ्गी, इति २ बौद्धादिदुःशा-
 स्त्रवर्तिषु । व्रते ब्रह्मचारिणः पलाशसंबन्धी दण्ड आषाढ इत्युच्यते १ । वैणुसंबन्धी
 दण्डो राम्भ इति १ ॥—कमण्डलुः, कुण्डी, इति २ व्रतिनां जलपात्रस्य । व्रतनां
 यदासनं सा वृषी १ ॥—अजिनम्, चर्म, कृत्तिः, इति ३ मृगादेश्चर्मणि । कृत्तिः
 ब्रियाम् । भिक्षाणां समूहो भैक्षम् १ ॥—स्वाध्यायः, जपः, इति २ वेदाभ्या-
 सस्य ॥—सुत्या, अभिषवः, सवनम्, इति ३ सोमाभिषवस्य । सर्वैनसां नाशकं
 जप्यम् १ । ऋगादि अद्यमर्षणं स्यात् १ । त्रिषु । पक्षान्तयोरमावास्यायां पौर्णमास्यां
 च विहितौ यागौ ऋणे दर्शः, पौर्णमासश्च स्याताम् २ । शरीरसाधनापेक्षं नित्यं

पङ्क्तयः १४३७-१४६२] द्वितीयं काण्डम्

१२७

नियमस्तु स यत्कर्म नित्यमागन्तुसाधनम्	१४५०
‘क्षौरं तु भद्राकरणं मुण्डनं वपनं त्रिषु’	***
उपवीतं ब्रह्मसूत्रं प्रोद्धृते दक्षिणे करे	१४५१
प्राचीनावीतमन्यस्मिन्निवीतं कण्ठलम्बितम्	१४५२
अङ्गुल्यग्रे तीर्थं दैवं स्वल्पाङ्गुल्योर्मूले कायम्	१४५३
मध्येऽङ्गुष्ठाङ्गुल्योः पित्र्यं मूले त्वङ्गुष्ठस्य ब्राह्मम्	१४५४
स्याद्ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि	१४५५
देवभूयादिकं तद्वत्कृच्छ्रं सांतपनादिकम्	१४५६
संन्यासवत्यनशने पुमान्प्रायोऽथ वीरहा	१४५७
नष्टाग्निः कुहना लोभान्मिथ्येर्यापथकल्पना	१४५८
व्रात्यः संस्कारहीनः स्यादस्वाध्यायो निराकृतिः	१४५९
धर्मध्वजी लिङ्गवृत्तिरवकीर्णी क्षतव्रतः	१४६०
सुप्ते यस्मिन्नस्तमेति सुप्ते यस्मिन्नुदेति च	१४६१
अंशुमानभिनिर्मुक्ताभ्युदितौ च यथाक्रमम्	१४६२

यत्कर्म तत् यमः, यत्कर्म आगन्तु बाह्यं साधनं नित्यं स नियमः १। दक्षिणे करे प्रोद्धृते यद्ब्रह्मसूत्रं तदुपवीतं स्यात् १। अन्यस्मिन्वामे करे प्रोद्धृते प्राचीनावीतं स्यात् १। कण्ठे लम्बितं तत् निवीतमिति १। अङ्गुलीनामग्रे दैवं तीर्थं ज्ञेयम् १। स्वल्पाङ्गुल्योरनामिकाकनिष्ठिकयोर्मूले कायम् १। अङ्गुष्ठतर्जन्योर्मध्यभागे पित्र्यम् १। अङ्गुष्ठस्य मूले तु ब्राह्मं तीर्थम् १। ब्रह्मभूयम्, ब्रह्मत्वम्, ब्रह्मसायुज्यम्, इति ३ ब्रह्मभावस्य॥ —तद्वत् देवभूयम्, देवत्वम्, देवसायुज्यम्, इति ३ देवभावस्य। सांतपनादिकं कृच्छ्रं स्यात् १। आदिना प्राजापत्यादिग्रहः। संन्यासपूर्वके भोजनत्यागे प्राय इति १॥ —वीरहा, नष्टाग्निः, इति २ नष्टाग्नेः। लोभाद्या मिथ्येर्यापथकल्पना सा कुहनेति १। संस्कारेणोपनयनेन हीनो व्रात्य इति १। अस्वाध्यायः निराकृतिः १॥—धर्मध्वजी, लिङ्गवृत्तिः, इति २ जीविकाथं जटादिधारणवतः॥—अवकीर्णी, क्षतव्रतः, इति २ नष्टब्रह्मचर्यस्य। अंशुमान् रविः यस्मिन् सुप्तेऽस्तमेति सोऽभिनिर्मुक्तः १। यस्मि-

१२८

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः

परिवेत्ताऽनुजोऽनुदं ज्येष्ठे दारपरिग्रहात्	१४६३
परिवित्तिस्तु तज्ज्यायान् विवाहोपयमौ समौ	१४६४
तथा परिणयोद्वाहोपयामाः पाणिपीडनम्	१४६५
व्यवायो ग्राम्यधर्मो मैथुनं निधुवनं रतम्	१४६६
त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गः समोक्षकैः	१४६७
सबलैस्तैश्चतुर्भद्रं जन्याः स्निग्धा वरस्य ये	१४६८

९. क्षत्रियवर्गः

मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट्	१४६९
राजा राट् पार्थिवश्मामृत्पभूपमहीक्षितः	१४७०
राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः	१४७१
चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः	१४७२
येनेष्टं राजसूयेन मण्डलस्येश्वरश्च यः	१४७३
शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स सम्राडथ राजकम्	१४७४

न्मुत्तंऽशुमानुदेति सोऽभ्युदितः । ज्येष्ठे भ्रातर्यकृतदारपरिग्रहे सति कृतदारपरिग्रहः कनिष्ठः परिवेत्ता स्यात् १ । तस्य परिवेतुर्ज्यायान् ज्येष्ठः परिवित्तिः स्यात् १ । विवाहः, उपयमः, परिणयः, उद्वाहः, उपयामः, पाणिपीडनम्, इति ६ विवाहस्य ॥—व्यवायः, ग्राम्यधर्मः, मैथुनम्, निधुवनम्, रतम्, इति ५ मैथुनस्य ॥—धर्मः वेदविहितो यागादिः, कामः यथाविधि स्त्रीसेवनम्, अर्थः धनम्, एभिस्त्रिभिः समुदितस्त्रिवर्गः १ । समोक्षकैः धर्मार्थकाममोक्षैः समुदितश्चतुर्वर्ग इति १ । तर्धर्मादिभिः सबलैश्चतुर्भद्रमिति १ । वरस्य स्निग्धा वयस्याः जन्याः स्युः ॥

१४६९-१७०७ मूर्धाभिषिक्तः, राजन्यः, बाहुजः, क्षत्रियः, विराट्, इति ५ क्षत्रियस्य ॥—राजा, राट्, पार्थिवः, श्मामृत्, नृपः, भूपः, महीक्षित, इति १ राज्ञः । प्रणता अशेषसामन्ता यस्य स राजा अधीश्वर इति १ । चक्रवर्ती, सार्वभौमः, इति २ आसमुद्रक्षितीशस्य । तदन्यो नृपो मण्डलेश्वर इति १ । राजसूयाख्यक्रतुविशेषेण येनेष्टं, द्वादशमण्डलस्येश्वरश्च यः, यश्च स्वाज्ञया सर्वभूपान् शास्ति, ईदृशविशेषणत्रयेण विशिष्टो राजा सम्राट् स्यात् १ । नृपतीनां गणे राजक-

पङ्क्तयः १४६३-१४८७] द्वितीयं काण्डम्

१२९

राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात्	१४७५
मन्त्री धीसचिवोऽमात्योऽन्ये कर्मसचिवास्ततः	१४७६
महामात्राः प्रधानानि पुरोधास्तु पुरोहितः	१४७७
द्वष्टरि व्यवहाराणां प्राङ्निवाकाक्षदर्शकौ	१४७८
प्रतीहारो द्वारपालद्वास्थद्वास्थितदर्शकाः	१४७९
रक्षिवर्गस्त्वनीकस्योऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ	१४८०
स्थायुकोऽधिकृतो ग्रामे गोपो ग्रामेषु भूरिषु	१४८१
भौरिकः कनकाध्यक्षो रूप्याध्यक्षस्तु नैष्किकः	१४८२
अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वेशिको जनः	१४८३
सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्च ते	१४८४
शण्डो वर्षवरस्तुल्यौ सेवकार्यनुजीविनः	१४८५
विषयानन्तरो राजा शत्रुर्मित्रमतः परम्	१४८६
उदासीनः परतरः पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः	१४८७

मिति १। क्षत्रियाणां गणे राजन्यकमिति १ ॥—मन्त्री, धीसचिवः, अमात्यः, इति ३ बुद्धिसहायस्य । ततो धीसचिवादन्ये कर्मोपयुक्ताः सचिवाः कर्मसचिवाः स्युरिति १ ॥—महामात्राः, प्रधानानि, इति २ मुख्यानां राजसहायानाम् ॥—पुरोधाः, पुरोहितः, इति २ व्यवहाराणां निर्णेतारि ॥—प्राङ्निवाकः, अक्षदर्शकः, इति २ प्राङ्निवाकस्य ॥—प्रतीहारः, द्वारपालः, द्वास्थः, द्वास्थितः, दर्शकः, इति ५ द्वारपालस्य ॥—रक्षिवर्गः, अनीकस्थः, इति २ राजरक्षकगणस्य ॥ अध्यक्षः, अधिकृतः, इति २ अध्यक्षस्य ॥ एकस्मिन् ग्रामे अधिकृतः स्थायुकः स्यात् १। भूरिषु ग्रामेष्वधिकृतो गोप इति १ ॥—भौरिकः, कनकाध्यक्षः, इति २ स्वर्णाध्यक्षस्य ॥ रूप्याध्यक्षः, नैष्किकः, इति २ रूप्याधिकृतस्य ॥ अन्तःपुरेऽधिकृतो जनः अन्तर्वेशिकः स्यात् १ ॥—सौविदल्लाः, कञ्चुकिनः, स्थापत्याः, सौविदाः, इति ४ राजसन्निधिवर्तिवेत्रधारस्य ॥—शण्डः, वर्षवरः, इति २ अन्तःपुरचारिणः क्लीबमात्रस्य ॥—सेवकः, अर्थी, अनुजीवी, इति ३ सेवकस्य । विषयात् स्वदेशात् अनन्तरो राजा शत्रुः स्यात् १। अतः शत्रोः परं मित्रम् १। परतरः राजा उदासीनः स्यात् १। पृष्ठतः वर्तमानो राजा पार्ष्णिग्राहः १ ॥—

अ. को. स. ९

१३०

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः]

रिपौ वैरिसपत्नारिद्विषद्वेषणदुर्हृदः	१४८८
द्विद्विषक्षाहितामित्रदस्युशात्रवशात्रवः	१४८९
अभिघातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपन्थिनः	१४९०
वयस्यः स्निग्धः सवया अथ मित्रं सखा सुहृत्	१४९१
सख्यं साप्तपदीनं स्यादनुरोधोऽनुवर्तनम्	१४९२
यथार्हवर्णः प्रणिधिरपसर्पश्चरः स्पशः	१४९३
चारश्च गूढपुरुषश्चाप्तप्रत्ययितौ समौ	१४९४
सांवत्सरो ज्यौतिषिको दैवज्ञगणकावपि	१४९५
स्युर्मौहूर्तिकमौहूर्तज्ञानिकार्तान्तिका अपि	१४९६
तान्त्रिको ज्ञातसिद्धान्तः सत्री गृहपतिः समौ	१४९७
लिपिकारोऽक्षरचणोऽक्षरचुञ्चुश्च लेखके	१४९८
लिखिताक्षरविन्यासे लिपिलिबिरुमे स्त्रियौ	१४९९
स्यात्संदेशहरो दूतो दूत्यं तद्भावकर्मणी	१५००

रिपुः, वैरी, सपत्नः, अरिः, द्विषन्, द्वेषणः, दुर्हृद्, द्विद्, विपक्षः, अहितः, अमित्रः, दस्युः, शात्रवः, शत्रुः, अभिघाती, परः, अरातिः, प्रत्यर्था, परिपन्थी, इति १९ शत्रोः ॥—वयस्यः, स्निग्धः, सवयाः, इति ३ तुल्यवयसः प्रियस्य ॥—मित्रम्, सखा, सुहृत्, इति ३ मित्रस्य ॥—सख्यम्, साप्तपदीनम्, इति २ मैत्र्याः ॥—अनुरोधः, अनुवर्तनम्, इति २ आनुकूल्यस्य ॥—यथार्हवर्णः, प्रणिधिः, अपसर्पः, चरः, स्पशः, चारः, गूढपुरुषः, इति ७ चारपुरुषस्य ॥—आप्तः, प्रत्ययितः, इति २ विसंवादरहितस्य ॥—सांवत्सरः, ज्यौतिषिकः, दैवज्ञः, गणकः, मौहूर्तिकः, मौहूर्तः, ज्ञानी, कार्तान्तिकः, इति ८ ज्यौतिषिकस्य ॥—तान्त्रिकः, ज्ञात-सिद्धान्तः, इति २ शास्त्रवेत्तुः ॥ सत्री, गृहपतिः, इति २ गृहपतिनः ॥—लिपिकारः, अक्षरचणः, अक्षरचुञ्चुः, लेखकः, इति ४ लेखकस्य ॥—लिखितम्, अक्षरविन्यासः, लिपिः, लिबिः, इति ४ लिखिताक्षरस्य ॥—संदेशहरः, दूतः, इति २ संदेशहरस्य । तद्भावे कर्मणि च दूत्यमिति १ ॥—अध्वनीनः, अध्वगः,

पङ्क्तयः १४८८-१५१४] द्वितीयं काण्डम्

१३१

अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः पान्थः पथिक इत्यपि	१५०१
स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च	१५०२
राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च	१५०३
संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः	१५०४
षड्गुणाः शक्तयस्त्रिस्तः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः	१५०५
क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम्	१५०६
स प्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदण्डजम्	१५०७
भेदो दण्डः साम दानमित्युपायचतुष्टयम्	१५०८
साहसं तु दमो दण्डः साम सान्त्वमथो समौ	१५०९
भेदोपजापावुपधा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम्	१५१०
पञ्च त्रिष्वपडक्षीणो यस्तृतीयाद्यगोचरः	१५११
विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः	१५१२
रहश्चोपांशु चालिङ्गे रहस्यं तद्भवे त्रिषु	१५१३
समौ विस्त्रम्भविश्वासौ भ्रेषो भ्रंशो यथोचितात्	१५१४

अध्वन्यः, पान्थः, पथिकः, इति ५ पान्थस्य ॥—स्वामी, अमात्यः, सुहृत्, कोशः, राष्ट्रम्, दुर्गम्, बलम्, इति ७ राज्याङ्गानि; एतान्येव प्रकृतिशब्दवाच्यानि स्युः। पौराणां श्रेणयोऽपि प्रकृतयः स्युः इति २। संधिः, विग्रहः, यानम्, आसनम्, द्वैधम्, आश्रयः, इति षड्गुणाः १ ॥—प्रभावः, उत्साहः, मन्त्रजः, इति त्रिस्तः शक्तयः १। क्षयः, स्थानम्, वृद्धिः, इति ३ नीतिवेदिनां त्रिवर्गः १। कोशदण्ड-तेजोभ्यो जातः प्रतापः, प्रभावः, इति २ ॥—भेदः, दण्डः, साम, दानम्, इति ४ उपायचतुष्टयम् ॥—साहसम्, दमः, दण्डः, इति ३ दण्डस्य ॥—साम, सान्त्वम्, इति २ साम्नः ॥—भेदः, उपजापः, इति २ संहतयोर्द्वैधीकरण-स्य। धर्मार्थकामैः भयेन च परीक्षणं सा उपधा स्यात् १। अथाषडक्षीणादिनिःशला-कान्ताः पञ्च शब्दास्त्रिषु वाच्यलिङ्गाः। यस्तृतीयाद्यगोचरो मन्त्रादिः स अपडक्षीण इति ॥—विविक्तः, विजनः, छन्नः, निःशलाकः, रहः, रहः, उपांशु, इति ७ विज-नस्य १ ॥ रहः उपांशु, इति द्वे अलिङ्गे अभ्यये। तद्भवे रहोभवे रहस्यमिति १। त्रिषु ॥—विस्त्रम्भः, विश्वासः, इति २ विश्वासस्य। यथोचिताङ्गंशः पतनं भ्रेष इति १ ॥—

११२

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः]

अभ्रेषन्यायकल्पास्तु देशरूपं समञ्जसम्	१५१५
युक्तमौपयिकं लभ्यं भजमानाभिनीतवत्	१५१६
न्याय्यं च त्रिषु षट् संप्रधारणा तु समर्थनम्	१५१७
अववादस्तु निर्देशो निदेशः शासनं च सः	१५१८
शिष्टिश्चाज्ञा च संस्था तु मर्यादा धारणा स्थितिः	१५१९
आगोऽपराधो मन्तुश्च समे तूद्धानबन्धने	१५२०
द्विपाद्यो द्विगुणो दण्डो भागधेयः करो बलिः	१५२१
घट्टादिदेयं शुल्कोऽस्त्री प्राभृतं तु प्रदेशनम्	१५२२
उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदा	१५२३
यौतकादि तु यद्देयं सुदायो हरणं च तत्	१५२४
तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः	१५२५
सांष्टिकं फलं सद्य उदर्कः फलमुत्तरम्	१५२६
अदृष्टं वह्नितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम्	१५२७

अभ्रेषः, न्यायः, कल्पः, देशरूपम्, समञ्जसम्, इति ५ नीतेः ॥—युक्तम्, औपयिकम्, लभ्यम्, भजमानम्, अभिनीतम्, न्याय्यम्, इति ६ न्याया-
दनपेतस्य द्रव्यादेः । एते षडपि त्रिषु ॥—संप्रधारणा, समर्थनम्, इति २
युक्तायुक्तपरीक्षायाः ॥—अववादः, निर्देशः, निदेशः, शासनम्, शिष्टिः,
आज्ञा, इति ६ कर्माज्ञापनस्य ॥—संस्था, मर्यादा, धारणा, स्थितिः, इति ४
न्याय्यमार्गस्थितेः ॥—आगः, अपराधः, मन्तुः, इति ३ अपराधस्य ।
आगः सान्तम् ॥—उद्धानम्, बन्धनम्, इति २ बन्धनस्य । द्विगुणो दण्डो
द्विपाद्यः स्यात् १ ॥—भागधेयः, करः, बलिः, इति ३ कर्षकादिभ्यो राज-
ग्राह्यभागस्य । नेतव्यानेतव्यसंबन्धी राजग्राह्यो भागः शुल्कः स्यात् १ ॥—
प्राभृतम्, प्रदेशनम्, उपायनम्, उपग्राह्यम्, उपहारः, उपदा, इति ६ उपाय-
नस्य । यौतकादि बन्धुदेयादि, यद्देयं तत्सुदायः, हरणम्, इति २ ॥ तत्कालः,
तदात्वम्, इति २ वर्तमानकालस्य । उत्तर आगामी काल आयतिः स्यात् १ ।
यत्सद्यः फलं तत्सांष्टिकमिति १ ॥ उत्तरं भावि फलं उदर्कः स्यात् १ । वह्नितोय-
मतिवृष्ट्यादिकृतं यद्भयं तत् अदृष्टमिति १ । स्वपरराष्ट्रजन्यं यद्भयं तत् दृष्टम् १ ।

पङ्क्तयः १५१५-१५४०] द्वितीयं काण्डम्

१३३

महीभुजामहिभयं स्वपक्षप्रभवं भयम्	१५२८
प्रक्रिया त्वधिकारः स्याच्चावरं तु प्रकीर्णकम्	१५२९
नृपासनं यत्तद्भद्रासनं सिंहासनं तु तत्	१५३०
हैमं छत्रं त्वातपत्रं राजस्तु नृपलक्ष्म तत्	१५३१
भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भो भृङ्गारः कनकालुका	१५३२
निवेशः शिविरं षण्ढे सज्जनं तूपरक्षणम्	१५३३
हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम्	१५३४
दन्ती दन्तावलो हस्ती द्विरदोऽनेकपो द्विपः	१५३५
मतङ्गजो गजो नागः कुञ्जरो वारणः करी	१५३६
इभः स्तम्बेरमः पद्मी यूथनाथस्तु यूथपः	१५३७
मदोत्कटो मदकलः कलभः करिशावकः	१५३८
प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः समाबुद्धान्तनिर्मदौ	१५३९
हास्तिकं गजता वृन्दे करिणी घेनुका वशा	१५४०

राज्ञां स्वपक्षप्रभवं भयं अहिभयं स्यात् १ ॥—प्रक्रिया, अधिकारः, इति २ व्यवस्था-
स्थापनस्य ॥—चावरम्, प्रकीर्णकम्, इति २ चावरस्य ॥—नृपासनम्, भद्रा-
सनम्, इति २ मण्यादिकृतराजासनस्य । तन्नृपासनं स्वर्णनिर्मितं चेत्सिंहा-
सनं स्यात् १ ॥—छत्रम्, आतपत्रम्, इति २ छत्रस्य । राज्ञश्चेच्छत्रं तर्हि नृपलक्ष्म
स्यात् १ ॥—भद्रकुम्भः, पूर्णकुम्भः, इति २ पूर्णघटस्य ॥—भृङ्गारः, कनका-
लुका, इति २ स्वर्णरचितपात्रविशेषस्य ॥—निवेशः, शिविरम्, इति २
सैन्यवासस्थानस्य ॥—सज्जनम्, उपरक्षणम्, इति २ सैन्यरक्षणाय नियु-
क्तप्रहरिकादिविन्यासस्य । हस्त्यादिचतुष्टयं सेनाङ्गं स्यात् १ ॥—दन्ती, दन्ता-
वलो, हस्ती, द्विरदः, अनेकपः, द्विपः, मतङ्गजः, गजः, नागः, कुञ्जरो, वारणः, करी,
इभः, स्तम्बेरमः, पद्मी, इति १५ हस्तिनः ॥—यूथनाथः, यूथपः, इति २ यूथ-
मुख्यस्य गजस्य ॥—मदोत्कटः, मदकलः, इति २ मन्दोन्मत्तस्य ॥—कलभः,
करिशावकः, इति २ करिपोतस्य ॥—प्रभिन्नः, गर्जितः, मत्तः, इति ३ क्षरन्म-
वस्य ॥—उद्धान्तः, निर्मदः, इति २ गतमदस्य ॥—हास्तिकम्, गजता, इति २

१३४

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः]

गण्डः कटो मदो दानं वमथुः करशीकरः	१५४१
कुम्भौ तु पिण्डौ शिरसस्तयोर्मध्ये विदुः पुमान्	१५४२
अवग्रहो ललाटं स्यादीषिका त्वक्षिकूटकम्	१५४३
अपाङ्गदेशो निर्याणं कर्णमूलं तु चूलिका	१५४४
अधः कुम्भस्य वाहित्थं प्रतिमानमधोऽस्य यत्	१५४५
आसनं स्कन्धदेशः स्यात् पद्मकं बिन्दुजालकम्	१५४६
पार्श्वभागः पक्षभागो दन्तभागस्तु योऽग्रतः	१५४७
द्वौ पूर्वपश्चाज्जङ्घादिदेशौ गात्रावरे क्रमात्	१५४८
तोत्रं वेणुकमालानं बन्धस्तम्भेऽथ शृङ्खले	१५४९
अन्दुको निडोऽस्त्री स्यादङ्कुशोऽस्त्री सृणिः स्त्रियाम्	१५५०
दूष्या कक्ष्या वरत्रा स्यात् कल्पना सज्जना समे	१५५१
प्रवेण्यास्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुथो द्वयोः	१५५२

हस्तिनां वृन्दे ॥—करिणी, धेनुका, वशा, इति ३ हस्तिन्याः । हस्तिनो गण्डः कपोलः कटः स्यात् १ ॥—मदः, दानम्, इति २ मदोदकस्य ॥ वमथुः, करशीकरः, इति २ करिकरान्निर्गतजलकणस्य । शिरसः पिण्डौ कुम्भौ स्याताम् १ । तयोः कुम्भयोर्मध्ये आकाशस्थानं विदुः स्यात् १ । गजस्य ललाटं अवग्रहः १ ॥—ईषिका, अक्षिकूटकम्, इति २ नेत्रगोलकस्य । हस्तिनः अपाङ्गदेशो निर्याणम् १ । कर्णस्य मूलं चूलिका स्यात् १ । कुम्भस्याधोभागे वाहित्थम् १ । इदं ललाटस्याप्यधः । अस्य वाहित्थस्याधोभागे दन्तयोर्मध्यं प्रतिमानं स्यात् १ । गजस्य स्कन्धदेश आसनम् १ । बिन्दुजालकं पद्मकं स्यात् १ । गजस्य पार्श्वभागः पक्षभागः स्यात् १ । अग्रतो यो भागः सः दन्तभागः स्यात् १ । हस्तिनः पूर्वजङ्घादिदेशो गात्रं स्यात् १ । पश्चाज्जङ्घादिदेशोऽवरं स्यात् १ । तोत्रम्, वेणुकम्, इति २ तोदन-दण्डस्य । बन्धनाधारस्तम्भे आलानमिति १ ॥—शृङ्खलम्, अन्दुकः, निगडः, इति ३ शृङ्खलस्य ॥—अङ्कुशः, सृणिः, इति २ अङ्कुशस्य । सृणिः स्त्रियाम् ॥—दूष्या, कक्ष्या, वरत्रा, इति ३ मध्यबन्धनोपयोगिन्याश्चर्मरज्ज्वाः ॥—कल्पना, सज्जना, इति २ नायकारोहणार्थं गजसज्जीकरणे ॥—प्रवेणी, आस्तरणम्, वर्णः, परिस्तोमः, कुथः, इति ५ गजपृष्ठवर्तिन आस्तरणस्य

पङ्क्तयः १५४१-१५६५] द्वितीयं काण्डम्

१३५

वीतं त्वसारं हस्त्यश्वं वारी तु गजबन्धनी	१५५३
घोटके वीतितुरगतुरंगाश्वतुरंगमाः	१५५४
वाजिवाहार्वागन्धर्वहयसैन्धवसप्तयः	१५५५
आजानेयाः कुलीनाः स्युर्विनीताः साधुवाहिनः	१५५६
वनायुजाः पारसीकाः काम्बोजा बाहिका हयाः	१५५७
ययुरश्वोऽश्वमेधीयो जवनस्तु जवाधिकः	१५५८
पृष्ठयः स्थौरी सितः कर्को रथ्यो वोढा रथस्य यः	१५५९
बालः किशोरो वाम्यश्वा वडवा वाडवं गणे	१५६०
त्रिष्वाश्वीनं यदश्वेन दिनेनैकेन गम्यते	१५६१
कश्यं तु मध्यमश्वानां हेषा हेषा च निखनः	१५६२
निगालस्तु गलोदेशो वृन्दे त्वश्वीदमाश्ववत्	१५६३
आस्कन्दितं धौरितकं रेचितं वल्गितं हुतम्	१५६४
गतयोऽमूः पञ्च धारा घोणा तु प्रोथमस्त्रियाम्	१५६५

स्त्रियां तु कुधा । यत् असारं हस्त्यश्वं तद्वीतमुच्यते १ । गजबन्धनी गजालानभूः वारी इति १ गजबन्धनस्थानस्य ॥—घोटकः, वीतिः, तुरगः, तुरगः, अश्वः, तुरंगमः, वाजी, वाहः, अर्वा, गन्धर्वः, हयः, सैन्धवः, सप्तिः, इति १३ घोटकस्य । ये कुलीना अश्वास्ते आजानेयाः । ये साधुवाहिनः ते विनीताः स्युः ॥—वनायुजाः, पारसीकाः, काम्बोजाः बाहिकाः, इति ४ तत्तद्देशजाश्वानाम् । योऽश्वमेधीयोऽश्वः स ययुरिति । यो जवेनाधिकः स जवनः ॥—पृष्ठयः, स्थौरी, इति २ जलादिभारवाहिनोऽश्वस्य । सितोऽश्वः, कर्क इति १ । यो रथस्य वोढा स रथ्य इति १ । अस्य बालः किशोरः ॥—वामी, अश्वा, वडवा, इति ३ अश्वायाः । गणे वडवानां समूहे वाडवम् १ ॥—अश्वेन एकेन दिनेन गम्यते यद्वर्त्म तदाश्वीनम् १ । त्रिषु । अश्वानां मध्यं कश्यम् स्यात् १ । अश्वस्य निखनः शब्दः हेषा, हेषा, इति २ । गलोदेशः निगालः स्यात् १ । अश्वीयम्, आश्वम्, इति २ अश्वानां वृन्दे ॥—आस्कन्दितम्, धौरितकम्, रेचितम्, वल्गितम्, हुतम्, अमूः आस्कन्दितायाः, अश्वानां ५ गतयः, धाराख्याः ॥ अश्वस्य घोणा

१३९

अमरकोषे

[१. क्षत्रिसम्बन्धः]

कविका तु खलीनोऽस्त्री शफं क्लीबे खुरः पुमान्	१५६६
पुच्छोऽस्त्री लूमलाङ्गूले वालहस्तश्च वालधिः	१५६७
त्रिषूपावृत्तलुठितौ परावृत्ते मुहुर्भुवि	१५६८
याने चक्रिणि युद्धार्थे शताङ्गः स्यन्दनो रथः	१५६९
असौ पुष्यरथश्चक्रयानं न समराय यत्	१५७०
कर्णोरथः प्रवहणं डयनं च समं त्रयम्	१५७१
क्लीबेऽनः शकटोऽस्त्री स्याद्गन्त्री कम्बलिवाह्यकम्	१५७२
शिविका याप्ययानं स्याद्दोला प्रेङ्गादिका स्त्रियाम्	१५७३
उभौ तु द्वैपवैयाघ्रौ द्वीपिचर्मावृते रथे	१५७४
पाण्डुकम्बलसंवीतः स्यन्दनः पाण्डुकम्बली	१५७५
रथे काम्बलवास्त्राद्याः कम्बलादिभिरावृते	१५७६
त्रिषु द्वैपादयो रथ्या रथकट्या रथव्रजे	१५७७
धूः स्त्री क्लीबे यानमुखं स्याद्रथाङ्गमपस्करः	१५७८

नासिका प्रोथमिति १ ॥—कविका, खलीनः, इति २ लोहादिनिर्मितस्य अश्व-
मुखमध्ये निहितस्य ॥—शफम्, खुरः, इति २ खुरस्य ॥—पुच्छः, लूमम्,
लाङ्गूलम्, इति ३ पुच्छस्य ॥—वालहस्तः, वालधिः, इति २ केशसमूहयुक्तस्य
पुच्छाग्रभागस्य ॥—उपावृत्तः, लुठितः, इति २ लुठितस्याश्वस्य । युद्धमर्थः
यस्य तस्मिन् चक्रयुक्ते याने शताङ्गः, स्यन्दनः, रथः, इति ३ । युच्चक्रयुतं इति
समराय न भवति असौ पुष्यरथः स्यात् ॥—कर्णोरथः, प्रवहणम्, डयनम्, इति
३ स्त्रीणां वाहनार्थं कर्तरथविशेषस्य ॥—अनः, शकटः, इति २ शकटस्य ।
अनः सान्तं क्लीबे । शकटः पुं-नपुंसकयोः । कम्बलिभिर्वाह्यं यच्छकटं सा गन्त्री १ ॥
—शिविका, याप्ययानम्, इति २ पुरुषवाह्यस्य यानस्य ॥—दोला, प्रेङ्गा, इति
२ दोलायाः । आदिशब्दाच्छयनखट्वावाह्यादि दोला । द्वीपी व्याघ्रस्तचर्मणा प्रावृते
रथे द्वैपः, वैयाघ्रः इति २ । पाण्डुकम्बलेन प्रावृतो रथः पाण्डुकम्बलीति १ ।
कम्बलादिभिरावृते रथे काम्बलः, वास्त्रः, इति २ ॥—रथ्या, रथकट्या, इति
२ रथसमूहे ॥—धूः, यानमुखम्, इति २ रथादेरग्रभागस्य ॥—रथाङ्गम्,

पङ्क्तयः १५६६-१५९१]

द्वितीयं काण्डम्

१३७

चक्रं रथाङ्गं तस्यान्ते नेमिः स्त्री स्यात्प्रधिः पुमान्	१५७९
पिण्डिका नाभिरक्षाग्रकीलके तु द्वयोरणिः	१५८०
रथगुप्तिर्वरूथो ना कूबरस्तु युगंधरः	१५८१
अनुकर्षो दार्वधःस्थं प्रासङ्गो ना युगाद्युगः	१५८२
सर्वं स्याद्वाहनं यानं युग्यं पत्रं च धोरणम्	१५८३
परम्परावाहनं यत्तद्वैनीतकमस्त्रियाम्	१५८४
आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः	१५८५
नियन्ता प्राजिता यन्ता सूतः क्षत्ता च सारथिः	१५८६
सव्येष्टदक्षिणस्थौ च संज्ञा रथकुटुम्बिनः	१५८७
रथिनः स्यन्दनारोहा अश्वारोहास्तु सादिनः	१५८८
भटा योधाश्च योद्धारः सेनारक्षास्तु सैनिकाः	१५८९
सेनायां समवेता ये सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते	१५९०
बलिनो ये सहस्रेण साहस्रास्ते सहस्रिणः	१५९१

अपस्करः, इति २ रथावयवमात्रस्य ॥—चक्रम, रथाङ्गम्, इति २ चक्रस्य ॥—
 नेमिः, प्रधिः, इति २ चक्रस्यान्तस्य ॥—पिण्डिका, नाभिः, इति २ चक्र-
 मध्यस्य । अक्षस्याग्रे यत्कीलकमारोप्यते तत्र अणिरिति १ । स्त्री-पुंसयोः ॥—रथ-
 गुप्तिः, वरूथः, इति २ वरूथस्य । ना पुमान् ॥—कूबरः, युगन्धरः, इति २
 रथस्याश्वबन्धनकाष्ठस्य । रथाधःस्थं काष्ठं अनुकर्षः १ । युगाद्युगः प्रासङ्ग
 इति १ । ना पुमान् । सर्वं हस्त्यश्वादिवाहनं यानादिशब्दवाच्यम् १ ॥—यानम्,
 युग्यम्, पत्रम्, धोरणम्, इति ४ यत्परम्परावाहनं शिबिकादि तत् वैनीतकं
 स्यात् ॥—आधोरणाः, हस्तिपकाः, हस्त्यारोहा, निषादिनः, इति ४ हस्ति-
 पकेषु ॥—नियन्ता, प्राजिता, यन्ता, सूतः, क्षत्ता, सारथिः, सव्येष्टः, दक्षिणस्थः,
 इति ८ रथकुटुम्बिनः ॥—रथिनः, स्यन्दनारोहाः, इति २ रथानारूढा
 युध्यताम् ॥—अश्वारोहाः, सादिनः, इति २ अश्ववाराणाम् ॥—भटः,
 योधः, योद्धा, इति ३ योद्धुः ॥—सेनारक्षाः, सैनिकाः, इति २ सेनारक्ष-
 काणाम् । ये सेनायां समवेतास्ते सैन्याः, सैनिकाः, इति २ । ये सहस्रेण बलि-
 नस्ते साहस्राः, सहस्रिणः, इति २ ॥—परिधिस्थः, परिचरः, इति २ दण्ड-

१३८

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः

परिधिस्थः परिचरः सेनानीर्वाहिनीपतिः	१५९२
कञ्चुको वारबाणोऽस्त्री यत्तु मध्ये सकञ्चुकाः	१५९३
वध्नन्ति तत्सारसनमधिकाङ्गोऽथ शीर्षकम्	१५९४
शीर्षण्यं च शिरस्त्रेऽथ तनुत्रं वर्म दंशनम्	१५९५
उरश्छदः कङ्कटको जगरः कवचोऽस्त्रियाम्	१५९६
आमुक्तः प्रतिमुक्तश्च पिनद्धश्चापिनद्धवत्	१५९७
संनद्धो वर्मितः सज्जो दंशितो व्यूढकङ्कटः	१५९८
त्रिष्वामुक्तादयो वर्मभृतां कावचिकं गणे	१५९९
पदातिपत्तिपदगपादातिकपदाजयः	१६००
पद्मश्च पदिकश्चाथ पादातं पत्तिसंहतिः	१६०१
शस्त्राजीवे काण्डपृष्ठायुधीयायुधिकाः समाः	१६०२
कृतहस्तः सुप्रयोगविशिखः कृतपुङ्खवत्	१६०३
अपराद्धपृषत्कोऽसौ लक्ष्याद्यश्च्युतसायकः	१६०४
धन्वी धनुष्मान् धानुष्को निषङ्गश्च धनुर्धरः	१६०५

नायकस्य ॥—सेनानीः, वाहिनीपतिः, इति २ सेनापतेः ॥—कञ्चकः, वारबाणः, इति २ सन्नाहस्य चोलकादेः । सकञ्चुकाः पुरुषा मध्ये यद्वध्नन्ति तत्सारसनम्, अधिकाङ्गः, इति २ ॥ शीर्षकम्, शीर्षण्यम्, शिरस्त्रम्, इति ३ शिरस्त्रस्य ॥—तनुत्रम्, वर्म, दंशनम्, उरश्छदः, कङ्कटकः, जगरः, कवचः, इति ७ कवचस्य ॥—आमुक्तः, प्रतिमुक्तः, पिनद्धः, अपिनद्धः, इति ४ परिहितकञ्चुकादेः ॥—संनद्धः, वर्मितः, सज्जः, दंशितः, व्यूढकङ्कटः, इति ५ कवचभृतः । आमुक्तादयस्त्रिषु । वर्मभृतां कवचिनां गणे कावचिकमिति १ । पदातिः, पत्तिः, पदगः, पादातिकः, पदाजिः, पद्मः पदिकः, इति ७ पदातेः । पत्तिसंहतिः पादातमिति १ ॥—शस्त्राजीवः, काण्डपृष्ठः, आयुधीयः, आयुधिकः, इति ४ आयुधजीविनः ॥—कृतहस्तः, सुप्रयोगविशिखः, कृतपुङ्खः, इति ३ शरनिक्षेपनिष्णातस्य । लक्ष्याद्धेध्यात् च्युतः सायको यस्य सोऽपराद्धपृषत्कः स्यात् १ ॥—धन्वी, धनुष्मान्, धानुष्कः, निषङ्गी, अस्त्री, धनुर्धरः, इति ६ धनुर्धरस्य ॥—

पङ्क्तयः १५९२-१६१८] द्वितीयं काण्डम्

१३९

स्यात्काण्डवांस्तु काण्डीरः शाक्तीकः शक्तिहेतिकः	१६०६
याष्टीकपारश्वधिकौ यष्टिपश्वधहेतिकौ	१६०७
नैस्त्रिशिकोऽसिहेतिः स्यात्समौ प्रासिककौन्तिकौ	१६०८
चर्मी फलकपाणिः स्यात् पताकी वैजयन्तिकः	१६०९
अनुप्लवः सहायश्चानुचरोऽभिसरः समाः	१६१०
पुरोगाग्रेसरप्रष्ठाग्रतःसरपुरःसराः	१६११
पुरोगमः पुरोगामी मन्दगामी तु मन्थरः	१६१२
जङ्घालोऽतिजवस्तुल्यौ जङ्घाकारिकजाङ्घिकौ	१६१३
तरस्वी त्वरितो वेगी प्रजवी जवनो जवः	१६१४
जय्यो यः शक्यते जेतुं जेयो जेतव्यमात्रके	१६१५
जैत्रस्तु जेता यो गच्छत्यलं विद्विषतः प्रति	१६१६
सोऽभ्यमित्र्योऽभ्यमित्र्योऽप्यभ्यमित्र्यीण इत्यपि	१६१७
ऊर्जस्वलः स्यादूर्जस्वी य ऊर्जातिशयान्वितः	१६१८

काण्डवान्, काण्डीरः, इति २ शरधारिणः ॥—शाक्तीकः, शक्तिहेतिकः, इति २ शक्त्यायुधधारिणः । यष्टिहेतिको याष्टीकः । परश्वधः, परशुः हेतिर्यस्य स पारश्वधिकः स्यात् १ ॥—असिः हेतिर्यस्य स नैस्त्रिशिकः १ ॥ प्रासिकः, कौन्तिकः, इति २ तत्तदायुधधारिणः । चर्मी, फलकपाणिः, इति २ चर्मधारिणः ॥ पताकी, वैजयन्तिकः, इति २ पताकां बिभ्रतः ॥—अनुप्लवः, सहायः, अनुचरः, अभिसरः, इति ४ अनुचरस्य ॥—पुरोगः, अग्रेसरः, प्रष्ठः, अग्रतः-सरः, पुरःसरः, पुरोगमः, पुरोगामी, इति ७ पुरोगामिनः ॥—मन्दगामी, मन्थरः, इति २ मन्थरस्य ॥—जङ्घालः, अतिजवः, इति २ अतिवेगवतः ॥—जङ्घाकारिकः, जाङ्घिकः, इति २ जङ्घाबलजीविनः ॥—तरस्वी, त्वरितः, वेगी, प्रजवी, जवनः, जवः, इति ६ त्वरितमात्रस्य ॥ यो जेतुं शक्यते स जय्यः २ । जेय इति १ जेतव्यमात्रके १ ॥—जैत्रः, जेता, इति २ जेतुः । यो विद्विषतः प्रति अलं योद्धुं गच्छति स अभ्यमित्र्यः, अभ्यमित्र्यीयः, अभ्यमित्र्यीणः, इति ३ । य ऊर्जस्य पराक्रमस्यातिशयेन युक्तः स ऊर्जस्वलः, ऊर्जस्वी, इति २ ॥—

१४०

धर्मकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः]

स्यादुरस्वानुरसिलो रथिरो रथिको रथी	१६१९
कामंगाम्यनुकामीनो ह्यत्यन्तीनस्तथा भृशम्	१६२०
शूरो वीरश्च विक्रान्तो जेता जिष्णुश्च जित्वरः	१६२१
सांयुगीनो रणे साधुः शस्त्राजीवादयस्त्रिषु	१६२२
ध्वजिनी वाहिनी सेना पृतनाऽनीकिनी चमूः	१६२३
वरूथिनी बलं सैन्यं चक्रं चानीकमस्त्रियाम्	१६२४
व्यूहस्तु बलविन्यासो भेदा दण्डादयो युधि	१६२५
प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रहः	१६२६
एकेभैकरथा त्र्यश्वा पत्तिः पञ्चपदातिका	१६२७
पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम्	१६२८
सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः	१६२९
अनीकिनी दशानीकिन्यक्षौहिण्यथ संपदि	१६३०
संपत्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्च विपत्त्यां विपदापदौ	१६३१
आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रमथास्त्रियौ	१६३२

उरस्वान्, उरसिलः, इति २ विशालवक्षसः ॥—रथिरः, रथिकः, रथी, इति ३ रथस्वामिनः । यः कामंगामी सोऽनुकामीनः स्यात् १ । यो भृश-गामी सोऽत्यन्तीनः १ ॥—शूरः, वीरः, विक्रान्तः, इति ३ शूरस्य ॥—जेता, जिष्णुः, जित्वरः, इति ३ जयनशीलस्य । रणे साधुः सांयुगीनः १ । शस्त्राजी-वादयः सांयुगीनान्तास्त्रिषु ॥—ध्वजिनी, वाहिनी, सेना, पृतना, अनीकिनी, चमूः, वरूथिनी, बलम्, सैन्यम्, चक्रम्, अनीकम्, इति ११ सेनायाः ॥—बलस्य युद्धार्थं विन्यासो व्यूह इति १ । युधि दण्डादयो व्यूहस्य भेदाः । प्रत्यासारः, व्यूह-पार्ष्णिः, इति २ व्यूहपश्चाद्भागस्य ॥—सैन्यपृष्ठः, प्रतिग्रहः, इति २ सेनायाः पश्चाद्भागस्य । एकेभा, एकरथा, त्र्यश्वा, पञ्चपदातिका, सेना पत्तिः स्यात् १ । पत्त्यङ्गैः त्रिगुणैर्यथोत्तरं क्रमात्सेनामुखादय आख्याः स्युः ॥ तद्यथा—सेनामुखम्, गुल्मः, गणः, वाहिनी, पृतना, चमूः, अनीकिनी, दशानीकिनी, अक्षौहिणी, इति ॥—संपत्, संपत्तिः, श्रीः, लक्ष्मीः, इति ४ संपदः ॥ विपत्तिः, विपत्, आपत्, इति ३ आपदः ॥—आयुधम्, प्रहरणम्, शस्त्रम्, अस्त्रम्, इति ४ शस्त्र-

पङ्क्तयः १६१९-१६४५]

द्वितीयं काण्डम्

१४१

धनुश्चापौ धन्वशरासनकोदण्डकार्मुकम्	१६३३
इष्वासोऽप्यथ कर्णस्य कालपृष्ठं शरासनम्	१६३४
कपिध्वजस्य गाण्डीवगाण्डिवौ पुनपुंसकौ	१६३५
कोटिरस्याटनी गोधे तले ज्याघातवारणे	१६३६
लस्तकस्तु धनुर्मध्यं मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः	१६३७
स्यात्प्रत्यालीढमालीढमित्यादि स्थानपञ्चकम्	१६३८
लक्षं लक्ष्यं शरव्यं च शराभ्यास उपासनम्	१६३९
पृष्ठकबाणविशिखा अजिह्मगखगाशुगाः	१६४०
कलम्बमार्गणशराः पत्री रोप इषुर्द्वयोः	१६४१
प्रक्ष्वेडनास्तु नाराचाः पक्षो वाजस्त्रिषूत्तरे	१६४२
निरस्तः प्रहिते बाणे विषाक्ते दिग्धलितकौ	१६४३
तूणोपासङ्गतूणीरनिषङ्गा इषुर्द्वयोः	१६४४
तूण्यां खड्गे तु निस्त्रिंशचन्द्रहासासिरिष्टयः	१६४५

मात्रस्य ॥—धनुः, चापः, धन्व, शरासनम्, कोदण्डम्, कार्मुकम्, इष्वासः, इति ७ धनुषः । तत्र धनुश्चापे क्लीबे पुंसि च । कर्णस्य धनुः कालपृष्ठं स्यात् १ ॥
 —गाण्डीवः, गाण्डिवः, इति २ अर्जुनस्य धनुषि । क्लीबेऽपि । कोटिः, अटनी, इति २ धनुषः प्रान्ते ॥—गोधा, तलम्, इति २ ज्याघातवारणे । धनुषो मध्यं लस्तक इति १ ॥—मौर्वी, ज्या, शिञ्जिनी, गुणः, इति ४ धनुर्गुणस्य । प्रत्यालीढं, आलीढं इत्यादयः पञ्च धनुर्धराणां स्थितिभेदाः । आदिना समपदम्, वैशाखम्, मण्डलं च ॥—लक्षम्, लक्ष्यम्, शरव्यम्, इति ३ वेध्यस्य ॥—शराभ्यासः, उपासनम्, इति २ शरक्षेपाभ्यासस्य ॥—पृष्ठकः बाणः, विशिखः, अजिह्मगः, खगः, आशुगः, कलम्बः, मार्गणः, शरः, पत्री, रोपः, इषुः, इति १२ बाणस्य । तत्रेषुः स्त्रीपुंसयोः ॥—प्रक्ष्वेडनः, नाराचः, इति २ लोहमयस्य बाणस्य ॥—पक्षः, वाजः, इति २ कङ्कादिपक्षस्य । उत्तरे निरस्तादिलितकान्तास्त्रिषु । प्रहिते बाणे निरस्त इति १ ॥ विषाकः, दिग्धः, लितकः, इति ३ विषाक्ते बाणे ॥—तूणः, उपासङ्गः, तूणीरः, निषङ्गः, इषुधिः, तूणी, इति ६ इषुधेः । इषुधिः स्त्रीपुंसयोः ॥—खड्गः, निस्त्रिंशः, चन्द्रहासः,

१४२

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः]

कौक्षेयको मण्डलाग्रः करवालः कृपाणवत्	१६४६
त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यान्मेखला तन्निबन्धनम्	१६४७
फलकोऽस्त्री फलं चर्म संग्राहो मुष्टिरस्य यः	१६४८
द्रुघणो मुद्गरघनौ स्यादीली करवालिका	१६४९
भिन्दिपालः सृगस्तुल्यौ परिघः परिघातिनः	१६५०
द्वयोः कुठारः स्वधितिः परशुश्च परश्वधः	१६५१
स्याच्छस्त्री चासिपुत्री च क्षुरिका चासिधेनुका	१६५२
वा पुंसि शल्यं शङ्कुर्ना सर्वला तोमरोऽस्त्रियाम्	१६५३
प्रासस्तु कुन्तः कोणस्तु स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः	१६५४
सर्वाभिसारः सर्वौघः सर्वसंनहनार्थकः	१६५५
लोहाभिसारोऽस्त्रभृतां राज्ञां नीराजनाविधिः	१६५६
यत्सेनयाभिगमनमरौ तदभिषेणनम्	१६५७
यात्रा व्रज्याऽभिनिर्माणं प्रस्थानं गमनं गमः	१६५८

असिः, रिष्टिः, कौक्षेयकः, मण्डलाग्रः, करवालः, कृपाणः, इति १ खड्गस्य ।
 खड्गस्य मुष्टौ त्सरुरिति १ । तस्य खड्गस्य मुष्टेः निबन्धनं मेखला स्यात् १ ॥—फलकः,
 फलम्, चर्म, इति ३ चर्मणः ॥—अस्य फलकस्य यो मुष्टिः स संग्राहः १ ॥—
 द्रुघणः, मुद्गरः, घनः, इति ३ मुद्गरस्य ॥—ईली, करवालिका, इति २ ह्रस्व-
 खड्गाकृतेरेकधारस्य शस्त्रस्य ॥—भिन्दिपालः, सृगः, इति २ अश्म-
 प्रक्षेपसाधनस्य ॥—परिघः, परिघातिनः, इति २ लोहवद्धहस्तप्रमाण-
 लगुडस्य ॥ कुठारः, स्वधितिः, परशुः, परश्वधः, इति ४ कुठारस्य ॥—तत्र
 कुठारः स्त्रीपुंसयोः ॥—शस्त्री, असिपुत्री, क्षुरिका, असिधेनुका, इति ४ क्षुरि-
 कायाः ॥—शल्यम्, शङ्कुः, इति २ बाणाग्रस्य । शङ्कुः ना पुमान् ॥—सर्वला,
 तोमरः, इति २ मन्थदण्डाकारशस्त्रभेदस्य ॥ प्रासः, कुन्तः, इति २ प्रासस्य ॥
 कोणः, पालिः, अश्रिः, कोटिः, इति ४ खड्गादिप्रान्तभागस्य ॥—सर्वाभिसारः,
 सर्वौघः, सर्वसंनहनम्, इति ३ चतुरङ्गसैन्यसंनहनस्य । अस्त्रभृतां राज्ञां नीरा-
 जने शस्त्रादिसमर्पणविधिः स लोहाभिसार इति १ । अरौ यत्सेनया सहाभिगमनं
 तदभिषेणनं स्यात् १ ॥ यात्रा, व्रज्या, अभिनिर्माणम्, प्रस्थानम्, गमनम्, गमः,

पङ्क्तयः १६४६-१६७१] द्वितीयं काण्डम्

१४३

स्यादासारः प्रसरणं प्रचक्रं चलितार्थकम्	१६५९
अहितान्प्रत्यभीतस्य रणे यानमभिक्रमः	१६६०
वैतालिका बोधकराश्चाक्रिका घाण्टिकार्थकाः	१६६१
स्युर्मागधास्तु मगधा बन्दिनः स्तुतिपाठकाः	१६६२
संशप्तकास्तु समयात्सङ्ग्रामादनिवर्तिनः	१६६३
रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः पांशुर्ना न द्वयो रजः	१६६४
चूर्णे क्षोदः समुत्पिञ्जपिञ्जलौ भृशमाकुले	१६६५
पताका वैजयन्ती स्यात् केतनं ध्वजमस्त्रियाम्	१६६६
सा वीराशंसनं युद्धभूमिर्याऽतिभयप्रदा	१६६७
अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विका स्त्रियाम्	१६६८
आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात्संभावनात्मनि	१६६९
अहमहमिका तु सा स्यात् परस्परं यो भवत्यहंकारः	१६७०
द्रविणं तरः सहोबलशौर्याणि स्थाम शुष्मं च	१६७१

इति ६ प्रयाणस्य ॥—आसारः, प्रसरणम्, इति २ सैन्यस्य सर्वतो-
 द्याप्तेः ॥ प्रचक्रम्, चलितम्, इति २ प्रस्थितसैन्यस्य । रणे अहितान्प्रति
 भयरहितस्य शूरस्य यद्गमनं सोऽभिक्रम इति १ ॥—वैतालिकाः, बोधकराः, इति २
 प्रातः स्तुतिपाठेन बोधकानाम् ॥—चाक्रिकाः, घाण्टिकाः, इति २ बन्दि-
 विशेषेषु । मागधाः, मगधाः, इति २ राजवंशक्रमस्तावकानाम् ॥—बन्दिनः,
 स्तुतिपाठकाः, इति २ राजादिस्तुतिपाठकेषु । समयात्सङ्ग्रामादनिवर्तिनः
 संशप्तकाः स्युः १ ॥ रेणुः, धूलिः, पांशुः, रजः, इति ४ धूल्याः । रेणुः स्त्रीपुंसयोः ।
 धूलिः स्त्रियाम् । पांशुः पुंसि । रजः क्लीबे ॥—चूर्णम्, क्षोदः, इति २ पिष्टस्य
 रजसः । चूर्णः पुंस्यपि ॥—समुत्पिञ्जः, पिञ्जलः, इति २ अत्यन्तमाकुले
 सैन्यादौ ॥—पताका, वैजयन्ती, केतनम्, ध्वजम्, इति ४ पताकायाः । ध्वजः
 पुंनपुंसकयोः । या युद्धभूमिः अतिभयदा सा वीराशंसनं स्यात् १ । अहंपूर्वमहं-
 पूर्वमिति युद्धं अहंपूर्विका स्यात् १ । स्त्रियाम् । दर्पादात्मविषये या संभावना
 सा आहोपुरुषिकेत्युच्यते १ । यः परस्परम् 'अहं शक्तोऽहं शक्तः' इत्यहंकारः सा
 अहमहमिका स्यात् १ ॥—द्रविणम्, तरः, सहः, बलम्, शौर्यम्, स्थाम, शुष्मम्,

१४४

अमरकोषे

[९. क्षत्रियवर्गः

शक्तिः पराक्रमः प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिता	१६७२
वीरपानं तु यत्पानं वृत्ते भाविनि वा रणे	१६७३
युद्धमायोधनं जन्यं प्रधनं प्रविदारणम्	१६७४
मृधमास्कन्दनं संख्यं समीकं सांपरायिकम्	१६७५
अस्त्रियां समरानीकरणाः कलहविग्रहौ	१६७६
संप्रहाराभिसंपातकलिसंस्फोटसंयुगाः	१६७७
अभ्यामर्दसमाघातसङ्ग्रामाभ्यागमाहवाः	१६७८
समुदायः स्त्रियः संयत्समित्याजिसमिद्युधः	१६७९
नियुद्धं बाहुयुद्धेऽथ तुमुलं रणसंकुले	१६८०
क्ष्वेडा तु सिंहनादः स्यात् करिणां घटना घटा	१६८१
क्रन्दनं योधसंरावो बृंहितं करिगर्जितम्	१६८२
विस्फारो धनुषः स्वानः पटहाडम्बरौ समौ	१६८३
प्रसभं तु बलात्कारो हठोऽथ स्खलितं छलम्	१६८४
अजन्यं क्लीबमुत्पात उपसर्गः समं त्रयम्	१६८५

शक्तिः, पराक्रमः, प्राणः, इति १० पराक्रमस्य ॥—विक्रमः, अतिशक्तिता, इति २ अतिपराक्रमस्य । रणे वृत्ते सति भाविनि वा रणे तदुत्साहवृद्ध्यर्थं यद्वीराणां मद्यपानं तत् वीरपानं स्यात् १ ॥—युद्धम्, आयोधनम्, जन्यम्, प्रधनम्, प्रविदारणम्, मृधम्, आस्कन्दनम्, संख्यम्, समीकम्, सांपरायिकम्, समरः, अनीकः, रणः, कलहः, विग्रहः, संप्रहारः, अभिसंपातः, कलिः, संस्फोटः, संयुगः, अभ्यामर्दः, समाघातः, संग्रामः, अभ्यागमः, आहवः, समुदायः, संयत्, समितिः, आजिः, समित्, युत्, इति ३ १ युद्धस्य । समरादित्रयं अस्त्रियाम् ॥—नियुद्धम्, बाहुयुद्धम्, इति २ बाहुयुद्धस्य । तुमुलमिति रणस्य संकुले १ ॥—क्ष्वेडा, सिंहनादः, इति २ वीराणां सिंहनादतुल्यनादस्य । करिणां घटना युद्धे संघटनं घटा स्यात् १ । योधानां संरावः स्पर्धयाऽऽह्वानं क्रन्दनं स्यात् १ । करिणां गर्जितं बृंहितं स्यात् १ । धनुषः शब्दो विस्फार इति ॥—पटहः, आडम्बरः, इति २ संग्रामध्वनेः ॥—प्रसभम्, बलात्कारः, हठः, इति ३ बलात्कारस्य ॥—स्खलितम्, छलम्, इति २ युद्धमर्यादायाश्चलनस्य ॥—अजन्यम्, उत्पातः, उपसर्गः, इति ३ उत्पा-

पङ्क्तयः १६७२-१६९९] द्वितीयं काण्डम्

१४५

मूर्च्छा तु कश्मलं मोहोऽप्यवमर्दस्तु पीडनम्	१६८६
अभ्यवस्कन्दनं त्वभ्यासादनं विजयो जयः	१६८७
वैरशुद्धिः प्रतीकारो वैरनिर्यातनं च सा	१६८८
प्रद्रावोद्रावसंद्रावसंदावा विद्रवो द्रवः	१६८९
अपक्रमोऽपयानं च रणे भङ्गः पराजयः	१६९०
पराजितपराभूतौ त्रिषु नष्टतिरोहितौ	१६९१
प्रमापणं निबर्हणं निकारणं विशारणम्	१६९२
प्रवासनं परासनं निषूदनं निर्हिसनम्	१६९३
निर्वासनं संज्ञपनं निर्ग्रन्थनमपासनम्	१६९४
निस्तरहणं निहननं क्षणनं परिवर्जनम्	१६९५
निर्वापणं विशसनं मारणं प्रतिघातनम्	१६९६
उद्वासनप्रमथनक्रथनोज्जासनानि च	१६९७
आलम्भपिञ्जविशरघातोन्माथवधा अपि	१६९८
स्यात्पञ्चता कालधर्मो दिष्टान्तः प्रलयोऽत्ययः	१६९९

तस्य ॥—मूर्च्छा, कश्मलम्, मोहः, इति ३ मूर्च्छायाः ॥—अवमर्दः, पीडनम्, इति २ सस्यादिसंपन्नदेशे परचक्रपीडनस्य ॥—अभ्यवस्कन्दनम्, अभ्यासादनम्, इति २ छलादाक्रमणस्य ॥—विजयः, जयः, इति २ लब्धस्योत्कर्षस्य ॥—वैरशुद्धिः, प्रतीकारः, वैरनिर्यातनम्, इति ३ वैरप्रतीकारस्य ॥ प्रद्रावः, उद्द्रावः, संद्रावः, संदावः, विद्रवः, द्रवः, अपक्रमः, अपयातनम्, इति ८ पलायनस्य । यः रणे भङ्गः स पराजय इति १ ॥—पराजितः, पराभूतः, इति २ निर्जितस्य । नष्टः, तिरोहितः, इति २ निलीनस्य । त्रिविधं उभयत्र युज्यते ॥—प्रमापणम्, निबर्हणम्, निकारणम्, विशारणम्, प्रवासनम्, परासनम्, निषूदनम्, निर्हिसनम्, निर्वासनम्, संज्ञपनम्, निर्ग्रन्थनम्, अपासनम्, निस्तरहणम्, निहननम्, क्षणनम्, परिवर्जनम्, निर्वापणम्, विशसनम्, मारणम्, प्रतिघातनम्, उद्वासनम्, प्रमथनम्, क्रथनम्, उज्जासनम्, आलम्भः, पिञ्जः, विशरः, घातः, उन्माथः, वधः, इति ३० वधस्य ॥ पञ्चता, कालधर्मः, दिष्टान्तः, प्रलयः, अ. को. स. १०

१४६

अमरकोषे

[१०. वैश्यवर्गः]

अन्तो नाशो द्वयोर्मृत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियाम्	१७००
परासुप्राप्तपञ्चत्वपरेतप्रेतसंस्थिताः	१७०१
मृतप्रमीतौ त्रिष्वेते चिता चित्या चितिः स्त्रियाम्	१७०२
कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरम्	१७०३
श्मशानं स्यात्पितृवनं कुणपः शवमस्त्रियाम्	१७०४
प्रग्रहोपग्रहौ बन्धां कारा स्याद्वन्धनालये	१७०५
पुंसि भूक्ष्यसवः प्राणाश्चैवं जीवोऽसुधारणम्	१७०६
आयुर्जीवितकालो ना जीवानुर्जीवनौषधम्	१७०७

१०. वैश्यवर्गः

ऊरव्या ऊरुजा अर्या वैश्या भूमिस्पृशो विशः	१७०८
आजीवो जीविका वार्ता वृत्तिर्वर्तनजीवने	१७०९
स्त्रियां कृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्यं चेति वृत्तयः	१७१०
सेवा श्ववृत्तिरनृतं कृषिरुच्छशिलं त्वृतम्	१७११

अत्ययः, अन्तः, नाशः, मृत्युः, मरणम्, निधनः, इति १० मरणस्य । तत्र मृत्युर्द्वयोः । निधनमस्त्रियाम् ॥—परासुः, प्राप्तपञ्चत्वः, परेतः, प्रेतः, संस्थितः, मृतः, प्रमीतः, इति ७ मृतस्य । एते त्रिषु ॥—चिता, चित्या, चितिः, इति ३ प्रेत-दाहाधारचुल्लेः । अपमूर्धं नर्तनक्रियायुक्तं यत्कलेवरं स कबन्धः स्यात्, इति १ । पुं-नपुंसकयोः ॥—श्मशानम्, पितृवनम्, इति २ प्रेतभूमेः ॥—कुणपः, शवम्, इति २ निर्जीवशरीरस्य । शवं पुं-नपुंसकयोः ॥—प्रग्रहः, उपग्रहः, बन्दी, इति ३ चौरादेराकर्षणस्य । बन्धनगोहे कारेति १ ॥—असवः, प्राणाः, इति २ प्राणानाम् । उमे भूम्नि । जीवः, असुधारणम्, इति २ प्राणधारणस्य । जीविता-वच्छिन्नः काल आयुः स्यात् १ । जीवितस्यांशधं जीवानुः स्यात् १ । ना पुमान् ।

१७०८-१९२९ ऊरव्यः, ऊरुजः, अर्यः, वैश्यः, भूमिस्पृक्, विद, इति ६ वैश्यस्य ॥ आजीवः, जीविका, वार्ता, वृत्तिः, वर्तनम्, जीवनम्, इति ६ जीविकामात्रस्य ॥—कृषिः, पाशुपाल्यम्, वाणिज्यम्, इति ३ वैश्यानां वृत्तयः । सेवा श्ववृत्तिरिति १ । कृषिरनृतं स्यात् १ । उच्छशिलं क्रतमित्युच्यते १ ।

पङ्क्तयः १७००-१७२४] द्वितीयं काण्डम्

१४७

द्वे याचितायाचितयोर्यथासंख्यं मृतामृते	१७१२
सत्यानृतं वणिग्भावः स्यादणं पर्युदञ्चनम्	१७१३
उद्धारोऽर्थप्रयोगस्तु कुसीदं वृद्धिजीविका	१७१४
याञ्जयाप्तं याचितकं निमयादापमित्यकम्	१७१५
उत्तमर्णाधमर्णौ द्वौ प्रयोक्तृग्राहकौ क्रमात्	१७१६
कुसीदिको वार्धुषिको वृद्ध्याजीवश्च वार्धुषिः	१७१७
क्षेत्राजीवः कर्षकश्च कृषिकश्च कृषीवलः	१७१८
क्षेत्रं ब्रहेयशालेयं ब्रीहिशाल्युद्भवोचितम्	१७१९
यव्यं यवक्यं षष्टिक्यं यवादिभवनं हि यत्	१७२०
तिल्यं तैलीनवन्माषोमाणुभङ्गा द्विरूपता	१७२१
मौद्गीनकौद्रवीणादिशेषधान्योद्भवक्षमम्	१७२२
‘शाकक्षेत्रादिके शाकशाकटं शाकशाकिनम्’	***
बीजाकृतं तूष्कृष्टे सीत्यं कृष्टं च हल्यवत्	१७२३
त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिहल्यं त्रिसीत्यमपि तस्मिन्	१७२४

प्रत्यहं याचिते मृतमिति १ । अयाचिते अमृतमिति १ । वणिग्भावः सत्यानृतं स्यात् १ ॥—ऋणम्, पर्युदञ्चनम्, उद्धारः, इति ३ ऋणस्य ॥—अर्थप्रयोगः, कुसीदम्, वृद्धिजीविका, इति ३ ऋणसंबन्धिकालान्तरद्रव्येण जीविकायाम् । याञ्जया यदाप्तं तत् याचितकमिति १ । निमयात् आप्तं आपमित्यकम् १ । प्रयोक्ता ऋणदाता उत्तमर्ण इति १ । ऋणग्राहकोऽधमर्ण इति १ ॥—कुसीदिकः, वार्धुषिकः, वृद्ध्याजीवः, वार्धुषिः, इति ४ ऋणं दत्त्वा तद्वृद्ध्याजीविनः ॥—क्षेत्राजीवः, कर्षकः, कृषिकः, कृषीवलः, इति ४ कृषीवलस्य । ब्रीह्युद्भवोचितं क्षेत्रं ब्रहेयमिति १ । शाल्युद्भवोचितं क्षेत्रं शालेयमिति १ । यवादीनां भवनं यव्यं, यवक्यं, षष्टिक्यं, इति ३ । तिल्यं तैलीनवन्माषोमाणुभङ्गानां क्षेत्रविषये द्विरूपता स्यात् । तिल्यम्, तैलीनम्, इति २ ॥—शेषाणां ब्रीह्यादिभ्य उक्तेभ्योऽन्येषां मुद्गादीनां धान्यानामुद्भवोचितं क्षेत्रं मौद्गीनादि स्यात्, एकैकम् उत्तकृष्टे बीजाकृतमिति १ ॥—सीत्यम्, कृष्टम्, हल्यम्, इति ३ कृष्टमात्रस्य ॥—त्रिगुणाकृतम्, तृतीयाकृतम्, त्रिहल्यम्, त्रिसीत्यम्, इति ४ चारत्रयकृष्टस्य । द्विगुणाकृतेऽपि सर्वं पूर्वं योज्यम् । इह

१४८

अग्रकोषे

[१०. वैश्यवर्गः]

द्विगुणाकृते तु सर्वं पूर्वं शम्बाकृतमपीह	१७२५
द्रोणाढकादिवापादौ द्रौणिकाढकिकादयः	१७२६
खारीवापस्तु खारीक उत्तमर्णादयस्त्रिषु	१७२७
पुनपुंसकयोर्वप्रः केदारः क्षेत्रमस्य तु	१७२८
कैदारकं स्यात्कैदार्यं क्षेत्रं कैदारिकं गणे	१७२९
लोष्टानि लेष्टवः पुंसि कोटिशो लोष्टभेदनः	१७३०
प्राजनं तोदनं तोत्रं खनित्रमवदारणे	१७३१
दात्रं लवित्रमाबन्धो योत्रं योक्त्रमथो फलम्	१७३२
निरीशं कुटकं फालः कृषको लाङ्गलं हलम्	१७३३
गोदारणं च सीरोऽथ शम्या स्त्री युगकीलकः	१७३४
ईषा लाङ्गलदण्डः स्यात् सीता लाङ्गलपद्धतिः	१७३५
पुंसि मेधिः खलेदारु न्यस्तं यत्पशुबन्धने	१७३६
आशुर्व्रीहिः पाटलः स्याच्छितशूकयवौ समौ	१७३७

द्विःकृष्टे शम्बाकृतमित्यपि १ । द्रोणाढकादिवापादौ द्रौणिकाढकिकादयः
 स्युः । खारीवापः खारीक इति १ । उत्तमर्णादयः खारीकान्ताः त्रिलिङ्ग्याम् ॥—
 वप्रः, केदारः, क्षेत्रम्, इति ३ क्षेत्रस्य । क्षेत्रस्य गणे कैदारकम्, कैदार्यम्,
 क्षेत्रम्, कैदारिकम्, इति ४ ॥—लोष्टम्, लेष्टः, इति २ मृत्तिकाखण्डस्य ।
 लोष्टं पुंस्यपि ॥—कोटिशः, लोष्टभेदनः, इति २ लोष्टभजनमुद्रस्य ॥—
 प्राजनम्, तोदनम्, तोत्रम्, इति ३ वृषादेस्ताडनोपयोगिनस्तोत्रस्य—
 खनित्रम्, अवदारणम्, इति २ कुहालादेः ॥—दात्रम्, लवित्रम्, इति २
 लवित्रस्य ॥—आबन्धः, योत्रम्, योक्त्रम्, इति ३ युगबन्धनोपयोगि-
 न्यां रज्जौ ॥—फलम्, निरीशम्, कुटकम्, फालः, कृषकः, इति ५ लाङ्गल-
 स्याधःस्थिते लोहमयकाष्ठे ॥—लाङ्गलम्, हलम्, गोदारणम्, सीरः, इति
 ४ हलस्य ॥—शम्या, युगकीलकः, इति २ युगस्य कीलके । लाङ्गलस्य दण्ड
 ईषा स्यात् १ । लाङ्गलपद्धतिः हलरचिता रेखा सीता स्यात् १ । पशुबन्धने यत्काष्ठं
 न्यस्तं तत्र मेधिः, खलेदारु, इति २ ॥ आशुः, व्रीहिः, पाटलः, इति ३ व्रीहेः ॥—

पङ्क्तयः १७२५-१७५०] द्वितीयं काण्डम्

१४९

तोक्मस्तु तत्र हरिते कलायस्तु सतीनकः	१७३८
हरेणुखण्डिकौ चास्मिन्कोरदूषस्तु कोद्रवः	१७३९
मङ्गल्यको मसूरोऽथ मकुष्टकमयुष्टकौ	१७४०
वनमुद्रे सर्पपे तु द्वौ तन्तुभकदम्बकौ	१७४१
सिद्धार्थस्त्वेष धवलो गोधूमः सुमनः समौ	१७४२
स्याद्यावकस्तु कुल्माषश्चणको हरिमन्थकः	१७४३
द्वौ तिले तिलपेजश्च तिलपिञ्जश्च निष्फले	१७४४
क्षवः क्षुताभिजननो राजिका कृष्णिकासुरी	१७४५
स्त्रियौ कङ्कुप्रियङ्गू द्वे अतसी स्यादुमा क्षुमा	१७४६
मातुलानी तु भङ्गायां व्रीहिभेदस्त्वणुः पुमान्	१७४७
किंशारुः सस्यशूकं स्यात् कणिशं सस्यमञ्जरी	१७४८
धान्यं व्रीहिः स्तम्बकरिः स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः	१७४९
नाडी नालं च काण्डोऽस्य पलालोऽस्त्री स निष्फलः	१७५०

शितशूकः, यवः, इति २ यवानाम् । तत्र यवे हरिते तोक्म इति १ ॥—
 कलायः, सतीनकः, हरेणुः, [रेणुकः], इति ४ रेणुकस्य ॥—कोरदूषः, कोद्रवः,
 इति २ कोद्रवस्य । मङ्गल्यकः, मसूरः, इति २ मसूरस्य ॥—मकुष्टकः,
 मयुष्टकः, वनमुद्रः, इति ३ वनमुद्रस्य ॥—सर्पपः, तन्तुभः, कदम्बकः, इति
 ३ सर्पपस्य । एष सर्पपे धवलः सिद्धार्थ इति १ ॥—गोधूमः, सुमनः, इति २
 गोधूमस्य । सुमनोदन्तः ॥—यावकः, कुल्माषः, इति २ अर्धस्त्रिंशस्य यवादेः
 ॥—चणकः, हरिमन्थकः, इति २ चणकस्य ॥—तिलपेजः, तिलपिञ्जः, इति २
 निष्फले तिले ॥ क्षवः, क्षुताभिजननः, राजिका, कृष्णिका, आसुरी, इति ५
 कृष्णसर्पपस्य ॥—कङ्कुः, प्रियङ्गुः, इति २ प्रियङ्गोः, ॥—अतसी, उमा,
 क्षुमा, इति ३ अतस्याः ॥—मातुलानी, भङ्गा, इति २ भङ्गायाः ॥ व्रीहिभेदः
 अणुः स्यात् १ । सस्यस्य शूकं किंशारुः स्यात् १ । सस्यस्य मञ्जरी कणिशमिति १ ॥
 —धान्यम्, व्रीहिः, स्तम्बकरिः, इति ३ व्रीहियवादेः । स्तम्बकरिः पुंसि । तृण-
 यवादेर्गुच्छस्य स्तम्बः स्यात् १ । अस्य गुच्छस्य यः काण्डः स नाडी, नालम्, इति

१५०

अमरकोषे

[१०. वैश्यवर्गः]

कडङ्गरो बुसं क्लीबे धान्यत्वचि तुषः पुमान्	१७५१
शूकोऽस्त्री श्लक्ष्णतीक्ष्णाग्रे शमी शिम्बा त्रिषूत्तरे	१७५२
ऋद्धमावसितं धान्यं पूतं तु बहुलीकृतम्	१७५३
माषादयः शमीधान्ये शूकधान्ये यवादयः	१७५४
शालयः कलमाद्याश्च षष्टिकाद्याश्च पुंस्यमी	१७५५
तृणधान्यानि नीवाराः स्त्री गवेधुर्गवेधुका	१७५६
अयोग्रं मुसलोऽस्त्री स्यादुदूखलमुलूखलम्	१७५७
प्रस्फोटनं शूर्पमस्त्री चालनी तितउः पुमान्	१७५८
स्यूतप्रसेवौ कण्डोलपिटौ कटकिलिञ्जकौ	१७५९
समानौ रसवत्यां तु पाकस्थानमहानसे	१७६०
पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तु बह्ववाः	१७६१

२ । सकाण्डो निष्फलः पलालः स्यात् १ ॥—कडङ्गरः, बुसम्, इति २ पलालादि-
क्षोदस्य । बुसं क्लीबेऽपि । धान्यत्वचि तुष इति १ । श्लक्ष्णं तीक्ष्णं यदग्रं
तत्र शूक इति १ क्लीब-पुंसोः ॥—शमी, शिम्बा, इति २ शिम्बायाः । उत्तरे
ऋद्धादयश्चत्वारस्त्रिषु ॥—ऋद्धम्, आवसितम्, इति २ अपनीततृणस्य
राशीकृतस्य धान्यस्य ॥—पूतम्, बहुलीकृतम्, इति २ अपनीतबुसस्य
धान्यस्य । शमीप्रभवे धान्ये माषमुद्रादयो भेदाः । शूकसहितं धान्यं
यवगोधूमादयो ज्ञेयाः । कलमाद्याः षष्टिकाद्याः शालयः स्युः १ । अमी पुंसि ।
नीवाराः बहुवचनात् श्यामाकादयो तृणधान्यानि स्युः ॥—गवेधुः, गवे-
धुका, इति २ मुन्यन्नविशेषस्य ॥—अयोग्रम्, मुसलः, इति २ मुसलस्य ।
क्लीबे मुसलम् ॥—उदूखलम्, उलूखलम्, इति २ उलूखलस्य ॥—प्रस्फोटनम्,
शूर्पम्, इति २ शूर्पस्य ॥—चालनी, तितउः, इति २ चालन्याः ॥—स्यूतः,
प्रसेवः, इति २ धान्यादिभरणार्थं कृतस्य वस्त्रभाण्डस्य ॥—कण्डोलः,
पिटः, इति २ वेणुदलादिरचितभाण्डस्य ॥—कटः, किलिञ्जकः, इति २
वंशादिविकारस्य । समानाविति स्यूतादिभिर्गुणैः संबध्यते ॥—रसवती,
पाकस्थानम्, महानसम्, इति ३ पाकस्थानस्य ॥—तस्याध्यक्षः पौरोगवः

पङ्क्तयः १७५१-१७७३] द्वितीयं काण्डम्

१५१

आरालिका आन्धसिकाः सूदा औदनिका गुणाः	१७६२
आपूपिकः कान्दविको भक्ष्यकार इमे त्रिषु	१७६३
अश्मन्तमुद्धानमधिश्रयणी चुल्लिरन्तिका	१७६४
अङ्गारधानिकाङ्गारशकट्यपि हसन्त्यपि	१७६५
हसन्त्यप्यथ न स्त्री स्यादङ्गारोऽलातमुल्मुकम्	१७६६
क्लीवेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना कन्दुर्वा स्वेदनी स्त्रियाम्	१७६७
अलिङ्गरः स्यान्मणिकः कर्कर्यालुर्गलन्तिका	१७६८
पिठरः स्थाल्युखा कुण्डं कलशस्तु त्रिषु द्वयोः	१७६९
घटः कुटनिपावस्त्री शरावो वर्धमानकः	१७७०
ऋजीषं पिष्टपचनं कंसोऽस्त्री पानभाजनम्	१७७१
कुतूः कृत्तेः स्नेहपात्रं सैवाल्पा कुतुपः पुमान्	१७७२
सर्वमावपनं भाण्डं पात्रामत्रं च भाजनम्	१७७३

स्यात् १ ॥—सूफकारः, बल्लवः, आरालिकः, आन्धसिकः, सूदः, औदनिकः, गुणः इति ७ पाककर्तुः ॥—आपूपिकः, कान्दविकः, भक्ष्यकारः, इति ३ भक्ष्यकारस्य । इमे त्रिषु ॥—अश्मन्तम्, उद्धानम्, अधिश्रयणी, चुल्लिः, अन्तिका, इति ५ चुल्लेः ॥—अङ्गारधानिका, अङ्गारशकटी, हसन्ती, हसनी, इति ४ अङ्गारशकट्याः ॥—अङ्गारः, अलातम्, उल्मुकम्, इति ३ प्रज्वलत्काष्ठस्य ॥—अम्बरीषम्, भ्राष्ट्रः, इति २ चणकादिभर्जनपात्रस्य ॥—कन्दुः, स्वेदनी, इति २ मद्यनिर्माणोपयोगिपात्रस्य ॥—अलिङ्गरः, मणिकः, इति २ महाकुम्भस्य ॥—कर्करि, आलुः, गलन्तिका, इति ३ गलन्तिकायाः ॥—पिठरः, स्थाली, उखा, कुण्डम्, इति ४ स्थाल्याः ॥—कलशः, घटः, कुटः, निपः, इति ४ कलशस्य । कलशत्रिषु । घटः स्त्री-पुंसयोः ॥—शरावः, वर्धमानकः, इति २ पात्रभेदस्य । शरावः पुं-नपुंसकयोः ॥—ऋजीषम्, पिष्टपचनम्, इति २ पिष्टपाकोपयोगिनः पात्रस्य ॥—कंसः, पानभाजनम्, इति २ पानपात्रस्य ॥—कृत्तेः स्नेहपात्रे कुतूः स्यात् १ । सैव कुतूरल्पा चेत् कुतुपः । सर्वं पात्रमात्रमावपनादिसंशम् १ ॥—आवपनम्,

१५२

अमरकोषे

[१०. वैद्यवर्गः]

दर्विः कम्बिः खजाका च स्यात्तर्दूर्दारुहस्तकः	१७७४
अस्त्री शाकं हरितकं शिग्रुरस्य तु नाडिका	१७७५
कलम्बश्च कडम्बश्च वेसवार उपस्करः	१७७६
तिन्तिडीकं च चुक्रं च वृक्षाम्लमथ वेल्लजम्	१७७७
मरीचं कोलकं कृष्णमूषणं धर्मपत्तनम्	१७७८
जीरको जरणोऽजाजी कणा कृष्णे तु जीरके	१७७९
सुषवी कारवी पृथ्वी पृथुः कालोपकुञ्जिका	१७८०
आर्द्रकं शृङ्गवेरं स्यादथ छत्रा वितुन्नकम्	१७८१
कुस्तुम्बुरु च धान्याकमथ शुण्ठी महौषधम्	१७८२
स्त्रीनपुंसकयोर्विश्वं नागरं विश्वभेषजम्	१७८३
आरनालकसौवीरकुलमाषाभिषुतानि च	१७८४
अवन्तिसोमधान्याम्लकुञ्जलानि च काञ्जिके	१७८५

भाण्डम्, पात्रम्, अमत्रम्, इति ५ भाण्डस्य ॥—दर्विः, कम्बिः, खजाका, इति ३ दर्व्याः ॥—तर्दूर्, दारुहस्तकः, इति २ दर्विभेदस्य ॥—शाकम्, हरितकम्, शिग्रुः, इति ३ वास्तुकादेः शाकस्य । सौभाग्यनेऽपि शिग्रुरुक्तः । अस्य नाडिका कलम्बः, कडम्बः, इति २ ॥—वेसवारः, उपस्करः, इति २ हरिद्रासर्पपमरीचादिचूर्णस्य ॥—तिन्तिडीकम्, चुक्रम्, वृक्षाम्लम्, इति ३ तिन्तिडीकस्याम्लभेदस्य ॥—वेल्लजम्, मरीचम्, कोलकम्, कृष्णम्, ऊषणम्, धर्मपत्तनम्, इति ६ मरीचस्य ॥—जीरकः, जरणः, अजाजी, कणा, इति ४ जीरकस्य ॥—सुषवी, कारवी, पृथ्वी, पृथुः, काला, उपकुञ्जिका, इति ६ कृष्णवर्णे जीरके । आर्द्रकम्, शृङ्गवेरम्, इति २ आर्द्रकस्य ॥—छत्रा, वितुन्नकम्, कुस्तुम्बुरु, धान्याकम्, इति ४ धान्याकस्य ॥—शुण्ठी, महौषधम्, विश्वम्, नागरम्, विश्वभेषजम्, इति ५ शुण्ठ्याः । स्त्रीनपुंसकयोः ॥—आरनालकम्, सौवीरम्, कुलमाषाभिषुतम्, अवन्तिसोमम्, धान्याम्लम्, कुञ्जलम्, काञ्जिकम्, इति ७ काञ्जिकस्य ॥—

पङ्क्तयः १७७४-१७९७] द्वितीयं काण्डम्

१५३

सहस्रवेधि जतुकं बाह्लीकं हिङ्गु रामठम्	१७८६
तत्पत्री कारवी पृथ्वी वाष्पिका कवरी पृथुः	१७८७
निशाख्या काञ्चनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी	१७८८
सामुद्रं यत्तु लवणमक्षीवं वशिरं च तत्	१७८९
सैन्धवोऽस्त्री शीतशिवं मणिमन्थं च सिन्धुजे	१७९०
रौमकं वसुकं पाक्यं बिडं च कृतके द्वयम्	१७९१
सौवर्चलेऽक्षरुचके तिलकं तत्र मेचके	१७९२
मत्स्यण्डी फाणितं खण्डविकारः शर्करा सिता	१७९३
कूर्चिका क्षीरविकृतिः स्याद्रसाला तु मार्जिता	१७९४
स्यात्तेमनं तु निष्ठानं त्रिलिङ्गा वासितावधेः	१७९५
शूलाकृतं भटित्रं स्याच्छूल्यमुख्यं तु पैठरम्	१७९६
प्रणीतमुपसंपन्नं प्रयस्तं स्यात्सुसंस्कृतम्	१७९७

सहस्रवेधि, जतुकम्, बाह्लीकम्, हिङ्गु, रामठम्, इति ५ हिङ्गुवृक्षस्य निर्यासे
 ॥—कारवी, पृथ्वी, वाष्पिका, कवरी, पृथुः, इति ५ हिङ्गुतरोः पञ्चाम् ॥
 निशा, काञ्चनी, पीता, हरिद्रा, वरवर्णिनी, इति ५ हरिद्रायाः । यत्सामुद्रं
 लवणं तत् अक्षीवम्, वशिरम्, इति २ ॥—सैन्धवः, शीतशिवम्, मणि-
 मन्थम्, सिन्धुजम्, इति ४ सिन्धुजे लवणे ॥—रौमकम्, वसुकम्, इति २
 साम्भरलवणस्य ॥—पाक्यम्, बिडम्, इति २ कृतके लवणे ॥—
 सौवर्चलः, अक्षम्, रुचकम्, इति ३ मधुरलवणस्य ॥ तत्र सौवर्चले मेचके
 तिलकमिति १ ॥—मत्स्यण्डी, फाणितम्, इति २ फाणितस्य ॥ खण्डविकारः,
 शर्करा, सिता, इति ३ शर्करायाः ॥—क्षीरस्य विकृतिः कूर्चिका इति १ ॥—
 रसाला, मार्जिता, इति २ दधिमधुशर्करामरीचाद्रादिभिः कृतस्य
 लेह्यस्य ॥—तेमनम्, निष्ठानम्, इति २ व्यञ्जनस्य दध्यादेः । इतः परं
 वासितान्तात्रिलिङ्गाः ॥—शूलाकृतम्, भटित्रम्, शूल्यम्, इति ३ शूलेन
 संस्कृतस्य मांसादेः ॥—उख्यम्, पैठरम्, इति २ स्थालीसंस्कृतस्या-
 न्नादेः ॥—प्रणीतम्, उपसंपन्नम्, इति २ रसादिसंपन्नस्य व्यञ्जनादेः ॥—
 प्रयस्तम्, सुसंस्कृतम्, इति २ प्रयत्ननिष्पन्नस्य घृतपक्वादेः ॥—पिच्छिलम्,

१५४

अमकोषे

[१०. वैश्यवर्गः]

स्यात्पिच्छिलं तु विजिलं संमृष्टं शोधितं समे	१७९८
चिकणं मसृणं स्निग्धं तुल्ये भावितवासिते	१७९९
आपक्वं पौलिरभ्यूषो लाजाः पुंभूम्नि चाक्षताः	१८००
पृथुकः स्याच्चिपिटको धाना भृष्टयवे स्त्रियः	१८०१
पूपोऽपूपः पिष्टकः स्यात् करम्भो दधिसक्तवः	१८०२
भिःसा स्त्री भक्तमन्धोऽन्नमोदनोऽस्त्री स दीदिविः	१८०३
भिःसटा दग्धिका सर्वरसाग्रे मण्डमस्त्रियाम्	१८०४
मासराचामनिस्त्रावा मण्डे भक्तसमुद्भवे	१८०५
यवागूरुष्णिका श्राणा विलेपी तरला च सा	१८०६
‘घृक्षणाभ्यञ्जने तैलं कृसरस्तु तिलौदनः’	***
गव्यं त्रिषु गवां सर्वं गोविट् गोमयमस्त्रियाम्	१८०७
तत्तु शुष्कं करीषोऽस्त्री दुग्धं क्षीरं पयः समम्	१८०८

विजिलम्, इति २ मण्डयुक्तदध्यादेः ॥—संमृष्टम्, शोधितम्, इति २ केशकीटाद्यपनयनेन शोधितस्यान्नादेः ॥—चिकणम्, मसृणम्, स्निग्धम्, इति ३ स्निग्धस्य ॥—भावितम्, वासितम्, इति २ पुष्पादिद्रव्यान्तरेणाधिवासितस्य । यथा धूपेन भावितास्तिलाः ॥—आपक्कम्, पौलि, अभ्यूषः, इति ३ अर्धस्निग्धयवादेः । लाजाः भर्जितब्रीहयः १ । पुंसि बहुत्वे । एवमक्षता अपि पुंभूम्नि ॥—पृथुकः, चिपिटकः, इति २ आर्द्रभृष्टब्रीहितण्डुलस्य । धाना इति भृष्टयवे १ । नित्यं त्रियां बहुत्वे च ॥—पूपः, अपूपः, पिष्टकः, इति ३ तण्डुलपिष्टरचितस्य भक्ष्यभेदस्य । दधियुक्ताः सक्तवः करम्भः स्यात् १ ॥—भिःसा, भक्तम्, अन्धः, अन्नम्, ओदनः, दीदिविः, इति ६ अन्नस्य । अन्धः सान्तम् । ओदनोऽस्त्री । दीदिविः, पुंसि ॥—भिःसटा, दग्धिका, इति २ दग्धान्नस्य ॥—सर्वेषां रसानामग्रं अग्रिमो द्रवो मण्डः स्यात् १ । स पुंनपुंसकयोः । मासरः, आचामः, निस्त्रावः, इति ३ भक्तसमुद्भवे मण्डे ॥—यवागूरुः, उष्णिका, श्राणा, विलेपी, तरला, इति ५ द्रवदोदनस्य । गवां सर्वं गव्यं स्यात् १ । त्रिषु ॥—गोविट्, गोमयम्, इति २ गोः पुरीषे । गोमयं पुंनपुंसकयोः । तद्गोमयं शुष्कं करीषं स्यात् १ ॥—दुग्धम्, क्षीरम्,

पङ्क्तयः १७९८-१८२१] द्वितीयं काण्डम्

१५५

पयस्यमाज्यदध्यादि द्रप्सं दधि घनेतरत्	१८०९
घृतमाज्यं हविः सर्पिर्नवनीतं नवोद्धृतम्	१८१०
तत्तु हैयंगवीनं यद्ध्योगोदोहोद्धवं घृतम्	१८११
दण्डाहतं कालशेयमरिष्टमपि गोरसः	१८१२
तक्रं ह्युदश्विन्मथितं पादाम्बुधर्मांस्तु निर्जलम्	१८१३
मण्डं दधिभवं मस्तु पीयूषोऽभिनवं पयः	१८१४
अशनाया बुभुक्षा क्षुद्धासस्तु कवलः पुमान्	१८१५
सपीतिः स्त्री तुल्यपानं सग्धिः स्त्री सहभोजनम्	१८१६
उदन्या तु पिपासा तृद् तर्षो जग्धिस्तु भोजनम्	१८१७
जेमनं लेह आहारो निघसो न्याद इत्यपि	१८१८
सौहित्यं तर्पणं तृप्तिः फेला भुक्तसमुज्झितम्	१८१९
कामं प्रकामं पर्याप्तं निकामेष्टं यथेप्सितम्	१८२०
गोपे गोपालगोसंख्यगोधुगाभीरबल्लवाः	१८२१

पयः, इति ३ दुग्धस्य । यदाज्यदध्याद तत् पयस्यम् १ । यद्धनादितरत् दधि तत् द्रप्सं स्यात् १ । घृतम्, आज्यम्, हविः, सर्पिः, इति ४ घृतस्य ॥—नवनीतम्, नवोद्धृतम्, इति २ नवनीतस्य । ह्योगोदोहोद्धवं घृतं हैयङ्गवीनं स्यात् १ ॥—दण्डाहतम्, कालशेयम्, अरिष्टम्, गोरसः, इति ४ दण्डमथितस्य गोरसमात्रस्य । तद्विशेषमाह—पादाम्बु यत्र तदण्डाहतं तक्रमिति १ । अर्धाम्बु यत्र गोरसे तदुदश्वित् १ । निर्जलं दधिमन्थनमात्रेण मथितमिति १ । दधिभवं मस्तु स्यात् १ । अभिनवं पयः पीयूषः स्यात् १ ॥—अशनाया, बुभुक्षा, क्षुत्, इति ३ क्षुधः, क्षुत् स्त्री धकारान्तः । प्रासः, कवलः, इति २ कवलस्य ॥—सपीतिः, तुल्यपानम्, इति २ सहपानस्य ॥ सग्धिः, सहभोजनम्, इति २ सहभोजनस्य ॥—उदन्या, पिपासा, तृद्, तर्षः, इति ४ तृषः ॥—जग्धिः, भोजनम्, जेमनं, लेहः, आहारः, निघसः, न्यादः, इति ७ भोजनस्य ॥—सौहित्यम्, तर्पणम्, तृप्तिः, इति ३ तृप्तेः । पूर्वं भुक्तं पश्चात् समुज्झितं फेला स्यात् १ ॥—कामम्, प्रकामम्, पर्याप्तम्, निकामम्, इष्टम्, यथेप्सितम्, इति ६ यथेप्सितस्य ॥—गोपः, गोपालः, गोसंख्यः, गोधुक्, आभीरः, बल्लवः, इति ६ गोपालस्य ॥—गोमहिष्यादिकं

१५६

अमरकोषे

[१०. वैश्यवर्गः]

गोमहिष्यादिकं पादबन्धनं द्वौ गवीश्वरे	१८२२
गोमान् गोमी गोकुलं तु गोधनं स्याद्गवां व्रजे	१८२३
त्रिष्वाशितंगवीनं तद्गवो यत्राशिताः पुरा	१८२४
उक्षा भद्रो बलीवर्द ऋषभो वृषभो वृषः	१८२५
अनङ्गान् सौरभेयो गौरुक्ष्णां संहतिरौक्षकम्	१८२६
गव्या गोत्रा गवां वत्सधेन्वोर्वात्सकधैनुके	१८२७
वृषो महान् महोक्षः स्याद्वृद्धोक्षस्तु जरद्भवः	१८२८
उत्पन्न उक्षा जातोक्षः सद्योजातस्तु तर्णकः	१८२९
शकृत्करिस्तु वत्सः स्यादम्यवत्सतरौ समौ	१८३०
आर्षभ्यः षण्डतायोग्यः षण्डो गोपतिरिदृचरः	१८३१
स्कन्धदेशे त्वस्य वहः सास्त्रा तु गलकम्बलः	१८३२
स्यान्नस्तितस्तु नस्योतः प्रष्ठवाङ् युगपार्श्वगः	१८३३
युगादीनां तु वोढारो युग्यप्रासङ्ग्यशाकटाः	१८३४

पादबन्धनमिति ॥—गोमान्, गोमी, इति २ गवां स्वामिनि ॥—गोकुलम्, गोधनम्, इति २ गवां व्रजे । यत्र पुरा गाव आशिता भोजिताः तत्स्थानं आशितंगवीनमिति १ लिङ्गत्रये ॥—उक्षा, भद्रः, बलीवर्दः, ऋषभः, वृषभः, वृषः, अनङ्गान्, सौरभेयः, गौः, इति ९ वृषभस्य । उक्षां संहतिः, औक्षकं स्यात् १ । गवां संहतिः समूहो गव्या, गोत्रा, इति २ । वत्सानां संहतिर्वात्सकम् १ । धेनूनां संहतिर्धैनुकम् १ । महान्वृषो महोक्षः १ ॥—वृद्धोक्षः, जरद्भवः, इति २ वृद्धवृषभस्य ॥—उत्पन्नः उक्षा जातोक्षः स्यात् १ । सद्योजातस्तर्णकः स्यात् १ ॥—शकृत्करिः, वत्सः, इति २ वत्सस्य ॥—अम्यः, वत्सतरः, इति २ स्पष्टतारुण्यस्य । षण्डता गोपतित्वं तद्योग्य आर्षभ्यः १ ॥—षण्डः, गोपतिः, इदृचरः, इति ३ स्वेच्छान्धारिणो वृषभस्य । अस्य स्कन्धदेशे वहः स्यात् १ ॥—सास्त्रा, गलकम्बलः, इति २ गोः कण्ठे लम्बमानस्य चर्मणः ॥—नस्तितः, नस्योतः, इति ३ स्यूतनासिकस्य ॥—प्रष्ठवाङ्, युगपार्श्वगः, इति २ दमनार्थं युग्येन सह स्कन्धे गच्छावृण्णा । युग्यस्य वोढा युग्यः, प्रासङ्ग्यः,

पङ्क्तयः १८२२-१८४७] द्वितीयं काण्डम्

१५७

खनति तेन तद्वोढाऽस्येदं हालिकसैरिकौ	१८३५
धूर्वहे धुर्यधौरेयधुरीणाः सधुरंधराः	१८३६
उभावेकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे	१८३७
स तु सर्वधुरीणः स्याद्यो वै सर्वधुरावहः	१८३८
माहेयी सौरभेयी गौरुस्त्रा माता च शृङ्गिणी	१८३९
अर्जुन्यद्वया रोहिणी स्यादुत्तमा गोषु नैचिकी	१८४०
वर्णादिभेदात्संज्ञाः स्युः शबलीधवलादयः	१८४१
द्विहायनी द्विवर्षा गौरेकाब्दा त्वेकहायनी	१८४२
चतुरब्दा चतुर्हायण्येवं त्र्यब्दा त्रिहायणी	१८४३
वशा वन्ध्याऽवतोका तु स्रवद्गर्भाथ संधिनी	१८४४
आक्रान्ता वृषभेणाथ वेहद्गर्भोपघातिनी	१८४५
काल्योपसर्या प्रजने प्रष्टौही बालगर्भिणी	१८४६
स्यादचण्डी तु सुकरा बहुसूतिः परेष्टुका	१८४७

शाकटः, इति ३ । तेन खनतीत्याद्यर्थे हालिकः, सैरिकः, इति २ ॥—
 धूर्वहः, धुर्यः, धौरेयः, धुरीणः, धुरंधरः, इति ५ धुरंधरवृषभस्य ॥—
 एकधुरीणः, एकधुरः, एकधुरावहः, इति ३ य एकामेव धुरं वहति तस्य ।
 यः सर्वामपि धुरं वहति स सर्वधुरीण इति १ ॥—माहेयी, सौरभेयी, गौः,
 उस्त्रा, माता, शृङ्गिणी, अर्जुनी, अद्वया, रोहिणी, इति ५ गवि । या गोषु उत्तमा
 सा गौर्नैचिकीति १ । वर्णावयवप्रमाणादीनां भेदात् गवां संज्ञाः शबली, धवला,
 इत्यादयः । द्विवर्षा गौर्द्विहायनी इति १ । एकाब्दा गौः एकहायनी इति १ ।
 चतुरब्दा गौश्चतुर्हायणी इति १ । त्रिवर्षा त्रिहायणी स्यात् १ ॥—वशा, वन्ध्या,
 इति २ वन्ध्यायाः ॥—अवतोका, स्रवद्गर्भा, इति २ अकस्मात्पतितगर्भायाः ।
 वृषभेण मैथुनार्थे आक्रान्ता संधिनी १ । विहन्ति गर्भं इति वृषोपगमनाद्गर्भोपघा-
 तिनी वेहदित्युच्यते १ । स्त्रियाम् । प्रजने काल्या गौरुपसर्या इति १ । बाल-
 गर्भिणी प्रष्टौही इति १ ॥—अचण्डी, सुकरा, इति २ अकोपनाथाः ॥—
 बहुसूतिः, परेष्टुका, इति २ बहुप्रसवायाः ॥—चिरप्रसूता, बण्कयणी, इति

१५८

अमरकोषे

[१०. वैश्यवर्गः

चिरप्रसूता बष्कयणी धेनुः स्यान्नवसूतिका	१८४८
सुव्रता सुखसंदोह्या पीनोद्री पीवरस्तनी	१८४९
द्रोणक्षीरा द्रोणदुग्धा धेनुष्या बन्धके स्थिता	१८५०
समांसमीना सा यैव प्रतिवर्षं प्रसूयते	१८५१
ऊधस्तु क्लीबमापीनं समौ शिवककीलकौ	१८५२
न पुंसि दाम संदानं पशुरज्जुस्तु दामनी	१८५३
वैशाखमन्थमन्थानमन्थानो मन्थदण्डके	१८५४
कुठरो दण्डविष्कम्भो मन्थनी गर्गरी समे	१८५५
उष्ट्रे क्रमेलकमयमहाङ्गाः करभः शिशुः	१८५६
करभाः स्युः शृङ्खलका दारवैः पादबन्धनैः	१८५७
अजा छागी शुभच्छागवस्तच्छगलका अजे	१८५८
मेढोरभ्रोरणोर्णायुमेषवृष्णय एडके	१८५९

२ दीर्घकालेन प्रसूतायाः ॥—धेनुः, नवसूतिका, इति २ नूतन-
 प्रसूतायाः । सुव्रता, सुखसंदोह्या, इति २ सुशीलायाः ॥—पीनोद्री, पीवर-
 स्तनी, इति २ स्थूलस्तन्याः ॥—द्रोणक्षीरा, द्रोणदुग्धा, इति २ द्रोणपरि-
 मितदुग्धदाय्याम् । बन्धकं आधिः, तत्र स्थिता सा धेनुष्या इति १ । या वर्षे
 वर्षे प्रसूयते सा समांसमीनेति १ ॥—ऊधः, आपीनम्, इति २ गोस्तनस्य ।
 ऊधः क्लीबम् ॥—शिवकः, कीलकः, इति २ गोबन्धनकाष्ठस्य ॥—दाम,
 संदानम्, इति २ बन्धनरज्जोः । दाम स्त्री-पुंसयोः ॥—पशुरज्जुः, दामनी, इति २
 यस्यामेकस्यां बहवो वृषा बध्यन्ते तस्या रज्जोः ॥—वैशाखः, मन्थः,
 मन्थानः, मन्था, मन्थदण्डकः, इति ५ मन्थनदण्डस्य ॥ कुठरः, दण्डविष्कम्भः,
 इति २ यत्र मन्थदण्डो बध्यते तस्य स्तम्भस्य ॥—मन्थनी, गर्गरी, इति
 २ मथ्यमानदधिपात्रस्य ॥—उष्ट्रः, क्रमेलकः, मयः, महाङ्गः, इति ४
 उष्ट्रस्य । उष्ट्रस्य शिशुः करभ इति १ दारवैः पादबन्धनैरुपेताः करभाः शृङ्ख-
 लकाः स्युरिति १ ॥—अजा, छागी, इति २ अजायाः ॥—शुभः, छागः, वस्तः,
 छगलकः, अजः, इति ५ अजस्य ॥ मेढ्रः, उरभ्रः, उरणः, ऊर्णायुः, मेषः,

पङ्क्तयः १८४८-१८७२] द्वितीयं काण्डम्

१५९

उष्ट्रोरभ्राजवृन्दे स्यादौष्ट्रकौरभ्रकाजकम्	१८६०
चक्रीवन्तस्तु बालेया रासभा गर्दभाः खराः	१८६१
वैदेहकः सार्थवाहो नैगमो वाणिजो वणिक्	१८६२
पण्याजीवो ह्यापणिकः क्रयविक्रयिकश्च सः	१८६३
विक्रेता स्याद्विक्रयिकः कायिकक्रयिकौ समौ	१८६४
वाणिज्यं तु वणिज्या स्यान्मूल्यं वस्तोऽप्यवक्रयः	१८६५
नीवी परिपणो मूलधनं लाभोऽधिकं फलम्	१८६६
परिदानं परीवर्तो नैमेयनिमयावपि	१८६७
पुमानुपनिधिर्न्यासः प्रतिदानं तदर्पणम्	१८६८
क्रये प्रसारितं क्रय्यं केयं केतव्यमात्रके	१८६९
विक्रेयं पणितव्यं च पण्यं क्रय्यादयस्त्रिषु	१८७०
क्लीबे सत्यापनं सत्यंकारः सत्याकृतिः स्त्रियाम्	१८७१
विपणो विक्रयः संख्याः संख्येये ह्यादश त्रिषु	१८७२

वृष्णिः, एडकः, इति ७ मेघस्य । उष्ट्राणां वृन्दे औष्ट्रकम् १ । उरभ्राणां वृन्दे औरभ्रकम् १ । अजानां वृन्दे आजकम् १ ॥—चक्रीवान्, बालेयः, रासभः, गर्दभः, खराः, इति ५ गर्दभस्य ॥—वैदेहकः, सार्थवाहः, नैगमः, वाणिजः, वणिक्, पण्याजीवः, आपणिकः, क्रयविक्रयिकः, इति ८ क्रयविक्रयाभ्यां वर्तमानस्य ॥—विक्रेता, विक्रयिकः, इति २ वस्त्रपात्रादि दत्त्वा तन्मूल्यं गृह्णतः ॥—कायिकः, क्रयिकः, इति २ मूल्येन वस्त्रादि गृह्णतः ॥—वाणिज्यम्, वणिज्या, इति १ वणिजां कर्मणि ॥—मूल्यम्, वस्तुः, अवक्रयः, इति ३ विक्रेयवस्तूनां मूल्यस्य ॥—नीवी, परिपणः, मूलधनम्, इति ३ क्रयविक्रयादिव्यवहारे यन्मूलधनं तस्य । मूलधनादधिकं फलं लाभः स्यात् ॥—परिदानम्, परीवर्तः, नैमेयः, निमयः, इति ४ परिवर्तनस्य ॥—उपनिधिः, न्यासः, इति २ निक्षेपस्य । उपनिधिः पुंसि । तस्य अर्पणं प्रतिदानमित्युच्यते १ । क्रये प्रसारितं क्रय्यमिति १ । यत् केतव्यमात्रं तत् क्रयम् १ ॥—विक्रेयम्, पणितव्यम्, पण्यम्, इति ३ विक्रेयस्य वस्तुनः । त्रिषु ॥—सत्यापनम्, सत्यंकारः, सत्याकृतिः, इति ३ सत्यंकारस्य ॥—विपणः, विक्रयः, इति २ विक्रयस्य ।

१६०

अमरकोषे

[१०. वैश्यवर्गः]

विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः	१८७३
संख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्तासु चानवतेः स्त्रियः	१८७४
पङ्केः शतसहस्रादि क्रमाद्दशगुणोत्तरम्	१८७५
यौतवं द्रुवयं पाय्यमिति मानार्थकं त्रयम्	१८७६
मानं तुलाङ्गुलिप्रस्थैर्गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकः	१८७७
ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतुष्टयम्	१८७८
सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षे कुरुविस्तस्तु तत्पले	१८७९
तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः	१८८०
आचितो दश भाराः स्युः शाकटो भार आचितः	१८८१
कार्षापणः कार्षिकः स्यात् कार्षिके ताम्रिके पणः	१८८२
अस्त्रियामाढकद्रोणौ खारी वाहो निकुञ्चकः	१८८३
कुडवः प्रस्थ इत्याद्याः परिमाणार्थकाः पृथक्	१८८४
पादस्तुरीयो भागः स्यादंशभागौ तु वण्टके	१८८५

एकाद्या अष्टादशान्ताः संख्याशब्दाः संख्येये वर्तमानास्त्रिषु । विंशत्याद्याः सर्वाः सदैकत्वे नित्यमेकवचनान्ताः संख्येये संख्यायां च वर्तन्ते । संख्यार्थे द्विबहुवचने स्तः । तासु नवतिपर्यन्ताः स्त्रियाम् । पङ्क्तिर्दशसंख्या, तामारम्य दशगुण उत्तरं यत्र तादृशं संख्यानं क्रमात् शतम् सहस्रम्, इत्यादि स्यादित्येकैकम् ॥—यौतवम्, द्रुवयम्, पाय्यम्, इति ३ मानार्थकस्य । तन्मानं तुलाङ्गुलिप्रस्थैर्भिद्यते । पञ्चगुञ्जाः आद्यमाषकः । ते षोडश माषा अक्षः, कर्षः, इति २ । कर्षचतुष्टयं पलं स्यात् १ ॥—सुवर्णः, विस्तः, इति २ हेम्नः सुवर्णस्याक्षे । तस्य पले कुरु-विस्त इति १ । पलानां शतं तुला स्यात् १ । स्त्रियाम् । विंशतिस्तुलाः भारः स्यात् १ । दश भाराः आचित इति १ । यः शाकटः सोऽप्याचित इति १ ॥—कार्षापणः कार्षिकः, इति २ राजतकर्षपरिमितरूप्यकस्य । ताम्रिके तस्मिन्कार्षिके पण इति १ ।—आढकः, द्रोणः, खारी, वाहः, निकुञ्चकः, कुडवः, प्रस्थः, इति ७ परिमाणार्थकाः प्रत्येकं भिन्नार्थकाः । तुर्यो भागः पाद इति १ ॥—अंशः, भागः, वण्टकः, इति ३ भागमात्रस्य । द्रव्यम्, वित्तम्, खापतेयम्,

पङ्क्तयः १८७३-१८९९] द्वितीयं काण्डम्

१६१

द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्थमृक्थं धनं वसु	१८८६
हिरण्यं द्रविणं द्युम्नमर्थैरैविभवा अपि	१८८७
स्यात्कोशश्च हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताकृते	१८८८
ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यं रूप्यं तद्वयमाहतम्	१८८९
गारुत्मतं मरकतमश्मगर्भो हरिन्मणिः	१८९०
शोणरत्नं लोहितकः पद्मरागोऽथ मौक्तिकम्	१८९१
मुक्ताथ विद्रुमः पुंसि प्रवालं पुंनपुंसकम्	१८९२
रत्नं मणिर्द्वयोरश्मजातौ मुक्तादिकेऽपि च	१८९३
स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकम्	१८९४
तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्बुरम्	१८९५
चामीकरं जातरूपं महारजतकाञ्चने	१८९६
रुक्मं कार्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियाम्	१८९७
अलंकारमुवर्णं यच्छृङ्गीकनकमित्यदः	१८९८
दुर्वर्णं रजतं रूप्यं खर्जूरं श्वेतमित्यपि	१८९९

रिक्थम्, ऋक्थम्, धनम्, वसु, हिरण्यम्, द्रविणम्, द्युम्नम्, अर्थः, राः, विभवाः, इति १३ धनस्य ॥—कोशः, हिरण्यम्, इति २ घटिताघटितयोर्हेमरूप्ययोः । ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यं स्यात् १ । तद्वयमाहतं रूप्यम् १ ॥—गारुत्मतम्, मरकतम्, अश्मगर्भः, हरिन्मणिः, इति ४ मरकतस्य ॥—शोणरत्नम्, लोहितकः, पद्मरागः, इति ३ पद्मरागस्य ॥—मौक्तिकम्, मुक्ता, इति २ मुक्तायाः ॥—विद्रुमः, प्रवालः, इति २ प्रवालस्य ॥—रत्नम्, मणिः, इति २ अश्मजातौ मुक्तादिके अपि वर्तेते । मणिः स्त्री-पुंसयोः ॥—स्वर्णम्, सुवर्णम्, कनकम्, हिरण्यम्, हेम, हाटकम्, तपनीयम्, शातकुम्भम्, गाङ्गेयम्, भर्म, कर्बुरम्, चामीकरम्, जातरूपम्, महारजतम्, काञ्चनम्, रुक्मम्, कार्तस्वरम्, जाम्बूनदम्, अष्टापदम्, इति १९ सुवर्णस्य । अष्टापदं क्लीब-पुंसयोः । यदङ्काररूपं सुवर्णं तत् शृङ्गीकनकमिति १ ॥—दुर्वर्णम्, रजतम्, रूप्यम्, खर्जूरम्,

१६२

अमरकोदे

[१०. वैश्यवर्गः]

रीतिः स्त्रियामारकूटो न स्त्रियामथ ताम्रकम्	१९००
शुल्वं म्लेच्छमुखं द्यष्टवरिष्टोदुम्बराणि च	१९०१
लोहोऽस्त्री शस्त्रकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसायसी	१९०२
अश्मसारोऽथ मण्डूरं सिंहाणमपि तन्मले	१९०३
सर्वं च तैजसं लोहं विकारस्त्वयसः कुशी	१९०४
क्षारः काचोऽथ चपलो रसः सूतश्च पारदे	१९०५
गवलं माहिषं शृङ्गमभ्रकं गिरिजामले	१९०६
स्रोतोञ्जनं तु सौवीरं कापोताञ्जनयामुने	१९०७
तुत्थाञ्जनं शिखिग्रीवं वितुन्नकमयूरके	१९०८
कर्परी दार्विकाकाथोद्भवं तुत्थं रसाञ्जनम्	१९०९
रसगर्भं तार्क्ष्यशैलं गन्धादपनि तु गन्धिकः	१९१०
सौगन्धिकश्च चक्षुष्याकुलाल्यौ तु कुलत्थिका	१९११
रीतिपुष्पं पुष्पकेतु पुष्पकं कुसुमाञ्जनम्	१९१२

श्वेतम्, इति ५ रजतस्य ॥ रीतिः, आरकूटः, इति २ पित्तलस्य ॥—ताम्रकम्, शुल्वम्, म्लेच्छमुखम्, द्यष्टम्, वरिष्टम्, उदुम्बरं, इति ६ ताम्रस्य ॥—लोहः, शस्त्रकम्, तीक्ष्णम्, पिण्डम्, कालायसम्, अयः, अश्मसारः, इति ७ लोहस्य ॥—मण्डूरम्, सिंहाणम्, इति २ लोहमलस्य । सर्वमपि तैजसं लोहमिति १ । अयसो विकारः कुशी स्यात् १ ॥—क्षारः, काचः, इति २ काचस्य ॥—चपलः, रसः, सूतः, पारदः, इति ४ पारदस्य । यन्माहिषं शृङ्गं तत् गवलमिति १ ॥—अभ्रकम्, गिरिजामलम्, इति २ अभ्रकस्य ॥—स्रोतोञ्जनम्, सौवीरम्, कापोताञ्जनम्, यामुनम्, इति ४ सौवीराञ्जनस्य ॥—तुत्थाञ्जनम्, शिखिग्रीवम्, वितुन्नकम्, मयूरकम्, कर्परी, इति ५ तुत्थाञ्जनस्य ॥—तुत्थम्, रसाञ्जनम्, रसगर्भम्, तार्क्ष्यशैलम्, इति ४ रसाञ्जनस्य । तत्र तुत्थं दार्विकाकाथोद्भवं ॥—गन्धादपि, गन्धिकः, सौगन्धिकः, इति ३ गन्धिकस्य ॥—चक्षुष्या, कुलाली, कुलत्थिका, इति ३ तुत्थविशेषस्य ॥ रीतिपुष्पम्, पुष्पकेतु, पुष्पकम्, कुसुमाञ्जनम्, इति ४ संतप्तपित्तलादुत्पन्नस्य ॥—पिञ्जरम्, पीत-

पङ्क्तयः १९००-१९२४] द्वितीयं काण्डम्

१६३

पिञ्जरं पीतनं तालमालं च हरितालके	१९१३
गैरेयमर्थ्यं गिरिजमश्मजं च शिलाजतु	१९१४
बोलगन्धरमप्राणपिण्डगोपरसाः समाः	१९१५
डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनः सिन्दूरं नागसंभवम्	१९१६
नागसीसकयोगेष्टवप्राणि त्रपु पिच्छटम्	१९१७
रङ्गवङ्गे अथ पिचुस्तूलोऽथ कमलोत्तरम्	१९१८
स्यात्कुसुम्भं वह्निशिखं महारजनमित्यपि	१९१९
मेषकम्बल ऊर्णायुः शशोर्णं शशलोमनि	१९२०
मधु क्षौद्रं माक्षिकादि मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम्	१९२१
मनःशिला मनोगुप्ता मनोह्रा नागजिह्विका	१९२२
नैपाली कुनटी गोला यवक्षारो यवाग्रजः	१९२३
पाक्योऽथ सर्जिकाक्षारः कापोतः सुखवर्चकः	१९२४

नम्, तालम्, आलम्, हरितालकम्, इति ५ हरितालस्य ॥—गैरेयम्, अर्थ्यम्, गिरिजम्, अश्मजम्, शिलाजतु, इति ५ शिलाजतुनः ॥—बोलः, गन्धरसः, प्राणः, पिण्डः, गोपरसः, इति ५ गन्धरसस्य ॥—डिण्डीरः, अब्धिकफः, फेनः, इति ३ समुद्रफेनस्य ॥—सिन्दूरम्, नागसंभवम्, इति २ सिन्दूरस्य ॥—नागम्, सीसकम्, योगेष्टम्, वप्रम्, इति ४ सीसस्य ॥—त्रपु, पिच्छटम्, रङ्गम्, वङ्गम्, इति ४ वङ्गस्य ॥—पिचुः, तूलः, इति २ कार्पासस्य ॥—कमलोत्तरम्, कुसुम्भम्, वह्निशिखम्, महारजनम्, इति ४ कुसुम्भस्य ॥—मेषकम्बलः, ऊर्णायुः, इति २ कम्बलस्य ॥—शशोर्णम्, शशलोम, इति २ शशलोमः ॥—मधु, क्षौद्रम्, माक्षिकम्, इति ३ मधुनः ॥—मधूच्छिष्टम्, सिक्थकम्, इति २ मधूच्छिष्टस्य ॥—मनःशिला, मनोगुप्ता, मनोह्रा, नाग-जिह्विका, इति ४ मनःशिलायाः ॥—नैपाली, कुनटी, गोला, इति ३ नेपाल-देशोद्भवमनःशिलायाः ॥—यवक्षारः, यवाग्रजः, पाक्यः, इति ३ यव-क्षारस्य ॥—सर्जिकाक्षारः, कापोतः, सुखवर्चकः, इति ३ क्षारभेदस्य ॥—

१६४

अमरकोषे

[११. शूद्रवर्गः

सौवर्चलं स्याद्रुचकं त्वक्क्षीरी वंशरोचना	१९२५
शिग्रुजं श्वेतमरिचं मोरटं मूलमैक्षवम्	१९२६
ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलं चटकाशिर इत्यपि	१९२७
गोलोमी भूतकेशो ना पत्राङ्गं रक्तचन्दनम्	१९२८
त्रिकटु त्र्यूषणं व्योषं त्रिफला तु फलत्रिकम्	१९२९

११. शूद्रवर्गः

शूद्राश्चावरवर्णाश्च वृषलाश्च जघन्यजाः	१९३०
आचण्डालात्तु संकीर्णा अम्बष्ठकरणादयः	१९३१
शूद्राविशोस्तु करणोऽम्बष्ठो वैश्याद्विजन्मनोः	१९३२
शूद्राक्षत्रिययोरुग्रो मागधः क्षत्रियाविशोः	१९३३
माहिष्योऽर्याक्षत्रिययोः क्षत्तार्याशूद्रयोः सुतः	१९३४
ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सुतस्तस्यां वैदेहको विशः	१९३५

सौवर्चलम्, रुचकम्, इति २ क्षारमेदस्य ॥—त्वक्क्षीरी, वंशरोचना, इति २ शिग्रुजन्यस्यौषधिविशेषस्य ॥—शिग्रुजम्, श्वेतमरिचम्, इति २ सौभाग्यनवीजस्य । इक्षुसंवन्धि मूलकं मोरटं स्यात् १ ॥—ग्रन्थिकम्, पिप्पली-मूलम्, चटकाशिरः, इति ३ पिप्पलीमूलस्य ॥ गोलोमी, भूतकेशः, इति २ भूतकेशस्य ॥—पत्राङ्गम्, रक्तचन्दनम्, इति २ रक्तचन्दनसदृशस्य रक्तसारस्य ॥ त्रिकटु, त्र्यूषणम्, व्योषम्, इति ३ शुण्ठीपिप्पलीमरी-चानां समाहारस्य ॥ त्रिफला, फलत्रिकम्, इति २ हरीतक्यामलक-विभीतकफलानां समाहारस्य ॥

१९३०-२०२३ शूद्रः, अवरवर्णः, वृषलः, जघन्यजः, इति ४ शूद्रस्य । चण्डालो ब्राह्मण्यां शूद्राजातस्तमभिव्याप्य वक्ष्यमाणा अम्बष्ठकरणादयः संकी-र्णाः । शूद्रावैश्ययोः सुतः करण इति १ । वैश्यायां ब्राह्मणाजातः सुतोऽम्बष्ठः १ । शूद्रायां क्षत्रियाजातः उग्रः १ । क्षत्रियायां वैश्याजातो मागधः १ । वैश्यायां क्षत्रियाजातो माहिष्यः १ । क्षत्रियायां शूद्राजातः क्षत्ता १ । ब्राह्मण्यां क्षत्रियाजातः सुत इति १ । ब्राह्मण्यां वैश्याजातो वैदेहकः १ ।

पञ्चमः १९२५-१९४७] द्वितीयं काण्डम्

१६५

रथकारस्तु माहिष्यात्करण्यां यस्य संभवः	१९३६
स्याच्चण्डालस्तु जनितो ब्राह्मण्यां वृषलेन यः	१९३७
कारुः शिल्पी संहतैस्तैर्द्वयोः श्रेणिः सजातिभिः	१९३८
कुलकः स्यात्कुलश्रेष्ठी मालाकारस्तु मालिकः	१९३९
कुम्भकारः कुलालः स्यात् पलगण्डस्तु लेपकः	१९४०
तन्तुवायः कुविन्दः स्यात्तुन्नवायस्तु सौचिकः	१९४१
रङ्गाजीवश्चित्रकरः शस्त्रमार्जोऽसिधावकः	१९४२
पादूकचर्मकारः स्याद्व्योकारो लोहकारकः	१९४३
नाडिधमः स्वर्णकारः कलादो रुक्मकारकः	१९४४
स्याच्छाङ्गिकः काम्बविकः शौल्विकस्ताम्रकुट्टकः	१९४५
तक्षा तु वर्धकिस्त्वष्टा रथकारस्तु काष्ठतद्	१९४६
ग्रामाधीनो ग्रामतक्षः कौटतक्षोऽनधीनकः	१९४७

करण्यां माहिष्याज्जातो रथकारः स्यात् १ । ब्राह्मण्यां वृषलेन य उत्पादितः स चण्डालः स्यात् १ ॥—कारुः, शिल्पी, इति २ चित्रकारादेः । तैः सजातिभिः संहतैः श्रेणिः १ स्त्रीपुंसयोः ॥—कुलकः, कुलश्रेष्ठी, इति २ शिल्पिकुल-प्रधानस्य ॥—मालाकारः, मालिकः, इति २ मालाकारस्य ॥—कुम्भकारः, कुलालः, इति २ कुलालस्य ॥—पलगण्डः, लेपकः, इति २ गृहादौ लेप-कारस्य ॥—तन्तुवायः, कुविन्दः, इति २ पटानां निर्मातरि ॥—तुन्नवायः, सौचिकः, इति २ कञ्चुक्यादेर्निर्मातरि ॥—रङ्गाजीवः, चित्रकरः, इति २ चित्रकारस्य ॥—शस्त्रमार्जः, असिधावकः, इति २ शस्त्रवर्धणोपजी-विनः ॥—पादूक, चर्मकारः, इति २ चर्मकारस्य ॥—व्योकारः, लोह-कारकः, इति २ लोहकारस्य ॥—नाडिधमः, स्वर्णकारः, कलादः, रुक्म-कारकः, इति ४ स्वर्णकारस्य ॥—शाङ्गिकः, काम्बविकः, इति २ शङ्खवल-यादेः कर्तरि ॥—शौल्विकः, ताम्रकुट्टकः, इति २ ताम्रकुट्टकस्य ॥—तक्षा, वर्धकिः, त्वष्टा, रथकारः, काष्ठतद्, इति ५ वर्धकेः । ग्रामाधीनो यस्तक्षा य ग्रामतक्षः इति १ । अनधीनकः कौटतक्षः स्यात् १ ॥—क्षुरी, मुष्ठी,

१६६

अमरकोषे

[११. शूद्रवर्गः]

क्षुरी मुण्डी दिवाकीर्तिनापितान्तावसायिनः	१९४८
निर्णेजकः स्याद्रजकः शौण्डिको मण्डहारकः	१९४९
जाबालः स्यादजाजीवो देवाजीवस्तु देवलः	१९५०
स्यान्माया शाम्बरी मायाकारस्तु प्रतिहारकः	१९५१
शैलालिनस्तु शैलूषा जायाजीवाः कृशाश्विनः	१९५२
भरता इत्यपि नटाश्चारणास्तु कुशीलवाः	१९५३
मार्दङ्गिका मौरजिकाः पाणिवादास्तु पाणिघाः	१९५४
वेणुध्माः स्युर्वैणविका वीणावादास्तु वैणिकाः	१९५५
जीवान्तकः शाकुनिको द्वौ वागुरिकजालिकौ	१९५६
वैतंसिकः कौटिकश्च मांसिकश्च समं त्रयम्	१९५७
भृतको भृतिभुक्कर्मकरो वैतनिकोऽपि सः	१९५८
वार्तावहो वैवधिको भारवाहस्तु भारिकः	१९५९

दिवाकीर्तिः, नापितः, अन्तावसायी, इति ५ नापितस्य ॥—निर्णेजकः, रजकः, इति २ वस्त्राणां धावकस्य ॥—शौण्डिकः, मण्डहारकः, इति २ सुराजी-
विनः ॥—जाबालः, अजाजीवः, इति २ अजापालस्य ॥—देवाजीवः, देवलः,
इति २ देवसेवोपजीविनः ॥—माया, शाम्बरी, इति २ इन्द्रजालस्य ॥—
मायाकारः, प्रतिहारकः, इति २ मायाविनः ॥—शैलाली, शैलूषः, जायाजीवः,
कृशाश्वी, भरतः, नटः, इति ६ नटानाम् ॥—चारणः, कुशीलवः, इति २
कथकानाम् ॥—मार्दङ्गिकाः, मौरजिकाः, इति २ मृदङ्गवादनकुशलानाम् ॥
पाणिवादाः, पाणिघाः, इति २ पाणिवादानाम् ॥—वेणुध्माः, वैणविकाः,
इति २ वेणुवादिनाम् ॥—वीणावादाः, वैणिकाः, इति २ वीणावादनं
शिल्पमेषाम् ॥ जीवान्तकः, शाकुनिकः, इति २ पक्षिणां हन्तरि ॥—
वागुरिकः, जालिकः, इति २ जालेन मृगान्बध्नतः ॥—वैतंसिकः, कौटिकः,
मांसिकः, इति ३ मांसविक्रयजीविनः ॥—भृतकः, भृतिभुक्, कर्मकरः,
वैतनिकः, इति ४ वैतनोपजीविनः ॥—वार्तावहः, वैवधिकः, इति २ वार्ताया
चाहके ॥—भारवाहः, भारिकः, इति २ भारिकस्य ॥ विवर्णः, पामरः,

पङ्क्तयः १९४८-१९७३]

द्वितीयं काण्डम्

१६७

विवर्णः पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः	१९६०
निहीनोऽपसदो जाल्मः क्षुल्लकश्चेतरश्च सः	१९६१
भृत्ये दासेरदासेयदासगोप्यकचेटकाः	१९६२
नियोज्यकिङ्करप्रैष्यभुजिष्यपरिचारकाः	१९६३
पराचितपरिस्कन्दपरजातपरैधिताः	१९६४
मन्दस्तुन्दपरिमृज आलस्यः शीतकोऽलसोऽनुष्णः	१९६५
दक्षे तु चतुरपेशलपटवः सूत्थान उष्णश्च	१९६६
चण्डालप्लवमातङ्गदिवाकीर्तिजनंगमाः	१९६७
निषादश्वपचावन्तेवासिचाण्डालपुक्कसाः	१९६८
भेदाः किरातशबरपुलिन्दा म्लेच्छजातयः	१९६९
व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकोऽपि सः	१९७०
कौलेयकः सारमेयः कुकुरो मृगदंशकः	१९७१
शुनको भषकः श्वा स्यादलर्कस्तु स योगितः	१९७२
श्वा विश्वकद्रुमृगयाकुशलः सरमा शुनी	१९७३

नीचः, प्राकृतः, पृथग्जनः, निहीनः, अपसदः, जाल्मः, क्षुल्लकः, इतरः, इति १० नीचस्य ॥—भृत्यः, दासेरः, दासेयः, दासः, गोप्यकः, चेटकः, नियोज्यः, किङ्करः, प्रैष्यः, भुजिष्यः, परिचारकः, इति ११ दासस्य ॥—पराचितः, परिस्कन्दः, परजातः, परैधितः, इति ४ परेण संवर्धितस्य ॥—मन्दः, तुन्दपरिमृजः, आलस्यः, शीतकः, अलसः, अनुष्णः, इति ६ अलसस्य ॥—दक्षः, चतुरः, पेशलः, पटुः, सूत्थानः, उष्णः, इति ६ दक्षस्य ॥ चण्डालः, प्लवः, मातङ्गः, दिवाकीर्तिः, जनंगमः, निषादः, श्वपचः, अन्तेवासी, चाण्डालः, पुक्कसः, इति १० चाण्डालस्य ॥—किरातः, शबरः, पुलिन्दः, इति ३ चण्डालभेदाः ॥—व्याधः, मृगवधाजीवः, मृगयुः, लुब्धकः, इति ४ व्याधस्य ॥—कौलेयकः, सारमेयः, कुकुरः, मृगदंशकः, शुनकः, भषकः, श्वा, इति ७ शुनकस्य ॥ योगितः श्वा अलर्कः स्यात् १। यो मृगयाकुशलः श्वा स विश्वकद्रुरिति १। शुनी

१६८

अमरकोषे

[११. शूद्रवर्गः]

विट्चरः सूकरो ग्राम्यो वर्करस्तरुणः पशुः	१९७४
आच्छोदनं मृगव्यं स्यादाखेटो मृगया स्त्रियाम्	१९७५
दक्षिणारुर्लब्धयोगादक्षिणेर्मा कुरङ्गकः	१९७६
चौरैकागारिकस्तेनदस्युतस्करमोषकाः	१९७७
प्रतिरोधिपरास्कन्दिपाटच्चरमलिम्लुचाः	१९७८
चौरिका सैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्त्रं तु तद्धने	१९७९
वीतंसस्तूपकरणं बन्धने मृगपक्षिणाम्	१९८०
उन्माथः कूटयन्त्रं स्याद्वागुरा मृगबन्धनी	१९८१
शुल्बं वराटकं स्त्री तु रज्जुस्त्रिषु वटी गुणः	१९८२
उद्धाटनं घटीयन्त्रं सलिलोद्धाहनं प्रहेः	१९८३
पुंसि वेमा वायदण्डः सूत्राणि नरि तन्तवः	१९८४
वाणिर्व्यूतिः स्त्रियौ तुल्ये पुस्तं लेप्यादिकर्मणि	१९८५
पाञ्चालिका पुत्रिका स्याद्वस्त्रदन्तादिभिः कृता	१९८६

सरमा स्यात् १। ग्राम्यः सूकरः विट्चरः स्यात् १। यस्तरुणः पशुः स वर्कर इति १॥—आच्छोदनम्, मृगव्यम्, आखेटः, मृगया, इति ४ पापद्वयः ॥ लुब्ध-
योगादक्षिणारुः पार्श्ववर्णी कुरङ्गको दक्षिणेर्मा स्यात् १॥ चौरः, ऐकागारिकः,
स्तेनः, दस्युः, तस्करः, मोषकः, प्रतिरोधिः, परास्कन्दिः, पाटच्चरः, मलिम्लुचः,
इति १० चोरस्य । चौरिका, सैन्यम्, स्तेयम्, चौर्यम्, इति ४ स्तेयस्य ।
चौर्यं धनं लोप्त्रं स्यात् । मृगपक्षिणां बन्धने यदुपकरणं स वीतंस
इति १॥—उन्माथः, कूटयन्त्रम्, इति २ मृगपक्षिबन्धनयन्त्रस्य ॥—
वागुरा, मृगबन्धनी, इति २ जालीकृततरज्जुविशेषे ॥—शुल्बम्, वराट-
कम्, रज्जुः वटी, गुणः, इति ५ रज्जोः । रज्जः स्त्रियाम् । वटी त्रिषु ।
प्रहेः सलिलोद्धाहने उद्धाटनम्, घटीयन्त्रम्, इति २ ॥—वेमा, वायदण्डः,
इति २ वस्त्रव्यूतिदण्डस्य ॥—सूत्राणि, तन्तवः, इति २ सूत्राणाम् ।
तन्तुः पुंसि ॥—वाणिः, व्यूतिः, इति २ तन्तुवानस्य । लेप्यादिकर्मणि पुस्त-
मिति १। वस्त्रदन्तादिभिः कृता पुत्रिका पाञ्चालिका स्यात् १। दन्तो गजदन्तः,

पङ्क्तयः १९७४-१९९७] द्वितीयं काण्डम्

१६९

जतुत्रपुविकारे तु जातुषं त्रापुषं त्रिषु	१९८७
पिटकः पेटकः पेडा मञ्जूषाथ विहङ्गिका	१९८८
भारयष्टिस्तदालम्बि शिष्यं काचोऽथ पादुका	१९८९
पादूरुपानत्स्त्री सैवानुपदीना पदायता	१९९०
नध्री वध्री वरत्रा स्यादश्वादेस्ताडनी कशा	१९९१
चाण्डालिका तु कण्डोलवीणा चण्डालवल्लकी	१९९२
नाराची स्यादेषणिका शाणस्तु निकषः कषः	१९९३
ब्रश्चनः पत्रपरशुरीषिका तूलिका समे	१९९४
तैजसावर्तनी मूषा भस्त्रा चर्मप्रसेविका	१९९५
आस्फोटनी वेधनिका कृपाणी कर्तरी समे	१९९६
वृक्षादनी वृक्षभेदी टङ्कः पाषाणदारणः	१९९७

आदिना चर्मकाष्ठमुच्छिद्येत्यादिग्रहणम् । जतुविकारो जातुषम् १ । त्रपुविकार-
 स्त्रापुषम् १ ॥—पिटकः, पेटकः, पेडा, मञ्जूषा, इति ४ वस्त्रालङ्कारादि-
 स्थापनमञ्जूषायाः ॥—विहङ्गिका, भारयष्टिः, इति २ शिष्याधारलगु-
 ङस्य । तस्यां भारयष्ट्यामालम्बते शिष्यम्, काचः, इति २ ॥—पादुका, पादः,
 उपानम्, इति ३ पादत्राणस्य । संबोधानत् पदायता अनुपदीना इति १ ॥—
 नध्री, वध्री, वरत्रा, इति ३ चर्ममय्या रज्ज्वाः ॥—अश्वादेस्ताडनी रज्जुः कशा
 स्यात् १ ॥ चाण्डालिका, कण्डोलवीणा, चण्डालवल्लकी, इति ३ किंनर्याख्याया
 अन्त्यजवीणायाः ॥—नाराची, एषणिका, इति २ स्वर्णकाराणां नारा-
 चाकृतिलोहशलाकायाः ॥—शाणः, निकषः, कषः, इति ३ स्वर्णघर्षण-
 शिलायाः ॥—ब्रश्चनः, पत्रपरशुः, इति २ स्वर्णादिच्छेदनार्थस्य परशोः
 ॥—ईषिका, तूलिका, इति २ शलाकाभेदस्य । तैजसावर्तनी मूषा स्यात्
 १ ॥ भस्त्रा, चर्मप्रसेविका, इति २ अग्निज्वलनार्थस्य चर्मप्रसेवकस्य ॥—
 आस्फोटनी, वेधनिका, इति २ मण्यादेर्वेधोपयुक्तस्य शस्त्रभेदस्य ॥—
 कृपाणी, कर्तरी, इति २ कर्तर्याः ॥—वृक्षादनी, वृक्षभेदी, इति २ वृक्ष-
 भेदनार्थस्य शस्त्रभेदस्य ॥—टङ्कः, पाषाणदारणः, इति २ पाषाणदारणा-

१७०

अमरकोषे

[११. शूद्रवर्गः]

क्रकचोऽस्त्री करपत्रमारा चर्मप्रभेदिका	१९९८
सूर्मीं स्थूणायःप्रतिमा शिल्पं कर्म कलादिकम्	१९९९
प्रतिमानं प्रतिबिम्बं प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया	२०००
प्रतिकृतिरर्चा पुंसि प्रतिनिधिरूपमोपमानं स्यात्	२००१
वाच्यलिङ्गाः समस्तुल्यः सदृक्षः सदृशः सदृक्	२००२
साधारणः समानश्च स्युरुत्तरपदे त्वमी	२००३
निभसंकाशनीकाशप्रतीकाशोपमादयः	२००४
कर्मण्या तु विधाभृत्याभृतयो भर्म वेतनम्	२००५
भरण्यं भरणं मूल्यं निर्वेशः पण इत्यपि	२००६
सुरा हलिप्रिया हाला परिश्रुद्वरुणात्मजा	२००७
गन्धोत्तमाप्रसन्नेराकादम्बर्यः परिश्रुता	२००८

र्थस्य घनभेदस्य ॥—क्रकचः, करपत्रम्, इति २ काष्ठादिविदारणार्थस्य शस्त्रस्य ॥—आरा, चर्मप्रभेदिका, इति २ चर्मखण्डनार्थस्य शस्त्रभेदस्य ॥—सूर्मी, स्थूणा, अयःप्रतिमा, इति ३ लोहप्रतिमायाः । कला गीतनृत्यादिकं यत्कर्म तच्छिल्पम् १ ॥—प्रतिमानम्, प्रतिबिम्बम्, प्रतिमा, प्रतियातना, प्रतिच्छाया, प्रतिकृतिः, अर्चा, प्रतिनिधिः, इति ८ प्रतिमायाः ॥—प्रतिनिधिः, पुंसि ॥—उपमा, उपमानम्, इति २ उपमितकरणस्य ॥—समः, तुल्यः सदृक्षः, सदृशः, सदृक्, साधारणः, समानः, इति ७ समान्तरस्य ॥—अमी उत्तरपदे स्थिताः सदृशपर्यायाः—निभः, संकाशः, नीकाशः, प्रतीकाशः, उपमा, इति ५ ॥—कर्मण्या, विधा, भृत्या, भृतिः, भर्म, वेतनम्, भरण्यम्, भरणम्, मूल्यम्, निर्वेशः, पणः, इति ११ वेतनस्य ॥—सुरा, हलिप्रिया, हाला, परिश्रुत, वरुणात्मजा, गन्धोत्तमा, प्रसन्ना, इरा, कादम्बरी,

पङ्क्तयः १९९८-२०१८]

द्वितीयं काण्डम्

१७१

मदिरा कश्यमद्ये चाप्यवदंशस्तु भक्षणम्	२००९
शुण्डापानं मदस्थानं मधुवारा मधुक्रमाः	२०१०
मध्वासवो माधवको मधु माध्वीकमद्वयोः	२०११
मैरेयमासवः सीधुर्मैदको जगलः समौ	२०१२
संधानं स्यादभिषवः किण्वं पुंसि तु नम्रहूः	२०१३
कारोत्तरः सुरामण्ड आपानं पानगोष्ठिका	२०१४
चषकोऽस्त्री पानपात्रं सरकोऽप्यनुतर्षणम्	२०१५
धूर्तोऽक्षदेवी कितवोऽक्षधूर्तो द्यूतकृतसमाः	२०१६
स्युर्लग्नकाः प्रतिभुवः सभिका द्यूतकारकाः	२०१७
द्यूतोऽस्त्रियामक्षवती कैतवं पण इत्यपि	२०१८

परितु ११, मदिरा, कश्यम्, मद्यम्, इति १३ मद्यस्य । तत्र यद्वक्षणं सोऽवदंश इति १ ॥—शुण्डापानम्, मदस्थानम्, इति २ मद्यगृहस्य ॥—मधुवारः, मधु-
क्रमः, इति २ मधुपानपरिपात्र्याः ॥—मध्वासवः, माधवकः, मधु, माध्वी-
कम्, इति ४ मधुकपुण्डोद्भवस्य मद्यस्य । तत्र माध्वीकं मधु च द्वयोर्नतु क्लीबे
एव ॥—मैरेयम्, आसवः, सीधुः, इति ३ इक्षुशाकादिजन्यस्य मद्यस्य ॥—
मैदकः, जगलः, इति २ सुराकल्कस्य ॥—संधानम्, अभिषवः, इति २ मद्य-
संधानस्य ॥—किण्वम्, नम्रहूः, इति २ तण्डुलादिद्रव्यकृतसुराबीजस्य ॥
—सुराया मण्डः कारोत्तर इति १ ॥—आपानम्, पानगोष्ठिका, इति २ पाना-
र्यायाः सभायाः ॥—चषकः, पानपात्रम्, इति २ मद्यपात्रस्य । चषकः पुंन-
पुंसकयोः ॥—सरकः, अनुतर्षणम्, इति २ मद्यपानस्य ॥—धूर्तः, अक्षदेवी,
कितवः, अक्षधूर्तः, द्यूतकृत, इति ५ द्यूतकृतः ॥—लग्नकः, प्रतिभुः, इति
२ ऋणादौ प्रतिनिधिभूतस्य ॥—सभिकाः, द्यूतकारकाः, इति २ ये द्यूतं
कारयन्ति तेषाम् । द्यूतः, अक्षवती, कैतवम्, पणः, इति ४ द्यूतस्य ॥—

१७२

अ एकोपे

[११. शुद्धवर्गः

पणोऽक्षेषु ग्लहोऽक्षास्तु देवनाः पाशकाश्च ते	२०१९
परिणायस्तु शारीणां समन्तान्नयनेऽस्त्रियाम्	२०२०
अष्टापदं शारिफलं प्राणिद्यूतं समाह्वयः	२०२१
उक्ता भूरिप्रयोगत्वादेकस्मिन्येऽत्र यौगिकाः	२०२२
ताद्धर्म्यादन्यतो वृत्ताव्यूहा लिङ्गान्तरेऽपि ते	२०२३

१२. काण्डसमाप्तिः

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने	२०२४
द्वितीयः काण्डो भूम्यादिः साङ्ग एव समर्थितः	२०२५

पणः, ग्लहः, इति २ पणस्य ॥—अक्षः, देवनाः, पाशकाः, इति ३ पाशकस्य । शारीणामितस्ततो नयने परिणाय इति १ ॥—अष्टापदम्, शारिफलम्, इति २ शारीणामाधारस्य ॥—प्राणिद्यूतं समाह्वय इति १ ॥—अत्र केषांचिल्लिङ्ग-भेदविधानाभावात्प्राप्तमपूर्णत्वं परिहरति—उक्ता इति । अत्र शुद्धवर्गे यौगिकाः भूरिप्रयोगत्वादेकस्मिन्नेव लिङ्गे उक्ता अन्यतस्ताद्धर्म्यालिङ्गान्तरेऽप्यूहनीयाः । अपिशब्दात् करणकुलालादयः पुंसि स्त्रियां च वर्तन्त इति ज्ञेयम् ॥

२०२४-२०२५ इति मया अमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने भूम्यादिर्द्वितीयः काण्डः साङ्ग एव समर्थितः ॥

श्रीमत्यमरविवेके महेश्वरेण विरचित एवमयं भूम्यादि-
द्वितीयः काण्डः समाप्तः ॥

पञ्चमः २०१९-२०२२]

तृतीयं काण्डम्

१७३

तृतीयं काण्डम्

१. वर्गभेदाः

विशेष्यनिघ्नैः संकीर्णैर्नानार्थैरव्ययैरपि २०२६

लिङ्गादिसंग्रहैर्वर्गाः सामान्ये वर्गसंश्रयाः २०२७

२. परिभाषा

स्त्रीदाराद्यैर्यद्विशेष्यं यादृशैः प्रस्तुतं पदैः २०२८

गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथा स्युस्तस्य भेदकाः २०२९

३. विशेष्यनिघ्नवर्गः

सुकृती पुण्यवान्धन्यो महेच्छस्तु महाशयः २०३०

हृदयालुः सुहृदयो महोत्साहो महोद्यमः २०३१

प्रवीणे निपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः २०३२

२०२६-२०२७ वक्ष्यमाणवर्गानाह—सामान्ये साधारणत्वात्सामान्याख्येऽ-
स्मिन्काण्डे विशेष्यनिघ्नैर्विशेष्यं स्त्रीदारादिपूर्वोक्तं तदधीनलिङ्गवचनैः सुकृत्यादिभिः
शब्दैः तथा संकीर्णैः परस्परविजातीयार्थैः, तथा नानार्थैरनेकार्थेषु वर्तमानैर्नानाश्लोका-
दिभिः अव्ययैराद्यादिभिर्लिङ्गसंग्रहैरुपलक्षितास्तत्तन्नामका वर्गाः । वक्ष्यन्त इति शेषः ॥

२०२८-२०२९ यादृशैः स्त्रीलिङ्गत्वादियुक्तैः स्त्रीदाराद्यैः पदैर्यद्विशेष्यं स्त्री-
दारादिरूपं यथा प्रस्तुतं प्रकान्तं तस्य विशेष्यस्य भेदका व्यावर्तका गुणद्रव्यक्रिया-
विशिष्टाः शब्दास्तथा स्युः । तत्र गुणः सुकृतादिः । तद्विशिष्टो यथा—‘सुकृतिनी
स्त्री’, ‘सुकृतिनो दाराः’, ‘सुकृति कुलम्’ ‘द्रव्यं दण्डादि’ । तद्विशिष्टो यथा—
‘दण्डिनी स्त्री’, ‘दण्डिनो दाराः’, ‘दण्डि कुलम्’ । क्रियावचनादिव्यापारः ।
तद्विशिष्टो यथा—‘पाचिका स्त्री’, ‘पाचका दाराः’, ‘पाचकं कुलम्’ ॥

२०३०-२२५० सुकृती, पुण्यवान्, धन्यः, इति ३ भाग्यसंपन्नस्य ॥—
महेच्छः, महाशयः, इति २ उदारचित्तस्य दयालोः ॥—हृदयालुः, सुहृदयः,
इति २ प्रशस्तचित्तस्य ॥—महोत्साहः, महोद्यमः, इति २ महोद्यमस्य ॥—
प्रवीणः, निपुणः, अभिज्ञः, विज्ञः, निष्णातः, शिक्षितः, वैज्ञानिकः, कृतमुखः,

१७४

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः]

वैज्ञानिकः कृतमुखः कृती कुशल इत्यपि	२०३३
पूज्यः प्रतीक्ष्यः सांशयिकः संशयापन्नमानसः	२०३४
दक्षिणीयो दक्षिणार्हस्तत्र दक्षिण्य इत्यपि	२०३५
स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौण्डा बहुप्रदे	२०३६
जैवातृकः स्यादायुष्मानन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित्	२०३७
परीक्षकः कारणिको वरदस्तु समर्थकः	२०३८
हर्षमाणो विकुर्वाणः प्रमना हृष्टमानसः	२०३९
दुर्मना विमना अन्तर्मनाः स्यादुत्क उन्मनाः	२०४०
दक्षिणे सरलोदारौ सुकलो दातृभोक्तरि	२०४१
तत्परे प्रसितासक्ताविष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः	२०४२
प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः	२०४३
गुणैः प्रतीते तु कृतलक्षणाहतलक्षणौ	२०४४

कृती, कुशलः, इति १० प्रवीणस्य ॥—पूज्यः, प्रतीक्ष्यः, इति २ पूज्यस्य ॥—सांशयिकः, संशयापन्नमानसः, इति २ संशयापन्नमानसस्य ॥—दक्षिणीयः, दक्षिणार्हः, दक्षिण्यः, इति ३ दक्षिणार्हस्य ॥—वदान्यः, स्थूललक्ष्यः, दानशौण्डः, बहुप्रदः, इति ४ दानशूरस्य ॥—जैवातृकः, आयुष्मान्, इति २ आयुष्मतः ॥—अन्तर्वाणिः, शास्त्रवित्, इति २ शास्त्रज्ञस्य ॥—परीक्षकः, कारणिकः, इति २ प्रमाणैरर्थनिश्चायकस्य ॥ वरदः, समर्थकः इति २ वराणां दातरि ॥ हर्षमाणः, विकुर्वाणः, प्रमनाः, हृष्टमानसः, इति ४ हृष्टचेतसः ॥—दुर्मनाः, विमनाः, अन्तर्मनाः, इति ३ व्याकुलचेतसः ॥—उत्कः, उन्मनाः, इति २ उत्कण्ठितस्य ॥—दक्षिणः, सरलः, उदारः, इति ३ सरलस्य ॥—दातृभोक्तरि सुकल इति १ ॥ तत्परे, प्रसितः, आसक्तः, इति ३ तत्परस्य ॥—इष्टार्थोद्युक्तः, उत्सुकः, इति २ अभिमतार्थे सोद्योगस्य ॥—प्रतीतः, प्रथितः, ख्यातः, वित्तः, विज्ञातः, विश्रुतः, इति ६ ख्यातस्य ॥—कृतलक्षणः, आहतलक्षणः, इति २ शौर्यादिभिः ख्याते ॥—

पङ्क्तयः २०३३-२०५७]

तृतीयं काण्डम्

१७५

इभ्य आढ्यो धनी स्वामी त्वीश्वरः पतिरीशिता	२०४५
अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधिपः	२०४६
अधिकर्द्धिः समृद्धः स्यात् कुटुम्बव्यापृतस्तु यः	२०४७
स्यादभ्यागारिकस्तस्मिन्नुपाधिश्च पुमानयम्	२०४८
वराङ्गरूपोपेतो यः सिंहसंहननो हि सः	२०४९
निर्वार्यः कार्यकर्ता यः संपन्नः सत्त्वसंपदा	२०५०
अवाचि मूकोऽथ मनोजवसः पितृसन्निभः	२०५१
सत्कृत्यालंकृतां कन्यां यो ददाति स कूकुदः	२०५२
लक्ष्मीवाँलक्ष्मणः श्रीलः श्रीमान्निगधस्तु वत्सलः	२०५३
स्यादयालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः समाः	२०५४
स्वतन्त्रोऽपावृतः स्वैरी स्वच्छन्दो निरवग्रहः	२०५५
परतन्त्रः पराधीनः परवान्नाथवानपि	२०५६
अधीनो निघ्न आयत्तोऽस्वच्छन्दो गृह्यकोऽप्यसौ	२०५७

इभ्यः, आढ्यः, धनी, इति ३ धनिनः ॥—स्वामी, ईश्वरः, पतिः, ईशिता, अधिभूः, नायकः, नेता, प्रभुः, परिवृढः, अधिपः, इति १० प्रभोः ॥—अधिकर्द्धिः, समृद्धः, इति २ सुसंपन्नस्य ॥—कुटुम्बव्यापृतः, अभ्यागारिकः, उपाधिः, इति ३ कुटुम्बव्यापणादिव्यापारयुक्तस्य । वरैरङ्गरूपैरुपेतो यः स सिंहसंहनन इति १ ॥ यः सत्त्वसंपदा संपन्नः सन् कार्यं करोति स निर्वार्य इति १ ॥—अवाक्, मूकः, इति २ मूकस्य ॥—मनोजवसः, पितृसन्निभः, इति २ पितृतुल्यस्य । आदरपूर्वकमलंकृता कन्यां यो ददाति स कूकुद इति १ ॥—लक्ष्मीवान्, लक्ष्मणः, श्रीलः, श्रीमान्, इति ४ लक्ष्मीवतः ॥—निगधः, वत्सलः, इति २ स्नेहयुक्तस्य ॥—दयालुः, कारुणिकः, कृपालुः, सूरतः, इति ४ दयाशीलस्य ॥ स्वतन्त्रः, अपावृतः, स्वैरी, स्वच्छन्दः, निरवग्रहः, इति ५ स्वच्छन्दस्य ॥—परतन्त्रः, पराधीनः, परवान्, नाथवान्, इति ४ पराधीनस्य ॥—अधीनः, निघ्नः, आयत्तः, अस्वच्छन्दः, गृह्यकः, इति ५

१७६

अमरकोषे .

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः]

खलपूः स्याद्बहुकरो दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः	२०५८
जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात्कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः	२०५९
कर्मक्षमोऽलंकर्मीणः क्रियावान्कर्मसूद्यतः	२०६०
स कर्मः कर्मशीलो यः कर्मशूरस्तु कर्मठः	२०६१
भरण्यभुक्कर्मकरः कर्मकारस्तु तत्क्रियः	२०६२
अपस्नातो मृतस्नात आमिषाशी तु शौष्कलः	२०६३
बुभुक्षितः स्यात्क्षुधितो जिघत्सुरशनायितः	२०६४
परान्नः परपिण्डादो भक्षको घस्मरोऽन्नरः	२०६५
आद्यूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते	२०६६
उभौ त्वात्मंभरिः कुक्षिंभरिः स्वोदरपूरके	२०६७
सर्वाङ्गीनस्तु सर्वाङ्गभोजी गृध्रस्तु गर्धनः	२०६८
लुब्धोऽभिलाषुकस्तृष्णक्समौ लोलुपलोलुभौ	२०६९

अधीनस्य ॥—खलपूः, बहुकरोः, इति २. संमार्जनादिकारिणः ॥—
 दीर्घसूत्रः, चिरक्रियः, इति २. आलस्ययुक्तस्य ॥—जाल्मः, असमीक्ष्यकारी,
 इति २. गुणदोषानविमृश्यकारिणः । यः क्रियासु मन्दः स कुण्ठ इति १ ॥—
 कर्मक्षमः, अलंकर्मीणः, इति २. कर्मणि शक्तस्य ॥ कर्मसु य उद्युक्तः स
 क्रियावानिति १ ॥—कर्मः, कर्मशीलः, इति २. नित्यं कर्मण्येव प्रवृत्तस्य ॥
 कर्मशूरः, कर्मठः, इति २. कर्मशूरस्य ॥—भरण्यभुक्, कर्मकरः, इति २.
 वेतनं गृहीत्वा कर्म करोति तस्य । वेतनं विनापि क्रियावान् स कर्मकारः
 इति १ ॥—अपस्नातः, मृतस्नातः, इति २. मृतमुद्दिश्य स्नातस्य ॥—आमिषाशी,
 शौष्कलः, इति २. मत्स्यमांसभक्षकस्य ॥—बुभुक्षितः, क्षुधितः, जिघत्सुः,
 अशनायितः, इति ४. बुभुक्षितस्य ॥—परान्नः, परपिण्डादः, इति २. परा-
 न्नोपजीविनः ॥—भक्षकः, घस्मरः, अन्नरः, इति ३. भक्षणशीलस्य ॥—
 आद्यूनः, औदरिकः, इति ३. विजिगीषाविवर्जिते ॥—आत्मंभरिः, कुक्षिंभरिः,
 इति २. यः स्वोदरं विभर्ति तस्य ॥—सर्वाङ्गीनः, सर्वाङ्गभोजी, इति २.
 सर्वाङ्गभोजिनः ॥ गृध्रः गर्धनः, इति २. आकाङ्क्षाशीलस्य ॥—लुब्धः,
 अभिलाषुकः, तृष्णक्, इति ३. अभिलाषशीलस्य ॥—लोलुपः, लोलुभः,

पङ्क्तयः २०५८-२०८१] तृतीयं काण्डम्

१७०

सोन्मादस्तून्मदिष्णुः स्यादविनीतः समुद्धतः	२०५८
मत्ते शौण्डोत्कटक्षीबाः कामुके कमिताऽनुकः	२०७१
कम्पः कामयिताऽभीकः कमनः कामनोऽभिकः	२०७२
विधेयो विनयग्राही वचनेस्थित आश्रवः	२०७३
वश्यः प्रणेतो निभृतविनीतप्रश्रिताः समाः	२०७४
धृष्टे धृष्णाग्वियातश्च प्रगल्भः प्रतिभान्विते	२०७५
स्यादधृष्टे तु शालीनो विलक्षो विस्मयान्विते	२०७६
अधीरे कातरस्त्रस्ते भीरुभीरुकभीलुकाः	२०७७
आशंसुराशंसितरि गृह्यालुर्ग्रहीतरि	२०७८
श्रद्धालुः श्रद्धया युक्ते पतयालुस्तु पातुके	२०७९
लज्जाशीलेऽपत्रपिष्णुर्वन्दारुरभिवादके	२०८०
शरारुर्घातुको हिंस्रः स्याद्वर्षिष्णुस्तु वर्धनः	२०८१

इति २ अतिटृष्णाशीलस्य ॥ सोन्मादः, उन्मदिष्णुः, इति २ उन्माद-
शीलस्य ॥—अविनीतः, समुद्धतः, इति २ दुर्विनीतस्य ॥—मत्तः,
शौण्डः, उत्कटः, क्षीबः, इति ४ मत्तस्य ॥—कामुकः, कमिता, अनुकः, कम्पः,
कामयिता, अभीकः, कमनः, कामनः, अभिकः, इति ९ कामुकस्य ॥—विधेयः,
विनयग्राही, वचनेस्थितः, आश्रवः, इति ४ वचनग्राहिणि ॥—वश्यः, प्रणेतः,
इति २ वशंगतस्य ॥—निभृतः, विनीतः, प्रश्रितः, इति ३ विनीतस्य ॥—
धृष्टः, धृष्णक्, वियातः, इति ३ अविनीतस्य ॥—प्रगल्भः, प्रतिभान्वितः,
इति २ सप्रतिभस्य ॥—अधृष्टः, शालीनः, इति २ सलज्जस्य ॥—विलक्षः,
विस्मयान्वितः, इति २ प्राप्ताश्चर्यस्य ॥—अधीरः, कातरः, इति २ भयभ्रु-
पिपासादिव्याकुलस्य ॥—त्रस्तः, भीरुः, भीरुकः, सीलुकः, इति ४ भय-
शीलस्य ॥—आशंसुः, आशंसिता, इति २ वाञ्छाशीलस्य ॥—गृह्यालुः,
ग्राही, इति २ ग्रहणशीलस्य । श्रद्धया युक्ते श्रद्धालुरिति १ ॥—पतयालुः,
पातुकः, इति २ पतनशीलस्य ॥—लज्जाशीलः, अपत्रपिष्णुः, इति २
लोकलज्जायुक्तस्य ॥—वन्दारुः, अभिवादकः, इति २ वन्दनशीलस्य ॥
—शरारुः, घातुकः, हिंस्रः, इति ३ हिंसाशीले ॥—वर्षिष्णुः, वर्धनः, इति २
य. को. घ. १२

उत्पतिष्णुस्तूत्पतिताऽलंकरिष्णुस्तु मण्डनः	२०८२
भूष्णुर्भविष्णुर्भविता वर्तिष्णुर्वर्तनः समौ	२०८३
निराकरिष्णुः क्षिमुः स्यात् सान्द्रस्निग्धस्तु मेदुरः	२०८४
ज्ञाता तु विदुरो विन्दुर्विकामी तु विकस्वरः	२०८५
विसृत्तरो विसृमरः प्रसारी च विसारिणि	२०८६
सहिष्णुः सहनः क्षन्ता तितिक्षुः क्षमिता क्षमी	२०८७
क्रोधनोऽमर्षणः कोपी चण्डस्त्यन्तकोपनः	२०८८
जागरूको जागरिता घूर्णितः प्रचलायितः	२०८९
स्वप्नकशयालुर्निद्रालुर्निद्राणशयितौ समौ	२०९०
पराङ्मुखः पराचीनः स्यादवाङ्म्यधोमुखः	२०९१
देवानञ्चति देवद्यङ् विष्वद्यङ् विष्वगञ्चति	२०९२
यः सहाञ्चति सध्र्यङ् स स तिर्यङ् यस्तिरोऽञ्चति	२०९३

वर्धनशीलस्य ॥—उत्पतिष्णुः, उत्पतिता, इति २ उत्पत्तनशीलस्य ॥—
 अलंकरिष्णुः, मण्डनः, इति २ अलंकरणशीले ॥—भूष्णुः, भविष्णुः, भविता,
 इति ३ भवनशीले ॥—वर्तिष्णुः, वर्तनः, इति २ वर्तनशीले ॥—निराक-
 रिष्णुः, क्षिमुः, इति २ निराकर्तरि । सान्द्रस्निग्धः मेदुरः स्यात् १ ॥—ज्ञाता,
 विदुर, विन्दुः, इति ३ ज्ञानरि ॥—विकामी, विकस्वरः, इति २ विकास-
 शीले ॥—विसृत्तरो, विसृमरः, प्रसारी, विसारी, इति ४ प्रसरण-
 शीले ॥—सहिष्णुः, सहनः, क्षन्ता, तितिक्षुः, क्षमिता, क्षमी, इति ६ क्षमा-
 शीले ॥—क्रोधनः, अमर्षणः, कोपी, इति ३ कोपशीलस्य ॥—चण्डः,
 अत्यन्तकोपनः, इति २ अतिक्रोधशीले ॥—जागरूकः, जागरिता, इति २
 जागरणशीले ॥—घूर्णितः, प्रचलायितः, इति २ निद्राघूर्णितस्य ॥—
 स्वप्नक, शयालुः, निद्रालुः, इति ३ निद्राशीलस्य ॥—निद्राणः, शयितः,
 इति २ सुप्तस्य ॥—पराङ्मुखः, पराचीनः, इति २ विमुखस्य ॥—अवाङ्,
 अधोमुखः, इति २ अवाङ्मुखस्य । यो देवानञ्चति स देवद्यङ् १ । यो
 विष्वगञ्चति स विष्वद्यङ् १ । यः सहाञ्चति स सध्र्यङ् १ । यस्तिरोऽञ्चति स

[अक्षयः २०८२-२१०५]

तृतीयं काण्डम्

१०९

इदो वदावदो वक्ता वागीशो वाक्पतिः समौ	२०९४
वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मी वावदूकोऽतिवक्तरि	२०९५
राजल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्हवाक्	२०९६
दुर्मुखे मुखरावद्धमुखौ शक्नुः प्रियंवदे	२०९७
लोहलः स्यादस्फुटवागर्हवादी तु कद्वदः	२०९८
समौ कुवादकुचरौ स्यादसौम्यस्वरोऽस्वरः	२०९९
त्वणः शब्दनो नान्दीवादी नान्दीकरः समौ	२१००
जडोऽज्ञ एडमूकस्तु वक्तुं श्रोतुमशिक्षिते	२१०१
तूष्णींशीलस्तु तूष्णीको नग्नोऽवासा दिगम्बरे	२१०२
निष्कासितोऽवकृष्टः स्यादपध्वस्तस्तु धिक्कृतः	२१०३
आत्तगर्वोऽभिभूतः स्याद्दापितः साधितः समौ	२१०४
प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्यात् प्रत्याख्यातो निराकृतः	२१०५

तिर्यङ् ५ ॥—वदः, वदावदः, वक्ता, इति ३ वक्तरि ॥—वागीशः, वाक्पतिः, इति २ अनवद्योहामवादिनि ॥—वाचोयुक्तिपटुः, वाग्मी, इति २ नैयायिकस्य ॥—वावदूकः, अतिवक्ता, इति २ बहुभाषिणि ॥—जल्पाकः, वाचालः, वाचाटः, बहुगर्हवाक्, इति ४ बहुवाच्यवाचालस्य ॥—दुर्मुखः, मुखरः, अवद्धमुखः, इति ३ अनर्गलमुखस्य ॥—शक्नुः, प्रियंवदः, इति २ प्रियवादिनि ॥—लोहलः अस्फुटवाक्, इति २ अस्फुटवादिनि ॥—गर्हवादी, कद्वदः, इति २ कुत्सितभाषिणि ॥—कुवादः, कुचरः, इति २ दोषकथनशीले ॥—असौम्यस्वरः, अस्वरः, इति २ काकादिस्वरवदपस्वरयुक्तस्य ॥ त्वणः, शब्दनः, इति २ शब्दशीलस्य ॥—नान्दीवादी, नान्दीकरः, इति २ स्तुतिविशेषवादिनः ॥—जडः, अज्ञः, इति २ अत्यन्तमूढस्य ॥ यो वक्तुं श्रोतुं व शिक्षितो न भवति स एडमूकः १ ॥—तूष्णींशीलः, तूष्णीकः, इति २ तूष्णींभावयुक्तस्य ॥—नग्नः, अवासाः, दिगम्बरः, इति ३ नग्नस्य ॥—निष्कासितः, अवकृष्टः, इति २ निर्गमितस्य ॥—अपध्वस्तः, धिक्कृतः, इति २ निर्भर्त्सितस्य ॥—आत्तगर्वः, अभिभूतः, इति २ भङ्गदर्पस्य ॥—दापितः, साधितः, इति २ प्रदापितस्य ॥—प्रत्यादिष्टः, निरस्तः, प्रत्याख्यातः, निराकृतः, इति ४

१८०

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः

निकृतः स्याद्विप्रकृतो विप्रलब्धस्तु वञ्चितः	२१०६
मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो हतश्च सः	२१०७
अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो बद्धे कीलितसंयतौ	२१०८
आपन्न आपत्प्राप्तः स्यात् कांदिशीको भयद्रुतः	२१०९
आक्षारितः क्षारितोऽभिशस्ते संकसुकोऽस्थिरे	२११०
व्यसनातौपरतौ द्वौ विहस्तव्याकुलौ समौ	२१११
विक्लवो विह्वलः स्यात्तु विवशोऽरिष्टदुष्टधीः	२११२
कश्यः कशार्हं संनद्धे त्वाततायी वधोद्यते	२११३
द्वेष्ये त्वक्षिगतो वध्यः शीर्षच्छेद्य इमौ समौ	२११४
विष्यो विषेण यो वध्यो मुसल्यो मुसलेन यः	२११५
शिश्विदानोऽकृष्णकर्मा चपलश्चिकुरः समौ	२११६
दोषैकदृक् पुरोभागी निकृतस्त्वनृजुः शठः	२११७

निराकृतस्य ॥—निकृतः, विप्रकृतः, इति २ विवर्णीकृतस्य ॥—विप्रलब्धः, वञ्चितः, इति २ वञ्चनं प्राप्तस्य ॥—मनोहतः, प्रतिहतः, प्रतिबद्धः, हतः, इति ४ मनसि हतस्य ॥—अधिक्षिप्तः, प्रतिक्षिप्तः, इति २ कृताक्षेपस्य ॥—बद्धः, कीलितः, संयतः, इति ३ रज्ज्वादिना निबद्धस्य ॥—आपन्नः, आपत्प्राप्तः, इति २ आपदं गतस्य ॥—कांदिशीकः, भयद्रुतः, इति २ भयात्पलायितस्य ॥—आक्षारितः, क्षारितः, अभिशस्तः, इति ३ लोकापवादेन दूषितस्य ॥—संकसुकः, अस्थिरः, इति २ चलप्रकृतेः । व्यसनार्तः, उपरक्तः, इति २ व्यसनपीडितस्य ॥—विहस्तः, व्याकुलः, इति २ शोकादिभिरितिकर्तव्यतामूढस्य ॥—विक्लवः, विह्वलः, इति २ शोकादिना गात्रभङ्गं प्राप्तस्य ॥—विवशः, अरिष्टदुष्टधीः, इति २ आसन्नमरणदूषितबुद्धेः ॥—कश्यः, कशार्हः, इति २ कशाघातमर्हतः । वधोद्यते संनद्धे आततायीति १ ॥—द्वेष्यः, अक्षिगतः, इति २ द्वेषार्हस्य । वध्यः, शीर्षच्छेद्यः, इति २ वधार्हस्य । यो विषेण वध्यः स विष्य इति १ । यो मुसलेन वध्यः स मुसल्य इति १ । शिश्विदानः, अकृष्णकर्मा, इति २ पुण्यकर्मणः ॥—चपलः, चिकुरः, इति २ चपलस्य ॥—दोषैकदृक्, पुरोभागी, इति २ दोषमात्रं पश्यतः ॥—

पङ्क्तयः २१०६-२१२९] तृतीयं काण्डम्

१८१

र्णोजपः सूचकः स्यात् पिशुनो दुर्जनः खलः	२११८
शंसो घातुकः क्रूरः पापो धूर्तस्तु वञ्चकः	२११९
अज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेयबालिशः	२१२०
हृदये कृपणक्षुद्रकिंपचानमितंपचाः	२१२१
नेःस्वस्तु दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतोऽपि सः	२१२२
नीयको याचनको मार्गणो याचकार्थिनौ	२१२३
अहंकारवानहंयुः शुभंयुस्तु शुभान्वितः	२१२४
देव्योपपादुका देवा नृगवाद्या जरायुजाः	२१२५
खेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसर्पादयोऽण्डजाः	२१२६
गद्भिदस्तरुगुल्माद्या उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम्	२१२७
सुन्दरं रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनम्	२१२८
कान्तं मनोरमं रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम्	२१२९

निकृतः, अच्युतः, शठः, इति ३ यस्यान्तःकरणं वक्रं तस्य । कर्णेजपः, सूचकः, इति २ कर्णे परापवादं वदतः ॥—पिशुनः, दुर्जनः, खलः, इति ३ परस्परभेदनशीलस्य ॥—शंसः, घातुकः, क्रूरः, पापः, इति ४ परद्रोहशीले ॥—धूर्तः, वञ्चकः, इति २ प्रतारणशीलस्य ॥—अज्ञः, मूढः, यथाजातः, मूर्खः, वैधेयः, बालिशः, इति ६ मूर्खस्य ॥—कदर्यः, कृपणः, क्षुद्रः, किंपचानः, मितंपचः, इति ५ कृपणस्य ॥—निःस्वः, दुर्विधः, दीनः, दरिद्रः, दुर्गतः, इति ५ दरिद्रस्य ॥—वनीयकः, याचनकः, मार्गणः, याचकः, अर्थी, इति ५ याचकस्य ॥—अहंकारवान्, अहंयुः, इति २ अहंकारिणः ॥—शुभंयुः, शुभान्वितः, इति २ शुभयुक्तस्य । देवा दिव्योपपादुका उच्यन्ते १ । नृगवाद्या जरायुजाः स्युः १ । कृमिदंशाद्याः खेदजाः स्युः १ । खेदहेतुत्वाद्दूष्मा खेदः, ततो जाताः खेदजाः । पक्ष्यादयोऽण्डजा इति १ । तरुगुल्माद्या उद्भिदः १ ॥—उद्भिदः, उद्भिज्जम्, उद्भिदम्, इति ३ उद्भिदि ॥—सुन्दरम्, रुचिरम्, चारु, सुषमम्, साधु, शोभनम्, कान्तम्, मनोरमम्, रुच्यम्, मनोज्ञम्, मञ्जु, मञ्जुलम्, इति १२ सुन्दरस्य ॥—यस्य दर्शनात् दृङ्मनसोस्तृप्तेरन्तो नास्ति तदासे-

१८२

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः]

तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्य दर्शनात्	२१३०
अभीष्टेऽभीप्सितं हृद्यं दयितं वल्लभं प्रियम्	२१३१
निकृष्टप्रतिकृष्टार्वरैफयाप्यावमाधमाः	२१३२
कुपूयकुत्सितावद्यखेटगर्ह्याणकाः समाः	२१३३
मलीमसं तु मलिनं कच्चरं मलदूषितम्	२१३४
पूतं पवित्रं मेध्यं च वीध्रं तु विमलार्थकम्	२१३५
निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं निःशोध्यमनवस्करम्	२१३६
असारं फल्गु शून्यं तु वशिकं तुच्छरिक्तके	२१३७
क्लीबे प्रधानं प्रमुखप्रवेकानुत्तमोत्तमाः	२१३८
मुख्यवर्यवरेण्याश्च प्रवर्होऽनवरार्धवत्	२१३९
परार्ध्याग्रप्राग्रहरप्राग्याग्याग्रीयमग्रियम्	२१४०
श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात् सत्तमश्चातिशोभने	२१४१
स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुञ्जराः	२१४२
सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः	२१४३

चनकं स्यात् १ ॥—अभीष्टम्, अभीप्सितम्, हृद्यम्, दयितम्, वल्लभम्, प्रियम्, इति ६ अभीष्टस्य ॥—निकृष्टः, प्रतिकृष्टः, अर्वा, रेफः, यायः, अवमः, अधमः, कुपूयः कुत्सितः, अवद्यः, खेटः, गर्ह्यः, अणकः, इति १३ अधमस्य ॥—मलीमसम्, मलिनम्, कच्चरम्, मलदूषितम्, इति ४ अनुज्वलस्य । पूतम्, पवित्रम्, मेध्यम्, इति ३ पवित्रस्य ॥ वीध्रमिति विमलार्थकम् १ ॥ निर्णिक्तम्, शोधितम्, मृष्टम्, निःशोध्यम्, अनवस्करम्, इति ५ अपनीतमलस्य ॥—असारम्, फल्गु, इति २ निर्बलस्य । शून्यम्, वशिकम्, तुच्छम्, रिक्तम्, इति ४ रिक्तस्य ॥ प्रधानम्, प्रमुखः, प्रवेकः, अनुत्तमः, उत्तमः, मुख्यः, वर्यः, वरेण्यः, प्रवर्हः, अनवरार्धः, परार्धः, अग्रः, प्राग्रहरः, प्राग्यः, अग्यः, अग्रीयः, अग्रियः, इति १७ प्रधानस्य । प्रधानं नित्यं क्लीबे ॥—श्रेयान्, श्रेष्ठः, पुष्कलः, सत्तमः, अतिशोभनः, इति ५ अत्यन्तशोभनस्य । व्याघ्रादय एते शब्दा उत्तरपदे पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः । 'आद्य'शब्दात्सोमादयः ॥—अप्राग्यम्, अप्रधानम्,

पङ्क्तयः २१३०-२१५६] तृतीयं काण्डम्

१८३

अप्राप्यं द्व्यहीने द्वे अप्रधानोपसर्जने	२१४४
विशङ्कटं पृथु बृहद्विशालं पृथुलं महत्	२१४५
वडोरुविपुलं पीनपीन्नी तु स्थूलपीवरे	२१४६
स्तोकाल्पक्षुलकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु	२१४७
स्त्रियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः	२१४८
अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यपि	२१४९
प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदभ्रं बहुलं बहु	२१५०
पुरुहः पुरु भूयिष्ठं स्फारं भूयश्च भूरि च	२१५१
परःशताद्यास्ते येषां परा संख्या शतादिकात्	२१५२
गणनीये तु गणयेयं संख्याते गणितमथ समं सर्वम्	२१५३
विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तनिखिलाखिलानि निःशेषम्	२१५४
समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं स्यादनूनके	२१५५
घनं निरन्तरं सान्द्रं पेलवं विरलं तनु	२१५६

उपसर्जनम्, इति ३ अप्रधानस्य । तत्राप्रधानोपसर्जने द्वे द्व्यहीने स्त्रीपुंसाभ्यां हीने क्लीबे ॥—विशङ्कटम्, पृथु, बृहत्, विशालम्, पृथुलम्, महत्, वडूम्, उरु, विपुलम्, इति ९ विस्तीर्णस्य ॥—पीनम्, पीव, स्थूलम्, पीवरम्, इति ४ स्थूलस्य ॥—स्तोकः, अल्पः, क्षुलकः, इति ३ अल्पस्य ॥—सूक्ष्मम्, श्लक्ष्णम्, दभ्रम्, कृशम्, तनु, मात्रा, त्रुटिः, लवः, लेशः, कणः, अणुः, इति ११ सूक्ष्मस्य । मात्रात्रुटी स्त्रियौ । लवादिः पुंसि ॥—अल्पिष्ठम्, अल्पीयः, कनीयः, अणीयः, इति ४ अत्यल्पे ॥—प्रभूतम्, प्रचुरम्, प्राज्यम्, अदभ्रम्, बहुलम्, बहु, पुरुहः, पुरु, भूयिष्ठम्, स्फारम्, भूयः, भूरि, इति १२ बहुलस्य । येषां संख्या शतात्सहस्राच्च परा ते क्रमेण परःशताः, परःसहस्राः स्युरेकैकम् ॥—गणनीयम्, गणयेयम्, इति २ गणयितुं शक्यस्य ॥—संख्यातम्, गणितम्, इति २ संख्यातस्य ॥—समम्, सर्वम्, विश्वम्, अशेषम्, कृत्स्नम्, समस्तम्, निखिलम्, अखिलम्, निःशेषम्, समग्रम्, सकलम्, पूर्णम्, अखण्डम्, अनूनकम्, इति १४ समग्रस्य ॥ घनम्, निरन्तरम्, सान्द्रम्, इति ३ निबिडस्य ॥—पेल-

१८४

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः]

समीपे निकटासन्नसंनिकृष्टसनीडवत्	२१५७
सदेशाभ्याशसविधसमर्यादसवेशवत्	२१५८
उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यग्रा अप्यभितोऽव्ययम्	२१५९
संसक्ते त्वव्यवहितमपदान्तरमित्यपि	२१६०
नेदिष्ठमन्तिकतमं स्यादूरं विप्रकृष्टकम्	२१६१
दवीयश्च दविष्ठं च सुदूरं दीर्घमायतम्	२१६२
वर्तुलं निस्तलं वृत्तं बन्धुरं तून्नतानतम्	२१६३
उच्चप्रांशून्नतोदग्रोच्छ्रितास्तुङ्गेऽथ वामने	२१६४
न्यङ्नीचखर्वह्रस्वाः स्युरवाग्रेऽवनतानतम्	२१६५
अरालं वृजिनं जिह्वमूर्मिमत्कुञ्चितं नतम्	२१६६
आविद्धं कुटिलं भुग्नं वेल्लितं वक्रमित्यपि	२१६७
ऋजावजिह्वप्रगुणौ व्यस्ते त्वप्रगुणाकुलौ	२१६८

वम्, विरलम्, तनु, इति ३ विरलस्य ॥—समीपः, निकटः, आसन्नः, सन्निकृष्टः, सनीडः, सदेशः, अभ्याशः, सविधः, समर्यादः, सवेशः, उपकण्ठः, अन्तिकः, अभ्यर्णः, अभ्यग्रः, अभितः, इति १५ समीपस्य । तत्राभित इत्यव्ययम् ॥—संसक्तम्, अव्यवहितम्, अपदान्तरम्, इति ३ संलग्नस्य ॥—नेदिष्ठम्, अन्तिकतमम्, इति २ अतिनिकटस्य ॥—दूरम्, विप्रकृष्टकम्, इति २ दूरस्य ॥—दवीयः, दविष्ठम्, सुदूरम्, इति ३ अत्यन्तदूरस्य । दीर्घम्, आयतम्, इति २ दीर्घस्य ॥—वर्तुलम्, निस्तलम्, वृत्तम्, इति ३ वर्तुलस्य । उन्नतानतं स्वभावत उन्नतमुपाधिवशादीषन्नतं तत् बन्धुरमिति १ ॥—उच्चः, प्रांशुः, उन्नतः, उदग्रः, उच्छ्रितः, तुङ्गः, इति ६ उन्नतस्य ॥—वामनः, न्यक्, नीचः, खर्वः, ह्रस्वः, इति ५ ह्रस्वस्य ॥—अवाग्रम्, अवनतम्, आनतम्, इति ३ अधोमुखस्य ॥—अरालम्, वृजिनम्, जिह्वम्, ऊर्मिमत्, कुञ्चितम्, नतम्, आविद्धम्, कुटिलम्, भुग्नम्, वेल्लितम्, वक्रम्, इति ११ वक्रस्य ॥—ऋजुः, अजिह्वः, प्रगुणः, इति ३ अवक्रस्य ॥—व्यस्तः, अप्रगुणः, आकुलः, इति ३ आकुलस्य ॥—शाश्वतः,

पङ्क्तयः २१५७-२१८१] तृतीयं काण्डम्

१८५

शाश्वतस्तु ध्रुवो नित्यसदातनसनातनाः	२१६९
स्थास्तुः स्थिरतरः स्थेयानेकरूपतया तु यः	२१७०
कालव्यापी स कूटस्थः स्थावरो जङ्गमेतरः	२१७१
चरिष्णु जङ्गमचरं त्रसमिङ्गं चराचरम्	२१७२
चलनं कम्पनं कम्पं चलं लोलं चलाचलम्	२१७३
चञ्चलं तरलं चैव पारिप्लवपरिप्लवे	२१७४
अतिरिक्तः समधिको दृढसंधिस्तु संहतः	२१७५
कर्कशं कठिनं क्रूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम्	२१७६
जरठं मूर्तिमन्मूर्तं प्रवृद्धं प्रौढमेधितम्	२१७७
पुराणे प्रतनप्रलपुरातनचिरंतनाः	२१७८
प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः	२१७९
नूलश्च सुकुमारं तु कोमलं मृदुलं मृदु	२१८०
अन्वगन्वक्षमनुगेऽनुपदं क्लीबमव्ययम्	२१८१

ध्रुवः, नित्यः, सदातनः, सनातनः, इति ५ नित्यस्य ॥—स्थास्तुः, स्थिरतरः, स्थेयान्, इति ३ अतिस्थिरस्य । य एकरूपतया कालव्यापी स कूटस्थ इति १ ॥—
 स्थावरः, जङ्गमेतरः, इति २ अचरस्य ॥—चरिष्णु, जङ्गमम्, चरम्, त्रसम्, इङ्गम्, चराचरम्, इति ६ चरस्य ॥—चलनम्, कम्पनम्, कम्पम्, इति ३ कम्पशीलस्य ॥—चलम्, लोलम्, चलाचलम्, चञ्चलम्, तरलम्, पारि-
 प्लवम्, परिप्लवम्, इति ७ चलस्य ॥—अतिरिक्तः, समधिकः, इति २ अधि-
 कभूतस्य ॥—दृढसंधिः, संहतः, इति २ दृढसंधानयुक्तस्य ॥—कर्कशम्
 कठिनम्, क्रूरम्, कठोरम्, निष्ठुरम्, दृढम्, जरठम्, मूर्तिमत्, मूर्तम्, इति ९
 कठिनस्य ॥ प्रवृद्धम्, प्रौढम्, एधितम्, इति ३ प्रवृद्धस्य ॥—पुराणम्,
 प्रतनम्, प्रलम्, पुरातनम्, चिरन्तनम्, इति ५ पुरातनस्य ॥—प्रत्यग्रः, अभि-
 नवः, नव्यः, नवीनः, नूतनः, नवः, नूलः, इति ७ नूतनस्य ॥—सुकुमारम्,
 कोमलम्, मृदुलम्, मृदु, इति ४ कोमलस्य ॥—अन्वक्, अन्वक्षम्, अनुगम्,
 अनुपदम्, इति ४ पञ्चादित्यर्थे । अनुपदं क्लीबमव्ययं च ॥—प्रत्यक्षम्,

१८६

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः]

प्रत्यक्षं स्यादैन्द्रियकमप्रत्यक्षमतीन्द्रियम्	२१८२
एकतानोऽनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनावपि	२१८३
अप्येकसर्ग एकाग्र्योऽप्येकायनगतोऽपि सः	२१८४
पुंस्यादिः पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्या अथास्त्रियाम्	२१८५
अन्तो जघन्यं चरममन्त्यपाश्चात्यपश्चिमाः	२१८६
मोघं निरर्थकं स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुल्वणम्	२१८७
साधारणं तु सामान्यमेकाकी त्वेक एककः	२१८८
भिन्नार्थका अन्यतर एकस्त्वोऽन्येतरावपि	२१८९
उच्चावचं नैकभेदमुच्चण्डमविलम्बितम्	२१९०
अरुंतुदं तु मर्मस्पृगवाधं तु निरर्गलम्	२१९१
प्रसव्यं प्रतिकूलं स्यादपसव्यमपष्टु च	२१९२
वामं शरीरं सव्यं स्यादपसव्यं तु दक्षिणम्	२१९३
संकटं ना तु संबाधः कलिलं गहनं समे	२१९४

ऐन्द्रियकम्, इति २ इन्द्रियग्राह्यस्य ॥ अप्रत्यक्षम्, अतीन्द्रियम्, इति २ इन्द्रियैरग्राह्यस्य धर्मादेः ॥—एकतानः, अनन्यवृत्तिः, एकाग्रः, एकायनः, एकसर्गः, एकाग्र्यः, एकायनगतः, इति ७ एकाग्रस्य ॥—आदिः, पूर्वः, पौरस्त्यः, प्रथमः, आद्यः, इति ५ आद्यस्य ॥ तत्रादिः पुंस्त्वेव ॥—अन्तः, जघन्यम्, चरमम्, अन्त्यम्, पाश्चात्यम्, पश्चिमम्, इति ६ अन्त्यस्य । तत्रान्तः पुं-नपुंसकयोरेव ॥—मोघम्, निरर्थकम्, इति २ व्यर्थस्य ॥—स्पष्टम्, स्फुटम्, प्रव्यक्तम्, उल्वणम्, इति ४ स्पष्टस्य ॥ साधारणम्, सामान्यम्, इति २ साधारणस्य ॥—एकाकी, एकः, एककः, इति ३ असहायस्य ॥—भिन्नः, अन्यतरः, एकः, त्वः, अन्यः, इतरः, इति ६ भिन्नार्थकाः ॥—उच्चावचम्, नैकभेदम्, इति २ बहुविधस्य ॥ उच्चण्डम्, अविलम्बितम्, इति २ तूर्णस्य ॥—अरुंतुदम्, मर्मस्पृक्, इति २ मर्ममेदिनः ॥—अवाधम्, निरर्गलम्, इति २ निर्बाधस्य ॥ प्रसव्यम्, प्रतिकूलम्, अपसव्यम्, अपष्टु, इति ४ विपरीतस्य । यद्वांशं शरीरं तत् सव्यमिति १ । यदक्षिणं शरीरं तत् अपसव्यमिति १ ॥—संकटम्, संबाधः, इति २ अल्पावकाशे वर्त्मादौ । ना पुमान् ॥

पङ्क्तयः २१८२-२२०४] तृतीयं काण्डम्

१८७

संकीर्णे संकुलाकीर्णे मुण्डितं परिवापितम्	२१९५
ग्रन्थितं संदितं दृब्धं विसृतं विस्तृतं ततम्	२१९६
अन्तर्गतं विस्मृतं स्यात् प्राप्तप्रणिहिते समे	२१९७
वेलितप्रेङ्खिताधूतचलिताकम्पिता धुते	२१९८
नुत्तनुन्नास्तनिष्ठ्यूताविद्धक्षिप्तेरिताः समाः	२१९९
परिक्षिप्तं तु निवृतं मूषितं मुषितार्थकम्	२२००
प्रवृद्धप्रसृते न्यस्तनिसृष्टे गुणिताहते	२२०१
निदिग्धोपचिते गूढगुप्ते गुण्ठितरूपिते	२२०२
द्रुतावदीर्णे उद्गूर्णोद्यते काचितशिक्षियते	२२०३
घ्राणघ्राते दिग्धलिप्ते समुदक्तोद्धृते समे	२२०४

—कलिलम्, गहनम्, इति २ दुरधिगम्यस्य ॥—संकीर्णम्, संकुलम्, अकीर्णम्, इति ३ जनादिभिरत्यन्तमिश्रस्य ॥—मुण्डितम्, परिवापितम्, इति २ कृतमुण्डनस्य ॥ ग्रन्थितम्, संदितम्, दृब्धम्, इति ३ गुम्फितस्य ॥—विसृतम्, विस्तृतम्, ततम्, इति ३ लब्धप्रसरस्य ॥—अन्तर्गतम्, विस्मृतम्, इति २ विस्मृतस्य ॥—प्राप्तम्, प्रणिहितम्, इति २ लब्धस्य ॥—वेलितः, प्रेङ्खितः, आधूतः, चलितः, आकम्पितः, धुतः, इति ६ ईषत्कम्पितस्य ॥—नुत्तः, नुन्नः, अस्तः, निष्ठ्यूतः, आविद्धः, क्षिप्तः, ईरितः, इति ७ प्रेरितस्य ॥—परिक्षिप्तम्, निवृतम्, इति २ प्राकारादिना सर्वतो-वेष्टितस्य ॥ मूषितम्, मुषितम्, इति २ चोरितस्य ॥—प्रवृद्धम्, प्रसृतम्, इति २ प्रसरणयुक्तस्य ॥—न्यस्तम्, निसृष्टम्, इति २ निक्षिप्तस्य ॥—गुणितम्, आहतम्, इति २ अभ्यावर्तितस्य ॥—निदिग्धम्, उपचितम्, इति २ समुद्धस्य ॥—गूढम्, गुप्तम्, इति २ गोपनयुक्तस्य ॥—गुण्ठितम्, रूपितम्, इति २ धूलिलिप्तस्य ॥—द्रुतम्, अवदीर्णम्, इति २ द्रवीभूतस्य ॥—उद्गूर्णम्, उद्यतम्, इति २ उत्तोलितस्य शस्त्रादेः ॥—काचितम्, शिक्षियतम्, इति २ शिक्ष्ये स्थापितस्य ॥—घ्राणम्, घ्रातम्, इति २ नासिकया गृहीतगन्धस्य ॥—दिग्धम्, लिप्तम्, इति २ विलिप्तस्य ॥

१८८

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः

वेष्टितं स्याद्वलयितं संवीतं रुद्धमावृतम्	२२०५
रुग्णं भुग्नेऽथ निशितक्ष्णुतशातानि तेजिते	२२०६
स्याद्विनाशोन्मुखं पक्कं ह्रीणहीतौ तु लज्जिते	२२०७
वृत्ते तु वृतव्यावृत्तौ संयोजित उपाहितः	२२०८
प्राप्यं गम्यं समासाद्यं स्यन्नं रीणं स्नुतं स्नुतम्	२२०९
संगूढः स्यात्संकलितोऽवगीतः ख्यातगर्हणः	२२१०
विविधः स्याद्वहुविधो नानारूपः पृथग्विधः	२२११
अवरीणो धिक्कृतश्चाप्यवध्वस्तोऽवचूर्णितः	२२१२
अनायासकृतं फाण्टं स्वनितं ध्वनितं समे	२२१३
बद्धे संदानितं मूतमुदितं संदितं सितम्	२२१४
निष्पक्वे कथितं पाके क्षीराज्यहविषां शृतम्	२२१५
निर्वाणो मुनिवह्न्यादौ निर्वातस्तु गतेऽनिले	२२१६

—समुदक्तम्, उद्धृतम्, इति २ उन्नीतस्य । वेष्टितम्, बलयितम्, संवीतम्, रुद्धम्, आवृतम्, इति ५ वेष्टितस्य ॥—रुग्णम्, भुग्म्, इति २ व्यथितस्य ॥—निशितम्, क्षणुतम्, शातम्, तेजितम्, इति ४ तीक्ष्णीकृतस्य शस्त्रादेः । विनाशोन्मुखं पक्कं स्यात् १ ॥—ह्रीणः, हीतः, लज्जितः, इति ३ संजातलज्जस्य ॥ वृत्तः, वृतः, व्यावृत्तः, इति ३ कृतवरणस्य ॥—संयोजितः, उपाहितः, इति २ संयोगं प्रापितस्य ॥—प्राप्यम्, गम्यम्, समासायम्, इति ३ प्राप्तुं शक्यस्य ॥ स्यन्नम्, रीणम्, स्नुतम्, स्नुतम्, इति ४ प्रस्नुतस्य ॥—संगूढः, संकलितः, इति २ योजितस्याङ्गादेः ॥—अवगीतः, ख्यातगर्हणः, इति २ निन्दितस्य ॥—विविधः, बहुविधः, नानारूपः, पृथग्विधः, इति ४ नानारूपस्य ॥—अवरीणः, धिक्कृतः, इति २ निन्दितमात्रस्य ॥—अवध्वस्तः, अवचूर्णितः, इति २ चूर्णीकृतस्य । अनायासकृतं फाण्टं स्यात् १ ॥—स्वनितम्, ध्वनितम्, इति २ आबिन्दितस्य ॥—बद्धम्, संदानितम्, मूतम्, उदितम्, संदितम्, सितम्, इति ६ बद्धस्य ॥—निष्पक्वम्, कथितम्, इति २ साकल्येन पक्वस्य । क्षीरादीनां पाके शृतमिति १ । निर्वाण इति १ मुनिवह्न्यादौ प्रयुज्यते,

पङ्क्तयः २२०५-२२२७] तृतीय काण्डम्

१८९

पक्कं परिणते गूनं हन्ने मीढं तु मूत्रिते	२२१७
पुष्टे तु पुषितं सोढे क्षान्तमुद्धान्तमुद्गते	२२१८
दान्तस्तु दमिते शान्तः शमिते प्रार्थितेऽर्दितः	२२१९
ज्ञप्तस्तु ज्ञपिते छन्नच्छादिते पूजितेऽञ्चितः	२२२०
पूर्णस्तु पूरिते क्लिष्टः क्लिशितेऽवसिते सितः	२२२१
पुष्टपुष्टोपिता दग्धे तष्टत्वष्टौ तनूकृते	२२२२
वेधितच्छिद्रितौ विद्धे विन्नविक्तौ विचारिते	२२२३
निष्प्रभे विगतारोको विलीने विद्रुतद्रुतौ	२२२४
सिद्धे निर्वृत्तनिष्पन्नौ दारिते भिन्नभेदितौ	२२२५
ऊतं स्यूतमुतं चेति त्रितयं तन्तुसंतते	२२२६
स्यादर्हिते नमस्यितनमसितमपचायितार्चितापचितम्	२२२७

न तु वाते । गते अनिले निर्वात इति १ ॥—पक्कम्, परिणतम्, इति २ पाकं प्राप्तस्य ॥—गूनम्, हन्ने, इति २ कृतपुरीषोत्सर्गस्य ॥—मीढम्, मूत्रितम्, इति २ कृतमूत्रोत्सर्गस्य ॥—पुष्टम्, पुषितम्, इति २ कृतपोषणस्य ॥—सोढम्, क्षान्तम्, इति २ क्षमां प्रापितस्य ॥—उद्धान्तः, उद्गतः, इति २ वमनेन त्यक्तस्यान्नादेः ॥ दान्तः, दमितः, इति २ दमं प्रापितस्य ॥ शान्तः, शमितः, इति २ शमनं प्रापितस्य ॥ प्रार्थितः, अर्दितः, इति २ याचितस्य ॥—ज्ञप्तः, ज्ञपितः, इति २ बोधं प्रापितस्य ॥ छन्नः, छादितः, इति २ आच्छादितस्य ॥—पूजितः, अञ्चितः, इति २ पूजितस्य ॥—पूर्णः, पूरितः, इति २ पूर्णस्य ॥ क्लिष्टः, क्लिशितः, इति २ क्लेशं प्राप्तस्य ॥—अवसितः, सितः, इति २ समाप्तस्य ॥—पुष्टः, पुष्टः, उषितः, दग्धः इति ४ दग्धस्य ॥—तष्टः, त्वष्टः, तनूकृतः, इति ३ शस्त्रेणास्पीकृतस्य । वेधितः, छिद्रितः, विद्धः, इति ३ विद्धस्य ॥—विन्नः, विक्तः, विचारितः, इति ३ प्राप्त-विचारस्य ॥—निष्प्रभः, विगतः, अरोकः, इति ३ दीप्तिहीनस्य ॥ विलीनः, विद्रुतः, द्रुतः, इति ३ द्रवीभूतस्य ॥—सिद्धः, निर्वृत्तः, निष्पन्नः, इति ३ सिद्धस्य ॥—दारितः, भिन्नः, भेदितः, इति ३ भेदं प्रापितस्य ॥—ऊतम्, स्यूतम्, उतम्, इति ३ तन्तुसंतते ॥—अर्दितम्, नमस्यितम्, नमसितम्,

१९०

अमरकोषे

[३. विशेष्यनिघ्नवर्गः]

वरिवसिते वरिवसितमुपासितं चोपचरितं च	२२२८
संतापितसंतप्तौ धूपितधूपायितौ च दूनश्च	२२२९
हृष्टे मत्तस्तृप्तः प्रहृन्नः प्रमुदितः प्रीतः	२२३०
छिन्नं छातं लूनं कृत्तं दातं दितं छितं वृक्णम्	२२३१
स्रस्तं ध्वस्तं भ्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गलितम्	२२३२
लब्धं प्राप्तं विन्नं भावितमासादितं च भूतं च	२२३३
अन्वेषितं गवेषितमन्विष्टं मार्गितं मृगितम्	२२३४
आर्द्रं सार्द्रं क्लिन्नं तिमितं स्तिमितं समुन्नमुत्तं च	२२३५
त्रातं त्राणं रक्षितमवितं गोपायितं च गुप्तं च	२२३६
अवगणितमवमतावज्ञातेऽवमानितं च परिभूते	२२३७
त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्झितं धूतमुत्सृष्टे	२२३८
उक्तं भाषितमुदितं जल्पितमाख्यातमभिहितं लपितम्	२२३९

अपचायितम्, अर्चितम्, अपचितम्, इति ६ अर्चितस्य ॥—वरिवसितम्, वरिवसितम्, उपासितम्, उपचरितम्, इति ४ शुश्रूषितस्य ॥—संतापितम्, संतप्तम्, धूपितम्, धूपायितम्, दूनम्, इति ५ संतापितस्य ॥ हृष्टः, मत्तः, तृप्तः, प्रहृन्नः, प्रमुदितः, प्रीतः, इति ६ प्रमुदितस्य ॥—छिन्नम्, छातम्, लूनम्, कृत्तम्, दातम्, दितम्, छितम्, वृक्णम्, इति ८ खण्डितस्य ॥—स्रस्तम्, ध्वस्तम्, भ्रष्टम्, स्कन्नम्, पन्नम्, च्युतम्, गलितम्, इति ७ च्युतस्य ॥—लब्धम्, प्राप्तम्, विन्नम्, भावितम्, आसादितम्, भूतम्, इति ६ प्राप्तस्य ॥—अन्वेषितम्, गवेषितम्, अन्विष्टम्, मार्गितम्, मृगितम्, इति ५ गवेषितस्य ॥—आर्द्रम्, सार्द्रम्, क्लिन्नम्, तिमितम्, स्तिमितम्, समुन्नम्, उत्तम्, इति ७ क्लिन्नस्य ॥—त्रातम्, त्राणम्, रक्षितम्, अवितम्, गोपायितम्, गुप्तम्, इति ६ रक्षितस्य ॥—अवगणितम्, अवमताम्, अवज्ञातम्, अवमानितम्, परिभूतम्, इति ५ अवमानितस्य ॥ त्यक्तम्, हीनम्, विधुतम्, समुज्झितम्, धूतम्, उत्सृष्टम्, इति ६ उत्सृष्टस्य ॥—उक्तम्, भाषितम्, उदितम्, जल्पितम्, आख्यातम्, अभिहितम्, लपितम्, इति ७ उदितस्य ॥—

पङ्क्तयः २२२८-२२५२] तृतीयं काण्डम्

१९१

बुद्धं बुधितं मनितं विदितं प्रतिपन्नमवसितावगते	२२४०
ऊरीकृतमुररीकृतमङ्गीकृतमाश्रुतं प्रतिज्ञातम्	२२४१
संगीर्णविदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतम्	२२४२
ईलितशस्तपणायितपनायितप्रणुतपणितपनितानि	२२४३
अपि गीर्णवर्णिताभिष्टुतेडितानि स्तुतार्थानि	२२४४
भक्षितचर्वितलीढप्रत्यवसितगिलितखादितप्सातम्	२२४५
अभ्यवहृतान्नजग्धप्रस्तग्लस्ताशितं भुक्ते	२२४६
क्षेपिष्ठक्षोदिष्ठप्रेष्ठवरिष्ठस्थविष्ठबंधिष्ठाः	२२४७
क्षिप्रक्षुद्राभीप्सितपृथुपीवरबहुलप्रकर्षार्थाः	२२४८
साधिष्ठद्राधिष्ठस्फेष्ठगरिष्ठहसिष्ठवृन्दिष्ठाः	२२४९
बाढव्यायतवहुगुरुवामनवृन्दारकातिशये	२२५०

४. संकीर्णवर्गः

प्रकृतिप्रत्ययार्थाद्यैः संकीर्णं लिङ्गमुच्येत्	२२५१
कर्म क्रिया तत्मातये गम्ये स्युरपरस्पराः	२२५२

बुद्धम्, बुधितम्, मनितम्, विदितम्, प्रतिपन्नम्, अवसितम्, अवगतम्, इति ७ अवगतस्य ॥—ऊरीकृतम्, उररीकृतम्, अङ्गीकृतम्, आश्रुतम्, प्रतिज्ञातम्, संगीर्णम्, विदितम्, संश्रुतम्, समाहितम्, उपश्रुतम्, उपगतम्, इति ११ अङ्गीकृतस्य ॥—ईलितम्, शस्तम्, पणायितम्, पनायितम्, प्रणुतम्, पणितम्, पनितम्, गीर्णम्, वर्णितम्, अभिष्टुतम्, ईडितम्, स्तुतम्, इति १२ स्तुतार्थानि ॥—भक्षितम्, चर्वितम्, लीढम्, प्रत्यवसितम्, गिलितम्, खादितम्, प्सातम्, अभ्यवहृतम्, अन्नम्, जग्धम्, प्रस्तम्, ग्लस्तम्, अशितम्, भुक्तम्, इति १४ खादितस्य ॥—यथा अतिशयेन क्षिप्रः क्षेपिष्ठः, एवं क्षोदिष्ठ-प्रेष्ठ-वरिष्ठ-स्थविष्ठ-बंधिष्ठाः । बाढादीनामतिशये साधिष्ठादयः स्युः । अतिशयेन बाढः साधिष्ठः १ । एवं द्राधिष्ठ-स्फेष्ठ-गरिष्ठ-हसिष्ठ वृन्दिष्ठाः ॥

२२५१-२३३५ प्रकृतीति । संकीर्णनाम्नि अत्र वर्गे वक्ष्यमाणलिङ्गसंग्रहोक्तरीत्या प्रकृत्यर्थेन प्रत्ययार्थेन च आवश्यकदातृकचिद्रूपभेदादिना लिङ्गमुच्येदृहेत् । कर्म क्रिया २ क्रियायाः । तच्छब्देन क्रिया परामृश्यते । क्रियासातये गम्ये सति—

१९२

अमरकोषे

[४. संकीर्णवर्गः]

साकल्यासङ्गवचने पारायणतुरायणे	२२५३
यदृच्छा स्वैरिता हेतुशून्या त्वास्या विलक्षणम्	२२५४
शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः	२२५५
अवदानं कर्म वृत्तं काम्यदानं प्रवारणम्	२२५६
वशक्रिया संवननं मूलकर्म तु कर्मणम्	२२५७
विधूननं विधुवनं तर्पणं प्रीणनावनम्	२२५८
पर्याप्तिः स्यात्परित्राणं हस्तवारणमित्यपि	२२५९
सेवनं सीवनं स्यूतिर्विदरः स्फुटनं भिदा	२२६०
आक्रोशनमभीषङ्गः संवेदो वेदना न ना	२२६१
संमूर्च्छनमभिव्याप्तिर्याच्चा भिक्षार्थनार्दना	२२६२
वर्धनं छेदनेऽथ द्वे आनन्दनसभाजने	२२६३
आप्रच्छन्नमथान्नायः संप्रदायः क्षये क्षिया	२२६४

अपरस्परा इति १ । साकल्यवचनं पारायणमिति १ । आसङ्गवचनं तुराय-
णमिति १ ॥—यदृच्छा, स्वैरिता, इति २ स्वच्छन्दतायाः । हेतुशून्या आस्या
स्थितिर्विलक्षणं स्यात् १ ॥—शमथः, शमः, शान्तिः, इति ३ चित्तोपशमस्य ।
दान्तिः, दमथः, दमः, इति ३ इन्द्रियनिग्रहस्य । वृत्तं कर्म तदवदानमिति ।
काम्यदानं तत्प्रवारणमिति १ ॥—वशक्रिया, संवननम्, इति २ वशीकरणस्य १ ।
ओषधीनां मूलैरुच्चाटनादि यत्कर्म तत्कर्मणमिति १ ॥—विधूननम्, विधुवनम्,
इति २ कम्पनस्य । तर्पणम्, प्रीणनम्, अवनम्, इति ३ तृप्तेः ॥—पर्याप्तिः,
परित्राणम्, हस्तवारणम्, इति ३ वधोद्यतनिवारणस्य ॥—सेवनम्,
सीवनम्, स्यूतिः, इति ३ सूचीक्रियायाः ॥—विदरः, स्फुटनम्, भिदा, इति
३ द्विधाभावस्य ॥—आक्रोशनम्, अभीषङ्गः, इति २ गालिप्रदानस्य ॥
—संवेदः, वेदना, इति २ अनुभवस्य । तत्र वेदना न पुमान् ॥—संमूर्च्छनम्,
अभिव्याप्तिः, इति २ सर्वतोव्याप्तेः ॥—याच्चा, भिक्षा, अर्थना, अर्दना,
इति ४ याचनस्य ॥—वर्धनम्, छेदनम्, इति २ कर्तनस्य ॥—आनन्दनम्,
सभाजनम्, आप्रच्छन्नम्, इति ३ स्वागतसंप्रश्नादिना विहितस्यानन्दन-
स्य ॥—आन्नायः, संप्रदायः, इति २ गुरुपरम्परागतस्य समुपदेशस्य ॥

पङ्क्तयः २२५३-२२७३] तृतीयं काण्डम्

१९३

ग्रहे ग्राहो वशः कान्तौ रक्षणस्त्राणे रणः कणे	२२६५
व्यधो वेधे पचा पाके हवो हृतौ वरो वृतौ	२२६६
ओषः श्लोषे नयो नाये ज्यानिर्जीर्णौ भ्रमो भ्रमौ	२२६७
स्फातिर्वृद्धौ प्रथा ख्यातौ स्पृष्टिः पृक्तौ स्रवः स्रवे	२२६८
एषा समृद्धौ स्फुरणे स्फुरणा प्रमितौ प्रमा	२२६९
प्रसूतिः प्रसवे श्र्योते प्राधारः क्लमथः क्लमे	२२७०
उत्कर्षोऽतिशये संधिः श्लेषे विषय आश्रये	२२७१
क्षिपायां क्षेपणं गीर्णिर्गिरौ गुरणमुद्यमे	२२७२
उन्नाय उन्नये श्रायः श्रयणे जयने जयः	२२७३

क्षयः, क्षिया, इति २ अपचयस्य ॥—ग्रहः, ग्राहः, इति २ ग्रहणस्य ॥—
 वशः, कान्तिः, इति २ इच्छायाः ॥—रक्षणः, त्राणः, इति २ रक्षणस्य ॥—
 रणः, कणः, इति २ शब्दकरणस्य ॥—व्यधः, वेधः, इति २ वेधनस्य ॥—
 पचा, पाकः, इति २ पचनस्य ॥—हवः, हृतिः, इति २ आह्वानस्य ॥—वरः,
 वृतिः, इति २ वेष्टने संभक्तौ च ॥—ओषः, श्लोषः, इति २ दाहस्य ॥—नयः,
 नायः, इति २ नीतेः ॥—ज्यानिः, जीर्णिः, इति २ जीर्णतायाः ॥—भ्रमः, भ्रमिः,
 इति २ भ्रान्तेः ॥—स्फातिः, वृद्धिः, इति २ वृद्धेः ॥—प्रथा, ख्यातिः, इति २
 प्रख्यातेः ॥—स्पृष्टिः, पृक्तिः, इति २ स्पर्शस्य ॥—स्रवः, स्रवः, इति २
 प्रस्रवणस्य ॥—एषा, समृद्धिः, इति २ उपचयस्य ॥—स्फुरणम्,
 स्फुरणा, इति २ स्फुरणस्य ॥—प्रमितिः, प्रमा, इति २ यथार्थज्ञानस्य ॥
 —प्रसूतिः, प्रसवः, इति २ गर्भविमोचनस्य ॥—श्र्योतः, प्राधारः, इति २
 घृतादेः क्षरणे ॥—क्लमथः, क्लमः, इति २ ग्लानेः ॥—उत्कर्षः, अति-
 शयः, इति २ प्रकर्षस्य ॥—संधिः, श्लेषः, इति २ संधानस्य ॥—विषयः,
 आश्रयः, इति २ आश्रयस्य ॥—क्षिपा, क्षेपणम्, इति २ प्रेरणस्य ॥—
 गीर्णिः, गिरिः, इति २ निगरणस्य ॥—गुरणम्, उद्यमः, इति २ भाराद्युद्यम-
 नस्य—उन्नायः, उन्नयः, इति २ ऊर्ध्वं नयनस्य ऊहस्य च ॥—श्रायः,
 श्रयणम्, इति २ सेवायाः ॥—जयनम्, जयः, इति २ जयस्य ॥—
 अ. को. स. १३

१९४

अमरकोषे

[४. संकीर्णवर्गः]

निगादो निगदे मादो मद उद्वेग उद्धमे	२२७४
विमर्दनं परिमलोऽभ्युपपत्तिरनुग्रहः	२२७५
निग्रहस्तद्विरुद्धः स्यादभियोगस्त्वभिग्रहः	२२७६
मुष्टिबन्धस्तु संग्राहो डिम्बे डमरविप्लवौ	२२७७
बन्धनं प्रसितिश्चारः स्पर्शः स्पष्टोपतप्तरि	२२७८
निकारो विप्रकारः स्यादाकारस्त्विङ्ग इङ्गितम्	२२७९
परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविक्रिये	२२८०
अपहारस्त्वपचयः समाहारः समुच्चयः	२२८१
प्रत्याहार उपादानं विहारस्तु परिक्रमः	२२८२
अभिहारोऽभिग्रहणं निर्हारोऽभ्यवकर्षणम्	२२८३
अनुहारोऽनुकारः स्यादर्थस्यापगमे व्ययः	२२८४

निगादः, निगदः, इति २ कथनस्य ॥—मादः, मदः, इति २ हर्षस्य ॥—उद्वेगः, उद्धमः, इति २ उद्वेजनस्य ॥—विमर्दनम्, परिमलः, इति २ कुक्कु-
मादिमर्दनस्य ॥ अभ्युपपत्तिः, अनुग्रहः, इति २ अङ्गीकारस्य । ततोऽनुग्रहाद्विरुद्धो निग्रहः स्यात् १ ॥—अभियोगः, अभिग्रहः, इति २ कलहाद्वा-
नस्य ॥ मुष्टिबन्धः, संग्राहः, इति २ मुष्टिना दृढग्रहणस्य ॥—डिम्बः, डमरः, विप्लवः, इति ३ नरलुण्ठनादेरुपसर्गविशेषस्य ॥—बन्धनम्, प्रसितिः, चारः, इति ३ बन्धनस्य ॥—स्पर्शः, स्पष्टा, उपतप्ता, इति ३ उपतापाख्यरोगविशेषस्य ॥—निकारः, विप्रकारः, इति २ अपका-
रस्य ॥—आकारः, इङ्गः, इङ्गितम्, इति ३ अभिप्रायानुरूपचेष्टितस्य ॥—परिणामः, विकारः, इति २ प्रकृतेरन्यथाभावे ॥—विकृतिः, विक्रिया, इति २ विरुद्धक्रियायाः ॥—अपहारः, अपचयः, इति २ अपहरणस्य ।
—समाहारः, समुच्चयः, इति २ राशीकरणस्य ॥—प्रत्याहारः, उपादानम्, इति २ इन्द्रियाकर्षणस्य ॥—विहारः, परिक्रमः, इति २ पद्भ्यां गतेः ॥—अभिहारः, अभिग्रहणम्, इति २ चौर्यकरणस्य ॥—निर्हारः, अभ्यव-
कर्षणम्, इति २ शब्दादेर्निष्कासनस्य ॥—अनुहारः, अनुकारः, इति २

पङ्क्तयः २२७४-२२९५]

तृतीयं काण्डम्

१९५

प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात् प्रवहो गमनं बहिः	२२८५
वियामो वियमो यामो यमः संयामसंयमौ	२२८६
हिंसाकर्माऽभिचारः स्याज्जागर्या जागरा द्वयोः	२२८७
विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये	२२८८
निर्वेश उपभोगः स्यात् परिसर्पः परिक्रिया	२२८९
विधुरं तु प्रविश्लेषेऽभिप्रायश्छन्द आशयः	२२९०
संक्षेपणं समसनं पर्यवस्था विरोधनम्	२२९१
परिसर्या परीसारः स्यादास्या त्वासना स्थितिः	२२९२
विस्तारो विग्रहो व्यासः स च शब्दस्य विस्तरः	२२९३
संवाहनं मर्दनं स्याद्विनाशः स्याददर्शनम्	२२९४
संस्तवः स्यात्परिचयः प्रसरस्तु विसर्पणम्	२२९५

विडम्बनस्य ॥—अर्थस्य घनादेरपगमे व्यय इति १ ॥—प्रवाहः, प्रवृत्तिः, इति २ जलादीनां निरन्तरगतेः । यद्वहिर्गमनं स प्रवह इति १ ॥—वियामः, वियमः, यामः, यमः, संयामः, संयमः, इति ६ संयमस्य योगाङ्गस्य । हिंसाकर्म जारणमारणादि अभिचारः स्यात् १ ॥—जागर्या, जागरा, इति २ जागरणस्य । तत्र जागरा स्त्री-पुंसयोः ॥—विघ्नः, अन्तरायः, प्रत्यूहः, इति ३ विघ्नस्य । समीपभूत आश्रये उपघ्न इति १ ॥—निर्वेशः, उपभोगः, इति २ उपभोगस्य ॥—परिसर्पः, परिक्रिया, इति २ परिजनादिवेष्टनस्य ॥—विधुरम्, प्रविश्लेषः, इति २ अस्यन्तवियोगस्य ॥—अभिप्रायः, छन्दः, आशयः, इति ३ अभिप्रायस्य ॥—संक्षेपणम्, समसनम्, इति २ अविस्तारस्य ॥—पर्यवस्था, विरोधनम्, इति २ विरोधस्य ॥—परिसर्या, परीसारः, इति २ परितःसरणस्य ॥—आस्या, आसना, स्थितिः, इति ३ आसनस्य ॥—विस्तारः विग्रहः, व्यासः, इति ३ विस्तृतेः । विस्तारः, शब्दसंबन्धी चेत् विस्तर इति १ ॥—संवाहनम्, मर्दनम्, इति २ अङ्गमर्दनस्य ॥—विनाशः, अदर्शनम्, इति २ तिरोधानस्य ॥—संस्तवः, परिचयः, इति २ परिचितौ ॥—प्रसरः, विसर्पणम्, इति २ घणादिप्रसरणस्य ॥—नीवाकः, प्रयामः,

१९६

अमरकोषे

[४. संकीर्णवर्गः]

नीवाकस्तु प्रयामः स्यात् संनिधिः संनिकर्षणम्	२२९६
लवोऽभिलावो लवने निष्पावः पवने पवः	२२९७
प्रस्तावः स्यादवसरस्त्रसरः सूत्रवेष्टनम्	२२९८
प्रजनः स्यादुपसरः प्रश्रयप्रणयौ समौ	२२९९
धीशक्तिर्निष्क्रमोऽस्त्री तु संक्रमो दुर्गसंचरः	२३००
प्रत्युत्क्रमः प्रयोगार्थः प्रक्रमः स्यादुपक्रमः	२३०१
स्यादभ्यादानमुद्धात आरम्भः संभ्रमस्त्वरा	२३०२
प्रतिबन्धः प्रतिष्टम्भोऽवनायस्तु निपातनम्	२३०३
उपलम्भस्त्वनुभवः समालम्भो विलेपनम्	२३०४
विप्रलम्भो विप्रयोगो विलम्भस्त्वतिसर्जनम्	२३०५
विश्रावस्तु प्रतिख्यातिरवेक्षा प्रतिजागरः	२३०६

इति २ धनधान्यादिषु जनानामादरातिशयस्य ॥—संनिधिः, संनिकर्षणम्, इति २ नैकट्यस्य ॥—लवः, अभिलावः, लवनम्, इति ३ धान्यादिच्छेदनस्य ॥—निष्पावः, पवनम्, पवः, इति ३ धान्यादीनां पूतीकरणस्य ॥—प्रस्तावः, अवसरः, इति २ प्रसंगस्य ॥—त्रसरः, सूत्रवेष्टनम्, इति २ तन्तुघायकृतसूत्रवेष्टनमेदस्य ॥—प्रजनः, उपसरः, इति २ गर्भग्रहणस्य ॥—प्रश्रयः, प्रणयः, इति २ प्रेम्णः ॥—धीशक्तिः, निष्क्रमः, इति २ बुद्धिसामर्थ्ये ॥—संक्रमः, दुर्गसंचरः, इति २ दुर्गमार्गस्य । स न स्त्रियाम् ॥—प्रत्युत्क्रमः, प्रयोगार्थः, इति २ युद्धार्थमतिशयितोद्योगस्य ॥—प्रक्रमः, उपक्रमः, इति २ प्रथमारम्भस्य ॥—अभ्यादानम्, उद्धातः, आरम्भः, इति ३ आरम्भमात्रस्य ॥—संभ्रमः, त्वरा, इति २ संवेगस्य ॥—प्रतिबन्धः, प्रतिष्टम्भः, इति २ कार्यप्रतिघातस्य ॥—अवनायः, निपातनम्, इति २ अधोनयनस्य ॥—उपलम्भः, अनुभवः, इति २ साक्षात्कारस्य ॥—समालम्भः, विलेपनम्, इति २ कुङ्कुमादिना विलेपने ॥—विप्रलम्भः, विप्रयोगः, इति २ रागिणोर्विच्छेदस्य ॥—विलम्भः, अतिसर्जनम्, इति २ अतिदानस्य ॥—विश्रावः, प्रतिख्यातिः, इति २ अतिप्रसिद्धेः ॥—अवेक्षा, प्रसिजागरः, इति २ वस्तूनां अवेक्षणस्य ॥—निपाठः, निपठः, पाठः,

पङ्क्तयः २२९६-२३१९] तृतीयं काण्डम्

१९७

निपाठनिपठौ पाठे तेमस्तेमौ समुन्दने	२३०७
आदीनवास्रवौ क्लेशे मेलके सङ्गसंगमौ	२३०८
संवीक्षणं विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः	२३०९
परिरम्भः परिष्वङ्गः संश्लेष उपगूहनम्	२३१०
निर्वर्णनं तु निध्यानं दर्शनालोकनेक्षणम्	२३११
प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः	२३१२
उपशायो विशायश्च पर्यायशयनार्थकौ	२३१३
अर्तनं च ऋतीया च हृणीया च घृणार्थकाः	२३१४
स्याद्यत्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये	२३१५
पर्ययोऽतिक्रमस्तस्मिन्नतिपात उपात्ययः	२३१६
प्रेषणं यत्समाहूय तत्र स्यात्प्रतिशासनम्	२३१७
स संस्तावः क्रतुषु या स्तुतिभूमिर्द्विजन्मनाम्	२३१८
निधाय तक्ष्यते यत्र काष्ठे काष्ठं स उद्धनः	२३१९

इति ३ पठनस्य ॥—तेमः, स्तेमः, समुन्दनम्, इति ३ आर्दीभावस्य ॥—
 आदीनवः, आस्रवः, क्लेशः, इति ३ क्लेशस्य ॥—मेलकः, सङ्गः, संगमः,
 इति ३ सङ्गमस्य ॥—संवीक्षणम्, विचयनम्, मार्गणम्, मृगणा, मृगः, इति ५
 तात्पर्येण वस्तूनां गवेषणस्य ॥ परिरम्भः, परिष्वङ्गः, संश्लेषः, उपगूह-
 नम्, इति ४ आलिङ्गनस्य ॥—निर्वर्णनम्, निध्यानम्, दर्शनम्, आलोकनम्,
 ईक्षणम्, इति ५ निरीक्षणस्य ॥—प्रत्याख्यानम्, निरसनम्, प्रत्यादेशः,
 निराकृतिः, इति ४ निराकरणस्य ॥ उपशायः, विशायः, इति २ पर्यायेण
 प्रहरकादौ शयनार्थस्य ॥—अर्तनम्, ऋतीया, हृणीया, घृणा, इति ४ जुगु-
 प्सायाः ॥—व्यत्यासः, विपर्यासः, व्यत्ययः, विपर्ययः, इति ४ व्यतिक्रमस्य
 ॥—पर्ययः, अतिक्रमः, अतिपातः, उपात्ययः इति ४ अतिक्रमस्य ॥ समाहूय
 यद्वात्यादीनां प्रेषणं तत्र प्रतिशासनं स्यात् १ । क्रतुषु द्विजन्मनां स्तुतिभूमिः
 संस्ताव इति १ । यस्मिन्काष्ठे काष्ठं निधाय तक्ष्यते स काष्ठरूप आधारः उद्धन

१९८

अमरकोषे

[४. संकीर्णवर्गः]

स्तम्बघ्नस्तु स्तम्बघनः स्तम्बो येन निहन्यते	२३२०
आविधो विध्यते येन तत्र विष्वक्समे निघः	२३२१
उत्कारश्च निकारश्च द्वौ धान्योत्क्षेपणार्थकौ	२३२२
निगारोद्गारविक्षावोद्गाहास्तु गरणादिषु	२३२३
आरत्यवरतिविरतय उपरामेऽथास्त्रियां तु निष्ठेवः	२३२४
निष्ठयूतिर्निष्ठेवनं निष्ठीवनमित्यभिन्नानि	२३२५
जवने जूतिः सातिस्त्ववसाने स्यादथ ज्वरे जूर्तिः	२३२६
उदजस्तु पशुप्रेरणमकरणिरित्यादयः शापे	२३२७
गोत्रान्तेभ्यस्तस्य वृन्दमित्यौपगवकादिकम्	२३२८
आपूपिकं शाष्कुलिकमेवमाद्यमचेतसाम्	२३२९
माणवानां तु माणव्यं सहायानां सहायता	२३३०
हल्या हलानां ब्राह्मण्यवाडव्ये तु द्विजन्मनाम्	२३३१
द्वे पशुकानां पृष्ठानां पार्श्वं पृष्ठमनुकमात्	२३३२

इति १ ॥—स्तम्बघ्नः, स्तम्बघनः इति २ स्तम्बघ्नस्य । येन विध्यते तत्र शब्दादौ
 आविध इति १ । विष्वक्समे सर्वतः समाने वृक्षे निघ इति १ ॥—उत्कारः, निकारः,
 इति २ निकारस्य ॥—निगारादयो गरणादिषु । यथा गरणे अभ्यवहारे निगारः ।
 एवं वमने उद्गारः शब्दे विक्षावः, उद्ग्रहणे उद्गाहः, इत्येकैकम् ॥—आरतिः,
 अवरतिः, विरतिः, उपरामः, इति ४ उपरतेः ॥—निष्ठेवः, निष्ठयूतिः, निष्ठेवनम्,
 निष्ठीवनम्, इति ४ मुखेन श्लेषोत्सर्गस्य ॥—जवनम्, जूतिः, इति २
 वेगस्य । सातिः, अवसानम्, इति २ अन्तस्य ॥—ज्वरः, जूर्तिः, इति २
 ज्वरस्य । पशूनां प्रेरणं उदजः स्यात् १ । शापे आक्रोशे द्योत्ये अकरणि-
 रित्यादयः । 'आदि'शब्दादजीवनिः । गोत्रान्तेभ्य औपगवादिशब्देभ्यस्तस्य वृन्द-
 मित्यर्थे औपगवकादिकं स्यात् १ । 'आदि'शब्दाद्गर्गकं, दाक्षकमित्यादि । इतः
 परमावर्गसमातेर्वृन्दमित्यधिकारः ॥—आपूपिकम्, शाष्कुलिकम्, साकुलम्,
 इत्यादि । माणवानां समूहो माणव्यम् १ । सहायानां समूहः सहायता १ ।
 हलानां समूहो हल्या इति १ ॥—ब्राह्मण्यम्, वाडव्यम्, इति २ ब्राह्मणानां
 समूहस्य । पशून् अस्थिविशेषास्त्रासां समूहः, पार्श्वम् १ । पृष्ठानां समूहः

पङ्क्तयः २३२०-२३४२]

तृतीयं काण्डम्

१९९

खलानां खलिनी खल्याप्यथ मानुष्यकं नृणाम्	२३३३
ग्रामता जनता धूम्या पाश्या गल्या पृथक्पृथक्	२३३४
अपि साहस्रकारीषवार्मणाथर्वणादिकम्	२३३५

५. नानार्थवर्गः

नानार्थाः केऽपि कान्तादिवर्गेष्वेवात्र कीर्तिताः	२३३६
भूरिप्रयोगा ये येषु पर्यायेष्वपि तेषु ते	२३३७
आकाशे त्रिदिवे नाको लोकस्तु भुवने जने	२३३८
पद्ये यशसि च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः	२३३९
जम्बुकौ क्रोष्टुवरुणौ पृथुकौ चिपिटार्भकौ	२३४०
आलोकौ दर्शनद्योतौ मेरीपटहमानकौ	२३४१
उत्सङ्गचिह्नयोरङ्कः कलङ्कोऽङ्कापवादयोः	२३४२

पृष्ठम् १ ॥—खलिनी, खल्या, इति २ खलानां समूहस्य । मनुष्याणां समूहो मानुष्यकम् १ । ग्रामता, जनता, धूम्या, पाश्या, गल्या, साहस्रम्, कारिषम्, वार्मणम्, आथर्वणम्, इत्यादयः ॥

२३३६-२८४९ अत्र वक्ष्यमाणेषु । कान्तादिवर्गेष्वेव केऽपि नानार्था उक्ता नतु प्रायुक्तपर्यायेषु । यथा 'मारुते वेधसि ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोऽम्बुनोः' इति । भूरिप्रयोगा यत्र कुत्रापि काव्यादिषु कविभिः प्राचुर्येण प्रयुक्ता ये नाकलोकादयः शब्दास्ते पूर्वोक्तेषु येषु पर्यायेषु दृश्यन्ते तेषु पर्यायेषु 'अपि' शब्दादत्रापि कान्तादिषु कीर्तिताः । यथा नाकशब्दः प्रचुरप्रयोगत्वात्प्राक् स्वर्षाकाशयोरुक्तोऽपि पुनरिहोक्तः । जम्बुकशब्दस्तु शृगालपर्यायेष्वेवोक्तो नतु वरुणपर्यायेषु; भूरिप्रयोगत्वाभावात् । इह तु 'जम्बुकौ क्रोष्टुवरुणौ' इत्युभयत्रोच्यते । नाक इति आकाशे स्वर्गे च वर्तते । भुवने जने च लोक इति १ । पद्ये यशसि च श्लोक इति १ । शरे खड्गे च सायकः । क्रोष्टा शृगालः, वरुणः प्रसिद्धः, उभौ जम्बुकशब्दवाच्यौ । चिपिटः, अर्भकः, एतावुभौ पृथुकौ । दर्शनं प्रकाशश्चालोकौ । मेरी पटहं उभावानकौ । उत्सङ्गे चिह्ने चाङ्कः । चिह्ने दोषारोपे च कलङ्कः । नागविशेषे त्वष्टरि च

२००

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

तक्षको नागवर्धकयोरर्कः स्फटिकसूर्ययोः	२३४३
मारुते वेधसि ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोऽम्बुनोः	२३४४
स्यात्पुलाकस्तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तसिक्थके	२३४५
उल्लूके करिणः पुच्छमूलोपान्ते च पेचकः	२३४६
कमण्डलौ च करकः सुगते च विनायकः	२३४७
किष्कुर्हस्ते वितस्तौ च शूककीटे च वृश्चिकः	२३४८
प्रतिकूले प्रतीकस्त्रिष्वेकदेशे तु पुंस्ययम्	२३४९
स्याद्भूतिकं तु भूनिम्बे कत्तृणे भूस्तृणेऽपि च	२३५०
ज्योत्स्निकायां च घोषे च कोशातक्यथ कट्फले	२३५१
सिते च खदिरे सोमवल्कः स्यादथ सिंहके	२३५२
तिलकल्के च पिण्याको बाहीकं रामठेऽपि च	२३५३
महेन्द्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहिषु कौशिकः	२३५४
रुक्तापशङ्कास्वातङ्कः स्वल्पेऽपि क्षुल्लकस्त्रिषु	२३५५
जैवातृकः शशाङ्केऽपि खुरेऽप्यश्वस्य वर्तकः	२३५६

तक्षकः । स्फटिकसूर्ययोरर्क इति । मारुते वेधसि ब्रध्ने क इति पुंसि । शिरसि जले च कं इति क्लीबम् । तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तसिक्थके पुलाक इति । करिणः पुच्छमूलोपान्ते गुदाच्छादकमांसपिण्डे उल्लूके च पेचकः । कमण्डलौ चकाराद्वर्षो-पले दाडिमादौ च करकः । सुगते चकाराद्विघ्नराजे गरुडे च विनायकः । हस्ते वितस्तौ च किष्कुः । शूककीटे चकारादलौ कर्कटे वृक्षविशेषेऽष्टमराशौ च वृश्चिकः । प्रतिकूले च प्रतीकः । तत्र प्रतिकूले त्रिषु । अवयवे पुंसि । भूनिम्बे कत्तृणे भूस्तृणे च भूतिकं स्यात् । ज्योत्स्निकायां घोषे च कोशातकी । कट्फले शूखदिरे च सोमवल्कः । सिंहके तिलकल्के निःश्वेतिलचूर्णे च पिण्याकः । रामठे चकाराद्बाहीके देशेऽथ धीरे च बाहीकमिति । महेन्द्रे गुग्गुलौ उल्लूके व्यालग्राहिणि च कौशिकः । रुक् तापः शङ्का अत्र आतङ्क इति । स्वल्पे अपि-शब्दाग्नीचकनिष्ठदरिद्रेष्वपि क्षुल्लकः । क्षुल्लकस्त्रिषु । शशाङ्कः कुशश्च जैवातृकः । अश्वखुरे 'अपि'शब्दात्पक्षिभेदे च वर्तकः व्याघ्रे 'अपि'शब्दादग्नौ दिग्गजादौ

पङ्क्तयः २३४३-२३६९] तृतीयं काण्डम्

२०१

व्याघ्रेऽपि पुण्डरीको ना यवान्यामपि दीपकः	२३५७
शालावृकाः कपिक्रोष्टुश्चानः स्वर्णेऽपि गैरिकम्	२३५८
पीडार्थेऽपि व्यलीकं स्यादलीकं त्वप्रियेऽनृते	२३५९
शीलान्वयावनूके द्वे शल्के शकलवल्कले	२३६०
साष्टे शते सुवर्णानां हेम्युरोभूषणे पले	२३६१
दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री कल्कोऽस्त्री शमलैनसोः	२३६२
दम्भेऽप्यथ पिनाकोऽस्त्री शूलशंकरधन्वनोः	२३६३
धेनुका तु करेष्वां च मेघजाले च कालिका	२३६४
कारिका यातनावृत्योः कर्णिका कर्णभूषणे	२३६५
करिहस्तेऽङ्गुलौ पद्मबीजकोश्यां त्रिषूत्तरे	२३६६
वृन्दारकौ रूपिमुख्यावेके मुख्यान्यकेवलाः	२३६७
स्यादाम्भिकः कौकुटिको यश्चादूरेरितेक्षणः	२३६८
लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शी कार्याक्षमश्च यः	२३६९
‘भूभृन्नितम्बवलयचक्रेषु कटकोऽस्त्रियाम्	* *
सूच्यते क्षुद्रशत्रौ च रोमहर्षे च कण्टकः	* *

च पुण्डरीकः पुंस्ति । यवान्यां ‘अपि’शब्दाद्वर्हिचूडे प्रकाशेऽपि दीपकः । कपिक्रोष्टुश्चानः शालावृकाः स्युः । स्वर्णे ‘अपि’शब्दाद्वैरिकधातौ च गैरिकम् । पीडार्थेऽपिशब्दाद्वैलक्ष्येऽपि व्यलीकम् । अप्रियेऽनृते च अलीकम् । शीलं स्वभावोऽन्वयो वंशः तत्र अनूकमिति । शकलं, वल्कलं, २ शल्के इति । सुवर्णानां साष्टे शते हेमि उरसो भूषणे हेमपले दीनारे च निष्कः । शमलं एनः दम्भः त्रिषु कल्कः । पुंनपुंसकयोः । शूले शंकरधन्वनि च पिनाकः अस्त्रियाम् । करेष्वां हस्तिन्यां चकारात्रवप्रसूतायां गवि धेनुका । मेघजाले चकाराद्देवताविशेषेऽपि कालिका । यातनायां वृत्तौ च कारिका । कर्णभूषणे करिहस्तेऽङ्गुलौ कमलान्तर्गतकोषे च कर्णिका । उत्तरे स्वान्तेभ्यः प्राक् शब्दास्त्रिषु । रूपिमुख्ययोः वृन्दारक इति । मुख्ये अन्ये केवलं एकः । दाम्भिकः योऽदूरेरितेक्षणः स कौकुटिक इति । यो भृत्यः प्रभोर्भालं पश्यति यश्च कार्याक्षमः तावुभौ लालाटिकौ ।

२०२

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

पाकौ पक्तिशिशू मध्यरत्ने नेतरि नायकः	* *
पर्यङ्कः स्यात्परिकरे स्याद्ग्राघ्रेऽपि च लुब्धकः	* *
पेटकस्त्रिषु वृन्देऽपि गुरौ देश्ये च देशिकः	* *
खेटकौ ग्रामफलकौ धीवरेऽपि च जालिकः	* *
पुष्परेणौ च किञ्जल्कः शुल्कोऽस्त्री स्त्रीधनेऽपि च	* *
स्यात्कल्लोलेऽप्युत्कलिका वार्धकं भाववृन्दयोः	* *
करिण्यां चापि गणिका दारकौ बालभेदकौ	* *
अन्धेऽप्यनेडमूकः स्याद्दृङ्गौ दर्पाश्मदारणौ	* *
मयूखस्त्विदकरज्वालास्वलिबाणौ शिलीमुखौ	२३७०
शङ्खो निधौ ललाटास्त्रि कम्बौ न स्त्रीन्द्रियेऽपि खम्	२३७१
घृणिज्वाले अपि शिखे शैलवृक्षौ नगावगौ	२३७२
आशुगौ वायुविशिखौ शरार्कविहगाः खगाः	२३७३
पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च पूगः क्रमुकवृन्दयोः	२३७४
पशवोऽपि मृगा वेगः प्रवाहजवयोरपि	२३७५
परागः कौसुमे रेणौ स्नानीयादौ रजस्यपि	२३७६
गजेऽपि नागमातङ्गावपाङ्गस्तिलकेऽपि च	२३७७

त्विदकरज्वालासु मयूखः । अमरशरौ शिलीमुखौ । निधौ ललाटास्त्रि कम्बौ च शङ्खः । इन्द्रिये 'अपि'शब्दादाकाशे शून्येऽपि खम् । घृणिः ज्वाला 'अपि'शब्दाच्चूडायां प्रपदे बहिचूडायां च शिखा । शैलवृक्षौ नगसंज्ञका-वगसंज्ञकौ च । वायुविशिखौ आशुगौ । बाणार्कपक्षिणः खगशब्द-वाच्याः । पक्षिसूर्ययोः । चकाराच्छालिप्रमेदे पतङ्गः । क्रमुके वृन्दे च पूगः । पशुषु 'अपि'शब्दात् मृगासंज्ञे मार्गणायां च मृगः । प्रवाहजवयोः 'अपि'शब्दादि-ष्टादेर्बहिर्निर्गमेऽपि वेगशब्दः स्यात् । कुसुमसंबन्धिनि रेणौ, स्नानीये गन्धचूर्ण-विशेषे, आदिना सुरतादिश्रमशान्तये कामशास्त्राद्युक्ते यत्कर्पूरादि चूर्णे, 'अपि'शब्दा-दुपरागे, रजसि परागः । नागमातङ्गौ गजे वर्तते । 'अपि'शब्दात्काद्रवेयनाग-

पङ्क्तयः २३७०-२३८८] तृतीयं काण्डम्

२०३

सर्गः स्वभावनिमोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु	२३७८
योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु	२३७९
भोगः सुखे रुयादिभृतावहेश्च फणकाययोः	२३८०
चातके हरिणे पुंसि सारङ्गः शबले त्रिषु	२३८१
कपौ च प्लवगः शापे त्वभिषङ्गः पराभवे	२३८२
यानाद्यङ्गे युगः पुंसि युगं युग्मे कृतादिषु	२३८३
स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्गेत्रघृणिभूजले	२३८४
लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौर्लिङ्गं चिह्नशेफसोः	२३८५
शृङ्गं प्राधान्यसान्वोश्च वराङ्गं मूर्धगुह्ययोः	२३८६
भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु	२३८७
परिघः परिघातेऽस्त्रेऽप्योघो वृन्देऽम्भसां रये	२३८८

केशरनागवल्लीहास्तिनपुरमेघमुस्तकादौ । 'अपि'शब्दाच्चण्डालेऽपि मातङ्गः । नेत्रस्या-
न्तेऽङ्गहीने चापाङ्गः । स्वभावः प्रकृतिः, निमोक्षस्व्यागः, निश्चयः, अध्यायः
काव्यादिविरामस्थानम्, सृष्टिर्निर्माणम्, एतेषु सर्गः । संनहनं कवचः, उपायः
सामादिः, ध्यानं चित्तवृत्तिनिरोधः, संगतिः संगम इत्यादिषु योगशब्दः । सुखे,
रुयादिमृतौ पण्यस्त्रीणां भोगे, 'आदि'शब्दाद्वस्त्यश्वादिर्कर्मकराणां भृतौ मूल्ये पालने
भरणे वा भोगः । अहेः सर्पस्य फणकाययोरपि । सारङ्गः पुंसि हरिणे चातके,
त्रिषु शबले । कपौ वानरे चकाराद्वेके सारथ्यादौ च प्लवगः । शापे आक्रोशे
पराभवे तिरस्कारेऽभिषङ्गः । यानाद्यङ्गे रथशकटादीनामवयवे युगः । युग्मे
द्वये कृतत्रेतादिषु हस्तचतुष्टये औषधमेदे च युगम् । स्वर्गः, इषुः, पशु सुर-
भिवृषौ, वाक्, वज्रम्, दिक्, नेत्रम्, घृणिः, भूः, जलम्, एतेषां लक्ष्यदृष्ट्या प्रयो-
गानुसारेण गोशब्दः स्त्रियां पुंसि चोज्ञेयः । चिह्नशेफसोः लिङ्गम् । प्राधान्यं
प्रभुत्वम्, सानु शिखरम्, चकारात् पशोरवयवे शृङ्गम् । मूर्धा मस्तकः, गुह्यं
योनिरेतयोर्वराङ्गम्, । श्रीः संपच्छोभा, काम इच्छा च, माहात्म्यं ऐश्वर्यम् ।
वीर्यं, यत्नः प्रयत्नः, अर्ककीर्तिः, सूर्ययशः, एतेषु भगम् । परिघातेऽस्त्रे लोहमयल-
गुहे अपिशब्दायोगमेदे च परिघः । वृन्दे समूहे, अम्भसां रये जलप्रवाहे

२०४

१ प्रकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

मूल्ये पूजाविधावर्धोऽहोदुःखव्यसनेष्वघम्	२३८९
त्रिष्विष्टेऽल्पे लघुः काचाः शिक्वमृद्भेददृष्टुजः	२३९०
विपर्यासे विस्तरे च प्रपञ्चः पावके शुचिः	२३९१
मास्यमात्ये चात्युपधे पुंसि मेध्ये सिते त्रिषु	२३९२
अभिष्वङ्गे स्पृहायां च गभस्तौ च रुचिः स्त्रियाम्	२३९३
‘प्रसन्ने भल्लुकेऽप्यच्छो गुच्छः स्तवकहारयोः	* *
परिधानाञ्चले कच्छो जलप्रान्ते त्रिलिङ्गकः’	* *
केकिताक्ष्यावहिभुजौ दन्तविप्राण्डजा द्विजाः	२३९४
अजा विष्णुहरच्छागा गोष्ठाध्वनिवहा व्रजाः	२३९५
धर्मराजौ जिनयमौ कुञ्जो दन्तेऽपि न स्त्रियाम्	२३९६
वलजे क्षेत्रपूद्गारे वलजा वल्गुदर्शना	२३९७
समे क्षमांशे रणेऽप्याजिः प्रजा स्यात्संततौ जने	२३९८
अब्जौ शङ्खशशाङ्कौ च स्वके नित्ये निजं त्रिषु	२३९९

ओघः । मूल्ये पण्ये, पूजोपहारे चार्घ्यः । अंहः पापम्, दुःखं जरामरणादिकम्, व्यसनं मृगयाद्युतादि, विपद्रागद्वेषादि वा तत्र अघम् । इष्टे अल्पे च लघुः । त्रिषु । शिक्वम्, मृद्भेदो मृद्विशेषः, दृष्टुक् नेत्ररोगः पटलप्रायः, एते त्रयः काचाः । विपर्यासे वैपरीत्ये, विस्तरे चात्युपधारणे प्रपञ्चः । पावकेऽमौ शुचिः । पुंसि । मास्याषाढे, अमात्ये सचिवे, अत्युपधे, मेध्ये पवित्रे, सिते शुक्ले, च शुचिः त्रिषु । स्पृहायामत्यासक्तौ गभस्तौ किरणे चकारादीप्तौ शोभायां च रुचिः । केकिताक्ष्यौ मयूरगरुडौ अहिभुजौ । दन्तः । विप्रेत्युपलक्षणं क्षेत्रवैश्ययोः, अण्डजाः पक्षिणः, एते द्विजाः । विष्णुहरौ, छागो बस्तः, एते अजाः । गोष्ठं गोस्थानकम्, अध्वा मार्गः, निवहः संघः, एते व्रजाः । जिनो बुद्धः, यमः, एतयोः धर्मराजशब्दः । दन्तिदन्ते कुञ्जः । ‘अपि’शब्दान्निकुञ्जेऽपि । पुंनपुंसकलिङ्गः । क्षेत्रे नगरद्वारे च वलजम् । वल्गुदर्शना वलजा । समे क्षमांशे भूभागे, रणे संग्रामे आजिर्गति । संततिरपत्यम्, जनेऽपि प्रजा । शङ्खशशाङ्कयोः चकाराद्वन्वन्तरावब्जः । स्वके आत्मीये नित्ये चिरस्थिते निजः । त्रिषु ।

अङ्क्यः २३८९-२४१२] तृतीयं काण्डम्

२०५

पुंस्यात्मनि प्रवीणे च क्षेत्रज्ञो वाच्यलिङ्गकः	२४००
संज्ञा स्याच्चेतना नाम हस्ताद्यैश्वर्यसूचना	२४०१
काकेभगण्डौ करटौ गजगण्डकटी कटौ	२४०२
शिपिविष्टस्तु खलतौ दुश्चर्मणि महेश्वरे	२४०३
देवशिल्पिन्यपि त्वष्टा दिष्टं दैवेऽपि न द्वयोः	२४०४
रसे कटुः कटुकार्ये त्रिषु मत्सरतीक्ष्णयोः	२४०५
रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टे तु शुभाशुभे	२४०६
मायानिश्चल्यन्त्रेषु कैतवानृतराशिषु	२४०७
अयोधने शैलशृङ्गे सीराङ्गे कूटमस्त्रियाम्	२४०८
सूक्ष्मैलायां त्रुटिः स्त्री स्यात् कालेऽल्पे संशयेऽपि सा	२४०९
आर्त्युत्कर्षाश्रयः कोट्यो मूले लग्नकचे जटा	२४१०
व्युष्टिः फले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्षिण दर्शने	२४११
दृष्टिर्यागेच्छयोः सृष्टं निश्चिते बहुनि त्रिषु	२४१२

आत्मनि पुरुषे क्षेत्रज्ञः । पुंसि । प्रवीणे तु वाच्यलिङ्गकः । चेतना धीः नामाभिधानम् । हस्ताद्यैर्हस्तभ्रूलोचनादिभिर्या अर्थसूचना प्रयोजनविज्ञापनं सापि संज्ञा । काकेभगण्डौ करटौ । गजगण्डः कटिश्च कटौ स्याताम् । रुजा निष्केशशिराः खलतिः तस्मिन्दुश्चर्मणि च महेश्वरे शिपिविष्टः । देवशिल्पिनि विश्वकर्मणि 'अपि'-शब्दाद्रविभेदे काष्ठतक्षे त्वष्टा । दैवे प्राक्तनकर्मणि दिष्टम् नपुंसकम् । अपिशब्दात्काले तु ना । रसे पिप्पल्यादिरसभेदे कटुः । पुंसि । अकार्ये करणानर्हे कटुः । स्त्रीबम् । मत्सरतीक्ष्णयोस्त्रिषु । क्षेमे कल्याणे, अशुभेऽमङ्गले, अभावेऽशुभ-स्यैवाभावे रिष्टमिति । शुभाशुभे अरिष्टे । सूतिकागृहं चारिष्टम् । मायादिषु नवसु कूटम् । तदस्त्रियाम् । सूक्ष्मैला प्रसिद्धा काले हस्ताक्षरचतुर्थभागप्रहणात्मके कालभेदे, अल्पे लक्षे, संशये संदेहेऽपि त्रुटिः । अतिश्चापाग्रम्, उत्कर्षः, प्रकर्षः, अग्निः क्रोणः, संख्याभेदेऽपि, कोटिः । मूले संछिष्टकेशे जटामांसां वेदविकृतौ च जटा । फले साध्ये, समृद्धौ, संपदि व्युष्टिः । ज्ञानेऽक्षिण वक्षुषि दर्शने च दृष्टिः । यागो यज्ञः, इच्छा स्पृहा, एतदोरिष्टिः । सृष्टे बहुनि

२०६

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

कष्टे तु कृच्छ्रगहने दक्षामन्दागदेषु च	२४१३
पटुद्वौ वाच्यलिङ्गौ च नीलकण्ठः शिवेऽपि च	२४१४
पुंसि कोष्ठोऽन्तर्जठरं कुसूलोऽन्तर्गृहं तथा	२४१५
निष्ठा निष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि	२४१६
त्रिषु ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽपि कनिष्ठोऽतियुवाल्पयोः	२४१७
दण्डोऽस्त्री लगुडेऽपि स्याद्गुडो गोलेश्चुपाकयोः	२४१८
सर्पमांसात्पशू व्याडौ गोभूवाचस्त्विडा इलाः	२४१९
क्ष्वेडा वंशशलाकापि नाडी नालेऽपि षट्क्षणे	२४२०
काण्डोऽस्त्री दण्डबाणार्धवर्गावसरवारिषु	२४२१
स्याद्भाण्डमश्वाभरणेऽमत्रे मूलवणिग्धने	२४२२
भृशप्रतिज्ञयोर्बाढं प्रगाढं भृशकृच्छ्रयोः	२४२३
शक्तस्थूलौ त्रिषु दृढौ व्यूढौ विन्यस्तसंहतौ	२४२४

प्रचुरे, मुक्तानिर्मितयोश्च कष्टे **सृष्टम्** । कृच्छ्रं दुःखम्, गहनं दुरधिगमान्तः-
 प्रान्तम्, उभे कष्टे । दक्षोऽनलसः, अमन्दस्तीक्ष्णः, अगदो रोगहीनः, एते
 पटवः ॥ द्वौ कष्टपटू वाच्यलिङ्गौ । शिवे 'अपि'शब्दान्मयूरेऽपि **नीलकण्ठः** ।
 अन्तर्जठरं जठरस्यान्तरम् । कुसूलो धान्यागारम् । अन्तर्गृहं गृहाभ्यन्तरं च एतेषु
 कोष्ठः । पुंसि । निष्पत्तिर्निष्पादनम् । नाशः अदर्शनम् । अन्तः प्रध्वंसः **निष्ठा** ।
 उत्कर्षे स्थितौ मर्यादायां दिशि च **काष्ठा** । अतिशस्ते सुप्रशस्ते, अपिशब्दादतिवृद्धे,
 अग्रजे मासि च **ज्येष्ठः** । अतियूनि बाले । अनुजेऽपि **कनिष्ठः** । लगुडेपि-
 शब्दादक्षेऽपि **दण्डः** । गोलो मृदादिगुडकः, इक्षुपाकः इक्षुविकारेऽपि **गुडः** ।
 सर्पः मांसात्पशुर्व्याघ्रः । उभे **व्याडौ** । गौर्धेनुः । भूः । वाक् । एते ढलयोरैक्या-
 दिडा **इलाश्च** । इला बुधपत्नी च । वंशशलाका पञ्जराद्यर्था वा शूर्पाद्यर्था-
 वेणुशलाका **क्ष्वेडा** । 'अपि'शब्दाद्विषे पुंसि । षट्क्षणमिते काले नाले 'अपि'शब्दा-
 च्छिरादिषु च **नाडी** । दण्डादिषु षट्सु **काण्डः** । स च पुंनपुंसकयोः । अश्वा-
 भरणे । अमत्रे पात्रे । मूलं यद्वणिग्धनं तत्र च **भाण्डम्** । भृशमत्यर्थं प्रतिज्ञा-
 स्वीकारयोर्बाढम् । भृशकृच्छ्रयोर्दृढेऽपि **प्रगाढम्** । शक्तः समर्थः तत्र स्थूले

पङ्क्तयः २४१३-२४३६] तृतीयं काण्डम्

२०७

भ्रूणोऽर्भके स्त्रैणगर्भे बाणो बलिसुते शरे	२४२५
कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे संघाते प्रमथे गणः	२४२६
पणो द्यूतादिषूत्सृष्टे भृतौ मूल्ये धनेऽपि च	२४२७
मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशौर्यसंध्यादिके गुणः	२४२८
निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः	२४२९
वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु वाक्षरे	२४३०
अरुणो भास्करेऽपि स्याद्वर्णभेदेऽपि च त्रिषु	२४३१
स्थाणुः शर्वेऽप्यथ द्रोणः काकेऽप्याजौ रवे रणः	२४३२
ग्रामणीर्नापिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु	२४३३
ऊर्णा मेषादिलोम्नि स्यादावर्ते चान्तरा भ्रुवोः	२४३४
हरिणी स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या	२४३५
त्रिषु पाण्डौ च हरिणः स्थूणा स्तम्भेऽपि वेदमनः	२४३६

च दृढः । विन्यस्ते संहते च व्यूढः । अर्भके स्त्रैणगर्भे च भ्रूणः । बलिसुते शरे च बाणः । अति सूक्ष्मवस्तुनि धान्यांशे च कणः । संघाते समूहे । प्रमथे रुद्रानुचरे च गणः । द्यूतमक्षादिभिः क्रीडा । आदिना मेषकुक्कुटादियुद्धादिकं तत्र उत्सृष्टे न्यस्तार्थे । भृतौ वेतने मूल्ये विक्रेयवस्तुद्रव्ये धने काकिणीचतुष्टये च पणः । मौर्व्यां ज्यायां द्रव्याश्रिते रसगन्धादौ । 'आदि'शब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात्सत्त्वरजआदौ शौर्यचातुर्यादौ संधिविग्रहादौ इन्द्रिये च गुणः । निर्व्यापारस्थितौ तूष्णीमधःस्थाने कालविशेषे मुहूर्तस्य द्वादशे भागे उत्सवे पुत्रजन्मादौ क्षणः । विप्रक्षत्रियादौ शुक्लीतादौ स्तुतौ स्तवे च वर्णः । अक्षरे वर्णं क्लीबे वा पुंसि । भास्करे सूर्ये । 'अपि'शब्दात्सूर्यसारथौ च । सोऽरुणशब्दः वर्णभेदे, त्रिषु स्तम्भादौ स्थेयुषि शर्वे च स्थाणुः । काके 'अपि'शब्दादश्वत्थाम्नः पितरि परिमाणविशेषे च द्रोणः । आजौ युद्धे रवे शब्दे च रणः । श्रेष्ठे नापिते ग्रामाधिपे च ग्रामणीः । मेषलोम्नि भ्रुवोरन्तरावर्ते च ऊर्णा । मृगी हेमः सुवर्णस्य प्रतिमा या च हरिता हरिद्वर्णा सा हरिणी । पाण्डौ पाण्डुरवर्णे चकारात् मृगभेदे वेदमनो गृहस्य स्तम्भे स्थूणा । 'अपि'शब्दाल्लोहस्य प्रतिमायाम् । स्पृहा वाञ्छा । पिपासा

२०८

अमरकोषे

[५. नानार्यवर्गः

तृष्णे स्पृहापिपासे द्वे जुगुप्साकरुणे घृणे	२४३७
वणिकपथे च विपणिः सुरा प्रत्यक्च वारुणी	२४३८
करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे द्रविणं तु बलं धनम्	२४३९
शरणं गृहरक्षित्रोः श्रीपर्णं कमलेऽपि च	२४४०
विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णं क्लीबे खरे त्रिषु	२४४१
प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु	२४४२
करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपि	२४४३
प्राण्युत्पादे संसरणमसंबाधचमूगतौ	२४४४
घण्टापथेऽथ वान्तात्रे समुद्रिरणमुन्नये	२४४५
अतस्त्रिषु विषाणं स्यात्पशुशृङ्गेभदन्तयोः	२४४६
प्रवणं क्रमनिम्नोर्व्यां प्रह्वे ना तु चतुष्पथे	२४४७
संकीर्णौ निचिताशुद्धाविरिणं शून्यमूपरम्	२४४८
‘सेतौ च वरणो वेणी नदीभेदे कचोच्चये’	* *

पानेच्छा । उमे तृष्णे । जुगुप्सा निन्दा करुणा च घृणा । वणिकपथे पण्य-
वीथ्यां आपणे पण्ये च विपणिः । सुरा मद्यम् । प्रत्यक् प्रतीची दिक् । उमे
वारुण्यौ । इभ्यां हस्तिन्यां करेणुः । स्त्रीलिङ्गा । इभी हस्तिनी । करेणुर्ना
पुंलिङ्गः । बलं पराक्रमः । धनं च द्रविणम् । गृहे रक्षितरि शरणम् । कमले
चकारादग्निमन्ये च श्रीपर्णम् । विषं अभिमरो युद्धम् । लोहं च तीक्ष्णम् । क्लीबम् ।
खरे तिग्मे त्रिषु । हेतुधर्मादिः । मर्यादा सीमा । इयत्ता परिच्छेदः । प्रमाता
ज्ञाता एष्वर्थेषु प्रमाणशब्दो वर्तते । साधने क्रियासिद्धौ प्रकृष्टो हेतुः साधकतमं
करणमिति । गात्रेन्द्रियेषु ‘अपि’शब्दात्कर्मादि । प्राणिनामुत्पादे जन्मानि । असंबाध-
चमूगतौ निर्बाधसैन्यगमने घण्टापथे च संसरणम् । वान्तात्रे भुक्तोज्झितात्रे
उन्नये जलगत्रादेरुर्ध्वनयने उन्मूलिते च उद्गिरणम् । अतःपरं वक्ष्यमाणा णान्त-
शब्दास्ते त्रिषु । पशुशृङ्गं चेभदन्तश्च तयोः विषाणम् । क्रमेण निम्ना सा चासौ
उर्वी च पृथ्वी तत्र । प्रह्वे नभे चतुष्पथे प्रवणः । पुंस्त्वेव । निचितो व्याप्तः ।
अशुद्धः अमित्रः । उमे संकीर्णौ । शून्यं निराश्रयो देशः । ऊपरं स्थलभेदः तदि-

पङ्क्तयः २४३७-२४६१] तृतीयं काण्डम्

२०९

देवसूर्यौ विवस्वन्तौ सरस्वन्तौ नदार्णवौ	२४४९
पक्षिताक्षर्यौ गरुत्मन्तौ शकुन्तौ भासपक्षिणौ	२४५०
अश्रुत्पातौ धूमकेतू जीमूतौ मेघपर्वतौ	२४५१
हस्तौ तु पाणिनक्षत्रे मरुतौ पवनामरौ	२४५२
यन्ता हस्तिपके सूते भर्ता धातरि पोष्टरि	२४५३
यानपात्रे शिशौ पोतः प्रेतः प्राण्यन्तरे मृते	२४५४
ग्रहमेदे ध्वजे केतुः पार्थिवे तनये सुतः	२४५५
स्थपतिः कारुमेदेऽपि भूभृद्भूमिधरे नृपे	२४५६
मूर्धाभिषिक्तो भूपेऽपि ऋतुः स्त्रीकुसुमेऽपि च	२४५७
विष्णावप्यजिताव्यक्तौ सूतस्त्वष्टरि सारथौ	२४५८
व्यक्तः प्राज्ञेऽपि दृष्टान्तावुभौ शास्त्रनिदर्शने	२४५९
क्षत्ता स्यात्सारथौ द्वाःस्थे क्षत्रियायां च शूद्रजे	२४६०
वृत्तान्तः स्यात्प्रकरणे प्रकारे कार्त्तर्यवार्तयोः	२४६१

रिणमिति स्यात् । देवसूर्यौ विवस्वन्तौ । नदार्णवौ सरस्वन्तौ । पक्षिताक्षर्यौ गरुत्मन्तौ । भासपक्षिणौ शकुन्तौ । अश्रुत्पातौ धूमकेतू । मेघपर्वतौ जीमूतौ । पाणिः करः नक्षत्रं त्रयोदशम् । उमे हस्तौ । पवनो वायुरमरश्च मरुत्संज्ञौ । महामात्रसारथी यन्तारौ । धाता धारकः । पोष्टा च भर्ता । यानपात्रे वहित्रे शिशौ पोतः । प्राण्यन्तरे भूतान्तरे मृते च प्रेतः । ग्रहमेदे ध्वजे च केतुः । पार्थिवे राज्ञि । तनये पुत्रे च सुतः । कारुः शिल्पी तद्भेदे, 'अपि'शब्दात्कञ्चुकिनि जीवेष्टियाजके च स्थपतिः । भूमिधरे शैले नृपे च भूभृत् । भूपे 'अपि'शब्दात् प्रधाने क्षत्रियमात्रे च मूर्धाभिषिक्तः । स्त्रीकुसुमे रजसि हेमन्तादौ च ऋतुः । अजितश्चाव्यक्तश्चेति विष्णावपि वर्तते । 'अपि'शब्दादपरिभूते शंकरे चाजितः । त्वष्टरि शिल्पिमेदे । सारथौ च सूतः । प्राज्ञे स्फुटेऽपि व्यक्तः । शास्त्रं तर्कादि । निदर्शनमुदाहरणम् । उभौ दृष्टान्तौ । सारथौ द्वाःस्थे द्वारपाले शूद्राक्षत्रियायां जाते च क्षत्ता । चात् भुजिष्यातनये । प्रकरणं प्रस्तावः, प्रकारो भावः, कार्त्तर्यं साकल्यम्, वार्ता जनश्रुतिः, एतेषु वृत्तान्तः । समरे युद्धे ।

अ. को. म. १४

२१०

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः

आनर्तः समरे नृत्यस्थाननीवृद्धिशेषयोः	२४६२
कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु	२४६३
श्लेष्मादि रसरक्तादि महाभूतानि तद्गुणाः	२४६४
इन्द्रियाण्यश्मविकृतिः शब्दयोनिश्च धातवः	२४६५
कक्षान्तरेऽपि शुद्धान्तो नृपस्यासर्वगोचरे	२४६६
कासूसामर्थ्ययोः शक्तिर्मूर्तिः काठिन्यकाययोः	२४६७
विस्तारवल्लयोर्व्रततिर्वसती रात्रिवेश्मनोः	२४६८
क्षयार्चयोरपचितिः सातिर्दानावसानयोः	२४६९
अर्तिः पीडाधनुष्कोट्योर्जातिः सामान्यजन्मनोः	२४७०
प्रचारस्यन्दयो रीतिरीतिर्दिग्बप्रवासयोः	२४७१
उदयेऽधिगमे प्राप्तिश्चेता त्वग्नित्रये युगे	२४७२
वीणाभेदेऽपि महती भूतिर्भस्मनि संपदि	२४७३
नदीनगर्योर्नागानां भोगवत्यथ संगरे	२४७४

नृत्यस्थाने नृत्यमण्डपे । नीवृद्धिशेषो जनपदविशेषः, एतेष्वनर्तः । यमो धर्म-
राजः । सिद्धान्तः, दैवं प्राक्तनं कर्म, अकुशलकर्म पापम्, एतेषु कृतान्तः ।
श्लेष्मादयो धानुशब्दवाच्याः । आदिशब्दात्पित्तादिग्रहः । नृपस्य कक्षान्तरे राज-
धानीस्थानविशेषे । असर्वगोचरे इति कक्षान्तरस्य विशेषणम् । 'अपि'शब्दादन्तःपुरे
आलोच्यन्ते च शुद्धान्तः । आयुधभेदः सामर्थ्यं च शक्तिः । काठिन्यकाययो-
र्मूर्तिः । विस्तारे वल्लयां च व्रततिः । रात्रौ गृहे च वसतिः । क्षयो हानिः ।
अर्चा पूजा । तत्रापचितिः । निष्कृतौ व्यये च । दाने अवसाने च सातिः ।
पीडायां धनुष्कोट्यां च अर्तिः । सामान्यं गोत्वादि जन्मनि च जातिः ।
प्रचारः लोकाचारः । स्यन्दः प्रखण्डम् । तत्र रीतिः । दिग्मे प्रवासे च
ईतिः । उदये उत्पत्तौ । अधिगमे लामे च प्राप्तिः । अग्नित्रये दक्षिणार्ध-
पत्याहवनीयाख्ये । द्वितीये युगे त्रेताशब्द आबन्तः । वीणाभेदो नारदी वीणा ।
महत्त्वयुक्तायां भार्यादौ च महती । भस्मनि संपदि अणिमादौ च भूतिः ।

पङ्क्तयः २४६२-२४८६]

तृतीयं काण्डम्

२११

सङ्गे सभायां समितिः क्षयवासावपि क्षिती	२४७५
खेरार्चिश्च शस्त्रं च वह्निज्वाला च हेतयः	२४७६
जगती जगति छन्दोविशेषेऽपि क्षितावपि	२४७७
पङ्क्तिश्छन्दोऽपि दशमं स्यात्प्रभावेऽपि चायतिः	२४७८
पत्तिर्गतौ च मूले तु पक्षतिः पक्षभेदयोः	२४७९
प्रकृतिर्योनिलिङ्गे च कैशिक्याद्याश्च वृत्तयः	२४८०
सिकताः स्युर्वालुकापि वेदे श्रवसि च श्रुतिः	२४८१
वनिता जनितात्यर्थानुरागायां च योषिति	२४८२
गुप्तिः क्षितिव्युदासेऽपि धृतिर्धारणधैर्ययोः	२४८३
बृहती क्षुद्रवार्ताकी छन्दोभेदे महत्यपि	२४८४
वासिता स्त्रीकरिण्योश्च वार्ता वृत्तौ जनश्रुतौ	२४८५
वार्तं फल्गुन्यरोगे च त्रिष्वप्सु च घृतामृते	२४८६

नद्यां नागानां नगर्यां च भोगवती । संगरादित्रये समितिः । क्षयो नाशः । वासो निवासः । 'अपि'शब्दात् मेदिन्यां कालिमेदे च क्षितिः । सूर्यप्रभादिषु हेतिः । जगति लोके क्षितौ भुवि छन्दोविशेषे द्वादशाक्षरपादकवृत्ते जगती । 'अपि'-शब्दाज्जनेऽपि । दशमं छन्दः दशाक्षरपादकं आवलिरपि पङ्क्तिः । प्रभावे उत्तर-कालेऽप्यायतिः । गतौ वीरमेदे सैन्यमेदे च पत्तिः । पक्षभेदयोर्मासार्धस्य च मूले प्रतिपदि पक्षपक्षस्य मूलेऽधोदेशे च पक्षतिः । योनौ लिङ्गे च प्रकृतिः । चकारात्प्रधानत्वे अमात्यादौ स्वभावे च । 'आय'शब्दात् आरभटी-सात्त्वती-भारत्यो वृत्तयः । चकाराज्जीविकायां सूत्रविवरणे च वृत्तिः । सिकताशब्दो बालुका-याम् । 'अपि'शब्दात्सिकतान्वितदेशे च शर्करायां च कीर्तितः । वेदे श्रवसि कर्णे च श्रुतिः । जनितोऽत्यन्तानुरागो यस्यां तस्यां योषिन्मात्रे च वनिता । क्षितिव्युदासे भूविवरे । अपिशब्दादक्षणे च गुप्तिः । धारणायां धैर्यं [तुष्टौ योगमेदे] च धृतिः । क्षुद्रवार्ताकी ओषधिविशेषो बृहती । छन्दोभेदो नवमं छन्दो बृहती । महती विपुला सापि बृहती स्यात् । स्त्रीकरिण्योर्योषिदस्तिन्योर्घासिताशब्दः । श्रुतौ जीविकायाम् । जनश्रुतौ वृत्तान्ते वार्ता । फल्गुन्यसारे वार्तम् । रोगरहिते

२१२

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

कलधौतं रूप्यहेम्नोर्निमित्तं हेतुलक्ष्मणोः	२४८७
श्रुतं शास्त्रावधृतयोर्युगपर्याप्तयोः कृतम्	२४८८
अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवानपेक्षि च	२४८९
युक्ते क्षमादावृते भूतं प्राण्यतीते समे त्रिषु	२४९०
वृत्तं पद्ये चरित्रे त्रिष्वतीते दृढनिस्तले	२४९१
महद्राज्यं चावगीतं जन्ये स्याद्गर्हिते त्रिषु	२४९२
श्वेतं रूप्येऽपि रजतं हेम्नि रूप्ये सिते त्रिषु	२४९३
त्रिष्वतो जगदिङ्ग्रेऽपि रक्तं नील्यादिरागि च	२४९४
अवदातः सिते पीते शुद्धे बद्धार्जुनौ सितौ	२४९५
युक्तेऽतिसंस्कृते मर्षिण्यभिनीतोऽथ संस्कृतम्	२४९६
कृत्रिमे लक्षणोपेतेऽप्यनन्तोऽनवधावपि	२४९७
ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे	२४९८

त्रिषु । घृतामृते द्वे अप्सु वर्तते । चकारात् घृतमाज्ये जले क्लीबम् । अमृतं तु घृते पीयूषे यज्ञशेषे च । रूप्यं रजतम्, हेम सुवर्णम्, लक्ष्म चिह्नम्, एतेषु कलधौतम् । शास्त्रे अवधृते च श्रुतम् । युगे प्रथमयुगे, पर्याप्ते अलमर्थे कृतम् । जीवानपेक्षि साहसरूपं कर्म महाभीतिर्महद्भयं च अत्याहितं स्यात् । युक्ते न्याय्ये । क्षमादौ क्षित्यादिपञ्चके । ऋते सत्ये । प्राणिनि जन्तौ । अतीते वृते । समे सदृशे भूतम् । पद्ये श्लोके अतीते भूते दृढे गाढे निस्तले वर्तुलेऽतीतादौ त्रिलिङ्ग्यां वृत्तम् । राज्यं चकारात् बृहच्च महत् । जन्ये जनापवादे गर्हिते निन्दितेऽवगीतम् । रूप्ये 'अपि'शब्दाच्छुभ्रेऽपि श्वेतम् । हेम्नि रूप्ये सिते च रजतम् । अतो रजतात् परे तान्ताः शब्दास्त्रिषु । इङ्गे जंगमे भुवने च जगत् । नील्यादिरागयुक्तं रक्तम् । सितादित्रयेऽवदातः । अर्जुनः शुक्रः बद्धश्च सितः । युक्ते न्याय्ये अतिप्रशस्ते भूषिते मर्षिणि क्षन्तरि च अभिनीतः । कृत्रिमे घटादौ लक्षणोपेते शास्त्रोपलक्षणयुक्ते च संस्कृतम् । अनवधौ निःसीमे, 'अपि'शब्दाच्छेषादौ अनन्तः । ख्याते प्रसिद्धे हृष्टे च प्रतीतः । कुलजे कुलीने बुधे पण्डितेऽभिजातः । पूतं पवित्रम् । विजनो विगतजनः । एतौ

पङ्कयः २४८७-२५१०] तृतीयं काण्डम्

२१३

विविक्तौ पूतविजनौ मूर्च्छितौ मूढसोच्छ्रयौ	२४९९
द्वौ चाम्लपरुषौ शुक्तौ शिती धवलमेचकौ	२५००
सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत्	२५०१
पुरस्कृतः पूजितेऽरात्यभियुक्तेऽग्रतः कृते	२५०२
निवातावाश्रयावातौ शस्त्राभेद्यं च वर्म यत्	२५०३
जातोन्नद्धप्रवृद्धाः स्युरुच्छ्रिता उत्थितास्त्वमी	२५०४
वृद्धिमत्प्रोद्यतोत्पन्ना आदृतौ सादरार्चितौ	२५०५
अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु	२५०६
निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टे जले गुरौ	२५०७
समर्थस्त्रिषु शक्तिस्थे संबद्धार्थे हितेऽपि च	२५०८
दशमीस्थौ क्षीणरागवृद्धौ वीथी पदव्यपि	२५०९
आस्थानीयत्नयोरास्था प्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोः	२५१०
‘शास्त्रद्रविणयोर्ग्रन्थः संस्थाधारे स्थितौ मृतौ’	***

विविक्तौ । मूढो मोहं गतः सोच्छ्रयो वृद्धियुक्तः द्वौ मूर्च्छितौ । अम्लं चुक्रम् । परुषो निष्ठुरः । द्वौ शुक्ताख्यौ । धवलः शुभ्रः । मेचकः कृष्णवर्णः । उभयोः शितिः । सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्ते अभ्यर्हिते च सत् । अरात्यभियुक्ते शत्रुणाक्रान्ते अग्रतः कृते पुरःस्थिते पूजिते च पुरस्कृतः । आश्रयो निवासः । अवातो वातवर्जितः । उभौ निवातौ । यच्छस्त्राभेद्यं वर्म कवचं तदपि निवा-
ताख्यम् । जात उत्पन्नः । उन्नद्धो दत्तः । प्रवृद्धश्चैते उच्छ्रिताः । वृद्धिमत्,
प्रोद्यतः, उत्पन्नं, एते उत्थिताः । सादरार्चितौ आदृतौ । अभिधेयो वाच्यः ।
राः धनम् । वस्तु तत्त्वम् । निवृत्तिर्निवर्तनम् । अत्र विषयेऽप्यर्थः ।
निपानमुपकूपजलाशयः । आगमो बौद्धशास्त्रादन्यच्छास्त्रम् । ऋषिजुष्टे जले
ऋषिभिः सेवितोदके गुरावुपाध्याये च तीर्थम् । शक्तिस्थे शक्तिमति ।
संबद्धार्थे हितेऽनुकूले च समर्थः । क्षीणो रागो रसोऽस्य क्षीणरागः । वृद्धोऽ-
तिवृद्धः । उभौ दशमीस्थौ । पदवी मार्गः । ‘अपि’शब्दात् पङ्क्तिरपि वीथी ।
आस्थानी सभा । यत्नः प्रयत्नः । उभौ आस्था । सानु पर्वताग्रम् । मानं परि-

२१४

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

अभिप्रायवशौ छन्दावन्दौ जीमूतवत्सरो	२५११
अपवादौ तु निन्दाज्ञे दायादौ सुतबान्धवौ	२५१२
पादा रश्म्यङ्घ्रितुर्याशाश्चन्द्राद्यर्कास्तमोनुदः	२५१३
निर्वादो जनवादेऽपि शादो जम्बालशष्पयोः	२५१४
आरावे रुदिते त्रातर्याक्रन्दो दारुणे रणे	२५१५
स्यात्प्रसादोऽनुरागेऽपि सूदः स्याद्भ्यञ्जनेऽपि च	२५१६
गोष्ठाध्यक्षेऽपि गोविन्दो हर्षेऽप्यामोदवन्मदः	२५१७
प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम्	२५१८
स्त्री संविज्ज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामसु	२५१९
धर्मे रहस्युपनिषत्स्यादृतौ वत्सरे शरत्	२५२०
पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु	२५२१
गोष्पदं सेविते माने प्रतिष्ठा कृत्यमास्पदम्	२५२२

माणमेदः प्रस्थः । अभिप्राय आशयः । वशोऽधीनइछन्दः । जीमूतो मेघः । वत्सरो वर्षम् । तत्र अब्दः । निन्दा गर्हा । आज्ञा शासनं तत्रापवादः । पुत्रो ज्ञातिश्च दायादौ । रश्मिः किरणः, अङ्घ्रिश्चरणः, तुर्याशश्चतुर्थो भागः पादः । चन्द्रे अग्नौ अर्के च तमोनुद् । जनवादे लोकापवादे, 'अपि'शब्दान्निर्णीतवादे निर्वादः । जम्बाले कर्दमे । शष्पे बालतृणे च शादः । आरावे आर्तध्वनौ । त्रातरि रक्षके दारुणे रणे मीषणे युद्धे रुदिते च आक्रन्दः । अनुरागेऽनुग्रहे, प्रसन्नतायां काव्य-गुणे च प्रसादः । व्यञ्जने तेमने सूपकारे च सूदः । गोष्ठं गोस्थानं तस्याध्यक्षे गोपालादौ बृहस्पतौ कृष्णेऽपि गोविन्दः । आमोदशब्दो यथा हर्षे वर्तते 'अपि'शब्दादतिनिर्हारिगन्धे च तथा मदोऽपि हर्षे । 'अपि'शब्दाद्भ्रवगजदानरेतस्सु च । प्रधानमेव प्राधान्यम् । राजलिङ्गे छत्रादौ, वृषावयवे ककुदः । संभाषा संभाषणम् । क्रियाकारः कर्मनियमः, आजिर्युद्धम्, नाम संज्ञा, एतेषु संकेते च स्त्रीलिङ्गं संविदिति नाम । धर्मे रहसि वेदान्ते च उपनिषद् । ऋतौ वत्सरे च शरद् । व्यवसितिर्ब्यवसायस्ततो वस्त्वन्तेषु पदम् । सेविते गोभिरेव सेविते देशे माने खुरप्रमाणे गोष्पदम् । प्रतिष्ठा स्थानम् । कृत्यं कार्यम् । प्रतिष्ठाकृत्ये

पङ्क्तयः २५११-२५३३] तृतीयं काण्डम्

२१५

त्रिष्विष्टमधुरौ स्वादू मृदू चातीक्ष्णकोमलौ	२५२३
मूढाल्पापटुनिर्भाग्या मन्दाः स्युद्धौ तु शारदौ	२५२४
प्रत्यग्राप्रतिभौ विद्वत्सुप्रगल्भौ विशारदौ	२५२५
व्यामो वटश्च न्यग्रोधावुत्सेधः काय उन्नतिः	२५२६
पर्याहारश्च मार्गश्च विवधौ वीवधौ च तौ	२५२७
परिधिर्यज्ञियतरोः शाखायामुपसूर्यके	२५२८
बन्धकं व्यसनं चेतःपीडाधिष्ठानमाधयः	२५२९
स्युः समर्थननीवाकनियमाश्च समाधयः	२५३०
दोषोत्पादेऽनुबन्धः स्यात् प्रकृत्यादिविनश्वरे	२५३१
मुख्यानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने	२५३२
विधुर्विष्णौ चन्द्रमसि परिच्छेदे बिलेऽवधिः	२५३३

आस्पदशब्दो वर्तते । अतः परं आवर्गसमासेर्दान्ताखिषु । इष्टः । मधुरः । उभौ स्वादू । अतीक्ष्णोऽतिगमः, कोमलोऽकठिनः, उभौ मृदू, मूढो मूर्खः । अल्पः, अपटुरतीक्ष्णः, निर्भाग्यो हीनभाग्यः, एते मन्दाः । प्रत्यग्रोऽमिनवः । अप्रतिभोऽप्रगल्भः । द्वाविमौ शारदौ । विद्वत्सुप्रगल्भौ विशारदौ । प्रसारितभुजद्वयकुण्डलं व्यामः । वटो वृक्षमेदः द्वयं न्यग्रोधाख्यम् । कायो देहः । उन्नतिरुच्छ्राय उत्सेधः । पर्याहारो ध्यानादिः । मार्गः पन्थाः । एतौ विवधसंज्ञौ वीवधावपि च । यज्ञियतरोः पलाशादेः शाखायां समिधि । तत्र उपसूर्यके सूर्यसमीपमण्डले परिवेषाख्ये च परिधिः । उत्तमर्णगृहे ऋणमोचनपर्यन्तं विश्वासायं यद्वस्तु स्थाप्यते तद्वन्धकं प्रसिद्धम् । व्यसनमापत्तिः । चेतःपीडा मानसी व्यथा । अधिष्ठानमध्यासनं एते आधयः । समर्थनं चोद्यपरिहारः । नीवाको वचनाभावः । नियमोऽङ्गीकारः एते समाधयः । दोषोत्पादनं दोषोत्पादस्तत्र प्रकृत्यादिषु प्रकृतिप्रत्ययागमादेशेषु इक्-यण्-सुडादिषु यज्ञश्वरमदर्शनशीलमक्षरं तत्र । यो मुख्यं पित्रादिकमनुयाति तस्मिन् शिशौ । प्रकृतस्य प्रकान्तस्य पदनिवृत्त्यभावः तत्रैतेषु अनुबन्धः । विधुः शशाङ्के हृषीकेशे च । परिच्छेदे सीम्नि । बिडे गते । कालेऽपि अवधिः । विधाने कर्तव्ये दैवे प्राक्तनशुभा-

२१६

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

विधिर्विधाने दैवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे	२५३४
बुधवृद्धौ पण्डितेऽपि स्कन्धः समुदयेऽपि च	२५३५
देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम्	२५३६
विधा विधौ प्रकारे च साधू रम्येऽपि च त्रिषु	२५३७
वधूर्जायां स्नुषा स्त्री च सुधा लेपोऽमृतं स्नुही	२५३८
संधा प्रतिज्ञा मर्यादा श्रद्धा संप्रत्ययः स्पृहा	२५३९
मधु मद्ये पुष्परसे क्षौद्रेऽप्यन्धं तमस्यपि	२५४०
अतस्त्रिषु समुन्नद्धौ पण्डितं मन्यगर्वितौ	२५४१
ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे निर्देशेऽथावलम्बितः	२५४२
अविदूरोऽप्यवष्टब्धः प्रसिद्धौ ख्यातभूषितौ	२५४३
सूर्यवह्नी चित्रभानू भानू रश्मिदिवाकरौ	२५४४
भूतात्मानौ धातृदेहौ मूर्खनीचौ पृथग्जनौ	२५४५

शुभकर्मणि ब्रह्मण्यपि विधिः । प्रार्थने चरे च प्रणिधिः । बुधवृद्धौ पण्डितेऽपि वर्तेते । 'अपि'शब्दात् बुधः सौम्ये । वृद्धः स्थविरः । समुदये समूहे । 'अपि'-शब्दात्काण्डे नृपेऽसे च स्कन्धः । देशमेदेऽब्धौ समुद्रे सिन्धुशब्दः पुंसि । नदीसामान्ये तु स्त्रीलिङ्गे । सिन्धुः । विधौ विधाने, प्रकारे विधाशब्दः स्यात् । रम्ये, 'अपि'शब्दाद्वाधुषिके सज्जने साधुः । जाया भार्या । स्नुषा पुत्रस्य पत्नी । तत्र स्त्रीमात्रे च वधूः । देवालयादि येन लिप्यते स लेपश्चूर्णविशेषः । अमृते स्नुह्यामपि सुधा । प्रतिज्ञा स्वीकारः । मर्यादा च संधा । संप्रत्यय आदरः । स्पृहा काह्ला तत्र श्रद्धेति । मद्ये पुष्परसे, क्षौद्रे माक्षिके च मधु । तमसि अक्षिहीनेऽपि अन्धशब्दः । अतः परे धान्तवर्गपर्यन्तास्त्रिषु । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितं मन्यः । गर्वितश्च समुन्नद्धः । अधिक्षेपे निन्दाप्रयोगे निर्देशे च ब्रह्मबन्धुरिति । अवलम्बितः आश्रितः । अविदूरः सन्नहितः । उभाघवष्टब्धौ । 'अपि'शब्दाद्बुद्धोऽपि । ख्यातभूषितौ प्रसिद्धौ । सूर्ये वह्नी च चित्रभानुः । रश्मिर्दिवाकरश्च भानुः । भूतं चात्मा च । धाता च देहश्च । मूर्खो नीचो हीन-

पङ्क्तयः २५३४-२५५८] तृतीयं काण्डम्

२१७

ग्रावाणौ शैलपाषाणौ पत्रिणौ शरपक्षिणौ	२५४६
तरुशैलौ शिखरिणौ शिखिनौ वह्निवर्हिणौ	२५४७
प्रतियत्नावुभौ लिप्सोपग्रहावथ सादिनौ	२५४८
द्वौ सारथिहयारोहौ वाजिनोऽश्वेषुपक्षिणः	२५४९
कुलेऽप्यभिजनो जन्मभूम्यामप्यथ हायनाः	२५५०
वर्षार्चिर्ब्रीहिभेदाश्च चन्द्राग्न्यर्का विरोचनाः	२५५१
क्लेशेऽपि वृजिनो विश्वकर्माकसुरशिल्पिनोः	२५५२
आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च	२५५३
शक्रो धातुकमत्तेभो वर्षुकाब्दो घनाघनः	२५५४
घनो मेघे मूर्तिगुणे त्रिषु मूर्ते निरन्तरे	२५५५
अभिमानोऽर्थादिदर्पे ज्ञाने प्रणयहिंसयोः	२५५६
इनः सूर्ये प्रभौ राजा मृगाङ्के क्षत्रिये नृपे	२५५७
वाणिन्यौ नर्तकीदूत्यौ स्रवन्त्यामपि वाहिनी	२५५८

जातिः । एतेषु पृथग्जन इति चतुरक्षरम् । शैले पाषाणे च ग्रावन् । शरे पक्षिणि च पत्रिन् । तरौ शैले च शिखरिन् । वह्नौ बर्हिणि मयूरे च शिखिन् । लिप्सा वाञ्छा । उपग्रह अनुकूलनम् । उभौ प्रतियत्नौ । सारथिरश्वारोहश्च सादिनौ । अश्वो हयः इषुः शरः पक्षी चैते वादिनः । कुले कुलमुख्ये च जन्मभूम्यां जननस्थाने अभिजनः । वर्षोऽब्दः । अर्चो रश्मिः ब्रीहिभेदश्चैते हायनाः । चन्द्रेऽग्रावर्के प्रह्लादपुत्रेऽपि विरोचनः । क्लेशे कल्मषेऽपि क्लीबं वृजिनम् । अर्के सुरशिल्पिनि च विश्वकर्मा । अततीत्यात्मा, धृतिः बुद्धिः स्वभावः ब्रह्म वर्ष्म च यत्नः । शक्र इन्द्रः । धातुकश्चासौ मत्तेभश्चेति कर्मधारयः, तथा वर्षुकश्चासावब्दश्चेति घनाघनः इति चतुरक्षरं नाम । मूर्तिगुणे काठिन्ये मेघे च घनः पुंस्ति, मूर्ते कठिने निरन्तरे सान्द्रे च त्रिषु । अर्थपशुकुलगुणादिभिर्यो दर्पस्तस्मिन् ज्ञाने प्रणये हिंसायां चाभिमानः । प्रभौ नृपे च पत्यो वा इनः । मृगाङ्के क्षत्रिये नृपे च राजशब्दः । नर्तकीदूत्यौ वाणिन्यौ । स्रवन्त्यां नद्यां सेनायामपि वाहिनी । वज्रं कुलिशम् । तडिद्विद्युत् ह्लादिनी ।

२१८

अथरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

ह्लादिन्यौ वज्रतडितौ वन्दायामपि कामिनी	२५५९
त्वग्देहयोरपि तनुः सूनाऽधोजिह्विकापि च	२५६०
ऋतुविस्तारयोरस्त्री वितानं त्रिषु तुच्छके	२५६१
मन्देऽथ केतनं कृत्ये केतावुपनिमन्त्रणे	२५६२
वेदस्तत्त्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः	२५६३
उत्साहने च हिंसायां सूचने चापि गन्धनम्	२५६४
आतञ्चनं प्रतीवापजवनाप्यायनार्थकम्	२५६५
व्यञ्जनं लाञ्छनं श्मश्रुनिष्ठानावयवेष्वपि	२५६६
स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्वहिपक्षिणाम्	२५६७
स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने	२५६८
अवकाशे स्थितौ स्थानं क्रीडादावपि देवनम्	२५६९
उत्थानं पौरुषे तन्त्रे संनिविष्टोद्गमेऽपि च	२५७०
व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणेऽपि च	२५७१

वन्दावृक्षे विजातीयप्ररोहे । योषिन्मात्रे विलासिन्यामपि कामिनीशब्दो वर्तते । तनुः काये त्वचि च । अधोजिह्विका गलकण्ठिका सा सूना । 'अपि'शब्दात्पुण्यां वधस्थानेऽपि । ऋतुर्यज्ञः, विस्तारश्च वितानम् । तुच्छके शून्ये मन्दे च वितानं त्रिषु । केतौ ध्वजे उपनिमन्त्रणे निवासेऽपि केतनम् । तत्त्वं चैतन्यम्, तपो ब्रह्मा वेदादित्रये ब्रह्मशब्दः क्लीबे । विप्रवेधसोः पुंसि । उत्साहने हिंसायां सूचने, 'अपि'शब्दादाशयप्रकाशने च गन्धनम् । प्रतीवापः क्षीरादौ तत्कादेर्निक्षेपः । जवनं वेगः । आप्यायनं प्रीणनम् । एतदर्थकमातञ्चनम् । लाञ्छनं चिह्नम् । निष्ठानं तेमनम् । अवयवोऽवयवभेदः । एतेषु व्यञ्जनं नाम । लोकवादे लोकापवादे पश्वदीनां युद्धे च कौलीनम् । निःसरणे प्रहादेर्निर्गमे वनभेदे उपवने प्रयोजने च उद्यानं नाम । स्थानमिति स्थित्यवकाशयोः । क्रीडायां व्यवहारे जिगीषादौ देवनम् । पौरुषे उद्योगे । तन्त्रे कुटुम्बकृत्ये सिद्धान्ते चौषधोत्तमे । सन्निविष्टस्योद्गमे ऊर्ध्वाभवनेऽपि उत्थानम् । प्रतिरोधे तिरस्कारे ।

पङ्क्तयः २५५९-२५८४] तृतीयं काण्डम्

२१९

मारणे मृतसंस्कारे गतौ द्रव्येऽर्थदापने	२५७२
निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम्	२५७३
निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च	२५७४
व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे	२५७५
पक्ष्माक्षिलोम्नि किञ्जल्के तन्त्वाद्यंशेऽप्यणीयसि	२५७६
तिथिभेदे क्षणे पर्व वर्त्म नेत्रच्छदेऽध्वनि	२५७७
अकार्यगुह्ये कौपीनं मैथुनं संगतौ रते	२५७८
प्रधानं परमात्मा धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः	२५७९
प्रसूनं पुष्पफलयोर्निधनं कुलनाशयोः	२५८०
क्रन्दने रोदनाह्वाने वर्ष्म देहप्रमाणयोः	२५८१
गृहदेहत्विट्प्रभावा धामान्यथ चतुष्पथे	२५८२
संनिवेशे च संस्थानं लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः	२५८३
आच्छादने संपिधानमपवारणमित्युभे	२५८४

स्वातन्त्र्यकृत्येऽपि व्युत्थानम् । मारणाद्यष्टके सैन्ये मेढ्रे च साधनमिति नाम । वैरशुद्धौ दाने त्यागे न्यासार्पणे निक्षिप्तद्रव्यस्य अर्पणे निर्यातनम् । भ्रंशे अपाये पतने वा । दोष इत्यस्य प्रत्येकं संबन्धः । कामजदोषस्तु मृगयाद्यूतस्त्रीमद्यपानेषु प्रसक्तिः । कोपजदोषस्तु वाक्पारुष्यादिः, तत्र व्यसनम् । अक्षिलोम्नि चक्षुर्लोम्नि, किञ्जल्के केसरे, अणीयसि तन्त्वाद्यंशे अल्पतरे सूत्राद्यंशे पक्ष्मेति । तिथिभेदेऽष्टमी-दर्शादौ क्षणे उत्सवे पर्व । नेत्रपिधायकचर्मपुटे अध्वनि मार्गे वर्त्म । अकार्ये अकरणार्हे गुह्य उपस्थे कौपीनम् । संगतौ भार्यादिसंबन्धे । रते सुरते मैथुनं स्यात् । धीः बुद्धिः । महामात्रे परमात्मनि च प्रधानम् । बुद्धिचिह्नयोः प्रज्ञानम् । पुष्पे फले च प्रसूनम् । कुलनाशयोर्निधनम् । रोदनमाह्वानमारावः । उभे क्रन्दनसंज्ञे । देहः प्रमाणमियत्ता । उभयोर्वर्ष्म । गृहादीनि चत्वारि धामशब्दवाच्यानि । चतुष्पथे शृङ्गाटके । संनिवेशे अवयवविभागे संस्थानम् । चिह्ने प्रधाने लक्ष्म । संपिधानं तिरोधानम् । अपवारणं वस्त्रादिना परिवृत्तिः । वस्त्रेऽपि आच्छादनम् । साधने निष्पादने । अवाप्तौ लाभे । तोषणे तुष्टौ आराधनं

२२०

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च	२५८५
अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि	२५८६
रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि वने सलिलकानने	२५८७
तलिनं विरले स्तोके वाच्यलिङ्गं तथोत्तरे	२५८८
समानाः सत्समैके स्युः पिशुनौ खलसूचकौ	२५८९
हीनन्यूनावूनगह्यौ वेगिशूरो तरस्विनौ	२५९०
अभिपन्नोऽपराद्धोऽभिग्रस्तव्यापद्गतावपि	२५९१
कलापो भूषणे बह्वे तूणीरे संहतावपि	२५९२
परिच्छदे परीवापः पर्युप्तौ सलिलस्थितौ	२५९३
गोधुग्गोष्ठपती गोपौ हरविष्णू वृषाकपी	२५९४
बाष्पमूष्माश्रु कशिपु त्वन्नमाच्छादनं द्वयम्	२५९५
तल्पं शय्यादृदारेषु स्तम्बेऽपि विटपोऽस्त्रियाम्	२५९६

स्यात् । चक्रं रथाङ्गम् । पुरं नगरम् । अध्यासनमाक्रमणं अधिष्ठानं स्यात् । स्वजातिश्रेष्ठे रत्नम् । सलिलं जलम् । काननमरण्यम् । उभे वने । विरले सान्तरे । स्तोकेऽल्पे तलिनम् । यथा तलिनं वाच्यलिङ्गं तथा उत्तरेऽपि नान्तसमाप्तिपर्यन्तं वाच्यलिङ्गाः । सन् पण्डितः समः सदृशः एकश्चेति समानाः स्युः । खलो दुर्जनः सूचकः कर्णेजपः । उभौ पिशुनौ । ऊनोऽल्पः, गह्यौ निन्यः, द्वावेतौ हीन-न्यूनशब्दवाच्यौ । वेगी वेगयुक्तः । शूरो बली । उभौ तरस्विनौ । अपराद्धोऽपराधवान्, अभिग्रस्तः शत्रुणाक्रान्तः, व्यापद्गतः प्राप्तविपत्कः, एते अभिपन्नवाच्याः । भूषणे बह्वे मयूरपिच्छे । तूणीरे इषुधौ, संहतौ समुदाये, काष्ठ्यां च कलापशब्दः । परिच्छदः पटमण्डपाद्युपकरणम् । पर्युप्तिः सर्वतोवपनम् । सलिलस्थितौ जलाधारे परीवापः । गां दोग्धीति गोधुग्गोपालः गोष्ठाध्यक्षश्च गोपौ । वृषाकपिसंज्ञौ हरो विष्णुश्च । ऊष्मोष्णम्, अश्रु नेत्रोदकं च बाष्पसंज्ञम् । अन्नं भोजनम्, आच्छादनं वन्नम् । एतत् द्वयं कशिपुसंज्ञम्, अद्वोऽद्वलिका । दाराः, स्त्री, शय्या च तल्पम् । स्तम्बे तृणादि-गुच्छे । 'अपि'शब्दाद्विस्तारशास्त्रयोश्च विटपः । अमी प्राप्तरूपः, स्वरूपः

पङ्क्तयः २५८५-२६०८] तृतीयं काण्डम्

२२१

प्राप्तरूपस्वरूपाभिरूपा बुधमनोज्ञयोः	२५९७
मेघलिङ्गा अमी कूर्मी वीणाभेदश्च कच्छपी	२५९८
‘कुतपो मृगरोमोत्थपटे चाहोऽष्टमैऽशके’	**
रवर्णे पुंसि रेफः स्यात्कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः	२५९९
अन्तराभवसत्त्वेऽश्वे गन्धर्वो दिव्यगायने	२६००
कम्बुर्ना वलये शङ्खे द्विजिह्वौ सर्पसूचकौ	२६०१
पूर्वोऽन्यलिङ्गः प्रागाह पुं बहुत्वेऽपि पूर्वजान्	२६०२
कुम्भौ घटेभमूर्धाशौ डिम्भौ तु शिशुबालिशौ	२६०३
स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ शंभू ब्रह्मत्रिलोचनौ	२६०४
कुक्षिभ्रूणार्भका गर्भा विस्त्रम्भः प्रणयेऽपि च	२६०५
स्याद्भेर्या दुन्दुभिः पुंसि स्यादक्षे दुन्दुभिः स्त्रियाम्	२६०६
स्यान्महारजने क्लीवं कुसुम्भं करके पुमान्	२६०७
क्षत्रियेऽपि च नाभिर्ना सुरभिर्गवि च स्त्रियाम्	२६०८

अभिरूपः, पान्ता मेघलिङ्गा बुधे पण्डिते मनोज्ञे मनोहरे च वर्तन्ते । कूर्मी कमठी । वीणाभेदः सारस्वती वीणा । द्वे कच्छपीसङ्गे । रवर्णे राक्षरे रेफः पुंसि कुत्सिते रेफो वाच्यलिङ्गकः । अथ वययोः सावर्ण्यात् बान्तान्वातांश्चाह । यो मरणजन्मनोरन्तकाले स्थितः प्राणी सोऽन्तराभवसत्त्वः तस्मिन् । अश्वे घोटके । दिव्यगायने विश्वावसुप्रभृतौ गायनमात्रे च गन्धर्वः । पुंसीत्यर्थः । गजशम्बूकयोरपि कम्बुः । सूचकः पिशुनः । सर्पश्च द्विजिह्वः पूर्वशब्दः प्राग्वाची वाच्यलिङ्गकः । यदा तु पूर्वजान् पितामहादीनाह तदा पुंसि बहुत्वे वर्तते । घटः कलशः । इभस्य गजस्य मूर्धाशः शिरोभागः कुम्भः । बालिशो मूर्खः । शिशुश्च डिम्भः । स्थूणा गृहस्तम्भः । जडीभावो जडत्वम् । उभौ स्तम्भौ । ब्रह्मा त्रिलोचनश्च शम्भुः । भ्रूणो गर्भस्थो जन्तुः । अर्भकः शिशुः । एते गर्भाः । प्रणये शृङ्गारप्रार्थनायां, ‘अपि’शब्दाद्विश्वासादौ विस्त्रम्भः । दुन्दुभिर्मर्यां पुंसि । अक्षे बालक्रीडोपकरणे स्त्रियाम् । महारजने पुष्पभेदे कुसुम्भं क्लीवम् । करके कमण्डलौ पुंसि । क्षत्रिये नाभिः पुंसि । ‘अपि’शब्दान्मुख्यवृत्ते चक्रमध्ये च । प्राण्य तु द्वयोः मृगभेदे तु स्त्रियाम् । गवि सौरभेर्यां सुरभिः स्त्री । चकाराद्व-

२२२

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

सभा संसदि सभ्ये च त्रिष्वध्यक्षेऽपि वल्लभः	२६०९
किरणप्रग्रहौ रश्मी कपिभेकौ प्लवंगमौ	२६१०
इच्छामनोभवौ कामौ शौर्योद्योगौ पराक्रमौ	२६११
धर्माः पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः	२६१२
उपायपूर्व आरम्भ उपधा चाप्युपक्रमः	२६१३
वणिक्पथः पुरं वेदो निगमो नागरो वणिक्	२६१४
नैगमौ द्वौ बले रामो नीलचारुसिते त्रिषु	२६१५
शब्दादिपूर्वो वृन्देऽपि ग्रामः क्रान्तौ च विक्रमः	२६१६
स्तोमः स्तोत्रेऽध्वरे वृन्दे जिह्वस्तु कुटिलेऽलसे	२६१७
उष्णेऽपि धर्मश्चेष्टालंकारे भ्रान्तौ च विभ्रमः	२६१८
गुल्मा रुक्स्तम्बसेनाश्च जामिः स्वसुकुलस्त्रियोः	२६१९
क्षितिक्षान्त्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु	२६२०

सन्तजातीफलचम्पकेषु ना सुगन्धिमनोज्ञयोस्त्रिषु । सुवर्णे पङ्कजे च क्लीबम् । संसदि सदसि सभ्यः सदस्यः सभा । अध्यक्षे अपिशब्दाद्वयिते च वल्लभः । अश्वादेर्बन्धनरज्जुः प्रग्रहः किरणश्च रश्मिः । कपौ मेके च प्लवंगमः । मनोभवो मदनः इच्छा च कामः । शौर्यं सामर्थ्यम् । उद्योगश्च पराक्रमः । पुण्यादिषट्के धर्मशब्दः । उपायं ज्ञात्वा य आरम्भः स उपायपूर्वः । अमात्यशीलपरीक्षोपाय उपधा । चिकित्सायां चोपक्रमः । वणिक्पथो वणिज्यम् । पुरं नगरम् । वेद आत्रायः । एते निगमाः । नगरे भवो नागरः वणिकू चैतौ नैगमौ । बले बलदेवे पुंसि । नीलादिषु त्रिलिङ्गां रामशब्दः । शब्दादिपूर्वो ग्रामशब्दो वृन्दे वर्तते । 'अपि'शब्दात्संवसथे ग्रामः । क्रान्तौ विक्रमे परक्रमे च विक्रमः । स्तोत्रेऽध्वरे वृन्दे च स्तोमः । कुटिले खले अलसे जडे च जिह्वः । उष्णे धर्मः । चेष्टायां अलंकारे भ्रान्तौ च विभ्रमः । रुक् रोगमेदः स्त्रीहास्यः । स्तम्बः कुशादिगुच्छः । सैन्यरक्षणे च गुल्मशब्दः । स्वसा भगिनी, कुलस्त्री कुलवधूः तयोर्जामिशब्दः । क्षितिर्भूमिः । क्षान्तिस्तितिक्षा तयोः क्षमा । युक्ते योग्ये क्षमं क्लीबम् । शक्ते हिते क्षमत्रिलिङ्गः । हरित्यालशः

पङ्क्तयः २६०९-२६३४] तृतीयं काण्डम्

२२३

त्रिषु श्यामौ हरित्कृष्णौ श्यामा स्याच्छारिवा निशा	२६२१
ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु	२६२२
सूक्ष्ममध्यात्ममप्याद्ये प्रधाने प्रथमस्त्रिषु	२६२३
वामौ वल्गुप्रतीपौ द्वावधमौ न्यूनकुत्सितौ	२६२४
जीर्णं च परिभुक्तं च यातयाममिदं द्वयम्	२६२५
तुरंगगरुडौ ताक्ष्यौ निलयापचयौ क्षयौ	२६२६
श्वशुर्यौ देवरश्यालौ भ्रातृव्यौ भ्रातृजद्विषौ	२६२७
पर्जन्यौ रसदब्देन्द्रौ स्यादर्यः स्वामिवैश्ययोः	२६२८
तिष्यः पुष्ये कलियुगे पर्यायोऽवसरे क्रमे	२६२९
प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु	२६३०
रन्ध्रे शब्देऽथानुशयो दीर्घद्वेषानुतापयोः	२६३१
स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्ये नागानां मध्यमे गते	२६३२
समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः	२६३३
व्यसनान्यशुभं दैवं विपदित्यनयास्त्रयः	२६३४

कृष्णः कालः उभौ श्यामौ । शारिवा शतावरी निशा च श्यामा । पुच्छम् । पुण्ड्रमश्वानीनां ललाटचित्रम् । अश्वो घोटकः । प्रधानमेव प्राधान्यम् । केतुर्ध्वजः षट्सु ललामम् । अध्यात्मं आत्मन्यधिकृतं लिङ्गदेहम् । 'अपि'शब्दार्कैतवे सूक्ष्मम् । आद्ये आदौ प्रधाने मुख्ये प्रथमः । त्रिविविति यावन्मान्तमधिकारः । प्रतीपो विपरीतः । वल्गुश्च वामौ । न्यूनश्च कुत्सितश्चाधमौ । जीर्णं प्राप्तपरिणामम् । परिभुक्तं भुक्तोज्झितम् । द्वयं यातयामसंज्ञम् । अश्वगरुडौ ताक्ष्यसंज्ञौ । निलयो गृहम् । अपचयो हासः । उभौ क्षयौ । देवो भर्तृभ्राता, श्यालो भार्याभ्राता, एतयोः श्वशुर्यः । भ्रातृपुत्रः शत्रुपुत्रश्च भ्रातृव्यौ । रसदब्दो ध्वनदम्बुदः । इन्द्रः शक्रः । उभौ पर्जन्यौ । प्रभुवैश्ययोरर्यः । पुष्यर्क्षे तुर्ययुगे च तिष्यः । अवसरे प्रस्तावे क्रमे च पर्यायः । प्रत्ययशब्दः अधीनादिषु सप्तसु । चिरद्वेषे पश्चात्तापे चानुशयः । असाकल्येऽकात्स्न्ये । नागानां हस्तिनां यज्ञ शीघ्रं नापि मन्दं गमनं तत्र च स्थूलोच्चयः । शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदसु समयः व्यसनानि द्यूतादीनि । अशुभमिति दैवविशेषणम्, विपत्, विपत्तिः, एतत्रयं

२२४

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दण्डेऽप्यथापदि	२६३५
युद्धायत्योः संपरायः पूज्यस्तु श्वशुरेऽपि च	२६३६
पश्चादवस्थायि बलं समवायश्च संनयौ	२६३७
संघाते संनिवेशे च संस्त्यायः प्रणयास्त्वमी	२६३८
विस्त्रम्भयाच्चाप्रेमाणो विरोधेऽपि समुच्छ्रयः	२६३९
विषयो यस्य यो ज्ञातस्तत्र शब्दादिकेष्वपि	२६४०
निर्यासेऽपि कषायोऽस्त्री सभायां च प्रतिश्रयः	२६४१
प्रायो भूम्न्यन्तगमने मन्युर्देन्ये क्रतौ क्रुधि	२६४२
रहस्योपस्थयोर्गुह्यं सत्यं शपथतथ्ययोः	२६४३
वीर्यं बले प्रभावे च द्रव्यं भव्ये गुणाश्रये	२६४४
धिष्ण्यं स्थाने गृहे भेऽग्नौ भाग्यं कर्म शुभाशुभम्	२६४५
कशेरुहेन्मोर्गाङ्गेयं विशल्या दन्तिकापि च	२६४६
वृषाकपायी श्रीगौर्योरभिल्या नामशोभयोः	२६४७

अनयसंज्ञम् । अतिक्रमे उलङ्घने कृच्छ्रे दोषे दण्डे, 'अपि'शब्दान्नाशेऽपि अत्ययः आपदादित्रये संपरायः । श्वशुरे, 'अपि'शब्दात्पूजार्हेऽपि पूज्यः । सेनायाः पृष्ठभागे तिष्ठति यत्सैन्यं तत्पश्चादवस्थायि बलम् । समवायः समूहः । उभौ संनयौ । संघाते संनिवेशे स्थानविशेषे च संस्त्यायः । अमी विस्त्रम्भादयस्त्रयः प्रणयाः । विरोधे, 'अपि'शब्दादुज्ज्वलामपि समुच्छ्रयः । यस्य मत्स्यादेर्यो जला-दिर्ज्ञातो नित्यसेवितस्तस्य तत्र विषयः । शब्दादिकाः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाश्च विषयाः । निर्यासः काथरसः, 'अपि'शब्दाद्विलेपनादौ कषायः । सभायां आश्रये च प्रतिश्रयः । भूम्नि बाहुल्ये । अन्तो नाशो गम्यतेऽनेन तत्र प्रायः । क्रतौ यज्ञे कोपे च मन्युः । रहस्यं, गोप्यं, उपस्थं च गुह्यम् । शपथः । पथ्यमृतं च सत्यम् । बलं सामर्थ्यम् । प्रभावस्तेजोविशेषः, तत्र वीर्यम् । भव्ये सत्त्वे गुणाश्रये पृथिव्यादौ द्रविणे च द्रव्यम् । स्थाने गृहे मे नक्षत्रे अग्नौ वह्नौ च धिष्ण्यम् । शुभाशुभमिति शुभमशुभं वा जन्मान्तरीयं यत्कर्म तद्भाग्यमित्युच्यते, ऐश्वर्येऽपि । कशेरुहेन्मोः गाङ्गेयम् । दन्तिका निकुम्भः । 'अपि'शब्दादभिनिष्ठा गुह्यच्यपि विशल्या । श्रीलक्ष्मीः गौरी च वृषाकपायी ।

पङ्क्तयः २६३५-२६६०]

तृतीयं काण्डम्

२२५

आरम्भो निष्कृतिः शिक्षा पूजनं संप्रधारणम्	२६४८
उपायः कर्म चेष्टा च चिकित्सा च नव क्रियाः	२६४९
छाया सूर्यप्रिया कान्तिः प्रतिबिम्बमनातपः	२६५०
कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काञ्च्यां मध्येभवन्धने	२६५१
कृत्या क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेदे धनादिभिः	२६५२
जन्यं स्याज्जनवादेऽपि जघन्योऽन्त्येऽधमेऽपि च	२६५३
गर्ह्याहीनौ च वक्तव्यौ कल्यौ सज्जनिराम्यौ	२६५४
आत्मवाननपेतोऽर्थादर्थ्यौ पुण्यं तु चार्वापि	२६५५
रूप्यं प्रशस्तरूपेऽपि वदान्यो बल्लगुवागपि	२६५६
न्याय्येऽपि मध्यं सौम्यं तु सुन्दरे सोमदैवते	२६५७
निवहावसरौ वारौ संस्तरौ प्रस्तराध्वरौ	२६५८
गुरु गीष्पतिपित्राद्यौ द्वापरौ युगसंशयौ	२६५९
प्रकारौ भेदसादृश्ये आकाराविज्ञिताकृती	२६६०

नामामिधा । शोभा कान्तिः तत्र अभिख्येति । आरम्भादयो नव शब्दाः क्रिया-
शब्दवाच्याः । सूर्यप्रियादिचतुष्के छायाशब्दः । हर्म्यादेः राजगृहादेः प्रको-
ष्ठेऽन्तर्गृहे । काञ्ची मेखला । मध्येभवन्धने वरत्रायां च कक्ष्या । क्रिया कर्म ।
देवतानामासन्नदैवतविशेषः धनादिभिर्भेदे कृत्या । जनवादे निन्दितवादे । 'अपि'-
शब्दाद्युदादौ जन्यम् । अन्त्येऽधमे च जघन्यः । 'अपि'शब्दाच्छिन्ने । गर्ह्याही-
नयोः, चकाराद्वचनाहेऽपि वक्तव्यशब्दः । सज्जः सोपकरणः, निरामयो नीरोगः,
उभौ कल्यौ । आत्मवान् । धीमान् अर्थाद्योऽनपेतः अपगतो न भवति स
चार्थ्यः । चारु सुन्दरम्, 'अपि'शब्दात्सुकृतधर्मयोः पुण्यम् । प्रशस्तं रूपं यस्य
तस्मिन् । 'अपि'शब्दाद्भजते रूप्यम् । बल्लगुवाचि 'अपि'शब्दाद्वातर्यपि वदान्यः ।
न्याय्ये उचिते, 'अपि'शब्दादवलमे च मध्यम् । सुन्दरे सोमदैवते च सौम्यम् ।
निवहो वृन्दः, अवसरः प्रस्तावः, उभौ वारौ । प्रस्तरौ दर्भमुष्टिर्दर्भशय्या वा ।
अध्वरः ऋतुर्गर्भौ संस्तरौ । गीष्पतिः पिता, 'आय'शब्दाद्वेदशास्त्राध्यापकश्च गुरुः ।
युगसंशययोर्द्वापरः । भेदे सादृश्ये प्रकारः । इक्षितं चेष्टितम् । कृतिरप्याकारः ।

अ. को. सू. १५

२२६

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

किंशारू सस्यशूकेषु मरू धन्वधराधरौ	२६६१
अद्रयो द्रुमशैलार्काः स्त्रीस्तनाब्दौ पयोधरौ	२६६२
ध्वान्तारिदानवा वृत्रा बलिहस्तांशवः कराः	२६६३
प्रदरा भङ्गनारीरुग्बाणा अन्नाः कचा अपि	२६६४
अजातशत्रू गौः कालेऽप्यश्मश्रुर्ना च तूवरौ	२६६५
स्वर्णेऽपि राः परिकरः पर्यङ्कपरिवारयोः	२६६६
मुक्ताशुद्धौ च तारः स्याच्छारौ वायौ स तु त्रिषु	२६६७
कर्बुरेऽथ प्रतिज्ञाजिसंविदापत्सु संगरः	२६६८
वेदभेदे गुप्तवादे मन्त्रो मित्रो रवावपि	२६६९
मखेषुयूपखण्डेऽपि स्वरुर्गुह्येऽप्यवस्करः	२६७०
आडम्बरस्तूर्यरवे गजेन्द्राणां च गर्जिते	२६७१
अभिहारोऽभियोगे च चौर्ये संनहनेऽपि च	२६७२
स्याज्जङ्गमे परीवारः खड्गकोशे परिच्छदे	२६७३

सस्ये शूके च किंशारः । धन्वा निर्जलदेशः । धराधरः पर्वतः । सोऽपि मरुस्थ-
लीसंबन्धान्मरुः । द्रुमशैलार्केषु अद्रिशब्दो वर्तते । स्त्रियाः स्तनः कुचः, अब्दो
मेघः, उभौ पयोधरौ । ध्वान्तमन्धकारः, अरिः शत्रुः, दानवो दनुजभेदः, एते
वृत्राः । राज्ञा ग्राह्यभागो बलिः । अंशु रश्मिः । हस्तश्च करः । नारीरू स्त्रीणां
रोगभेदस्तत्र, भङ्गबाणयोश्च प्रदरः । कचाः केशाः, 'अपि'शब्दात्क्रोणेऽप्यन्तः ।
न जाते शत्रे यस्य स एवंभूतो गौः । काले श्मश्रून्तानसमयेऽपि यो ना पुरुषोऽश्मश्रुः
श्मश्रुरहितस्तावुभावपि तूवरौ । स्वर्णे, 'अपि'शब्दाद्विषमत्रे रा इत्येकाक्षरम् ।
पर्यङ्कपरिवारयोः परिकरः । मुक्तादिसंशुद्धौ तारः । वायौ शारः । स तु
शारशब्दः कर्बुरे शबलवर्णे त्रिषु । आजिर्युद्धम् । संवित् क्रियाकारः । आपदि
प्रतिज्ञायां च संगरः । वेदभेदे गुप्तवादे रहसि कर्तव्यावधारणे मन्त्रः । रवौ मित्रः,
'अपि'शब्दात्सख्यौ मित्रं क्लीबम् । वज्रध्वनौ, बाणे, यूपखण्डे, 'अपि'शब्दाद्भोलां
च स्वरुः । गुह्ये उपस्थे, 'अपि'शब्दाद्गुह्येऽप्यवस्करः । तूर्यरवे वाद्यध्वनौ,
गजगर्जिते तूर्ये च आडम्बरः । अभियोगोऽभिग्रहणम्, चोरस्य कर्म चौर्यम् ।
संनहनं कवचादिग्रहणम्, एतेष्वभिहारः । जङ्गमे जङ्गमविशेषे खड्गकोशे
असिपिधायके चर्मादौ परिच्छदे उपकरणे परीवारः । शिट्पी वृक्षः ।

पङ्क्तयः २६६१-२६८५] तृतीयं काण्डम्

२२७

विष्टरो विटपी दर्भमुष्टिः पीठाद्यमासनम्	२६७४
द्वारि द्वाःस्थे प्रतीहारः प्रतीहार्यप्यनन्तरे	२६७५
विपुले नकुले विष्णौ बभ्रुर्ना पिङ्गले त्रिषु	२६७६
सारो बले स्थिरांशे च न्याय्ये क्लीबं वरे त्रिषु	२६७७
दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम्	२६७८
महारण्ये दुर्गपथे कान्तारं पुंनपुंसकम्	२६७९
मत्सरोऽन्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपणयोस्त्रिषु	२६८०
देवाद्यूते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबं मनाक्प्रिये	२६८१
वंशाङ्कुरे करीरोऽस्त्री तरुमेदे घटे च ना	२६८२
ना चमूजघने हस्तसूत्रे प्रतिसरोऽस्त्रियाम्	२६८३
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु	२६८४
शुकाहिकपिमेकेषु हरिर्ना कपिले त्रिषु	२६८५

दर्भमुष्टिः । पीठमाद्यं यस्य तदासनं च विष्टरः । 'आद्य'शब्दात् कृष्णाजिनादि ।
 द्वारि, द्वाःस्थे द्वारपाले च प्रतीहारः । अनन्तरोक्ते प्रतीहारे प्रतीहारीत्यपिशब्दः ।
 विपुल इति नकुलविशेषणम् । तेन विशाले नकुले विष्णौ च बभ्रुः पुंसि ।
 पिङ्गले त्रिषु । स्थिरांशे वृक्षादेः कठोरभागः । तत्र यथा-शिशुपासारः ।
 न्याय्ये न्यायादनपेते वरे श्रेष्ठे बले च सारः । द्यूतकारे दुरोदरश्चतुर-
 क्षरः । द्यूते दुरोदरं क्लीबम् । महारण्ये दुर्गपथे दुर्गमवर्त्मनि च कान्तारम् ।
 पुंनपुंसकम् । अन्यशुभद्वेषे परसंपत्त्यसहने मत्सरः । पुंसि । तद्वति मात्सर्य-
 युक्ते कृपणे च मत्सरोऽभिधेयलिङ्गकः । देवादेवसकाशाद्यूतेऽभीप्सिते वरः ।
 पुंसि । श्रेष्ठे त्रिषु । मनाक्प्रिये ईषदिष्टे क्लीबम् । वंशस्य केनोरङ्कुरे करीरः ।
 पुंनपुंसकयोः । तरुमेदे घटे च ना पुमान् । चमूजघने सेनापश्चाद्भागे प्रति-
 सरो ना पुंलिङ्गः । हस्तसूत्रे पुंनपुंसकयोः । यमादिषु चतुर्दशसु हरिशब्दो
 वर्तते । तत्र त्रयोदशसु ना पुमान् । कपिलवर्णे त्रिलिङ्गः । कर्परांशे सिकतासु ।

२२८

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः

शर्करा कर्परांशेऽपि यात्रा स्याद्यापने गतौ	२६८६
इरा भूवाक्सुराप्सु स्यात्तन्द्री निद्राप्रमीलयोः	२६८७
धात्री स्यादुपमातापि क्षितिरप्यामलक्यपि	२६८८
क्षुद्रा व्यङ्गा नटी वेश्या सरघा कण्टकारिका	२६८९
त्रिषु क्रूरेऽधमेऽल्पेऽपि क्षुद्रं मात्रा परिच्छदे	२६९०
अल्पे च परिमाणे सा मात्रं कात्स्न्येऽवधारणे	२६९१
आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रं कलत्रं श्रोणिभार्ययोः	२६९२
योग्यभाजनयोः पात्रं पत्रं वाहनपक्षयोः	२६९३
निदेशग्रन्थयोः शास्त्रं शस्त्रमायुधलोहयोः	२६९४
स्थाज्जटांशुकयोर्नेत्रं क्षेत्रं पत्नीशरीरयोः	२६९५
मुखाग्रे क्रोडहलयोः पोत्रं गोत्रं तु नाम्नि च	२६९६
सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च	२६९७
अजिरं विषये कायेऽप्यम्बरं व्योम्नि वाससि	२६९८

‘अपि’शब्दात्खण्डविकृतादौ शर्कराशब्दः । याप्यतेऽनेन यापनं तस्मिन् । गतौ च यात्रा । भ्वादिषु चतुर्षु इराशब्दः । श्रमादिना सर्वेन्द्रियापदुत्वं प्रमीला । निद्रा च तन्द्री । उपमाता क्षीरप्रदा । क्षितिः पृथ्वी । आमलकी वृक्षभेदः । अपिना जनन्यपि धात्री । व्यङ्गा हीनाङ्गी । नटी नर्तनशीला । सरघा मधुमक्षिका । कण्टकारिका बृहती । वेश्या च क्षुद्रा । क्रूरादित्रये क्षुद्रम् । त्रिषु । परिच्छदादित्रये मात्रा । स्त्रियाम् । कात्स्न्यावधारणयोः मात्रम् । क्लीबम् । आलेख्ये भित्त्यादौ नानावर्णलेखने आश्चर्ये च चित्रम् । श्रोणिः कटिः, भार्या स्त्री, द्वयोः कलत्रम् । योग्ये भाजने च पात्रम् । वाहनपक्षयोः पत्रम् । निदेश आज्ञा, ग्रन्थो व्याकरणादिः, तत्र शास्त्रम् । आयुधे लोहे च शस्त्रम् । जटा वृक्षमूलम्, अंशुकं वस्त्रभेदः, द्वयोः नेत्रम् । पत्न्यां देहे च क्षेत्रम् । क्रोडः सूकरः, तस्य हलस्य च मुखाग्रे पोत्रम् । नाम्नि त्वकाराच्छेले कुलेऽपि च गोत्रम् । आच्छादनं वस्त्रम् । सदादानं नित्यत्यागः । यज्ञः वनम्, ‘अपि’शब्दात्कैतवश्च सत्रशब्दवाच्यः । विषये-रूपादौ काये देहे अपिना चत्वरे अजिरम् । व्योम्न्याकाशे, वाससि वस्त्रे चाऽब्ज

पङ्क्त्यः २६८६-२७११] तृतीयं काण्डम्

२२९

चक्रं राष्ट्रेऽप्यक्षरं तु मोक्षेऽपि क्षीरमप्सु च	२६९९
स्वर्णेऽपि भूरिचन्द्रौ द्वौ द्वारमात्रेऽपि गोपुरम्	२७००
गुहादम्भौ गह्वरे द्वे रहोऽन्तिकमुपह्वरे	२७०१
पुरोऽधिकमुपर्यग्राण्यगारे नगरे पुरम्	२७०२
मन्दिरं चाथ राष्ट्रोऽस्त्री विषये स्यादुपद्रवे	२७०३
दरोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ	२७०४
तन्त्रं प्रधाने सिद्धान्ते सूत्रवाये परिच्छदे	२७०५
औशीरश्चामरे दण्डेऽप्यौशीरं शयनासने	२७०६
पुष्करं करिहस्ताग्रे वाद्यभाण्डमुखे जले	२७०७
व्योम्नि खड्गफले पद्मे तीर्थौषधिविशेषयोः	२७०८
अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये	२७०९
छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येऽन्तरात्मनि च	२७१०
मुस्तेऽपि पिठरं राजकशेरुण्यपि नागरम्	२७११

रम् । राष्ट्रे, 'अपि'शब्दात्सैन्यरथाङ्गयोश्चक्रम् । मोक्षे, 'अपि'शब्दाद्वर्णब्रह्मणोरप्यक्षरम् । अप्सु, चकाराहुधे क्षीरम् । भूरिशब्दश्चन्द्रश्चैतौ द्वौ रान्तौ स्वर्णेऽपि वर्तते । न केवलं पूर्वारे किन्तु द्वारमात्रेऽपि गोपुरम् । गुहादम्भयोर्गह्वरम् । रहो विजनम् । अन्तिकं समीपम् । द्वे उपह्वरसंज्ञे । पुर इत्यादीनि त्रीणि अत्र-शब्दवाच्यानि । पुरं मन्दिरं चेति द्वयमगारे गृहे नगरे च वर्तते । विषये जनपदे उपद्रवे मरणादौ च राष्ट्रः । श्वभ्रे गते । भये च दरः । हीरके मणिभेदे । पवौ भिदुरे च वज्रः । प्रधाने सिद्धान्ते सूत्रवायपरिच्छदयोश्च तन्त्रशब्दः । चमरस्यायं चामरस्तत्र दण्डे च औशीरः । शयनासन औशीरम् । गजशुण्डादिष्वष्टसु पुष्करम्, वाद्यभाण्डं वादनीयपात्रं तन्मुखे, खड्गफले खड्गमध्ये, पद्मे नलिने, तीर्थविशेषे, कुष्ठाख्यौषधिविशेषे, जले, व्योम्नि, गजशुण्डाग्रे च पुष्करम् । अवकाशादिषु त्रयोदशसु अन्तरशब्दः । पिठरशब्दः । मुस्ते मुस्तके, 'अपि'शब्दान्मन्याने, राजकशेरु जलजतृणमूलं तत्र, 'अपि'शब्दाच्छुष्यामपि नागरम् । अन्धतमसे गाढान्धकारे घातुके हिंसे

२१०

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

शार्वरं त्वन्धतमसे घातुके मेघलिङ्गकम्	२७१२
गौरोऽरुणे सिते पीते व्रणकार्यप्यरुष्करः	२७१३
जठरः कठिनेऽपि स्यादधस्तादपि चाधरः	२७१४
अनाकुलेऽपि चैकाग्रो व्यग्रो व्यासक्त आकुले	२७१५
उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरः स्यादनुत्तरः	२७१६
एषां विपर्यये श्रेष्ठे दूरानात्मोत्तमाः पराः	२७१७
स्वादुप्रियौ तु मधुरौ क्रूरौ कठिननिर्दयौ	२७१८
उदारो दातृमहतोरितरस्त्वन्यनीचयोः	२७१९
मन्दस्वच्छन्दयोः स्वैरः शुभ्रमुद्दीप्तशुक्लयोः	२७२०
चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रयः	२७२१
द्रुमप्रभेदमातङ्गकाण्डपुष्पाणि पीलवः	२७२२
कृतान्तानेहसोः कालश्चतुर्थेऽपि युगे कलिः	२७२३
स्यात्कुरङ्गेऽपि कमलः प्रावारेऽपि च कम्बलः	२७२४
करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राण्यङ्गजे स्त्रियाम्	२७२५

शार्वरशब्दः । अरुणे सिते पीते च गौरः । व्रणकारिणि भस्मातकफलेऽप्यरु-
ष्करः । कठिने उदरेऽपि जठरः । अधस्तादनूर्ध्वे ओष्ठेऽपि अधरः । अनाकुले
स्थे, 'अपि'शब्दादेकतानेऽपि एकाग्रः । व्यासक्ते द्विधा व्यापृते, आकुलेऽ-
नेकार्थन्यस्तत्त्विते व्यग्रः, उपर्यादित्रये उत्तरः, एषामुपर्यादीनां विपर्यये
वैपरीत्ये श्रेष्ठे च अनुत्तरः । दूरादयस्त्रयः पराः । दातरि महति च उदारः ।
स्वादुनि, प्रिये रसे च मधुरः । कठिने निर्दये च क्रूरः । नीचः पामरः,
अन्यश्चेतरः । स्वच्छन्दः स्वाधीनः, मन्दश्च स्वैरः । उद्दीप्ते शुक्ले च शुभ्रम् ।
चूडा शिखा, किरीटं मुकुटम् । संयता बद्धा ये च केशास्ते त्रयो मौलयः ।
द्रुमप्रभेदे मातङ्गे गजे, काण्डे बाणे, पुष्पे च पीलुशब्दः । अनेहाः समयः, कृतान्तश्च
कालः । चतुर्थे युगे कलहेऽपि कलिः । कुरङ्गे, 'अपि'शब्दात्कमलेऽपि कमलः ।
प्राप्तिगत इति प्रावारः, 'अपि'शब्दाच्चागराजेऽपि कम्बलः । करो राजदेय-
भागः । उपहार उपचारः । तत्र बलिः पुंसि । प्राण्यङ्गजे त्वक्सहोचे बलिः

पङ्क्तयः २७१२-२७३७] तृतीयं काण्डम्

२३१

स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु बलं ना काकसीरिणोः	२७२६
वातूलः पुंसि वात्यायामपि वातासहे त्रिषु	२७२७
भेद्यलिङ्गः शठे व्यालः पुंसि श्वापदसर्पयोः	२७२८
मलोऽस्त्री पापविट्किट्टान्यस्त्री शूलं रुगायुधम्	२७२९
शङ्कावपि द्वयोः कीलः पालिः रुयश्चङ्कपङ्क्तिषु	२७३०
कला शिल्पे कालभेदेऽप्याली सख्यावली अपि	२७३१
अब्ध्यम्बुविकृतौ वेला कालमर्यादयोरपि	२७३२
बहुलाः कृत्तिका गावो बहुलोऽग्नौ शितौ त्रिषु	२७३३
लीला विलासक्रिययोरुपला शर्करापि च	२७३४
शोणितेऽम्भसि कीलालं मूलमाद्ये शिफाभयोः	२७३५
जालं समूह आनायगवाक्षक्षारकेष्वपि	२७३६
शीलं स्वभावे सदृत्ते सस्ये हेतुकृते फलम्	२७३७

क्षियाम् । स्थौल्यादित्रये बलम् । काके, सीरिणि हलायुधे च बलो ना पुमान् । वात्यायां वातसमूहे, वातूलः पुंसि । वातविकारासहे प्राणिनि च त्रिषु । शठे व्यालो वाच्यलिङ्गः, श्वापदे सर्पे च व्यालः । विद विष्ठा । किट्टं खेदादिजन्यं पापं च मलम् । रुगायुधयोः शूलम् । शङ्कौ लोहादिमयकीलके, 'अपि'शब्दा-
ज्ज्वालायामपि कीलः । पुंनपुंसकयोः । पालिः स्त्रीलिङ्गा । अतः पाली च ।
अश्रिधारा कोणो वा, अङ्ग उत्सङ्गः चिह्नं वा, पङ्क्तिः श्रेणिः, एतेषु पालिः ।
स्त्रीलिङ्गा शिल्पे गीतवाद्यादिनैपुण्ये । कालभेदे त्रिंशत्काष्ठात्मके काले कला ।
सख्यां पङ्क्तौ च आलिः । अब्ध्यम्बुविकृतौ चन्द्रोदयादिना जलधिजलवृद्धौ काले
मर्यादायां च वेला । कृत्तिकाः ताराः, बहुत्वात् बहुत्वम् । गावो धेनवो बहु-
लाख्याः । अग्नौ च बहुलः पुंसि । शितौ कृष्णवर्णे च त्रिषु । विलासे क्रियायां च
लीला । शर्करा सिकताः खण्डविकृतिर्वा उपला । अस्मनि पुंसि । शोणिते
रके अम्भसि जले च कीलालं नाम । आद्ये शिफायां, वृक्षजटायां, मे नक्षत्र-
विशेषे मूलम् । समूहः, आनायः शणसूत्रादिकृतो रजसङ्घः, गवाक्षो वातायनम्,
क्षारकोऽस्फुटपङ्क्तिः, एतेषु जालम् । स्वभावे प्रकृता सदृत्ते सञ्चरिते शीलम् ।

२३२

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः

छदिर्नेत्ररुजोः क्लीबं समूहे पटलं न ना	२७३८
अधःस्वरूपयोरस्त्री तलं स्याच्चाभिषे पलम्	२७३९
और्वानलेऽपि पातालं चैलं वस्त्रेऽधमे त्रिषु	२७४०
कुकूलं शङ्कुभिः कीर्णे श्वभ्रे ना तु तुषानले	२७४१
निर्णीते केवलमिति त्रिलिङ्गं त्वेककृत्स्नयोः	२७४२
पर्याप्तिक्षेमपुण्येषु कुशलं शिक्षिते त्रिषु	२७४३
प्रवालमङ्कुरेऽप्यस्त्री त्रिषु स्थूलं जडेऽपि च	२७४४
करालो दन्तुरे तुङ्गे चारौ दक्षे च पेशलः ६	२७४५
मूर्खेऽर्भकेऽपि बालः स्याल्लोलश्चलसतृष्णयोः	२७४६
दवदावौ वनारण्यवह्नी जन्महरौ भवौ	२७४७
मन्त्री सहायः सचिवौ पतिशाखिनरा धवाः	२७४८
अवयः शैलमेषार्का आज्ञाह्वानाध्वरा हवाः	२७४९
भावः सत्तास्वभावामिप्रायचेष्टात्मजन्मसु	२७५०

सस्ये वृक्षादीनां फले सस्यमित्युक्ते हेतुकृते हेतुना साधिते फलम् । छदिश्च नेत्ररुक् च छदिर्नेत्ररुजौ तयोः । छदिषि गृहाच्छादने । समूहे न नेत्युक्ते पटलं पटलेति । अधःस्वरूपयोः तलम् । आभिषे पलम् । और्वानले शाब्दवाग्नौ । 'अपि'शब्दाद्विवरेऽपि पातालम् । वस्त्रे चैलं क्लीबम् । अधमे त्रिषु । शङ्कुभिः कीर्णे कीलैर्व्याप्ते श्वभ्रे गते च कुकूलम् । तुषामौ कुकूलः । निर्णीते निश्चिते केवलम् । एकस्मिन् कृत्स्ने च केवलं त्रिषु । पर्याप्तिः सामर्थ्यम्, क्षेमं, पुण्यं च कुशलम् । शिक्षिते कुशलं त्रिषु । अङ्कुरे, 'अपि'शब्दात्प्रवालेऽपि प्रवालम् । जडे, 'अपि'शब्दात् पीवरेऽपि । स्थूलं त्रिषु । दन्तुर उन्नतर्दन्तयुक्तः, तुङ्ग उन्नतः, द्वयोः करालः । चारुदक्षयोः पेशलः । मूर्खेऽर्भके च बालः । सतृष्णः साकाङ्क्षः । चलश्च लोलः । वनं काननम्, अरण्यवह्निः वनाग्निः, तत्र दवदावौ । जन्महरयोर्भवः । मन्त्री प्रधानः, सहायः सखा, एतयोरर्थे सच्चिषशब्दः । पतिर्भर्ता, शास्त्री वृक्षमेदः, नरो मनुष्यः, एते धवाः । शैलमेषार्केषु भविः आज्ञाह्वानाध्वरेषु हवः । सत्तादिषट्के भावः । उत्पादे उत्पत्तौ, गर्भमोचने, प्रसूतौ, फले, पुण्ये च

पङ्क्तयः २७३८-२७६३] तृतीयं काण्डम्

२३३

स्यादुत्पादे फले पुष्पे प्रसवो गर्भमोचने	२७५१
अविश्वासेऽपह्वेऽपि निकृतावपि निह्वः	२७५२
उत्सेकामर्षयोरिच्छाप्रसरे मह उत्सवः	२७५३
अनुभावः प्रभावे च सतां च मतिनिश्चये	२७५४
स्याज्जन्महेतुः प्रभवः स्थानं चाद्योपलब्धये	२७५५
शूद्रायां विप्रतनये शस्त्रे पारशवो मतः	२७५६
ध्रुवो भभेदे क्लीबं तु निश्चिते शाश्वते त्रिषु	२७५७
स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्व्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने	२७५८
स्त्रीकटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च	२७५९
शिवा गौरीफेरवयोर्द्वन्द्वं कलहयुगमयोः	२७६०
द्रव्यासुव्यवसायेषु सत्त्वमस्त्री तु जन्तुषु	२७६१
क्लीबं नपुंसकं षण्ढे वाच्यलिङ्गमविक्रमे	२७६२
द्वौ विशौ वैश्यमनुजौ द्वौ चराभिमरौ स्पशौ	२७६३

प्रसवः । अपह्वे अपलापे, निकृतौ शाब्दे, अविश्वासेऽपि निह्वः । उत्सेक उद्गतिः, अमर्षः कोपः, इच्छायाः प्रसरो वेगः, महः क्षणः, आनन्दावसर इति यावत् । एतेषु उत्सवः । सतां मतेर्ज्ञानस्य निश्चये, प्रभावे च अनुभावः । आद्योपलब्धये प्रथम-ज्ञानाय यत्स्थानम्, जन्महेतुश्च प्रभवः । शूद्रायां विप्राज्जाते तनये शस्त्रे परश्वधाख्ये पारशवः । भभेदे नक्षत्रविशेषे ध्रुवः । पुंसि । निश्चिते अवधारिते ध्रुवं क्लीबम् । शाश्वते नित्ये ध्रुवस्त्रिषु । ज्ञातौ सगोत्रे आत्मनि क्षेत्रज्ञे स्वः पुंसि । आत्मीये स्वसंबन्धिनि स्वं त्रिलिङ्गम् । धने स्वः पुं-नपुंसके । स्त्रीकट्यां यो वस्त्रस्य बन्धस्तत्र, परिपणे राजपुत्रादेर्बन्धके, अपिना वणिजां मूलधने नीवी । फेरवः शृगालः । गौरी च शिवा । कलहयुगमयोः द्वन्द्वम् । द्रव्ये वस्तुनि, असुषु प्राणेषु, व्यवसाये वीर्यातिशये च सत्त्वम् । जन्तुषु सत्त्वमस्त्रियाम् । षण्ढे तृतीयप्रकृतौ क्लीबमिति बकारान्तं नाम नपुंसकम् । अविक्रमेऽलसे क्लीबो वाच्यलिङ्गः । बवयोः सावर्ण्यादस्यात्र पाठः । मनुजो मनुष्यः, वैश्यश्च विशः । चरो गूढपुरुषः ।

२३४

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

द्वौ राशी पुञ्जमेषाद्यौ द्वौ वंशौ कुलमस्करो	२७६४
रहःप्रकाशौ वीकाशौ निर्वेशो भृतिभोगयोः	२७६५
कृतान्ते पुंसि कीनाशः क्षुद्रकर्षकयोस्त्रिषु	२७६६
पदे लक्ष्ये निमित्तेऽपदेशः स्यात्कुशमप्सु च	२७६७
दशावस्थानेकविधाप्याशा तृष्णापि चायता	२७६८
वशा स्त्री करिणी च स्याद्दृग्ज्ञाने ज्ञातरि त्रिषु	२७६९
स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि	२७७०
प्रकाशोऽतिप्रसिद्धेऽपि शिशावज्ञे च बालिशः	२७७१
कोशोऽस्त्री कुञ्जले खड्गपिधानेऽर्थौघदिव्ययोः	२७७२
सुरमत्स्यावनिमिषौ पुरुषावात्ममानवौ	२७७३
काकमत्स्यात्वगौ ध्वाङ्गौ कक्षौ तु तृणवीरुधौ	२७७४
अभीषुः प्रग्रहे रश्मौ प्रैषः प्रेषणमर्दने	२७७५
पक्षः सहायेऽप्युष्णीषः शिरोवेषकिरीटयोः	२७७६

अभिमरो युद्धं तत्र स्पशः । पुञ्जमेषौ, 'आद्य'शब्दाद्बुधभादिरपि राशिः । मस्करो वेणुः, कुलं च वंशः । रहो विजनः, प्रकाशश्च वीकाशः । भृतिर्वेतनम्, भोगश्च निर्वेशः । कृतान्ते यमे कीनाशः । क्षुद्रः कृपणः, कर्षकः कृषीवलः, एतयोः कीनाशस्त्रिषु । पदे व्याजे, लक्ष्ये निमित्ते च अपदेशः । अप्सु कुशम् । चकाराद्रामसुते, दर्भे च कुशः । जले क्लीबम् । अनेकविधबाल्यादिरूपा दशा । 'अपि'शब्दाद्विद्वान्तेऽपि दशाः । त्रियां बहुत्वे । आयता दीर्घा या तृष्णा स्पृहा सा, चकारादिगपि आशा । योषाद्विद्वान्योर्वशा । ज्ञाने बुद्धौ दृक् त्रियाम् । ज्ञातरि त्रिषु । साहसिको विवेकरहितः, अमसृणो दुःस्पर्शः, कठोरश्च कर्कशः । अतिप्रसिद्धे, 'अपि'शब्दादातपेऽपि प्रकाशः । अज्ञे, शिशौ च बालिशः । कुञ्जले मुकुले, खड्गस्य पिधाने आच्छादने । अर्थौघे घनसमूहे । दिव्ये शपथमेदे कोशः । सुरमत्स्यावुभौ अनिमिषौ स्तः । आत्मा क्षेत्रज्ञः, मानवश्च पुरुषः, काकः, मत्स्यमपि खादति मत्स्यात् यो बकादिः खगः, स च ध्वाङ्गः । वीरुलता तृणं च कक्षः प्रग्रहेऽश्वादिरजौ । रश्मौ किरणे च अभीषुः । मर्दनं पीडा

पङ्क्तयः २७६४-२७८८]

तृतीयं काण्डम्

२३५

शुक्ले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषमे वृषः	२७७७
द्युतेऽक्षे शारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाक्षमिन्द्रिये	२७७८
ना द्यूताङ्गे कर्षचक्रे व्यवहारे कलिद्रुमे	२७७९
कर्षूर्वाता करीषाग्निः कर्षूः कुल्याभिधायिनी	२७८०
पुंभावे तत्क्रियायां च पौरुषं विषमप्सु च	२७८१
उपादानेऽप्यामिषं स्यादपराधेऽपि किल्मिषम्	२७८२
स्याद्वृष्टौ लोकधातवंशे वत्सरे वर्षमस्त्रियाम्	२७८३
प्रेक्षा नृत्येक्षणं प्रज्ञा भिक्षा सेवार्थना भृतिः	२७८४
त्विद् शोभापि त्रिषु परे न्यक्षं कार्त्स्न्यनिकृष्टयोः	२७८५
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षो रूक्षस्त्वप्रेम्ण्यचिक्वणे	२७८६
रविश्वेतच्छदौ हंसौ सूर्यवह्नी विभावसू	२७८७
वत्सौ तर्णकवर्षौ द्वौ सारङ्गाश्च दिवौकसः	२७८८

प्रेषणं च प्रैषः । सहाये, 'अपि'शब्दान्मासार्धादौ पक्षः । वस्त्रकृतं शिरसो वेष्टनं शिरोवेष्टः, किरीटं मुकुटम्, उभयोः उष्णीषः । शुक्लं लातीति शुक्लो वृषणः तत्र, मूषिके उन्दुरे, सुकृते धर्मे, वृषमे, श्रेष्ठे च वृषः । द्यूतादित्रये आकर्षः । इन्द्रियेऽक्षं क्लीबम् । द्यूताङ्गे पाशके, कर्षे मानभेदे, चक्रे, रथावयवे, कलिद्रुमे विभीतके व्यवहारे चाक्षः । पुंसि । वार्ता जीविका । करीषाग्निः शुष्कगोमयानलः । तत्र कर्षूः पुंसि । कुल्या नदीभेदः । तत्र कर्षूः स्त्रियाम् । पुंभावे पुरुषस्य भावे तत्क्रियायां पुरुषस्य कर्मणि पौरुषम् । जले, चकाराद्गरलेऽपि विषम् । उपादाने उत्कोचेऽप्यामिषम् । अपराधे पापेऽपि किल्मिषम् । वृष्टौ मेघवर्षणे, लोकं षते लोकधातुर्जम्बुद्वीपस्तस्यांशे भारतादिखण्डे । वत्सरेऽब्दे वर्षशब्दः स्यात् । नृत्येक्षणं प्रज्ञा चेति द्वयं प्रेक्षासंज्ञम् । अर्थना याज्ज्ञा, भृतिर्वेतनम्, तत्र भिक्षा । शोभायाम्, 'अपि'शब्दात्कान्तौ वाचि रुचौ च त्विद् । परे वक्ष्यमाणास्त्रयः शब्दास्त्रिषु । कार्त्स्न्ये साकल्ये । निकृष्टेऽधमे । द्योन्यर्क्षम् । प्रत्यक्षे साक्षात्प्रमिते अधिकृते नियुक्तेऽध्यक्षः । अप्रेम्णि स्नेहाभावे, अचिक्वणे अमसृणे रूक्षः । श्वेतच्छदो विहगभेदः, रविश्च हंसः । सूर्ये वह्नी विभावसुः । तर्णको गोवत्सः । वर्षश्च

२३६

अ. रकोषे

[५. नागार्थवर्गः]

शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः	२७८९
पुंस्युत्तंसावतंसौ द्वौ कर्णपूरे च शेखरे	२७९०
देवभेदेऽनले रश्मौ वसू रत्ने धने वसु	२७९१
विष्णौ च वेधाः स्त्री त्वाशीर्हिताशंसाहिदंष्ट्रयोः	२७९२
लालसे प्रार्थनौत्सुक्ये हिंसा चौर्यादिकर्म च	२७९३
प्रसूरश्वापि भूद्यावौ रोदस्यौ रोदसी च ते	२७९४
ज्वालाभासौ न पुंस्यर्चिज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु	२७९५
पापापराधयोरागः खगबाल्यादिनोर्वयः	२७९६
तेजःपुरीषयोर्वर्चो महस्तूत्सवतेजसोः	२७९७
रजो गुणे च स्त्रीपुष्पे राहौ ध्वान्ते गुणे तमः	२७९८
छन्दः पद्येऽभिलाषे च तपः कृच्छ्रादिकर्म च	२७९९
सहो बलं सहा मार्गो नभः खं श्रावणो नभाः	२८००

वत्सः । सारङ्गाश्वातकाः । देवा अपि दिवौकसः । शृङ्गारादौ शृङ्गारवीर-
 कृष्णादौ नवविधे । विषे गरले । वीर्ये तेजसि । गुणे स्वाद्वम्लादौ । रागे द्रवे
 सरशब्दः स्यात् । उत्तंसश्च वतंसश्चेति द्वयं कर्णपूरे कर्णाभरणविशेषे,
 शेखरे शिरोभूषणे च वर्तते । देवभेदेऽनले वह्नौ रश्मौ वसुः रत्ने धने वसु ।
 विष्णौ चक्राद्विरिञ्चोऽपि वेधाः । हितस्याशंसा हिताशंसा, अहेः सर्पस्य
 दंष्ट्रा च तयोराशीरिति । स्त्रियाम् । प्रार्थना याचना, औत्सुक्यमुद्युक्तता,
 उभे लालसे । चौर्ये चशब्दाद्वधेऽपि हिंसा । आदिना वृत्तिनाशादिकर्म,
 अश्वा वडवा । जनन्यामपि प्रसूः । रोदस्यौ रोदस्यौ इति सान्तद्विवचनान्ते
 स्यातामेकयोक्त्वा भूमिद्यावौ द्वे अयुच्येते । ज्वालायां भासि दीप्तौ च अर्चिः ।
 भं नक्षत्रम्, द्योतः प्रकाशः, दृष्टिः कनीनिकामध्यभागः, एतेषु ज्योतिः
 आगः । पापेऽपराधे च खगः । बाल्यमादिना यौवनादि वयः पुरीषं
 गूयम् । तेजश्च वर्चः । उत्सवे तेजसि च महः । स्त्रीणां पुष्पे आर्तवे गुणे
 च रजः । राहादित्रये च तमः । पद्ये गायत्र्यादिवृत्ते । अभिलाषे
 इच्छायां छन्दः । कृच्छ्रं सांतपनादिव्रतम् । आदिना चान्द्रायणादि तपः ।
 बले सहः । स्त्रीवत् मार्गो । मार्गशीर्षः । तत्र सहः पुंसि । खमा-

पङ्क्तयः २७८९-२८११] तृतीयं काण्डम्

२३७

ओकः सद्माश्रयश्चौकाः पयः क्षीरं पयोऽम्बु च	२८०१
ओजो दीप्तौ बले स्रोत इन्द्रिये निम्नगारये	२८०२
तेजः प्रभावे दीप्तौ च बले शुकेऽप्यतस्त्रिषु	२८०३
विद्वान्विदंश्च बीभत्सो हिंस्रोऽप्यतिशये त्वमी	२८०४
वृद्धप्रशस्ययोज्यायान्कनीयास्तु युवाल्पयोः	२८०५
वरीयांस्तूरुवरयोः साधीयान्साधुबाढयोः	२८०६
दलेऽपि बर्हं निर्वन्धोपरागार्कादयो ग्रहाः	२८०७
द्वार्यापीडे काथरसे निर्व्यूहो नागदन्तके	२८०८
तुलासूत्रेऽश्वादिरश्मौ प्रग्राहः प्रग्रहोऽपि च	२८०९
पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः	२८१०
दारेषु च गृहाः श्रोण्यामप्यारोहो वरस्त्रियाः	२८११

काशः । तत्र नभः क्लीबे । श्रावणे पुंसि । सद्मनि गृहे ओकः । आश्रय आश्रयमात्रं ओकाः । क्षीरे पयसि अम्बुनि च पयः । दीप्तौ बले ओजः । इन्द्रियनदीवेगयोः स्रोतः । प्रभवादित्तुष्के तेजः । अतः परं सान्तसमाप्ति-पर्यन्ता वाच्यलिङ्गाः । विदन् ज्ञाता । चकारादात्मज्ञोऽपि विद्वान् । हिंस्रे क्रूरे । 'अपि'शब्दाद्रसमेदेऽपि बीभत्सः । अमी वक्ष्यमाणा ज्यायआदयः साधीयः पर्यन्ताः सान्ता वृद्धादीनां बाढपर्यन्तानां अतिशये ज्ञेयाः । अतिशयेन वृद्धे प्रशस्ये स्तुत्ये च ज्यायान् । अतिशयितयोर्युवाल्पयोः कनीयान् । उरुमहान् वरः श्रेष्ठस्तयोरतिशयितयोर्वरीयान् । अतिशयेन साधुः साधीयान् । अतिशयितं बाढं साधीयः । दले पत्रे, 'अपि'शब्दात्पिच्छेऽपि बर्हम् । निर्वन्ध आग्रहविशेषः, उपरागश्चन्द्रार्कग्रहणम् । तत्र ग्रहः । द्वारि द्वारे, आपीडे शेखरे, काथरसे कथितद्रव्यरसे, नागदन्तके गृहादिभित्तिस्थकीलद्वये निर्व्यूहः । हस्ते यद्गृहीत्वा तुलया द्रव्यमुन्मीयते तत्तुलासूत्रं तत्र । अश्ववृषादिरश्मौ च प्रग्राहप्रग्रहौ । परिजनः परिवारः, आदानं स्वीकारः । तत्र पत्नीमूलशापेषु च परिग्रहः । दारेषु पत्न्यां, चकारात्सद्मनि गृहाः पुंभूति । या वरस्त्री उत्तमा स्त्री तस्याः श्रोण्यां कव्यामारोहः । 'अपि'शब्दाद्वरोहे गजारोहे च । वृन्दे, 'अपि'शब्दाद्वल-

२३८

अमरकोषे

[५. नानार्थवर्गः]

व्यूहो वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्द्रकास्तमोपहाः	२८१२
परिच्छदे नृपार्हेऽर्थे परिबर्होऽव्ययाः परे	२८१३
आङ्गीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे	२८१४
आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपपीडयोः	२८१५
पापकुत्सेषदर्थे कु धिक् निर्भर्त्सननिन्दयोः	२८१६
चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये	२८१७
स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति	२८१८
स्वित्प्रश्ने च वितर्के च तु स्याद्भेदेऽवधारणे	२८१९
सकृत्सहैकवारे चाप्याराहूरसमीपयोः	२८२०
प्रतीच्यां चरमे पश्चादुताप्यर्थविकल्पयोः	२८२१
पुनःसहार्थयोः शश्वत्साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः	२८२२
खेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रणे वत	२८२३

विन्यासेऽपि व्यूहः । वृत्रासुरे सर्पेऽप्यहिः । वह्निचन्द्रसूर्यास्तमोपहाः । नृपा-
 र्हेऽर्थे राजयोग्यद्रव्ये सितच्छत्रादौ परिबर्हः । परेऽत ऊर्ध्वं वक्ष्यमाणा
 आङ्गादिशब्दा अव्यया उच्यन्ते । तेषामत्र वर्गे उपन्यासस्तु पूर्ववक्ष्यानार्थत्वात् ।
 आङ्गित्यव्ययं ईषदर्थे अभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे क्रियायोगजेऽर्थे
 यः प्रगृह्यसंज्ञकः आ इति निपातः स स्मृतौ स्मरणे वाक्ये वाक्यपूरणे च
 वर्तते । सविसर्गस्तु आ इति निपातः, स पीडायां कोपे च वर्तते । पापे कुत्सायां
 ईषदर्थे कुशब्दः । अपकारशब्दैर्मयोत्पादनं निर्भर्त्सनम् । तत्र निन्दायां च
 धिक् । अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः, समाहारः समूहः, मिलितानामन्वय
 इतरेतरयोगः, परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः, समुच्चयः, एतेषु चशब्दः ।
 आशीराशीर्वादः, तत्र क्षेमे निरुपद्रवे, पुण्ये, आदिना मङ्गलेऽपि स्वस्ति ।
 प्रकर्षे, लङ्घने, अपिना मृशेऽप्यति । प्रश्नवितर्कयोः स्वित् । मेदावधारणयोः
 तुशब्दः । सहार्थे एकवारे च सकृत् । दूरे समीपे तु आरात् । प्रतीच्यां
 पश्चिमदिशि । चरमेऽन्त्ये च पश्चात् । अपिशब्दस्यार्थः समुच्चयस्तत्र विकल्पे च
 उतशब्दः । पुनरर्थे पौनःपुन्ये सहार्थे च शश्वत् । प्रत्यक्षे तुल्ये च साक्षात् ।

पङ्क्तयः २८१२-२८३६]

तृतीयं काण्डम्

२३९

हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः	२८२४
प्रति प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः	२८२५
इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु	२८२६
प्राच्यां पुरस्तात्प्रथमे पुरार्थेऽग्रत इत्यपि	२८२७
यावत्तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे	२८२८
मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकात्स्न्येष्वथो अथ	२८२९
वृथा निरर्थकाविध्योर्नानाऽनेकोभयार्थयोः	२८३०
नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु	२८३१
प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामन्त्रणे ननु	२८३२
गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि	२८३३
उपमायां विकल्पे वा सामि त्वर्धे जुगुप्सिते	२८३४
अमा सह समीपे च कं वारिणि च मूर्धनि	२८३५
इवेत्यमर्थयोरेवं नूनं तर्केऽर्थनिश्चये	२८३६

खेदाद्यर्थपञ्चके बत । हर्षादिचतुष्के हन्तशब्दः । यो मुख्येन सदृशः प्रतिनिधि-
 स्तत्र वीप्सायां लक्षणायां च, आदिना इत्यभूताख्यानादौ, प्रयोगत इति शिष्ट-
 प्रयोगानुसारेण प्रतिशब्दस्य प्रक्षेपः । हेत्वर्थे प्रकरणे प्रकाशे, 'आदि'शब्दादेवमर्थे
 समाप्ताववसाने इतिशब्दः । प्राच्याद्यर्थचतुष्के पुरस्तात् । अपिशब्दः प्राच्या-
 दर्थे स्यात् । साकल्ये अवधौ माने परिमाणे अवधारणे निश्चये यावत्तावच्छब्दः ।
 अथो अथ इमौ शब्दौ मङ्गलामङ्गले । अनन्तरे आरम्भे प्रश्ने कात्स्न्ये अथो
 अथ इति शब्दौ । निरर्थके अविधौ विधिहीने वृथाशब्दः । अनेकार्थे उभयार्थे च
 नानाशब्दः । पृच्छायां विकल्पे नुशब्दः । पश्चादर्थे सादृश्ये अनुशब्दः । प्रश्ने
 अवधारणे अनुज्ञायां अनुनये सान्त्वने आमन्त्रणे ननुशब्दः । गर्हायां समुच्चये
 प्रश्ने शङ्कायां संभावनायां अपिशब्दः । उपमायां विकल्पे वाशब्दः । अर्धे जुगु-
 प्सिते च सामि । सहार्थे समीपे अमा । वारिणि मूर्धनि च कम् । इवार्थे इत्य-
 मर्थे च एवशब्दः । तर्के अर्थनिश्चये च नूनम् । तूष्णीमर्थे मौने सुखे च

२४०

अमरकोषे

[६. अव्ययवर्गः]

तूष्णीमर्थे सुखे जोषं किं पृच्छायां जुगुप्सने	२८३७
नाम प्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुत्सने	२८३८
अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्	२८३९
हुं वितर्के परिप्रश्ने समयान्तिकमध्ययोः	२८४०
पुनरप्रथमे भेदे निर्निश्चयनिषेधयोः	२८४१
स्यात्प्रबन्धे चिरातीते निकटागामिके पुरा	२८४२
ऊर्यूरी चोररी च विस्तारेऽङ्गीकृतौ त्रयम्	२८४३
स्वर्गे परे च लोके स्वर्वात्तासंभाव्ययोः किल	२८४४
निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनये खलु	२८४५
समीपोभयतः शीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभितः	२८४६
नामप्राकाश्ययोः प्रादुर्मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि	२८४७
तिरोऽन्तर्धौ तिर्यगर्थे हा विषादशुगर्तिषु	२८४८
अहहेत्यद्भुते खेदे हि हेताववधारणे	२८४९

६. अव्ययवर्गः

चिरायचिररात्रायचिरस्याद्याश्चिरार्थकाः	२८५०
मुहुः पुनःपुनः शश्वदभीक्षणमसकृत्समाः	२८५१

जोषम् । पृच्छायां जुगुप्सने किम् । प्राकाश्यादिपञ्चके नामशब्दः । भूषणम-
लंकारः पर्याप्तिः परिपूर्णता, शक्तिः सामर्थ्यं, वारणं च, एतदर्थेऽलंशब्दः
क्रमेण । वितर्कपरिप्रश्नयोर्हुंकारः । समीपमध्ययोः समया । प्रथमाभावे भेदे च
पुनः । निश्चये निषेधे च निः । प्रबन्धे चिरातीते निकटे आगामिके पुराशब्दः ।
विस्तारेऽङ्गीकृतौ च ऊररी, ऊरी, उररी, इति ३ । स्वर्गे परलोके च स्वः ।
वार्तायां संभाव्ये संभावनीये किल । निषेधे वाक्यालंकारे जिज्ञासायां अनु-
नये खलुशब्दः । समीपादिपञ्चकेऽभितः । नाम्नि प्राकाश्ये च प्रादुः । अन्यो-
न्यार्थे रहसि च मिथः । अन्तर्धाने तिर्यगर्थे च तिरः । विषादाद्यर्थत्रये हाकारः ।
अद्भुते खेदे च अहहशब्दः । हेताववधारणे च हिशब्दः ॥

२८५०-२८५५. चिराय, चिररात्राय, चिरस्य, 'आद्य'शब्दात् चिरेण, चिरात्,
चिरम्, इति ६ चिरार्थकाः ।-मुहुः, पुनःपुनः, शश्वत्, अभीक्षणम्, असकृत्,

पञ्चमः २८३७-२८६४] तृतीयं काण्डम्

२४१

ब्राह्मणदित्यञ्जराहाय द्राङ् मङ्गु सपदि द्रुते	२८५२
बलवत्सुष्ठु किमुत स्वत्यतीव च निर्भरे	२८५३
पृथग्विनान्तरेणर्ते हिरुङ् नाना च वर्जने	२८५४
यत्तद्यतस्ततो हेतावसाकल्पे तु चिच्चन	२८५५
कदाचिज्जातु सार्धं तु साकं सत्रा समं सह	२८५६
आनुकूल्यार्थकं प्राध्वं व्यर्थके तु वृथा मुधा	२८५७
आहो उताहो किमुत विकल्पे किं किमूत च	२८५८
तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजने स्वति	२८५९
दिवाह्रीत्यथ दोषा च नक्तं च रजनावपि	२८६०
तिर्यगर्थे साचि तिरोऽप्यथ संबोधनार्थकाः	२८६१
स्युः प्याद् पाडङ्ग हे है भोः समया निकषा हिरुक्	२८६२
अतर्किते तु सहसा स्यात्पुरः पुरतोऽग्रतः	२८६३
स्वाहा देवहविर्दाने श्रौषद् वौषद् वषद् स्वधा	२८६४

इति ५ समाः ।-स्माक्, क्षटिति, अञ्जसा, अहाय, द्राक्, मङ्गु, सपदि, इति ७ शीघ्रे ।-बलवत्, सुष्ठु, किमुत, सु, अति, अतीव, इति ६ अतिशये ।-पृथक्, विना, अन्तरेण, ऋते, हिरुक्, नाना, इति ६ वर्जने ।-यत्, तत्, यंतः, ततः, इति ४ हेतौ ।-चित्, चन, इति २ असाकल्पे ।-कदाचित्, जातु, इति २ कस्मिंश्चित्काले ।-सार्धम्, साकम्, सत्रा, समम्, सह, इति ५ सहेत्यर्थे । प्राध्वमित्येकमानुकूल्ये ।-वृथा, मुधा, इति २ व्यर्थके ।-आहो, उताहो, किमुत, किं, किमु, उत, इति ६ विकल्पे ।-तु, हि, च, स्म, ह, वै, इति ६ श्लोकचरणपूर्णतायाम् ।-सु, अति, इति २ पूजने । अह्रीत्यर्थे दिवाशब्दः ।-दोषा, नक्तम्, इति २ रात्रावित्यर्थे ॥-साचि, तिरः, इति २ तिर्यगर्थे । प्याद्, पाद्, अङ्ग, हे, है, भोः, इति ६ संबोधनार्थकाः ।-समया, निकषा, हिरुक्, इति ३ सामीप्ये । अतर्कितार्थे सहसेति १ ।-पुरः, पुरतः, अग्रतः, इति ३ अग्रे इत्यर्थे । स्वाहा, श्रौषद्, वौषद्, वषद्, स्वधा, इति ५ देवेभ्यो अ. को. स. १६

२४२

अमरकोषे

[५. अव्ययवर्गः

किञ्चिदीषन्मनागल्पे प्रेत्यामुत्र भवान्तरे	२८६५
व वा यथा तथैवैवं साम्येऽहो ही च विस्मये	२८६६
मौने तु तूष्णीं तूष्णीकां सद्यः सपदि तत्क्षणे	२८६७
दिष्ट्या समुपजोषं चेत्यानन्देऽथान्तरेऽन्तरा	२८६८
अन्तरेण च मध्ये स्युः प्रसह्य तु हठार्थकम्	२८६९
युक्ते द्वे सांप्रतं स्थानेऽभीक्ष्णं शश्वदनारते	२८७०
अभावे नह्य नो नापि मास्म मालं च वारणे	२८७१
पक्षान्तरे चेद्यदि च तत्त्वे त्वद्भाजसा द्वयम्	२८७२
प्राकाश्ये प्रादुराविः स्यादोमेवं परमं मते	२८७३
समन्ततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यपि	२८७४
अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च	२८७५
ननु च स्याद्विरोधोक्तौ कच्चित्कामप्रवेदने	२८७६
निःषमं दुःषमं गर्ह्ये यथास्वं तु यथायथम्	२८७७

हविर्दानविशेषे ॥—किञ्चित्, ईषत्, मनाक्, इति ३ अल्पे ॥—प्रेत्य, अमुत्र, इति २ जन्मान्तरे ।—व, वा, यथा, तथा, इव, एवं, इति ६ साम्ये ।—अहो ही, इति २ विस्मये ।—तूष्णीम्, तूष्णीकाम्, इति २ मौने ।—सद्यः, सपदि, इति २ तत्काले ।—दिष्ट्या, समुपजोषम्, इति २ आनन्दे ।—अन्तरे, अन्तरा, अन्तरेण, इति ३ मध्ये । प्रसह्येत्येकं हठार्थकम् ॥—सांप्रतम्, स्थाने, इति २ युक्ते ॥ अभीक्ष्णम्, शश्वत्, इति २ अजज्ञे ॥—नहि, अ, नो, न, इति ४ अभावे ॥—मास्म, मा, अलम्, इति ३ वारणे ॥—चेत्, यदि, इति २ पक्षान्तरे ॥—अद्वा, अजसा, इति २ तत्त्वार्थे ॥—प्रादुः, आविः, इति २ स्पष्टत्वे ॥ ओम्, एषम्, परमम्, इति ३ अङ्गीकारे ॥—समन्ततः, परितः, सर्वतः, विष्वक्, इति ४ सर्वत इत्यर्थे । अकामानुमतौ अनिच्छयानुमतौ काममिति । असूयापूर्वकस्वीकारे अस्त्विति । चकारात्काममित्यपि । नन्विति विरोधोक्तौ । कच्चिदिति कामप्रवेदने इष्टपरिप्रश्ने ॥—निःषमम्, दुःषमम्, इति २ निन्द्ये ॥—यथास्वम्, यथायथम्, इति २ यथायोग्ये ॥—सृषा, मिथ्या, इति

पङ्क्तयः २८६५-२८९०] तृतीयं काण्डम्

२४३

मृषा मिथ्या च वितथे यथार्थं तु यथातथम्	२८७८
स्युरेवं तु पुनर्वै वेत्यवधारणवाचकाः	२८७९
प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं निश्चये द्वयम्	२८८०
संवद्वर्षेऽवरे त्वर्वागामेवं स्वयमात्मना	२८८१
अल्पे नीचैर्महत्युच्चैः प्रायो भूम्न्यद्भुते शनैः	२८८२
सना नित्ये बहिर्बाह्ये स्मातीतेऽस्तमदर्शने	२८८३
अस्ति सत्त्वे रुषोक्तावु ऊं प्रश्नेऽनुनये त्वयि	२८८४
हुं तर्के स्यादुषा रात्रेरवसाने नमो नतौ	२८८५
पुनरर्थेऽङ्ग निन्दायां दुष्टु सुष्टु प्रशंसने	२८८६
सायं साये प्रगे प्रातः प्रभाते निकषान्तिके	२८८७
परुत्परार्यैषमोऽब्दे पूर्वे पूर्वतरे यति	२८८८
अद्यात्राह्ण्यथ पूर्वेऽह्नीत्यादौ पूर्वोत्तरापरात्	२८८९
तथाऽधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः	२८९०

२ वितथे ॥—यथार्थम्, यथातथम्, इति २ सत्ये ॥—एवम्, तु, पुनः, वै, वा, इति ५ निश्चयार्थकाः । प्रागिति अतीतार्थकम् । नूनम्, अवश्यम्, इति २ निश्चिते । संवदिति वर्षे । अर्वागिति अवरे ॥—आम्, एवम्, इति २ अङ्गीकारे । स्वयमिति आत्मनेत्यर्थे । नीचैरित्यल्पे । उच्चैरिति महति । प्राय इति भूम्नि । शनैरिति अद्भुते । सनेति नित्ये । बहिरिति बाह्ये । स्मेत्यतीते । अस्तमिति दर्शनाभावे । अस्तीति सत्त्वे । कोपेनोच्चौ उ । ऊ-मिति प्रश्ने । अयीत्यनुनये । हुमिति तर्के । उषेति रात्रेरवसाने । नमः प्रणामे । अङ्गेति पुनरर्थे । दुष्टु निन्दायाम् । सुष्टु प्रशंसने । सायमिति साये ।—प्रगे, प्रातः, इति २ प्रभाते । निकषेति समीपार्थे । पूर्वेऽब्दे गते वर्षे परुदिति । पूर्वतरे गतवर्षात्पूर्ववर्षे परारीति । यति वर्तमानेऽब्दे पेषम् इति । अत्राहि अस्मिन्नहनीत्यर्थे अद्यशब्दः । अथ पूर्वेऽह्नीत्यादिशब्देन उत्तरेऽह्नीत्यादिषट्कस्य ग्रहणम् । पूर्वस्मिन्नहनीत्यर्थे पूर्वेषुः । उत्तरस्मिन्नहनि उत्तरेषुः । अपरस्मिन्नहनि अपरेषुः । अधरस्मिन्नहनि अधरेषुः । अन्यस्मिन्नहनि अन्येषुः ।

२४४

अमरकोषे

[७. लिङ्गादिसंप्रह्वर्गः]

उभयद्युश्चोभयेद्युः परे त्वहि परेद्यवि	२८९१
ह्यो गतेऽनागतेऽहि श्वः परश्वस्तु परेऽहनि	२८९२
तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा सदा	२८९३
एतर्हि संप्रतीदानीमधुना सांप्रतं तथा	२८९४
दिग्देशकाले पूर्वौ प्रागुदक्प्रत्यगादयः	२८९५

७. लिङ्गादिसंप्रह्वर्गः

(अथ श्रीलिङ्गसङ्ग्रहः)

सलिङ्गशास्त्रैः सन्नादिकृत्तद्धितसमासजैः	२८९६
अनुक्तैः संग्रहे लिङ्गं संकीर्णविद्विहोन्नयेत्	२८९७
लिङ्गशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः	२८९८
स्त्रियामीदूद्विरामैकाक्षयोनिप्राणिनाम च	२८९९

अन्यतरस्मिन्नहनि अन्यतरेद्युः । इतरस्मिन्नहनि इतरेद्युः ॥—उभयद्युः, उभयेद्युः, इति २ उभयस्मिन्नहनीत्यर्थे । परेद्यवीत्येकं परेऽहनि । ह्य इत्येकं गतेऽहनि । श्व इत्येकमनागते आगामिन्यहनि । ततः परेऽहनि परश्व इति ॥—तदा, तदानीम्, इति २ तस्मिन्काल इत्यर्थे । युगपदित्येकदैकस्मिन्काले ॥—सर्वदा, सदा, इति २ सर्वस्मिन्काले ॥—एतर्हि, संप्रति, इदानीम्, अधुना, सांप्रतम्, इति ५ अस्मिन् काले । तथेति समुच्चये । पूर्वौ दिग्देशकाले । प्रत्यगादय इत्यादिशब्देन त्ववागित्यादिग्रहः ॥

२८९६-२८९७ सलिङ्गशास्त्रैः पाणिन्याद्युक्तलिङ्गानुशासनसहितैः सन्नादिप्रत्यय-जैश्चिकीर्षादिशब्दैः, कृजैः श्वपाकादिभिः, तद्धितप्रत्ययजैः अणायन्तैः, समासजै-रदन्तोत्तरपदो द्विगुरित्यादिनोक्तैः, बाहुल्येन पूर्वमनुक्तैः शब्दैरयं सङ्ग्रहः क्रियते । इहास्मिन्सङ्ग्रहवर्गे लिङ्गमुजयेद्देहत् । कथं ? संकीर्णवत् । यथा संकीर्णवर्गे प्रकृत्यादि-भिरुज्यं तथाप्राप्युज्येत । सन्नादिकृत्तद्धितसमासजविषयं पूर्वोक्तशब्दलिङ्गादन्यलिङ्गं लिङ्गशेषः तस्य विधिः व्यापी स्वविषयस्य व्यापको भवति । यदि प्रागुक्तैरिहोक्तैश्च विशेषविधिभिः न बाधितः स्यात् तर्ह्येव व्यापी भवेदित्यर्थः । स्त्रियामित्यधिकारोऽयं मरीचशब्दपर्यन्तं ज्ञेयः । ईदृशौ ईकारोकारौ विरामौ अवसानस्थौ यस्य तदीदू-द्विरामं, तच्च तदेकाक्ष ईदूद्विरामैकाक्ष, ईदन्तमूदन्तं वा यदेकस्वरं शब्दरूपं तत्त्रि-

पङ्क्तयः २८९१-२९०८]

तृतीयं काण्डम्

२४५

नाम विद्युन्निशावल्लीवीणादिग्भूनदीहियाम्	२९००
अदन्तैर्द्विगुरेकार्थो न स पात्रयुगादिभिः	२९०१
तल्वृन्दे येनिकथ्यत्रा वैरमैथुनिकादिवुन्	२९०२
स्त्रीभावादावनिक्तिण्वुल्गच्छवुच्च्यव्युजिजङ्गिशाः	२९०३
उणादिषु निरूरीश्च डन्धावूडन्तं चलं स्थिरम्	२९०४
तत्क्रीडायां प्रहरणं चेन्मौष्टा पाल्वा ण दिक्	२९०५
घञो जः सा क्रियाऽस्यां चेद्दण्डपाता हि फाल्गुनी	२९०६
श्यैनंपाता च मृगया तैलंपाता स्वधेति दिक्	२९०७
स्त्री स्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षापचये यदि	२९०८

याम् । योनिर्भगं तत्सहितानां प्राणिनां नाम स्त्रियाम् । विद्युत्, निशा, वल्ली
वीणा, दिक्, भू, नदी, ह्री, इत्यष्टानां यन्नाम तत्स्त्रियाम् । अदन्तैर्मूलादिशब्दैर्य
एकार्थः समाहारार्थो द्विगुसमासः स स्त्रियां स्यात् । पात्रयुगाद्युत्तरपदैः अदन्तैरे-
कार्थो द्विगुः स्त्रियां न स्यात् । तत्प्रत्ययः स्त्रियाम्, स तु भावाद्यर्थे विहितः ।
वृन्दे समूहे य इति कटी अत्र एते चत्वारः प्रत्ययाः स्त्रियाम् । मिथुनस्य कर्म मैथु-
निका । वैरमैथुनादौ च यो वुन्प्रत्ययः स स्त्रियाम् । आदिना वीप्सादौ वुनो प्रह-
णम् । स्त्रियां भावादिः स्त्रीभावादित्स्मिन् । स्त्रियामित्यधिकृत्य भावादौ ये विहि-
ताः प्रत्यया अने, क्तिन्, ण्वुल्, णच्, ण्वुच्, क्यप्, युच्, इच्, अङ्, निशा,
इति स्त्रियां स्युः । उणादिषु निः, ऊः, ईः, एते त्रयः, स्त्रियां स्युः । डन्तम्, आब-
न्तम्, ऊडन्तं च यच्चलं जंगमं स्थिरं स्थावरं वा तत्स्त्रियां स्यात् । तच्छब्देनात्र
मुख्यादिकं निर्दिश्यते । तन्मुख्यादिकं प्रहरणं यदि क्रीडायां वर्तते तर्हि तस्मिन्नर्थे
विहितो णप्रत्ययः स्त्रियाम् । दिगित्यनेनोक्तोदाहरणोद्देशः । सा घञन्तवाच्या ।
दण्डपातादिक्रियाऽस्यां फाल्गुन्यादिकायामित्यर्थे घञन्ताद्विहितो यो ञप्रत्ययः स
स्त्रियां स्यात् । दण्डपातोऽस्यां फाल्गुन्यां सा दण्डपाता फाल्गुनी । एवम्—श्येनपा-
तोऽस्यां श्यैनंपाता मृगया । तिलपातोऽस्यां स्वधाक्रियायां तैलंपाता । 'इति'शब्देन
मुसलपातोऽस्यां मौसलपाता भूमिरित्यादिसिद्धिः । दिगित्यनेन दण्डपातादिकं
उदाहरणमिति सूचितम् । यदि अपचयेऽल्पत्वे विवक्षा वक्तुमिच्छा स्यात्तर्हि
मृणाल्यादयः स्त्रीलिङ्गाः स्युः । अथ ड्यावूडन्तमित्यादिनोक्तलिङ्गानामपि केषां-

२४६

अमरकोषे

[७. लिङ्गादिसंप्रह्वर्गः]

लङ्का शेफालिका टीका धातकी पञ्जिकाढकी	२९०९
सिध्रका सारिका हिक्का प्राचिकोल्का पिपीलिका	२९१०
तिन्दुकी कणिका भङ्गिः सुरङ्गासूचिमाढयः	२९११
पिच्छावितण्डाकाकिण्यश्रूर्णिः शाणी द्रुणी दरत्	२९१२
सातिः कन्था तथासन्दी नाभी राजसभापि च	२९१३
झल्लरी चर्चरी पारी होरा लट्वा च सिध्मला	२९१४
लाक्षा लिक्षा च गण्डूषा गृध्रसी चमसी मसी	२९१५
(अथ पुल्लिङ्गशेषसङ्ग्रहः)	
पुंस्त्वे समेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः	२९१६
स्वर्गयागाद्रिमेघाब्धिद्रुकालासिशरारयः	२९१७
करगण्डोष्ठदोर्दन्तकण्ठकेशनखस्तनाः	२९१८
अह्नाहान्ताः क्ष्वेडभेदा रात्रान्ताः प्रागसंख्यकाः	२९१९
श्रीवेष्टाद्याश्च निर्यासा असन्नन्ता अबाधिताः	२९२०

चिन्नाम्रां सुखेन लिङ्गज्ञानाय पृथक् पाठं कान्तादिकमेणाह—लङ्केति । लङ्का, शेफालिका, टीका, धातकी, पञ्जिका, आढकी, सिध्रका, सारिका, हिक्का, प्राचिका, उल्का, पिपीलिका, तिन्दुकी, कणिका, भङ्गिः, सुरङ्गा, सूचिः, माढिः, पिच्छा, वितण्डा, काकिणी, चूर्णिः, शाणी, द्रुणी, दरत्, सातिः, कन्था, आसन्दी, नाभिः, राजसभा, झल्लरी, चर्चरी, पारी, होरा, लट्वा, सिध्मला, लाक्षा, लिक्षा, गण्डूषा, गृध्रसी, चमसी, मसी, इति । पुंस्त्वे इति पतद्रहशब्दपर्यन्तमधिकारः । मेदास्तुषितसाध्यादयः, अनुचराः सुनन्दादयः, तैः सहिताः सुरासुरा देवदैत्याः पर्यायैः सह पुंसि । स्वर्गः, यागः, अद्रिः, मेघः, अब्धिः, द्रुः, कालः, असिः, शरः, अरिः, करः, गण्डः, ओष्ठः, दोः, दन्तः, कण्ठः, केशः, नखः, स्तनः, एते ऊनविंशतिः समेदाः सपर्यायाश्च पुंसि स्युः । अहः अहश्च एतदन्ताः पुंसि स्युः । क्ष्वेडभेदा विषविशेषाः पुंस्त्वे स्युः । रात्रान्ता इति समासान्तस्यैकदेशानुकरणम् । एवमुत्तरत्रापि । रात्रशब्दोऽन्ते येषां ते यदि प्राक् असंख्यावाचकशब्दरहितास्तर्हि पुंसि । श्रीवेष्टादयो ये निर्यासाः द्रवसारवाचकास्ते पुंसि स्युः । आद्येन श्रीवासवृक-

पङ्क्तयः २९०९-२९२७] तृतीयं काण्डम्

२४७

कशेरुजतुवस्तूनि हित्वा तुरुविरामकाः	२९२१
कषणभमरोपान्ता यद्यदन्ता अमी अथ	२९२२
पथनयसटोपान्ता गोत्राख्याश्चरणाह्वयाः	२९२३
नाम्यकर्तरि भावे च घञजब्जङ्गघाथुचः	२९२४
ल्युः कर्तरीमनिज्भावे को घोः किः प्रादितोऽन्यतः	२९२५
द्वन्द्वेऽश्ववडवावश्ववडवा न समाहृते	२९२६
कान्तः सूर्येन्दुपर्यायपूर्वोऽयःपूर्वकोऽपि च	२९२७

धूपादयः । चकाराद्गुग्गुलुसिहकादयः । अस् च अन् च तावन्तौ येषां ते असन्नन्ता
 द्व्यच्कमसिसुसन्नन्तमित्यादिना वक्ष्यमाणेन अप्सरआदीनां पूर्वोक्तेन च बाधकेना-
 बाधिताश्चेत्पुंसि स्युः । अबाधिता इति किम् ? इदं वयः । इदं लोम । तुश्च रुश्च तुरु तौ
 विरामे येषां ते तुरुविरामकाः । कशेरुजतुवस्तूनि हित्वा तुशब्दान्ताश्च रुशब्दान्ताश्च
 पुंसि स्युः । कषणभमराः षड्वर्णा उपान्ते अन्त्यसमीपे येषां ते तथा । यदीति ।
 यदि एते कादिवर्णषट्कोपान्ता अदन्ताः स्युस्तर्हि पुंसि भवन्ति । पथनयसटवर्णषट्-
 कोपान्ताः अबाधिताश्चेत्पुंसि स्युः । अत्र यद्यदन्ता इति पूर्वोक्तं न संबध्यते । अथा-
 दित्वात् । गोत्रेति । गोत्रं वंशः तस्मिन्नाख्या संज्ञा येषां ते गोत्राख्या ऋषिसंज्ञकाः
 गोत्रस्यादिपुरुषाः ये प्रवराध्यायपठिताः येऽप्यन्ये अपत्यप्रत्ययं विना गोत्रवान्वि-
 त्वेन लोके प्रसिद्धास्ते पुंसि स्युः । चरणस्य वेदशाखाया आह्वयाः संज्ञाः पुंसि
 स्युः । नाम्नि संज्ञायां अकर्तरि च कारके भावमात्रे च विहितास्ते घञ्, अच्,
 अप्, नङ्, ण, घ, अथुच्, एते सप्त प्रत्ययाः पुंसि स्युः । भावे चेति चकाराद्,
 संज्ञायां च घञ्, गृहीतः । ल्युरिति । कर्तरि नन्दादिल्युः पुंसि स्यात् । भावे
 पृथ्वादिभ्यो य इमनिच् स पुंसि स्यात् । भाव इति किम् ? वृणोतीति वरिमा
 पृथ्वी । अत्र भावे इति शब्दो देहलीदीपन्यायेन पूर्वत्र परत्र च संबध्यते ।
 प्रादितः अन्यतश्च परो यो घुसंज्ञो धातुस्तस्माद्विहितः किप्रत्ययः पुंसि स्यात् ।
 द्वन्द्वे समाहारादन्यत्र द्वन्द्वसमासेऽश्ववडवौ पुंसि । स्वयमेवोदाहरति—अश्वाश्च वड-
 वाश्चाश्ववडवाः । एवमश्ववडवान्, अश्ववडवैरित्यादिप्रयोगः । समाहारे त्वश्ववडव-
 मिति स्त्रीबम् । सूर्यचन्द्रपर्यायपूर्वकः कान्तशब्दः पुंसि । अयोवाचकपूर्वकोऽपि
 कान्तः पुंसि । इदानीं पुल्लिङ्गविशेषपर्यन्तमनुक्तानां कान्तादिक्रममनतिक्रम्याह—

२४८

अमरकोषे

[७. लिङ्गादिसंग्रहवगोः

वटकश्चानुवाकश्च रलकश्च कुडङ्गकः	२९२८
पुङ्खो न्यूङ्खः समुद्रश्च विटपट्टधटाः खटाः	२९२९
कोट्टारपट्टहट्टाश्च पिण्डगोण्डपिचण्डवत्	२९३०
गडुः करण्डो लगुडो वरण्डश्च किणो घुणः	२९३१
इतिसीमन्तहरितो रोमन्थोद्रीथबुद्बुदाः	२९३२
॥समर्दोऽर्बुदः कुन्दः फेनस्तूपौ सयूपकौ	२९३३
॥तपः क्षत्रिये नाभिः कुणपधुरकेदराः	२९३४
पूरक्षुरप्रचुकाश्च गोलहिङ्गुलपुद्गलाः	२९३५
वेतालभलमल्लाश्च पुरोडाशोऽपि पट्टिशः	२९३६
कुल्माषो रभसश्चैव सकटाहः पतद्ग्रहः	२९३७
(अथ पुंनपुंसकसङ्ग्रहः)	
द्विहीनेऽन्यच्च स्वारण्यपर्णश्वभ्रहिमोदकम्	२९३८
शीतोष्णमांसरुधिरमुखाक्षिद्रविणं बलम्	२९३९
फलहेमशुल्बलोहसुखदुःखशुभाशुभम्	२९४०

वटकः, अनुवाकः, रलकः, कुडङ्गकः, पुङ्खः, न्यूङ्खः, समुद्रः, विटः, पट्टः, धटाः, खटाः, कोट्टः, अरपट्टः, हट्टः, पिण्डः, गोण्डः, पिचण्डः, पिचण्डवत् गण्डादयोऽपि पुंसि स्युरिति वता निर्दिश्यते । गडुः, करण्डः, लगुडः, वरण्डः, किणः, घुणः, इति, सीमन्तः, हरित्, रोमन्थः, उद्रीथः, बुद्बुदः, कासमर्दः, अर्बुदः, कुन्दः, फेनः, स्तूपः, यूपः, आतपः, क्षत्रिये नाभिः, कुणपः, क्षुरः, केदरः, पूरः, क्षुरप्रः, चुकः, गोलः, हिङ्गुलः, पुद्गलः, वेतालः, भलः, मल्लः, पुरोडाशः, पट्टिशः, कुल्माषः, रभसः, सकटाहः, पतद्ग्रहः, इति ॥ द्विहीने द्वाभ्यां स्त्रीपुंसाभ्यां हीने नपुंसके । अधिकारोऽयमाबाहिकात् । श्लोकद्वये प्राधान्येन निर्दिष्टाः स्वादिशब्दाः षड्विंशतिः पर्यायैः सह क्लीबे । अत्रान्यदिति बाधितात् यदन्यत्तदेव क्लीबमिति सावधानार्थमुक्तम् । चकाराद्वन्नाभरणादिसंग्रहः । खम्, अरण्यम्, पर्णम्, श्वभ्रम्, हिमम्, उदकम्, शीतम्, उष्णम्, मांसम्, रुधिरम्, मुखम्, अक्षि, द्रविणम्, बलम्, फलम्, हेम, शुल्बम्, लोहम्, सुखम्, दुःखम्, शुभम्, अशु-

पङ्क्तयः २९२८-२९४९] तृतीयं काण्डम्

२४९

जलपुष्पाणि लवणं व्यञ्जनान्यनुलेपनम्	२९४१
कोट्याः शतादिसंख्याऽन्या वा लक्षा नियुतं च तत्	२९४२
द्व्यच्कमसिसुसन्नन्तं यदनान्तमकर्तरि	२९४३
त्रान्तं सलोपधं शिष्टं रात्रं प्राक्संख्ययान्वितम्	२९४४
पात्राद्यदन्तैरेकार्थो द्विगुलक्ष्यानुसारतः	२९४५
द्वन्द्वैकत्वाव्ययीभावौ पथः संख्याव्ययात्परः	२९४६
षष्ठ्याश्छाया बहूनां चेद्विच्छायं संहतौ सभा	२९४७
शालार्थापि पराराजामनुष्यार्थादराजकात्	२९४८
दासीसभं नृपसभं रक्षःसभमिमा दिशः	२९४९

भम्, जलपुष्पाणि, लवणम्, व्यञ्जनं अनुलेपनम्, इति । अत्र बाधितादन्यत् इति कम् । आकाशो विहायाः यौः । अटवी अरण्यानीत्यादिकम् । एवमन्यदप्युक्तम् । कोट्या अन्या कोटिशब्दं विना या शतादिसंख्या सा क्लीबे स्यात् । लक्षाशब्दो वा क्लीबे । पक्षे स्त्रियाम् । तदिति लक्षस्य पर्यायो नियुतम् । असन्तमिसन्तमुसन्तमन्नन्तं च यत् द्व्यच्कं द्विस्वरं तत्क्लीबे । अकर्तरि कर्तुरन्यत्र यदनान्तं अनेत्यन्ते यस्य तत्क्लीबे । त्रान्तं क्लीबे । राकारो लकारो वा उपधा अन्यात्पूर्वो यस्य तत् सलोपधम् । शिष्टमिति यद्वशिष्टं प्रागुक्तादन्यत् तच्च प्रागुक्तम् । संख्यापूर्वो रात्रशब्दः क्लीबे । पात्रादिभिरदन्तैरेकार्थो यो द्विगुः स क्लीबे । आदिना चतुर्युगम् । लक्ष्यानुसारतः शिष्टप्रयोगानुगमेनेत्यर्थः । द्वन्द्वसमासस्यैकत्वं अव्ययीभावश्च क्लीबे । संख्याया अव्ययाच्च परः पथः क्लीबे । समासे षष्ठीविभक्त्यन्तात्परा छाया क्लीबे । सा चेद्बहूनां संबन्धिनी तर्ह्येव तदुदाहरति-वीनां पक्षिणां छाया विच्छायमिति । बहूनामिति किम् ? कुब्जच्छाया कुब्जच्छायमिति वा । संहतौ समूहविषये सभाशब्दः क्लीबे । अत्रापि षष्ठ्या इत्यनुवर्तते । शालार्था, गृहार्था 'अपि'-शब्दात् संहत्यर्था च या सभा सा अराजकात् राजशब्दविवर्जितात् राजामनुष्यार्थात् राजार्थाद्राजपर्यायात् अमनुष्यार्थाद्रक्षआदिशब्दात्षष्ठ्यन्तात्परा चेत् क्लीबे । षष्ठ्या इति किम् ? नृपतिविषये सभा नृपतिसभा । नृणां पतिर्यस्यां सा चासौ सभा चेति वा नृपतिसभा । अमनुष्यार्थादिति किम् ? दासीसभा । इमा दिश इति दासीसभमित्या-

२५०

अमरकोषे

[७. लिङ्गादिसंप्रह्वगोः

उपज्ञोपक्रमान्तश्च तदादित्वप्रकाशने	२९५०
कोपज्ञकोपक्रमादि कन्थोशीनरनामसु	२९५१
भावे नणकचिन्धोऽन्ये समूहे भावकर्मणोः	२९५२
अदन्तप्रत्ययाः पुण्यसुदिनाभ्यां त्वहः परः	२९५३
क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेऽप्युक्थतोटक	२९५४
चोचं पिच्छं गृहस्थूणं तिरीटं मर्मं योजनम्	२९५५
राजसूयं वाजपेयं गद्यपद्ये कृतौ कवेः	२९५६
माणिक्यभाष्यसिन्दूरचीरचीवरपिञ्जरम्	२९५७
लोकायतं हरितालं विदलस्थालबाह्लिकम्	२९५८
(अथ पुंनपुंसकसंप्रहः)	
पुंनपुंसकयोः शेषोऽर्धचर्चपिण्याककण्टकाः	२९५९
मोदकस्तण्डकष्टङ्कः शाटकः कर्पटोऽर्बुदः	२९६०
पातकोद्योगचरकतमालामलका नडः	२९६१

दीनि क्रमेण त्रीण्युदाहरणानि, तत्र दासीसभमित्यादि तु संहतावित्यस्यैव । इतरे तु शालासंहतिसाधारणे । तयोऽप्युपक्रमयोरादित्वं प्राथम्यं तस्य प्रकाशने द्योतने उपज्ञान्त उपक्रमान्तश्च समासः क्लीबे स्यात् । उदाहरणमाह—को ब्रह्मा तस्योपज्ञा कोपज्ञं प्रजा । कस्योपक्रमः कोपक्रमं लोकाः । अत्रापि षष्ठ्या इत्यनुवर्तते, उशीनराणां नामसु मध्ये षष्ठ्यन्ताःपरा कन्था क्लीबे । चकार इत् अनुबन्धो यस्य स चित् । नश्च णश्च कश्च चिच्च नणकचितः । तेभ्योऽन्ये ये तव्यदादयोऽदन्ता धातुप्रत्यया भावे विहितास्ते क्लीबे । पुण्यसुदिनाभ्यां परो विहितसमासान्तोऽहन्शब्दः क्लीबे । क्रियाणामव्ययानां च भेदकानि विशेषणानि क्लीबे एकवचने च स्युः । अथ कानिचित्कण्ठरवेणाह—उक्थम्, तोटकम्, चोचम्, पिच्छम्, गृहस्थूणम्, तिरीटम्, मर्मं, योजनम्, राजसूयम्, वाजपेयम्, कवेः कृतौ वर्तमानं गद्यम्, पद्यम्, माणिक्यम्, भाष्यम्, सिन्दूरम्, चीरम्, चीवरम्, पिञ्जरम्, लोकायतम्, हरितालम्, विदलम्, स्थालम्, बाह्लिकम्, इति । अथ चिक्कसपर्यन्ताः पुंसि क्लीबे च स्युः । उक्तादन्यः शेषः । ऋचोऽर्धमर्धचर्चः, पिण्याकम्, कण्टकम्, मोदकम्, तण्डकः, टङ्कः, शाटकः, कर्पटः, अर्बुदः, पातकम्, उद्योगः, चरकम्, तमालः,

पङ्क्तयः २९५०-२९७३]

तृतीयं काण्डम्

२५१

कुष्टं मुण्डं शीघ्रं बुस्तं क्ष्वेडितं क्षेमकुट्टिमम्	२९६२
संगमं शतमानार्मशम्बलाव्ययताण्डवम्	२९६३
कवियं कन्दकार्पासं पारावारं युगंधरम्	२९६४
यूपं प्रग्रीवपात्रीवे यूपं चमसचिक्कसौ	२९६५
अर्धर्चादौ घृतादीनां पुंस्त्वाद्यं वैदिकं ध्रुवम्	२९६६
तन्नोक्तमिह लोकेऽपि तच्चेदस्त्यस्तु शेषवत्	२९६७
स्त्रीपुंसयोरपत्यान्ता द्विचतुःषट्पदोरगाः	२९६८
जातिभेदाः पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सह मल्लकः	२९६९
ऊर्मिर्वराटकः स्वातिर्वर्णको झाटलिर्मनुः	२९७०
मूषा सृपाटी कर्कन्धूर्यष्टिः शाटी कटी कुटी	२९७१

(अथ स्त्रीनपुंसकशेषः)

स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः प्यञ्क्वचिच्च बुञ्	२९७२
औचित्यमौचिती मैत्री मैत्र्यं बुञ्प्रागुदाहृतः	२९७३

आमलः, नडः, कुष्टम्, मुण्डम्, शीघ्रं, बुस्तम्, क्ष्वेडितम्, क्षेमम्, कुट्टिमम्, संगमम्, शतमानम्, अर्मम्, शम्बलम्, अव्ययम्, ताण्डवम्, कवियम्, कन्दम्, कार्पासम्, पारावारम्, युगंधरम्, यूपम्, प्रग्रीवम्, पात्रीवम्, यूपम्, चमसः, चिक्कसः, इति । अर्धर्चादौ अस्मिन्वर्गे पुंनपुंसकाधिकारेऽघृतादीनां पुंस्त्वाद्यं पाणिन्यादिभिरुक्तं तत्तु वैदिकम्; अतस्तदिह नोक्तम् । तल्लोकेऽप्यस्ति चेत् शेषवत्, उक्तादन्यः शेषस्तद्वदस्तु शिष्टप्रयोगतो प्राह्यम्, अपत्यान्ता अपत्यप्रत्ययान्ताः स्त्रीपुंसयोः स्युः । द्विचतुःषट्पदोरगाः । द्विपदचतुष्पदषट्पदवाचिनो भुजगवाचिनश्च जातिभेदाः स्त्रीपुंसयोः । स्त्रीयोगैः सह पुमाख्याः पुंनामानि स्त्री-पुंसयोः । मल्लकादयश्च स्त्रीपुंसयोः । ऊर्मिः, वराटकः, स्वातिः, वर्णकः, झाटलिः, मनुः, मूषा, सृपाटी, कर्कन्धूः, यष्टिः, शाटी, कटी, कुटी, इति । भावक्रिययोः प्यञ्क्व कर्मणि च वर्तमानः, प्यञ्क्वप्रत्ययो बुञ्प्रत्ययश्च कचित्स्त्री-नपुंसकयोर्वर्तते । तत्र प्यञ्क्वप्रत्ययमुदाहरति—उचितस्य भाव औचित्यम्, औचिती च । मित्रस्य कर्म मैत्र्यं मैत्री वा ; बुञ्प्रत्ययस्तु वैरमैथुनिकादिवुन् इत्थं प्रागुदाहृतः । तथा मिथुनस्य भावः कर्म वा मैथुनिका मैथुनकं च । तत्पुरुषे षष्ठ्यन्तं षष्ठीविभक्त्यन्तं

२५२

अमरकोषे

[७. लिङ्गादिसंग्रहवर्गः]

षष्ठ्यन्तप्राक्पदाः सेनाछायाशालासुरानिशाः	२९७४
स्याद्वा नृसेनं श्वनिशं गोशालमितरे च दिक्	२९७५
आबन्तन्तोत्तरपदो द्विगुश्चापुंसि नश्च लुप्	२९७६
(अथ त्रिलिङ्गशेषसंग्रहः)	
त्रिखट्वं च त्रिखट्ठी च त्रितक्षं च त्रितक्ष्यपि	२९७७
(अथ लिङ्गादिसंग्रहवर्गः)	
त्रिषु पात्री पुटी वाटी पेटी कुवलदाडिमौ	२९७८
परं लिङ्गं स्वप्रधाने द्वन्द्वे तत्पुरुषेऽपि तत्	२९७९
अर्थान्ताः प्राचलंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः	२९८०
तद्धितार्थो द्विगुः संख्यासर्वनामतदन्तकाः	२९८१
बहुव्रीहिरदिङ्नाम्नामुन्नेयं तदुदाहृतम्	२९८२
गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिनः	२९८३
कृतः कर्तर्यसंज्ञायां कृत्याः कर्तरि कर्मणि	२९८४

प्राक्पदं यासां ताः षष्ठ्यन्तप्राक्पदाः सेना, छाया, शाला, सुरा, निशा, एते शब्दाः त्रियां क्लीबे च स्युः । उदाहरति—नृसेनं नृसेना वा इतर इति । एवमन्यत्राप्युदाहर्तव्यम् । आबन्तोत्तरपदोऽबन्तोत्तरपदश्च द्विगुसमासः पुंसि न स्यात् । किंतु स्त्री-नपुंसकयोः । अबन्तोत्तरपदस्य योऽन्त्यनकारस्तस्य लुप् लोपश्च स्यात् । आबन्तान्यपदमुदाहरति—त्रिखट्वं त्रिखट्ठी च । त्रितक्षं त्रितक्षी च । तक्षन्शब्दस्यान्त्यनकारो लुप्तः ॥ पात्री, पुटी, वाटी, पेटी, कुवलः, दाडिमः, इति शब्दाः त्रिषु त्रिलिङ्गाः द्वन्द्वैकत्वस्याव्ययीभावस्य च लिङ्गं प्रागुक्तम् । स्वप्रधाने उभयपदप्रधाने । इतरेतराख्ये द्वन्द्वसमासे च तत्पुरुषे च यत्परमप्रिमपदस्थं लिङ्गं तदेव लिङ्गं स्यात् । उक्तस्य तत्पुरुषलिङ्गस्यापवादमाह—अर्थेति । अर्थान्तशब्दाः परोपगाः परगामिनः वाच्यलिङ्गाः । प्राचलंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः । तद्धितार्थो द्विगुर्वाच्यलिङ्गः । संख्याशब्दाः सर्वनामसंज्ञकास्तदन्तकाश्च परलिङ्गभाजः । अदिङ्नाम्ना बहुव्रीहिरन्यलिङ्गभाक् । तदुदाहरणं स्वयमुन्नेयम् । गुणयोगेन द्रव्ययोगेन क्रियायोगेन च य उपाधिर्विशेषणं तेन धर्मिणि प्रवृत्तास्ते धर्मिलिङ्गभाजः । असंज्ञायां कर्तरि कृत्प्रत्ययाः । कर्मणि कर्तरि च वर्तमानाः कृत्प्रत्ययाः परगामिनः ।

पङ्क्तयः-२९७४-२९८९] तृतीयं काण्डम्

२५३

अणाद्यन्तास्तेन रक्ताद्यर्थे नानार्थभेदकाः २९८५
 षट्संज्ञकास्त्रिषु समा युष्मदस्मत्तिङव्ययम् २९८६
 परं विरोधे शेषं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः २९८७

८. काण्डसमाप्तिः

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने २९८८
 सामान्यकाण्डस्तृतीयः साङ्ग एव समर्थितः २९८९

इत्यमरसिंहकृतोऽमरकोषः समाप्तः ।

तेन रक्तमित्याद्यर्थे अणादितद्विप्रत्ययान्ता नानार्थभेदका अनेकार्थविशेषणभूताः
 विशिष्टत्वाद्वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः । रक्ताद्यर्थे इत्यादिशब्दान्मथुराया आगतो माथुरोऽ-
 यम् । षट्संज्ञकाः पान्तनान्तसंख्या कतिशब्दश्च त्रिलिङ्ग्यां समाः सरूपा नित्यं
 बहुषु वर्तमानाः अतो बहुवचनान्ताश्च । युष्मदस्मच्छब्दौ तिङन्तपदान्यव्ययानि
 च त्रिषु समानि । परमिति । विरोधे विप्रतिषेधे सति परं लिङ्गानुशासनं प्रवर्तते ।
 अभिधानादिकं शिष्टानां महाकवीनां भाष्यकारादीनां प्रयोगतो ज्ञेयम् । यद्वा
 अनुक्तं शब्दलिङ्गं शिष्टप्रयोगतो बोद्धव्यम् ॥

२९८८-२९८९ उक्तमुपसंहरति—इतीति । इत्येवंप्रकारेणामरसिंहस्य कृतौ
 नामलिङ्गशास्त्रे सामान्यनामा तृतीयः काण्डः प्रस्तावो वर्गसमूहो वा अङ्गैः सहितः
 समर्थितो निरूपितः ॥

इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः ।

पाणिन्यमरजैनेन्द्रौ जयन्त्यष्टादिशब्दिकाः ॥

इति श्रीमत्यमरविवेके महेश्वरेण विरचितं इत्थं सामान्यकाण्ड
 एषोऽन्तिमः समाप्तः ।

- **अनेकार्थसंग्रह नामकोशः।** हेमचन्द्रकृत। सं. जगन्नाथशास्त्री। (का. ६८)
- **नामलिङ्गानुशासनम् नाम अमरकोशः।** अमरसिंह कृत। भानुजी दीक्षित (रामाश्रय) कृत 'रामाश्रमी' (वाक्यसुधा) संस्कृत टीका तथा हरगोबिन्द शास्त्री कृत 'मणिप्रभा' (प्रकाश) हिन्दी टीकादि। (का. १९८)
- **मङ्गकोश।** स्वोपज्ञ टीकासारयुक्त। सम्पादकथियोडोरजकारिया। (का. २१६)
- **मेदिनीकोशः।** मेदिनीकरकृत। भिन्नार्थकोश। जगन्नाथ शास्त्री होशिंग कृत भूमिका। (का. ४१)
- **वाल्मीकि रामायणकोशः।** वाल्मीकि रामायण के नामों और विषयों की विस्तृत व्याख्यात्मक अनुक्रमणिका हिन्दी में रामकुमार राय। (का. १६८)
- **लघुसिद्धान्तकौमुदी।** वरदराज कृत। 'ललिता' संस्कृत हिन्दी टीका सहित, डॉ. दीनानाथ तिवारी डॉ. कौशलकिशोर पाण्डेय। (का. २८४)
- **अनुवाद चन्द्रिका।** डॉ. राजू (राजेश्वर) शास्त्री मुसलगाँवकर। सं. डॉ. केशव राव मुसलगाँवकर। (चौ.सं.भ. ४१)
- **वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी।** भट्टोजि दीक्षितकृत। बालकृष्ण पञ्चोली कृत रत्नप्रभा हिन्दी टीका। कारकान्त (प्रथम भाग), समासादि द्विरुक्तान्त (द्वितीय भाग), भ्वाद्यादि चतुराद्यन्त (तृतीय भाग), ण्वन्तादि कृष्यन्तान्त (चतुर्थ भाग)। (का. १९९)

Serving JinShasan



132694

gyanmandir@kobatirth.org



प्रधान कार्यालय

चौखम्भा संस्कृत संस्थान

पोस्ट बाक्स नं० 1139

के. 37/116, गोपाल मन्दिर लेन

वाराणसी - 221001 (भारत)

फोन : 0542-2333445

सहयोगी शाखा:

चौखम्भा पब्लिकेशनस

4262/3, अंसारी रोड, दरियागंज

नई दिल्ली - 110002

फोन: 011-23268639, 23259050

E-mail: chaukhambha@mantraonline.com